



Jan Pešek a kol. KAPITOLAMI NAJNOVŠÍCH SLOVENSKÝCH DEJÍN

# KAPITOLAMI NAJNOVŠÍCH SLOVENSKÝCH DEJÍN

K 70. narodeninám  
**Michala Barnovského**



Jan Pešek a kol.



# KAPITOLAMI NAJNOVŠÍCH SLOVENSKÝCH DEJÍN

K 70. narodeninám  
**PhDr. Michala Barnovského, DrSc.**

**Jan Pešek a kol.**

**Bratislava 2006**

**ISBN 80-969623-6-1**

**JAN PEŠEK A KOL.**

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

**© AUTORI:**

doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc., PhDr. Soňa Gabzdilová-Olejníková, CSc.,  
PhDr. Viera Hlavová, CSc., PhDr. Edita Ivaničková, CSc., doc. Karel Kaplan, CSc.,  
doc. PhDr. Jozef Leikert, PhD., PhDr. Miroslav Londák, CSc., PhDr. Elena Londáková,  
CSc., Mgr. Juraj Marušiak, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, CSc., Ivanka Mikuličová,  
PhDr. Milan Olejník, CSc., PhDr. Jiří Pernes, Dr., doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.,  
prof. PhDr. Pavol Petruf, DrSc., prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., PhDr. Marek Syrný,  
prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc., doc. PhDr. Václav Vondrášek, CSc., Mgr. Mari-  
na Zavacká, PhD.

**RECENZENTI:**

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., Historický ústav SAV Bratislava  
PhDr. Jan Štaigl, CSc., Vojenský historický ústav Bratislava

**ODBORNÁ A JAZYKOVÁ REDAKTORKA:** PhDr. Vlasta Jaksicsová

**NÁVRH OBÁLKY A GRAFICKÁ ÚPRAVA:** Jozef Hupka

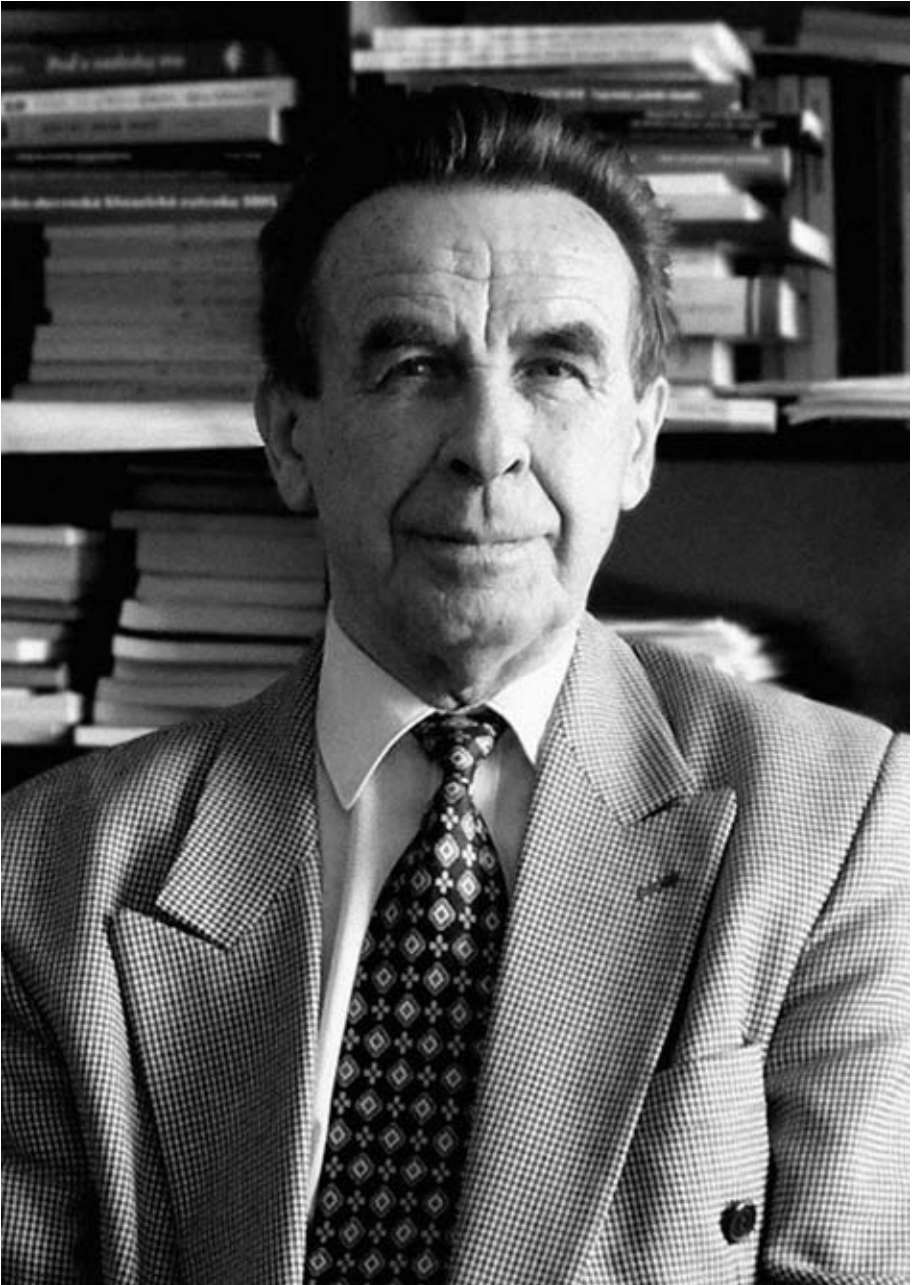
**TECHNICKÝ REDAKTOR:** Jozef Hupka

**VYDAL:** Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o.

Túto prácu podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č.  
APVV – 51 – 030905.

**Bratislava 2006**

**ISBN 80-969623-6-1**



M. Barany



**O B S A H**

Úvodom k práci Kapitولami najnovších slovenských dejín <i>Jan Pešek</i>	11
Historik Michal Barnovský sedemdesiatročný <i>Jan Pešek, Edita Ivaničková</i>	13
Slovenská armáda v plánoch československého ministerstva národnej obrany v Londýne v rokoch 1943 – 1944 <i>Josef Bystrický</i>	18
Hrdinské <i>vľčatá</i> – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944 <i>Marína Zavacká</i>	33
Tri pražské dohody v politike Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1945 – 1947 <i>Marek Syrný</i>	42
Československá delegácia na Parížskej mierovej konferencii roku 1946 (so zameraním na podiel Juraja Slávika) <i>Slavomír Michálek</i>	57
Komunita bez domova – situácia nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1947 <i>Milan Olejník</i>	75
Správa francúzskeho generálneho konzula v Bratislave E. M. Manac’ha o kľúčových politických udalostiach na Slovensku počas československej vládnej krízy vo februári 1948 <i>Pavol Petruf</i>	89
Zmena ekonomického systému v Československu a na Slovensku po februári 1948 <i>Miroslav Londák</i>	115
Rok 1948 – rok zlomu v agrárnej politike štátu <i>Viera Hlavová</i>	131
Dopad politických a spoločenských zmien na maďarské obyvateľstvo Slovenska v prelomovom roku 1948 <i>Soňa Gabzdilová-Olejníková</i>	144
Ke vzniku Slovenské národní rady v zahraničí <i>Karel Kaplan</i>	159

Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku <i>Vladimír Varinský</i>	171
Dva vykonštruované procesy zo začiatku 50. rokov z pohľadu priameho účastníka novinára a spisovateľa Ladislava Mňačka <i>Ľozef Leikert</i>	189
Dobré i zlé dni slovenskej vedy v časoch jej „lepších zajtrajškov“ <i>Elena Londáková</i>	203
Kdy lze v padesátých letech hovořit o krizi komunistického režimu v Československu? <i>Ľirí Pernes</i>	222
Aktivity ľudáckého exilu na přelomu 50. a 60. let a režimová opatření na území Slovenska <i>Václav Vondrášek</i>	238
Rozdielne vnímanie Pražskej jari v českej a slovenskej spoločnosti <i>Stanislav Sikora</i>	261
Personálne zásahy komunistického režimu do pôsobenia Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1948 – 1989 <i>Ľan Pešek</i>	280
Cestovní styk mezi Československem a Polskem v letech 1980 – 1989 <i>Ľan Rychlík</i>	300
Slovensko po roku 1989 – v polotieni dvoch totalít <i>Ľuraj Marušiak</i>	311
Výberová bibliografia PhDr. Michala Barnovského, DrSc. <i>Ivanka Mikuličová (zost.)</i>	329
Resume <i>Edita Ivaničková</i>	335
Menný register	341
Autori	349



## C O N T E N S

Introduction to the <i>Chapters from the Slovak Contemporary History</i> <i>Jan Pešek</i>	11
70. jubilee of the historian Michal Barnovský <i>Jan Pešek</i>	13
Slovak army in the plans of the Czechoslovak Ministry of National Defense in London in 1943 – 1944 <i>Ľozef Bystrický</i>	18
Heroic <i>Young Wolves</i> – official children’s exempla in 1939 – 1944 <i>Marína Zavacká</i>	33
The three Prague agreements in the policy of the Democratic Party in Slovakia 1945 – 1947 <i>Marek Syrný</i>	42
Czechoslovak delegation at the Paris Peace Conference 1946 (with the special regards to the activities of Juraj Slávik) <i>Slavomír Michálek</i>	57
Homeless community – the situation of the German inhabitants in Slovakia 1945 – 1947 <i>Milan Olejník</i>	75
Information of the French Consul General in Bratislava E. M. Manac’h about the key political phenomena in Slovakia during the Czechoslovak government crisis in February 1948 <i>Pavol Petruľ</i>	89
The changes of the economy system in Czechoslovakia and Slovakia after the February 1948 <i>Miroslav Londák</i>	115
The year 1948 – turning point in the state agrarian policy <i>Viera Hlavová</i>	131
The influence of the political and social changes in the key year 1948 on the Hungarian people in Slovakia <i>Soňa Gabzdilová-Olejníková</i>	144
To the origin of the Slovak National Council Abroad <i>Karel Kaplan</i>	159

The forming of <i>The White Legion</i> organizations in Slovakia <i>Vladimír Varinský</i>	171
The two framed trials at the beginning of the 50ties from the point of view of their insider, journalist and writer Ladislav Mňačko <i>Ľozef Leikert</i>	189
Good and bad days of the Slovak science in the period of its “better tomorrows” <i>Elena Londáková</i>	203
When do we talk about the crisis of the communist regime in Czechoslovakia in the 50ties? <i>Ľirí Pernes</i>	222
The activities of the Hlinka’s Peoples Party exile at the turn of 50ties and 60ties and the countermeasures of the regime in Slovakia <i>Václav Vondrášek</i>	238
The different perception of the Prague Spring in the Czech and Slovak societies <i>Stanislav Sikora</i>	261
Staffing transgression of the communist regime into the activities of the Slovak Evangelic Church of the Augsburg Confession in 1948 – 1989 <i>Ľan Pešek</i>	280
Travel relations between Czechoslovakia and Poland in 1980 – 1989 <i>Ľan Rychlík</i>	300
Slovakia after 1989 – in a twilight light of the two totalities <i>Ľuraj Marušiak</i>	311
Selected bibliography of PhDr. Michal Barnovský, DrSc. <i>Ivanka Mikuličová (compiled by)</i>	329
Resume <i>Edita Ivaničková</i>	335
Personal register	341
Authors	349

## Úvodom k práci Kapitoly najnovších slovenských dejín

Za najnovšie slovenské dejiny sa vo všeobecnosti pokladá obdobie od druhej svetovej vojny po súčasnosť alebo takmer súčasnosť, čo predstavuje posledných 60 až 70 rokov vývoja. Slovensko prešlo v tomto období dramatickými štátoprávnymi, politickými, ekonomickými a sociálnymi zmenami. Tieto premeny sa, prirodzene, diali v kontexte medzinárodnopolitických udalostí, počnúc druhou svetovou vojnou cez studenú vojnu v bipolárne rozdelenom svete až k usporiadaniu, ktoré poznáme v súčasnosti. Vývoj Slovenska v 20. storočí poznamenala existencia dvoch nedemokratických, diktátorských režimov – ľudáckeho a komunistického. Po období Slovenskej republiky (1939 – 1945), satelita nacistického Nemecka, sa obnovilo Československo s jemu vlastným režimom tzv. obmedzenej demokracie. Prevratom vo februári 1948 uchopila politickú moc v krajine komunistická strana a udržala si ju viac ako 40 rokov. Československo, ktoré sa po druhej svetovej vojne ocitlo v sfére vplyvu ZSSR, sa stalo súčasťou monolitného sovietskeho bloku. Pokus o spoločenskú reformu po januári 1968 zlikvidoval v auguste 1968 zásah armád štátov Varšavskej zmluvy, po ktorom nasledovalo obdobie „normalizácie“. Až pád komunistického režimu koncom roka 1989 umožnil na Slovensku, vtedy ešte súčasťou spoločného štátu Čechov a Slovákov, nastoliť demokraciu a pluralitu. Začiatkom roka 1993 vznikla samostatná Slovenská republika, ktorá sa postupne stala súčasťou zjednocujúcej sa demokratickej Európy.

Obdobie najnovších slovenských dejín je doposiaľ spracované len čiastočne – niektoré časové úseky viac, iné menej. Úplne však chýbajú ucelenejšie syntetizujúce práce, vyjadrujúce súčasný stupeň poznania. Historický ústav SAV preto vypracoval a získal dva projekty Agentúry na podporu výskumu a vývoja, ktoré by mali pomôcť tento nedostatok prekonať. Prvým je *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov*, druhým *Slovensko v 20. storočí*, ktorého výsledkom bude päťdielna syntéza, chronologicky pokrývajúca celé 20. storočie. Pripravovaný V. zväzok celej edície sa zaoberá obdobím rokov 1945 – 1968. Jeho autori však majú v pláne – po intenzívnom základnom výskume – pokračovať VI. zväzkom, ktorý bude venovaný nasledujúcemu obdobiu. Vedeco-výskumnú prácu v rámci projektu sme spojili so 70. výročím narodenia nášho kolegu a priateľa PhDr. Michala Barnovského, DrSc. Dôvodom je predovšetkým skutočnosť, že V. zväzok pripravovanej syntézy a jej plánovaný VI. zväzok, sa viac-menej časovo kryjú s obdobím najnovších slovenských dejín, t. j. s obdobím a problemati-

kou, ktorá stála v popredí odborného záujmu Dr. Barnovského počas jeho štyridsaťpäťročného pôsobenia v Historickom ústave SAV.

Publikácia *Kapitolami najnovších slovenských dejín* je zameraná na kľúčové momenty tohto obdobia slovenskej histórie. Neobsahuje, pochopiteľne, všetky, avšak tie, ktoré sú v nej zaradené, bezpochyby prelomovými alebo prinajmenšom dôležitými boli. Zvolená koncepcia, to znamená spojenie problematiky najnovších slovenských dejín s charakterom vedeckovýskumného zamerania Michala Barnovského, určila aj zloženie autorského kolektívu. Neumožnila, bohužiaľ, zaradiť texty ďalších priateľov a kolegov jubilanta, ktoré prekračovali stanovený koncepčný rámec publikácie či už z hľadiska časového záberu alebo medzinárodnopolitického postavenia Slovenska. Základom publikácie sú kapitoly autorov – historikov z oddelenia najnovších dejín Historického ústavu SAV, ktorí sú členmi riešiteľského kolektívu projektu APVV<sup>1</sup>, ako aj autorov z riešiteľského kolektívu projektu VEGA č. 2/4188/24 *Slovensko v rokoch 1945 – 1967. Základné smery politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja*, projektu VEGA č. 2/4186/24 *Slovensko v rokoch 1968 – 1989. Od krízy komunistického režimu v roku 1968 po pád systému* a projektu VEGA č. 2/4187/27 *Európske a svetové veľmoci, Československo a Slovensko v 20. storočí. Ich vzájomné ideologické, politické a hospodárske vzťahy*.<sup>2</sup> Publikáciu dopĺňajú kapitoly autorov z ďalších historických pracovísk zo Slovenska, ale aj kolegov – historikov z Českej republiky.

Za odbornú spoluprácu patrí poďakovanie PhDr. Edite Ivaničkovej, CSc., bez ktorej pripojenia by publikácia v stanovenom termíne a v požadovanej kvalite nevznikla.

*Jan Pešek*

<sup>1</sup> Riešiteľmi projektu APVV – 51 – 017105 *Slovensko v 20. storočí* z oddelenia najnovších dejín Historického ústavu SAV sú: V. Hlavová, M. Londák, E. Londáková, J. Pešek, P. Petruf a S. Sikora.

<sup>2</sup> Z projektu VEGA č. 2/4188/24 sú autormi kapitol V. Hlavová, M. Londák, E. Londáková, J. Pešek a S. Sikora, z projektu VEGA č. 2/4187/27 P. Petruf a M. Zavacká z projektu VEGA č. 2/4186/24 E. Londáková, J. Pešek a S. Sikora.

## Historik Michal Barnovský sedemdesiatročný

Michal Barnovský sa narodil 14. februára 1937 v Jarabine, okres Stará Lubovňa, v maloroľníckej rodine. Roku 1952 začal študovať na gymnáziu v Humennom, o rok neskôr, po reorganizácii školskej sústavy, prestúpil do ukrajinskej pobočky Jedenást-ročnej strednej školy v Prešove. Stredoškolské štúdium ukončil maturitou roku 1955 a v tom istom roku odišiel študovať na Historicko-filozofickú fakultu Štátnej univerzity T. G. Ševčenko v Kyjeve, odbor história. Počas vysokoškolského štúdia sa stal členom KSC. Štúdium ukončil roku 1960, do októbra 1961 pracoval ako odborný pracovník v Krajskom vlastivednom múzeu v Prešove, potom krátko pôsobil v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. V júli 1962 nastúpil do Historického ústavu SAV, najskôr ako odborný pracovník a v rokoch 1964 – 1967 ako vedecký ašpirant. Bolo to obdobie čiastočnej politickej liberalizácie, ktoré žičilo rozvoju historickej vedy a pozitívne vplývalo aj na odborný rast M. Barnovského. V apríli 1968 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu, získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.) a zaradili ho do kategórie vedeckých pracovníkov. V tom istom roku získal aj titul PhDr. Kontinuálne pokračoval vo výskume problematiky hospodárskeho a sociálneho vývoja Slovenska po roku 1945. Výsledkom jeho práce bola prvá monografia *Československé hospodárstvo v rokoch 1945 – 1955 (Maketa)*. 4. zväzok : *Hospodársky vývoj Slovenska* (VŠE, Praha 1970).

Politický vývoj po januári 1968 zdramatizoval situáciu v každej oblasti spoločenského života a vtiahol M. Barnovského aj do riešenia politických otázok. Stal sa členom pracovnej skupiny tzv. Pillerovej rehabilitačnej komisie ÚV KSC, ktorú ako tajomník riadil už vtedy známy český historik Karel Kaplan. V rámci práce v tejto komisii sa Dr. Barnovskému naskytla možnosť študovať archívne pramene, ku ktorým predtým nemal prístup, pričom práve tu sa prvý raz oboznámil s otrasnými skutočnosťami politických procesov, so zvoľou a s nezákonnými praktikami komunistického režimu v 50. rokoch. Šokujúce poznatky spolu s celkovou spoločenskou atmosférou tých čias vrátane dôsledkov okupácie Československa v auguste 1968 ovplyvňovali ďalšie formovanie Barnovského názorov. Nástup normalizácie ho politicky, odborne i ľudsky zasiahol, keď mu pri straníckych previerkach roku 1970 zrušili členstvo v KSC. Pre mladého vedeckého pracovníka, ktorý stál na prahu sľubne sa vyvíjajúcej profesionálnej dráhy historika, to bolo nepochybne veľmi frustrujúce, aj keď bez fatálnych dôsledkov pre jeho občiansky život. Na rozdiel od niektorých svojich kolegov nemusel totiž odísť z Historického ústavu a mohol sa naďalej venovať výskumu

najmä hospodárskej a sociálnej problematiky. Výsledkom jeho úsilia bola okrem iného monografia *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (Veda, Bratislava 1978).

Historický ústav SAV (roku 1982 na istý čas premenovaný na Ústav historických vied) bol podobne ako všetky spoločenskovedné pracoviská „ostro sledovanou“ inštitúciou. Riadil ich priamo aparát komunistickej strany, v prípade Historického ústavu aparát Mestského výboru KSS v Bratislave a Ústredného výboru KSS. Pamätníci si možno spomenú na „návštevy“ stranických aparátčikov, respektíve predvolávanie funkcionárov ústavu na „stranícky koberček“. Okrem toho na pracovisku pôsobilo „tvrdé jadro“ normalizátorov, ktorí kádrovali a zasahovali do všetkých sfér jeho činnosti. Ústavy SAV skryto „rozpracúvala“ Štátna bezpečnosť, pričom Historický ústav nebol výnimkou. Postupovalo sa tzv. objektovým spôsobom, t. j. objektom bola inštitúcia, o ktorú mala ŠtB záujem. Dnes už vieme, že v ústave pôsobili spolupracovníci ŠtB, a vieme aj to, ktorí to boli. Aké možnosti mal v tejto situácii historik, ktorý sa odborne zameriaval na najprísnejšie sledované obdobie dejín výstavby socializmu a navyše niesol stigma „vyškrtnutého“ z KSC? Mal Michal Barnovský možnosť voľby? Pochopiteľne mal, no bol si vedomý aj toho, že pokiaľ upadne do „nemilosti mocných“, bude to pre neho znamenať vynútený odchod z pracoviska. Aj tí, čo boli donútení odísť z Historického ústavu, sa tomu zo všetkých síl do posledného okamihu bránili.

Realita dobovej atmosféry pôsobila na Dr. Barnovského nielen ako na historika, ale aj riadiaceho pracovníka. Roku 1980 ho opäť prijali do KSC, na prelome 70. a 80. rokov sa stal vedúcim oddelenia dejín výstavby socializmu, roku 1981 zástupcom riaditeľa Historického ústavu a neskôr tajomníkom Vedeckého kolégia SAV pre historické vedy, od roku 1985 bol opäť vedúcim oddelenia. Kto si pamätá vtedajšiu atmosféru v ústave, vie, aký bol „zhora“ tlak na vydávanie historických prác v „požadovanom duchu“. Prejavilo sa to aj v prípade vydania dlhé roky pripravovaných akademických *Dejín Slovenska* (Veda, Bratislava 1985 – 1992). Dr. Barnovský bol z titulu vedúceho oddelenia a zástupcu riaditeľa Historického ústavu členom redakčnej rady celej edície, vedúcim autorského kolektívu a zostavovateľom VI. zväzku (1945 – 1960), ktorý vyšiel roku 1988. Tento zväzok síce prináša mnohé nové poznatky, avšak najmä v politickej interpretácii je poznamenaný ideologickým klišé tohto obdobia a poplatnosťou „normalizačnej atmosfére“. Roku 1989 obhájil M. Barnovský doktorskú dizertačnú prácu a bola mu udelená vedecká hodnosť doktora historických vied (DrSc.).

Pád komunistického režimu v Československu koncom roka 1989 odstránil ideologické a politické bariéry, ktoré deformovali vývoj slovenskej historickej vedy

a aj pred Michalom Barnovským sa otvorili nové, dovtedy netušené perspektívy. Bola tu povinnosť vyrovnat sa s minulosťou, no súčasne aj možnosť, ktorú nikdy predtým nedostal. Je charakteristické, že spočiatku sa zameral predovšetkým na obdobie rokov 1945 – 1948, ktoré mu bolo najbližšie. Otvorenie archívov mu umožnilo novým spôsobom posudzovať politické udalosti a súvislosti, teraz už bez ideologického a politického tlaku. Jeho úsilie prekonať existujúce poznatky a predchádzajúcu „oficiálnu“ interpretáciu politických udalostí rokov 1945 – 1948 vrátane nastolenia komunistického monopolu moci vo februári 1948, ako aj vlastné názory zo 70. a 80. rokov vyústili do prípravy monografie *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (Archä, Bratislava 1993). V jej úvode napísal: „*Touto publikáciou súčasne korigujem výklad a závery vlastných prác, týkajúcich sa uvedeného obdobia z rokov komunistického režimu, ktoré sú poplatné vtedajšej dobe a vtedajšiemu stupňu poznania.*“ Bolo to vlastne jeho osobné vyrovnanie sa s minulosťou.

V nových demokratických podmienkach sa vytvorili podmienky na skúmanie problematiky vzťahov štátu a cirkví na Slovensku, ktorá bola dovtedy tabuizovaná, pokiaľ nemáme na mysli tendenčnú dezinterpretáciu, nemajúcu nič spoločného so skutočným historickým bádáním. M. Barnovskému už vzhľadom na miesto narodenia a prežívania mladosti bolo blízke najmä pôsobenie gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Aby mohol preniknúť do tejto špecifickej problematiky, musel sa, pochopiteľne, zaoberať celkovou cirkevnou politikou komunistického režimu a jeho postupom voči cirkvám. Tento odborný záujem, v spolupráci s kolegom Janom Peškom, zavŕšil vydaním publikácií, venovaných vzťahu štátnej moci a cirkvi v celom období existencie komunistického režimu: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953* (Veda, Bratislava 1997); *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970* (Veda, Bratislava 1999); *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989* (Veda, Bratislava 2004). Ide o celkom nové, doslova novátorské interpretovanie problematiky, ktorému najmä pre jeho komplexnosť a šírku heuristickej základne len ťažko možno konkurovať.

Michal Barnovský sa ako profesionálny historik najpodrobnejšie zaoberal obdobím tzv. obmedzenej demokracie – udalosťami rokov 1945 – 1948 vo všetkých relevantných súvislostiach, medzinárodnopolitických i vnútropolitických, ekonomických a sociálnych vrátane komunistického prevratu vo februári 1948. Neobmedzoval sa však iba na toto obdobie. Predmetom jeho vedeckého záujmu bola široká paleta problémov. Skúmal upevňovanie totalitnej moci a fungovanie komunistického režimu, otázky industrializácie a urbanizácie Slovenska, ale aj niektoré stránky kolektivizácie poľnohospodárstva. Niekoľko štúdií venoval dejinám Rusínov/Ukrajincov na vý-

chodnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. storočia, riešeniu maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950, výskumu verejnej mienky na Slovensku v rokoch 1948 – 1949, vydal publikáciu *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko 1953 – 1957* (Prius, Brno 2003), organizoval vedecké podujatia atď. Výsledky svojho výskumu publikoval nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí – v Českej republike, Francúzsku, Maďarsku, Nemecku, Poľsku, Rumunsku a v Ruskej federácii. Recenzoval desiatky publikácií, bol oponentom mnohých kandidátskych či doktorandských a habilitačných prác i školiteľom šiestich interných a externých aspirantov a doktorandov.

Vedecké pôsobenie Dr. Barnovského sa prejavovalo a prejavuje v najrôznejších oblastiach. Bol spoluautorom a zostavovateľom piatich zborníkov a publikácií, o. i. *Slovenská otázka v dejinách Československa 1945 – 1992* (Historický ústav SAV, Bratislava 1992), *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953* (Veda, Bratislava 1995), časti reprezentatívnej publikácie *Kováč, D. a kol.: Kronika Slovenska. 2. Slovensko v 20. storočí* (Fortuna Print Praha, organizačná zložka Bratislava 1999). Autorsky spolupracoval na práci *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* (Národné literárne centrum, Bratislava 1999). Celkovo je autorom alebo spoluautorom 12 vedeckých a odborných publikácií a vyše 100 štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch. Skutočnosť, že je uznávaným odborníkom, potvrdzuje okolo 800 citácií a odkazov na jeho práce.

Veľmi širokým okruhom činnosti Dr. Barnovského sú jeho vedecko-organizačné aktivity. Okrem už spomínanej funkcie zástupcu riaditeľa Historického ústavu SAV v rokoch 1981 – 1990 bol vedúcim oddelenia najnovších dejín (1979 – 1981, 1985 – 1999). Od roku 1990 je členom Vedeckej rady Historického ústavu SAV (v rokoch 1997 – 2006 jej predseda) a od roku 1997 predsedom atestačnej komisie v Historickom ústave SAV. Je dlhoročným členom redakčnej rady *Historického časopisu* a od roku 1997 aj členom redakčnej rady *Vojenskej histórie* a Vedeckej rady Vojenského historického ústavu (od roku 2001). Od roku 2004 vykonáva funkciu predsedu slovenskej časti zmiešanej Komisie historikov Slovenska a Ruskej federácie a je členom Rady programu centier excelentnosti SAV od jej vzniku. M. Barnovský bol vedúcim niekoľkých výskumných projektov VEGA. V súčasnosti je zástupcom vedúceho projektu APVV *Slovensko v 20. storočí* a členom ďalšieho projektu HÚ SAV v rámci APVV *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov*.

Pôsobenie Dr. Barnovského ako historika a riadiaceho pracovníka bolo ocenené udelením čestnej striebornej (1987) a čestnej zlatej plakety SAV (1997) Ludovíta Štúra za zásluhy o rozvoj spoločenských vied. Predsedníctvo SAV mu roku 2000 ude-



lilo cenu Slovenskej akadémie vied za monografiu *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970* (spoluautor J. Pešek) a roku 2004 cenu za popularizáciu vedy v rámci širšieho kolektívu autorov. Literárny fond, Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy, mu roku 1998 udelila Cenu za vedeckú a odbornú literatúru za monografiu *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953* (spoluautor J. Pešek) a roku 2005 prémie za monografiu *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989* (spoluautor J. Pešek).

Pri príležitosti životného jubilea Michala Barnovského mu jeho kolegovia a priatelia vyjadrujú poďakovanie za vykonanú prácu a ocenenie takmer štyridsaťpäťročného pôsobenia v Historickom ústave SAV. Do ďalších rokov života mu prajú veľa šťastia, zdravia, osobnej pohody a tvorivej energie pri plnení úloh, ktoré si predsavzal. Veď ešte toľko kapitol z najnovších slovenských dejín čaká na svoje spracovanie.

*Jan Pešek, Edita Ivaničková*

## Slovenská armáda v plánoch československého ministerstva národnej obrany v Londýne v rokoch 1943 – 1944

Súčasťou postupu príslušných orgánov československého ministerstva národnej obrany (MNO) v Londýne v rámci príprav prevratu na domácom území bola aj problematika slovenskej armády, resp. možnosti jej využitia a zapojenia do likvidácie režimu Slovenskej republiky a aktívneho vystúpenia proti nacistickému Nemecku. Až do vypuknutia Slovenského národného povstania tu prevládala nielen nádej, že v slovenskej armáde sa nájdu sily, ktoré ju dokážu previesť na platformu československého odboja, ale aj skepsa, pochybnosti a nedôvera voči jej vyššiemu dôstojníckemu zboru. Dokumentuje to úroveň pozornosti akú v priebehu rokov 1941 – 1944 československé MNO venovalo rozpracovaniu opatrení na prípravu prevratu či povstania na Slovensku, meniaci sa charakter úloh a rozsah cieľov, ale aj prístup k riešeniu personálnych otázok.

Prvé systematické práce zamerané na prípravu ozbrojeného protifašistického vystúpenia domácich odbojových síl boli spojené s činnosťou Študijnej skupiny čs. MNO v Londýne, ktorá už 5. augusta 1941 predložila návrh s názvom *Príprava prevratovej akcie v čs. republike*.<sup>1</sup> Vychádzal z predpokladu, že prípravy spojené s uskutočnením „štátneho prevratu, obsadenia hraníc, atď.“ sa musia urobiť v zahraničí, pretože domáce odbojové sily budú postupne rozbíjané a autoritu bude mať len prezident republiky a ním poverené orgány. Ďalším východiskom na spracovanie návrhu bol predpoklad, že územie ČSR bude oslobodzované zo západu, t. j. najskôr Čechy a Morava, potom Slovensko a Zakarpatská Ukrajina. Preto sa pozornosť autorov návrhu sústredila na opatrenia, ktoré smerovali na prípravu a uskutočnenie prevratovej akcie najprv v Čechách a na Morave. Vo vzťahu k Slovensku návrh Študijnej skupiny rátal s tým, že vojensko-politický aparát, ktorý mal prevratovú akciu riadiť, bude vymenovaný z Londýna, rovnako ako noví velitelia slovenskej armády. Opatrenia súvisiace s prevratom na Slovensku boli rozdelené do dvoch fáz: kroky, ktoré uskutoční slovenský národ sám – t. j. štátny prevrat a zabezpečenie hraníc, a prípadný zásah jednotiek z českých krajín proti Maďarsku.

Prevrat mal uskutočniť domáci front reprezentovaný vojenským veliteľstvom v Martine, členmi domácej odbojovej organizácie – žandárstvom, políciou, finančnou strážou a slovenskou armádou pod novým velením vymenovaným čs. MNO

---

<sup>1</sup> VHA Praha, f. MNO Londýn, ŠVBM, Študijná skupina, 1/1, č. 20014.

v Londýne. Zaistenie hraníc mala zabezpečiť slovenská armáda doplnená záložníkmi, a to v čo najkratšom čase, v závislosti od nastolenia poriadku na Slovensku, povolávaní záložníkov a sformovania a vyzbrojenia nových jednotiek. Študijná skupina predpokladala, že armáda na Slovensku by v čase prevratu mohla mať asi 30-tisíc osôb, dostatok zbraní po nemeckej armáde a silné letectvo. Z toho vyvodila záver, že zbrane a letectvo sa presunú z Veľkej Británie do českých krajín a až potom, podľa situácie, by sa mohli použiť aj na Slovensku. Študijná skupina však pripúšťala aj zásah slovenskej armády pod novým velením na Morave alebo na Zakarpatskej Ukrajine. V druhej fáze prevratovej akcie sa rátalo s prísunom časti armádnych jednotiek z Čiech a Moravy na predpokladaný zásah proti Maďarsku.

Ešte do konca roka 1941 vypracovala Študijná skupina nový návrh s názvom *Prípravy pre domácu revolúciu a organizáciu vojenských síl*.<sup>2</sup> Rozlišovala tri etapy opatrení, ktoré sa mali realizovať na domácom území. Prvou mala byť revolúcia uskutočnená domácimi silami so zahraničnou pomocou, ktorá mala vyvrcholiť úplným ovládnutím územia približne v hraniciach pomníchovskej ČSR, to znamená územia Slovenska po Viedenskej arbitráži a celej Zakarpatskej Ukrajiny. Druhou etapou mala byť mobilizácia, organizovanie prvých vojenských jednotiek a vojenské obsadenie celého územia republiky, t. j. sudetských oblastí, teritória okupovaného Maďarskom vrátane územia, ktoré sa malo požadovať na strategické zabezpečenie hraníc štátu z hľadiska jeho obrany.<sup>3</sup> V tretej etape malo pokračovať formovanie vojenských jednotiek na prechodné obdobie za účelom upevnenia štátnej autority v jazykovo zmiešaných oblastiach, vytvorenie jednotiek na prípadnú „*preventívnu alebo represívnu okupáciu časti Nemecka alebo Maďarska*“, ako aj na vybudovanie základov mierovej organizácie armády.

Zámer zapojiť do prevratu slovenskú armádu sa v tomto dokumente prejavil výraznejšie než v návrhu z augusta 1941. Študijná skupina akceptovala, že slovenská armáda sa budovala za pomoci Nemcov, zúčastnila sa vojnového ťaženia po ich boku, pokračoval v nej výcvik záložníkov a teda mala mať dostatok vojensky využiteľných osôb. Zároveň však upozorňovala, že nemá dostatok objektívnych informácií o slovenskej armáde, a preto za prvoradú úlohou pokladala jej podchytenie a podriadenie československému veleniu. Malo sa tak stať vydaním rozkazu, ktorým by minis-

<sup>2</sup> Tamže, 4/1.

<sup>3</sup> Uvažovalo sa napr. o prehlbení bratislavského predmostia (asi o 15 km), aby mohlo pojať až tri vyššie jednotky a o priestore Novohradských hôr. Podľa Študijnej skupiny pripojenie „*Novohradských hor, pohorí Matry, vrchů Bukových a pohorí Hegyllya zbaví Slovensko definitívne úhrozy před maďarskou útočnosťí. Taková trasa hranic: a) zajistí komunikační volnost v údolí Ipoly a volnost v manévrování silami v celé oblasti Slovenska; b) solidně zabezpečí nástupové prostory na jižním Slovensku; c) umožní daleké pozorování do nitra Maďarska a hospodárne použití sil.*“

ter národnej obrany prevzal velenie nad slovenským vojskom ako nad súčasťou československej armády. Potom mal nasledovať rozkaz na vytvorenie veliteľstva československej armády na slovenskom území a rozšírenie platnosti dekrétu prezidenta republiky o vyhlásení čiastočnej mobilizácie. Ak by slovenská armáda odmietla poslušnosť, t. j. nepodriadila sa československému veleniu a v pravom zmysle slova by sa rozišla domov, malo sa postupovať rovnakým spôsobom. Ak by sa rozkazy a nariadenia čs. ministra národnej obrany neuposlúchli, mali sa najskôr zabezpečiť české krajiny, a tam sformovaná armáda by potom zasiahla na Slovensku.

Účasť zahraničného odboja na podchytení slovenskej armády a jej podriadení čs. veleniu mala podľa dokumentu Študijnej skupiny spočívať vo vyslaní politických zástupcov československej vlády v Londýne a veliteľov a styčných dôstojníkov z Veľkej Británie do väčších miest (Banská Bystrica, Bardejov, Bratislava, Humenné, Krupina, Liptovský Mikuláš, Myjava, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Kežmarok, Poprad, Prešov, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Trenčín, Trnava, Vrútky, Zvolen, Žilina). Okrem toho sa rátalo s vysadením parašutistov alebo menších leteckých výsadvok pre veliteľstvo armády, ktoré sa malo zriadiť v Žiline. Študijná skupina kalkulovala s možnosťou využitia jednotiek sformovaných na území Sovietskeho zväzu a na Blízkom východe.

Prevrat, ktorý mal obsiahnuť územie Slovenska v hraniciach po Viedenskej arbitráži, sa mal opierať o slovenskú armádu, ktorej by sa podriadili ďalšie ozbrojené zložky – žandárstvo, polícia a finančná stráž. Podchytiť sa mali aj zložky „podzemnej armády“, t. j. ilegálne odbojové skupiny. Spoločným úsilím mali odstrániť vládnu režim, zabezpečiť „psychologické podmienky“ na obnovenie československého štátu, znemožniť živlom sledujúcim iné tendencie než líniu československého odboja využiť revolučný chaos a zabezpečiť štátny, verejný a súkromný majetok ako aj nerušený chod zásobovania obyvateľstva.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Počas prevratu sa mali obsadiť všetky letiská a dôležité prístávacie plochy, vládne a verejné budovy, telegraf, telefón, rozhlasové a železničné stanice, dôležité závody a priemyselné zdroje, vodárne, bitúnky, sklady všetkých druhov, dôležité mosty, tunely a pod. Okrem prevratu riadeného čs. exilovou vládou, resp. jej MNO, Študijná skupina uvažovala aj o možnosti, že Slovensko „po prohraných voľbách na niž bere účasť na strane Nemčeka, provede samo revoluci proti dnešní vláde, stojící plně v německých službách“. V tomto prípade bolo potrebné politicky sa pripraviť na niekoľko alternatív: 1. Prevrat uskutočnia slovenskí vládni činitelia druhého sledu, t. j. tí, ktorí síce nesúhlasia s politickou líniou slovenskej vlády, sú za spojenie s Čechami a Moravou, ale pretože získali vysoké osobné pozície budú si ich chcieť naďalej udržať. To by im zaručovala pokiaľ možno akási autonómia. 2. Prevrat uskutočnia činitelia, ktorí sú jednoznačne a bezvýhradne za obnovenie ČSR. (Táto možnosť sa podľa autorov dokumentu stala pravdepodobnejšou po tom, čo Slovensko vyhlásilo vojnu Spojeným štátom americkým. 3. Prevrat sa uskutoční zdola, t. j. z robotníckych alebo roľníckych vrstiev a môže mať silný komunistický náboj. (Pre túto alternatívu bol rozhodujúci vývoj na východnom fronte.)

Spomínaným návrhom Študijnej skupiny sa 22. januára 1942 zaoberala porada u prezidenta Edvarda Beneša. Problematiku Slovenska na nej otvoril gen. Rudolf Viest, ktorý uviedol možné alternatívy prevratu na Slovensku:

- 1) uskutoční ho armáda s podporou obyvateľstva,
- 2) uskutočnia ho občania a slovenská armáda sa rozuteká,
- 3) vypukne občianska vojna.<sup>5</sup>

Prezident Beneš oponoval, že s občianskou vojnou neráta, pretože na Slovensku bude veľa indiferentných ľudí a „*vinníci, akonáhle Nemecko praskne, všade ujdú... Nechceme občiansku vojnu. Chceme, aby bývalí dôstojníci a vojaci ihneď nastúpili do činnnej služby. Budeme potrebovať mnoho dôstojníkov na obsadenie miest na území zabranom Nemcami.*“ Vzápätí však dodal, že pokiaľ ide o dôstojníkov určených na Slovensko, už v exile sa musí urobiť dobrý výber, lebo pôjde o skupiny dôstojníkov, ktorí budú veliť a ktorým budú podliehať prípadne i vyšší slovenskí dôstojníci. Podľa Beneša so Slovenskom si netreba lámať hlavu, mali sa tam vyslať len styční dôstojníci a aktivita by sa mala zamerať iba na miesto, kde sa vytvorí československé veliteľstvo (Žilina alebo Trenčín). Tieto závery objasňovali jeho ďalšie slová: „*Prvou našou vecou bude obsadiť jeden alebo niekoľko slovenských okresov, aby bolo pred svetom dokumentované Československo. To druhé automaticky príde akonáhle bude poriadok. Slováci budú v ťažkostiach. Nebudú môcť sami zaistiť svoje hranice.*“

Do začiatku roka 1943 sa plány československej vojenskej správy v Londýne v podstate nezmenili. Svedčí o tom napr. dokument z januára 1943 pod názvom *Medzinárodná situácia a úloha po oslobodení s prihliadnutím na budovanie armády.*<sup>6</sup> Podľa neho sa mali upraviť prípravy jednotlivých etáp nasledovne:

- a) obdobie pádu Nemecka a oslobodenia Čiech a Moravy, t. j. uchopenie moci domácim obyvateľstvom a vojenské zabezpečenie tohto územia,
- b) obdobie obsadenia, prípadne aj bojom, odtrhnutého územia českých krajín,
- c) obdobie pripojenia Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny,
- d) obdobie obsadenia územia potrebného na zabezpečenie a zlepšenie strategických hraníc republiky, prípadne obsadenia nemeckého a maďarského územia československou brannou mocou v rámci vojenskej okupácie Nemecka a Maďarska Spojenými národmi,
- e) obdobie definitívneho zabezpečenia republiky, t. j. budovania definitívnej československej brannej moci.

<sup>5</sup> VHA Praha, f. 20 – 1 – 4.

<sup>6</sup> VHA Praha, f. VKPR Londýn, 64/1/1/21.

V prvom období sa mala obsadiť aspoň malá časť slovenského územia (1 – 2 okresy) bezprostredne pri moravsko-slovenskej hranici, čím by sa dokumentovala česko-slovenská jednota a obnovenie ČSR. V treťom období sa malo realizovať začlenenie Slovenska do ČSR, pričom sa uvažovalo o štyroch variantoch:

1. slovenská armáda a obyvateľstvo sa prihlásia k ČSR,
2. prevrat uskutoční len obyvateľstvo a armáda sa rozíde,
3. vypukne občianska vojna,
4. Slovensko obsadí niektorá zo spojeneckých mocností.

V prípade prvého variantu sa slovenská armáda mala začleniť do československej brannej moci a použiť na obsadenie slovenského územia, udržanie vnútorného poriadku a zabezpečenie slovenských hraníc (vrátane územia odstúpeného Viedenskou arbitrážou Maďarsku). V prípade druhého variantu sa mali vytvoriť dočasné, najnevyhnutnejšie vojenské jednotky a veliteľstvá, zabezpečiť poriadok vnútri Slovenska a obsadiť hranice s Maďarskom. Tretí variant sa pokladal za menej pravdepodobný. V prípade štvrtého variantu sa mali vytvoriť dočasné vojenské jednotky po dohode s príslušnými vojenskými okupačnými úradmi toho štátu, ktorý by Slovensko obsadil.

Ďalšie práce nad projektmi prevratovej akcie už boli spojené s činnosťou Štábu na vybudovanie československej brannej moci (ŠVBM), ktorý vznikol v polovici januára 1943 po zrušení Študijnej skupiny. V polovici roka 1943 mal ŠVBM pripravený návrh dokumentu *Organizácia 2. obdobia tzv. domácej revolúcie*.<sup>7</sup> Dokument ho charakterizoval ako obdobie riadených vojenských akcií, nadväzujúcich na etapu domácej revolúcie. V rámci neho sa mala uskutočniť čiastočná mobilizácia a organizovanie vojenských jednotiek, ktoré mali obsadiť celé územie republiky, zaistiť hranice a zabezpečiť ich ochranu, plniť úlohy podľa spojeneckého plánu (preventívna alebo represívna okupácia určitých oblastí Nemecka, Maďarska a prípadne aj Rakúska) a zasiahnuť proti možným „výstrelkom“ z ktorejkoľvek strany vnútri štátu. Na Slovensku sa malo zorganizovať päť vyšších jednotiek (divízií – 11., 12., 13., 14. a 24.) a teritoriálne veliteľstvo (zemské alebo armádne) s pôsobnosťou pre Slovensko a Zakarpatskú Ukrajinu. Okrem toho sa mali vytvoriť dve veliteľstvá zborov (VI. – Trenčín, VII. – Spišská Nová Ves, neskôr Prešov). Pri úvahách o rozsahu mobilizácie, ktorej mali podliehať len osoby „československej národnosti“, ŠVBM vychádzal zo správ o slovenskej armáde, podľa ktorých mohla mať okolo 70-tisíc osôb, z toho asi 30-tisíc mimo územia Slovenka. Navrhovaný rozsah armády si vyžadoval mobilizáciu ďalších

<sup>7</sup> VHA Praha, f. MNO Londýn, ŠVBM, 9/1, č. j. 103/Taj. 1. odd., 1943.

štyroch ročníkov, čím by sa zabezpečil dostatok osôb na postavenie plánovaných piatich divízií.

Osobitným spôsobom sa malo riešiť slovenské letectvo. Letecký personál bojujúci na východnom fronte mal prejsť „*preskúšaním a roztriedením*“ a len „*naozaj politicky spoľahlivých*“ mohli preradiť do pozemného personálu, na veliteľstvá leteckých strelníc a pod. O letcoch nachádzajúcich sa na Slovensku sa uvažovalo dvoma spôsobmi: po prvé, v prípade konfliktu ich mali doplniť českí letci a súčasne „*preskúšať*“; po druhé, ak by nedošlo ku konfliktu s Maďarskom, mali prejsť precvičením v leteckých školách a výcvikových strediskách v Čechách a na Morave a tvoriť zálohu leteckého personálu. Pozemný personál slovenského letectva sa mal použiť predovšetkým na zabezpečenie leteckých zariadení a objektov, t. j. v podstate ako strážne jednotky. Na veliteľstvá najvýznamnejších slovenských letísk by prišli dôstojníci československého letectva z Veľkej Británie, pričom zariadenie letísk a lietadlá mali zostať na mieste. Predpokladalo sa, že neskôr sa lietadlá sústredia na niektorom letisku na Morave, aby boli k dispozícii leteckým školám alebo na prezbrojenie už existujúcej, resp. novej leteckej jednotky sformovanej z precvičených pilotov z Čiech a Moravy.

Navrhovanú organizáciu a spôsob realizácie druhého obdobia schválila porada u prezidenta E. Beneša 2. augusta 1943. Jednou zo zmien, bolo vytvorenie veliteľstva armády namiesto zemskeho vojenského veliteľstva. V ďalšej činnosti ŠVBM sa už operovalo s týmto názvom (aj keď vo viacerých podobách: veliteľstvo slovenskej armády, veliteľstvo československej armády na Slovensku, veliteľstvo 3. armády). Na porade prezident Beneš prítomným vojenským činiteľom (gen. Sergej Ingr, gen. Rudolf Viest, gen. Bedřich Miroslav Neuman a gen. Antonín Nižborský) položil otázku, čo si myslia o morálnom a materiálnom stave slovenskej armády. Podľa ministra národnej obrany gen. S. Ingra veľmi vážnym problémom boli vyšší dôstojníci, ktorí podľa jeho názoru budú musieť z armády odísť. Prezident s tým súhlasil s dodatkom, že nižší dôstojníci, ktorí nemali právo rozhodovať a museli konať podľa rozkazov, by mali zostať na svojich miestach, zatiaľ čo o vyšších dôstojníkoch sa malo rozhodnúť po ich preverení. V ďalšom vstupe do diskusie sa k tejto otázke vrátil konštatovaním, že vyšších dôstojníkov bude treba izolovať, „*aby sme sa ich mohli zbaviť. Všetci sa previniť.*“<sup>8</sup>

Súbežne so spracúvaním problematiky tzv. druhého obdobia sa pokračovalo aj v prípravách prvého obdobia, t. j. povstania. Pri špecifikovaní politických a vojen-

8 VHA Praha, f. MNO Londýn, 30/55/45.

ských požiadaviek a predpokladov, potrebných na plánovanie a uskutočnenie povstania, sa na jeseň 1943 vychádzalo z jeho cieľov, charakterizovaných úlohami, ktoré mala splniť domáca akcia. Mala sa zmocniť výkonnej a vládnej moci na celom území ČSR ešte pred príchodom spojeneckých vojsk; oslobodiť republiku vlastnými silami a preukázať tak vôľu po zjednotení Čechov, Slovákov a Zakarpatských Ukrajincov; čo možno najviac prispieť ku konečnej porážke Nemecka bojom „väčšiny národa“ a stať sa tak rovnocenným spojencom štátov protihitlerovskej koalície.<sup>9</sup> Dosiachnutie týchto cieľov vyžadovalo: a) orientovať slovenské odbojové sily na odstránenie vedúcich politických činiteľov nepriateľských voči ČSR a nahradiť ich osobami, ktoré by zrušili všetky záväzky smerujúce proti Spojencom, a vyhlásili Slovensko za oslobodenú súčasť ČSR; b) paralyzovať činnosť nemeckých politických, policajných a vojenských činiteľov a zneutralizovať výkonné orgány; c) zmocniť sa tovární a skladov nemeckého vojenského materiálu, nemeckých zásob potravín a pohonných hmôt; d) zabrániť presunu nemeckých vojenských jednotiek; e) zabezpečiť hranice proti prípadnému útoku Maďarska alebo Nemecka do príchodu Spojencov.

V druhej polovici roka 1943 už bolo zrejmé, že smer oslobodzovania československého územia a tým aj postup ozbrojeného vystúpenia domácich odbojových síl bude od východu na západ. Ešte stále sa však uvažovalo o dvoch eventualitách skončenia vojny – buď Nemecko v dôsledku nepriaznivého vývoja na frontoch požiada o prímerie, alebo vojna bude pokračovať až do jeho úplnej porážky. V druhom prípade sa rátať aj s tým, že územie republiky sa stane súčasťou priestoru vojenských operácií bojujúcich strán.

S variantom prímeria počítal plán prepravy do vlasti, ktorý spracoval ŠVBM a 18. decembra 1943 predložil ministrovi národnej obrany.<sup>10</sup> Materiál predpokladal dve možnosti prepravy: pred a počas povstania (variant A) a podľa podmienok prímeria (variant B). Šlo o presun spravodajských, organizačných, vyzbrojovacích, úderných a technických skupín, veliteľských kádrov (základ veliteľstva čs. armády na Slovensku), ale aj o presun časti čs. zahraničných jednotiek.

Zámer vyslať na Slovensko veliteľstvo armády vypracoval ŠVBM vo veľmi konkrétnej podobe. Už koncom februára 1944 bol spracovaný návrh Všeobecných smerníc pre veliteľa 3. armády a jemu podriadených veliteľov zborov, divízií a oblastí.<sup>11</sup> Poslaním tejto armády – za predpokladu, že slovenská armáda nebude rozpustená –

<sup>9</sup> VHA Praha, f. 20 – 29 – 30.

<sup>10</sup> VHA Praha, f. MNO Londýn, ŠVBM, šk. č. 6, č. j. 296/taj., 3. odd. 1943.

<sup>11</sup> VHA Praha, f. MNO Londýn, šk. č. 9, č. j. 374/taj., 1. odd. 1943.



malo byť obsadenie celého územia Slovenska, zabezpečenie a uzatvorenie hraníc, udržanie poriadku vnútri štátu, nadviazanie kontaktov s 2. armádou na Morave a s Červenou armádou, plnenie úloh československého hlavného velenia ako aj úloh v rámci spojeneckého plánu (preventívna alebo represívna okupácia Maďarska a pod.). Tento variant sa označoval ako plán „A“.

Podľa plánu „B“, t. j. v prípade rozpustenia slovenskej armády a nevyhnutnosti budovania novej armády, spočívalo všeobecné poslanie 3. armády v uskutočnení mobilizácie a organizovaní vyšších jednotiek na oslobodenej časti Slovenska, v príprave mobilizácie a organizovaní nových jednotiek na ostatnej časti a v dopĺňovaní útvarov československého vojska sformovaného na území ZSSR. Ostatné úlohy boli rovnaké ako v pláne „A“.<sup>12</sup> Smernice pre veliteľa 3. armády obsahovali aj ďalšie pokyny: likvidáciu slovenskej armády podľa rozkazov a nariadení československého ministra národnej obrany ako aj ďalších ozbrojených nemeckých útvarov, Hlinkovej gardy a pod., zaistenie nespoľahlivých alebo previnilých osôb, očistenie veliteľského zboru od osôb, ktoré sa spreneverili vernosti ČSR a boli v službách nepriateľa alebo s ním spolupracovali.

Československé vojenské orgány v Londýne si v druhej polovici roka 1943 osvojili názor, že v prípade ak Nemecko nepožiadá o prímerie, tak východná časť republiky sa v krátkom čase môže stať priestorom vojnových operácií, a preto sa tu začne aktívna činnosť domácich odbojových síl skôr ako inde. Slovensko a prípravy ozbrojeného vystúpenia na jeho území sa tak definitívne dostali do centra pozornosti. Základné pokyny na jeho vojenskú prípravu poslali minister národnej obrany gen. S. Ingr a gen. R. Viest na Slovensko už 1. septembra 1943.<sup>13</sup> Okrem iného v nich upozorňovali na nevyhnutnosť pripraviť ozbrojenú moc na vystúpenie proti Nemecku, zistiť počty a umiestnenie jednotiek slovenskej armády, žandárstva, polície a finančnej stráže odhodlaných vo vhodnom čase uskutočniť prevrat, oznámiť mená vedúcich osôb v armáde, polícii, žandárstve a finančnej strážii ako aj mená významných civilných osôb ochotných pripravovať vojenské vystúpenie.

Dňa 25. novembra 1943, v odpovedi na správu zo Slovenska,<sup>14</sup> sa uvádzali už konkretizované názory čs. MNO na vhodný čas začiatku ozbrojenej akcie domácich odbojových síl a tiež úlohy vojska na Slovensku, ktoré malo ako súčasť československej brannej moci podliehať „*absolútne*mu československému hlavnému veliteľovi“, a pod-

<sup>12</sup> V rámci 3. armády malo vzniknúť veliteľstvo 3. armády (Bratislava), veliteľstvo VI. zboru (Trenčín) s 11., 12. a 24. divíziou, veliteľstvo VII. Zboru (Prešov) s 13. a 14. div., resp. s 15. div. Na Zakarpatskej Ukrajine, veliteľstvo 3. leteckej brigády (Spišská Nová Ves, neskôr Piešťany).

<sup>13</sup> LAŠTOVIČKA, B.: V Londýne za války. 1939 – 945. Praha 1961, s. 401.

<sup>14</sup> VHA Praha, f. ČSVM – ZSSR, 213/1/30.

poriť prevzatie vládnej moci, eventuálne prevzatie vládnej moci na Slovensku činiteľom schváleným prezidentom Benešom a upevniť nový poriadok na slovenskom území.

Po správe zo Ženevy, ktorá sa dostala do Londýna 18. decembra 1943, že podľa informácií z berlínskych kruhov možno očakávať obsadenie Slovenska nemeckou armádou v januári alebo februári 1944,<sup>15</sup> došlo v zámeroch na využitie slovenskej armády k výraznej zmene. Dokumentoval to odkaz prezidenta Beneša slovenským vojakom a skupinám z 27. januára 1944,<sup>16</sup> ktorým vyzýval vojsko klásť odpor pri obsadzovaní Slovenska, pripraviť z vojenských jednotiek partizánske oddiely a sústrediť ich na strednom a východnom Slovensku, kde sa už vopred malo ukryť čo najviac vojenského materiálu a proviantu. Odpor partizánskych oddielov sa mal udržať do jarných mesiacov, kým nezačne spolupráca s ruským frontom. Tento obrat v prípravách ozbrojeného vystúpenia domácich odbojových síl Beneš vysvetlil v prejave pred Štátnou radou 3. februára 1944, keď okrem iného povedal: „*v súvislosti s prichádzajúcim druhým frontom a blížiacou sa Červenou armádou k našim hraniciam, sa psychologicky a mravne vytvárajú všetky podmienky a predpoklady na to, aby sa duchovná a fyzická rezistencia nášho ľudu obrátila nakoniec na všeobecné, rozhodné, nekompromisné bojové, účinné povstanie proti uchvatiteľom, v rovnakých formách, v akých sa teraz vyvíja v Juho-slávii a Poľsku, vo Francii a v Nórsku, ku ktorému i u nás dôjde a dôjsť musí. A už týmto svojím prejavom náš ľud na našom území k nemu rozhodne vyzývam.*“<sup>17</sup> Pri výklade svojej predstavy o ďalšom postupe označil za aktuálne organizovať sabotáže, ničiť komunikácie, bojovať v lesoch, horách, mestách i v dedinách. Podobný prístup k aktivizácii domáceho odboja sa prejavil aj vo vyhlásení československej vlády k českému a slovenskému ľudu z 12. marca 1944, v ktorom apelovala: „*Združujte sa do bojových organizácií... z najschopnejších mužov a žien vytvárajte už teraz ozbrojené partizánske oddiely!*“<sup>18</sup> A osobitne k Slovensku vyhlásenie československej vlády apelovalo: „*Vy môžete vykonať viac, pretože podmienky vášho boja sú príhodnejšie než podmienky vašich českých bratov. Vy musíte napraviť zločiny a zrady vašich odrodilcov, ktorí vás vohnali do boja proti slovenským bratom! Nasledujte skvelý príklad slovenských vojakov, ktorí prešli na stranu našich osloboditeľov a naplno sa pripojili k československej armáde... odmietajte vojenskú poslušnosť, odmietajte slúžiť svojmu nepriateľovi!*“<sup>19</sup>

<sup>15</sup> OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Sv. II, Praha 1966, s. 742.

<sup>16</sup> JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969, s. 262, 263.

<sup>17</sup> BENEŠ, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha 1946, s. 390.

<sup>18</sup> Cesta ke květnu, 1. sv. Praha 1965, s. 100.

<sup>19</sup> Tamže, s. 100.

Zmena v koncepcii príprav ozbrojeného vystúpenia na domácom území, t. j. priklonenie sa k rýchlej aktivizácii odboja s využitím všetkých foriem činnosti, ktoré by mohli vytvoriť predpoklady na všeobecné povstanie, sa prakticky odzrkadli- la v tom, že sa začalo uvažovať nielen o všeobecnom povstaní, ale aj o partizánskom boji. To sa potvrdilo aj na porade gen. B. Miroslava, plk. J. Sázavského a pplk. Jindřicha Souhrada s britskými vojenskými predstaviteľmi plk. Perkinsonom a plk. Davi- dom Keswickom 15. marca 1944, na ktorej gen. Miroslav okrem iného zdôraznil, že vzhľadom na početnú materiálnu prevahu Nemcov a Maďarov na Slovensku pôjde o partizánske boje.<sup>20</sup>

Nasledujúca udalosť však otvorila úplne novú kapitolu v prípravách ozbrojené- ho protifašistického vystúpenia na Slovensku s využitím armády. Koncom marca dostal náčelník ŠVBM gen. B. Miroslav správu zo Slovenska, v ktorej sa okrem iného uvádzalo, že zjednocovací proces medzi vojakmi sa koncom januára 1944 prakticky skončil, ale že vojenská organizácia je zatiaľ bez veliteľa a rešpektuje, že má byť vyme- novaný československou vládou, resp. prezidentom Benešom. Správa obsahovala aj návrh vymenovať za veliteľa gen. Štefana Jurecha – podľa jej odosielateľov veľmi populárneho u dôstojníkov a obľúbeného u mužstva. Československé MNO v Londý- ne tak na Slovensku získalo partnera, s ktorým mohlo koordinovať svoju činnosť, a zároveň s jeho príspevom mohlo realizovať zámery na zintenzívnenie odboja. Jed- nou z prvých úloh, ktoré v tomto smere riešilo, bolo vymenovanie veliteľa vojenské- ho ilegálneho vedenia. Pri posudzovaní návrhu na vymenovanie gen. Š. Jurecha sa MNO okrem stručnej charakteristiky jeho osoby v spomínanej správe mohlo oprieť aj o predchádzajúce informácie spojené s jeho pôsobením na východnom fronte a pokusom zorganizovať prechod Rýchlej divízie na stranu Červenej armády. Aj na základe týchto informácií gen. Ingr v depeši odoslanej na Slovensko oznámil, že MNO nemá zásadné námietky voči Jurechovi, ale „*nemožno ho zatiaľ ustanoviť, pretože podľa Vašej správy nevyslovil doteraz súhlas a museli by ste s ním ešte len jednať, ďalej preto, že nedokážeme tu posúdiť do akej miery je možné s ním jednať bez nebezpečia, keď je podľa Vašej správy pod dozorom a neopatrný v rečiach, a konečne preto, že nevieme, do akej miery by za takejto situácie mohol účinne riadiť všetky prípravy*“.<sup>21</sup> Možnosť vymenovania Jure- cha však nebola apriórne odmietnutá. V ďalšej časti depeše gen. Ingr uvádzal, že len čo sa táto situácia zmení, menovanie sa uskutoční. Nakoľko to však myslel vážne, je

20 PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1966, s. 175.

21 Tamže, s. 176.

ťažko povedať. Na MNO totiž mali o gen. Jurechovi aj iné informácie, ktoré ho charakterizovali neprijateľne z pohľadu jeho určenia do najvýznamnejšej funkcie v akcii pripravovanej za účasti čs. vlády v Londýne. Napríklad pplk. gšt. J. Vastl v hlásení zo 14. marca 1943 charakterizoval Jurecha nasledovne: *„Jedným z najväčších nepriateľov všetkého českého, viacej než ‚autonomista‘ bol mjr. gšt. Jurech Štefan... Patrí teda podľa môjho úsudku k tým slovenským zradcom, ktorí 14. a 15. marec pripravovali, respektíve o prípravách vedeli...“*<sup>22</sup> Rozpornosť informácii o gen. Jurechovi a stále pretrvávajúca nedôvera k vyšším dôstojníkom slovenskej armády urobili svoje. Generál Jurech nebol pre československé MNO vhodnou osobou na spoluprácu a už vôbec nie na vymenovanie za veliteľa slovenského Vojenského ústredia. Svedčí o tom aj správa gen. Ingra odoslaná náčelníkovi československej vojenskej misie v Moskve, gen. Heliodorovi Píkovi v súvislosti s pripravovaným odletom delegácie zo Slovenska do Sovietskeho zväzu, v ktorej mal byť aj Jurech. Generál Ingr v nej napísal: *„Ide o dôstojníka nesmierne ctižiadostivého, ktorý už v r. 1938 udržiaval styky s ľudovou stranou, zmýšľania autonomistického, manželka Nemka. Jeho ctižiadostivosť nebola ukonená ani v slovenskom vojsku. Velil divízii na východnom bojisku. Pre pripravovaný tam prechod upadol do podozrenia a vyšetrovaný. Keď bol navrhovaný za veliteľa podzemných príprav v slovenskom vojsku, neustanovil som ho pre nebezpečenstvo plynúce z toho že bol sledovaný... Tlmočte moje želanie, aby som sa všetkých jednaní ruských činiteľov o týchto veciach mohol osobne zúčastniť... Buďte pozorní na jeho činnosť a domáhajte sa, aby všetko, o čom bude jednať, mi bolo predložené na schválenie.“*<sup>23</sup>

Výsledok rozhodovania o veliteľovi Vojenského ústredia je známy – stal sa nim pplk. Ján Golian. Jeho skupine už boli adresované smernice vypracované ŠVBM, upravené ministrom obrany a 23. marca odoslané na Slovensko. Hovorilo sa v nich o dvoch obdobiach, ktoré sa musia pri rozvíjaní slovenského odboja rozlišovať. V prvom období, ktoré sa podľa čs. MNO už začalo, sa požadovalo zosilniť sabotáže a s vybranými skupinami rozvinúť záškodnícke akcie v doprave, vo výrobe a v každom odbore činnosti slúžiacej vojnovému úsiliu fašistickej koalície. Druhým obdobím malo byť všeobecné povstanie, prevažne vojenského charakteru. Rozkazom na začatie povstania malo slovenské velenie vyhlásiť svoje jednotky za súčasť československej armády, zmocniť sa v súčinnosti s „verným obyvateľstvom“ všetkých zbraní a vojensky dôležitých zariadení v posádkach a podľa možností výzbroje doplniť počty jednotiek. Zvýšenú pozornosť malo venovať ovládnutiu komunikácií a spojovacej siete. Ak by povstalecké jednotky nedokázali proti presile nepriateľa udržať svoju posádku

<sup>22</sup> VHA Praha, f. 22-4/3.

<sup>23</sup> VHA Praha, f. 22-12/12.

alebo neboli schopné ustúpiť k inej jednotke, mali sa z nich vytvoriť partizánske oddiely, ktoré by pôsobili v horách a lesoch. Všetko, čo by pri odchode do hôr nemohli vziať so sebou, mali bezpečne ukryť alebo zničiť vrátane všetkých zariadení, ktoré by mohli slúžiť nepriateľovi. V prípade takéhoto vývoja sa slovenskí vojenski odbojoví činitelia mali zásobiť predovšetkým zbraňami, strelivom, proviantom a zdravotníckym materiálom, vopred si vyhliadnuť a pripraviť základne na partizánsku činnosť a podľa možností ich vybaviť rádiostanicami. Pri výbere týchto priestorov mali prihliadať na to, aby partizánske oddiely mohli pôsobiť proti dôležitým komunikačným uzlom, najmä v tyle eventuálneho frontu v Karpatoch. Zdôrazňovala sa najmä potreba vyhľadať vhodné priestory na severovýchodnom Slovensku.

Vychádzajúc z úloh, ktoré v spomínaných smerniciach Vojenskému ústrediu kladlo československé MNO, je pravdepodobná domnienka, že MNO v tomto čase príliš neverilo v možnosť vzniku takého povstania, ktoré by vlastnými silami oslobodilo väčšiu časť Slovenska a bránilo ju v podstate frontovým spôsobom boja dlhšiu dobu, eventuálne do príchodu oslobodzovacích vojsk. Väčšie šance zrejme videlo vo vyvolaní povstania slovenskými vojenskými jednotkami, ktoré by pod tlakom nepriateľa prešli na partizánsky spôsob boja. Tu je vidieť určitú spojitosť s formami odporu tohto typu napr. v Juhoslávii, Poľsku a pod., t. j. povstania v podobe partizánskej vojny, ktoré nevyklúčovalo možnosť ovládnuť – na určitú dobu – časti teritória krajiny. Hrozba obsadenia Slovenska nemeckým vojskom, odzbrojenia slovenskej armády či rýchleho presunutia vojenských operácií na územie Slovenska, a tiež stav, v akom sa nachádzalo slovenské odbojové hnutie – najmä v armáde – mohli byť príčinou toho, že čs. MNO viac nádejí na úspech videlo v prípravách ozbrojeného povstania s možnosťou rozpútania partizánskej vojny. Jeho záujem o rozvinutie partizánskeho hnutia bol motivovaný snahou o takú aktivizáciu domáceho odboja, ktorá by v čo najkratšom čase priniesla konkrétne výsledky, umožňujúce prezentovať jeho vojenský prínos k vojnovému úsiliu protifašistickej koalície. Aj preto gen. Ingr v depeši gen. Píkovi z 18. augusta 1944 upozorňoval, že treba vyvolať partizánsku a záškodnícku činnosť najmä v priestoroch Štrba, Spišská Nová Ves, Sabinov, Stará Lubovňa, Čadca, Žilina, Trenčín, Liptovský Mikuláš, Trstená. Týmito aktivitami sa mal narušovať presun vojenských transportov na trati zo Žiliny do Košíc a na tratiach vedúcich do Haliča, pričom sa mali znepokojovať slovenské a nemecké správne orgány „na širokom priestore prepadávaním a odstrelovaním jednotlivcov a zradcov“.<sup>24</sup> Z tohto pohľadu je pochopiteľné, že gen. Ingr. zaujal odmietavé stanovisko k žiadosti pplk. Goliana, obsiahnutej v depeši zo 16. augusta 1944, aby vyzval partizánov na Sloven-

<sup>24</sup> VHA Praha, f. ČSVM – ZSSR, 244/1/32. VHA Praha, f. ČSVM – ZSSR, 18/1/26 .

sku dočasne prerušiť akcie, pretože Nemci hrozia ich likvidáciou.<sup>25</sup> Ingr v odpovedi z 23. augusta popri konštatovaní, že partizánom na Slovensku takúto výzvu nie je možné doručiť, lebo MNO s nimi nemá priame spojenie, upozornil, že jej vydanie nie je možné aj zo zásadných dôvodov: „Nemožno predsa zastaviť činnosť slovenských vlastencov, po ktorej sme tak dlho volali a ktorá je pre našu vec tak potrebná z dôvodov politických, vojenských a mravných. Najvážnejší náš dôvod je medzinárodný. Nie je proste mysliteľné, aby čs. vláda v Londýne vyzvala partizánov k bojovej nečinnosti, keď z Moskvy, Londýna a Washingtonu sa volá z úradných miest k bojovej činnosti v Poľsku, Južosláviu a všade v Európe. Celá naša odbojová akcia by sa takouto výzvou zosmiešnila v očiach medzinárodnej verejnosti.“<sup>26</sup> Preto apeloval na zintenzívnenie partizánskej činnosti a upozorňoval, že partizánske oddiely treba početne i materiálne posilňovať. Žiadal, aby slovenské vojenské vedenie bolo s partizánskymi oddielmi v priamom kontakte a všemožne ich podporovalo. Nesúhlasil tiež s názorom, že partizánska činnosť by mohla byť na ujmu akcie pripravovanej Vojenským ústredím a zdôraznil, že československé MNO ju pokladá „za dôležitý aktívny element, ktorý po náležitom systematickom a cielavedomom rozvinutí môže spád udalostí na Slovensku urýchliť... Zvýšená partizánska činnosť je úplne v zhode s našou koncepciou, tak ako sme ju formulovali vo svojich pripomienkach k Vášmu plánu.“ Ingr pplk. Golianovi odporúčal, aby si, pokiaľ je to možné, partizánov podriadil a ich činnosť usmernil na prepady nemecko-maďarských transportov a neskôr na prerušenie železničných tratí a cestných komunikácií v okamihu, keď začne akcia východoslovenských divízií.

Po obdržaní plánu Vojenského ústredia sa československé MNO intenzívne snažilo o jeho skvalitnenie a podrobnejšie rozpracovanie. V jeho prvých reakciách sa totiž plán – najmä jeho časť o východoslovenských divíziách – nestretol s jednoznačne pozitívnou odozvou. Svedčí o tom napr. koncept Ingrovej depeše, ktorá síce nebola na Slovensko odoslaná, ale svojím obsahom výstižne charakterizovala podstatu výhrad k plánu Vojenského ústredia, t. j. že bol príliš pasívny. Uvádza sa v ňom: „Váš plán nemôžem predložiť Rusom. Plán znamená, že by vojenské jednotky na Slovensku neprispeli ničím k oslobodeniu krajiny, ale, že by trápne vyčkávali a zasiahli by až keď by mali zabezpečenú podporu ruskej presily. Nemôžem sa vystaviť námietke, že budeme žiadať pomoc od Ruskej armády, ktorá toľko vytrpela, pre vojsko, ktoré sa zúčastnilo boja proti Rusom samotným, ale samé sa aktívne o úspechy svojho boja nepričiní. Pre tento plán by bolo zbytočné dávať zbrane na stredné Slovensko.“<sup>27</sup> Správa podobného charakteru, spracovaná 10. augusta, však na Slovensko predsa len odišla, aj keď jej tón už nebol taký ostrý.

<sup>25</sup> VHA Praha, f. HV-VB, ŠVBM Londýn, príl. 2 k č. j. 627/II. odb., 1944.

<sup>26</sup> Tamže.

<sup>27</sup> VHA Praha, f. HV-VB, ŠVBM Londýn, príl. K č. j. 560 taj./II. Odb. 1944.

Ingr v nej pplk. Goliana upozorňoval, že plán Vojenského ústredia je príliš pasívny a presúva všetku aktivitu na sovietske vojská, že slovenská účasť na vlastnom oslobodení musí byť aktívnejšia a úmernejšia vlastným možnostiam. Predovšetkým však zdôraznil, aby Vojenské ústredie pripravilo aj iné plány a načrtol ich varianty:

- a) sústredenie slovenských poľných divízií a technickej divízie (brigády) na najzávažnejšie smery a ich útok do tyla nemecko-maďarských vojsk stojacich proti Rusom, keď sa front priblíži;
- b) obrana terajšieho frontu proti ustupujúcim nemecko-maďarským vojskám;
- c) likvidácia nemeckých síl v tyle slovenských poľných divízií a v krajnom prípade ich ústup až do priestoru sústredenia zápolných jednotiek, pričom by sa mala ovládnuť, resp. prerušiť železničná trať Žilina – Košice.<sup>28</sup>

Do vypuknutia povstania už Vojenské ústredie nerozpracovalo a organizačne nepripravilo ani jeden z variantov navrhovaných gen. S. Ingrom. Svedčí o tom aj jeho reakcia po obdržaní informácie o hrozbe okupácie nemeckými vojskami sústreďovanými v priestore Hodonína. Golian v správe pre MNO v Londýne z 25. augusta žiadal, aby ihneď slovenskej armáde oznámilo, či má viesť obranu na mieste s ťažiskom na strednom Slovensku, alebo sa prebojovať k ruskej armáde. Odpoveď čs. MNO z nasledujúceho dňa však nemohla obsahovať rozhodnutie o tom, ktorá z úloh uvedených Golianom, sa má uskutočniť. Podľa gen. S. Ingra sa totiž nemohlo rozhodnúť v Londýne: „*Nepoznám presnú situáciu, najmä nie vzdialenosť frontu, silu, hustotu a hodnotu nemeckých vojsk pred úsekom slovenských divízií. Nemôžem dnes povedať, aká bude kooperácia v tomto prípade s vojskami sovietskymi.*“<sup>29</sup> Za aktívnejší a pôsobivejší však označil variant „prebojovať sa k ruskej armáde“ za predpokladu, že má vyhliadky na úspech. Ak by takéto vyhliadky neboli, potom by nezostávalo iné, ako sa uspokojiť s „obranou na mieste“, t. j. na strednom Slovensku. V tomto prípade, podľa gen. Ingra, sústredenie všetkých útvarov zápolnej armády, ich posilnenie jednotkami východoslovenských divízií a úzka spolupráca a koordinácia s partizánskymi jednotkami vytvárali predpoklady dlhšieho a účinnejšieho odporu.

V dokumente *Vojenské vystúpenie na Slovensku*,<sup>30</sup> spracovanom Hlavným veliteľstvom čs. brannej moci v Londýne po skončení odporu povstaleckej armády, sa v tejto súvislosti uvádzalo: „*Umístění slovenských divízií v blízkosti Dukelského průsmyku určovalo také zdánlivě samozřejmě jejich úlohu – otevření dukelských přechodů sovětským vojskům. To byla ovšem úloha, která byla proveditelná jen za předpokladu, že akce slovenských divízií bude synchronizována s ofenzívou sovětskou ze směru od Krosna. To ovšem v případě*

<sup>28</sup> VHA Praha, f. MNO, ŠVBM Londýn, 20-20-4. VHA Praha, f. ČSVM – ZSSR, 244/1/32.

<sup>29</sup> PREČAN, V.: c. d., s. 340.

<sup>30</sup> VHA Praha, f. MNO, HV Londýn, 27/1/30, príl. k č. j. 6500/zprav. 1944.



obranne varianty vojenského vystoupení, v němž Němci měli volbu času, bylo neuskutečnitelné. Proto hlavní velitel ve své směrnicí dané slovenskému vojenskému vedení ještě před vystoupením stanovil, aby v případě, že by útok slovenských polních divízií ve směru na Dukelský průsmyk nebyl pro všeobecnou situaci možný, byly tyto polní jednotky převedeny do hornatého prostoru stredoslovenského, aby posílili boj jednotek zápolních...“ V dokumente sa však konštatovalo, že nespĺnili žiadnu z eventuálnych úloh, že sa v týchto divíziách zrejme neurobili nijaké predbežné opatrenia, aby boli akcieschopné (sústredenie jednotiek rozptýlených na širokých úsekoch) a zabezpečené proti zásahu nemeckých jednotiek zhromažďujúcich sa v priestore Košice – Prešov, že ich zlyhanie veľmi nepriaznivo ovplyvnilo aj priebeh bojov na strednom Slovensku, kde celá ich ťarcha doľahla na formácie zápolnej armády. Citovaný dokument obsahuje aj vojensko-odborné závery o obrane povstaleckého územia, napr.: „*Je skutočne podivuhodné, že čs. vojská pod velením generála Goliána a neskoršie generála Viesta s tak chabým materiálnym vybavením dokázali tak dlho držať a udržať terén proti nemeckým vojskám, ktoré mali absolútnu prevahu v tankoch, delostrelectve a letectve. Bolo jasné, že vojská zápolnej armády, nedostatočne vyzbrojené a doplnené nedostatočne vycvičenými záložníkmi, nebudú schopné udržať celé územie, na ktorom sa vojenské posádky a civilné obyvateľstvo pridalo k otvorenému boju protinemeckému. Držanie tak rozsiahleho územia by malo za dôsledok rozptýlenie síl a nemožnosť vytvorenia súvislej a solídnej obrany... Materiálna situácia československých vojsk na strednom Slovensku vylučovala, aby organizovaný odpor na súvislom území mohol byť trvalý. Obmedzené zdroje miestne a technické obtiaže pri doprave materiálu vzduchom spôsobovali, že zostávala len jediná cesta účinnej pomoci, a to cesta po zemi, t. j. spojenie s vojskami Červenej armády. To súvisí so situáciou nemeckých vojsk v oblasti slovenskej a s vývojom situácie na hlavnom fronte sovietskom.*“ Tu treba dodať, že povstanie, napriek nedostatkom v jeho príprave a priebehu, z vojenského hľadiska prinieslo viac, než sa v Londýne očakávalo. Svedčí o tom nasledujúce vyjadrenie Hlavného veliteľstva československej brannej moci: „*vyhliadky slovenského povstania boli posudzované veľmi pesimisticky a doba jeho trvania sa odhadovala na niekoľko dní... Vojenské vystúpenie mohlo mať nádej na trvalý úspech len v tom prípade, že by došlo včas k pozemným operáciám, t. j. že by došlo k spojeniu s hlavným frontom sovietskym. Fakt je, že situácia na hlavnom fronte, najdôležitejší faktor úspechu slovenského vojenského vystúpenia, sa nevyvinula dost rýchlo a v smere účinnom... Úsilie, ktoré slovenský ľud a vojsko vyvinulo počas dvojmesačných bojov, je obdivuhodné a musí byť považované za dôležitý československý prínos boju proti nacizmu...“<sup>31</sup>*

Jozef Bystrický

<sup>31</sup> Tamže.



## Hrdinské vlčatá – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944

‘Hrdinský motív’ je jedným zo základných apelačných prvkov propagandistického odkazu. Variabilita konkrétneho nosného príbehu umožňuje využívať ho ako podvozok pre celé spektrum čiastkových odkazov, ktoré sa majú ukotviť vo verejnom povedomí. Redakcia časopisu *Vlča*,<sup>1</sup> určeného pre najmladších členov Hlinkovej mládeže – *vlčatá*, si to veľmi dobre uvedomovala, preto príbehy o reálnych aj imaginárnych statočných činoch členov organizácie tvorili stabilnú súčasť jeho obsahu.<sup>2</sup>

Aby hrdinstvo bolo od počiatku nespochybniteľné, je výhodné zabezpečiť mu transfer zjavnej autority, záruky, že reprezentuje „pravé“ hodnoty. Odkaz na tento typ transferu sa nachádza už v prvom čísle časopisu, a to v rámci zakladateľského mýtu. *Vlča* (stelesnený časopis) roky chodilo po horách a lesoch, odstrkované „ako taká Popoluška“, až nakoniec stretlo „striebrovlasého Princa“, ktorý ho pohladil, upokojil, predstavil sa ako jeho „otecko“, vysvetlil mu, že časy sa zmenili a poslal ho zvestovať túto novinu ostatným kamarátom. „*Ja som ti cestu pripravil, ale keď prídeš k nim, povedz, aby ani oni nezabúdali na mňa, ako ja nikdy nezabudnem na nich.*“ Následne sa čitatelia dozvedeli, že princom – starčekom bol „*náš drahý otecko Andrej Hlinka*“, v ďalšom texte označovaný aj ako „*Otecko*“ s veľkým písmenom, ktorý „*zahnal všetkých nepriateľov*“ a vlča osobne poslal šíriť svoj odkaz deťom.<sup>3</sup>

Ďalšou silnou zárukou prijatia a najmä následného nespochybňovania propagandistického odkazu je transfer nielen ľudskej, ale priamo božskej autority. Na ňu sa v prípade konkrétneho textu z *Vlčata* nabaľuje výchova k podstatnej vlastnosti potenciálnych hrdinov – zbavovaniu sa strachu zo smrti. Príbeh je zaujímavý aj aplikáciou politickej ideológie do prostredia kresťanskej vierouky, pričom jeho autori sa tento akt ani len nepokúsili teologicky prijateľne zaobaliť. Novembrové číslo s tematikou Sviatku všetkých svätých nespomína iba na dospelých padlých bojovníkov za slobodu a samostatnosť, ale opisuje ďalšie osudy zosnulého vlčata, nad ktorého hrobom sa modlí čata jeho druhov. Anjel cez ich modlitbu predstupuje pred boží

<sup>1</sup> Časopis *Vlča* bol len jedným zo série nových periodík, vydávaných pre deti vojnového slovenského štátu. Ako prvá začala v apríli 1939 vychádzať *Nová mládež*, určená spočiatku pre všetkých členov Hlinkovej mládeže. Neskôr, začiatkom nového školského roka sa odčlenilo *Vlča* ako špecializovaný výchovný časopis pre chlapcov od 6 do 10 rokov. Súbežne pre vodcov a pracovníkov HM začal vychádzať metodický časopis *Stráž*. Roku 1941 sa etabloval aj spoločný časopis pre všetky dievčatá v HM-D, *Slovenská deva*. Najmladším dievčatám, vílam, venovalo časť priestoru aj *Vlča*. Relatívne krátko, od roku 1943, vychádzal i zvláštny časopis *Prelom* pre Junákov, najstarších chlapcov.

<sup>2</sup> Takisto výchovní pracovníci, vedúci, zvaní vodcovia, boli neustále vyzývaní, aby pri práci s najmenšími deťmi využívali v prvom rade rozprávky a vzorové príhody – exemplá, s ktorými budú deti porovnávať svoje osobné skúsenosti a na základe nich si tvoriť názory.

<sup>3</sup> *Vlča* č. 1, 1939, s. 2.

trón a prosí za Stanka, ktorý bol „veľmi dobrý. Taký, aké má byť vlča. Bol pobožný, veselý, úprimný, čistotný, pracovitý a kamarátsky.“ Po súhlasnom vyjadrení sa brána nebeská otvára a v nej „plno anjelov poobliekaných do vlčiackej rovnošaty. Je ich vari celý pluk.“<sup>4</sup> Stanko sa po krátkom zaváhaní osmeluje a vchádza. „Vtom sa už hlási vodca pluku nebeskej HM a podáva mu ruku.“ Po vykonaní prehliadky čestnej čaty anjelov nielenže Stanko v nebi zdraví Na stráž!, ale mu aj „Stráž! – odvetí nebeský zbor“ a „s vodcom pluku HM odchádza na audienciu u samotného Pána Boha“.<sup>5</sup> V inom príbehu so ‘záhrobným’ motívom sa vlča v sne stretlo s mŕtvymi hrdinami – Slováckmi a prinieslo od nich odkazy pre živých. Chlapec na Všetkých svätých zaspal na čestnej stráži pri hrobe sedliaka Kostolanského, ktorého „zabili maďarskí bolševici roku 1919“, a uvidel celý panteón. Na veľkom cintoríne, „na ktorom neboli obyčajné hlinené hroby, ale paláce“, zabúchal na zlatú bránu, vošiel a stretol sa so všetkými od Svätopluka po protitureckých bojovníkov. Pretože bol už „staršie vlča“ a dával pozor na politickej inštruktáži,<sup>6</sup> „vedel čosi aj o tom, ako bolo zle-nedobre v starej republike“. Pri rozprávaní „spomínal boj o samostatnosť, marcové dni. A pochválil sa, ako je teraz na Slovensku Slovákom dobre. Majú dobrých vodcov.“ Od Svätopluka si vypočul rady a povzbudzujúce slová, ktoré po prebudení odovzdal svojej čate.<sup>7</sup>

V príbehoch sa relatívne často opakoval motív sociálneho hrdinstva, ktoré bolo azda najcivilnejším. Spočívalo v sebazaprení a pomoci druhým, či už sociálne odkázaným kamarátom<sup>8</sup>, sirotám<sup>9</sup> alebo okoloidúcim žobrákom, drotárom,<sup>10</sup> reprezentujúcim ešte stále nedokonalý svet. Je povšimnutiahodné, že práve a výlučne pri tomto type činov starostlivosti o druhých sa okrem porady s oteckom či vodcom objavuje aj názor mamičky,<sup>11</sup> ktorá inak ostávala v pasívnej roli.<sup>12</sup> Deti sa často vykresľovali ako iniciátori charitatívnych akcií, ktoré mali pomôcť sirotám a chudobným spo-

4 Dobový text používa adjektívum vlča/vlčiacky, ktoré je zachované v citátoch. Inak používam aktualizované slovo vlča/vlčiaci. V citátoch som kvôli čitateľnosti čiastočne upravila pravopis na reformovaný (s/z, y/i), štylistika je však zachovaná.

5 Vlča v nebi. Vlča 3 – 4, 1939/40, s. 2. Aj Ježiško ako Boží syn pri príležitosti Vianoc nespochybniteľne prijal ako dary vrúčne modlitby za „rodičov, za vodcov a učiteľov, za slovenský národ, za Slovenskú republiku.“ Vlča, č. 18 – 19, 1939/40.

6 To nie je nemiestne aktualizovanie. Stráž 9 – 10, 1941/42, s. 228 – 230 v článku Politická výchova v Hlinkovej mládeži priamo hovorí. „Prvou podmienkou politického školenia mladého pokolenia je poznanie dejín Strany.“ Zvýraznené hrubým v origináli.

7 ČÁPORSKÝ: Dušičkový sen. Vlča, č. 4, 1940/41, s. 54 – 55.

8 PARA, J.: Ludkov dobrý skutok. Vlča č. 8, 1942/43, s. 66 – 67.

9 SMREČIANSKA, M. H.: Štedrá sirota. Vlča 17 – 18, 1939/1940, s. 6.

10 LIPTOVSKÁ, M.: Drotárik. Vlča č. 13 – 14, 1941/42., s. 137 – 138.

11 PRIDVERSKÝ: Čaj. Vlča č. 23, 1939/40, s. 5. Bohuš, ktorý „mal zlaté srdce, bol háemista“, sa rozhodol darovať svoj čaj a chlieb žobráčke. Mamička ju nechala zohriať sa a pridala „pol chleba, čosi múky a masti i pár koruniček, aby nemusela hladovať a zimiť sa.“ Potom povedala synovi: „Dobré vlča si. Ostaň taký a Boh i svet bude ta mať rád.“

12 Bežne mamičky mlčky chystali svojich synov na akcie, obávali sa o nich a hrdili sa nimi. Len jedna po zatknutí manžela písala veliteľom dedinských organizácií HG listy a posielala svojich synov, aby ich prenášali cez vojenské kontroly. Cez vojenskú stráž. (Spomienka na marec 1939). Vlča č. 13, 1940/41, 198 – 199.

lužiakom. Od roku 1942 sa vyskytovali i zmienky o pomoci raneným frontovým vojakom.<sup>13</sup> Časopisy pre všetky vekové skupiny prinášali exemplá o priateľstvách bohatých (mestských) a chudobných (vždy dedinských) chlapcov, ktoré nadviazali v prázdninových kolóniách. Ich vedľajším hrdinom boli neraz bohaté deti, ktoré skazené rodinným prostredím, chudobou spočiatku pohrdali, (pôvod v rodine bankového úradníka /slovo byrokrat bolo pre čitateľov neznáme/), no pod vplyvom okolia svoj nesprávny postoj postupne zmenili.<sup>14</sup>

Dôraz sa kládol aj na vyvolávanie súcitu s trpiacimi ľuďmi za hranicami štátu, ktorých bolo možné rozdeliť do dvoch skupín: Slováci bez rozdielu veku na okupovaných územiach a rovesníci vlčať v štáte spravovanom boľševikmi. Počas prípravy hry na Hurbanovcov si chlapi pripomenuli, že „*vela Slovákov trpí ešte aj teraz pod cudzím panstvom*“. Po modlitbe za ich navrátenie navrhol jedno z detí poslať „*odtrhnutým bratom*“ (pojmem ‘Maďarsko’ sa v texte nevyskytol) pozdravy, aby vedeli, že sa na nich nezabúda. „*Orava vteká do Váhu a Váh tečie do krajiny, kde jesto ešte plno Slovákov, čo nie sú slobodní. Napíšeme pozdrav, vložíme ho do fľaše a pustíme dolu Oravou. Za umelými hranicami ju naši bratia chytia a prečítajú si náš pozdrav.*“<sup>15</sup>

Pri zmienkach o maďarskom zábore je zaujímavé sledovať, akým spôsobom sa redakcia vyrovnávala s medzinárodným hitlerovským tlakom na udržanie pokoja medzi satelitmi, ktorý vyústil do zákazov otvoreného štvania voči Maďarom. Roku 1939 sa tak stretávame s opisom Slovákov, žijúcich v „*cudzej zemi*“, ktorá „*od pravekov bola slobodná*“, ale teraz sa na ňu „*vrhol druhý*“.<sup>16</sup> Alebo inak: „*dnes nebude nám môcť krásny Hron vyhrávať svoju spievanku až ta, kde nám to patrí, lebo nelútostná ruka odtrhla od nášho drahého tela tie krásne žirné kraje, ktoré nám určil sám milý Pán Boh za náš domov.*“<sup>17</sup> Verzie z nasledujúceho ročníka: „*Ale ešte nie sme všetci slobodní – požaloval sa chlapec. – Ešte máme na juhu krvavé hranice. Tam plačú naši bratia v otroctve.*“<sup>18</sup> „*V prvý deň nepriateľského postupu sa Zelenčania nazdávali, že zloba nepriateľa k nim nepríde. Ale sotva sa na druhý deň ráno zobudili, vítalo ich cudzie, Slovákom nežičlivé vojsko.*“<sup>19</sup>

Generačný protiboľševický internacionalizmus do časopisu vnášali fiktívni rozprávači – vodcovia, ktorí sa vrátili z frontu a rozprávali vlčatám o miestnych deťoch,

<sup>13</sup> „*Ferko sa však nevedel prenadiviť, že ani jeden z vojakov nebol zarmútený, neplakal, ale naopak. Oči každému svietili. Mnohí sa i usmievali. ... Pozri Ferko, my necítíme žiadnu bolesť, keď vidíme, že náš národ je slobodný.*“ Vdačné vlčatá nazbierali vojakom čučoriedky, maliny a černice.“ VLK: Láska vlčata ku frontovým vojakom. *Vlča* 1942/43, s. 1 – 2.

<sup>14</sup> Píto našiel Mita. *Vlča* č. 4, 1940/41, s. 58.

<sup>15</sup> AKELA: Vlčatá odkazujú. *Vlča*, č. 30 – 31, 1939/40, s. 4 – 5.

<sup>16</sup> Na výzvedoch. In: *Vlča*, č. 22, 1939/1940, s. 4 – 5.

<sup>17</sup> HNAUPEK, L.: Na ceste za ornamentami. *Vlča* č. 23, 1939/1940, s. 6 – 7, ‘Nepolitický’ článok o cestovaní po vlasti je doplnený mapou Slovenska s výrazne vyšrafovanými územiami pripojenými k Maďarsku.

<sup>18</sup> ČÁPORSKÝ: Dušičkový sen. *Vlča*, 4, 1940/41, s. 54 – 55.

<sup>19</sup> (Hor.): Východ horí. *Vlča*, č. 14, 1940/41, s. 210 – 211.

s ktorými sa počas účasti na ťažení na Východ zoznámili. Peťka stratil otca, boľševici ho odvliekli do sibírskeho baní. Mamička umrela, žil u babky. Nevie sa modliť, pretože to nesmeli robiť.<sup>20</sup> Fedorkovi otca zastrelili, lebo sa raz „*veľmi nahneval, nedal pozor na jazyk a povedal, že on veru nie je ani nebude komunistom. Židia ho prezradili Rusom. Hneď otecka zastrelili a [chorú] mamičku prišli vziať z postele.*“ Odvtedy ju nevidel.<sup>21</sup> Je povšimnutiahodné, že osud týchto detí vzoroví velitelia neriešili v žiadnej dlhodobej perspektíve, vystačili s argumentom „*Ale čo sa s ním stalo, keď ste vy už prišli domov na Slovensko? – Taký bystrý chlapec nezahynie!*“<sup>22</sup> Počas svojho pobytu im obstarávali jedlo, mydlo a hrebeň a na skvalitnenie života ich naučili *Otčenáš* a ďalšie modlitby v slovenčine.<sup>23</sup> V časopise teda niet zmienky o prípadných adopčných alebo podobných podporných programoch.

K civilným aktivitám možno zaradiť i činy vyžadujúce zachovanie chladnej hlavy a vykonanie rozhodného činu bez priameho vystavenia vlastného života ohrozeniu. Dve všímavé vlčatá zo zvedavosti poskladali list, ktorý neznámy cyklista vybral z taštičky, roztrhal a zahodil. Zdôraznené bolo i to, že list skladali tak, ako pri hrách na svojich schôdzkach.<sup>24</sup> Okoloidúci policajt na základe textu zistil, že zrejme šlo o kradnutú peňaženku.<sup>25</sup> Deti nielen neúmyselne odhalili trestný čin, ale pomohli na policajnej stanici aj identifikovať zlodēja. Už vedomejšie konal chlapec zo železničiarkej rodiny, ktorý si na vychádzke všimol nespustené závory. So zdvihnutou rukou sa odhodlane postavil do cesty a zastavil auto blížiac sa na prejazd v čase, keď by ho bol zachytil rýchlik. Navyše musel čeliť nadávkam brzdiaceho šoféra, ktorý si ešte neuvedomoval hroziace nebezpečenstvo. Aj odmena v tomto prípade bola ideologicky príkladná, chlapec od ‘pána’, vezúceho sa v aute, dodatočne dostal zásielku s novučičkou uniformou.<sup>26</sup>

O tom, ako možno operatívne zužitkovať nadobudnuté informácie, sa čitatelia dozvedali na príklade čaty vlčat – prvákov, ktorým sa starší chlapec posmieval, že nevedia, ktorým smerom je Bratislava. Najsmelší z nich sa obhajoval tým, že sú ešte malí a toto nepreberali, hoci „*naučil sa toho dosť na schôdzkach, ale práve o Bratislave ešte nie, lebo Hlinkova mládež bola v ich dedinke založená len prednedávnom*“. Ukázaný smer

20 -VO-: Malý Peťko. *Vlča* č. 7 – 8, 1941/42, s. 75 – 76.

21 VÁŽNY VLK: Braček Fedorko. *Vlča* č. 10 – 11, 1941/42, s. 108 – 109.

22 VÁŽNY VLK: Braček Fedorko. *Vlča* č. 10 – 11, 1941/42, s. 108 – 109.

23 -VO-: Malý Peťko. *Vlča* č. 7 – 8, 1941/42, s. 75 – 76.

24 Podobne kvalifikovane dokázali konať vlčatá, ktorých kamaráta uštipla zmija. Na jarnom úbočí, *Vlča* č. 17, 1940/41, s. 261.

25 Em.: Ukradnutá tobolka. *Vlča* č. 1, 1939/40, s. 6 – 7.

26 BAĎŮRIK, Jozef: Palko – hrdina. *Vlča* č. 18, 1941/42, s. 193. Podobnú odmenu dostal aj záchranca zrazeného deduška v poviedke *Vlča* na križovatke. *Vlča* č. 7 – 8, 1941/42, s. 74 – 75. Chlapec, ktorý vyliel na zlodēja vedro vody a tým zachránil domáceho pána (obehodníka) pred vykradnutím, zaistil rodine bývanie bez platenia nájomného. PARA, J.: *Vlča* detektív. *Vlča* č. 9, 1942/43, s. 3.

na „tamtú šopu“ si však dobre zapamätali. Znalosť sa im zišla takmer okamžite. Začalo nad nimi krúžiť lietadlo a zablúdivší pilot zhodil papierový balíček s otázkou, na ktorú už poznali odpoveď. Vzorne sa zoradili do tvaru šípky a navigovali ho na hlavné mesto.<sup>27</sup>

Zvláštnou kategóriou hrdinských činov boli tie, kde síce k priamemu ohrozeniu detí nedochádzalo, ale hrdinovia si to nevedomovali. Typickým príkladom bol motív skúšky odvahy na letných táboroch a víkendových akciách. Po tom, ako boli účastníci pobytu v rámci „*velkej hry na vojakov v boji proti bolševikom*“ vystavení hororovým príbehom, ktoré im duchovný radca rozprával o zverských nepriateľoch, útočiacich na kríže, váľajúcich oltáre a ničiacich kostoly, chlapec zo stanu začul v noci tichý hovor a šuchot. Uvedomil si, že v strede tábora stojí vztýčený kríž a bolo mu jasné, že zvuk pochádza od ‘nepriateľa’. Vymotal sa z prikrývky, „*schopil z kúta [vlastnoručne vyrobenú] pušku a opatrne bežal von rovno k oltáru*“. Statočne zahnal vedúceho na nočnej pochôdzke výkrikom „*Bolševík, preč od kríža!*“.<sup>28</sup>

V časopisoch pre mládež bola reálna smrť tematizovaná ako hrozba, zažehnaná rozhodným činom, aj ako dokonaného heroického finále, pričom oba motívy sprevádzało symbolické alebo reálne úmyselné pritiahnutie nepriateľskej paľby na svoju osobu pre záchranu ostatných. Povedka *Stráž pri moste* hovorí o bojazlivom chlapcovi, ktorý prekonal sám seba a prihlásil sa na hliadku. Už to bolo z hľadiska 6 – 10-ročného dieťaťa hrdinstvom. Počas služby zbadal besného psa, ktorý mal „*oči krvou podliate a chvost zvesený. Z papule kvapkali peny*“, a uvedomil si, že priamo k zvieratu sa blíži skupina jeho kamarátov. Rozhodol sa odlákať pozornosť psa na seba. „*Ak mňa pokúše, budem len ja chorý, ale ak ho nezbadajú, pokúše viacerých, a to bude zle.*“ Ako správny (budúci) vojak vyhodnotil možnosti terénu a vylákal ho na mostík, z ktorého obaja skočili do rozbúreného potoka. Statočné vlča sa zachránilo, psa strhol silný prúd. Príbeh by nebol úplný, keby svedkom príhody nebol veliteľ, ktorý následne verejnou pochvalou ocenil chlapcovu statočnosť. „*Bol uznaný za hrdinu kolónie. Aj bol. Od tej chvíle sa ničoho nebál.*“<sup>29</sup>

Pomerne desivo vyznela rozprávka o Ferkovi, ktorý sa namiesto vypravadenia otecka na front s Rýchlou divíziou schoval na vojenské nákladné auto do „*truhlice na náhradné kolesá. Aj on chce bojovať proti nebezpečným bolševikom.*“ Vyliezol až po dvoch dňoch jazdy. Otec sa najprv nahneval, no potom ho nechal „*pomáhať vojakom*“ s tým, že ak sa bude správať „*ako sa patrí na Hlinkove vlča*“, môže z neho byť „*najmenší hrdina východu*“. Ferko teda robil spojku, pomáhal na obvázisku a vo voľ-

27 JURSKÝ, L. O.: Smer Bratislava. *Vlča*, č. 16, 1941/42, s. 172 –173.

28 VLK: Statočné vlča bráni kríž. *Vlča* č. 2, 1942/43, s. 11.

29 ŤAŽKÝ VLK: Stráž pri moste. *Vlča* č. 1, 1941/42, s. 5 – 6.

ných chvíľach si púšťal pomalovaného šarkana, ktorý vojaci „*pomenovali papierovou stíhačkou*“. Ani tento symbol detstva však nebol samoúčelný, pretože ho nakoniec využil ako signál, keď sa jeho druhovia ocitli v obklúčení. Pri tomto hrdinskom akte ho nepriateľská „*guľka zasiahla do čela*.“ Podľa očakávania si z krvi, stekajúcej po tvári, „*nič nerobil. Hlavné mu bolo, že stíhačka nesie sa už vysoko vo vzduchu*.“ Potom sa poutieral a na prsiach si stískal metál, ktorý dostal od veliteľa za hrdinský čin. V závere sa síce chlapec „*zobudil*“, stískajúc namiesto dračieho motúza len šnútku od topánok, no i tak príbeh vyznieval ako priame podnecovanie na neuvážené pokusy o detské hrdinstvo.<sup>30</sup> Podobné nápady len nepriamo vyvažovali texty, varujúce pred neodborným zaobchádzaním s vojenským materiálom. Hoci príbeh o chlapcovi, ktorý vrátil nožom do nábojnice, pri odstrašovaní deti nešetril: „*Stena je celá zafíkaná. Ba aj kúsky krvavého mäsa sú na nej ... Hľa, neslobodno sa hrať s tým, čo nie je na hračku!*“<sup>31</sup>

Dokonané finále sebaobetovania sa vyskytovalo buď ako príklad zo života dospelých vojakov, alebo ‘až’ v časopisoch pre orlov a junákov. Vodca, ktorý sa vrátil z frontu, rozprával svojim zverencom o smrti spolubojovníka: „*Nebezpečné je, vlčatá, byť v predsunutej hliadke, ale jeden hrdina tuná vie zachrániť celé stovky kamarátov*.“<sup>32</sup> Ako príklad heroického konca člena HM, určeného ‘pre starších’, možno uviesť príbeh *Pochod verných*, v ktorom otec posielal svojho 16-ročného syna, aby s kamarátmi – rovesníkmi previedli ťažko raneného a stýraného richtára, člena guľometnej roty, zajatého pri obrane územia, pred časom tajne oslobodeného z maďarskej väzby, cez rieku do vlasti. Syn – sa v príbehu niekoľkonásobne zdôrazňuje – je vďaka transferu otcovskej autority veliteľom záchranej akcie. Keď skupinu pri rieke zaregistrujú strážcovia hraníc, jej veliteľ ju posielal spolu s dospelým, ale raneným mužom k pramici a sám odvádza pozornosť hliadky smerom od nich. Napokon sám padá pod výstrelmi maďarských financov, ktorí ho po nájdení hodia vody. Tá symbolicky nesie pramicu s utečencami k brehom slobodnej vlasti.<sup>33</sup>

Deti sa však na obrane vlasti nepodieľali len na priamy príkaz vlastných rodičov. Medzi exemplami nájdeme celú paletu príkladov bdelych strážcov hraníc, známich zo sovietskej spisby 30. rokov i neskôr z našej domácej z 50. rokov. V jemnejších verziách išlo o udalosti takpovediac náhodné. Napríklad deti si pri hre všimli podozrivého človeka, ktorý schovával do krovia plný batoh. Vďaka vlčacej výchove sa dovtipili, že ide o pašeráka. Dokonca vedeli, že je čas striedania stráží. Jeden ostal ukrytý na mieste a druhý bežal po hliadku. Medzitým po batoh prišiel muž z druhej strany hranice, no vďaka promptnému zásahu (hvizdu) strážiaceho vlčata dezorientovaný

<sup>30</sup> JURČEK: Papierová stíhačka. *Vlča* č. 18, 1942/43, s. 4 – 5.

<sup>31</sup> ŠINDLEROVÁ, Dobroslava: Tonko. *Vlča* č. 16, 1943/44, s. 250.

<sup>32</sup> Predsunutá hliadka. *Vlča* č.18, 1941/42, s. 191 – 192.

<sup>33</sup> CÚT, Gregor: Pochod verných. *Nová mládež* č. 4, 1939, s. 92 – 97.

vletel 'finanom' rovno do rúk. Deti identifikovali aj ďalšieho zo zloduchov, domáceho obyvateľa.<sup>34</sup>

Akcie na obranu hraníc deti podnikali aj z vlastného rozhodnutia. Napríklad, keď sa od kamaráta dopočuli, že v starej hájovni sa vraj schádzajú „*všelijakí zloduchovia*“, „*nevďačníci*“, „*nepriatelia slovenského národa a štátu, čo by dobrý slovenský ľud zasa chceli uvrhnúť po cudzie jarmo*“, „*zradcovia*“ z oboch strán hraníc. Využili fakt, že tamojšie strážne psy si jedného z nich pamätajú a vydali sa na výzvedy cez hranicu po zamrznutom lade. V tomto prípade sa spomínajú dvaja starší chlapci, orli, a jedno „*zavalité, dost vyrastené*“ vlča, (maximálne 10-ročné), ktorí odhalili sprisahanecké hniezdo, kde sa radili: „*dvaja cudzí žandári, dvaja vojenský páni a traja chlebnianski zradcovia sa rozprávali s hájnikom. Ej, ale to už nebol ten starý, známy hájnik. Už bol nový a Neslovák.*“ Deti ich rečiam síce nerozumeli, ale nahlásili svoje zistenia vodcovi HM a spolu s ním „na miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy a na žandársku stanicu“. Dosiahli posilnenie stráža a výsledkom bolo dolapenie domácich „*zradcov aj cudzích vyzvedačov*“.<sup>35</sup>

Na akcie 'vojenského' typu deti neúnavne vyzývala aj propaganda šírená nielen priamymi výzvami („*Vlčatá, dokážte, že budete dobrými vojakmi Slovenskej republiky!*“),<sup>36</sup> ale aj cez detské básničky a pochodové pesničky, často spájané do dramatických pásiem, určených na nácvik verejných vystúpení. Napríklad: „*My sme malí gardisti, chlapci ako kvet./ Keď kráčame ulicou/závidí nám svet./ Naše srdcia láskou blčia/k drahej našej otčine/ naše túžby neumlčia / nepriatelia – nikdy nie!*“<sup>37</sup> Alebo: „*My sme vlčatá slovenské,/ najmenší vojaci Hlinkovi / zástava nám hrdó veje/ a pod ňou sa rodí svet nový.*“<sup>38</sup> Z ročníka 1942/43: „*Na rozľahlých cudzích pláňach/ tečie čerstvá krv/ nebojte sa, rodní bratia/ dorastieme prv. // Dorastieme všetci malí/ budú Vlci veľkí, smelí./ Ochránia si rodnú zem – / pod náš dvojkríž – sem sa, sem!*“<sup>39</sup>

34 FÍZELOVÁ, Kata: Hrdinovia. *Vlča*, č. 11 – 12, 1943/44, s. 165 – 167. Na tejto poviedke je zaujímavá zhoda dvoch prvkov: vlčatá sa posmelujú tým, čo by si o nich pomyslela *sestra vodkyňa* a ako vzorová a nasledovanihodná činnosť je uvedené nahlásenie pašeráka financom („*vezmeš mu to? ... Čo by som bral ja? Vezmú druhí.* – *A kto?* – *Financi. Jeden z nás pôjde k nim a rozpovie, čo sme videli. druhý ostane tu. Na strážu.*“) a *nie samostatný iniciatívny pokus detí* zadržat ich.

35 ČÁPORSKÝ: Na výzvedoch. *Vlča* č. 22, 1939/40, s. 4 – 5.

36 „*Kým máme hrdinskú armádu, hrdinských vojakov, ktorí nás vlani v marci zachránili pred nepriateľom z východu a v septembri vrátili bratov v Ľurgove a v Orave, dotiaľ sa nás nepriateľ bojí. dá nám pokoj. a my túto armádu budeme mať vždy. veď pomaly dorastajú naši háemisti, naši junáci, orli a aj vy, vlčatá. lenže na túto peknú úlohu obrancov vlasti musíte sa už teraz chystať. Ako? Tak, že si budete svoje vlčiacke povinnosti pekne a svedomite plniť. Budete presne chodievať na schôdzky, vo všetkom budete mať poriadok a budete poslušní. Buďte si najlepšými kamarátmi na svete! Lebo kamarátskosť, poslušnosť, presnosť a poriadok sú na vojenčine najdôležitejšie veci. Vlčatá, dokážte, že budete dobrými vojakmi Slovenskej republiky!*“ Regrúti rukujú, *Vlča* 1940/41, 34 – 35.

37 BETKIN, K. J.: Palko chce byť vlčatom. *Vlča*, č. 30, 1939/40, s. 10 – 11.

38 ČUNDERLÍK, Valerián: Vlčatá vpred!, (zborová recitácia k 14. marcu), *Vlča* č. 13, 1940/41, s. 200.

39 BELAN, Št.: Vlčatá vojakom. *Vlča* č. 13, 1942/43, s. 5. Podobne i piesni „*Ja som Slovák/ ty si Slovák/ obaja sme Slováci // Hoc sme len vlčatá/ raz budeme vojaci.*“ Slová DOMASTA – nápev ŠTIAVNICKÝ, J. B.: *Vlča* č. 11 – 12, 1943/44, s. 181.



Texty, v ktorých by sa vyskytovali odstrašujúce príklady z vlastných radov, sa objavovali zriedkavo. Okrem kritiky zlých medzitriednych vzťahov, keď si nesprávne mysliaci chlapi a dievčatá 'naprávali' svoje názory počas spoločných pobytov v prázdninovej kolónii, som zachytila len jednu zmienku o „zrade“. Počas hry na vojakov „*kdesi v doline Veľkej Lučivnej*“ sa spojka spojila s 'nepriateľskou' stranou, ktorej sľúbila, že dodá svojmu veliteľovi falošné informácie o pozíciách súpera. Jeden zo spolubojovníkov ich dohadovanie začul a podarilo sa mu svoje družstvo varovať. („*Bože, ako vlastizradne opustil ten chlapec svoje stanovisko. Dal sa nahovoriť od nepriateľa a oklamal svojich vlastných. Fuj, aký to mrzký čin!*“) Po víťaznej bitke bola spojka, ktorá „*chcela svojich zradiť,*“ verejne potrestaná. „*Od tých čias jej nik nezveril nijakú dôležitú úlohu. Lebo ten, kto zrádza svoj rod, nie je hodný lásky svojich spolublížnych.*“<sup>40</sup>

K výraznej kumulácii hrdinských príbehov dochádzalo pri príležitosti výročia vzniku slovenského štátu. Výchova k úcte a láske k nemu, k jeho reprezentantom a bojovníkom za jeho 'samostatnosť' však nepostačovala. Redakcia považovala za potrebné podporiť generačnú adopciu štátnosti detmi poukazovaním na podiel ich 6 – 10-ročných rovesníkov priamo na vytvorení, budovaní a obrane štátu. Dokonca ich anachronicky nazývala vlčatami. Jeden rok sa teda deti dozvedeli o tom, ako ich rovesníci, mladý orlík Janko a sedemročné vlča Rudko nosili obedy otcovi a staršiemu bratovi. Jednému v gardistickej službe na stanicu a druhému, stojacemu na strážii pred nepriateľmi, „*aby nám nevyhodili fabriku do vzduchu*“. Príspevok jednotlivých generácií bol v závere zhrnutý: „*Hej, veru vlašajšieho marca bola v službách vlasti celá HM: junáci konali stráž, orli boli spojkami, poslami a vlčatá nosili obedy. Slovenský národ, ktorý má takúto mládež, nemusí sa báť budúcnosti. Ani sa nebojí!*“<sup>41</sup> Podľa článkov z nasledujúceho roka prenášali deti dôležité správy gardistickým oddielom po celom okolí, „*českému vojsku*“ popod nos, keď „*bolo čuť Čechov, Židov a Maďarov, ako sa chichocú, že je koniec slovenskej autonómie*“. Vojakom, ktorí ich zastavili, povedali, že idú starej mame pre fazuľu. „*Keby som mal takú pušku ako ty, – rozhovoril sa Miško, – ja by som aj tu mohol stáť. Ej, až bude zo mňa vojak!*“ Aj vďaka bratom – vlčatám Jankovi a Miškovi sa „*celé mesto ešte toho večera ocitlo v rukách Gardistov.*“<sup>42</sup> Decká v Zelenom vraj prišli s nápadom opiť nepriateľských vojakov (nahovorili na to mamičku, u ktorej sa vojsko stravovalo) a vyvesili na kostolnú vežu zástavu. Tým dali signál, že nepriateľské vojsko nie je na strážii a „*Zelené bolo zachránené pre samostatné Slovensko. Nemalú zásluhu na tom mali práve smelé, nebojácne vlčatá: malý Kubina a Lacko Ozábovie.*“<sup>43</sup> Pri ďal-

40 PRÍDVERSKÝ: Delostrelecká hliadka. Vlča č. 4, 1941/42, s. 48 – 49.

41 STANO: Služba. Vlča, č. 28 – 29, 1939/40, s.4 –5.

42 Cez vojenskú stráž. (Spomienka na marec 1919). Vlča č. 13, 1940/41, 198 – 199.



šom výročí priniesol časopis oneskorenú reportáž o detských oddieloch, stotínach vlčat, ktoré údajne za sebou strhávali masy dospelých do pochodu a spevu gardistických piesní. Podľa úvodných slov tak „*bolo v jednom stredoslovenskom meste. Ale bolo to tak aj v iných miestach Slovenska.*“ Pred policajtmí s obuškami sa rozutekali a začali rovnakú akciu na inom konci mestečka, budiac dojem, že ide o niekoľko rôznych demonštrácií. „*Tu vystúpila z bočnej brány čata českých vojakov a s nasadenými bodákmi išla proti vlčatám. Vlčatá postáli, ale ani jedno sa nepohlo. Prvé hrdó vypli prsia a jedno z nich vykriklo: ‘Bodnite, však to bude za slovenskú slobodu!’ ... Nepriatelia toľkej smelosti od malých chlapcov nečakali. Odtiahli. A vlčatá vykročili znovu a spievali: Nech žije sloboda slovenského národa.*“<sup>44</sup>

\* \* \*

Časopis *Vlča* nielen obsahom, ale najmä spôsobom odovzdávania ideologických odkazov, poskytuje zaujímavé zrkadlo politických a spoločenských prúdov vo ‘veľkej’ politike. Nájde sa v ňom echo úspechov aj ústupov slovenskej armády na Východe. Neustálym prancierovaním potvrdzoval prítomnosť a ostrosť triedneho rozvrstvenia, kaziaceho dojem z oficiálne toľko oslavovanej jednotnosti Slovákov. V jeho slovníku a témach sa odrážali zmeny línie zahraničnej politiky (napr. zmierne nie útočného slovníka voči Maďarom). Nájde sa v ňom aj praktické dopady povinnosti nasledovať vzor Hitlerovej mládeže – pôvodne napríklad organizátori HM vôbec nerátali s vytvorením dievčenskej zložky. Existencia sesterskej *Bund des Deutsches Mädel* v rámci HJ si však vyžadovala ‘družobnú organizáciu’ i na Slovensku. Tematika hrdinov a hrdinských činov tvorí len výsek materiálu, ponúkajúceho sa na spracovanie. Samostatné štúdie by si zaslúžili príspevky duchovných radcov HM, ale aj politikou presiaknuté krížovky odmeňované výhernými cenami.

*Vlča* ako časopis pre deti nemá údernosť politických úvodníkov *Gardistu* ani dôkladnosť situačných analýz *Slovenskej politiky* a často postráda literárne kvality. No práve vedomie, že ide o texty určené maloletému čitateľovi, súčasníka upozorní na mnohé menej nápadné a dokonca nie naplno formulované ideologické signály. Práve preto, že boli určené deťom, vyznievajú oveľa brutálnejšie než v novinách pre dospelých.

*Marína Zavacká*

<sup>43</sup> (Hor.): Východ horí. *Vlča*, č. 14, 1940/41, s. 210 – 211.

<sup>44</sup> DOBROSLAVA: Vlčatá proti bodákum. *Vlča* č. 13, 1942/43, s. 4.

## Tri pražské dohody v politike Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1945 – 1947

Azda nikdy v dejinách Slovenska nebolo toľko koncepcií a názorov na zabezpečenie jeho optimálneho vývoja ako po druhej svetovej vojne. Skúsenosti s prvou Československou republikou (ČSR), autonómiou a samostatnosťou zanechali v národe i v jednotlivých politikoch či politických smeroch zmiešané pocity. Ani jedna z nich nebola ideálna, ani čierno-bielo dobrá alebo zlá. Počas druhej svetovej vojny sa v odboji objavovali viaceré snahy o hľadanie takého postavenia Slovenska, ktoré by vyhovovalo záujmom spoločnej republiky s Čechmi, ale zároveň by uspokojovalo aj záujmy Slovenska. Odbojoví politici si uvedomovali nemožnosť existencie samostatného slovenského štátu, nielen pre vtedajší negatívny postoj spojeneckých veľmocí voči Slovenskej republike a naopak pozitívny voči obnoveniu Československa, ale aj vzhľadom na nereálnosť akejkoľvek slobodnej a nezávislej existencie v exponovanej časti strednej Európy. Šlo im hlavne o garantovanie bezpečnosti vo väčšom štátnom celku, ktorý by bol schopný odolávať možným maďarským, nemeckým či iným pokusom o likvidáciu jeho nezávislosti alebo dokonca existencie. Negatívne skúsenosti z nedostatočného rozvoja Slovenska v dôsledku centralistickej politiky v medzivojnovnej ČSR boli hlavnou príčinou odmietania predmníchovského modelu spoločnej republiky. Preto bol odboj, azda až na výnimky jednotlivcov príliš naklonených politickým koncepciám prezidenta Beneša, resp. čechoslovakizmu, rozhodnutý udržať istú mieru autonómie Slovenska, ktorá by zaručovala jeho vývoj v spoločnom štáte pri rešpektovaní jeho vlastných potrieb. Šlo najmä o otázku obsadzovania zamestnaneckých miest na Slovensku Slováckmi, samostatnejšej slovenskej hospodárskej politiky či zachovanie vlastnej legislatívy a exekutívy zodpovedajúcej potrebám Slovenska. A tak, napriek tomu, že v komunistickom, ale aj nekomunistickom odbojovom tábore bolo viacero prúdov a názorov na konkrétne riešenie slovenskej otázky (od Sovietskeho Slovenska až po minimálne zmeny v jeho predchádzajúcom centralistickom spravovaní), koncom roka 1943 vo Vianočnej dohode predstaviteľa hlavných odbojových politických prúdov dospeli v zásade k dohode o federalizácii povojnovej ČSR. V Povstaní sa k nim pridali aj ostatné odbojové prúdy a skupiny. Po oslobodení sa však otázka postavenia Slovenska v povojnovej ČSR stala aj predmetom záujmu českých komunistov a českých centralistických strán.

Všetky tieto skutočnosti ovplyvňovali aj povojnovú politiku v Povstaní sformovanej Demokratickej strany (DS), ako politickej reprezentantky nekomunistických

odbojových skupín.<sup>1</sup> Tá sa prvý raz deklaratívne vyjadrila k povojnovému postaveniu Slovenska v obnovenej ČSR už vo svojom povstaleckom programe. V ňom sa deklarovalo, že nakoľko Slovensko prispelo k vlastnému oslobodeniu a má predpoklady na svojbytný národný vývoj, patrí mu v obnovenej republike aj právo na rovnocenný politický, hospodársky a kultúrny rozvoj. Štátna administratíva, sudy a podniky mali patriť do slovenských rúk, pričom sa malo zohľadňovať primerané zastúpenie Slovákov v spoločných orgánoch.<sup>2</sup> Krátko po vojne bol tento stranícky program v otázke postavenia Slovenska konkretizovaný iba minimálne. Na prvom celoslovenskom zjazde DS v Martine v júli 1945 sa všeobecne požadovalo, aby prezident, parlament, vláda aj Slovenská národná rada (SNR) mali také právomoci, ktoré im zaručia autoritu doma i v zahraničí a zachovajú výdobytky Slovenského národného povstania. Predseda DS Ján Ursíny vo svojom prejave na zjazde prízvukoval, aby SNR a Zboru povereníkov zostali tie kompetencie, ktoré sú potrebné na riešenie personálnych, hospodárskych, kultúrnych a sociálnych požiadaviek Slovenska, pričom niekoľkokrát akcentoval najmä hospodárske požiadavky.<sup>3</sup> To však boli iba stranícke plány a proklamácie. Skutočný vývoj sa po vojne aj v tejto otázke uberal iným smerom, hoci spočiatku nie až tak negatívnym.

Prvým míľnikom v dejinách povojnového Československa, ktorý ovplyvnil postavenie Slovenska a jeho povstaleckých národných orgánov, boli moskovské rokovania o zostavení vlády v obnovenej republike a o jej programe. Práve na týchto rokovaniach si delegácia SNR vyslaná do Moskvy a takticky podporená aj predstaviteľmi Komunistickej strany Československa (KSČ), presadila u zástupcov českej ľudovej a hlavne národno-socialistickej strany uznanie SNR a Zboru povereníkov ako predstaviteľov štátnej moci na Slovensku. Delegácia SNR odlietala na rokovania do Moskvy so smernicami SNR z 2. marca 1945, ktoré ju zaväzovali dosiahnuť uznanie pomerne širokých kompetencií SNR.<sup>4</sup> Šlo o spoločný národný program DS a Komunistickej strany Slovenska (KSS), pričom obe strany ho prijímali s rozdielnymi cieľmi. Komunisti sa prostredníctvom širokej samosprávy Slovenska usilovali zabrániť zasahovaniu Benešových stúpenčov do politickej situácie na Slovensku, lebo

1 Bližšie k problematike DS v povstaní pozri: SYRNÝ, M.: Vznik a pôsobenie Demokratickej strany v SNP. In: Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov. III. Trnava, Katedra histórie FF UCM 2004, s. 359 – 377.

2 Programové zásady Demokratickej strany. In: *Čas*, roč. 1, č. 13, 3. 10. 1944, s. 3.

3 URSÍNÝ, J.: Cesta Demokratickej strany. Bratislava, Ústredný sekretariát Demokratickej strany 1945, s. 11.

4 Podľa tohto návrhu mali do výlučnej kompetencie SNR patriť otázky rezortov vnútra, školstva, zásobovania, zdravotníctva, priemyslu, poľnohospodárstva, verejných prác, sociálnej starostlivosti a pravosúdia. Do výlučnej právomoci ústrednej vlády mali patriť zahraničné veci, zahraničný obchod a národná obrana. Ostatné záležitosti (pošta, železnice, financie, rekonštrukcia) mali byť čiastočne spravované ústrednou vládou a čiastočne SNR. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Vavro Šrobár, kartón (kart.) 17.

v nich videli väčšiu hrozbu pre svoje mocenské ciele ako bola DS. Demokrati, poučení z I. ČSR, sa presadzovaním slovenskej samosprávy snažili predchádzať necitlivým zásahom českej politiky, lebo ako stúpenci československej myšlienky chceli zabrániť separatistickým tendenciám na Slovensku.<sup>5</sup> Z rovnakých pohnútok ako KSS slovenskú samosprávu podporovala i reprezentácia KSČ, k čomu sa ešte pridávala aj Gottwaldova snaha využívať slovenskú otázku (resp. český a slovenský nacionalizmus) ako taktický manéver pri možných ťažkostiach v Národnom fronte. Nakoniec bolo riešenie slovenskej otázky vo vládnom programe kompromisom medzi požiadavkami SNR a národných socialistov, pričom všeobecný charakter formulácií a nevymedzenie kompetencií SNR<sup>6</sup> sa stali najsilnejšou taktickou zbraňou KSČ voči DS.

### Prvá pražská dohoda

Prirodzene, že nevymedzenie kompetencií medzi SNR a vládou na moskovských rokovaníach prinášalo so sebou od prvých mesiacov v oslobodenej ČSR množstvo kompetenčných sporov a nedorozumení medzi SNR a českými vládnymi reprezentantmi. Nikdy predtým, ale ani nikdy potom, nebolo spojenie českých krajín a Slovenska tak voľné. Na Slovensku vládla viac-menej iba SNR a Zbor povereníkov a ústredná vláda tu prakticky nezasahovala. Tento faktický stav bol poistený aj nariadením SNR č. 30/1945 Zb. n. SNR z 21. apríla 1945, podľa ktorého československá vláda mohla zasahovať na Slovensku len po dohode s Predsedníctvom SNR.<sup>7</sup> SNR vykonávala – s výnimkou vecí celoštátneho charakteru, ktoré podliehali dekrétom prezidenta Beneša – všetku zákonodarnú právomoc na Slovensku. V oblasti vládnej a výkonnej moci si SNR zachovala absolútnu zvrchovanosť aj v prípade uplatňovania celoštátnych zákonov na Slovensku. Toto nariadenie bolo prirodzene dočasné, kým sa vláda v Prahe ujme svojich kompetencií.

Ale krátko po oslobodení Prahy sa vláda a prezident snažili presadiť svoju moc aj na Slovensku, najmä potom, čo vznikli prvé vážnejšie nezhody o záležitostiach celoštátnej povahy. Tento problém sa naplno prejavil už pri prerokovaní piateho pre-

5 Tieto dve odlišné pozície charakterizujú aj samotné rokovania o VI. kapitole vládného programu pojednávajúcej o slovenskej otázke. Zatiaľ čo J. Ursíny sa pokojne snažil presvedčiť J. Stránskeho a ostatných národných socialistov, že snaha získať slovenské národné orgány neznamená prejav separatizmu, ale naopak jeho zamedzenie prostredníctvom odstránenia centralizmu, G. Husák ostro napadol národných socialistov za čechoslovakizmus I. ČSR a ultimatívne požadoval prijať smernice SNR. KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: Cesta ke květnu I. Sv. I. Praha, ČSAV 1965, s. 425 – 437.

6 Vo vládnom programe sa potom iba konštatovalo: „uznávajúc, že Slováci majú byť pánni vo svojej slovenskej zemi, práve tak Česi vo svojej národnej domovine ... vyjadri vláda toto uznanie dôležitými štátno-politickými aktami. V SNR bude vidieť nielen oprávnenú predstaviteľku samostatného slovenského národa, ale i nositeľku štátnej moci na Slovensku. Spoločné štátne úlohy bude vláda vykonávať uskutočňovať v najužšej súčinnosti so SNR a Zboru povereníkov.“ Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, f. VI, kart. 2.

7 KLIMEŠ M. – LESJUK P. – MALÁ I. – PREČAN V.: c. d., s. 618.

zidentského dekrétu z roku 1945 o národných správach.<sup>8</sup> SNR chcela problematiku riešiť vlastným nariadením, odmietla celoštátne pripravovaný dekrét, a žiadala, aby sa pred vydávaním ďalších prezidentských dekrétov dohodla vzájomná kompetencia vlády a SNR.<sup>9</sup> Preto sa na zasadnutí 17. schôdze vlády 14. mája 1945 na podnet J. Ursínyho rozhodlo, že sa čo najskôr uskutočnia rokovania s predsedníctvom SNR, aby sa vyriešili zásadné otázky spolupráce vlády a Slovenskej národnej rady.<sup>10</sup> Privítali to aj viacerí českí ministri nespokojní s tým, že SNR a slovenskí povereníci sa snažili všetku štátnu agendu na Slovensku vykonávať bez akéhokoľvek zasahovania centrálnych úradov. Obe národné reprezentácie sa dohodli, že miestom, kde sa má riešiť rozdelenie kompetencií medzi SNR a vládou bude Praha. Preto aj tieto povojnové rokovania a ich závery dostali pomenovanie pražské dohody.

Samotným prvým pražským rokovaniam predchádzala porada ministerskej komisie pre otázky ústavno-právneho postavenia Slovenska z 25. mája 1945. Na nej sa J. Ursíny vo svojom koreferáte o minulosti, súčasnom stave a možnostiach právnej úpravy postavenia Slovenska vyslovil za pozitívne vymedzenie kompetencií slovenských orgánov, čiže za konkrétne vymenovanie kompetencií SNR v zákone, pričom pod právomoc centrálnych orgánov by analogicky spadali všetky ostatné právomoci. Jeho stranícky kolega vo vláde, Ivan Pietor, uprednostňoval opačný postup, teda najskôr vymedziť veci spoločné a až potom separátne. Na rozdiel od J. Ursínyho sa neobával ani tak personálneho ako hospodárskeho centralizmu.<sup>11</sup> Na tejto schôdzi zaznela aj prvá konkrétna vízia inštitucionálneho zakotvenia rovnosti národov, deklarovanej v *Košickom vládnom programe*. Nastolil ju Ursíny a navrhol rozdeliť spoločné rezorty na kategóriu úplne spoločných ministerstiev (ministerstvo zahraničných vecí, národnej obrany a zahraničného obchodu) a kategóriu ministerstiev, ktoré by časť svojich kompetencií presunuli na určité slovenské orgány. Potom vystúpil I. Pietor a pripomenul nevyhnutnosť ústavnej normy, ktorá by zabránila majorizácii Slovákov a proti tejto eventualite navrhol uzákonenie dvojkomorového parlamentu s právom veta slovenskej časti komory národov.<sup>12</sup>

Na druhý deň, 26. mája, sa konalo plenárne zasadnutie SNR, na ktorom Predsedníctvo SNR predložilo plénu na schválenie ním vypracované smernice na rokovania v Prahe. Zakladali sa na existencii samosprávnych národných orgánov oboch

8 JECH, K. – KAPLAN, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Brno, Doplněk 1995, s. 215 – 229.

9 ČAPKA, F.: Pražské dohody jako triumf centralismu a oživení čechoslovakismu? In: Česi a Slováci a východní Evropa ve 20. století. Brno, Vojenská akademie 1994, s. 302 – 303.

10 Národní archiv Praha (NA), f. 100/24, svazek (sv.) 137, archivní jednotka (a. j.) 1494.

11 BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci. Bratislava, Archa 1993, s. 44.

12 KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945-1947. Sborník dokumentů. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1992, s. 17 – 19.

národov (hoci v skutočnosti jestvovala iba SNR) a Slovensko sa v nich vymedzovalo ako samostatne hospodáriaca časť ČSR.<sup>13</sup>

Tieto smernice SNR, približujúce sa k federatívnemu typu štátu, boli posledným spoločným krokom DS a KSS v boji za vymedzenie sa slovenských národných orgánov voči centru. Od tohto okamihu KSS – po pacifikácii pražským vedením KSČ 31. mája, t. j. tesne pred začiatkom rokovaní Predsedníctva SNR s vládou<sup>14</sup> – opustila spoločný slovenský front a DS sa stala jedinou stranou presadzujúcou dôsledné samosprávne postavenia Slovenska v ČSR.

Prvý deň pražských rokovaní 31. mája 1945 začal fakticko-právnym okresávaním smerníc SNR, ktoré boli prijaté za základ diskusie. Už na začiatku porád predseda SNR (od júla 1945 aj predseda DS) Jozef Lettrich uznal fakt neexistencie Českej národnej rady a nemožnosť vynútenia si jej vzniku. Naďalej však presadzoval jej ustanovenie ako optimálny predpoklad riešenia česko-slovenského pomeru. Nesúhlasil s návrhom českej strany, aby slovenskí ministri boli splnomocnení dávať súhlas so zákonmi vo vláde v mene Predsedníctva SNR, ale presadzoval, aby Predsedníctvo SNR aj naďalej dostávalo všetky osnovy celoštátneho charakteru na vyjadrenie predtým, ako sa uzákonia vo vláde. Tento nesúhlas pramenil z jeho nedôvery v dostatočné presadzovanie slovenských záujmov vládnymi členmi DS v Prahe, ktoré mohlo byť ovplyvnené ich funkciami a prostredím. Preto sa snažil preniesť rozhodovanie do Bratislavy, ktorá by prirodzene viac bránila svoje kompetencie a kde by osobne skôr presadil svoju politickú líniu v strane. Táto jeho obava sa potvrdila ešte v ten deň, keď Ján Ursíny žiadal rozšíriť kompetencie vlády o dopravu, poštu a iné celoštátne rezorty, čím sa postavil proti snahám Predsedníctva SNR, prezentovaným Jozefom Lettrichom, o oddelené hospodárenie Slovenska.<sup>15</sup>

Na druhej schôdzi, 1. júna, keď sa Ursíny lepšie oboznámil so smernicami SNR a podriadil sa Lettrichovej koncepcii rozdelenia právomocí, už spolu s J. Lettrichom tvrdo presadzoval ideu SNR ako nositeľky politickej moci na Slovensku, kompetentnej vo všetkých personálnych otázkach a Zboru povereníkov ako konečnej vykonávacej inštancie na Slovensku aj vo veciach celoštátneho významu, bez osobnej zodpovednosti povereníkov jednotlivým ministrom.<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Archív Ústavu T. G. Masaryka v Prahe, f. E. Beneš III., sign. P 60/5.

<sup>14</sup> Na tejto porade predsedníctiev KSČ a KSS, iniciovanej ÚV KSČ, sa prijalo uznesenie, ktoré slovenským komunistom prikazovalo nenastolovať otázku principiálneho riešenia česko-slovenského vzťahu formou federácie, ako to navrhovali smernice SNR, ale sa iba uspokojiť s vymedzením kompetencií vlády a SNR. Bližšie pozri BARNOVSKÝ, M: Na ceste k monopolu moci, s. 45.

<sup>15</sup> KAPLAN, K: Pražské dohody 1945-1947, s. 26 – 34.

<sup>16</sup> Tamže, s. 37 – 41.

Výsledkom týchto prvých povojnových kompetenčných rokovaní medzi SNR a vládou bola tzv. prvá pražská dohoda z 1. júna, schválená československou vládou 2. júna a plénom SNR 5. júna 1945. Upevnila postavenie SNR ako nositeľky štátnej moci na Slovensku a vymedzila záležitosti celoštátneho charakteru, ktorých zákonná úprava spadala (do ustanovenia Národného zhromaždenia) do pôsobnosti prezidentských dekrétov schvaľovaných prezidentom na návrh vlády a po dohode so SNR. Vo veciach neceloštátnej povahy mala SNR plnú zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc. Celoštátne zákony na Slovensku presadzovala SNR cez Zbor povereníkov, ktorý bol ako celok zodpovedný vláde za ich realizáciu, pričom však jednotliví povereníci neboli zodpovední relevantným ministrom, ale iba Zboru povereníkov, resp. SNR.<sup>17</sup>

Dohoda sa veľmi nelíšila od pôvodného návrhu SNR. A aj keď z objektívnych a subjektívnych príčin nebolo možné na českej strane prijať formu federácie, právomoci SNR zostali zachované v takej podobe, že slovenské národné orgány de facto predstavovali autonómnu slovenskú vládu a parlament. Dohoda o asymetrickom usporiadaní povojnového Československa v prvej pražskej dohode prirodzene nezohľadňovala celkom záujmy slovenských a ani českých strán. Reprezentácia SNR nepresadila federáciu,<sup>18</sup> ale ani českí národní socialisti a ľudovci neobhájili návrat k centralizmu 1. ČSR. Dohoda bola kompromisom, ktorý opäť najviac vyhovoval KSČ. Tá nemala záujem na principiálnom riešení slovenskej otázky a podriaďovala ju taktike boja o moc. Tejto línii sa plne podriadila aj KSS, aj keď s nevôľou povstaleckého krídla strany.

Prvá dohoda o kompetenciách vlády a SNR sa v tlačových orgánoch DS hodnotila pomerne kladne. Charakterizovala ju, podobne ako bývalý národniar a popredný povojnový činiteľ strany Martin Kvetko, ako vyhovujúcu idei štátnej jednoty a zároveň ponechávajúcu dostatočne široké kompetencie slovenským orgánom pre samosprávu Slovenska. Podľa DS šlo o strednú cestu medzi centralizmom a federáciou a vnímali ju ako dobrý základ na definitívne usporiadanie, ktorý by sa nemal veľmi meniť. Konštatovalo sa, že rokovania sa niesli v bratskom a srdečnom duchu s porozumením českej strany.<sup>19</sup>

Akýmsi dovetkom k tejto dohode bolo poverenie slovenských ministrov vyjadrovať sa namiesto SNR k zákonom prijímaným vo vláde, voči čomu sa postavil najmä jej predseda J. Lettrich. Presadzoval, aby sa udržala právomoc SNR odhlasovať

<sup>17</sup> NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 837; ČAPKA, F.: Pražské dohody jako triumf centralismu a oživení čechoslovakismu?, s. 303.

<sup>18</sup> Bližšie pozri BARNOVSKÝ, M.: Tri pražské dohody. In: Česko-slovenské vzťahy – Slovensko-české vzťahy. Liberec, Katedra dějepisu FPTU 1998, s. 122 – 123.

<sup>19</sup> Bratská dohoda česko-slovenská. In: Čas, 5. 6. 1945, č. 37, s. 1; KVETKO, M.: Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti. Bratislava, Elán 1991, s. 39 – 42.

celoštátne normy. Nakoniec sa ale 5. júna dospelo v Predsedníctve SNR k dohode o splnomocnení slovenských ministrov, avšak s podmienkou ich jednomyseľnosti a predchádzajúceho informovania a súhlasu SNR, pričom sa toto poverenie nemalo týkať zásadných vnútropolitických otázok.<sup>20</sup>

### Druhá pražská dohoda

V období medzi prvou a druhou pražskou dohodou dochádzalo v DS ku kryštalizovaniu jej stanoviska k česko-slovenskému vzťahu. Po pacifikácii povstaleckého vedenia KSS a jej prispôsobení sa celorepublikovej straníckej taktike, presadzujúcej do popredia vplyv centrálnych orgánov so socialistickou prevahou, sa Demokratická strana stala, paradoxne, hlavným a najradikálnejším zástancam slovenských požiadaviek, hoci v odboji to bolo práve naopak.<sup>21</sup> Vedenie DS si začalo uvedomovať svoju vlastnú silu, s ktorou rástlo odhodlanie presadzovať na Slovensku svoj názor na prebiehajúce reformy v štáte,<sup>22</sup> ktorý bol zásadne iný ako politické názory v českých krajinách, kde jednoznačne prevládli ľavicové sily. Aj z tohto dôvodu sa DS snažila o minimálne zasahovanie ústrednej vlády na Slovensku. Aby však zároveň nestrácala možnosť vplyvu aj na výkon celoštátnej politiky, presadzovala zabezpečenie vplyvu Slovákov aj na pražských ministerstvách.<sup>23</sup>

V zhode so svojou dovtedajšou politickou líniou predstavitelia DS verejne proklamovali a presadzovali snahu o jednotu a upevnenie Československa, ktoré boli naštrbené krízou z roku 1938 a hlavne šesťročným rozdelením počas vojny. Na druhej strane však rovnako vehementne vyhlasovali aj potrebu predchádzať podobným odstredivým udalostiam ich prevenciou. Tá podľa nich spočívala v odbúraní princípov, ktoré u väčšiny Slovákov vytvorili averziu voči Čechom či dokonca voči československému štátu. Preto proklamovali nevyhnutnosť legislatívnej a exekutívnej samosprávy Slovenska, aby si Slováci sami spravovali svoje záležitosti a centrálnu správu iba záležitosti zahraničnopolitického a celoštátneho významu ako spoločná mena, doprava, zahraničná politika a pod.<sup>24</sup> Demokratom šlo najmä o odstránenie

<sup>20</sup> Stenografický zápis plenárnej schôdze SNR z 5. mája 1945. Bratislava 1945, s. 5 – 6.

<sup>21</sup> LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, Kalligram 1998, s. 278.

<sup>22</sup> Napríklad nesúhlas SNR s dekrétom o národnej správe a pozemkovej reforme.

<sup>23</sup> M. Kvetko žiadal na zasadnutí Zboru povereníkov 11. októbra 1945, aby Slováci obsadili 30 % miest na ministerstvách, aby obsadzovali tajomnícke miesta a aby boli na všetkých ministerstvách zriadené slovenské oddelenia s určitou právomocou. BARTO, J.: Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944 – 1948). Bratislava, EPOCHA 1968, s. 77.

<sup>24</sup> (Lettrich) „*Chceme mať ČSR vybudovanú na nových pevnejších základoch, aby bola pevná, usporiadaná, silná a spôsobilá odolať náporu budúcich útočníkov. ... Chceme mať ČSR vybudovanú na zásade rovnosti Čechov a Slovákov, tak aby sme si bez ohrozenia jednoty štátu spravovali svoje veci. Sme za kultúrnu a duchovnú zjednotenie s Čechmi na základe slovenskom a národnom. DS dáva znamienko rovnosti medzi národ a štát, medzi Slovensko a Československo. Sme za poriadok na Slovensku, bezpečnosť osobnú a majetkovú.*“ In: Čas, 3. 6. 1945, č. 36, s. 3.



hlavných predvojnových príčin separatistických tendencií na Slovensku, to znamená, aby Slovensko nespravovali Česi plne nezohľadňujúci jeho požiadavky a zároveň, aby Slovensko a Slováci mali rovnoprávny dosah na výkon celkovej štátnej politiky a necítili sa iba prívieskom pražského centralizmu, ale rovnocenným štátotvorným národom a partnerom Čechov. Jedným z ďalších argumentov na uznanie samosprávy Slovenska a rešpektovanie slovenských národných orgánov ako reprezentantov politickej vôle Slovákov bolo aj časté poukazovanie na obeť, ktoré Slováci za obnovenie spoločného štátu priniesli v Povstaní.<sup>25</sup> SNP a odboj sa tak prezentovali ako vstupenka či kupón, na základe ktorého patrí Slovákom rovnocenné akceptovanie a podiel na moci v povojnovom Československu.

Napriek tejto hlavnej línii boli medzi politikmi DS aj diferencie týkajúce sa presnej a konkrétnej podoby naplnenia princípu jednoty ČSR s akceptovaním slovenskej samosprávy. Pojem federácia – vzhľadom na možnosť jeho zneužitia a obviňovania DS z dualizmu či dokonca separatizmu – sa vôbec nepoužíval a vďaka vývoju v českej politike sa nedal predpokladať ani vznik českých národných orgánov. Autonomizmus sa odmietal nielen vzhľadom na možné reminiscencie na ľudácky autonomizmus, ale hlavne preto, že čelní predstavitelia DS (rovnako ako predvojnoví slovenskí agrárici na čele s M. Hodžom) presadzovali slovenský aktivizmus a snahu o podiel na zodpovednosti za celoštátnu politiku a nie uzatváranie sa do autonomizmu.<sup>26</sup> Rovnako však odmietali aj snahy českej reprezentácie ochotnej pristúpiť v slovenskej otázke iba na malé administratívno-decentralizačné zmeny, ktoré však Slovákom a slovenskej politike po autonómii a šiestich rokoch samostatného štátu už nepostačovali.

V zimných mesiacoch 1945 – 1946 sa začali na stránkach tlače DS čoraz častejšie objavovať komentáre jej politikov k riešeniu česko-slovenského vzťahu, vyvolané zrejme ponosami českých politikov v ich straníckej tlači na neúnosnosť dovtedajšieho riešenia právomocí slovenských národných orgánov. Tieto komentáre obsahovali okrem všeobecných proklamácií o jednote štátu, rovnosti národov a potrebe zachovania výdobytkov SNP, aj kritiku štátneho dualizmu či autonómie. Ich autori upozorňovali na chyby 1. ČSR vedúce k autonomizmu, ale zároveň odmietali aj čechoslovakizmus. Požadovali v nich územnú decentralizáciu na základe regionalizmu a odvo-

25 Idea československej samostatnosti je hlbokým presvedčením slovenského ľudu. In: *Čas*, 1. 9. 1945, č. 108, s. 1.

26 (Lettrich) „Dnešný stav vecí treba vziať každému na vedomie a chápať ho ako cestu k účinnejšiemu a trvornejšiemu vybudovaniu republiky, než tomu bolo snád predtým. ... terajší režim na Slovensku porazil niekdajší slovenský autonomizmus a separatizmus a získal nemalé zásluhy o konsolidáciu budúcich pomerov republiky. Slovensko si vybralo svoj podiel v boji o obnovu našej vlasti a tým prinieslo presvedčivý dôkaz o našej národnej a politickej dospelosti pre správu svojich národných vecí a pre spolurozhodovanie v spoločných československých štátnych záležitostiach ...“ Idea Čs. spoločenstva a bratstva. In: *Čas*, 30. 3. 1946, č. 75, s. 1.

lávali sa na české záväzky dané Slovákom v Košiciach.<sup>27</sup> Neskôr sa v komentároch kritizovala aj neochota českej strany na zmenu v česko-slovenskom vzťahu,<sup>28</sup> odsudzovali sa neobjektívne informácie v českej tlači, ktoré neprospievali zblížovaniu oboch národov. Ich autori pritom podávali aj konkrétne návrhy ústavného riešenia postavenia Slovenska.<sup>29</sup>

Okrem týchto diskusií sa vzhľadom na predvolebné obdobie začali v ústrednom tlačovom orgáne DS *Čas* objavovať články, ktoré pre svoj relatívny radikalizmus v predchádzajúcich mesiacoch absentovali. Šlo najmä o články kritizujúce KSS za jej nie vždy úprimný vzťah k obnoveniu ČSR a jej predchádzajúce snahy o „sovietske Slovensko“.<sup>30</sup> Neskôr to boli hlavne články, zdôrazňujúce, že DS je jedinou slovenskou stranou v československom parlamente, resp. vláde, ktorá presadzuje slovenské

27 Za víťazstvo demokracie a kresťanského svetonáhľadu. In: *Čas*, 14. 5. 1946, č. 108, s. 1.

28 (Lettrich) „... aby vývin našich vecí v českých krajinách sa nerozchádzal s vývojom pomerov na Slovensku, .. aby obe polovice republiky nasledovali ani odstredivú, ani súbežnú, ale sústredivú a zjednocovaciu tendenciu. ... V tomto ohľade sme často svedkami nežiadúcich zjavov, ktoré už či z dôvodov doktrinárskej zotrvačnosti alebo zo zle pochopeného národného záujmu jedného alebo druhého ... kalnia náš pomer ...“ Idea Čs. spoločenstva a bratstva. In: *Čas*, 30. 3. 1946, č. 75, s. 1.

29 Niekdajší sekčný šéf rezortu vnútorných záležitostí v Šrobárovom Ministerstve pre plnú správu Slovenska a vedúci činiteľ národnej demokracie na Slovensku, prominentný čechoslovák Milan Ivanka, navrhoval požiadavky Slovenska zabezpečiť iba niekoľkými paragrafmi ústavného zákona, ktorými by sa dalo Slovensku to, čo požadovalo za 1. ČSR: školskú výchovu v kresťanskom duchu, ustanovenie slovenčiny úradným a vyučovacím jazykom na Slovensku, vykonávanie verejnej služby na Slovensku výhradne Slováckmi a ich primerané zastúpenie v centrálnych úradoch, a každoročné vykazovanie príjmov a výdavkov Slovenska. Tým by Slováci mali zabezpečený nerušený vývoj za zachovania jedného politického národa. Zamedzilo by sa tým dvojitej zákonodarnej a výkonnej moci ČSR a autonómii nesprávne požadovanej v Košickom vládnom programe. IVANKA, M.: K diskusi o československom pomere. In: *Čas*, roč. III, č. 6, 8. 1. 1946, s. 2. Juraj Kvas, berúc na vedomie existenciu národného dualizmu, ale kritizujúci súčasný stav smerujúci k federácii ako porušeniu štátnej jednoty, navrhoval, aby zákonodarný zbor štátu pozostával z rovnakého počtu poslancov českej a slovenskej oblasti tak, že predseda by bol jeden rok Čech a jeden rok Slovák. Zrušil by Zbor povereníkov a vo vláde by národný pomer zodpovedal početnosti národa. Tým by bola zachovaná inštitucionálna jednota moci, dôležitá pre rýchlu a nekomplikovanú modernú štátnu správu a zároveň vyjadrená národná rovnosť. KVAS, J.: K ústavnej úprave pomeru Čechov a Slovákov. In: *Čas*, roč. III, č. 9, 11. 1. 1946, s. 2. Proti menlivému politickému posudzovaniu vzťahu Čechov a Slovákov, ale za riešenie použitím stálych teoretických ústavnoprávnych doktrín, sa vyslovil Dr. Vladimír Štefánik. Odmietol samostatnú štátnu správu Slovenska odporujúcu právnym základom štátnosti reprezentovanej československým štátnym ľudom, ale zároveň bol aj proti centralizmu a zabezpečenie etnických práv videl v najširšej decentralizácii. Zákonodarnú moc by takto vykonával jediný parlament, zložený z komory reprezentantov ľudu (zloženej pomerne podľa národnosti) a komory národov (zloženej paritne), pričom by slovenská i česká časť komory národov mala právo veta proti osnovám, ktorých uzákonenie by poškodzovalo odlišné záujmy príslušnej časti republiky. Tým by bola zabezpečená jednota zákonodarstva, ktorá by sa zvýšila aj tým, že legislatívna iniciatíva by bola ponechaná len komore reprezentantov ľudu a komora národov by len potvrdzovala, alebo zamietala osnovy zákonov. Vláda by bola jedna, ale decentralizovaná tak, že by sa zostavila väčšinou v komore ľudu. Presadenie národných potrieb v nej by reprezentovali štátni tajomníci opačnej národnosti ako je minister a tam, kde je to technicky možné, by sa ministerstvá rozdelili na republikové časti úradujúce vo svojej časti štátu. ŠTEFÁNIK, V.: Na štátno vedeckom základe. In: *Čas*, roč. III, č. 17, 20. 1. 1946, s. 1. Porovnaj tiež: BARNOVSKÝ, M.: Koncepcie a varianty začlenenia a štátoprávneho postavenia Slovenska (1944 – 1948). In: *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992)*. Bratislava, HÚ SAV 1994, s. 10 – 13.

30 „Odmietame výtky našej údajnej chladnosti voči ČSR od ľudí, ktorí dlho pozerali po iných štátnych útvaroch ako je ČSR, a i dnes im je bližšia cudzina, i keď spojenecká, ako domáce reality.“ ŠTEFÁNIK, I.: O čo nám ide. *Čas*, 14. 2. 1946, č. 38, s. 1.

záujmy.<sup>31</sup> V tejto atmosfére sa začali rokovania o druhej pražskej dohode, ktorej hlavná náplň – prenos niektorých kompetencií SNR na prezidenta – visela vo vzduchu už dávnejšie.

Kancelária prezidenta republiky, ale aj predsedníctvo vlády apelovali už krátko po prvej pražskej dohode za obnovenie predvojnových práv prezidenta (vymenúvanie vyšších štátnych úradníkov a verejných činiteľov, udeľovanie vyznamenaní či amnestií a pod.) aj na Slovensku. Okrem toho bolo nevyhnutné vyriešiť aj niektoré kompetenčné nejasnosti z prvej pražskej dohody, ktoré v praxi vyplynuli z toho, že napr. SNR popri celoštátnej úprave vydávala k predmetným záležitostiam svoje vlastné nariadenia. SNR sa nijako nebránila prenosu spomínaných právomocí na prezidenta, lebo aj to zvyšovalo jej kredit ako reprezentanta Slovenska. Nebránila sa ani upresneniu výkladu celoštátnych a slovenských kompetencií uvedomujúc si komplikácie, ktoré vznikali z ich neujasnenosti a svojvoľnej interpretácie. Preto už v januári 1946 navrhlo Predsedníctvo SNR spoločné rokovanie so Zborom povereníkov a s ústrednou vládou. Porada sa však niekoľkokrát odložila<sup>32</sup> a uskutočnila sa v Prahe až 9. – 11. apríla 1946. Jej výsledkom bola tzv. druhá pražská dohoda.

Počas týchto rokovaní DS plne uznávala nedostatočnosť dovtedajších právomocí prezidenta na Slovensku a v tomto zmysle podporovala aj ich rozšírenie. Inak sa však snažila bez výraznejšej zmeny zachovať prvú pražskú dohodu. Okrem toho, vzhľadom na potrebu zosúladenia celoštátnych noriem zo slovenskou realitou slovenskí demokrati požadovali, aby sa celorepublikové návrhy zákonov konzultovali s príslušným slovenským povereníkom, a pokiaľ by tieto odporovali slovenskej realite, mali sa na návrh tohto povereníctva novelizovať.

Odpor DS voči zmenám v prvej pražskej dohode sa v diskusii sústredil najmä proti snahe českých strán podriaďiť povereníka príslušnému ministrovi. Jediný, kto brojil proti nepraktickosti vládnutia vlády na Slovensku prostredníctvom Zboru povereníkov, bol minister vnútorného obchodu Ivan Pietor. Naproti tomu Lettrichov návrh na bližší vzťah SNR a Zboru povereníkov k prezidentovi smeroval k posilneniu ich postavenia voči vláde. Vtedajší predseda SNR a DS sa tiež snažil rozšíriť právomoci SNR užším vymedzením spoločných vecí, ktoré spadali pod právomoc ústredných orgánov. Jeho vystúpenia mierili aj proti návrhu, aby vláda meritórne prerokúvala personálne záležitosti Slovenska. Pri diskusii o probléme jednosmerného vládnutia

<sup>31</sup> Šlo najmä o vyjadrenie nesúhlasu so zákonom o dávke z vojnového majetkového prírastku, ktorá podľa DS nezohľadňovala slovenské špecifiká a odrážala iba české realie, čím poškodzovala Slovensko. Politické aktuality v predvolebnom období. In: *Čas*, 17. 2. 1946, č. 41, s. 3; Majetkové dávky a peňažné úspory slovenského ľudu. In: *Čas*, 10. 3. 46, č. 58, s. 3.

<sup>32</sup> ČAPKA, F.: Pražské dohody jako triumf centralismu a oživení čechoslovakismu?, s. 305.

slovenských ministrov nad českými krajinami, bez možnosti vládnutia českých ministrov na Slovensku v dôsledku právomocí Zboru povereníkov, sa opäť vrátil k vízii federácie a vyriešenie tejto problematiky videl vo vytvorení českých národných orgánov.<sup>33</sup>

Druhá pražská dohoda, rovnako ako prvá, bola nakoniec kompromisom medzi SNR, resp. DS a českými stranami. Dohodol sa najmä presun niektorých predchádzajúcich právomocí SNR na prezidenta – osobitne v personálnych otázkach, kde bola posilnená aj kontrolná právomoc vlády.<sup>34</sup> Dohoda síce znamenala istú stratu suverenity slovenských orgánov v niektorých personálnych záležitostiach, ale ešte stále zostávala pre DS vcelku prijateľnou bázou. Preto aj druhú pražskú dohodu plénum SNR jednomyselne bez akýchkoľvek výhrad schválilo.<sup>35</sup>

### Tretia pražská dohoda

Po jasnom víťazstve DS v májových voľbách roku 1946 komunisti, ktorí stratili svoje pozície na Slovensku, začali pripravovať kroky na odstavenie DS od moci, a to aj prostredníctvom podriadenia slovenských orgánov centrálnym orgánom, kde mali vedúce postavenie. A tak v krátkom čase po druhej pražskej dohode a po voľbách vypracovalo vedenie KSČ návrh na ďalšie obmedzenie právomocí SNR a Zboru povereníkov,<sup>36</sup> ktorý predložilo na schválenie českému Národnému frontu. Tu sa i české centralistické strany nechali rady presvedčiť o potrebe zvýšenia právomocí centrálnych orgánov na úkor SNR a Zboru povereníkov.

Avšak presadiť tieto centralizačné opatrenia aj u slovenských zástupcov už nebolo také ľahké. Po odmietnutí DS a Strany slobody rokovať o návrhu českého Národného frontu bez predchádzajúceho oboznámenia sa slovenského Národného frontu s jej znením, sa reprezentácie oboch národných frontov zišli 21. júna 1946 na spoločnej porade. Predstavitelia DS sa v diskusii vyslovili za ustanovenie rozhodcovského orgánu pri kompetenčných sporoch medzi SNR a vládou.<sup>37</sup>

Neskôr, na schôdzi 24. júna, prišiel na rad aj najdôležitejší bod všetkých troch pražských rokovaní – problému osobnej podriadenosti povereníkov ministrom. Pri tomto bode zvädzali predstavitelia DS urputný zápas o zachovanie nezávislosti povereníkov a obmedzenie možnosti exekutívy ministrov na Slovensku. J. Lettrich ostro vystúpil proti označeniu povereníka za vyššieho štátneho úradníka a jeho funkciu

33 BARTO, J.: Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944 – 1948). Bratislava, Epocha 1968, s. 140 – 146.

34 Porovnaj: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava, Národné literárne centrum 1998, s. 442 – 443.

35 Stenografický zápis 17. plenárnej schôdze SNR z 25. 4. 1945. Bratislava, 1946, s. 12 – 14.

36 SNA Bratislava, f. Vavro Šrobár, kart. 19.

37 Bližšie pozri KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 122.

prirovnal skôr k štátnemu tajomníkovi. Rovnako ostrý zápas sa viedol proti snahe menovať Zbor povereníkov a jeho predsedu vládou. DS v tomto presadzovala menovanie Zboru povereníkov prezidentom alebo Predsedníctvom SNR, čím by sa zmiernila jeho faktická závislosť od vlády. Demokrati sa kategoricky postavili aj proti návrhu na menovanie vyšších úradníkov na Slovensku vládou a namiesto toho presadzovali vplyv Zboru povereníkov a Predsedníctva SNR na ich menovanie.<sup>38</sup> Počas schôdze predstavitelia DS pri niektorých bodoch viackrát požadovali návrat k formuláciám druhej pražskej dohody z 4. apríla 1946,<sup>39</sup> pretože tá pre nich znamenala hranicu obmedzenia slovenskej samosprávy, ktorú neboli ochotní prekročiť. Napriek urputnému odporu DS voči tejto dohode a pod povolebným tlakom komunistov, ktorí chceli eliminovať dôsledky víťazstva DS na Slovensku,<sup>40</sup> sa slovenskí demokrati predsa len prispôsobili diktátu ostatných politických strán Národného frontu a s nevôľou s ňou súhlasili.<sup>41</sup>

Tretia pražská dohoda plne podriadila zákonodarnú činnosť SNR a výkonnú moc Zboru povereníkov kontrole vlády, ktorá mala právomoc schvalovať či zastavovať nariadenia týchto najvyšších slovenských orgánov. Povereníci sa stali osobne zodpovední relevantným ministrom, ktorí mohli realizovať svoju politiku na Slovensku aj cez vlastný aparát.<sup>42</sup> SNR a Zbor povereníkov sa tak stali de facto nesvojprávnymi, resp. prebytočnými orgánmi. Prakticky prestalo jestvovať povojnové autonómne slovenské zákonodarstvo a z povereníkov sa stali ministerskí úradníci, ktorí dokonca na Slovensku nemali ani monopol na vykonávanie vládnej politiky a nariadení svojich nadriadených rezortných ministrov.

<sup>38</sup> Tu sa jednoznačne stretli dve protichodné stranické stanoviská DS a KSČ, keď sa komunisti snažili týmto opatrením zabrániť absolútnej dominancii demokratov v štátnej správe Slovenska, zatiaľ čo DS sa práve naopak snažila po víťazných voľbách prebrať čo najskôr väčšinu štátnych orgánov na Slovensku do svojich rúk a riadiť ich podľa vlastných politických koncepcií.

<sup>39</sup> KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 132 – 157.

<sup>40</sup> Po podpísaní dohody na stretnutí s novinármi v Prahe sa tejto komunistickej taktike venoval aj J. Lettrich. V úvode hovoril o nevyhnutnosti samosprávneho vývoja Slovenska, pokiaľ sa neprekonajú rozdiely medzi oboma časťami republiky. Až potom môže dôjsť k potrebnej neformálnej jednote, ktorú kládol do protikladu voči formálnej jednote i. ČSR a jej výsledku – separatizmu. Spomenul tiež odlišnosť politického vývoja a postavenia komunistov na Slovensku a Čechách, ktorá bola príčinou tejto dohody. Vyslovil pritom vizionársku myšlienku, že až čas ukáže, kto bol politicky progresívnejší, či Česi, alebo Slováci. Prejav skončil apelom na českých novinárov, aby nepodľahli chimére vyvolávanej komunistickou tlačou. Čo žiadame od českej verejnosti. In: *Čas*, roč. III, č. 135, 16. 6. 1946, s. 1.

<sup>41</sup> Tak napríklad M. Kvetko ju striktno odmietal a poukazoval na poškodenie dôvery, ktorú doteraz pri predchádzajúcich dohodách Slovensko k Čechom malo, a charakterizoval ju ako diktát, lebo vlastná právomoc SNR je redukovaná na nulu. Namietal hlavne neprípustnosť rozhodovania sporu jednou zo strán sporu. KVETKO, M.: Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti, s. 41. Takmer úplné zredukovanie zákonodarnej činnosti SNR tretou pražskou dohodou sa už čoskoro potvrdilo aj v praxi. V období prvého roku jej platnosti z 32 návrhov SNR schválila vláda iba tri. Bližšie pozri: BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci, s. 46.

<sup>42</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, 100/1, sv. 47, a. j. 368.

Tlač DS sa pri komentovaní tretej pražskej dohody venovala najmä vysvetľovaniu postoja KSČ, apelovala a snažila sa viesť dialóg s českou nekomunistickou tlačou, obhajovala komunistami pošpinený štít štátotvornosti DS, prízvukujúc zásluhy strany na obnovení Československa a česko-slovenskom zblížovaní.<sup>43</sup>

Tri týždne po tretej pražskej dohode, 16. júla, sa zišla SNR, aby ju schválila. Na rozdiel od predchádzajúcich schvaľovaní pražských dohôd sa táto neprezentovala ako výsledok ústretovosti českej strany voči Slovákom a snahy Slovenska o jednotu štátu. Skôr sa vnímala ako dočasná obeť jednote štátu v dôsledku kampane proti DS 44 a vyslovovala sa nádej, že táto dohoda môže byť neskôr revidovaná. Niektorí členovia DS ju dokonca ostro kritizovali.<sup>45</sup>

Ani po eliminácii právomocí slovenských národných orgánov sa však komunistom nedarilo presadiť na Slovensku politiku svojich ministrov tak, ako by si to predstavovali. Viacerí povereníci DS sa ostro stavali proti úplnému podriadeniu svojich povereníctiev rezortnej politike pražských ministrov (predovšetkým komunistických), resp. proti realizácii vládnej politiky mimo slovenské povereníctva. Snažili sa aj naďalej vykonávať vlastnú rezortnú politiku, či aspoň realizovať vládnu politiku vlastnými orgánmi. Tým chceli zmierniť prokomunistické zameranie vládnej politiky,

43 Čo žiadame od českej verejnosti. In: *Čas*, roč. III, č. 133, 16. 6. 1946, s. 1; Ešte slovo k Čechom. In: *Čas*, roč. III, č. 138, 21. 6. 1946, s. 2. Objavuje sa dokonca i trefná kreslená paródia komunistického boja za československú ideu v podobe manifestácie KSS za Československo s vlajkami Sovietskeho zväzu. *Čas*, roč. III, č. 130, 11. 6. 1946, s. 3.

44 KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 189 – 194.

45 Ostrerší výpad proti dohode mal napríklad Fedor Thurzo, predseda slovenského Najvyššieho kontrolného dvora (NKD), reprezentant inštitúcie, ktorej sa obmedzenia dohody bytostne dotýkali. Kritizoval protizákonnosť vytvorenú touto politickou dohodou voči pozitívnemu právu, keď NKD musí vykonávať nariadenia Najvyššieho ústredného kontrolného úradu proti existujúcemu zákonu na Slovensku, lebo sa riadi iným zákonom ako NKD. Dokazoval tiež, že kontrolné právo na Slovensku je efektívnejšie ako v Čechách. KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 189 – 194. Počas prerokovania tretej pražskej dohody v pléne SNR zaznela jej najostrejšia kritika z úst poslancu DS Pavla Škodáčka. Ten otvorene kritizoval predsedu vlády Gottwalda za nesplnenie sľubov z Košíc z jari 1945 a vyhlasoval obmedzenia právomocí SNR bez zákonného podkladu za porušenie zákona, keď vládna moc riadi zákonodarnú moc SNR. Stenografický zápis 19. plenárnej schôdze SNR zo 16. júla 1946. Bratislava 1946, s. 19 – 22.

46 Najväčšie rozpory v tomto zmysle vznikali o vykonávaní povojnovej poľnohospodárskej politiky medzi demokratickým povereníkom Martinom Kvetkom a komunistickým Júliusom Ďurišom. J. Ďuriš sa niekoľkokrát vo vláde sťažoval na napádanie vládnej a jeho rezortnej politiky zo strany vedenia slovenského povereníctva. Odpor povereníka Kvetka voči Ďurišovej poľnohospodárskej politike a ministrova neschopnosť presadiť sa na Slovensku viedli dokonca k tomu, že J. Ďuriš 4. marca 1947 na 68. schôdzi vlády žiadal, aby sama vláda uložila povereníkovi realizovať podľa ministrovho príkazu nariadenia pripravené ministerstvom. Ďuriš dôvodil vo vláde proti povereníkovi aj tým, že poverenec sa ohradil proti tomu, aby zamestnanci povereníctva boli volaní na poradu do Prahy; obviňoval ministra, že poslaa denne na Slovensko svojich úradníkov ako inkvizítorov; že sa neuspokojuje s úradným stykom so Slovenskom cez povereníctvo, ale požaduje od úradníkov povereníctva informácie a správy v celoštátnych záležitostiach nezávisle od povereníka, čím ich mátie v konaní ich povinností. Taktiež mal povereník Kvetko vytýkať ministrovi Ďurišovi, že si zaobstarával informácie na ústredí Štátnych lesov na Slovensku mimo Povereníctva pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu, a že na Slovensko sa nakupujú poľnohospodárske potreby bez vedomia rezortných ministerstiev. J. Ďuriš sa sťažoval aj na to, že v tlačových orgánoch DS sa o ňom šíria reči, akoby on ukracoval slovenských roľníkov a obchodníkov predajom do zahraničia cez Prahu. Ďalší komunistický minister informácií J. Kopecký dokonca vyhlásil, že takto jednanie povereníka Kvet-

jej necitlivosť pre slovenské špecifiká a potreby, resp. snažili sa usmerňovať ju v intenciách vlastnej straníckej politiky DS.<sup>46</sup>

Neskôr, v dňoch kulminácie jesennej politickej krízy na Slovensku roku 1947, sa KSCĎ podarilo presadiť ešte posledný predprevratový zásah do právomocí slovenských orgánov. Bol ním dodatok tretej pražskej dohody z 17. novembra 1947 prijatý v Národnom fronte Čechov a Slovákov, ktorý mal oficiálne riešiť vzniknutú politickú krízu. Tá sa odohrávala v atmosfére neustáleho komunistického dokazovania, že DS je spojená s protištátnymi živlami a je neschopná viesť Zbor povereníkov.<sup>47</sup> Preto KSCĎ navrhla podriaďiť výber a odvolávanie členov Zboru povereníkov vláde.<sup>48</sup> Tým došlo k jeho totálnemu degradovaniu na úrad absolútne podriadený ústrednej vláde, a tým aj podriadeniu výkonnej moci na Slovensku dominantnému vplyvu komunistov v nej. Pri týchto rokovaníach mala DS už značne zviazané ruky, lebo bránila vlastnú existenciu a svojich členov proti komunistickému osočovaniu z protištátnej činnosti. Ostali jej iba defetistické tvrdenia o potrebe aspoň malých zmien, o nevyhnutnosti čakania na úpravu kompetencií ústavou a apelovanie na české nekomunistické strany, aby si uvedomili, že skutočným zámerom komunistov je získať moc na úkor postavenia Slovenska. Avšak aj napriek celkovému postojú českých nekomunistických strán, naklonených počas riešenia jesennej politickej krízy línii DS, nedokázali českí demokrati ani teraz úplne prekonať svoje centralistické presvedčenie. Postavili sa síce za spoľahlivosť DS, ale hlasovali aj za paragrafy komunistického návrhu, ktoré podriadili Zbor povereníkov vláde.<sup>49</sup>

ka je proti jednote štátu a jeho jednotnej štátnej správe a navrhoval, aby vláda považovala, či nemá požiadať predsedníctvo SNR, aby takýchto problémových povereníkov odvolala a po schválení vládou vymenovala druhých, ktorí by zložili sľub do rúk predsedu vlády. NA Praha, f. ÚV KSCĎ, 100/24, a. j. 1494, kart. 143.

47 Na 113. schôdzi vlády 5. mája 1947 sa podpredseda vlády Viliam Široký snažil svojimi otázkami a informáciami vyvolať dojem, že protištátne hnutie na Slovensku sa aktivizovalo Aprílovou dohodou z roku 1946 medzi vtedajším prevažne evanjelickým vedením DS a niektorými katolíckymi politickými aktivistami a že prepojenie protištátnych živlov s vysokými predstaviteľmi DS nie je náhodné. Spájal Aprílovú dohodu s pôsobením agentov povojnovej ľudáckej emigrácie v DS a cez ňu v najvyšších slovenských štátnych úradoch. Takisto spájal problémy v zásobovaní a životnej úrovni na Slovensku s pôsobením týchto „reakčných“ činiteľov v DS a vyhlásil, že Aprílovou dohodou sa umožnilo J. Kempnému a M. Bugárovi obnoviť organizačnú sieť proskribovanej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rámci DS. V podobnom duchu sa vyjadroval aj sám predseda vlády K. Gottwald, ktorý nazval Aprílovú dohodu hodžovsko-hlinkovským paktom, čím sa údajne do DS dostali ľudáci. K. Gottwald tiež prirovnával katolíckych generálnych tajomníkov DS J. Bugáru a J. Kempného k V. Tukovi a jeho politickej afére v predvojnovom Československu, pričom požadoval obdobný výsledok, aký prijali československé súdy v Tukovom procese. Na rozdiel od predchádzajúceho postoja českých nekomunistických ministrov k povojnovým slovenským národným orgánom a ich právomociam, sa v tomto období postavili českí nekomunisti vo vláde (najmä národní socialisti) za stanovisko DS a proti ďalšiemu odbúravaniu právomocí Zboru povereníkov na úkor centrálnej vlády s komunistickou dominanciou. Národnosocialistickí ministri P. Drtina a J. Stránský vo vláde dôvodili proti správnosti demisie Zboru povereníkov, ohlásenej komunistickým predsedom Zboru Gustávom Husákom, a jasne sa postavili proti prevodu právomocí menovania nového Zboru povereníkov zo SNR na vládu. NA Praha, f. ÚV KSCĎ, 100/24, a. j. 1494, k. 145.

48 A ÚTGM, f. EB III., sign. P 60/5; KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 223.

49 KAPLAN, K.: Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů, s. 224 – 229.



\* \* \*

Záverečné hodnotenie politiky Demokratickej strany v súvislosti s tzv. pražskými dohodami, resp. s postavením Slovenska v povojnovom Československu, nie je – a ani nemôže byť – celkom jednoznačné, rovnako ako nebola jednoznačná a jasná ani samotná politika strany v tejto problematike. Vstupovalo do nej mnoho osobností a politických prúdov v DS a mimo nej, s vlastnými či skupinovými názormi a postojmi. Pritom už samotný charakter DS ako širokej občiansko-demokratickej strany zásadne ovplyvňoval heterogenitu jej náhľadov a konkrétnych riešení slovenskej otázky. Vo všeobecnosti možno povedať, že na začiatku svojej činnosti DS nemala jasnú predstavu o budúcom riešení postavenia Slovenska v rámci Československa. To nakoniec ani nebolo možné vzhľadom na obavy z oslabenia demokratického odboja spormi s londýnskym exilom a vzhľadom na už spomínané široké spektrum demokratických politikov, stojacich na pozíciách od umiernených centralistov (Vavro Šrobár, Ivan Pietor a iní) cez stredný prúd J. Ursínyho, resp. J. Lettricha až po bývalého národníara M. Kvetka, výrazne akcentujúceho národnú samosprávu.

Predstavitelia DS nechceli návrat k predmníchovským pomerom. Zároveň však – pre nepriaznivé medzinárodné okolnosti a z vnútorného československého presvedčenia, vychádzajúceho najmä z ideí Tomáša G. Masaryka – jednoznačne odmietli v povstaní samostatnosť. Uvedomovali si však nevyhnutnosť rovnoprávneho postavenia Slovenska s českými krajinami v spoločnom štáte. Neskôr dochádzalo v DS k diferenciám práve na základe rozdielnych pohľadov na to, ako túto rovnosť zabezpečiť. Vyjasňovali sa stanoviská, či na to bude stačiť ústavné zabezpečenie viery, reči a práce pre Slovensko (centralisti), alebo túto rovnosť predstavuje aj rovnosť politická v podobe politicko-správnych národných orgánov. Nakoniec zvíťazila idea národno-politickej samosprávy, lebo vedenie DS sformované v Povstaní sa vytvorilo prevažne z autonomisticky až federalisticky orientovaných osobností, ktoré viac ako politickú jednotu československého štátu preferovali špecifické slovenské národné záujmy.

Vedenie Demokratickej strany sa v Povstaní aj po vojne snažilo presadiť v štáte víziu faktickej federácie. Avšak pre historické reminiscencie, ktoré u českých politikov vyvolávala akákoľvek zmienka o výraznejšom správnom delení štátu, ju verbálne nepropagovali. Naopak, federalizáciu nepriamo presadzovali ešte dlho potom, čo od nej upustilo vedenie KSS. Až neúprosny tlak politickej reality povojnového Československa prinútil vtedajších lídrov DS túto nerealizovateľnú víziu opustiť a udržiať aspoň asymetrický model, daný faktickým stavom existencie SNR a Zboru poradcov.

*Marek Syrný*



## Československá delegácia na Parížskej mierovej konferencii roku 1946 (so zameraním na podiel Juraja Slávika)

Medzi najvýznamnejšie osobnosti československej diplomacie z radov Slovákov patrí nepochybne Juraj Slávik. Jeho meno možno zaradiť k úspešným diplomatom medzivojnového a povojnového Československa, napr. k Vladimírovi Hurbanovi, Ivanovi Krnovi, Jánovi Papánkovi či Štefanovi Osuskému. Spoločné (okrem evanjelického vierovyznania) mali to, že v rámci kariérneho postupu dosiahli post veľvyslancov v rozhodujúcich krajinách. U Slávika však nachádzame aj širší pracovný rozmer. Nebol iba diplomatom a domácim politikom – županom a ministrom – ale aj známym literátom a literárnym kritikom. Slávika tak môžeme nazvať mužom politiky, diplomacie a poézie (pseudonym Neresnický).<sup>1</sup>

Narodil sa v Dobrej Nive 28. januára 1890. Po absolvovaní miestnej evanjelickej školy nasledovali stredoškolské štúdiá ukončené roku 1908 maturitou na evanjelickom lýceu v Bratislave. Študentský život sa však tým pre neho neskončil. Túžba po vzdelaní ho zaviedla do Budapešti, potom Berlína a Paríža, kde študoval právo. Na doktora práv bol promován 14. marca 1913 v Budapešti. Už počas vysokoškolských štúdií sa zaučal do praktického fungovania práva, keď pracoval ako pravotársky koncipient u Dr. Emila Stodolu. Práve u neho začal mladý adept právnickej profesie intenzívnejšie vnímať otázky národnostného útlaku Slovákov. Preto prijal vznik Československej republiky, spoločného štátu Slovákov a Čechov, s nádejou. Videl v ňom záruku lepšieho a slobodného vývoja slovenského národa.

Po prvej svetovej vojne sa stal Juraj Slávik tajomníkom Slovenskej národnej rady v Bratislave a členom Revolučného Národného zhromaždenia v Prahe. Roku 1919 ho československá vláda menovala za vládneho komisára pre východné Slovensko a zástupcu vládneho delegáta pre otázky Oravy a Spiša. V tomto období sa podieľal aj na kreovaní a práci Slovenskej národnej a roľníckej strany ako jej generálny tajomník. Po zlúčení tejto strany s celoštátnou Republikánskou stranou zemedelského a maloroľníckeho ľudu pracoval v rovnakej funkcii pre územie Slovenska. V komunálnej politike pôsobil šesť rokov. Najprv v rokoch 1923 – 1925 ako župan XVIII. župy so sídlom vo Zvolene, následne v rokoch 1926 – 1928 v rovnakej funkcii na čele XX. župy so sídlom v Košiciach. V tomto období sa zaoberal najmä regionálnymi otázka-

<sup>1</sup> O živote a diele J. Slávika pozri MICHÁLEK, S. a kol.: Juraj Slávik Neresnický: od politiky cez diplomaciu po exil. Bratislava 2006, 504 s.

mi, rozvojom školstva, hospodárskymi a obchodnými záležitosťami a pod. Širšie celoštátne záležitosti riadil roku 1926 ako minister poľnohospodárstva a v rokoch 1929 – 1932 ako minister vnútra. Ďalšie dva roky bol poslancom národného zhromaždenia v Prahe. Roku 1935 nastúpil na ústredie ministerstva zahraničných vecí v Prahe.

Už vo februári 1936 vstúpil Juraj Slávik do sveta diplomacie – stal sa československým vyslancom v Poľsku. Pozícia vyslanca vo Varšave nebola v druhej polovici 30. rokov vôbec jednoduchá. Situáciu komplikovali najmä územné československo-poľské spory o pohraničné územia, ako aj ďalšie dvojstranné medzištátne či stredo-európske otázky.

Po rozbití Československej republiky v marci 1939 odišiel Juraj Slávik do Spojených štátov amerických. Po dohode s Edvardom Benešom prednášal na amerických univerzitách a medzi krajanmi. Hlavnou témou jeho prednášok bolo opätovné obnovenie slobodného Československa. Slávik bol v USA populárny najmä medzi slovenskými príslušníkmi Sokola. Po americkom turné sa v júli 1939 vrátil do Varšavy. Dlho tu však neostal. Po napadnutí a obsadení Poľska Nemeckom odišiel začiatkom októbra 1939 do Paríža. O dva mesiace neskôr ho protektorátna Praha oficiálne prepustila z diplomatických služieb. V Paríži sa bez váhania zapojil do zahraničného odboja. Zúčastnil sa kreovania Národného výboru československého (október – november 1939), prvého politického orgánu českého a slovenského exilu v zahraničí.

Situácia okolo vytvorenia spomínaného výboru pritom nebola bezproblémová. Benešova skupina vedená Msgr. Janom Šrámkom (okrem J. Slávika do nej patrili aj Rudolf Viest, Sergej Ingr, Edvard Outrata, Jan Masaryk, Hubert Ripka a iní) sa dobrovoľne vzdala možnosti vytvoriť dočasnú exilovú vládu, čo umožňovala zmluva o obnovení československej armády vo Francúzsku, ktorú 2. októbra 1939 podpísal vyslanec Štefan Osuský s francúzskym premiérom Edouardom Daladierom. Problém bol v tom, že francúzske vládne kruhy odmietali účasť Beneša v exilovej vláde, čo jeho prívrženci, to znamená skupina okolo Šrámka, riešili vytvorením výboru na čele s Benešom. Dobrovoľne sa vzdali vlády bez Beneša a štátny orgán vymenili za spoločnú organizáciu.

Po páde Paríža v júni 1940 sa J. Slávik podieľal na príprave evakuácie československého vojska z Agde a Bordeaux do Anglicka. Mal na starosti loď *Condé* s československými príslušníkmi, ktorí mali víza. Priamo do Anglicka však loď nedoplávala, pretože vďaka protibritskému postoju francúzskeho kapitána takmer mesiac kotvila v Casablanke. Čechoslováci preto odtiaľ do Veľkej Británie odcestovali loďou *Neuralia*.

Keď sa v Londýne národný výbor pretransformoval na dočasnú exilovú vládu, J. Slávik sa v nej stal ministrom vnútra. Zároveň bol poverený vedením ministerstva školstva a národnej osvety. Stal sa tiež členom Štátnej rady, poradného zboru vlády a Beneša. Po skončení vojny nastúpil na ústredie ministerstva zahraničných vecí v Prahe, kde však pôsobil len krátky čas. Participoval na riešení otázok spojených so zmluvou o výmene obyvateľstva s Maďarskom a roku 1946 sa aktívne zapojil do práce československej delegácie na Parížskej mierovej konferencii. Už od 1. júna 1946 vystriedal Vladimíra Hurbana vo funkcii československého veľvyslanca vo Washingtone (poverovacie listiny odovzdal prezidentovi Harry S. Trumanovi v decembri 1946).

Rozvoj československo-amerických vzťahov po druhej svetovej vojne mal najmä v politickej, hospodárskej a obchodnej oblasti pre ČSR veľký význam. USA pomáhali obnovovať zničenú československú ekonomiku, doznievali výhody z projektov *lend-lease* a UNRR-y, oba štáty si od jesene 1946 priznávali doložku najvyšších výhod. Z diplomatického hľadiska bolo Slávikovým najväčším úspechom práve podpísanie Deklarácie o obchodnej politike, podľa ktorej si USA a ČSR priznávali doložku najvyšších výhod.

Komplikáciou vo vzájomných československo-amerických vzťahoch však bola otázka kompenzácie za americký majetok v Československu znárodnený na základe prezidentských dekrétov, ktorú československá strana odmietala. Šlo v tom čase o nezanedbateľnú sumu asi 149 miliónov dolárov.

V širšom zmysle slova sa československo-americké vzťahy nemohli rozvíjať predovšetkým z politických a geostrategických dôvodov, pretože ČSR už patrila od konca druhej svetovej vojny do sovietskej sféry vplyvu.

Naopak, nesporne prioritným záujmom veľvyslanca Juraja Slávika bol rozvoj dvojstranných československo-amerických vzťahov. Potvrdzujú to jeho telegramy i ostatná korešpondencia adresovaná ministerstvu zahraničných vecí. Závažné bolo najmä jeho naliehanie na ministra Jana Masaryka v lete 1947 v súvislosti s československou žiadosťou o 80- až 100-miliónový úver od USA. Lenže v tom čase už ministerstvo ovládali komunisti a Masaryk bol len figúrkou. Potvrdzovali to i známe udalosti okolo Marshallovho plánu. Slávik sa ako veľvyslanec v USA zúčastnil i jesenných zasadaní Valného zhromaždenia OSN v rokoch 1946 a 1947.

Keď koncom februára 1948 prijal prezident Beneš demisiu dvanástich nekomunistických ministrov a poveril Klementa Gottwalda zostavením novej jednofarebnej vlády, scenár komunistického prevratu v ČSR sa naplnil. Márne mnohé krajiny, organizácie i osobnosti protestovali. Šlo o dokonalý štátny prevrat, ktorý nebol v žiadnej

inej krajine tak precízne realizovaný. V novej situácii Juraj Slávik konzultoval svoju pozíciu s veľvyslancom pri OSN Jánom Papánkom a po dohode s ním 3. marca 1948 na funkciu veľvyslancu rezignoval. Tým aj deklaratívne odmietol komunistickú diktatúru v Československu.

Činnosť Juraja Slávika v USA po pražskom prevrate je ešte stále málo známa. Pritom treba uviesť, že patril do úzkeho kruhu ľudí, ktorí svojím vplyvom, kontaktmi i schopnosťami dokázali najmä v počiatočnom období udržať existenciu tretieho exilového odboja. Už 20. marca 1948 sa v New Yorku stretli Slávik, Papánek a Jan Mládek, aby rokovali o potrebe vytvorenia fondu na pomoc československým utečencom a súčasne aj o nevyhnutnosti vytvoriť politický exilový orgán. Prvoradou konkrétnou úlohou tejto skupiny bolo zabezpečiť pre československých utečencov americké víza. V tom čase šlo o dvetisíc ľudí v Nemecku a Rakúsku. Práve táto úloha pripadla Slávikovi. Splnil ju úspešne, hoci rokovania s americkými úradmi neboli jednoduché.

Nový zákon o utečencoch v USA (tzv. *Displaced Persons Act*) bol pripravený v januári 1948. Jeho predloha však bola časovo obmedzená a nevzťahovala sa na utečencov z ČSR. Preto Slávik za pomoci priateľov v Kongrese zariadil zmenu návrhu zákona tak, aby sa vzťahoval aj na československých utečencov, ktorí dovtedy nemali do USA prístup.

Pochopiteľne, Slávikovým zásahom sa otázka amerických víz pre československých utečencov definitívne nevyriešila. V USA totiž platili presne stanovené imigračné kvóty, a preto sa do ďalších rokovaní priamo zaangažoval novovytvorený Americký fond pre československých utečencov (AFRCR), ktorého prezidentom bol Ján Papánek.

Okrem pomoci utečencom v prvej etape pofebruárového obdobia sa Juraj Slávik zapojil aj do vytvorenia vrcholného politického orgánu tretieho exilu – Rady slobodného Československa, ktorá sa sformovala vo februári 1949. Jej samotný vznik i ďalšiu existenciu však sprevádzali permanentné krízy. Základňu Rady totiž tvorili predstavitelia politických nekomunistických strán a práve tzv. stranický princíp vyvolával nezhody, najmä medzi národnými socialistami a slovenskými demokratmi. Kameňom úrazu bolo viacero otázok, pričom v popredí stáli dve – personálne záležitosti a vzťah Čechov a Slovákov v budúcom demokratickom štáte. Prirodzene, členmi Rady boli aj nestránici, k najvýznamnejším z nich patrili Štefan Osuský, Ferdinand Peroutka, Ján Papánek a Juraj Slávik. Ten bol aj v 12-člennom predsedníctve, avšak do výkonného výboru ho ne zvolili.

Keď sa v januári 1951 Rada fakticky rozdelila, Slávik sa nestotožnil so zenklovskou skupinou (národní socialisti) a ostal pracovať po boku Osuského a Lettricha.

Nasledujúci rok sa síce obe platformy zlúčili, ale skutočná jednota ostala naďalej iba snom. Radu viedol dočasne 24-členný zbor, v ktorom bol i Slávik. V júli 1952 ho nahradil výkonný výbor a 102-členné zastupiteľstvo rady. Predsedom zastupiteľstva bol najprv Š. Osuský, po ňom J. Slávik.

Situácia v Rade slobodného Československa však bola naďalej napätá a nestabilná. Rozchody striedali „svadby z rozumu“. Slávik ako československý exilový politik participoval i na práci Zhromaždenia ujarmených európskych národov (ACEN), akéhosi parlamentu európskych exilových organizácií. Pravidelne sa v rokoch 1954 – 1958 zúčastňoval na výročných zasadaniach a pracoval v jeho dvoch komisiách – politickej a kultúrnej.

Svoju politickú dráhu ukončil Juraj Slávik v druhej polovici 50. rokov minulého storočia pôsobením v 30-člennom výkonnom výbore a v 12-člennom predsedníctve Rady slobodného Československa. Potom, najmä v dôsledku personálnych zmien, začala v orgánoch Rady prevládať zenklovská skupina, čo oponenti vedení Lettrichom, Osuským, Majerom a Slávikom odmietli akceptovať. V marci 1960 z Rady vystúpili a založili Výbor slobodného Československa. K opätovnému zjednoteniu československého politického exilu v USA došlo roku 1974, keď jeho vedenie prevzala nová generácia poaugustových emigrantov. Od začiatku 60. rokov sa Juraj Slávik už do politickej práce exilu aktívne nezapájal. Zomrel 30. mája 1969 vo Washingtone.

Juraj Slávik bol literárne známy od svojich študentských čias pod menom Neresnícký. Písal básne i prózu, ale aj literárno-historické a literárno-kritické štúdie, politické články a úvahy. Okrem vlastnej tvorby sa venoval aj prekladaniu svetovej literatúry. Od roku 1913 bol spoluredaktorom revue mladej slovenskej inteligencie *Prúdy* a redaktorom jej rubriky *Obzor literárny a umelecký*. Počas druhej svetovej vojny bol spoluredaktorom mesačníka *Nové časy*. Je autorom pamätí v ôsmich rukopisných zväzkoch. Z nich knižne vyšiel roku 1955 v USA prvý zväzok pod názvom *Moja pamäť – živá kniha. Detstvo, chlapectvo, mládenectvo. Môj život v rakúsko-uhorskej monarchii 1890 – 1918*.

\* \* \*

Vráťme sa teraz k Jurajovi Slávikovi – diplomatovi a k obdobiu jeho činnosti v rámci medzinárodných rokovaní Parížskej mierovej konferencie, ktorá sa konala 29. júla až 15. októbra 1946 a mala pripraviť mierové zmluvy so satelitmi hitlerovského Nemecka.

Bilaterálne národnostné a územné spory susedných štátov Československa a Maďarska po skončení druhej svetovej vojny tvorili len zlomok a pozadie širších medzinárodných súvislostí a problémov, ktoré sa Európa pripravovala riešiť na kon-

ferencii v Paríži. Pre obe krajiny bolo výhodné vstúpiť do parížskych diplomatických rokovaní s čo najvýhodnejšou pozíciou. Aké boli ich predstavy?

Podľa dôvernej správy zahraničného oddelenia tlačového odboru ministerstva informácií v Prahe zasadal 3. júna 1946 v Budapešti za účasti ministra informácií Antona Ballu a ministra zahraničia Jánosa Gyöngyösiho zahraničný výbor maďarského parlamentu. Pred poslancami vystúpil s hlavným referátom Gyöngyösi. Informoval o svojich cestách do Moskvy a západnej Európy, ktorých cieľom bolo zlepšiť zahraničnopolitické postavenie Maďarska pred plánovanou mierovou konferenciou a získať tak pred samotnými rokovaniami optimálnu východiskovú pozíciu. V Moskve sa mu dostalo „nemastných a neslaných zahmlených prísľubov moskovských vedúcich politikov“. Pritom on sám podozrieval ministra zahraničných vecí Vjačeslava M. Molotova, že za jeho prikyvovaním na maďarské územné požiadavky, na otázky menších v Rumunsku, alebo na odsun obyvateľov z Československa a na problematiku Žitného ostrova – čo bola podľa Gyöngyösiho „pre nás otázka životne dôležitá“ – sa „skrýva prefíkanosť politika dvoch tvárí, ktorý nás pri najbližšej rozhodujúcej situácii nechá na holičkách“.<sup>2</sup> Gyöngyösi informoval aj o diplomatickej korešpondencii so ZSSR z konca mája 1946, realizovanej cez vyslanectvá, no i tu sovietska strana – ako uviedol – maďarské snahy ignorovala a odmietala o ich požiadavkách rokovať.

Podľa inštrukcií vtedajšieho predsedu maďarskej vlády Ferenca Nagya z 25. mája 1946, mal Gyöngyösi pred sovietskymi činiteľmi zdôrazňovať, že Československo je fašistický štát, lebo Česi ani Slováci nesúdia svojich vojnových zločincov a Slováci sa dokonca v rámci presídľovacej komisie v Budapešti snažia zachraňovať bývalých fašistov, volksbundistov a nilašovcov. Avšak V. M. Molotov odmietol s maďarským ministrom zahraničia pred Parížom rokovať. Preto sa maďarská diplomacia snažila dostať svojho ministra čo najskôr na Západ.

Cesta do Paríža, Washingtonu a Londýna, ktorá sa začala 8. júna 1946, skončila pre Maďarov i Gyöngyösiho fiaskom. Najmä americký prezident Harry S. Truman a jeho štátny tajomník James F. Byrnes dali jasne najavo, že nebudú podporovať maďarské nároky na mierových rokovaníach ohľadne maďarských menšinových práv v Československu. Biely dom mal naopak záujem o také mierové zmluvy, ktoré zaručia, že menšinové národnosti v Európe prestanú byť ohniskom vojnových nepokojov. USA sa „odmietli zaviazat, že budú v akejkoľvek podobe podporovať maďarské územné nároky voči Rumunsku a tým menej voči Československu, čo vôbec neprichádza do úvahy. Otázka odsunu Maďarov z Československa je otázkou čisto československého a maďarského štátu.“<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Archív Ministerstva vnútra ČR (AMV ČR), Praha, f. 2M, zv. 12088, s. 3.

<sup>3</sup> AMV ČR, tamže, s. 5.

S akými predstavami odchádzala do Paríža československá strana?

Československé požiadavky na mierové rokovania s Maďarskom vypracovalo ministerstvo zahraničných vecí 27. apríla 1946. Dňa 12. júla ich oficiálne schválila vláda a predložila štyrom veľmociam (ZSSR, USA, Veľkej Británii a Francúzsku), zastúpeným na konferencii v Paríži. Tieto požiadavky, zhrnuté do 12-tich bodov, obsahovali:

1. politické otázky – neplatnosť Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže, ako aj ich následkov; uznanie československých hraníc stanovených mierovými zmluvami vo Versailles, St. Germain a v Trianone s výnimkou zmien, ktoré nastali v dôsledku dvojstranných zmlúv, dohodnutých Československom; zrieknutie sa iredentistickej a revizionistickej politiky a koncepcie svätoštefanskej koruny; navrátenie právnych pomerov do pôvodného stavu spred 29. septembra 1938, jednostranný odsun 200-tisíc Maďarov z Československa do Maďarska;

2. územné otázky – rozšírenie bratislavského predmostia o katastrálne územie piatich maďarských obcí s rozlohou 14 671 ha a 7 523 obyvateľmi;

3. reparačné požiadavky – Maďarsko zaplatí Československu 30 miliónov USD ako náhradu škôd spôsobených vojnou a okupáciou za podmienok určených československo-maďarskou dohodou z 6. apríla 1946, a to pod sankciou, že v prípade neplnenia má Československo právo využiť do výšky reparácií prírodné bohatstvo Maďarska;

4. reštitučné otázky – Maďarsko je povinné reštituovať všetok majetok proti-právne odvlečený z československého územia do Maďarska;

5. otázky prímeria – do mierovej zmluvy sa prevezmú ustanovenia dohody o prímerí s Maďarskom z 20. januára 1945, pokiaľ ešte neboli splnené;

6. otázka trianononskej mierovej zmluvy – pokiaľ ustanovenia trianonskej mierovej zmluvy zaväzujúce jednostranne Maďarsko neboli zmenené platnými medzinárodnými právnymi aktmi, zostávajú v platnosti v pôvodnom rozsahu;

7. vojenské otázky – vojenské ustanovenia trianonskej mierovej zmluvy zostávajú v platnosti s úpravami, aké budú stanovené v novej mierovej zmluve;

8. finančné otázky – týkali sa práva zadržať a likvidovať všetok maďarský majetok, nachádzajúci sa na československom území a valorizácie všetkých finančných záväzkov Maďarska voči Československu;

9. hospodárske otázky – obsahovali záväzok Maďarska dodať Československu uhlie, bauxit, ďalšie suroviny a elektrickú energiu za normálnu cenu;

10. otázky dopravy – sa týkali voľnej plavby po Dunaji pre Československo a jej technického a právneho zabezpečenia, takisto voľného prístupu k Jadranskému, Egejskému a Čiernemu moru a priechodnosti na vlakovej trati Šahy – Lučenec;

11. otázky sankcií – zahŕňali finančnú kontrolu nad hospodárením maďarského štátu, využitie prírodného bohatstva Maďarska ako aj zaťaženie maďarského štátneho majetku a príjmov v prípade neplnenia finančných a hospodárskych záväzkov vyplývajúcich z mierovej zmluvy;

12. dodatky – podľa ktorých si Československo vyhradzuje právo formulovať podľa potreby ďalšie požiadavky.<sup>4</sup>

Nereálnosť takto stanovených československých maximalistických požiadaviek – najmä reparačných, reštitučných a sankčných – si pravdepodobne uvedomovala aj samotná vláda v Prahe. Preto sa aj ďalej uzniesla splnomocniť československú delegáciu v Paríži, aby podľa vzniknutej situácie požiadavky prispôsobila, pozmenila, alebo aby od niektorých úplne, resp. čiastočne upustila.<sup>5</sup>

V *Protokole o prvej etape rokovaní o vyriešenie otázky maďarského obyvateľstva v Československu a slovenského a českého obyvateľstva v Maďarsku* z 27. februára 1946 československá i maďarská vláda vyhlásili, že sú rozhodnuté tento problém vyriešiť vzájomnou dohodou. Podľa dokumentu však obe vlády súhlasili aj s tým, že ak nedosiahnu dohodu, československá vláda si vyhradzuje právo nastoliť túto otázku na mierovej konferencii, resp. vyriešiť ju inými prostriedkami. V zmysle tejto výhrady predložila československá delegácia pod vedením Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa Parížskej mierovej konferencii doplnovací návrh. Tento *amandant*, ako čl. 4B navrhovanej mierovej zmluvy s Maďarskom, mal zakotviť právo Československa presídliť zo svojho územia do Maďarska okolo 200-tisíc etnických Maďarov a záväzok Maďarska prijať tieto osoby na svoje územie a udeliť im maďarské štátne občianstvo.<sup>6</sup>

Hoci rokovania mierovej konferencie v Paríži a tamojšia československá aktivita sú dnes z odbornej i memoárovej literatúry dostatočne známe, dokreslenie riešenia problematiky maďarskej menšiny a výmeny obyvateľstva, predpokladá aspoň jej krátky náčrt.

Parížska mierová konferencia protihitlerovskej koalície a štátov porazenej fašistickej Osi sa pripravovala na moskovskej schôdzke ministrov zahraničných vecí USA, Veľkej Británie a ZSSR 16. – 26. decembra 1945 a na zasadnutiach Rady ministrov

<sup>4</sup> Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV ČR), Praha, f. Parížska mierová konferencia (PMK) 1946, č. kart. 1. Uznesenie vlády z 12. júla 1946 o požiadavkách Československa pre mierovú zmluvu s Maďarskom.

<sup>5</sup> AMZV ČR, tamže, s. 3.

<sup>6</sup> AMZV ČR, f. GSM 1945 – 1954, č. kart. 87. Správa Vavra Hajdu o parížskej mierovej konferencii.



zahraničných vecí. Zúčastnilo sa jej 21 štátov a bola pokusom o nové mierové usporiadanie v Európe. Avšak na dlhú dobu sa stala posledným veľkým plénom komunikácie politikov Západu a Východu. Rozpory medzi hlavnými mocnosťami, ktoré sa tu prejavili, boli zákonným odrazom nastupujúcej studenej vojny. Najdôležitejším prínosom konferencie bolo prerokovanie mierových zmlúv s Talianskom, Bulharskom, Fínskom, Maďarskom a Rumunskom. Okrem nich zúčastnené štáty prerokovali otázku reparácií a štatútu mesta Terst. Samotné rokovania prebiehali na viacerých úrovniach a vo viacerých sekciách. Organizácia konferencie zahŕňala Radu zahraničných ministrov, sekretariát konferencie, komisiu pre rokovací poriadok, plenárne zasadnutia, generálnu komisiu, hospodárske komisie a subkomisie pre Balkán a Fínsko a reparačnú subkomisiu pre Taliansko, teritoriálne a politické komisie pre Fínsko, Bulharsko, Taliansko (subkomisia pre Terst), Maďarsko a Rumunsko, právnu komisiu, redakčnú subkomisiu a vojenskú komisiu.

V delegácii ČSR okrem prvých dvoch mužov československej diplomacie – ministra Masaryka a jeho štátneho tajomníka Clementisa – nechýbali na konferencii ani experti a poradcovia, ktorí sa maďarskou otázkou a ďalšími podobnými problémami zaoberali aj v minulosti: Miloš Ruppeltdt, Vavro Hajdu, Ivan Krno, Heliodor Píka, nový československý veľvyslanec vo Washingtone Juraj Slávik a ďalší. Definitívne texty mierových zmlúv vypracovala Rada zahraničných ministrov na svojom zasadnutí v New Yorku 4. novembra – 13. decembra 1946.

Spomínaný československý *amandant* podporili delegácie ZSSR, Juhoslávie, Bieloruska a Ukrajiny. Naopak úlohou delegácií Spojených štátov amerických, Veľkej Británie a Austrálie bolo, aby konferencia neprijala ustanovenie, ktoré by oprávňovalo Československo na jednostranný odsun maďarskej menšiny, ale aby prijala riešenie, ktoré by obe krajiny zaväzovalo rokovať o riešení problému bilaterálne. Spomínané delegácie sa síce proti samotnému princípu odsunu obyvateľstva nepostavili. Boli však zásadne proti tomu, aby sa transfer uskutočnil jednostranne a aby mierová zmluva obsahovala záväzok Budapešti prijať na svoje územie príslušníkov menšiny proti svojej vôli. Presadzovali riešenie, podľa ktorého by sa odsun realizoval na základe bilaterálnej dohody medzi zúčastnenými štátmi.

Veľvyslanec Juraj Slávik pracoval na konferencii v troch pracovných komisiách. V generálnej komisii, kde alternoval Jana Masaryka, podľa dokumentov z rokovaní aktívne nevystúpil. V maďarskej politickej a teritoriálnej komisii, ktorú za Československo viedol Vladimír Clementis, a v maďarskej subkomisii, v ktorej pracoval spolu s Vavrom Hajdu, sa už otvorene angažoval.

Zasadnutia maďarskej komisie sa konali od 17. augusta 1946. Jej členmi boli Juhoslávia, USA, Austrália, Bielorusko, Kanada, Francúzsko, Veľká Británia, India, Nový Zéland, Československo, Ukrajina, ZSSR a Juhoafrická únia. Hlavnou úlohou komisie bolo dosiahnuť zhodu na spoločnom texte mierovej zmluvy s Maďarskom. Maďarská delegácia na požiadanie predložila svoje pripomienky k československému návrhu na rozšírenie bratislavského predmostia. Maďarské pripomienky sa niesli v duchu hlavného hesla expozé ministra Jánosa Gyöngyösiho z 14. augusta 1946 pred plénom konferencie: najlepšia obrana je útok. Proti Československu (a Rumunsku) sa vyzdvihoval stav pred Trianonom, nesúhlas s územnými zmenami v neprospech Maďarska, protimaďarská politika československej vlády a jej snaha protiprávne odsunúť maďarskú menšinu. Ďalej sa dôvodilo tým, že hospodárske klauzuly zapríčinia v Maďarsku totálnu biedu, odvolávalo sa na maďarské štatistiky a pod.<sup>7</sup> Konkrétne maďarské písomné námietky v otázke predmostia (rozšírenie o päť obcí južne od Bratislavy) maďarská delegácia písomne formulovala a prezentovala 27. augusta 1946 nasledovne:

1. Toto územie nikdy nemalo slovenský národný charakter.
2. Československo už pri mierových rokovaníach roku 1919 žiadalo rozšírenie predmostia a ani vtedajšia konferencia oprávnenosť tejto požiadavky neuznala.
3. Postúpením požadovaného územia Československu bude narušená cestná komunikácia, a to nielen spojenie Budapešť – Viedeň, ale aj veľká transeurópska magistrála Londýn – Istanbul.
4. Hranica navrhovaná Československom by bola len asi dva a pol kilometra od mimoriadne dôležitej železničnej trate Budapešť – Viedeň.
5. Na požadovanom území sa pri obci Rajka nachádza vodná zátvora, ktorá reguluje vodný režim na Dunaji s ohľadom na poľnohospodárov v 110 obciach v Maďarsku.
6. Územná požiadavka víťazného štátu je v rozpore s Atlantickou chartou.
7. Obyvateľstvo spomínaných obcí odmieta odlúčenie od Maďarska.
8. Je nezmyselné, ak si Československo nárokuje ďalšie maďarské územie a súčasne sa chce zbaviť 200-tisíc Maďarov.
9. Pre rozvoj Bratislavy je požadované územie úplne zbytočné.<sup>8</sup>

Problematicku predmostia riešila maďarská komisia Parížskej konferencie od 6. septembra 1946. Československé stanovisko odôvodňoval veľvyslanec Juraj Slávik. V úvode svojho vystúpenia zdôraznil, že nejde o územné požiadavky ČSR, ale len

<sup>7</sup> KRNO, D. M.: Paríž 1946, pripravoval sa mier s Maďarskom. Bratislava 1996, s. 34 – 36.

<sup>8</sup> Tamže, s. 50.

o miestnu úpravu hraníc s rozlohou 145 km<sup>2</sup> nachádzajúcich sa na periférii Maďarska. Zopakoval maďarské námietky a zároveň ku každej vysvetlil stanovisko svojej vlády. Text Slávikovho vystúpenia uvádzam v plnom znení:

*„Československo nerado prednáša územné nároky voči Maďarsku. I keď Maďarsko je porazeným štátom, ktorý nám v minulosti spôsobil mnohé škody. V tomto prípade však nejde o skutočné územné požiadavky, ale len o miestnu úpravu hraníc. Požadujeme pomerne malé územie na mieste, ktoré má pre nás najvyššiu dôležitosť, asi 50 štvorcových míľ, t. j. približne 145 štvorcových kilometrov, ležiacich na periférii Maďarska.*

*Maďarská delegácia uznala za nutné predniesť ostré a kategorické zamietnutie našej požiadavky. Svoje stanovisko odôvodňovala v prvom rade etnickými argumentmi. Uistuje, že všetci Nemci boli z tohto kraja vyhostení a že kraj bol obsadený Maďarmi. Máme dojem, že v tomto prípade sa opisuje niečo ako hotová vec, čo je dosiaľ len plánom. Keď vynecháme z kalkulácie Nemcov, ktorí majú byť odsunutí podľa postupimskej dohody, prichádzame k záveru, že v tomto kraji je maďarské obyvateľstvo v menšine 2 : 3 v porovnaní so slovenským obyvateľstvom.*

*Maďarsko tvrdí, že vtelenie požadovaného územia do Československa by prešlo európsku cestu z Londýna do Istanbulu. Toto označenie by mohlo vzbudiť predstavu, že cesta prebiehajúca týmto územím nie je obyčajná, šesť metrov široká štátna hradská. V súčasnosti sa nachádza vo veľmi zlom stave. Keď sa pozrieme na mapu, vidíme tiež, že priame spojenie medzi Budapešťou a Viedňou môže byť uskutočnené lepšou a kratšou cestou.*

*Námietka maďarskej delegácie, že žiadaná rektifikácia hranice by ponechala hlavnú železničnú trať len dva a pol kilometra od československých hraníc, znie ako strategický argument. My všetci vieme, že v dunajskej kotline sa v minulosti odohrávali mnohé vojny. Maďarsko sa na každej z nich veľmi účinne zúčastnilo. Avšak od doby tureckej invázie nebolo Maďarsko nikdy predmetom agresie.*

*Tretí argument maďarskej delegácie poukazuje na to, že Československom požadované územie obsahuje čerpaciu stanicu, ktorá upravuje zásobovanie vodou v kraji, ktorý by zostal v Maďarsku. Táto situácia vzniká všade tam, kde existuje niekoľko štátov na jednom a tom istom vodnom systéme. Tak napr. Maďarsko ovláda vodné zásobovanie Báčky v Južoslávii.*

*Z hospodárskeho hľadiska má nami požadované územie len malý význam, obzvlášť pre Maďarsko, krajinu poľnohospodársky bohatú. Značná časť tohto územia je štrkovo-piesočnatá zem, nanesená Dunajom. Pozdĺž Dunaja a na ostrovoch, tvorených jeho ramenami, sú lesy a kroviný bez väčšej ceny, ako to býva na pôde vystavenej povodniam. Priemysel tam nie je žiadny. Z hľadiska Maďarska je tento kraj zapadnutou časťou, ďaleko od hlavného i okresného mesta. Je to zrejme aj z toho, že táto časť roviny je pomerne riedko obývaná. Hustota obyvateľstva tu nie je ani polovica priemeru celého Maďarska, asi 50 obyvateľov na štvorcový*

kilometer a nerastie. Za 50 rokov – od roku 1880 do roku 1930 – počet obyvateľov Maďarska vzrástol asi o 50 %, avšak v piatich obciach požadovaných Československom vzrástol len o 7 %.

Bratislava, hlavné mesto Slovenska, je jedným z najhlavnejších stredísk správy krajiny, obchodu, priemyslu a dopravy v našom štáte. Leží priamo na hraniciach a v súčasnosti sa môže rozširovať len v jednom smere, a to po ľavom brehu Dunaja.

Aj pri tejto zemepisnej polohe nemienime uvádzať strategické dôvody. Vieme, že kilometre dnes znamenajú omnoho menej ako kedykoľvek predtým. Naša požiadavka rozšírenia Bratislavy na pravom brehu Dunaja sa zakladá na hospodárskych úvahách a na potrebách plánovitého vývoja mesta.

V dvadsiatych rokoch slobody (1918 – 1938) obyvateľstvo Bratislavy vzrástlo z počtu 80-tisíc na 140-tisíc ľudí a tonáž preloženého tovaru v prístave sa v tom istom období viac ako zdvojnásobila. (100-tisíc ton tovaru prešlo manipuláciou roku 1938 oproti 40-tisícim ton, ktoré prešli v ročnom priemere v rokoch 1913 – 1918.)

My všetci iste poznáme z priameho styku a z osobnej skúsenosti príklady, že malé obce na brehoch nejakej rieky, keď sa im dostalo len trochu povzbudenia, rýchlo sa vyvinuli do miest. Avšak tieto vždy, len keď to dovoľovali prirodzené podmienky, prekročili rieku a rozprestrela sa rovnakou mierou po oboch brehoch rieky. Tak by to malo byť aj v prípade Bratislavy.

Neuvádzame a nechceme dokazovať, že by nami požadované územie patrilo nám z iných dôvodov, ako z dôvodov len hospodárskej argumentácie. My bezpodmienečne potrebujeme rozšírenie bratislavského predmostia. Maďarsko naproti tomu nemá pre toto územie žiadne dôležité upotrebenie.

Československo chce mier. Každý na svete to vie. Ale mier znamená život, rozvoj dopravy a medzinárodného obchodu a budovania. Obzvlášť v mestách ako Bratislava, ktorá sa nachádza na bode, predurčenom na rýchly a mieruplný vývoj.

Myslím si, že keď sa dá Bratislave skutočná možnosť vývoja tým, že bude našej požiadavke rektifikácie hraníc s Maďarskom v zmysle nášho upravujúceho návrhu k bodu 4, čl. 1 vyhovené, bude to veľký príspevok nielen pre Československo, ale aj pre celé prilahlé územie strednej Európy. A to v konečnom dôsledku znamená zabezpečenie mieru v tejto časti sveta.

Fakt, uvádzaný v memorande maďarskej delegácie, že totiž pri poslednej mierovej konferencii československé požiadavky väčšieho bratislavského predmostia neboli povolené, je skoro argumentom v prospech nášho návrhu. Je jasné, že v roku 1919 si neuviedomovali možnosti veľkého vzrastu Bratislavy, z ktorej nová Československá republika zamýšľa urobiť najdôležitejší prístav na Dunaji a chce tiež značne rozšíriť jej priemysel.

V závere chcem ešte vysvetliť, že nami navrhované hranice by zodpovedali nielen našim potrebám, ale tiež potrebám obcí, nachádzajúcich sa v kraji spomenutom navrhovanou rektifikáciou. Aj to je príčinou, prečo je navrhovaná hraničná čiara tak zdanlivo nepravidelná.

*Kedže sa Československo opiera pri svojej požiadavke jedine o hospodárske, dopravné a vývojové potreby Bratislavy, naša delegácia je ochotná podrobiť konečné vymedzenie hranice úsudku komisie a jej znalcov, ktorí rozhodnú, aké územie potrebujeme na nami uvádzané účely.*<sup>9</sup>

Československé stanovisko prednesené Jurajom Slávikom podporili bezprostredne delegáti Juhoslávie a Ukrajiny. Zástupca Nového Zélandu navrhol vytvorenie subkomisie, ktorá by celú otázku prešetrila. Britský delegát v komisii odporúčal vypočítať ešte v ten istý deň maďarského zástupcu. Austrália súhlasila so subkomisiou, no vzhľadom na to, že sa vec týkala maďarského obyvateľstva, podporila aj britský návrh. Ani Slávik nenamietal proti okamžitému vypočítaniu maďarskej delegácie. Nasledovalo však opakovanie tých istých maďarských argumentov, pričom ich východiskovým bodom bol predpoklad, že Československo žiada päť obcí zo strategických dôvodov. Maďarský delegát Dr. Sebestyény ďalej tvrdil, že Bratislava bola doteraz od hraníc vzdialená 6 kilometrov a po ich úprave by to bolo 25 kilometrov, a preto jej bezpečnosť so zárukami OSN by nebola ohrozená vojensky slabým Maďarskom. Podľa neho dejiny dokazujú, že Bratislava sa nikdy nerozšírovala na pravom brehu Dunaja – a to ani v rokoch 1918 – 1940 – a predmostie, ktoré doteraz mala, nevyužila na stavbu prístavu. Navyše, tvrdil Sebestyény, Spojené národy v Atlantickej charte deklarovali, že nerozšíria svoje územie bez súhlasu domáceho obyvateľstva, a obyvateľstvo predmetného územia manifestovalo vôľu zostať v Maďarsku. Žiadal komisiu, aby československý návrh zamietla.<sup>10</sup>

Na ďalšom zasadnutí maďarskej politickej a teritoriálnej komisie 9. septembra 1946 do problému zásadným spôsobom vstúpila americká delegácia. Jej zástupca Walter Bedel-Smith otvorene navrhol, aby sa Československo a Maďarsko dohodli priamo nielen na odsune Maďarov, ale aj na predmostí. Americké stanovisko, ktoré podporila aj Veľká Británia, znelo: *„Z rýdzo hospodárskeho hladiska je delegácia Spojených štátov presvedčená, že československý návrh si zasluhuje, aby bol preskúmaný so sympatiami, hoci podľa jej náhľadu sa územie požadované Československom javí rozsiahlejšie, ako by to ospravedlňoval normálny rozvoj, ku ktorému je mesto Bratislava predurčené. Keby boli dediny Rajka a Bezenye vylúčené z územia, opísaného v dodatku, ktorý je nám predložený, prispelo by to podľa nášho názoru k zavrhnutiu námietok hospodárskeho a etnografického rázu, vznesených maďarskou delegáciou, a uspokojilo by to v podstate súčasne aj požiadavky, vyjadrené československou vládou.*“<sup>11</sup> Americká delegácia súhlasila aj s vytvorením subkomisie, no oveľa závažnejším faktom v jej stanovisku bolo to, že československý aman-

9 AMZV ČR, f. PMK 1946, č. kart. 20, záznam zo schôdze maďarskej politickej a teritoriálnej komisie zo 6. septembra 1946 v Luxemburskom paláci.

10 AMZV ČR, tamže, s. 3.

11 Cit. podľa: KRNO, D. M.: Paríž 1946, pripravoval sa mier s Maďarskom. S. 52.

*dant* (týkajúci sa predmostia) spájala s otázkou odsunu obyvateľstva. Takýto postup mala v pláne presadzovať pri rokovaniach aj maďarská delegácia.

Na vzniknutú situáciu bezprostredne reagoval Juraj Slávik, ktorý súhlasil s vytvorením subkomisie, no odmietol spájať predmostie, resp. rektifikáciu hraníc s odsunom etnických Maďarov. Zároveň predniesol meritórne stanovisko k ústnym i písomným argumentom maďarskej delegácie na predchádzajúcom zasadnutí komisie. Rektifikácia hraníc, podľa neho, nemá nič spoločné s Atlantickou chartou, a tiež nie je pravdou, že Bratislava sa nerozširovala na pravom brehu Dunaja, lebo obec Petržalka vyrástla od roku 1918 do roku 1938 z 1000 na 18-tisíc obyvateľov, t. j. takmer dvadsaťnásobne. Vysvetlil tiež, že Bratislava sa na ľavom brehu nemôže rozvíjať pre terénne ťažkosti. Pravý breh stratila po maďarskej okupácii roku 1938 a z tých istých dôvodov sa nevybudoval druhý most ani prístav, hoci plány už boli hotové. Ani prerušenie komunikácie Budapešť – Viedeň nie je argumentom, lebo týchto spojov má Maďarsko viac. Slávik vyvrátil aj maďarský strategický argument a tvrdenie, že pripojením predmetných obcí vznikne klin do maďarského územia.<sup>12</sup>

*Via facti*, politicko-teritoriálna komisia pre Maďarsko, ktorá na Parížskej mierovej konferencii rokovala o československom doplnovacom návrhu, vytvorila na jeho posúdenie 5-člennú subkomisiu, zloženú zo zástupcov Austrálie, Kanady, Nového Zélandu, Československa a Ukrajiny.

Prvé zasadnutie subkomisie sa konalo 10. septembra 1946. Československý doplnovací návrh k čl. I., odst. 4 návrhu mierovej zmluvy s Maďarskom mal dva body. Prvý sa týkal nulity dôsledkov Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, druhý obsahoval československé požiadavky na rektifikáciu hraníc.

K československému stanovisku v otázke nulity vyjadril na tomto rokovaní odmietavý postoj britský delegát. Podľa neho šlo v navrhovanom doplnku o všeobecnú formuláciu, z čoho by vyplývalo, že nulita Viedenskej arbitráže by sa týkala aj súkromnoprávných vzťahov a záujmov fyzických osôb. A v tejto súvislosti uviedol, že treba robiť rozdiel v otázke nulity týkajúcej sa osôb a štátov. Britský delegát ďalej tento československý doplnok označil za zbytočný, lebo princíp nulity je zakotvený v návrhu celej mierovej zmluvy.<sup>13</sup>

Treba si položiť otázku, čo Československo týmto bodom sledovalo. Predovšetkým si chcelo zabezpečiť materiálne dôsledky nulity Viedenskej arbitráže. Maďarská strana síce nepopierala existenciu a oprávnenosť československého nároku, o čom svedčí skutočnosť, že žiadala riešiť túto otázku bilaterálnou dohodou. Bolo však

<sup>12</sup> AMZV ČR, f. PMK 1946, č. kart. 20, záznam zo schôdze maďarskej politickej a teritoriálnej komisie z 9. septembra 1946.

<sup>13</sup> AMZV ČR, tamže.

jasné, že Maďarsko nezačne rokovať dovtedy, kým ho k tomu nedonúti mierová zmluva. Oprávnenosť československého nároku napokon uznal aj britský delegát v maďarskej politickej a teritoriálnej komisii, keď vyhlásil, že nie je proti podstate československého pozmeňovacieho návrhu, a to z dôvodov práva, morálky a spravodlivosti.

Nedostatočnú konkrétnosť československého dodatku konštatovali na rokovaní subkomisie aj delegáti Kanady a Austrálie. Vavro Hajdu v odpovedi na ich námietky označil za jeho materiálny obsah štyri hlavné body. Podľa jeho vyjadrenia československá strana žiadala od maďarskej navrátenie lokomotív a vagónov protokolárne odovzdaných a konkrétne požiadavky mala v oblasti verejnoprávneho poisťovníctva, súkromnoprávneho poisťovníctva a v peňažníctve.

Austrálsky delegát požadoval tiež dôkazy, že k odovzdaniu týchto majetkových hodnôt došlo na základe Viedenskej arbitráže, a ich podrobnú špecifikáciu.<sup>14</sup> Československá delegácia ju pripravila na ďalšie rokovanie subkomisie len v súvislosti s lokomotívami a vagónmi, a preto Austrália opätovne namietala, že československé vysvetlenie je nedostatočné a všeobecné. Hajdu následne austrálskeho delegáta požiadal, aby meritórne vyznačil, čo je podmienkou ich súhlasu s československým návrhom dodatku (nulita Viedenskej arbitráže). Konkrétnu podmienku však Austrália neformulovala, preto subkomisia na svojom 4. zasadnutí 17. septembra 1946 návrh spravodajcu subkomisie, delegáta Nového Zélandu, schválila v tom znení, že československý návrh na vyslovenie nulity Viedenskej arbitráže je oprávnený.<sup>15</sup>

Piata schôdza maďarskej subkomisie 19. septembra 1946 začala rokovať o druhom bode československého dodatku mierovej zmluvy, t. j. o otázke rektifikácie hraníc. Šlo o zásadný sporný bod, kvôli ktorému bola subkomisia vytvorená. Kanadská delegácia prezentovala stanovisko, že československé územné požiadavky by sa presadili ľahšie, keby ČSR ponúkla Maďarom rovnaké územie. Reakcia Vavra Hajdu bola jednoznačná – odstúpenie územia s obyvateľstvom je v rozpore s československým návrhom na transfer. O dva dni na ďalšej schôdzi predniesla na žiadosť austrálskeho delegáta svoje námietky k rektifikácii maďarská delegácia. Opakovali sa v nich predchádzajúce maďarské tvrdenia o nepotrebnosti predmostia pre rozvoj Bratislavy, námietky, že ČSR doteraz nevyužila existujúce priestory, že Československu ide len o strategické záujmy, že sa nemusí zabezpečovať proti Maďarsku vojensky, pretože garantom je OSN. V námietkach sa ďalej uvádzalo, že Československo chce územie získať na základe svojho súčasného výhodnejšieho mocenského postavenia, čo je

<sup>14</sup> AMZV ČR, tamže, záznam zo schôdzy maďarskej subkomisie 10. septembra 1946.

<sup>15</sup> AMZV ČR, tamže, záznam zo schôdzy maďarskej subkomisie 17. septembra 1946.



v rozpore s čl. 55 Charty OSN. Maďarský delegát zároveň žiadal, aby bol československý návrh na rektifikáciu zamietnutý.<sup>16</sup>

Rokovania subkomisie 24. septembra 1946 sa niesli v podobe konkrétnych otázok delegátov Kanady, Austrálie a Ukrajiny a československých odpovedí na ne. Na otázky typu čo bráni výstavbe Bratislavy na východ, kde sa v bahnitom teréne môžu vybudovať prístavné zariadenia, kde sa plánuje vystavať letisko, aký štatút bude mať obyvateľstvo požadovaného územia, aký je hospodársky obraz súčasného predmostia a pod., opakoval Hajdu už viackrát vyslovené argumenty, ktoré použil na zasadnutiach maďarskej politickej a teritoriálnej komisie. Na podnet kanadského delegáta zaujala subkomisia stanovisko, že treba uvážiť obmedzenie rektifikácie na tri obce (spomínaný americký návrh), že trvá na zásade *quid pro quo*, a keďže prevod územia s obyvateľstvom maďarskej národnosti súvisí s otázkou transferu, subkomisia žiada prepojenie oboch otázok (opäť podľa pôvodného amerického stanoviska).<sup>17</sup>

Kolotoč rokovaní subkomisie dostal nový uhol pohľadu 28. septembra v podobe novozélandského návrhu, aby Československo a Maďarsko rokovali samostatne a pokúsili sa v otázke rektifikácie nájsť dohodu. Avšak už 2. októbra, na poslednom zasadnutí subkomisie, ktorého sa za Československo zúčastnil Juraj Slávik, novozélandský delegát Costello stiahol svoj návrh s tým, že obdržal od svojej vlády v otázke transferu Maďarov nové inštrukcie a že nepodporuje pôvodný návrh československého dodatku. Novozélandský návrh znel: *„Maďarsko vstúpi bez meškania do bilaterálneho rokovania s Československom za tým účelom, aby sa vyriešil problém obyvateľstva maďarského etnického pôvodu, bývajúceho v Československej republike, ktoré nebude presídlené do Maďarska v dôsledku zmluvy o výmene obyvateľstva zo dňa 27. februára 1946. V prípade, že do šiestich mesiacov od účinnosti tejto zmluvy nebude uzavretá dohoda, Československo má právo predložiť túto otázku Rade zahraničných ministrov a žiadať pomoc Rady na dosiahnutie konečného riešenia.“*<sup>18</sup> Juraj Slávik nechcel okamžite reagovať a uviedol, že sa vyjadrí po tom, čo zaujmú stanoviská ostatní členovia maďarskej subkomisie. Prvý sa prihlásil o slovo kanadský delegát gen. Pope. Mal výhrady k pojmu „bez meškania“ (immediatement), ktorý vnímal ako príliš voľný. Podľa neho *„týmto spôsobom si možno objednať u čašníka jedlo, ale v diplomacii sa taký výraz bežne nepoužíva“*. V prípade vynechania tohto výrazu súhlasil s návrhom. Austrálčan Stirling si najprv vyžiadal krátky čas na oznámenie stanoviska. To nakoniec po niekoľkých minútach prezentoval zhodne s kanadským.

<sup>16</sup> AMZV ČR, tamže, záznam zo zasadnutí maďarskej subkomisie 19. a 21. septembra 1946.

<sup>17</sup> AMZV ČR, tamže, záznam zo zasadnutia maďarskej subkomisie 24. septembra 1946.

<sup>18</sup> AMZV ČR, tamže, zápis zo zasadnutia subkomisie 2. októbra 1946.



Ukrajinský názor prezentoval delegát Dmitrij Manuilský. Podľa neho pôvodný československý návrh viac vyhovoval československým potrebám. Konštatoval, že subkomisia sa z dokumentov presvedčila, že „*masové presídlenie Maďarov je pre svetový mier nielen potrebné, ale aj možné*“. Zatiaľ sa však túto úlohu nepodarilo riešiť dohodou oboch strán, ale on verí, že sa to podarí v budúcnosti. Novozélandský návrh vnímal ako dokument pozostávajúci z dvoch častí. S prvou súhlasil bez výhrady, druhá sa mu zdala zbytočná, pretože každý člen Spojených národov sa môže obrátiť na Radu zahraničných ministrov. Ak jeho návrh na vynechanie druhej časti subkomisia jednohlasne neprijme, vyhradzuje si právo poradiť sa so svojou delegáciou.<sup>19</sup>

Stanovisko Československa formuloval Juraj Slávik pragmaticky. Vidiac nemožnosť inej dohody, akceptoval novozélandský text, avšak žiadal ponechať výraz „bez meškania“. Novozélandský návrh nazval viac ako kompromisom a poukázal na negatívne skúsenosti „*s bilaterálnymi rokovaniami s Maďarskom, napríklad s dohodou z 27. februára 1946, ktorá bola uzatvorená, ale dosiaľ neuskutočnená*“.<sup>20</sup> V záujme jednomyselnosti bol ochotný ustúpiť od požiadavky Ukrajiny, aby bola z textu vynechaná druhá časť (*v prípade že do šiestich...*) a navrhol do novozélandského textu pridať „*respektíve, ktorému podľa platných československých predpisov nemôže byť priznané československé štátne občianstvo*“.<sup>21</sup> So svojím návrhom však Slávik nepochodil.

Finále prác subkomisie sa nieslo v duchu prijatia novozélandského textu s vynechaním pojmu „bez meškania“. V tejto podobe odporučila subkomisia zaujať stanovisko aj maďarskej politickej a teritoriálnej komisii.

Na podnet delegácií USA a Veľkej Británie v maďarskej politickej a teritoriálnej komisii aj v zmysle návrhu maďarskej subkomisie sa pokúsili oba štáty – Maďarsko a Československo – o priame rokovania. Tie však zostali bez hmatateľného výsledku, keďže obe delegácie zotrvali na svojich pôvodných stanoviskách. Z priebehu diskusie v subkomisii bolo jasné, že československý doplnovací návrh 4B vo svojej pôvodnej podobe nezíska dostatočnú podporu. Preto československá delegácia nakoniec prijala kompromisný návrh spravodajcu komisie, delegáta Nového Zélandu, v zmysle ktorého bol pôvodný československý *amandant* pozmenený tak, že do mierovej zmluvy bude zahrnuté ustanovenie: otázka transferu príslušníkov maďarskej menšiny zo Slovenska bude predmetom bilaterálneho rokovania medzi Československom a Maďarskom. Správa subkomisie – ktorá okrem iného prisúdila Československu v rámci bratislavského predmostia obce Čunovo, Jarovce a Rusovce – a navrhovaný text nového

<sup>19</sup> AMZV ČR, tamže.

<sup>20</sup> AMZV ČR, tamže.

<sup>21</sup> AMZV ČR, tamže.

článku 4B mierovej zmluvy boli potom jednomyselne schválené v politicko-teritoriálnej komisii pre Maďarsko. Pozmenený československý doplnovací návrh sa stal obsahom textu čl. 5 mierovej zmluvy s Maďarskom z 10. februára 1947, uverejnenej pod č. 192/1947 Zb. Jeho text, takmer identický s novozélandským návrhom, znie nasledovne:

*„1. Maďarsko vstúpi do rokovania s Československom za účelom rozriešenia otázky tých obyvateľov maďarského etnického pôvodu sídliačich v Československu, ktorí nebudú usadení v Maďarsku podľa dohody z 27. februára 1946 o výmene obyvateľstva.*

*2. Ak sa nedosiahne dohoda v lehote šiestich mesiacov odo dňa, keď táto zmluva nadobudne účinnosť, Československo bude oprávnené predložiť túto otázku Rade zahraničných ministrov a žiadať Radu o pomoc pre konečné riešenie.“<sup>22</sup>*

Mierová zmluva s Maďarskom nadobudla účinnosť pre Československo 14. októbra 1947, keď ju ratifikovalo ústavodarné národné zhromaždenie. Jej finálny text bol nakoniec pre Československo priaznivý, hoci neobsahoval všetky pôvodné požiadavky vlády. Zmluva potvrdzovala československé hranice z januára 1938, pričom Československo navyše získalo tri spomínané obce Čunovo, Jarovce a Rusovce. Konferencia prisúdila ČSR aj 30 mil. USD ako reparačnú kvótu, čo bola pôvodná československá požiadavka, ktorú mu malo Maďarsko zaplatiť za škody spôsobené vojnou. Na druhej strane Maďarsko na parížskej mierovej konferencii nepresadilo pre svoje menšiny v zahraničí kolektívne záruky, čo pôvodne predstavovalo jednu z jeho najpodstatnejších snáh a cieľov.<sup>23</sup> K rokovaniam stanoveným v čl. 5 zmluvy (politické ustanovenia o transfere Maďarov) už nedošlo a ani Rada zahraničných ministrov sa touto nedoriešenou otázkou nezaoberala.

Zo štúdia dokumentov a stenografických záznamov z Parížskej mierovej konferencie vyplýva zaujímavý poznatok – v mene zúčastnených 21 štátov verejne v rozpravách vystupovali najmä vedúci delegácií, v prípade Československa minister Masaryk a štátny tajomník Clementis.<sup>24</sup> Aj preto je problematické zmapovať činnosť a podiel ostatných členov delegácií, lebo záznamy o ich konkrétnych „vstupoch“ do rokovaní sú iba torzovité. Uvedené konštatovanie platí aj na pracovnú participáciu Juraja Slávika.

*Slavomír Michálek*

<sup>22</sup> K parížskej mierovej konferencii bližšie pozri KRNO, D. M.: Paríž 1946, pripravoval sa mier s Maďarskom. 23 DEJMEK, J.: Československo, jeho susedé a veľmoci ve XX. století (1918 – 1992). Praha 2002, s. 213 – 214.

<sup>24</sup> WINKLER, P.: Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva zo dňa 27. februára 1946. Analýza spracovaná 29. augusta 1990 v Prahe, s. 15 – 16.

## Komunita bez domova – situácia nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1947

V lete 1945 poskytovala Európa neutešený obraz všeobecnej devastácie spôsobenej šiestimi rokmi najničivejšej vojny v dejinách ľudstva. Okrem miliónov mŕtvych a zničených materiálnych hodnôt, sa obeťami vojny stali aj tisíce utečencov, ktorí či už priamo v dôsledku bojov, alebo následkom zmenených politických a spoločenských pomerov museli opustiť svoje domovy. Jednou z takto postihnutých skupín boli aj príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku.

Nemecké obyvateľstvo Slovenska tvorilo politicky i spoločensky rôznorodú skupinu. Rozdiely medzi Nemcami žijúcimi na Slovensku podčiarkovali aj konfesionálne odlišnosti a disparita jednotlivých sídelných oblastí. V západnej časti Slovenska sa Nemci usídlili v Bratislave a jej okolí, na strednom Slovensku boli nemecké sídla koncentrované v oblasti hornej Nitry, tzv. Hauerlandu a na východnom Slovensku sa Nemci usídľovali prevažne na Spiši. I keď nemecká migrácia na Slovensko nemá časovo jednorazový charakter, najvýznamnejším obdobím v histórii osídľovania Slovenska nemeckými imigrantmi bola druhá polovica 13. storočia. Po nej nasledovali ďalšie vlny, iniciované politickými a hospodárskymi motívmi, tieto však rozsah migrácie z 13. storočia nedosiahli. Od raného stredoveku boli teda Nemci integrálnou súčasťou pestrej demografickej štruktúry Slovenska. Spolu so Slovákmi a ďalšími etnickými skupinami, prežívali zmeny a nezriedka i dramatické zvraty v dejinách Slovenska. Vzťahy medzi slovenskou majoritou a nemeckou minoritou boli korektné. Ekonomické a kultúrne špecifiká nikdy neprerástli do vzájomnej antipatie či dokonca nenávisťi.

Vznik Československej republiky (ČSR) vniesol radikálne zmeny do všetkých aspektov života slovenskej spoločnosti. Občania ČSR získali právo zakladať organizácie a politické strany nielen podľa politického presvedčenia, ale aj na základe svojho etnického pôvodu. Túto možnosť využili v plnom rozsahu aj príslušníci nemeckej menšiny žijúci na Slovensku. Po viacročnej kryštalizácii politickej profilácie, charakteristickej najmä pre nemecké obyvateľstvo Bratislavy a okolia, sa skonštitovali dve politické zoskupenia – Karpatonemecká strana (Karpathendeutsche Partei – KdP) na západnom a sčasti na strednom Slovensku a Spišskonemecká strana (Zipser Deutsche Partei – ZdP), ako indikuje jej názov, vplyvná predovšetkým na Spiši.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> K politickému vývoju nemeckých minoritných strán na Slovensku pozri KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava 1991.

Medzi oboma politickými stranami vládla, prakticky až do rozbitia ČSR, vyhranená rivalita. Politická reprezentácia KdP, činná od roku 1929, okrem presadzovania požiadaviek charakteristických pre všetky minority v ČSR – menšinového školstva, dôsledného uplatňovania jazykových práv a utvárania podmienok na hospodársku a sociálnu emancipáciu – udržiavala intenzívne styky s Nemcami v republike ako aj za jej hranicami. Obzvlášť významné boli kontakty zo sudetskými Nemcami, ktorí prichádzali na Slovensko a aktívne sa zapájali do minoritných aktivít nemeckého obyvateľstva. Naproti tomu predstavitelia ZdP presadzovali regionálne záujmy nemeckej komunity na Spiši a boli politicky orientovaní na spoluprácu s maďarskými stranami na Slovensku.

V druhej polovici 20. rokov 20. storočia však do politického i spoločenského diania v ČSR začali vo zvýšenej miere zasahovať zahraničné vplyvy. Mocenský úpadok Francúzska, hlavného spojencu republiky, ale predovšetkým rast veľmocenských ambícií nacistického Nemecka, komplikovali politickú situáciu v Československu. Ideológia nacizmu, napriek snahám štátnych orgánov o jej elimináciu, nachádzala pozitívnu odozvu medzi značnou časťou nemeckého obyvateľstva na Slovensku. KdP, od polovice 20. rokov politicky prepojená s vplyvnou Sudetonemeckou stranou (SdP), sa stala poslušným nástrojom Berlína pri inšeminácii nacistickej ideológie medzi slovenskými Nemcami. Mníchov a následne rozbitie ČSR dali bodku za dvoma desaťročiami pluralitného systému politických strán v republike. Na Slovensku to znamenalo vznik autoritatívneho režimu jednej slovenskej politickej strany, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty (HSLŠ – SSNJ), ktorá s použitím nátlakových metód absorbovala všetky občianske politické strany pôsobiace v rámci politického systému predmníchovskej ČSR.<sup>2</sup>

Okrem tohto politického monolitu, boli na Slovensku počas existencie slovenského štátu povolené dve politické strany reprezentujúce nemeckú a maďarskú menšinu – Nemecká strana na Slovensku (Deutsche Partei – DP) a Maďarská strana na Slovensku (Szlovenskói Magyar Párt, SMP).<sup>3</sup> DP sa stala jediným politickým reprezentantom nemeckého obyvateľstva Slovenska. Od svojho založenia<sup>4</sup> vedenie DP začalo intenzívnu kampaň s cieľom integrovať vo svojich radoch čo najväčší počet príslušníkov nemeckej menšiny. Deutsche Partei získala politický monopol na orga-

<sup>2</sup> Výnimkou boli Komunistická strana Československa, Československá sociálna demokracia, Židovská strana, Poale Zion a Országos zsidó párt – Krajinská židovská strana, ktoré boli zakázané.

<sup>3</sup> História politických strán na Slovensku je venovaná kolektívna práca: Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Ed. Lipták, L. Bratislava 1992. V československých reláciách práca: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. I. díl: období 1861 – 1938. Brno 2005.

<sup>4</sup> DP bola založená 10. 10. 1938.

nizovanie a riadenie všetkých hospodárskych, kultúrnych, športových a spoločenských aktivít nemeckého obyvateľstva. Nemecké odbory, kultúrne a telovýchovné spolky operovali v rámci Deutsche Partei a nad ich činnosťou nemali štátne orgány Slovenskej republiky žiadnu kontrolu. Privilegované postavenie DP v rámci slovenského štátu dokumentovalo aj právo utvárať ozbrojené oddiely, podliehajúce len vedeniu strany.<sup>5</sup>

Záležitosti nemeckej komunity v rámci slovenského štátu boli v kompetencii na tento účel vytvoreného orgánu – štátneho sekretariátu. Do funkcie štátneho tajomníka bol menovaný „vodca“ Deutsche Partei, Franz Karmasin.<sup>6</sup> Napriek prakticky neobmedzenej moci nad záležitosťami nemeckej minority, ktorú mu úrad štátneho tajomníka poskytoval, a napriek širokým právomociam, akými DP disponovala, F. Karmasin kritizoval údajne nedostatočnú ochotu slovenskej vlády vychádzať v ústrety potrebám nemeckej menšiny. Predmetom kritiky, okrem iného, bola aj neochota vlády delegovať F. Karmasina do pozície riadneho člena vládneho kabinetu. V otázke kontroly a využitia nemeckého obyvateľstva na ciele nacistického Nemecka mal však F. Karmasin voľnú ruku. Pod jeho vedením sa Deutsche Partei stala totalitnou organizáciou usilujúcou o ovládnutie všetkých aspektov života nemeckej menšiny v duchu nacionálne socialistickej ideológie. V zmysle tejto doktríny bol každý príslušník nemeckej minority povinný stať sa členom DP a bez výhrad plniť príkazy straníckeho vedenia. Nemci, ktorých nedokázala k vstupu do strany motivovať propaganda, sa stali terčom vyhrážok a nezriedka nevyberaných donucovacích metód. Pod dojmom počiatočných úspechov nemeckej armády počet členov DP prudko rástol. Podiel na popularite strany mala aj propaganda efektívne využívajúca športové, podujatia, masové slávnosti, podmanivú symboliku uniforiem a zástav. Na základe rozhodnutia ríšskeho vrchného veliteľa SS, Heinricha Himmlera, mohli nemeckí muži na Slovensku požiadať o vstup do týchto elitných nacistických jednotiek. Aj keď Deutsche Partei prezentovala vstup do oddielov SS ako čestnú povinnosť každého Nemca, verbovanie sa nieslo v duchu intenzívnej propagandy a nátlaku.

Po katastrofálnych stratách nemeckej armády na východnom fronte a invázii Spojencov v Normandii začalo byť zrejmé, že nacistické Nemecko sa blíži k neodvratnej porážke. Postup Červenej armády k východným hraniciam Slovenska si vynútil zúfale opatrenia zo strany nemeckého vojenského velenia a predstaviteľov DP. Pred-

<sup>5</sup> Na základe nariadenia č. 240 vlády Slovenskej republiky z 27. septembra 1939, bola DP oprávnená organizovať vlastné ozbrojené zložky, tzv. Freiwillige Schutzstaffel. Polovojenskou zložkou boli aj útvary Deutsche Jugend (DJ), ktorých organizáciu v rámci DP povoľovalo nariadenie č. 311 z 21. decembra 1939. Slovenský zákonník. Roč. 1939. Čiastka 25, 21. 12. 1939, s. 604.

<sup>6</sup> V znení nových stanov DP prijatých v marci 1940 sa F. Karmasin stal doživotným vodcom národnej skupiny.

stavy o výlučnosti Nemcov, prehlbované rokmi nacistickej indoktrinácie, viedli k rozhodnutiu evakuovať nemecké obyvateľstvo zo Slovenska. Dňa 21. septembra sa začala evakuácia príslušníkov nemeckej minority z východného Slovenska. V novembri 1944 boli evakuovaní Nemci žijúci v regióne Hornej Nitry. Do konca marca 1945 opustila svoje domovy aj väčšina nemeckého obyvateľstva Bratislavy a okolia. Evakuantov umiestňovali v provizórnych podmienkach v Rakúsku a západných Čechách. Počet evakuovaných Nemcov nie je známy. Podľa údajov Deutsche Partei opustilo územie Slovenska približne 120-tisíc Nemcov.<sup>7</sup> Podľa iných zdrojov však boli počty evakuovaných príslušníkov nemeckej menšiny podstatne nižšie.<sup>8</sup>

Pre nemeckú komunitu sa nevyhnutnosť opustiť svoje domovy stala bezprecedentnou traumatickou skúsenosťou. V mnohých prípadoch evakuačné orgány zabezpečovali proces evakuácie len s použitím donucovacích prostriedkov. Na druhej strane strach z Červenej armády, umocnený trpkými skúsenosťami represálií, ktorým bolo nemecké obyvateľstvo vystavené počas Slovenského národného povstania na územiach obsadených partizánmi, nútil Nemcov podrobiť sa evakuačným príkazom.

Po porážke Nemecka v lete roku 1945 sa značná časť Nemcov rozhodla vrátiť do svojich domovov. Nádej, že po útrapách posledných mesiacov vojny a evakuácie budú môcť nadviazať na prerhnutú kontinuitu doterajšieho spôsobu života, sa však ukázala iluzórnou. V dôsledku politických zmien nebolo v obnovenej Československej republike pre nemeckú minoritu miesta.

Predstavitelia československej emigrácie v zahraničí – exilová vláda v Londýne, prezident Edvard Beneš a vedenie Komunistickej strany Československa v Moskve – postupne dospeli k záveru vysídliť z územia republiky podľa možnosti čo najväčší počet Nemcov. E. Beneš pri viacerých príležitostiach deklaroval rozhodnutie pretvoriť obnovenú ČSR na národný štát Čechov a Slovákov, v ktorom nebude pre Nemcov miesta.<sup>9</sup> Tento zámer bol konkrétne sformulovaný v programe československej vlády prijatom 5. apríla 1945 v Košiciach, ktorý podľa miesta svojho vzniku vstúpil do histórie Československa ako *Košický vládnny program* (KVP). V otázke postavenia nemeckej komunity vláda prijala množstvo opatrení, ktorých výsledkom bolo vylúčenie

7 KOVÁČ, D.: Evakuácia a vysídlenie Nemcov zo Slovenska. In: Od diktatúry k diktatúre. Ed. Barnovský, M. Bratislava 1995, s. 15.

8 Podľa údajov publikovaných G. Böhdekerom bolo zo Slovenska evakuovaných približne 100-tisíc Nemcov. (Pozri STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Praha, 1991, s. 55.). V záznamoch Povereníctva vnútra sa uvádza, že v rámci evakuácie opustilo Slovensko 83-tisíc Nemcov. Slovenský národný archív (SNA), Fond (f.) Povereníctvo vnútra (PV) (1944 – 1960), Pracovné tábory (PT), kartón (kart.) 32, archívna jednotka (a. j.) 4/3.

9 BENEŠ, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha 1946, s. 394.

nemeckého obyvateľstva z participácie na občianskej, politickej, hospodárskej a spoločenskej oblasti života na Slovensku. Príslušníkom nemeckej menšiny, s výnimkou antifašistov, malo byť občianstvo zrušené. Osoby nemeckej národnosti mali právo požiadať o jeho navrátenie, no štátne orgány tak mohli urobiť len po prehodnotení každého individuálneho prípadu. Všetok majetok osôb nemeckej národnosti, ktoré aktívne napomáhali rozbitiu a okupácii ČSR, mal byť zaistený a prevedený pod národnú správu. Keďže pojem „aktívne napomáhanie“ nebol precízne definovaný, prakticky sa vzťahoval na všetkých Nemcov s výnimkou potvrdených antifašistov. V trestnoprávnej oblasti mali byť v súlade s KVP zriadené mimoriadne ľudové sudy s právomocou trestať vojnových previnilcov.

Zákonodarný orgán na Slovensku – Slovenská národná rada (SNR), v súlade s KVP prijala v priebehu roka 1945 súbor nariadení, ktoré mali dramatický dopad na postavenie nemeckého obyvateľstva na Slovensku. Tak napríklad 15. mája 1945 prijala SNR nariadenie č. 33 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudových súdov.<sup>10</sup> Podľa rozsahu previnení mohli ľudové sudy uložiť tresty až do 30 rokov väzenia. V určitých, súdom uznaných prípadoch mohol byť uložený trest smrti. Voči rozsudkom ľudových súdov sa nebolo možné odvolať.

Možnosti príslušníkov nemeckej menšiny zamestnať sa v súkromnom alebo verejnom sektore prakticky anulovalo nariadenie SNR č. 44/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. Na jeho základe bol so zamestnancami nemeckej národnosti ukončený pracovný pomer bez náhrady. Nemci – štátni a verejní zamestnanci a ich pozostalí strácali od 31. mája 1945 aj nárok na vyplácanie dôchodkov. Pracovné možnosti Nemcov v súkromnom sektore boli výrazne obmedzené nariadením č. 69/1945 Zb. n. SNR, vydaným 3. júla 1945, o prepúšťaní osôb štátne nespoľahlivých zo súkromných služieb. Nariadenie oprávňovalo zamestnávateľov vo všetkých sférach súkromného sektora rozviazať pracovný pomer so „štátne nespoľahlivými“ osobami „bez ohľadu na iné zákonné a zmluvné ustanovenia“.<sup>11</sup> Pritom vymedzenie „štátnej nespoľahlivosti“ nebolo v nariadení presne rozpracované, čo umožňovalo subjektívny výklad.

Na postavenie nemeckého obyvateľstva v spoločenskej a kultúrnej oblasti malo dopad nariadenie SNR č. 51/1945 Zb. n. SNR vydané 25. mája 1945, na základe ktorého boli rozpustené spolky akéhokoľvek zamerania, s výnimkou združení uvedených v dodatku nariadenia.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Nariadenie SNR č. 33. Zbierka nariadení SNR, ročník 1945, čiastka 11.

<sup>11</sup> Tamže, čiastka 13.

<sup>12</sup> Zbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 10, 11. 6. 1945, s. 70 – 71.

Drastickým zásahom do existenčných podmienok príslušníkov nemeckej menšiny bola konfiškácia ich hnutelného i nehnuteľného majetku. Už 27. februára 1945 vydala SNR nariadenie č. 4/1945, podľa ktorého mal byť s okamžitou platnosťou skonfiškovaný poľnohospodársky majetok Nemcov, Maďarov ako aj „*zradcov a nepriateľov slovenského národa*“. Uvedené nariadenie bolo novelizované nariadením SNR č. 104/1945, v zmysle ktorého Predsedníctvo SNR – po prerokovaní každého individuálneho prípadu s Povereníctvom vnútra a Povereníctvom poľnohospodárstva – rozhodovalo o tom, kto je Nemec alebo Maďar a teda podlieha konfiškačnému konaniu. Právnym základom na zavŕšenie procesu konfiškácie majetku Nemcov sa stal dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 z 25. októbra 1945,<sup>13</sup> na základe ktorého podliehal konfiškácii hnutelný i nehnuteľný majetok „*nepriateľských*“ osôb. V dekréte č. 108/1945 boli síce medzi „*nepriateľské*“ osoby zahrnutí aj príslušníci nemeckej národnosti, avšak bez vymedzenia kategórie nemecká národnosť. V zmysle nariadenia č. 108/1945 mal byť na účely dočasnej správy konfiškovaného majetku a jeho pre rozdelenia utvorený Fond národnej obnovy, pričom súpisom konfiškovaného majetku boli poverené okresné národné výbory (ONV).

Odhladnuc od právnych noriem, ktorými upravovali nakladanie s nemeckým majetkom centrálné orgány, hnutelné i nehnuteľné vlastníctvo nemeckého obyvateľstva sa stalo predmetom záujmu aj miestnych národných výborov (NV) a v mnohých prípadoch tiež jednotlivcov. Šlo predovšetkým o majetok z usadlostí evakuovaných Nemcov. Napríklad v správe NV v Poprade za obdobie od 30. januára do 10. apríla 1945 sa uvádza, že skonfiškovaný majetok po Nemcoch sa inventarizuje a bude „*rozdelený medzi tie najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva*“.<sup>14</sup> Národné výbory postupovali podobne prakticky vo všetkých lokalitách, v ktorých žilo nemecké obyvateľstvo.

Nemecký majetok sa prisvojoval aj bez akéhokoľvek právneho podkladu. Krádeže nemeckého majetku boli častým javom najmä bezprostredne po prechode frontu, keď kontrola zo strany štátnych orgánov bola len v zárodočnom štádiu, prípadne úplne absentovala. Podľa upozornenia ONV v Kremnici, adresovaného miestnej stanici Národnej bezpečnosti (NB), sa nemecké obce v okrese stali terčom vykrádania, pričom neznámi páchatelia poškodzovali domy, demontovali okná, dvere a odnášali si zariadenia domov. ONV v Kremnici žiadal stanicu NB, aby vykonávala prísnejší dozor v obciach svojho okrsku, „*pretože nie je možné trpieť takýto stav protiviaci sa právnemu poriadku*“.<sup>15</sup> Obdobne, v situačnej správe ONV v Gelnici sa uvádza, že po pre-

<sup>13</sup> Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Ročník 1945. Čiastka 48, 30. 10. 1945, s. 248 – 254.

<sup>14</sup> Štátny archív (ŠA) Levoča, pobočka (p.) Poprad, fond (f.) Okresný národný výbor (ONV) Poprad (1945 – 1948), kart. 1.

<sup>15</sup> ŠA Banská Bystrica, p. Kremnica, f. Okresný úrad (OÚ) Kremnica (1923 – 1945), kart. 525.



chode frontu došlo k prípadom „*keď niektoré nezodpovedné elementy svojvoľne si hnuteľnosti, po prípade aj od osôb štátne spoľahlivých privlastnili*“.<sup>16</sup>

Nemecký majetok konfiškovali aj vojaci Červenej armády. Napriek dohode medzi ČSR a ZSSR, podľa ktorej majetok Nemcov a Maďarov, ktorí mali roku 1938 československé štátne občianstvo, nebolo možné považovať za vojnovú korisť, sovietske jednotky nerešpektovali záväzok svojej vlády. Prípady zaberania nemeckého majetku sa vyskytli najmä na Spiši. Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu reagovalo na situáciu obežníkom, v ktorom uložilo okresným národným výborom, aby NV vo svojich spádových oblastiach oboznámili so znením uvedenej dohody a aby NV konali „*v záujme zachovania týchto majetkových hodnôt pre československý štát, pre pospolitost*“.<sup>17</sup> V existujúcej situácii však možnosť ochrany nemeckého majetku pred sovietskymi jednotkami bola minimálna. Počínanie vojakov Červenej armády ilustruje hlásenie veliteľstva Červenej armády z 8. júla 1945: „*Do Spišskej Belej a okolitých obcí prichádzajú autom a povozom zo vzdialenejších neznámych miest ruskí vojaci. Títo chodia po domoch bývalých Nemcov. Bez ohľadu, či v tom ktorom dome hospodári už Slovák, alebo Nemeč, berú títo vojaci živý i mŕtvý inventár... Rýchly zákrok členov NB proti ruským vojakom nie je možný, lebo títo sú vždy ozbrojení a v podnapitom stave. Aby sa predišlo použitiu zbrane, od zákroku sa upúšťa.*“<sup>17</sup>

V snahe zastaviť alebo aspoň obmedziť časté prípady protiprávneho zaberania nemeckého hnuteľného majetku, Povereníctvo SNR pre veci vnútorné vyzvalo okresné národné výbory a okresné správne komisie, aby zriadili komisie na preberanie a evidenciu hnuteľného majetku, na ktorý sa vzťahovalo konfiškačné konanie. V prípade potreby mohli komisie po vyhotovení zápisnice prideliť konfiškovaný majetok „*tým, ktorí toho najviac potrebujú*“.<sup>18</sup>

V letných mesiacoch roku 1945 sa evakuovaní Nemci začali vracieť na Slovensko v nádeji, že sa budú môcť opätovne usadiť v svojich domovoch. Táto nádej sa však pre väčšinu evakuantov ukázala byť iluzórnou. Ešte pred ukončením vojnových operácií, 30. apríla 1945, sa SNR uzniesla na vybudovaní pracovných táborov, v ktorých mali byť internovaní príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti, ak mali „*nejakú spojitosť s nacistickými a fašistickými organizáciami*“.<sup>19</sup> Zriadením táborov bolo poverené Povereníctvo SNR pre veci vnútorné.<sup>20</sup>

16 ŠA Levoča, p. Spišská Nová Ves, f. Okresný národný výbor (ONV) Gelnica (1945 – 1960), kart. 19.

17 SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra (PV), Bezpečnostný odbor, kart. 1.

18 Tamže.

19 SNA Bratislava, f. PV, Legislatívny odbor, kart. 20. SNR.

20 Tamže.

Vzhľadom na povojnový stav a nedostatky v práci novozriadených verejných orgánov, malo budovanie internačných zariadení na Slovensku, najmä v počiatočnom období, živelný charakter. Povereníctvo SNR pre veci vnútorné usilovalo pri zriaďovaní táborov o jednotný postup a na jeho realizáciu vydalo viacero pokynov a obežníkov. V dôsledku rozsahu vojnových škôd a špecifických podmienok v lokalitách, kde tábory vznikali, sa však pomery v jednotlivých internačných zariadeniach značne odlišovali. Dňa 9. júna nariadilo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné – oblasť Košice všetkým ONV, Okresným správnym komisiám (OSK) a Správnej komisii mesta Košíc, aby zriadili koncentračné tábory pre nemeckých evakuantov, ktorí sa vrátili a „dožadujú sa vrátenia svojich opustených domov a majetkov“.<sup>21</sup>

Spresňujúce inštrukcie na zaraďovanie nemeckého obyvateľstva do internačných zariadení obsahoval príkaz veliteľstva Národnej bezpečnosti pre východné Slovensko z 19. júna 1945. Podľa uvedeného príkazu boli ONV a NV povinné zaistiť a umiestniť v táboroch každého príslušníka nemeckej menšiny, „ktorý sa hlásil k nemeckej národnosti pri poslednom sčítaní ľudu, alebo počas okupácie, bol organizovaný v akejkoľvek nemeckej strane, alebo aj akejkoľvek zložke nemeckej strany a je zmýšľania fašistického“.<sup>22</sup> Deti vo veku do 14 rokov a osoby nad 60 rokov mali byť umiestnení do stredísk ONV, zriadených na tento účel. Zaistenie sa netýkalo nemeckých antifasistov, ktorí aktívne bojovali proti nacistickému režimu a mohli túto činnosť hodnoverne dokázať.<sup>23</sup>

Celoslovenský dosah malo nariadenie SNR č. 105/1945 Zb. n. SNR z 23. augusta o zriadení pracovných táborov. V zmysle tohto nariadenia bolo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné povinné vybudovať pracovné tábory, v ktorých, popri iných kategóriách osôb, mali byť internované aj osoby odsúdené podľa nariadenia č. 33/1945.

Keďže väčšina Nemcov vlastnila nehnuteľnosti, ktoré boli počas ich neprítomnosti zabrané, na internácii navrátiťších sa evakuantov mali okrem štátnych orgánov záujem predovšetkým noví „majitelia“ nemeckých domov a usadlostí. Tieto osoby spravidla žiadali zákaz návratu nemeckých evakuantov. Napríklad NV v Smokovciach informoval ONV v Poprade o príchode Nemcov do rodných obcí a upozornil ONV, že „tento nepochopiteľný zjav znepokojuje roduverné obyvateľstvo, najmä Slovákov v týchto bývalých nemeckých obciach usídlených“.<sup>24</sup>

21 ŠA Levoča, p. Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kart. 21.

22 ŠA Levoča, p. Poprad, ONV Poprad, kart. 3.

23 Tamže.

24 ŠA Levoča, p. Poprad, f. ONV Poprad, kart. 2.

Orgány verejnej správy sa usilovali zamedziť možným konfliktom medzi nemeckými navrátilcami a osobami usídlenými v ich domovoch a internovali evakuantov v improvizovaných priestoroch. Dňa 8. júna 1945 ONV v Kežmarku uložil všetkým NV a staniciam NB, aby zabránili Nemcom, ktorí sa vracali z evakuácie, nastahovať sa do svojich domovov a zriadili pre tieto osoby priestory na spoločné ubytovanie.<sup>25</sup>

Keďže nemeckí evakuanti sa po svojom návrate ocitli v situácii bezdomovcov, bolo nevyhnutné sústrediť ich do táborov v minimálnom časovom rozmedzí. V tejto situácii mnohé internačné zariadenia vznikali bez potrebného organizačného a materiálneho zabezpečenia. Tábory sa budovali v priestoroch, ktoré často nespĺňali ani základné požiadavky na ubytovanie väčšieho počtu osôb. Väčšina evakuovaných Nemcov sa vracala na Slovensko bez akýchkoľvek zásob a vybavenia. Zásobovanie, najmä v začiatočnom období, sa obmedzovalo na zabezpečenie táborov základnými potravinami. Internované osoby trpeli nedostatkom šatstva, hygienických potrieb a liekov. Tieto skutočnosti reflektovalo Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti (HVNB) v rozkaze zo 17. augusta 1945 a uložilo veliteľom táborov, „*aby každý zaradenec mal posteľ, alebo miesto na priči, mal slamník, alebo aspoň slamu a mal sa čím prikryť*“.<sup>26</sup> HVNB sa zároveň obrátilo na národné výbory so žiadosťou, aby v rámci svojich možností asistovali pri zabezpečení táborov potravinami. Ťažká situácia internovaných Nemcov je zachytená aj v pokynoch HVNB zo 7. septembra 1945, v ktorých uložilo staniciam NB a ONV podávať správy o stave táborov aspoň dvakrát v mesiaci. V pokynoch sa okrem iného uvádza: „*Stravovanie. V celku je veľmi zlé, čím trpia hlavne deti. Je isté, že súciti by tu nebol na mieste, lebo ani naše obyvateľstvo neoplýva dostatkom, no jednako nemôže tento stav zabiehať tak ďaleko, aby deti a starci od hladu mreli.*“<sup>27</sup>

Ako indikuje dochovaná správa Okresného veliteľstva národnej bezpečnosti (OVNB) v Gelnici, kritické hodnotenie situácie HVNB nebolo nadsadené. OVNB informovalo Národný výbor v Gelnici o katastrofálnom stave zásobovania potravinami tábora v Turzove: „*V sústredzovacom stredisku na Turzove je taký nedostatok potravín, že zaistenci, ak nepríde ihneď nejaká náprava, začnú umierať.*“<sup>28</sup>

Nedostatočná výživa a hygiena internovaných osôb mala za následok masový výskyt nákazlivých chorôb. V niektorých prípadoch sa tábory stávali ohniskami epidémií, ktoré ohrozovali aj širšie okolie. Takýto prípad ilustruje memorandum Národného výboru v Petržalke adresované Predsedníctvu SNR. Pracovníci tamojšieho NV

25 ŠA Levoča, p. Poprad, f. Okresný úrad Miestny národný výbor (OÚ MNV) Veľká Lomnica, kart. 1.

26 ŠA Levoča, p. Poprad, f. OÚ Národného výboru (NV) Slovenská Nová Ves, kart.1.

27 SNA Bratislava, f. PV, Bezpečnostný odbor, kart. 444.

28 ŠA Levoča, p. Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kart. 3.

kritizovali pomery v tábore, zriadenom 10. mája 1945, ktorý, ako sa uvádza v memorande, „je nateraz slabo zásobovaný, nedostatočne hygienicky vystrojený, čo zapríčiňuje infekčné onemocnenia. Z infekčných chorôb najviac sa vyskytuje týfus, diftéria, črevné a žalúdočné katary. Nedostatok lekárskeho síla a dezinfekčných prostriedkov zapríčiňuje rýchlo sa šíriacu epidémiu, ktorá sa neobmedzuje iba na tábor, ale zúri už i v obci.“<sup>29</sup>

V týchto pomeroch trpeli predovšetkým deti a chorí. Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti si bolo tohto stavu vedomé, čo dokumentuje správa Úradu predsedníctva SNR, v ktorej sa píše, že „zásobovanie zaistencov pokrmom je veľmi ťažké, primeranú stravu pre deti, tehotné ženy a chorých obstaráť je takmer nemožné“.<sup>30</sup>

Tábory sa budovali v letných mesiacoch roku 1945, pričom sa vzhľadom na improvizovanosť celého procesu nemyslelo na vhodnosť týchto zariadení pre internáciu osôb v zime. Táto skutočnosť sa obzvlášť akútne prejavila v podtatranských okresoch Spiša. Na nevyhnutnosť zabezpečiť tábory teplým odevom a obuvou reagovalo Poverenie SNR pre veci vnútorné obežníkom z 15. decembra 1945, v ktorom žiadalo veliteľstvá táborov, aby vypracovali zoznamy potrieb na zimnú prevádzku. Okrem šatstva mohli veliteľia táborov požadovať aj o obuv a prikrývky, avšak s upozornením, že obuv bude distribuovaná len v prípade, „ak sa ju podarí zadovážiť a bude pridelená len tým, ktorí žiadnu obuv nemajú“ a pri rozdeľovaní prikrývok „treba brať do úvahy len tých najnúdznejších a najpotrebnejších“.<sup>31</sup>

Napriek rétorike o potrebe dôslednej „očisty Slovenska od Nemcov a Maďarov“,<sup>32</sup> bol význam nemeckých odborníkov pre slovenské hospodárstvo natoľko veľký, že mnohé štátne i súkromné podniky žiadali, aby zamestnanci z radov nemeckej minority mohli zotrvať na svojich miestach. Rozšírená bola aj prax využívať internovaných Nemcov ako zdroj lacnej pracovnej sily. Napríklad Baťove závody požiadali 8. júla 1945 ONV v Poprade o uvoľnenie „10 mužov a 20 žien nemeckej národnosti“ z tábora a ich pridelenie na hospodárstvo firmy v Batizovciach. Dňa 10. augusta doplnil podnik Baťa pôvodnú žiadosť o pridelenie „50 Nemcov na nutné práce spojené s opravou továrenských budov“.<sup>33</sup> Internovaných Nemcov využívali ako pracovné sily aj štátne

29 SNA Bratislava, f. PV, Bezpečnostný odbor, kart. 112.

30 SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva (ÚP) SNR (1945 – 1960), kart. 510.

31 SNA Bratislava, f. PV – Prezídium, kart. 14.

32 Z početných výziev a deklarácií požadujúcich internáciu a odsun nemeckého obyvateľstva možno uviesť rezolúciu oblastnej konferencie KSS v Žiline, v ktorej delegáti žiadali „dôsledné nášho verejného a hospodárskeho života od všetkých – i maskovaných – fašistických živlov“. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, kart. 2123, i. j. 74/6. Obdobne účastníci okresnej organizácie KSS vo Zvolene žiadali „definitívne riešiť otázku presídlenia Maďarov a Nemcov, ktorí sa proti slovenskému národu, národnému povstaniu a Československej republike prevínili“. VARTÍKOVÁ, M.: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. Bratislava 1971, s. 162.

33 ŠA Levoča, o. Poprad, f. ONV Poprad, kart. 21.

inštitúcie. Na základe požiadavky vojenskej správy v Poprade odoslalo veliteľstvo tábora v Kvetnici 10 remeselníkov na opravy popradských mestských kasární.

Reštriktívne opatrenia proti príslušníkom nemeckej menšiny vrátane rozsudkov ľudových súdov a internácie nemali za cieľ túto skupinu obyvateľstva len potrestať. Strategickým zámerom bolo vysťahovanie Nemcov a Maďarov z ČSR na základe princípu „kolektívnej viny“ voči Československej republike. V prípade Nemcov tento zámer umožnili z medzinárodného hľadiska realizovať výsledky Postupimskej konferencie (17. júla – 2. augusta 1945). V jej závere Spojené štáty americké, Veľká Británia a Sovietsky zväz vyslovili súhlas s požiadavkou ČSR a Poľska vysídliť nemecké obyvateľstvo z ich území s podmienkou, že transfer bude organizovaný a dodržia sa princípy humánneho zaobchádzania s vysídľovanými osobami.<sup>34</sup> Žiadosť ČSR odsunúť z republiky aj príslušníkov maďarskej komunity zamietli.

Na verdikt víťazných mocností reagoval okamžite 2. augusta 1945 prezident E. Beneš vydaním ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb., na základe ktorého prevažná väčšina nemeckého obyvateľstva stratila československé občianstvo. Postulát „kolektívna vina“ sa týmto aktom stal právnou normou s konkrétnymi konzekvenciami. Avšak československého občianstva neboli zbavení všetci príslušníci nemeckej menšiny. Nemcom, ktorí sa v čase zvýšeného ohrozenia republiky prihlásili za Čechov a Slovákov, zostali verní Československej republike, resp. sa neprevinili proti českému a slovenskému národu, aktívne sa zúčastnili boja za oslobodenie ČSR alebo boli perzekvovaní nacistickým režimom, sa malo štátne občianstvo ponechať. Ústavný dekrét č. 33/1945 Zb. sa stal legislatívnou bázou na realizáciu vysídlenia nemeckého obyvateľstva z územia ČSR.

Nemci mali byť z ČSR odsunutí do americkej a sovietskej zóny Nemecka. Keďže na prelome rokov 1945 – 1946 sovietska okupačná správa nebola ochotná Nemcov z ČSR prijímať, predstavitelia československej vlády rokovali v dňoch 8. a 9. januára s Američanmi o ich transfere do americkej okupačnej zóny. Americkí predstavitelia s transferom súhlasili pod podmienkou, že vysídľované budú len celé rodiny a v transportoch budú iba zdravé osoby, vybavené nevyhnutnými osobnými potrebami. Odsunutí mali právo na batožinu s hmotnosťou 70 kg.

Funkciou vládneho zmocnenca na odsun Nemcov poverili 11. februára 1946 Imricha Skarbu.<sup>35</sup>

Prípravy spojené s realizáciou odsunu si vyžiadali reorganizáciu a presnú klasifikáciu internačných zariadení. Poverenictvo vnútra vypracovalo kategorizáciu, podľa

<sup>34</sup> *Východoslovenská pravda*, 31. 7. 1945.

<sup>35</sup> SNA Bratislava, f. PV – Prezídium, kart. 14.

ktorej boli tábory rozčlenené do troch typov – pracovné, sústreďovacie a odsunové. Príslušníci nemeckej menšiny, určení na odsun, mali byť internovaní v treťom type táborov. Na Slovensku boli zriadené štyri odsunové tábory – v Petržalke-Kopčanoch, Novákoch, Poprade a Krompachoch. Toto rozdelenie sa v závislosti od priebehu odsunu postupne upravovalo.

Významným dokumentom, ktorý vytyčoval prípravu a priebeh odsunu nemeckého obyvateľstva, boli *Smernice pre ústavný odsun Nemcov zo Slovenska* (ďalej Smernice), vydané vládnyim zmocnencom na odsun Nemcom I. Skarbotom 21. marca 1946. V zmysle Smerníc boli pri realizácii odsunu povinné asistovať všetky orgány verejnej správy. Vzhľadom na skutočnosť, že do americkej okupačnej zóny mohli byť prevezené len zdravé osoby, sa zdravotnému stavu prisídlencov venovaná veľká pozornosť. Zabezpečenie zdravotnej služby malo v kompetencii Povereníctvo zdravotníctva. Zdravotnú starostlivosť mali poskytovať predovšetkým lekári a ošetrovatelky nemeckej národnosti, odsúvaní ako poslední. Okrem chorých, z transportov mali byť vylúčené aj tehotné ženy šesť týždňov pred pôrodom a novorodičky. Zásobovanie odsunových táborov potravinami zabezpečoval V. odbor Povereníctva vnútra a technickú stránku odsunu vojenská správa.

Vzhľadom na to, že vysídlené mohli byť len celé rodiny, siroty a deti, ktorých rodičia boli nezvestní, mohli byť odsunuté len v sprievode dospelých rodinných príslušníkov. V prípade, že dieťa nemalo nijakých príbuzných, musela ho sprevádzať dospelá osoba. Smernice striktnie vymedzovali hmotnosť a súpis vecí, ktoré mali prisídlenci právo vyviezť. Ako už bolo uvedené, celková hmotnosť batožiny nesmela prekročiť 70 kg. Okrem potravín na sedem dní, to mohli byť potreby nevyhnutné na život (prikrývka, jedálenská miska, príbor a hygienické potreby), osobné doklady (krstný lis, domovský list, evidenčný lístok a občianska legitimácia) a nástroje potrebné na výkon zamestnania.<sup>36</sup>

Odsun Nemcov zo Slovenska začal vypravením prvého železničného transportu z tábora Petržalka-Kopčany 30. apríla 1946.<sup>37</sup> V nasledujúcich mesiacoch odchádzali transporty do amerického a sovietskeho pásma. V každom bolo umiestnených 1 200 osôb.

Podľa situačných správ V. odboru Povereníctva vnútra mal odsun vcelku hladký priebeh. Dokumenty uchované v slovenských archívoch však tieto správy spochybňujú. Pretrvávali nedostatky v zdravotnom stave osôb a v táboroch dochádzalo k opakovanému výskytu infekčných chorôb. Vládny zmocnenec I. Skarba vydal 17. júna 1946

<sup>36</sup> Archív Ministerstva vnútra SR Levoča, f. E 5, i. j. 1.

<sup>37</sup> SNA Bratislava, f. PV, Prezídium, kart. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci máji 1946, časť V. Odsunové oddelenie.

pokyny, v ktorých veliteľstvám internačných zariadení uložil, „aby v každom tábore boli vyhradené dve miestnosti, primerane veľké potrebám tábora, v ktorých by jedna slúžila pre izolovanie chorých na svrab a druhá pre izolovanie chorých na ostatné nákazlivé choroby. V táboroch rozhodne treba zamedziť prenášanie nákaz.“<sup>38</sup>

Odsun Nemcov, ktorí nespĺňali striktné vymedzené požiadavky americkej okupačnej správy na zdravotný stav a hygienu presídlencov, uľahčila dohoda s predstaviteľmi sovietskej okupačnej zóny o odsune Nemcov do sovietskeho pásma. Sovietske orgány totiž podstatne menej dôkladne kontrolovali zdravotný stav osôb v transportoch.

Hlavná fáza odsunu nemeckého obyvateľstva zo Slovenska bola ukončená vyslaním transportu do amerického pásma 21. októbra 1946. V správe V. odboru Povereníctva vnútra sa uvádza, že vrátane transportu z 21. októbra, bolo odoslaných 27 vlakových súprav s priemerným počtom 1 200 osôb v každom transporte. Celkový počet Nemcov vysídlených v rámci hromadného odsunu dosiahol 32 400 osôb.<sup>39</sup>

Vysídľovanie príslušníkov nemeckej minority zo Slovenska pokračovalo aj po ukončení hromadného transferu. Týkalo sa to však len malých skupín neodsunutých v rámci hromadnej akcie – predovšetkým členov odsunutých rodín, ktorí z rôznych dôvodov zostali na Slovensku a Nemcov, ktorí sa rozhodli opustiť Slovensko dobrovoľne.

Na jar 1947 došlo k redukcii sústreďovacích táborov na Slovensku. Od marca 1947 sa stal jediným zariadením určeným na internáciu nemeckého obyvateľstva tábor v Novákoch. Podľa výkazu počtu osôb z 1. decembra 1947 bolo v ňom internovaných 2 116 Nemcov.<sup>40</sup> Keďže po ukončení hromadného odsunu mala správa tábora právo posielat internovaných Nemcov na lesné, poľnohospodárske a stavebné práce, skutočný stav internovaných bol podstatne nižší.

Malá pravdepodobnosť obnovy hromadného odsunu viedla slovenské orgány k prehodnoteniu postupu voči príslušníkom nemeckej minority. S cieľom zaradiť Nemcov v maximálnej miere do pracovného procesu, ministerstvo financií vydalo 4. marca 1947 nariadenie, podľa ktorého sa mali s platnosťou od 1. apríla nemeckým zamestnancom vyplácať mzdy v plnej výške, bez povinného viazania čiastky presahujúcej 2 000 Kčs mesačne. V oblasti sociálneho zabezpečenia mali Nemci, ktorí obdržali potvrdenie o dočasnom občianstve, nárok na vyplácanie dávok v plnej výške.

Roku 1947 sa už v hromadnom vysídľovaní Nemcov zo Slovenska nepokračovalo. V máji boli z tábora v Novákoch odtransportované už len dve skupiny – 16. mája

<sup>38</sup> SNA Bratislava, f. PV, Pracovné tábory, kart. 3.

<sup>39</sup> SNA Bratislava, f. PV, Prezídium, kart. 69.

<sup>40</sup> Tamže, kart. 70.

do sovietskeho okupačného pásma 26 osôb a 17. mája 105 osôb do amerického pásma.

V dôsledku strát na životoch, evakuácie a vysídlenia zostal po roku 1947 na Slovensku v porovnaní s predvojnovým obdobím len nepatrný zlomok nemeckého obyvateľstva. Pri sčítaní ľudu roku 1950 sa k nemeckej národnosti prihlásilo iba 5 179 osôb, tzn. pokles o 96,7 % oproti roku 1930. Tento stav pritom kolidoval s odhadovaným počtom Nemcov, ktorý bol podstatne vyšší,<sup>41</sup> a poukazoval na obavy nemeckého obyvateľstva prihlásiť sa po prežitých útrapách povojnového obdobia k vlastnej národnosti.

*Milan Olejník*

---

<sup>41</sup> Podľa evidencie Štátnej bezpečnosti žilo v marci 1949 na Slovensku 27 324 Nemcov. Ďalšie údaje boli o niečo nižšie, ale aj tak možno reálne hovoriť o 24 – 25-tisícoch Nemcov na Slovensku. PEŠEK, J.: Nemci na Slovensku po ukončení povojnového hromadného odsunu (1947 – 1953). In: *Historický časopis* 46 (1998), č. 2, s. 267 – 268.



## Správa francúzskeho generálneho konzula v Bratislave E. M. Manac’ha o kľúčových politických udalostiach na Slovensku počas československej vládnej krízy vo februári 1948

Francúzsky generálny konzul na Slovensku Etien M. Manac’h<sup>1</sup> venoval v čase februárovej vládnej krízy v Československu značnú pozornosť politickému vývoju vo východnej časti republiky. Sledoval tak zahraničnopolitické, ako aj vnútropolitické aspekty vládnej krízy a ich odraz na Slovensku. Pokiaľ šlo o zahraničnopolitické aspekty vývoja, v správach odosielaných francúzskemu veľvyslancovi v Prahe Mauriceovi Dejeanovi<sup>2</sup> už pred vypuknutím vládnej krízy zdôrazňoval, že slovenskí komunisti sa zrejme definitívne zriekli akejkoľvek formy politického spojenectva so západnými krajinami.<sup>3</sup> Vychádzal predovšetkým z verejných vystúpení popredných slovenských komunistických činiteľov a komentárov denníka *Pravda*, zdôrazňujúcich, že medzinárodnú bezpečnosť Československa možno dosiahnuť výlučne spojenectvom so Sovietskym zväzom a zapojením republiky „do mocného bezpečnostného systému vedeného ZSSR“. <sup>4</sup> Akýkoľvek iný postoj by podľa *Pravdy* viedol k oslabeniu medzinárodného postavenia ČSR a ohrozeniu jej bezpečnosti. Manac’h upozorňoval na apely zaznievajúce z tlačových orgánov slovenských komunistov, ktoré vystríhali pred pokusmi podlomit „dôveru ľudu v Sovietsky zväz“ a v správnosť zahraničnopolitickej orientácie Československa na východnú superveľmoc. Orientácia na Západ i Východ by bola podľa slovenských komunistov iba opätovným pokusom uskutočňovať „politiku dvoch stoličiek“.<sup>5</sup>

Pokiaľ šlo o vnútropolitické aspekty vládnej krízy, ktorú Manac’h chápal predovšetkým ako záverečnú fázu „skúšky síl“ medzi funkčnými československými politickými stranami, podčiarkoval, že českí a slovenskí komunisti boli na túto „skúšku síl“ pripravení „nepomerne“ lepšie než ich politickí protivníci.<sup>6</sup> Podľa jeho názoru, slovenskí komunisti hrali v danej záležitosti „druhoradú úlohu“; neprejavovali známky neistoty alebo nervozity, ale bolo jasné, že počas krízy postupovali podľa vopred podrobne vypracovaného plánu. Zdržali sa akýchkoľvek pouličných provokácií, ktoré

<sup>1</sup> Manac’h, Etienne Manoel, francúzsky diplomat, generálny konzul na Slovensku v rokoch 1946 – 1951.

<sup>2</sup> Dejean, Maurice (1899 – 1982), francúzsky diplomat.

<sup>3</sup> Por.: Manac’hova správa Dejeanovi z 19. 2. 1948. Ministère des Affaires Etrangères, Paris. Série Z, Europe 1944 – 1949. Tchecoslovaquie, cart. No 77 (Ministerstvo zahraničných vecí, Paríž. Série Z, Európa 1944 – 1949, Československo, šk. č. 77 (ďalej MZV, Paríž, 77).

<sup>4</sup> Tamže.

<sup>5</sup> Tamže.

<sup>6</sup> Manac’hova správa Dejeanovi zo 4. marca 1948. MZV, Paríž, 77.

by mohli ohroziť úspech akcie súvisiacej s vypuknutím a priebehom vládnej krízy. Generálny konzul vyslovil domnienku, že disciplinovaný postup slovenských komunistov bol z veľkej časti dôsledkom toho, že sa dokázali poučiť z kríz, ktoré na Slovensku vznikli v predchádzajúcich dvoch rokoch. *„Niekoľko dní pred demisiou ministrov pravícových strán“*, uviedol v správe Dejeanovi, *„istý tajomník Komunistickej strany Slovenska povedal jednému z mojich spolupracovníkov, že úderné organizačné zložky strany vyvinuli v oblasti disciplíny veľmi veľké úsilie“*.<sup>7</sup> Manac'h vyslovil i názor, že značná časť policajných síl z Čiech, ktoré na Slovensko prišli v priebehu kríz v predchádzajúcom roku (1947), ostala a stále ostáva na mieste, a že početné zatknutia, ku ktorým prišlo v kruhoch katolíkov počas „odhalenia konšpirácie“ v septembri, v októbri a v novembri 1947, tiež zanechali ešte čerstvé spomienky.<sup>8</sup>

Francúzsky veľvyslanec v Prahe M. Dejean sa v mnohých bodoch pridŕžoval Manac'hovho hodnotenia hlavných politických udalostí, ktoré nastali na Slovensku v súvislosti s československou vládou krízou. Podobne ako generálny konzul i veľvyslanec v správe určenej ministerstvu zahraničných vecí v Paríži prízvukoval, že slovenskí komunisti sa prispôbili postupu, ktorí uplatnili ich českí politickí partneri, a že Demokratická strana nedokázala vyvinúť proti komunistom fakticky nijaký protitlak: *„Kým bratislavskí robotníci sa okamžite postavili za nový režim, demokratické uskupenia sa ani nešli. Ba ani študenti, známi svojím antikomunizmom, sa bez direktív od svojich šéfov ani len nepokúsili napodobniť kroky svojich pražských kolegov. Všetko sa odohralo tak, ako keby boli demokrati pokladali boj za vopred prehraný.“*<sup>9</sup> A tak existujú vážne dôvody, pokračoval M. Dejean, na domnienku, že autorita novej pražskej vlády nie je na Slovensku o nič menšia než v Čechách.<sup>10</sup> Budúcnosť tento predpoklad následne potvrdila.

Z francúzskej i slovenskej verzie publikovaného dokumentu bolo vypustených celkovo šesť poznámok pod čiarou. Vo francúzskej pôvodine v nich Manac'h buď upozorňoval na určité dokumenty, ktoré v súvislosti s niektorými opisovanými skutočnosťami už poslal príslušným francúzskym diplomatickým inštanciam, alebo v nich v krátkosti vysvetľoval niektoré uvádzané údaje. V prvom ani v druhom prípade nešlo z hľadiska obsahu tu publikovaného dokumentu o jednoznačne nevyhnutné informácie. Publikovaný dokument tvorí prílohu listu č. 57/4 zo 4. marca 1948, odoslaného francúzskemu veľvyslancovi v Prahe Dejeanovi, a vo francúzskej pôvodine má rozsah 17,5 strojom písaných strán. Zvýraznené slová (alebo vety) podčiarkol vo všetkých prí-

<sup>7</sup> Por.: Tamže.

<sup>8</sup> Tamže.

<sup>9</sup> Správa francúzskeho veľvyslancu v Československu M. Dejeana ministrom zahraničných vecí FR 5. marca 1948. MZV, Paríž, 77.

<sup>10</sup> Tamže.

padoch generálny konzul E. M. Manac'h. Dokument je podľa môjho názoru zaujímavý tým, že šéf francúzskeho generálneho konzulátu na Slovensku Manac'h bol bezprostredným a v určitom zmysle privilegovaným svedkom februárových udalostí, ale aj tým, že naznačuje, aký význam (a „historickú úlohu“) pripisoval Manac'h politickým silám, ktoré sa na nich podieľali a rozhodovali o ich priebehu i konečnom výsledku. Poznámky a vysvetlivky uvedené v slovenskej verzii platia v plnom rozsahu i pre francúzsku pôvodinu. Publikovaný dokument je uložený v archíve Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky (Ministère des Affaires Etrangères, Paris. Série Z, Europe 1944 – 1949. Tchecoslovaquie, cart. N<sup>o</sup> 77 /Ministerstvo zahraničných vecí, Paríž. Série Z, Európa 1944 – 1949, Československo, šk. č. 77/).

### **Prehľad hlavných politických udalostí, ktoré sa na Slovensku udiali počas československej vládnej krízy vo februári 1948**

#### Sobota 21. februára – predpoludnie

##### 1. Činnosť slovenských komunistov

Slovenskí komunisti okamžite, avšak bez nadmerného hluku prechádzajú k činom. Ich kroky sú presné a zdá sa, že sa už pridávajú vopred dôkladne pripraveného „ad hoc“ plánu.

Na príkaz predsedu Zboru poverenikov p. G. Husáka,<sup>11</sup> ktorý bol počas slovenskej krízy v novembri 1947 veľkým realizátorom komunistického manévru, p. Richard Raiman,<sup>12</sup> „správca – administrátor“, preberá vedenie referátu československého rozhlasového vysielania na Slovensku, zatiaľ čo cenzor p. Tibor Dörner – Štítický<sup>13</sup> sa usádza v pracovni redakcie rozhlasových správ agentúry ZAS.

Okolo 10.00 hod. slovenské rozhlasové stanice vysielajú prejavy, ktoré na Staromestskom námestí v Prahe predniesli pred pražskými robotníkmi predseda vlády Gottwald,<sup>14</sup> pani Koušová – Petránková<sup>15</sup> (členka prokomunistickej frakcie sociáldemokratickej strany) a odborárski vodcovia.

<sup>11</sup> Husák, Gustáv (1913 – 1991) – slovenský politik, jeden z hlavných strojcov februárového prevratu na Slovensku.

<sup>12</sup> Raiman, Richard (1912 – 1959) – redaktor, vo februári 1948 jeden z vedúcich publicistov Slovenského rozhlasu.

<sup>13</sup> Štítický, Ctibor, vl. menom Tibor Dörner (1923 – 2002) – slovenský literát a politický aktivista, po druhej svetovej vojne funkcionár Slovenského rozhlasu.

<sup>14</sup> Gottwald, Klement (1896 – 1953) – československý politik, hlavný protagonistu komunistického prevratu vo februári 1948.

<sup>15</sup> Koušová – Petránková – podpredsedníčka sociáldemokratickej organizácie Pražského kraja. Za nedisciplinovanosť (účasť a prejav na Staromestskom námestí v Prahe na začiatku vládnej krízy) ju výkonný výbor sociáldemokratickej strany 23. 2. 1948 vylúčil zo strany.

Ranné vydanie PRAVDY informuje o udalostiach, ktoré sa deň predtým odohrali v Prahe, pod názvom: „*Protiludové živly sa ukázali v pravom svetle – REAKCIA OPUS-TILA NÁRODNÝ FRONT – Česká a slovenská reakcia v zhode s agentmi zahraničného imperializmu ohrozuje bezpečnosť republiky – Antidemokratický a antisocialistický blok chcel zvrhnúť režim ľudovej demokracie.*“

Ústredný orgán Komunistickej strany Slovenska uverejňuje vyhlásenie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa:

– schádza sa predsedníctvo komunistickej strany.

– v súlade so „želaním“ vyjadreným šéfom vlády počas mítingu v Prahe o 10.00 hod. začínajú slovenskí komunisti organizovať v hlavných mestách a lokalitách Slovenska Akčné výbory Národného frontu: ich vedúci činitelia sa ponáhľajú s uverejnením zanietených vyhlásení o lojalite p. Gottwaldovi; oznamujú, že pracujúci sú pripravení „*použiť najúčinnnejšie prostriedky na zabezpečenie víťazstva režimu ľudovej demokracie a socializmu*“. (PRÁCA, 22. februára 1948).

2. Schádza sa predsedníctvo Demokratickej strany. Je bezmocné, lebo bratislavský vysielač majú v rukách komunisti. V rezolúcii, ktorú publikuje, schvaľuje postup ministrov zastupujúcich Demokratickú stranu a vyjadruje im dôveru. Potvrďuje, že strana ostáva verná politike spolupráce v rámci Národného frontu. Vyjadruje domnienku, že kríza sa bude dať vyriešiť ústavným spôsobom a v súlade s „demokratickými“ tradíciami. (Správa novin SLOBODA z 23. februára 1948). Medzitým demokratické noviny, ktoré vychádzajú predpoludním, zaujímajú vyčkávacie stanovisko a zdá sa, že dúfajú, že kríza sa vyrieši tak, ako všetky, ktoré doteraz vznikli. Pod názvom: „*Otvorená vládna kríza*“ ČAS informuje o podmienkach, ktoré demokratických ministrov viedli k rozhodnutiu podať demisiu. Uverejňuje abdikačný list týchto ministrov a oznamuje bez komentára, že sociálnodemokratickí zástupcovia neabdikovali, ale stavajú sa proti vytvoreniu vlády, z ktorej by bola vylúčená tá či oná strana Národného frontu. Po vyhlásení, že nad krajinou visí komunistická hrozba, ČAS umierneným tónom uzatvára: „*Akokoľvek hlboká a vážna je vládna kríza, jedno je isté: že z nej treba nájsť východisko. Všetky politické strany sa budú musieť dať do práce a spoločne vyriešiť terajšie problémy tak, že sa oprú o zdravé a lojálne sily, ktoré prevažujú vo všetkých českých a slovenských politických stranách; tieto sily nájdú tak, ako to urobili vždy doteraz, východisko z dnešnej ťažkej situácie.*“

3. Orgán sociálnodemokratickej strany na Slovensku požaduje udržanie Národného frontu v jeho terajšej podobe; pravicové strany, uvádza, musia rovnako ako komunisti uprednostniť záujem republiky a vnútornú svornosť pred všetkým ostatným.

#### 4. Postoj obyvateľstva

Obyvateľstvo si zachováva pokoj, ale na niektorých tvárach sa zračí úzkosť. Diskrétno, ale všadeprítomné policajné zložky pripomínajú študentom a všetkým tým, ktorí by sa pokúsili demonštrovať, že Slovensko je takmer tak ostro strážené, ako počas procesu a popravy „monsignora Tisu“.<sup>16</sup>

Napokon, každý má pocit, že o osude krajiny sa hrá v Prahe; očakáva sa rozhodnutie prezidenta Beneša.<sup>17</sup>

### Večer

#### 1. Činnosť komunistov

V liste, ktorý p. Husák posielala piatim poverenikom členom Demokratickej strany (pánom Stykovi,<sup>18</sup> Joskovi,<sup>19</sup> Kvetkovi,<sup>20</sup> Lukačovičovi<sup>21</sup> a Štefánikovi<sup>22</sup>) ako aj podpredsedovi Polákovi,<sup>23</sup> ktorý zastupuje Demokratickú stranu v predsedníctve Zboru poverenikov, im oznamuje, že ich pokladá za odstúpiivších. „*Odchod demokratických ministrov z kabinetu, uvádza, musí mať na Slovensku svoj logický dôsledok.*“ Táto novina bude známa až na ďalší deň.

Okolo 19.00 hod. Komunistická strana Slovenska organizuje míting vo veľkej sále Reduty v Bratislave. Počas mítingu odznejú viaceré prejavy, hlavne od predsedu strany p. Širokého<sup>24</sup>, ktorý sa vracia k témam rozvíjaným v Prahe rečníkmi českej komunistickej strany. Demonštranti sa po schôdzi, ktorá sa zrejme uskutočnila bez vášní, rozchádzajú v pokoji.

2. Vedúci činitelia Demokratickej strany, ktorí mohli v novembri 1947 prejavit účinný odpor proti manévru p. Husáka, ktorý smeroval k odstráneniu Národného frontu, sa neusilujú ani o mobilizáciu svojich stúpcov. Avšak podplukovník Polák,

16 Tiso, Jozef (1887 – 1947) – kňaz, slovenský politik a štátnik.

17 Beneš, Edvard (1884 – 1948) – český a československý politik a štátnik; počas februárového prevratu podľahol nátlaku komunistov, ale odmietol podpísať *Ústavu 9. mája* a v júni 1948 abdikoval.

18 Styk, Jozef (1897 – 1965) – slovenský politik, jeden z organizátorov Demokratickej strany; od r. 1945 poverenik verejných prác, po februári 1948 abdikoval.

19 Josko, Matej (1907 – 1969) – slovenský politik, jeden z vedúcich činiteľov Demokratickej strany; 1945 – 1948 poverenik pre financie, po februári 1948 emigroval.

20 Kvetko, Martin (1912 – 1995) – slovenský politik, poverenik pre poľnohospodárstvo, neskôr poverenik výživy ľudu.

21 Lukačovič, Jozef (1902 – 1991) – slovenský politik a cirkevný činiteľ, funkcionár Demokratickej strany, neskôr Strany národnej obrody, poverenik viacerých rezortov.

22 Štefánik, Ivan (1889 – 1971) – slovenský politik, člen Demokratickej strany, neskôr jeden zo zakladateľov Strany slobody.

23 Polák, Milan (1897 – 1951) – po skončení vojny popredný predstaviteľ Demokratickej strany, 1945 – 1947 podpredseda Slovenskej národnej rady, po februári 1948 zakladajúci člen a funkcionár Strany slovenskej obrody a poverenik zdravotníctva.

24 Široký, Viliam (1902 – 1971) – funkcionár KSČ a československý politik; v rokoch 1945 – 1954 predseda KSS, 1953 – 1963 predseda československej vlády.

ktorý predstavuje progresistickú frakciu v strane, sa po rozhovore, ktorý mu poskytné p. Husák, dostáva do popredia.

### Nedeľa 22. februára

#### 1. Činnosť komunistov

Akcia vedúcich komunistických činiteľov na Slovensku si zachováva zložitý a diskrétny ráz.

Robotníci a typografi tlačiarne SLOVENSKÁ GRAFIA, ktorá patrí Demokratickej strane, odmietajú tlačiť ČAS, NOVÉ PRÚDY a ŠIDLQ, t. j. denník, týždenník a satirický časopis tejto strany. Inak robotníci a pracovníci papierní odmietajú dodať tlačiarňi demokratov papier.

2. Strana Dr. Lettricha<sup>25</sup> je tak zbavená akéhokoľvek vyjadrovacieho prostriedku. Redaktori ČASU sa ani len nepokúsia o vydanie nákladu, vopred odsúdeného na skonfiškovanie.

3. Nakoniec sa zdá, že mnohí ľudia sa začínajú zmierovať so situáciou a zvykať si na túto atmosféru neistoty, na ten klamlivý pokoj, ktorý favorizuje určité šikovne režírované politické zvraty.

### Pondelok 23. februára

#### 1. Činnosť komunistov

Vedenie „demokratických“ povereníctiev prechádza od skorých predpoludňajších hodín dočasne do rúk komunistických osobností. Tak to rozhodol Dr. Husák, ktorý sám preberá vedenie povereníctva poľnohospodárstva, zatiaľ čo povereník školstva p. Novomeský<sup>26</sup> (komunista), povereník priemyslu a obchodu Dr. Šoltés<sup>27</sup> (komunista), povereník zdravotníctva p. Bečko<sup>28</sup> (sociálny demokrat) a povereník pôšt p. Blaho<sup>29</sup> (člen Strany slobody), preberajú v uvedenom poradí povereníctvo informácií, povereníctvo výživy, povereníctvo financií a povereníctvo techniky.

Operácia sa uskutočňuje pod ochranou polície, ktorá bývalým „titulárom“ zakazuje vstup do budovy; spomedzi tých, ktorí už boli v úrade, sa podaktorí márne pokúšajú o odpor, hlavne povereník výživy Dr. Kvetko.

25 Lettrich, Jozef (1905 – 1968) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1948 vedúci činiteľ Demokratickej strany a predseda Slovenskej národnej rady, po februári 1948 emigroval.

26 Novomeský, Ladislav /nazývaný Laco/ (1904 – 1976) – slovenský literát a politik; po skončení vojny r. 1945 povereník školstva, 1944 – 1950 člen ÚV KSS.

27 Šoltés, Jozef (1909 – 1977) – slovenský politik, minister sociálnej starostlivosti v prvej vláde NF Čechov a Slovákov; povereník priemyslu a obchodu, neskôr výživy ľudu a následne obchodu.

28 Bečko, Ján (1889 – 1972) – slovenský politik, 1947 – 1948 povereník zdravotníctva, jeden zo zakladateľov a funkcionárov Strany práce, po februárovom prevrate odišiel z politického života.

29 Blaho, Pavol (1903 – 1987) – slovenský politik a verejný činiteľ. R. 1945 funkcionár Demokratickej strany, neskôr spoluzakladateľ a funkcionár Strany slobody, 1947 – 1948 povereník pôšt, po februári emigroval.

Nasledujúci deň komunistická tlač oznámi, že rozhodnutie Dr. Husáka sa stretlo s plnou podporou predsedu Gottwalda, a že väčšina úradníkov zainteresovaných povereníctiev sa zachovala „lojálne“ (*PRÁCA*, 24. februára 1948).

Na druhej strane, komunistická tlač sa usiluje vytvoriť dojem, že počet „akčných výborov Národného frontu“ sa zvyšuje vo väčšine regiónov Slovenska, najmä na východnom Slovensku (v Prešove, Sabinove, Bardejove atď.) a na strednom Slovensku (v Banskej Bystrici, Žiline a vo Zvolene). Akčnému výboru v Bratislave predsedá plukovník Rašla;<sup>30</sup> tvoria ho hlavne Dr. Vašek<sup>31</sup> (komunista), Dr. Kyselý<sup>32</sup> (bývalý demokrat) a p. Škarpíšek<sup>33</sup> (sociálny demokrat). Avšak podľa slov novin *SLOBODA*, orgánu Strany slobody (číslo z 25. februára 1948), sa akčné výbory vytvárajú s ťažkosťami, lebo demokrati, sociálni demokrati a členovia Strany slobody odmietajú do nich vstúpiť.

Komunistická tlač z 23. februára vo všeobecnosti opakuje už preberané témy, pričom zdôrazňuje vôľu ľudu raz navždy zakázať „reakcii“ prístup k moci a k dôležitým funkciám. Začína využívať už dosiahnuté úspechy a vytváranie akčných výborov vydáva za spontánny jav. So zadostučinením zdôrazňuje pokoj, ktorý vládne na Slovensku; vydáva ho za vonkajšie znamenie všeobecného súhlasu. Napokon, využíva najpriaznivejšie novinky z Prahy a referuje o rozhodnutiach prijatých na zjazde závodných rád (22. februára).

Čo sa týka postoja komunistických „oddielov“, zdá sa, že sa podriaďujú vydaným príkazom vyzývajúcim na disciplinovanosť a patričné vystupovanie. Manifestácia na počesť Červenej armády v Bratislave má preto pokojný priebeh. Okrem povinnej účasti jednotiek, polície a odborárskych delegácií sa na nej zúčastňuje iba približne tisíc osôb.

2. Predsedníctvo Democratickej strany zasadá v Bratislave a čaká na rozhodnutie prezidenta republiky. Zbavené svojich zvyčajných vyjadrovacích prostriedkov, zdá sa, že už stratilo kontakt so svojimi „oddielmi“; tie napokon nie sú ani zďaleka organizované podľa vzoru komunistických „oddielov“; nedisponujú nijakými údernými zložkami.

3. Slovenská sekcia sociálnodemokratickej strany zakazuje svojim stúpencom vstupovať do „akčných výborov“ organizovaných komunistami. Celú svoju nádej

<sup>30</sup> Rašla, Anton (1911– ) – právnik, genmjr. ČSLA, 1946 – 1947 obžalobca Národného súdu v Bratislave, 1948–1952 vojenský prokurátor.

<sup>31</sup> Vašek (Vasek, Vaško, Vasko?; bližšie neidentifikovaný).

<sup>32</sup> Kyselý, Jozef (\*1912) – funkcionár Strany slovenskej obrody.

<sup>33</sup> Škarpíšek (Skarpíšek, Skarpíšek, Škarpíšek?; bližšie neidentifikovaný).

vkladá do kompromisného riešenia, ktoré by mal vynútiť prezident Beneš (*NOVÝ HLAS*, 23. február).

4. Strana slobody zaujíma rovnaké stanovisko

5. Obyvateľstvo prijíma nútenú demisiu demokratických povereníkov ako hotovú vec.

Utorok 24. februára

1. Činnosť komunistov

Komunistická tlač sa usiluje dokázať, že „v celej republike sa rozvíja mohutné ľudové hnutie, ktoré tým kladie prvé základy novej Gottwaldovej vlády“. Hovorí o návštevách, ktoré v predchádzajúci deň vykonali u prezidenta Beneša páni Gottwald a Nosek,<sup>34</sup> a vyhlasuje, že vo veci demisie ministrov troch pravicových strán sa ešte neurobilo nijaké „definitívne“ rozhodnutie. Signalizuje, že v úradných miestnostiach národnosocialistickej strany, ktorá „pripravovala ozbrojený štátny prevrat“, sa našli dôležité dokumenty a dospieva k názoru, že bolo nemožné ponechať demokratických povereníkov na ich miestach.

Informuje aj o prvých zatknutiach a „výpovediach“ uskutočnených v Prahe na určitých ministerstvách ako aj o začatí súdneho pokračovania proti p. Ursínymu,<sup>35</sup> ktorého určité činy spadajú pod ustanovenia zákona na ochranu republiky.

Príkaz na generálny štrajk, ktorý vzišiel zo zjazdu závodných rád, sa na Slovensku aplikuje. Komunistická tlač vyhlási: „*Ľediný štrajkokaz sa našiel v závode Stollwerck*“.

Avšak komunistický tlak na poverenictva sa stupňuje. Povereník sociálnej starostlivosti p. Púll<sup>36</sup> preberá vedenie poverenictva financií, ktoré bolo predtým zverené sociálnemu demokratovi; povereník dopravy p. Bezek<sup>37</sup> nahrádza v tom istom čase člena Strany slobody vo vedení poverenictva techniky.

Nakoniec sa bratislavský akčný výbor usiluje uchopiť moc v meste. Delegácia tohto výboru odchádza k starostovi – primátorovi p. Kubanovi<sup>38</sup> (demokrat). Starostu a demokratických členov národného výboru žiada, aby vymedzili svoj postoj ku Gottwaldovej vláde a jej programu. Dotčení odpovedajú, že sa pokladajú za členov „vládnej“ strany; odmietajú odpovedať na obe položené otázky.

<sup>34</sup> Nosek, Václav (1892 – 1955) – československý politik, 1945 – 1954 minister vnútra, 1945 – 1954 člen predsedníctva ÚV KSČ.

<sup>35</sup> Ursíny, Ján (1896 – 1972) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1947 podpredseda vlády a pred februárom 1948 jeden z vedúcich činiteľov Demokratickej strany.

<sup>36</sup> Púll, Ján (1914 – 1988) – slovenský politik, po r. 1945 povereník vo viacerých rezortoch, 1944 – 1954 člen ÚV KSS, 1946 – 1954 člen ÚV KSČ, 1945 – 1950 poslanec Slovenskej národnej rady.

<sup>37</sup> Bezek, Kazimír – funkcionár KSS, povereník dopravy.

<sup>38</sup> Kuban, Martin – roku 1948 mešťanosta Bratislavy.



Akčný výbor, ktorému predsedá plukovník Rašla, významná osobnosť Komunistickej strany Slovenska, sa usádza na radnici. Zástupca organizácie odbojárov navrhuje, aby mesto bolo dané pod správu vládneho komisára. Medzitým sa akčný výbor pripája k návrhu p. Vaška a popoludní sa koná nový výsluch. Zainteresovaní zdôrazňujú, že postup akčného výboru je nezákonný; komunistický delegát Kozma<sup>39</sup> na to odpovedá, že národné výbory sú len výkonnými orgánmi vládnej moci. Demokrati opätovne dávajú na obe otázky vyhýbavú odpoveď.

Delegácia nato pozmení prvú otázku. Členov národného výboru sa pýta, či sú priaznivo naklonení vytvoreniu novej vlády, ktorú by viedol p. Gottwald a ktorá by okrem ministrov, ktorí nepodali demisiu, pozostávala z osobností dezignovaných „v súlade s parlamentnými zvyklosťami“ a jej zloženie by schválil prezident republiky. Dotyční odpovedajú kladne.

2. Vedúci demokratickí činitelia naďalej neprejavujú nijakú známku života; časť z nich medzitým cestuje sem a tam medzi Bratislavou a Prahou, lebo hlavné mesto ostáva hlavným dejiskom krízy.

Od tohto okamžiku komunisti využívajú Dr. Kyselého na pokusy zlomiť jednotu Demokratickej strany. Napriek tomu, že Dr. Kyselý už nie je členom tejto strany, oficiálne ho pokladajú za „*predstaviteľa katolíckej opozície v Demokratickej strane*“.

3. Predsedníctvo Strany slobody sa schádza v užšom zložení. Vydáva vyhlásenie, ktorým odmieta akúkoľvek zodpovednosť za krízu; tým sa vyhne vlastnému vyjadreniu. „*Lutujeme*“, uvádza sa v ňom, „*že o riešenie rodiacej sa krízy nebol požiadaný Národný front českých a slovenských strán*.“ Použitím šikovnej formuly žiada od členov strany „*nezúčastniť sa nijakej akcie, ktorej cieľom by bolo zvrhnutie alebo nahradenie súčasného politického systému spolupráce strán Národného frontu alebo organizmov a inštitúcií ľudovej demokracie*“.

Predsedníctvo Strany slobody žiada telegramom predsedu vlády, aby zvolal Národný front.

Čo sa týka akčných výborov, Strana slobody naďalej žiada zdržanlivosť.

4. Sociálnodemokratická strana nevnáša do svojho postoja nijakú zmenu.

5. Na celom Slovensku naďalej vládne pokoj. Komunistická tlač uznáva, že stavy polície boli posilnené, a že sa urobili „dôležité opatrenia“ na udržanie poriadku.

<sup>39</sup> Kozma, Damián (1915 – 1976) – právnik, od roku 1945 člen KSČ, 1945 funkcionár Povereníctva priemyslu, 1947 – 1948 riaditeľ Fondu národnej obnovy.

Streda 25. februára

### 1. Činnosť komunistov

V tej miere, v akej sa v Prahe upevňuje pozícia českých komunistov, sa akcie slovenských komunistov stávajú smelšími.

Viacere delegácie robotníkov zo závodov z predmestia Bratislavy odchádzajú na národný výbor a nútia jeho členov podať demisiu: odpovede týchto členov v predchádzajúci deň na otázky, ktoré im boli položené, nepokladali za uspokojivé.

Na ústrednom sekretariáte Demokratickej strany vykoná polícia prehliadku.

Medzitým sa komunisti usilujú znásobiť zmätok, ktorý už vládne medzi členmi Demokratickej strany, podporovaním činnosti jej bývalého člena, Dr. Kyselého; menovaný bol vylúčený zo strany kvôli rozhovorom, ktoré viedol s komunistami s cieľom vytvoriť piatu politickú stranu. V prejave, ktorý Dr. Kyselý prednesie večer v rozhlase hneď po vytvorení novej vlády, žiada všetkých „čestných“ stúpenčov strany, aby podporili p. Gottwalda. Mnohí, vyhlasuje, sú v súčasnosti dezorientovaní a kladú si otázku, čo treba robiť: „*opustiť všetkých tých, ktorí túto politickú stranu dovedli ku katastrofe*“. „*Podaktorí*“, dodáva, „*sa usilujú vyťažiť z tejto situácie; slovenských katolíkov chcú presvedčiť, že ich náboženská sloboda je vážne ohrozená vládnu krízou a spôsobom, ktorým bola práve vyriešená. Toto všetko je omyl; ani jedna z osobností, ktoré tvoria vládu, a hlavne ministerský predseda nesleduje zámer porušiť slávnostné záväzky, ktoré boli prijaté...*“

Na druhej strane podplukovník Polák vytvára v Demokratickej strane akčný výbor; pomáha mu bývalý povereník Lukačovič (duchovný) a poslanec Mrlian,<sup>40</sup> ako aj niekoľko iných osobností z tejto strany (PRÁCA, 26. februára 1948). V rozhlasovom vysielaní, v ktorom sa obrátil na členov a kádrových pracovníkov Demokratickej strany, vyhlasuje:

„*Účasť vedúcich činiteľov Demokratickej strany na akcii namierenej proti štátu nás núti vysloviť im naše znepokojenie a všetkých stúpenčov požiadať, aby ich opustili; pre nás je to jediný prostriedok ochrany strany, skutočnej demokracie a republiky pred ďalšími škodami... Prijmite naše rozhodnutie a pochopte, že po veľkých obetiach, ktoré sme museli podstúpiť, nastupujeme teraz na cestu skutočnej demokracie. Prizývame vás k spolupráci s vládou Klementa Gottwalda a s novým zborom povereníkov.*“

Večer Dr. Lettrich odstupuje zo svojej dvojitej funkcie predsedu Demokratickej strany a predsedu Slovenskej národnej rady. Počas krátkeho „dramatického“ rozhovoru zveruje vedenie strany podplukovníkovi Polákovi; podľa NÁRODNEJ OBRODY (27. februára 1948) podplukovník Polák Dr. Lettrichovi údajne povedal, že jeho krok bol zbytočný, lebo akčný výbor už prevzal všetku moc do svojich rúk; noviny dodá-

---

<sup>40</sup> Mrlian, Rudolf (\*1916) – účastník SNP, slovenský literárny kritik a teoretik.

vajú, že väčšina bývalých vedúcich činiteľov alebo povereníkov z radov demokratov, hlavne páni Ursíny, Granatier,<sup>41</sup> Frašťacký,<sup>42</sup> Kvetko a Štefánik ako aj väčšina poslancov členov strany sa počas 25. februára poponáhľala ospravedlniť sa podplukovníkovi Polákovi. Iba bývalý poverenik financií Dr. Josko ostal údajne neústupný a naďalej tvrdil, že strana mala mobilizovať všetkých svojich členov a vzdorovať „vývoju situácie“. Pána Martinčeka,<sup>43</sup> šéfa predsedníctva Slovenskej národnej rady, zatkla polícia.

V Bratislave sa konštituuje „akčný výbor Národného frontu celého Slovenska“. Skladá sa zo „zástupcov“ štyroch politických strán, Slovenskej odborovej rady, Združenia slovenských poľnohospodárov a Združenia slovenskej mládeže. Komunistická strana Slovenska doňho deleguje svojho predsedu p. Širokého, generálneho tajomníka p. Bašťovanského,<sup>44</sup> pánov Husáka, Šoltésza a Šmidkeho;<sup>45</sup> Demokratickú stranu v ňom zastupujú pán Polák, Lukačovič a Mjartan,<sup>46</sup> sociálnodemokratickú stranu niekoľko vedúcich činiteľov vedených p. Frličkom.<sup>47</sup>

#### 2. Postoj slovenských sociálnych demokratov

Počas schôdze „akčného výboru Národného frontu“ p. Frlička v mene oblastného výboru sociálnodemokratickej strany vyhlasuje, že schvaľuje počínanie pražského ústredného výboru.

#### 3. Postoj Strany slobody

Počas tej istej schôdze generálny tajomník Strany slobody Dr. Bruha,<sup>48</sup> katolík, oznamuje, že vo veci postoja, ktorý treba zaujať k novej vláde, predsedníctvo ani nijaký orgán strany doteraz neprijal nijaké rozhodnutie.

(Schôdza akčného výboru Národného frontu sa končí zvolením prípravného výboru zloženého zo 45 členov; šesť osôb tvorí predsedníctvo tohto výboru. Dr. Husák je poverený rokovaním o vytvorení nového Zboru povereníkov).

#### 4. Postoj bývalých vedúcich činiteľov Demokratickej strany

Ako bolo uvedené, bývalé predsedníctvo Demokratickej strany po nepretržitom zasadaní v posledných chvíľach krízy zanecháva boj. Kanonik Cvinček,<sup>49</sup> podpredse-

41 Granatier, Anton (1894 – 1954) – slovenský verejný činiteľ, 1945 – 1948 člen Demokratickej strany, od r. 1948 Strany slovenskej obrody, 1946 – 1954 poslanec Slovenskej národnej rady.

42 Frašťacký, Rudolf (1912 – 1988) – slovenský politik, jeden z vedúcich činiteľov Demokratickej strany.

43 Martinček, Martin (\*1913) – 1946 – 25. 2. 1948 prezidiálny šéf Úradu Predsedníctva SNR.

44 Bašťovanský, Štefan (1910 – 1952) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1951 generálny tajomník KSS.

45 Šmidke, Karol (1897 – 1952) – slovenský politik; od r. 1945 predseda KSS a podpredseda KSČ, 1945 – 1946 predseda Zboru povereníkov, 1948 – 1950 predseda Slovenskej národnej rady.

46 Mjartan, Jozef (1900 – 1983) – slovenský verejný činiteľ.

47 Frlička, Ivan (1893 – 1977) – v rokoch 1946 – 1948 predseda Strany práce.

48 Brúha, Jozef (1908 – 1980) – člen katolíckeho krídla Demokratickej strany, od 6. marca generálny tajomník Strany slobody, v polovici roka 1948 odišiel do emigrácie. Za informáciu o roku narodenia a úmrtia vďačím p. Zdenkovi Duriškovi, pracovníkovi Slovenskej národnej knižnice v Martine.

49 Cvinček, Andrej (1880 – 1949) – slovenský politický činiteľ a cirkevný hodnostár.

da Slovenskej národnej rady a člen výkonného výboru Demokratickej strany, pred niekoľkými dňami zmizol z Bratislavy.

### 5. Postoj obyvateľstva

Jednoznačná, i keď oneskorená „abdikácia“ Dr. Ed. Beneša vôbec neprekvapuje katolícke kruhy Slovenska. Tieto kruhy mali vždy tendenciu pokladať bývalého ministra zahraničných vecí za československého Kerenského.<sup>50</sup>

Večer 25. februára Dr. Kysely odchádza do študentského domova nazývaného zvyčajne „študentský domov Svoradov“. Pred zhromaždenými študentmi sa usiluje ukázať nevyhnutnosť dohody s komunistami. Jeho argumenty sú živo kritizované a rozprúdi sa vášnivá diskusia, ktorá pokračuje do neskorej noci. Jeho návšteva sa skončí zjavným neúspechom.

### Štvrtok 26. februára

#### 1. Činnosť komunistov

Od tejto chvíle sa celkom uvoľnila cesta pre slovenských komunistov, ktorí sa – pokiaľ ide o čistky a zatýkania – napokon uspokojujú s „kopírovaním“ svojich českých súdruhov a s vykonávaním rozhodnutí prijímaných novými pražskými autoritami, hlavne tých, ktoré dávajú akčným výborom právomoc odvolávať „nelojálnych“ členov z okresných a obecných národných výborov, a určovať ich náhradníkov. Ústredný akčný výbor v Prahe sa nakoniec upresnil, že akčné výbory sa nevytvárajú cestou volieb, ale nominovaním „*ľudí lojálnych k režimu ľudovej demokracie*“.

O 17.30 hod. sa schádzajú podpredsedovia Slovenskej národnej rady, páni Šmidke, Horváth<sup>51</sup> a Granatier. P. Šmidkeho, komunistickú osobnosť, dezignujú jeho kolegovia dočasne na post predsedu, čakajúc voľby nového predsedníctva.

Husák medzitým „rokuje“ o vytvorení nového Zboru povereníkov.

V tom istom čase začínajú dočasní povereníci čistky na bývalých demokratických poverenictvach. Dr. J. Šoltész, povereník pre priemysel a obchod, dáva pod národnú správu najhlavnejšie slovenské družstvá: družstvo SLODOB, Združenie hospodárskych družstiev, ktoré viedol p. Šikura, Nákupné ústredie potravinárskych družstiev (NUPOD), Ústredné družstvo (ÚD) a družstvo liehovarov.

Tak ako v Prahe, ale v porovnaní s hlavným mestom štátu s určitým oneskorením, polícia začína realizovať „plán zatýkaní“. Zdá sa, že všetky osobnosti z armády, polície a z administratívy, ktoré na seba upozornili svojím nepriateľstvom voči komunizmu, boli zapísané do zoznamov: tak bol vydaný zatýkací príkaz na kapitána Kukli-

<sup>50</sup> Kerenskij, Alexander Fjodorovič (1881 – 1970) – ruský politik.

<sup>51</sup> Horváth, Ivan (1904 – 1960) – slovenský politik a spisovateľ.

ša,<sup>52</sup> člena Národnej bezpečnosti, ktorý sa minulý rok dostal do sporu so 7. oddelením Povereníctva vnútra, a intervenoval v Slovenskej národnej rade. Poslanci Gécí<sup>53</sup> a Laurinec,<sup>54</sup> ktorí v decembri 1947 tvrdo odsúdili používanie násilných metód, použitých počas výsluchov konšpirátorov, a ktorí predložili početné svedectvá Slovenskej národnej rade, nové predsedníctvo Slovenskej národnej rady čoskoro zbaví mandátu a tým aj imunity.

## 2. Postoj Strany slobody

Predsedníctvo Strany slobody zaujíma vyčkávaci postoj. „*Bolo by vhodné,*“ vyhlasuje PRAVDA, „*aby vedúci činitelia tejto politickej strany prijali rozhodnutie... Nech konajú rýchlo, lebo by mohli zmeškať vlak...*“

## 3. Postoj obyvateľstva

Komunistická tlač môže nasledujúci deň so zadostučením konštatovať, že 26. februára vládol na Slovensku úplný pokoj.

## Piatok 27. februára

### 1. Činnosť komunistov

V priebehu 27. februára sa Dr. Husákovi podarí vytvoriť nový Zbor povereníkov, ktorý fakticky pozostáva z 10 komunistov, jedného člena Strany slobody a dvoch disidentských demokratov. Pán Fr. Zupka,<sup>55</sup> predstaviteľ Slovenskej odborovej rady ako aj Dr. J. Viktory,<sup>56</sup> predstaviteľ Jednotného zväzu odbojárov, sú členmi komunistickej strany.

V Slovenskej národnej rade sa pod vedením Dr. Ivana Horvátha zorganizuje akčný výbor; tvoria ho hlavne páni Benada,<sup>57</sup> Brežný,<sup>58</sup> Gašperik, Granatier, Kulich,<sup>59</sup> Rašla, Šalgovič<sup>60</sup> a Viktory. Tento výbor sa rozhodne preskúmať postoj každého z členov Slovenskej národnej rady k režimu ľudovej demokracie. Všetci tí, ktorí sa osvedčia, že nechceli „*pochopiť nevyhnutnosť podporiť inštitúcie ľudovej demokracie*“, budú nahradení.

Po vylúčení tých členov Slovenskej národnej rady, ktorých nepriateľstvo je všeobecne známe – konkrétne poslanci Michal Geczi a Imrich Laurinec – často nasledu-

52 Kukliš, Július (1911 – ?) – člen SNR od 3. 9. 1946 do 27. 2. 1948. Za informáciu o období členstva J. Kukliša, M. Gécího a I. Laurince vďačím pracovníkovi Historického ústavu SAV Dr. J. Zatkuliakovi.

53 Gécí, Michal (1919 – ?) – člen SNR od 3. 9. 1946 do 28. 2. 1948.

54 Laurinec, Imrich (1906 – ?) – člen SNR od 3. 9. 1946 do 28. 2. 1948.

55 Zupka, František (1901 – 1976) – slovenský stranícky a odborový činiteľ.

56 Viktory, Július (1907 – 1985) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1947 povereník vnútra, neskôr povereník spravodlivosti, 1945 – 1954 poslanec Slovenskej národnej rady.

57 Benada, Ludovít (1899 – 1973) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1968 člen ÚV KSS.

58 Brežný, Vladimír (1905 – 1978) – slovenský verejný činiteľ, po r. 1945 funkcionár Demokracickej strany, v čase februárového prevratu člen akčného výboru Slovenskej národnej strany.

59 Kulich, Martin (1906 – 1979).

60 Šalgovič, Viliam (1919 – 1990) – slovenský komunistický politik.

je ich obvinenie. Proti obojm týmto demokratickým poslancom je 27. februára podaná súdna žaloba za urážku na cti Národnej bezpečnosti.

V dôsledku odhalenia „určitých dokumentov“ na ústrednom sekretariáte bývalej Demokratickej strany je podaná súdna žaloba aj proti Dr. Lettrichovi. Hlásateľ bratislavského rozhlasu predpoludním oznamuje, že počas prehliadky boli nájdené letáky vyzývajúce obyvateľstvo na odpor proti akcii vlády. Väčšinu týchto letákov, vyhlasuje *PRÁCA*, vyhotovil Dr. F. Hodža<sup>61</sup> a Dr. Baar,<sup>62</sup> zastupujúci Demokratickú stranu v Slovenskej národnej rade.

Predsedníctvo Slovenskej národnej rady protokolárne zaznamenáva demisiu kanonika Cvinčeka ako aj 21 odvolaní realizovaných akčným výborom Demokratickej strany spomedzi zástupcov tejto strany v Slovenskej národnej rade. Pozornosti nemôže ujsť najmä meno generála Ambruša,<sup>63</sup> Dr. J. Lettricha, Dr. Milana Pišúta,<sup>64</sup> Dr. Baara, pánov Geczihu, Laurinca, Pavla Haljana,<sup>65</sup> Juliúsa Kukliša, Miloša Ruman-<sup>66</sup> a Ludovíta Šebšela.<sup>67</sup>

Komunistická strana oznamuje, že odvoláva majora Žingora.<sup>68</sup>

V rozličných odboroch školskej správy, armády, žurnalistiky (*ČAS*, *NOVÉ PRÚDY* atď.), verejných úradov atď. dochádza k početným „výpovediam“, ako aj k viacerým vyloženým odvolaniam z funkcií.

Pán Bobrík,<sup>69</sup> šéf predsedníctva Združenia slovenských poľnohospodárov, je nahradený p. E. Sitárom;<sup>70</sup> v radoch kádrových pracovníkov tohto združenia, ktoré až doteraz takmer celkom unikalo kontrole komunistov, prebieha tvrdá čistka. Jeho vedúci činitelia vystúpili proti nezákonnému charakteru zjazdu roľníckych komisií, zvolanému do Prahy na 28. a 29. február.

Medzitým v súlade s odborárskymi plánmi pokračuje znárodňovanie slovenských podnikov. Budova Demokratickej strany v Bratislave, ako aj tlačiareň „Grafia“, „najmodernejšia na Slovensku“ (*PRÁCA*, 28. februára), ktorá tiež patrila Democratickej

61 Hodža, Fedor (1912 – 1968) – slovenský politik, v rokoch 1945 – 1948 generálny tajomník Demokratickej strany.

62 Baar, Lubomír (\*1918) – člen SNR od 3. 9. 1946 do 27. 2. 1948.

63 Ambruš, Ján (1899 – 1998) – slovenský generál, v rokoch 1945 – 1948 člen Slovenskej národnej rady.

64 Pišút, Milan (1908 – 1984) – slovenský literárny historik a kritik.

65 Haljan, Pavol (1919 – ?) – člen SNR od 3. 9. 1946 do 28. 2. 1948.

66 Rumann, Miloš (1897 – 1967) – slovenský verejný činiteľ, člen Demokratickej strany, v rokoch 1947 – 1948 poslanec Slovenskej národnej rady.

67 Ide pravdepodobne o Ludovíta Šenšela (1888 – 1956), účastníka odboja, pracovníka Povereníctva školstva a pred februárovým prevratom člena Slovenskej národnej rady.

68 Žingor, Viliam (1912 – 1951) – slovenský partizánsky veliteľ.

69 Bobřík, Matej (1898 – 1968) – slovenský verejný činiteľ, funkcionár Demokratickej strany, v rokoch 1945 – 1948 poslanec Slovenskej národnej rady.

70 Sitár, E[duard ?]; (bližšie neidentifikovaný).

kej strane, sú obsadené na základe príkazu Rady odborov, ktorá si ich privlastní. „Odbory“, vyhlási PRÁCA, „mali odjakživa morálne právo na vlastníctvo týchto budov.“

## 2. Postoj Strany slobody

Komunistické noviny NÁRODNÁ OBRODA ľutujú, že Strana slobody ešte nevy-medzila svoj postoj k novému režimu.

Avšak noviny SLOBODA, orgán tejto strany, 29. februára uverejní „vyhlásenie“ oznamujúce, že plénum predsedníctva Strany slobody zabezpečí vedenie hnutia až do zvolania normálneho zjazdu. Toto „vyhlásenie“ dodáva:

*„Berúc do úvahy súčasnú politickú situáciu, plénum predsedníctva schválilo postup zástupcov Strany slobody v udalostiach, ktoré sa práve odohrali, a rozhodlo sa delegovať svojich zástupcov na ďalšie rokovania s kompetentnými osobnosťami. Plénum predsedníctva oznamuje členom strany i slovenskej verejnosti, že Strana slobody sa plne stotožňuje s demokratickým a ľudovým vývinom pokrokových síl nášho politického života, ako aj s novou Gottwaldovou vládou, ktorej sľubuje svoju pomoc.“*

Autori vyhlásenia žiadajú všetky miestne organizácie, aby do akčných výborov vyslali svojich zástupcov.

## Historique des principaux événements politiques survenus en Slovaquie au cours de la crise gouvernementale tchécoslovaque de février 1948

Samedi 21 février. – matinée.

### 1) L'activité des communistes slovaques.

Tout en évitant de manifester une activité bruyante, les communistes slovaques passent immédiatement à l'action. Leurs gestes sont précis, et semblent déjà obéir à un plan „ad hoc“ minutieusement préparé à l'avance.

Sur l'ordre du Président du Conseil des Commissaires, M. G. Husak, qui fut en novembre 1947, lors de la crise slovaque, le grand exécutif de la manœuvre communiste, un „Commissaire-Administrateur“. M. Richard Raiman, prend la direction des Services de la Radio-Diffusion Tchécoslovaque en Slovaquie, tandis qu'un censeur, M. Tibor Dármer-Štitnický s'installe au bureau de la rédaction du bulletin radio-diffusé de l'Agence ZAS.

Aux environs de 10. h., les stations de T.S.F. de Slovaquie, radiodiffusent les discours prononcés à Prague sur la place de la Vieille Ville, devant la population ouvrière pragoise, par le Président Gottwald, Mme Kousova-Petrankova (membre de la fraction pro-communiste du Parti Social-Démocrate), et différents leaders syndicalistes.

La PRAVDA du matin annonce les événements survenus la veille à Prague sous le titre: „Les éléments antipopulaires se sont démasqués – LA REACTION A QUITTE LE FRONT NATIONAL – La réaction tchéque et slovaque de concert avec les agents de l'impérialisme étranger menace la sécurité de la République – Le bloc antidémocratique et antisocialiste a voulu renverser le régime de la démocratie populaire.“

L'organe centrale du Parti Communiste slovaque publie la déclaration du Comité central du Parti Communiste tchécoslovaque:

– La présidence du Parti Communiste se réunit.  
– Conformément au „vœu“ exprimé par le chef du gouvernement au cours du meeting pragois de 10 h., les communistes slovaques commencent à organiser des „Comités d'Action du Front National“ dans les principales villes et localités de Slovaquie: leurs dirigeants s'empres- sent de publier des déclarations enthousiastes de fidélité à M. Gottwald; ils annoncent que les travailleurs sont prêts à „utiliser les moyens les plus efficaces pour assurer la victoire du régi- me de la démocratie populaire et le triomphe du socialisme“. (PRACA, 22 février 1948).

2) La présidence du Parti Démocrate se réunit. Elle est vouée à l'impuissance par le fait que le poste émetteur de Bratislava est entre les mains de communistes. Dans la résolution qu'elle publie, elle approuve la manière d'agir des Ministres représentant le Parti Démocrate, et leur exprime sa confiance. Elle affirme que le Parti reste fidèle à la politique de collaboration dans le cadre du Front National. Elle estime que la crise pourra être résolue d'une manière consti- tutionnelle, et conformément aux traditions démocratiques.“ (compte-rendu de la SLOBODA du 23 février 1948). Du reste, les journaux démocrates qui paraissent dans la matinée, observent une attitude d'attente, et semblent espérer que la crise sera résolue comme toutes celles qui ont eu lieu jusqu'ici. Sous le titre: „Crise gouvernementale ouverte“, le ČAS expose les conditions dans lesquelles les Ministres démocrates ont été amenés à démissionner. Il publie la lettre de démission de ces Ministres, et annonce, sans ajouter de commentaire, que les représentants sociaux-démocrates n'ont pas démissionné, mais s'opposent à la formation d'un gouvernement dont serait exclu tel ou tel parti du Front National. Après avoir déclaré qu'une menace commu- niste pèse sur le pays, le ČAS conclut sur un ton modéré: „Quelque profonde et grave soit la crise gouvernementale, une chose est certaine: c'est qu'il faut lui trouver une issue. Tous les partis politiques devront se mettre au travail et résoudre en commun les problèmes de l'heure, en s'appuyant sur les forces saines et loyales qui prévalent au sein de tous les partis politiques tchèques et slovaques; ces forces trouveront comme elles l'ont toujours fait jusqu'à présent, une issue à la situation difficile d'aujourd'hui“.

3) L'organe du Parti Social-Démocrate en Slovaquie réclame le maintien du Front Natio- nal sous sa forme présente; les partis de la droite, dit-il, aussi bien que les communistes, doivent faire passer l'intérêt de la République et la concorde intérieure avant toute autre chose.



4) L'attitude de la population.

La population conserve son calme, mais certains visages trahissent une anxiété. Un dispositif de police discret mais présent partout, rappelle aux étudiants et à tous ceux qui seraient tentés de manifester, que la Slovaquie est presque aussi étroitement surveillée que lors du procès et de l'exécution de „Monseigneur Tiso“.

Du reste, chacun a le sentiment que les destinées du pays se jouent à Prague; on attend la décision du Président Beneš.

Soirée.1) L'activité des communistes.

Dans une lettre qu'il adresse aux 5 Commissaires membres du Parti Démocrate (M.M. Styk, Josko, Kvetko, Lukačovič et Štefanik), ainsi qu'au Vice-Président Polak qui représente Le Parti Démocrate au sein de la présidence du Conseil des Commissaires, M. Husak leur fait savoir qu'il les considère comme démissionnaires. „Le départ des Ministres démocrates du Cabinet, dit-il, doit avoir sa conséquence logique en Slovaquie“. Cette nouvelle ne sera connu que le lendemain.

Vers 19 h., le Parti Communiste slovaque organise un meeting dans la grande salle de la Redoute à Bratislava. Au cours de ce meeting, plusieurs discours sont prononcés, notamment par M. Široky, Président du parti, qui reprend les thèmes développés à Prague par les orateurs du Parti Communiste tchéque. Les manifestants se séparent dans le calme, après une réunion qui semblent s'être déroulé sans passion.

2) Les dirigeants du Parti Démocrate, qui, en novembre 1947, avaient pu opposer une résistance efficace à la manoeuvre de débordement du Front National tentée par M. Husak, ne s'efforcent même pas de mobiliser leurs partisans. Cependant, le <sup>L</sup> Colonel Polak, qui représente la fraction progressiste au sein du parti, est mis en vedette par l'entretien que lui accorde M. Husak.

Dimanche 22 février.1) L'activité des communistes.

L'action des dirigeants communistes en Slovaquie conserve son caractère complexe d'efficacité et de discrétion.

Les ouvriers et typographes de l'imprimerie SLOVENSKA GRAFIA, qui appartient au Parti Démocrate, refusent d'imprimer le ČAS, les NOVE PRUDY et le ŠIDLO, c'est-à-dire l'organe satirique de ce parti. Par ailleurs, les ouvriers-papetiers refusent de livrer du papier à l'imprimerie démocrate.

2) Le Parti du Dr. Lettrich est ainsi privé de tout moyen d'expression. Les rédacteurs du

ČAS ne tenteront même pas de faire paraître une édition vouée à l'avance à la confiscation.

3) Par ailleurs, il semble que beaucoup de gens commencent à prendre leur parti de la situation, et à s'habituer à cette ambiance d'incertitude, à ce calme trompeur qui favorise certaines révolutions politiques habilement menées.

Lundi 23 février.

1) L'activité des communistes.

Dès les premières heures de la matinée, la direction des commissariats „démocrates“ passe à titre provisoire, entre les mains de personnalités communistes. Ainsi en a décidé le Dr. Husak, qui prend lui-même la direction du Commissariat à l'Agriculture, tandis que M. Novomesky, Commissaire aux Ecoles (communiste), M. Bečko, Commissaire à la Santé Publique (social-démocrate), et M. Blaho, Commissaire aux Postes (membre du Parti de la Liberté), prennent respectivement en mains le Commissariat au Ravitaillement, le Commissariat aux Finances, et le Commissariat à la Technique.

L'opération s'effectue sous la protection de la police, qui interdit l'entrée des immeubles aux anciens „titulaires“; parmi ceux qui se trouvaient déjà dans la place, certains essaient vainement de résister, notamment le Dr. Kvetko, Commissaire au Ravitaillement.

Le lendemain, la presse communiste devait annoncer que la décision prise par le Dr. Husak avait reçu l'entière approbation du Président Gottwald, et que la plupart des fonctionnaires des Commissariats intéressés s'étaient comportés „loyalement“. (PRACA, 24 février 1948).

D'autre part, la presse communiste cherche à donner l'impression que les „Comités d'Action du Front National“ se multiplient dans la plupart des régions de Slovaquie, notamment en Slovaquie orientale (à Prešov, Sabinov, Bardejov, etc.) et en Slovaquie Centrale (à Banská Bystrica, à Žilina et à Zvolen). A Bratislava, le Comité d'Action est présidé par le Colonel Rašľa; il comprend notamment le Dr. Vasek (communiste), le Dr. Kysely (ancien démocrate), et M. Škarpišek (social-démocrate). Néanmoins, au dire de la SLOBODA, organe du Parti de la Liberté (numéro du 25 février 1948), les comités d'action auraient de la peine à se constituer, les démocrates, les sociaux-démocrates et les membres du Parti de la Liberté refusant d'y adhérer.

D'une manière générale, la presse communiste du 23 février reprend les thèmes déjà développés, insistant sur la volonté du peuple d'interdire à tout jamais à la „réaction“ l'accès au pouvoir et aux postes importants. Elle commence à exploiter les succès déjà remportés, et présente la formation des comités d'action comme un phénomène spontané. Elle souligne avec satisfaction le calme qui règne en Slovaquie; elle l'interprète comme le signe extérieur de l'ap-

probation générale. Enfin, elle exploite les nouvelles les plus favorables de Prague, et rend compte des décisions prises par le Congrès des Conseils d'entreprises (22 février).

Quant à l'attitude des „troupes“ communistes, elle semble obéir à des consignes de tenue et de discipline qui auraient été données. C'est ainsi que la manifestation en l'honneur de l'Armée Rouge, se déroule dans le calme à Bratislava. En dehors de la participation obligatoire des troupes, de la police et des délégations des syndicats, la manifestation ne réunit qu'un millier de personnes environ.

2) La Présidence du Parti Démocrate siège à Bratislava, en attendant la décision du Président de la République. Privée de ses moyens d'expression habituels, elle semble avoir déjà perdu contact avec ses „troupes“; celles-ci du reste sont loin d'être organisées ) l'exemple des „troupes“ communistes; elles ne disposent d'aucun élément de choc.

3) La section slovaque du Parti Social-Démocrate interdit à ses adhérents d'entrer dans les „Comités d'Action“ qu'organisent les communistes. Elle met tout son espoir dans une solution de compromis qu'imposerait le Président Beneš (NOVY HLAS, 23 février).

4) Le Parti de la Liberté observe la même attitude.

5) La population accepte comme un fait accompli la démission forcée des Commissaires démocrates.

Mardi 24 février.

1) L'Activité des communistes.

La presse communiste s'efforce de démontrer qu' „un mouvement populaire puissant se développe à travers toute la République, créant ainsi les premières bases du nouveau gouvernement Gottwald“. Parlant des visites effectuées la veille chez le Président Beneš par MM. Gottwald et Nosek, elle déclare qu'aucune désision „définitive“ n'est encore intervenue au sujet de la démission des Ministres des trois partis de droite. Elle signale la découverte de documents importants dans les bureaux du Parti Socialiste-National qui „préparait un coup d'Etat armé“, et considère qu'il était impossible de laisser les Commissaires démocrates occuper leur siège.

Elle annonce également les premières arrestations et „mises en congé“ opérées dans certains ministères, ainsi que l'ouverture de poursuites judiciaires contre M. Ursiny, dont certaines actions tombent sous le coup de la loi sur la protection de la République.

L'ordre de grève générale lancé par le Congrès des Conseils d'Entreprises est appliqué en Slovaquie. La presse communiste déclarera: „Il n'y eut qu'un seul briseur de grève, dans l'entreprise Stollwerck.“

Cependant, la main-mise communiste sur les Commissariats s'accroît. Le Commissaire à la Prévoyance Sociale, M Pull, prend la direction du Commissariat aux Finances, qui avaient été confiée la veille à un social-démocrate; en même temps, M. Bezck, Commissaire aux Trans-

ports, remplace un membre du Parti de la Liberté à la direction du Commissariat à la Technique.

Enfin, le Comité d'Action de Bratislava cherche à s'emparer du pouvoir municipal. Une délégation de ce Comité se rend auprès du Maire-Primator, M. Kuban (démocrate). Elle demande au Maire, ainsi qu'aux membres démocrates du Comité National, de définir leur position à l'égard du gouvernement Gottwald, et de son programme. Les intéressés répondent qu'ils se considèrent comme membres d'un parti „gouvernemental“; ils refusent de répondre aux deux questions qui leur ont été posées.

Le Comité d'Action que préside le Colonel Rašla, personnalité importante du Parti Communiste slovaque, s'installe à la mairie. Un représentant de l'organisation des Résistants propose que la ville soit placée sous la direction d'un Commissaire du Gouvernement. Cependant, le Comité d'Action adhère à la proposition de M. Vasek, et un nouvel interrogatoire a lieu l'après-midi. Les intéressés font valoir que la procédure du Comité d'Action est illégale; à ceci le délégué communiste Kozma réplique que les Comités Nationaux ne sont que les organes d'exécution du pouvoir gouvernemental. Les démocrates donnent aux deux questions une nouvelle réponse évasive.

La délégation transforme alors la première question. Elle demande aux membres du Comité National s'ils sont favorables à la constitution d'un gouvernement que dirigerait M. Gottwald, qui comprendrait, en plus des Ministres non démissionnaires, des personnalités désignées „suivant les usages parlementaires“, et dont la composition serait approuvée par le Président de la République. Les intéressés répondent par l'affirmative.

2) Les dirigeants démocrates ne donnent toujours aucun signe de vie; une partie de leurs dirigeants font du reste la navette entre Bratislava et Prague, la capitale demeurant le théâtre essentiel de la crise.

D'ores et déjà, les communistes se servent du Dr. Kysely pour essayer de briser l'unité du Parti Démocrate. Bien que le Dr. Kysely ne soit plus membre de ce parti, ils le tiennent officiellement pour le „représentant de l'opposition catholique au sein du Parti Démocrate“.

3) La présidence du Parti de la Liberté se réunit en séance restreinte. Elle publie une déclaration par laquelle elle rejette toute responsabilité dans la crise; par là, elle évite de se prononcer. „Nous regrettons, dit-elle, que la solution de la crise naissante n'ait pas été demandée au Front National des Partis Tchéques et Slovaques“. Selon elle, la crise ne peut être résolue que sur la base du Front National tel qu'il fonctionne actuellement. Utilisant cette formule adroite, elle demande aux membres du parti „de ne s'associer à aucune action dont le but serait de renverser ou de remplacer le système politique actuel de collaboration entre les partis du Front National, ou les organismes et les institutions de la démocratie populaire“.

Par télégramme, la présidence du Parti de la Liberté demande au Premier Ministre de convoquer le Front National.

A l'égard des Comités d'Action, le Parti de la Liberté recommande toujours l'abstention.

4) Le Parti Social-Démocrate n'apporte aucune modification à son attitude.

5) Le calme continue à régner dans l'ensemble de la Slovaquie. La presse communiste reconnaît que les effectifs de la police ont été renforcés, et que „d'importantes mesures“ ont été prises en vue du maintien de l'ordre.

Mercredi 25 février.

1) L'Activité des communistes.

A mesure que se fortifie à Prague la position des communistes tchèques, les entreprises des communistes slovaques se font plus hardies.

Plusieurs délégations d'ouvriers appartenant aux usines de la banlieue de Bratislava, se rendent auprès du Comité National, et obligent ses membres à démissionner: les réponses données la veille par ces derniers aux questions qui leur furent posées, n'ont pas été jugées satisfaisantes.

Une perquisition est effectuée par la police au secrétariat central du Parti Démocrate.

Par ailleurs, les communistes s'efforcent d'augmenter la confusion qui règne déjà parmi les cadres du Parti Démocrate, en favorisant l'activité de son ancien membre, le Dr. Kysely; ce dernier avait été exclu du parti à la suite des tractations qu'il avait menées avec les communistes en vue de constituer un 5e parti politique. Dans une allocution qu'il prononce le soir à la radio, une fois le nouveau gouvernement constitué, le Dr. Kysely demande à tous les adhérents „honnêtes“ du parti de donner leur appui à M. Gottwald. Beaucoup, déclare-t-il, sont actuellement désorientés et se demandent ce qu'il faut faire: „abandonner tous ceux qui ont mené ce parti politique à la catastrophe“.

„Certains,“ ajoute-t-il, „s'efforcent de tirer parti de cette situation; ils veulent persuader les catholiques slovaques que leur liberté confessionnelle se trouve gravement menacée par la crise gouvernementale et par la solution qui vient de lui être donnée. Tout ceci est faux; aucune des personnalités qui composent le gouvernement, notamment le Premier Ministre, n'a l'intention de rompre les engagements solennels qui ont été pris...“.

D'autre part, le Lt Colonel Polak crée une comité d'action au sein du Parti Démocrate; il est assisté de l'ancien Commissaire Lukačovič (un ecclésiastique) et du député Mrljan, ainsi que de quelques autres personnalités du parti (PRACA, 26 février 1948). S'adressant par radio aux membres et aux cadres du Parti Démocrate, il déclare: „La participation des dirigeants du Parti Démocrate à l'action menée contre l'Etat, nous oblige à leur exprimer notre mécontentement, et à demander à tous les adhérents de les abandonner; c'est pour nous le seul moyen de garan-

tir le parti, la vraie démocratie et la République contre des dommages ultérieurs... Acceptez notre décision et comprenez qu'à la suite des importants sacrifices que nous avons de consentir, nous entrons maintenant dans la voie de la vraie démocratie. Nous vous invitons à collaborer avec le Gouvernement de Klément Gottwald et avec le nouveau Conseil des Commissaires."

Dans la soirée, le Dr. Lettrich démissionne de ses doubles fonctions de Président du Parti Démocrate et de Président du Conseil National Slovaque. Au cours d'une entrevue „dramatique“, il confie la direction du parti au Lt Colonel Polak; selon la NARODNA OBRODA (27 février 1948), le Lt Colonel Polak aurait fait remarquer au Dr. J. Lettrich que son geste était inutile, un comité d'action ayant déjà pris tous les pouvoirs en mains; le journal ajoute que la plupart des anciens dirigeants ou Commissaires démocrates, notamment MM. Ursiny, Granatier, Fraštacky, Kvetko et Štefanik, ainsi que la majorité des députés membres du parti, s'empressèrent, dans la journée du 25 février, de faire amende honorable auprès de Lt Colonel Polak. Seul le Dr. Josko, ex-Commissaire aux Finances, serait resté intransigeant, continuant d'affirmer que le parti aurait du mobiliser tous ses membres et tenir tête contre „l'évolution de la situation“.

Le Chef de la Présidence du Conseil National Slovaque, M. Martinček, est mis en état d'arrestation par la police.

Un „Comité d'Action du Front National de toute la Slovaquie“ se constitue à Bratislava. Il comprend des „représentants“ des 4 partis politiques, du Conseil Syndicaliste slovaque, de l'Association des Agriculteurs slovaques et de l'Association de la Jeunesse Slovaque. Le Parti Communiste slovaque y délègue son Président, M. Široky, son secrétaire général, M. Baštovan-sky, M.M. Husak, Šoltés et Šmidke; le Parti Démocrate y est représenté par M.M. Polak, Lukačovič et Mjartan, le Parti Social-Démocrate par quelques dirigeants conduits par M. Frlička.

### 2) L'attitude des sociaux-démocrates slovaques.

Au cours de la réunion du „Comité d'Action du Front National“, M. Frlička déclare au nom du Comité régional du Parti Social-Démocrate, qu'il approuve la conduite du Comité central de Prague.

### 3) L'attitude du Parti de la Liberté.

Au cours de cette même réunion, le Dr. Bruha, catholique, secrétaire général du Parti de la Liberté annonce que jusqu'à présent aucune décision n'a été prise, ni par la présidence, ni par aucun organe du parti, au sujet de l'attitude à adopter à l'égard du nouveau Gouvernement.

(La séance du Comité d'Action du Front National se termine par l'élection d'un Comité Préparatoire de 45 membres; 6 personnes constituent la présidence de ce comité. Le Dr. Husak est chargé de négocier la formation d'un nouveau Conseil des Commissaires).

### 4) L'attitude des anciens dirigeants du Parti Démocrate.

Comme il vient d'être signalé, l'ancienne présidence du Parti Démocrate, après avoir siégé sans interruption dans les derniers moments de la crise, abandonne la lutte. Depuis plusieurs jours, le chanoine Cvinček, Vice-Président du Conseil National Slovaque et membre du comité exécutif du Parti Démocrate, a disparu de Bratislava.

5) L'attitude de la population.

La complète, bien que tardive „abdication“ du Dr. Ed. Beneš devant le coup de force communiste, ne surprend guère les milieux catholiques de Slovaquie. Ces milieux ont toujours eu tendance à considérer l'ancien Ministre des Affaires Etrangères comme le Kerensky de la Tchécoslovaquie.

Dans la soirée du 25 février, le Dr. Kysely se rend à la Maison des Etudiants Slovaques communément appelée „Collège Svoradov“. Devant les étudiants réunis, il s'efforce de montrer la nécessité d'une entente avec les communistes. Ses arguments sont vivement critiqués, et une discussion ardente s'instaure, qui se poursuivra assez tard dans la nuit. Sa visite se solde par un échec presque complet.

Jeudi 26 février.

1) L'activité des communistes.

La voie est désormais entièrement libre pour les communistes slovaques qui se contentent du reste de „copier“ leurs camarades tchèques en ce qui concerne l'épuration et les arrestations, et d'exécuter les décisions prises par les nouvelles autorités de Prague, celle notamment qui donne aux comités d'action le pouvoir de révoquer les membres „déloyaux“ des Comités Nationaux de districts et de communes, et de leur désigner des remplaçants. Le Comité d'Action Central de Prague a d'ailleurs pris soin de préciser que les comités d'action ne se constituaient pas par voie électorale, mais par nomination des „hommes loyaux à l'égard du régime de la démocratie populaire“.

A 17 h. 30, M.M. Šmidke, Horvath et Granatier, Vice-Présidents du Conseil National Slovaque se réunissent. M. Šmidke, personnalité communiste, est désigné par ses collègues pour occuper provisoirement le siège de Président, en attendant l'élection d'une nouvelle Présidence.

Par ailleurs, M. Husak „négocie“ la formation d'un nouveau Conseil des Commissaires.

Dans le même temps, les Commissaires temporaires commencent l'épuration des anciens Commissariats démocrates. Le Dr. J. Šoltés, Commissaire à l'Industrie et au Commerce, place sous l'administration nationale les principales coopératives slovaques: la coopérative SLODOB, l'Association des Coopératives Economiques que dirigeait M. Šikura, la Centrale d'Achat des Coopératives d'Alimentation (NUPOD), la Coopérative Centrale (UD) et la coopérative des distilleries.

Ainsi qu'à Prague, mais avec un certain retard sur la capitale de l'Etat, la police commence à mettre à exécution une sorte de „plan d'arrestations“. Il semble que toutes les personnalités de l'armée, de la police et de l'administration qui se sont signalées publiquement par leur hostilité au communisme, aient été inscrites sur des listes: c'est ainsi qu'un mandat d'arrêt est lancé contre le Capitaine Kukliš, membre de la Sûreté Nationale, qui l'an dernier eut maille à partir avec la 7e section du Commissariat à l'Intérieur, et fit des interventions auprès du Conseil National Slovaque. Les députés Geczi et Laurinec, qui, en décembre 1947, condamnèrent violemment les méthodes de violence utilisées au cours des interrogatoires subis par les conspirateurs et apportèrent des témoignages nombreux devant le Conseil National Slovaque, seront bientôt privés de leur mandat, et automatiquement de leur immunité, par la nouvelle Présidence du Conseil National Slovaque.

### 2) L'attitude du Parti de la Liberté.

La Présidence du Parti de la Liberté demeure sur l'expectative. „Il convient, déclare la PRAVDA, que les dirigeants de ce parti politique prennent une décision... qu'ils fassent vite car ils pourraient manquer le train...“

### 3) L'attitude de la population.

La presse communiste constatera le lendemain avec satisfaction qu'un calme parfait a régné à travers la Slovaquie durant la journée du 26 février.

### Vendredi 27 février.

#### 1) L'activité des communistes.

Au cours de la journée du 27 février, le Dr. Husak parvient à constituer un nouveau Conseil des Commissaires, qui comprend en fait 10 communistes, un membre du Parti de la Liberté, et 2 démocrates dissidents. Le représentant du Conseil des Syndicats Slovaques, M. Fr. Zupka, ainsi que le représentant de l'Association Unie des Résistants, le Dr. J. Viktory, sont membres du Parti Communiste.

Un comité d'action s'organise au sein du Conseil National Slovaque, sous la direction du Dr. Ivan Horvath; il comprend notamment M.M. Benada, Brežny, Gašperik, Granatier, Kulich, Rašla, Salgovič et Viktory. Ce comité décide d'examiner l'attitude de chacun des membres du Conseil National Slovaque à l'égard du régime de la démocratie populaire. Tous ceux qui auront prouvé qu'ils ne voulaient pas „comprendre la nécessité de promouvoir les institutions de la démocratie populaire“ seront remplacés.

L'élimination de certains membres du Conseil National Slovaque dont l'hostilité est notoire, tels les députés Michal Geczi et Imrich Laurinec, est souvent suivi de leur mise en accusation. Contre les deux députés démocrates dont le nom vient d'être cité, une action en justice est intentée dans la journée du 27 février, pour atteinte à l'honneur de la Sûreté Nationale.



Une action en justice est également intentée contre le Dr. J. Lettrich, à la suite de la découverte de „certains documents“ au Secrétariat Central de l'ancien Parti Démocrate. Dans la matinée, le speaker de la radio de Bratislava annonce que des tracts invitant la population à résister contre l'action du Gouvernement, ont été découverts au cours de la perquisition. „La majorité de ces tracts, déclare la PRACA, avaient été rédigés par le Dr. F. Hodža et par le Dr. Baar, représentant du Parti Démocrate au sein du Conseil National Slovaque.“

– La Présidence du Conseil National Slovaque se réunit et enregistre la démission du Chanoine Cvinček, ainsi que 21 révocations effectuées par le comité d'action du Parti Démocrate parmi les représentants de ce parti au Conseil National Slovaque. On remarque notamment les noms du Général Ambruš, du Dr. J. Lettrich, du Dr. Milan Pišut, du Dr. Baar, de M.M. Geczi, Laurinec, Pavol Haljan, Julius Kukli, Miloš Ruman et Ludovit Šebšel.

Le Parti Communiste fait savoir qu'il révoque le major Žingor.

De nombreuses „mises en congé“ ainsi que plusieurs „destitutions“ pures et simples sont effectuées dans les diverses branches de l'administration de l'enseignement, de l'armée, du journalisme (ČAS, NOVE PRUDY, etc...), de la magistrature, etc...

Le chef de la présidence de l' Association des Agriculteurs Slovaques, M. Bobrik, est remplacé par M. E. Sitar; une épuration sévère est effectuée parmi les cadres de cette Association qui, jusqu'alors, échappait presque entièrement au contrôle des communistes. Ses dirigeants s'étaient élevés contre le caractère illégal du congrès des commissions agricoles convoqué à Prague pour le 28 et le 29 février.

Par ailleurs, la nationalisation des entreprises de Slovaquie se poursuit, conformément au plans syndicalistes. L'immeuble du Parti Démocrate à Bratislava, ainsi que l'imprimerie „Grafia“, „la plus moderne de Slovaquie“ (PRACA, 28 février), et qui appartenait également au Parti Démocrate, sont occupés par ordre du Conseil des Syndicats qui se les approprie. „Les syndicats, déclarera le PRACA, disposaient, depuis toujours, d'un droit moral sur la propriété de ces immeubles“.

## 2) L'attitude du Parti de la Liberté.

Le journal communiste NARODNA OBRODA regrette que le Parti de la Liberté n'ait pas encore défini sa position à l'égard du nouveau régime.

Cependant, le journal SLOBODA, organe de ce parti, publiera le 29 février une „déclaration“ annonçant que le plenum de la Présidence du Parti de la Liberté assurera la direction du mouvement, jusqu'à la convocation d'un congrès régulier. Cette „déclaration“ ajoutera:

„Prenant en considération la situation politique actuelle, le plenum de la Présidence a approuvé la manière d'agir des représentants du Parti de la Liberté dans les événements qui viennent de se dérouler, et elle a décidé de déléguer ses représentants pour des négociations ultérieures avec les personnalités compétentes.“

„Le plenum de la Présidence fait savoir aux membres du Parti ainsi qu’au public slovaque, que le Parti de la Liberté adhère entièrement au développement démocratique et populaire des forces progressistes de notre vie politique, ainsi qu’au nouveau gouvernement Gottwald auquel il promet son aide.“

Les auteurs de la déclaration demandent à toutes les organisations locales d’envoyer des représentants aux comités d’action.

*Pavol Petruf*

## Zmena ekonomického systému v Československu a na Slovensku po februári 1948

Februárový prevrat roku 1948, ktorým sa KSČ dostala k moci, mal výrazný dopad na ďalší ekonomický vývoj tak v celoštátnom meradle, ako aj na Slovensku. Determinanty, ktoré naň vplývali, na celé desaťročia určili novú cestu formovania ekonomického života spoločnosti i ďalší vývoj v oblasti životnej úrovne obyvateľstva. Premeny v ekonomickej oblasti, ktoré sa uskutočnili na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia, mali taký zásadný charakter, že možno hovoriť o systémovej zmene. Postupne vznikla tzv. socialistická ekonomika, založená takmer výlučne na štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov a riadená na základe plánov pripravovaných špecializovanými inštitúciami – plánovacími orgánmi. Teoretickou základňou riadenia ekonomiky bolo tzv. vedecké učenie marxizmu-leninizmu, ktoré sa niekedy poníma ako „posthegelianska filozofia prispôsobená totalitnej ideológii“.<sup>1</sup>

Z týchto súvislostí v konečnom dôsledku vyplynulo, že oblasť ekonomiky prestala byť relatívne autonómnou súčasťou života spoločnosti, ktorá sa riadila prvotným princípom ekonomickej racionality. Prvoradým motívom už nebol princíp zisku jednotlivého podnikateľského subjektu, ale do popredia sa dostal záujem strany, štátu, socialistického spoločenstva, ZSSR a pod. Preto mohli vzniknúť a dlhodobo existovať podniky, ktoré fungovali neefektívne, s vopred plánovanou stratou. Boli totiž priamo napojené na štátny rozpočet, ktorý ich straty či deficity vykryl. Obdobie rokov 1948 – 1952 sa nazýva aj termínom zakladateľské obdobie. V ňom sa sformoval nový systém riadenia ekonomiky (ale aj politiky a celej spoločnosti), ktorá sa postupne stala plne sovietskym typom hospodárstva. Zo zahranično-ekonomického hľadiska v tomto čase prebehla reorientácia Československa na ZSSR a ďalšie socialistické krajiny a v súvislosti s tým aj radikálna štrukturálna prestavba československého hospodárstva, v ktorom sa začala realizovať tzv. ocelová koncepcia jeho vývoja.

Tieto najvšeobecnejšie determinanty určili rámec, v ktorom sa potom ďalší ekonomický vývoj Slovenska dlhé desaťročia pohyboval.<sup>2</sup> K nim sa ešte ako špecifikum pripojila skutočnosť, že ekonomika Slovenska nebola v nasledujúcom období určujúcim spôsobom riadená slovenskými národnými orgánmi, čo bolo dané jeho politickým a mocenským postavením v štruktúre štátu.

<sup>1</sup> Cit. podľa FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o idey komunizmu v 20. storočí*. Bratislava 2000, s. 449.

<sup>2</sup> Porovnaj BARNOVSKÝ, M.: *Determinanty a problémy industrializácie Slovenska*. In.: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno 1998, s. 151.

V súvislosti s novovznikajúcim systémom hospodárstva a jeho riadenia sa v tomto čase často používal termín plánovaná ekonomika. Napriek tomu, že v Československu ideológia a teória komunistov plne ovládla túto sféru až po februári 1948, pokusy s jej riadením a plánovaním z jedného centra sa začali už po skončení vojny. Vychádzalo sa najmä zo živých spomienok na hospodársku krízu z 30. rokov, ktoré akoby dávali za pravdu tým, podľa ktorých stará ekonomická politika, známa ako *laissez-faire*, teda politika nezasahovania do voľného trhového prostredia, bola už nenávratnou minulosťou. Po skončení 2. svetovej vojny v Československu takmer žiadne politicky relevantné sily otvorene proti myšlienke plánovitého riadenia nevystupovali.

Materiálnym základom plánovania sa stala prvá etapa znárodnenia v jeseni 1945, pričom verejný sektor ekonomiky naberal na význame. Postupne začali vznikať inštitúcie celoštátneho charakteru s aspiráciami sledovania ekonomického vývoja i vypracúvania jednotného plánu pre všetky odvetvia ekonomického života – Štátny úrad plánovací, Slovenský plánovací úrad a pod. Na pôde Generálneho sekretariátu Hospodárskej rady (GSHR) sa pripravoval zákon o jednotnej organizácii podnikového účtovníctva, ktorý mal zabezpečovať dokonalú evidenciu hospodárskeho vývoja a prehľad o stave podnikov hospodáriacich v rámci plánovanej ekonomiky, či už išlo o verejný alebo súkromný sektor. Zákon bol schválený 16. 5. 1946<sup>3</sup> a podľa neho sa organizácia podnikového účtovníctva chápala ako ucelená sústava štyroch odborov – účtovníctva, kalkulácie, štatistiky a rozpočtovníctva.

Pripravil sa dvojročný plán, viedli sa diskusie o päťročnom pláne a jeho zameraní. Systém riadenia viacsektorovej ekonomiky, ktorý vznikol v Československu v prvých povojnových rokoch, možno v podstate charakterizovať ako snahu o spojenie centrálného plánovania ekonomického vývoja s trhovým systémom. Vedľa seba pôsobili štátne podniky, súkromné kapitalistické spoločnosti (ktorých podnikanie bolo do istej miery obmedzené po prijatí znárodňovacích zákonov v jeseni 1945) i podniky drobných živnostníkov, remeselníkov a pod. Možnosti vzniku takéhoto systému riadenia ekonomiky boli dané tak vzostupom moci komunistov (s ich plánmi dosiahnuť úplné regulovanie politických i ekonomických procesov v štáte) po skončení 2. svetovej vojny, ako aj oslabením moci klasických buržoázných liberálnych vrstiev a samozrejme tiež ich politických reprezentantov.

V prvom období po februári 1948 sa v oblasti riadenia spočiatku plynulo nadväzovalo na existujúci systém. Zo strany ZSSR ešte nepôsobil absolútny odpor voči „špecifickým cestám“, a preto pri riadení priemyselných podnikov vrátane vnútro-

3 Sborník zákonů a nařízení Republiky československé, r. 1946, č. 51, s. 922 – 923.

podnikového riadenia centrálné orgány predpokladali, že sa bude vychádzať aj z ideí, úspešne overených praxou v závodoch Tomáša Baťu, resp. brnenskej zbrojovky. Základom baťovského spôsobu hospodárenia bola myšlienka vedeckého riadenia práce a zásady podnikového rozpočtu. V praxi sa systém prejavil v rozdelení výrobného procesu na relatívne samostatné časti, tzv. strediská, v ktorých bolo možné presne sledovať výsledky práce a intenzívne na nich zainteresovať pracovníkov. Týmto spôsobom sa mali riadiť všetky priemyselné podniky v Československu pod názvom hospodárenie podľa rozpočtu, resp. od roku 1949 socialistické podnikové hospodárenie (SPH). Prevládal názor, že tento spôsob hospodárenia korešponduje so všeobecnými chozrasčotnými zásadami, aplikovanými v ZSSR. Na základe toho vznikol *Štatút národných podnikov priemyslových*,<sup>4</sup> ktorý bol vydaný vládny nariadením v júli 1950 a mali sa ním riadiť všetky podniky v ČSR. V tomto čase sa zrejme pokladalo za možné nadväzovať v oblasti riadenia na špecifické československé skúsenosti, čo na pôde KSČ presadzoval jej generálny tajomník Rudolf Slánsky. Vedenie KSČ a priori neodmietalo Baťov spôsob hospodárenia a nevidelo ani dôvod na absolútne a mechanické prevzatie sovietskeho chozrasčotu s celou jeho terminológiou. Extrémom však bolo, keď sa systém SPH – overený najmä v spracovateľskom priemysle a v obuvníckej výrobe – mal v priebehu jedného či dvoch rokov zaviesť do všetkých oblastí ekonomiky vrátane ťažkého priemyslu či zahraničného obchodu.

Na začiatku 50. rokov sa však zhoršila medzinárodná situácia a hrozilo, že studená vojna prerastie do ďalšieho globálneho konfliktu, čo napomohlo pevnejšiemu zomknutiu socialistických krajín okolo ZSSR. Tým sa otvorila cesta k ďalšej centralizácii riadenia ekonomiky v ČSR i k urýchlenému a do značnej miery mechanickému prevzatiu administratívno-direktívnych metód riadenia známych zo ZSSR. Preto bol systém SPH, ktorý zainteresovával jednotlivých pracovníkov na výsledkoch práce ich konkrétneho pracoviska, zavrhnutý. Na rozdiel od neho sovietsky chozrasčot inklinoval k sledovaniu práce podniku ako celku, čo bolo pre centrum výhodnejšie.

Tak sa v Československu v rokoch 1951 – 1953 komplexne a mechanicky prevzala sovietska sústava riadenia s jej vlastnou metodikou, chozrasčotom a účtovníctvom a vznikol systém riadenia označovaný za administratívno-direktívny, byrokratický či prikazovací. V rámci tohto systému jednotlivé podniky v podstate prestali byť samostatnými podnikateľskými subjektmi a centrum im predovšetkým administratívnymi metódami určovalo napr. výrobné programy, objem či sortimentnú štruktúru výroby, objem živej práce, smery odbytu a pod. Ak v tomto čase existovali ilúzie o tom, že vševéduce centrum pomocou plánovania a riadenia jednotlivých podnikov dokáže

<sup>4</sup> Pozri Statut národných podniků průmyslových. Praha 1950.

zázraky, zabezpečí bezproblémový hospodársky rast a zároveň i rast životnej úrovne, prax postupne ukázala aké negatívne procesy daný spôsob riadenia ekonomického života spoločnosti spustil. Na druhej strane je pravdou, že nastolený spôsob riadenia obsahoval aj prvky, vďaka ktorým bol do istej miery použiteľný v danej etape vývoja, keď sa ekonomika rozvíjala predovšetkým extenzívnym spôsobom a zapájali sa do nej napr. drobné výrobné prevádzky, centralizovane sa budovali nové kapacity, pričom problematika ich efektívnosti nebola prvoradá a pod. Za týchto podmienok boli centrálné direktívy aplikované do istej miery úspešne.

Materiálnou základňou plánovanej ekonomiky sa stalo v podstate štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov, pričom základom jeho vzniku bolo postupne prebiehajúce znárodňovanie. Ideu súkromného podnikania, zveľaďovania majetku a iniciatívy nastupujúca totalitná moc nekompromisne zamietla a ideálom spoločnosti sa zrazu stal námezdné pracujúci proletár bez vlastných prostriedkov. Na vrstvy obyvateľstva, vlastníace výrobné prostriedky a naplňajúce dovtedy prostredníctvom daní štátny rozpočet, sa začalo nazeráť ako na triednych nepriateľov. Pod tlakom štátnej moci praktizujúcej sociálne inžinierstvo v priebehu krátkého času zanikli celé spoločenské vrstvy i povolania (napr. remeselníci, živnostníci, resp. súkromné praxe lekárov, právnikov...). Súkromne hospodáriaci poľnohospodári boli zasa zámerne zatlačaní a sociálne i hmotne znevýhodňovaní, ich deťom bol často odoprený prístup k vyššiemu vzdelaniu. V novovytvorenej atmosfére strachu, ktorá bola daná perzekúciami či už skutočných, alebo zdanlivých nepriateľov formujúceho sa komunistického režimu,<sup>5</sup> boli celé skupiny obyvateľstva nútené zbavovať sa tradičných spôsobov obživy a existencie.

Prvá etapa znárodňovania prebehla už v povojnových mesiacoch roku 1945 v súlade s politikou KSČ, no i s Benešovou koncepciou tzv. socializujúcej demokracie.<sup>6</sup> Už vtedy sa urobil bezprecedentný krok tak z hľadiska politického, ako aj ekonomického, keď sa znárodnili celé priemyselné odvetvia, inde bol kritériom počet zamestnancov. V znárodnených podnikoch pracovalo vyše 60 % osôb zamestnaných v priemysle. Takto radikálne sa nepostupovalo v nijakej z krajín strednej Európy, ktoré sa po jari 1945 tiež dostali do sféry sovietskeho vplyvu. Ak sa v Československu pokračovalo v znárodňovaní aj po februári 1948, dialo sa tak do značnej miery z politického hľadiska a nie preto, že by ekonomický vývoj po roku 1945 dokázal, že nasto-

<sup>5</sup> K tejto problematike bližšie pozri PEŠEK, J.: Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Bratislava 1998; V tieni totality. perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality 1948 – 1953. Ed. Jan Pešek. Bratislava 1996.

<sup>6</sup> Podľa Beneša sa celý svet pozeral na československý socializačný proces a ten sa mal úspešne zvládnuť, aby ako taký nebol kompromitovaný. Podľa neho bol ľud na takého opatrenia pripravený politicky i sociálne a Československo sa ocitlo v popredí socializačného vývoja. ČAS, 31. 10. 1945.

lený systém je efektívnejší a vôbec racionálnejší. Zámerom bolo, aby sa celá sféra ekonomiky dostala pod kontrolu komunistického štátu, ktorý by ju mohol absolútne ovládnuť a zdroje z nej plynúce využívať v súlade so svojimi záujmami. Už ekonomický vývoj počas dvojročného plánu totiž ukázal neefektívnosť pôsobenia mnohých znárodnených podnikov, počas roka 1947 narastali krízové javy, neplnili sa mnohé z plánovaných úloh a jednoznačne sa teda neprejavili prednosti plánovanej ekonomiky.

Po februári 1948 komunistom už nerobilo problém presadiť v parlamente ďalšie zákony,<sup>7</sup> ktoré znamenali znárodnenie všetkých priemyselných a stavebných podnikov s viac ako 20 zamestnancami. Pritom niektorých odvetviach šlo o znárodnenie bez ohľadu na počet zamestnancov a kritériom bolo napr. množstvo technického zariadenia, resp. taxatívne sa určili konkrétne výrobné oblasti. Na základe týchto zákonov prebiehal proces znárodňovania priemyselných podnikov v Československu takým rýchlym tempom, že k 1. 1. 1949 pracovalo v súkromnom priemyselnom sektore už len 50-tisíc osôb. Znárodňované boli aj veľkoobchodné, stavebné, dopravné a iné podniky. Podobným tempom bolo zatlačované podnikanie v oblasti remesiel, živností a v celom sektore poľnohospodárstva, napriek tomu, že *Ústava 9. mája* garantovala ochranu malého a stredného podnikania a umožňovala súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov v oblasti priemyslu – do 50 zamestnancov.

Vzhľadom na predchádzajúci priemyselný rozvoj výraznejšie dopady malo znárodňovanie v českých krajinách – ku koncu roka 1948 zo všetkých výrobných základných prostriedkov na Slovensku patrilo súkromnému sektoru 2,9 %, kým na území Čiech a Moravy len 1,8 %. V nasledujúcich rokoch význam súkromného sektora kontinuálne klesal v oboch častiach štátu, na druhej strane družstevný sektor postupne mierne narastal – na Slovensku sa roku 1950 na výrobných základných prostriedkoch podieľal 2,2 %, roku 1960 4,5 % (pre územie českých krajoch to bolo 3,0 % resp. 3,9 %).<sup>8</sup> Pre ekonomickú teóriu socializmu, vydávajúcu sa za vedu, bolo štátne (dobový termín – „spoločenské“) vlastníctvo výrobných prostriedkov absolútnou modlou. Jej predstavitelia však neboli schopní odhadnúť, aké negatíva prinesie do budúcnosti takmer úplná nihilizácia súkromného sektora, s jeho schopnosťou indikovať nedostatky na trhu, ako aj optimalizovať ekonomický vývoj.

<sup>7</sup> Zákony č. 114, č. 115, č. 121 z 28. 4. 1948 Zb. a zákon č. 123 z 5. 5. 1948 Zb.

<sup>8</sup> Údaje podľa: Historická statistická ročenka ČSSR. Praha 1985.

Prvú päťročnicu na roky 1949 – 1953 pripravovala KSČ už od roku 1947.<sup>9</sup> Jej hlavným zámerom, podľa Klementa Gottwalda,<sup>10</sup> bolo zmeniť štruktúru československého hospodárstva danú ešte vývojom za Rakúsko-Uhorska, keď prioritnými boli viaceré odvetvia ľahkého a spotrebného priemyslu, a preorientovať ju tak, aby údajne vyhovovala novým ekonomickým i zahraničnopolitickým podmienkam. Znamenalo to štrukturálnu prestavbu ekonomiky predovšetkým v prospech kovopriemyslu a ťažkého strojárstva. Československo sa malo stať strojárenskou veľmocou, ktorá by bola schopná zabezpečovať industrializovanie východného bloku, no zároveň i rast životnej úrovne domáceho obyvateľstva. Orientácia na krajiny s plánovaným hospodárstvom mala zabezpečiť stabilné dodávky surovín, jasné exportné ciele a zabrániť pravidelne sa opakujúcim krízovým javom, ktoré sa vyskytovali v kapitalistických ekonomikách. Odpútanie sa československej ekonomiky od západných krajín ju teda malo chrániť pred vznikom hospodárskych kríz.

Realizácia tejto koncepcie hospodárstva sa diala predovšetkým v záujme a pod tlakom mocenských a ekonomických cieľov Moskvy, t. j. diktátorského stalinského režimu, ktorý v tom čase vážne uvažoval o vojnovom konflikte so Západom. Československo tak v priebehu historicky relatívne krátkeho obdobia i. päťročnice uskutočnilo radikálnu štrukturálnu reformu. I keď Gottwaldovým tézám, prezentovaným pri príprave päťročnice, nemožno vyčítať istú logiku, ekonomika krajiny sa dostala do nových protirečení a rozporov, ktoré nedokázala prekonať počas dlhých desaťročí;<sup>11</sup> samotná i. päťročnica pritom skončila ekonomickým krachom – menovou reformou, v ktorej široké masy obyvateľstva zaplatili, ako už neraz, za „chyby“ politikov.

Pod vplyvom zhoršenej zahraničnopolitickej situácie na začiatku 50. rokov v čase kórejskej vojny, Stalinových príprav na nový globálny vojnový konflikt i ilúzií plánovačov o všemocnosti plánovanej ekonomiky, sa vo februári 1951 prijali zvýšené úlohy i. päťročnice.<sup>12</sup> Ich cieľom bolo ďalšie zvýšenie rastu priemyselnej výroby, no predovšetkým mala radikálne vzrásť výroba v odvetviach ťažkého priemyslu. Ak celkový objem investícií do priemyslu bol roku 1949 niečo vyše 10 mld. Kčs (v mene z roku 1953), roku 1953 mali investície dosiahnuť 26,3 mld Kčs. Kým podľa pôvodných

9 Návrhy na päťročný plán vznikali v Československu i na pôde iných politických strán – sociálni demokrati, národní socialisti – pričom ich cieľom bolo smerovanie k socializmu, no každá z týchto politických strán pod pojmom socializmus chápala niečo iné. Bližšie pozri KAPLAN, K.: Úvahy o první pětiletce. In.: Příspěvy k dějinám KSČ, r. VII, 1967, č. 5, s. 700 a n.

10 Bližšie pozri prejav K. Gottwalda na mimoriadnej schôdzi Ústrednej plánovacej komisie 10. októbra 1947, uverejnený napr. v publikácii Základy první československé pětiletky. Praha 1948, s. 3 – 12.

11 Trvalo však roky, kým si ich začali uvedomovať i v KSČ, ako je to zrejme z analýz ekonomického vývoja v Československu, napr. z roku 1969. Bližšie pozri Národní archiv Praha (ďalej NA Praha), f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 93, a. j. 156.

12 K problematike zvýšených úloh i. päťročného plánu bližšie pozri BARNOVSKÝ, M.: Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In.: *Historický časopis*, 1968, č. 2, s. 184 – 191.



plánov mala priemyselná výroba vzrásť o 57 %, podľa nových až o 98 %, a pritom sa ešte vyššie nároky kládli na výrobu výrobných prostriedkov. Viac sa mali využívať domáce suroviny, počítalo sa s rozširovaním energetickej základne, zahraničný obchod Československa sa mal radikálnejšie orientovať na krajiny východného bloku.

Zároveň sa pripravovali plány na obdobie rokov 1954 – 1960, ktoré predpokladali ďalšie zostrenie kurzu stanoveného zvýšenými úlohami 1. päťročnice. Podľa nich sa očakávalo, že priemerné ročné investície budú 2-krát vyššie ako investície z rokov 1. päťročného plánu. Do priemyslu sa mali investovať také prostriedky, aké v čase 1. päťročnice do celého národného hospodárstva, pričom opäť najmä do ťažkého priemyslu mali plynúť zvýšené percentá.<sup>13</sup> Disproporcie medzi jednotlivými odvetvami ekonomiky, ktoré nadobúdali dramatické rozmery už na začiatkom 50. rokov, by sa tak ďalej zväčšovali.

Príliš rýchly rast investícií do priemyslu, najmä ťažkého, sa odzrkadlil v minimalizácii nákladov, ktoré smerovali do poľnohospodárstva a spotrebných odvetví priemyslu, dokonca aj v absolútnych číslach klesali prostriedky na bytovú výstavbu, zanedbávalo sa budovanie infraštruktúry, nehovoriac o raste životnej úrovne obyvateľstva. Podľa údajov vtedajšieho predsedu vlády sa v období rokov 1948 – 1952 ceny bežných tovarov, dôležitých pre obyvateľstvo vcelku zvyšovali, takže reálna mzda poklesla o 9 %.<sup>14</sup> Disproporcie medzi jednotlivými odvetvami ekonomiky zo začiatku 50. rokov postupne narastali a zvyšujúce sa ekonomické ťažkosti jednoznačne ukázali, že československá ekonomika nemá základné predpoklady na splnenie tých úloh, ktoré boli vytýčené vo februári 1951. Bolo zrejmé, že ani plánovaná ekonomika nie je všemocná a v praxi sa nedarí realizovať všetky tie ciele, ktoré skrsli v hlavách plánovačov. Reálne jestvujúce ekonomické javy a procesy nebolo možné dlhodobo obháďať. Výsledkom plánovania odtrhnutého od reality nakoniec bolo, že námezdné pracujúci, poberajúci mzdu v nových podnikoch, nemali možnosť realizovať svoju kúpnu silu, keďže na trhu bol nedostatok spotrebného tovaru.

Vedenie štátu napokon situáciu vyriešilo menovou reformou 1. júna 1953. Jej výsledkom boli finančné straty obyvateľstva, ktoré sa pohybovali na úrovni minimálne cca 14,5 mld. Kčs v nových platidlách, bez započítania prepadnutých viazaných vkladov.<sup>15</sup> Pomocou reformy získal štát dodatočne miliardy korún od obyvateľstva

<sup>13</sup> Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. ÚV KSS, kart. 2451, kart. 2458.

<sup>14</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, Kancelár 1. tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 133. Podľa K. Kaplana obrazne povedané, vyrábalo sa stále viac, ale spoločnosť chudobnela. Podľa neho reálny dôchodok obyvateľstva v období 1. päťročnice rástol ročne asi o 3,3 %. Cit. podľa KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu. Praha 1991, s. 108.

<sup>15</sup> Bližšie pozri JIRÁSEK, Z. – ŠULA, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1. Ostrava, Svítání 1992.

z úspor, peňažnej hotovosti a likvidovaním viazaných vkladov, čím vystavil účet tak svojej ekonomickej politike, ako aj i. päťročnici. Námezdné pracujúci prišli aj o tie prostriedky, ktoré získali už počas socialistickej výstavby. Nasledovali štrajky a nepokoje, najmä v českých krajinách, a vyskytli sa aj prípady samovrážd zúfalých ľudí. Preto štát v snahe upokojiť situáciu znižoval v nasledujúcich rokoch ceny spotrebného tovaru.

Menová reforma z roku 1953 zohrala niekoľko úloh. Na jednej strane bola „elegantným štátnym bankrotom“. Jeho pomocou a tým, že sa v priebehu päťročnice obmedzovali výdavky v prospech obyvateľstva, komunistický režim odstránil deficit štátneho rozpočtu rokov 1949 – 1953: po menovej reforme celkové príjmy štátu boli na úrovni 266 mld. Kčs a výdavky 236 mld. Kčs. Zároveň bola menová reforma významným krokom na ceste transformácie ekonomiky na tzv. príkazový systém sovietskeho typu, ktorý nepripúšťal žiadne diametrálne odlišné prvky trhového peňažného hospodárstva.<sup>16</sup> Ďalším „prínosom“ a vedľajším produktom menovej reformy bolo odčerpanie zvyškov peňažnej sily bývalých tzv. vykorisťovateľských vrstiev spoločnosti.

Novým protirečením, dlhodobo sprevádzajúcim československú ekonomiku, bola situácia v zahraničnom obchode, resp. jeho teritoriálnom zameraní. Aj keď sa v prvom období po februári 1948 objavovali ilúzie, že formujúci sa tzv. socialistický tábor si pri vzájomnej obchodnej výmene vystačí sám, prax čoskoro ukázala opak. Potvrdila sa nevyhnutnosť obchodu aj s vyspelými kapitalistickými krajinami – predovšetkým pokiaľ išlo o dovoz niektorých surovín, ktorými nedisponovali krajiny socialistickeho bloku, resp. niektorých dôležitých strojov a technológií. Napriek tomu sa teritoriálne zameranie československého zahraničného obchodu úplne zmenilo. Kým v rokoch 1945 – 1947 80 % československého exportu smerovalo do kapitalistických štátov a podobne to bolo aj s dovozom, roku 1948 sa obrat s nimi znížil na necelých 60 % a ďalej klesal až na 12 – 25 %.<sup>17</sup> Podiel ZSSR a ostatných socialistickej krajín na obrate československého zahraničného obchodu sa dostal postupne na úroveň 70 % a bol podmienený dlhodobými obchodnými dohodami, resp. spolupracou v rámci RVHP. Avšak obchod Československa s krajinami východného bloku, ktorým sa vlastne realizovala tzv. koncepcia strojárenskej veľmoci, bol dlhodobo málo efektívny a neprinášal dostatok voľných devízových prostriedkov na nákup surovín, strojov a moderných zariadení z krajín Západu. Tie sa museli paradoxne

<sup>16</sup> Bližšie pozri VENCOVSKÝ, F. – JINDRA, Z. – NOVOTNÝ, J. – PŮLPÁN, K. – DVORÁK, P. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích. Praha 1999, s. 385 a 397.

<sup>17</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 155.

nahrádzať výrobkami spotrebného priemyslu,<sup>18</sup> do ktorého sa po roku 1948 investovalo len minimálne.

Československo sa na prelome 40. a 50. rokov mnohými zahraničnoobchodnými zmluvami zviazalo s krajinami sovietskeho bloku. Aj keď spočiatku pretrvávali ilúzie o možnostiach vzájomne výhodného spojenia v rámci Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP), ktorá vznikla v januári 1949,<sup>19</sup> čoskoro sa predstavitelia ČSR presvedčili o predčasnosti vzniku tejto inštitúcie. Očakávaná koordinácia výrobných programov a výstavby spoločnej surovínovej základne sa ukázali ako nereálne. ČSR sa ako jediná priemyselná krajina dostala do spoločnosti menej ekonomicky vyspelých štátov, ktoré zo strany Československa očakávali skôr pomoc, ako vzájomne výhodný obchod, nehovoriac o skutočnej koordinácii ekonomického rozvoja, ktorá by mohla zvýšiť jeho celkovú efektívnosť.

Ďalším problémom, ktorý výrazne zatažil československú ekonomiku v priebehu 1. päťročnice, bola rýchla výstavba pomerne veľkej armády. Opäť sa tak dialo pod tlakom totalitného stalinského režimu a zahraničnopolitickej situácie. Požiadavky československej armády začiatkom 50. rokov na zásobovanie zbraňami, technikou a ďalšími tovarmi, ako aj nároky ostatných krajín sovietskeho bloku na dodávky výrobkov zbrojného priemyslu boli také vysoké, že výrazným spôsobom determinovali celú ekonomiku Československa a často sa v tejto súvislosti hovorí o jej evidentnej militarizácii. Dokazujú to niektoré kvantitatívne údaje: v rokoch 1949 – 1953 tvorili celkové výdavky na armádu a bezpečnosť takmer celú polovicu investícií do ekonomiky. Zbrojná výroba v tomto období vzrástla šesťnásobne, tretinu výroby strojárskoho priemyslu na konci tohto obdobia tvorili zbrane. Navyše armáda vyžadovala veľké množstvá tovarov, inak určených civilnému sektoru – obuv, textil, potraviny. Výdavky na armádu predstavovali roku 1950 6 % z národného dôchodku, roku 1953 to bolo už 18 %.<sup>20</sup> Mnohé oblasti priemyselnej výroby neplnili plán práve preto, že prvoradá boli dodávky pre armádu, resp. armády sovietskeho bloku. Pochopiteľne, všetky takéto údaje boli prísne tajné a postupne sa i v závislosti od toho vytvorila nepreniknuteľná clona nad mnohými sektormi ekonomiky.

Prapríčina krízy socialistickej ekonomiky v Československu, ktorá dokumentovala svoju hĺbku menovou reformou roku 1953, spočívala v zavedení a fungovaní socialistickeho spôsobu organizovania a riadenia národného hospodárstva a v praktizovaní tzv. oceľovej koncepcie československej ekonomiky. Vedenie KSČ predpokladalo, že práve menovou reformou sa podarí vyriešiť najakútnejšie problémy a vytvo-

<sup>18</sup> Tamže, kart. 153, kart. 155, kart. 157.

<sup>19</sup> K tejto problematike bližšie pozri KAPLAN, K.: Československo v RVHP 1949 – 1956. Praha 1995.

<sup>20</sup> Cit. podľa KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953, s. 102 – 103.

riť priaznivé podmienky na lineárne pokračovanie v dovtedajšej ekonomickej koncepcii. Nechcelo si pripustiť, že krízové prejavy môžu byť späté so samotným charakterom a podstatou socialistickej ekonomiky, a korene problémov v nej sa mu javili len ako dôsledok disproporčného, nerovnomerného vývoja jednotlivých odvetví, resp. medzi surovinovou a energetickou základňou a spracovateľskými odvetviami. Preto hlavný plánovací orgán mal zabezpečiť nové plány na rok 1954 a na roky 1955 – 1960 tak, aby sa existujúce disproporcie odstránili.

Bolo na škodu vecí, že vedenie štátu v tomto čase nevypracovalo skutočne racionálnu analýzu vtedajšej ekonomickej situácie, prípadne neformulovalo novú rozvojovú líniu. Práve v procese prekonávania krízových javov v československej ekonomike v rokoch 1953 – 1955 sa totiž objavovali ďalšie fakty, ktoré sa mohli stať odrazovým mostíkom pri úvahách o ďalšom ekonomickom smerovaní štátu. V Československu prebehla po roku 1948 pod vplyvom marxisticko-leninskej ideológie a zahraničnopolitických faktorov výrazná štrukturálna reforma, prestal sa klásť dôraz na ekonomickú efektívnosť a prvoradou snahou bolo zabezpečiť dostatok výrobných prostriedkov (a zbraní) pre industrializačný proces celého východného bloku. No v polovici 50. rokov sa celkovým „oteplením“ zahraničnopolitických vzťahov medzi vyspelými kapitalistickými krajinami a socialistickým táborom a tiež istou liberalizáciou pomerov v RVHP zlepšili možnosti vzájomného obchodu a možnosti sledovania a objavovania progresívnych trendov v ekonomickom vývoji. V západných krajinách sa už v prvom období po prekonaní dôsledkov vojny začali objavovať signály nastávajúcich významných zmien v ekonomickom živote, pre ktoré sa používal aj pojem vedecko-technická revolúcia. Nastúpil vývoj nových technológií, hmôt, výrobných odvetví, rýchlo sa menila štruktúra spotreby obyvateľstva. Menšie krajiny si už v tomto období začali uvedomovať, že v dôsledku stúpajúcej finančnej a technickej náročnosti nemôžu konkurovať najsilnejším ekonomikám vo všetkých oblastiach výskumu, vývoja a výroby. Orientovali sa preto do značnej miery na spotrebný priemysel, v strojárstve na výrobky hromadnej spotreby, prípadne na úzko špecializované výrobky, či unikátne zariadenia na vysokej technickej úrovni (napr. Švédsko, Švajčiarsko). Malé ekonomiky si tak začali hľadať svoje miesto na trhu, na ktorom stále viac narastalo konkurenčné prostredie.

Tieto nové faktory rozvoja sa Československu nedarilo diagnostikovať. Navyše práve vytvorená sústava riadenia socialistickej ekonomiky nebola príliš otvorená inováciám, skôr jej bol vlastný ustálený spôsob myslenia a konania podľa zhora predložených šablón. Aj riadiace kádre a plánovači si už zvykli na nový byrokratický – a pre mnohých pohodlný – spôsob fungovania a riadenia ekonomiky. Pritom napriek

zmenám v teritoriálnom zameraní československého zahraničného obchodu po februári 1948 a po prekonaní zložitého obdobia na prelome 40. a 50. rokov bolo aj zo strany vyspelých kapitalistických, resp. neutrálnych štátov vidieť záujem o tradičný československý tovar, často spotrebného charakteru, ktorý už mal svoje meno, ale aj o tovar z oblasti tzv. špeciálu, t. j. z produkcie zbrojárskeho priemyslu. Nové trendy sa však nepodarilo zachytiť a po prekonaní najväčších ťažkostí sa začala československá ekonomika orientovať na prípravu druhej investičnej vlny. Jej pozitívom bolo, že ešte stále mohla dosahovať rast predovšetkým na základe extenzívnych faktorov a zapájať do pracovného pomeru nové pracovné sily. V tomto smere bola existujúca sústava riadenia ekonomiky, napriek mnohým negatívam, do istej miery pre systém vyhovujúca, aj keď problémy z nej vyplývajúce boli už natoľko významné, že v priebehu roka 1958 sa Československo pokúsilo o prvú ekonomickú reformu.

Pokiaľ šlo po februári 1948 o postavenia Slovenska v nových, okrem iného aj ekonomických podmienkach, tak možno konštatovať, že vytvorenie tzv. asymetrického modelu riadenia v tomto období v podstate vyplynulo z mocenských pomerov v Československu a v KSČ a zo skutočného postoja českých komunistov k slovenskej národnej otázke. V čase žilinskej konferencie KSČ v lete 1945 ovládol K. Gottwald Komunistickú stranu Slovenska (KSS) personálne – dosadením Viliama Širokého a jemu verných do jej vedenia. V pofebruárových podmienkach sa ovládnutie KSS pražskou centrárou len nanovo inštitucionalizovalo. Uznesením Predsedníctva ÚV KSČ z 29. júla 1948 sa rozhodlo o tom, že KSS prestala existovať ako samostatná strana a stala sa súčasťou KSČ. ÚV KSS bol podriadený ÚV KSČ a v ďalšej činnosti sa mal riadiť jeho smernicami a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku. ÚV KSČ tak získalo právo navrhovať tajomníka ÚV KSS a rozhodovať o všetkých kľúčových personálnych otázkach na Slovensku.<sup>21</sup> V čase monopolu moci komunistov to znamenalo ovládnutie Slovenska nielen politicky, ale pochopiteľne aj ekonomicky. Najvyšší stranický orgán na Slovensku sa stal na celú historickú etapu len obyčajnou prevodovou pákou centrálnych pražských inštitúcií – v skutočnosti to znamenalo, že slovenské národné orgány nedosiahli také mocenské postavenie, ktoré by zabezpečilo rovnoprávne postavenie slovenského národa v štáte (nehovoriac už o záujmoch národnostných menších).

Na základe týchto mocenských pomerov sa potom v tzv. zakladateľskom období postupne vykryštalizovalo nové postavenie slovenských národných orgánov a ďalších zložiek, zúčastňujúcich sa na riadení ekonomiky Slovenska ako súčasť spoloč-

21 Cit. podľa VARTÍKOVÁ, M.: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. Bratislava 1971, s. 702 – 703.

nej československej ekonomiky. Vytvorením tzv. asymetrického modelu vyvrcholila jedna z etáp riešenia spolužitia Čechov a Slovákov v spoločnom štáte, čo sa odzrkadlilo aj v *Ústave 9. mája*. Tá právne zakotvila tzv. asymetrické usporiadanie česko-slovenského vzťahu, ktorý „objektívne znemožňoval nastoliť dôsledne rovnoprávne, politicky proklamované vzťahy“.<sup>22</sup> Rýchlo sa tak rozplynuli ilúzie niektorých slovenských komunistov, že v podmienkach absolútnej moci komunistickej strany sa obnoví princíp „rovný s rovným“, alebo aspoň dôjde k určitej decentralizácii štátu. Aj sám Široký bol prekvapený rýchlym nástupom a prejavmi centralizačných tendencií v súvislosti s riadením ekonomických a ďalších spoločenských procesov.

Ústava dokumentovala výsledok riešenia vzťahu českého a slovenského národa na konci diskontinuitnej fázy ohraničenej rokmi 1944 – 1948. Tento výsledok bol daný mocenskou prevahou, ekonomickým potenciálom i celkovým vyšším stupňom dozrievania prvého z nich. Z hľadiska kontroly vývoja na Slovensku pražským centrom ešte prehĺbila stav daný tzv. treťou pražskou dohodou. Jednou z najdôležitejších zásad ústavy, v súvislosti so slovenskou národnou otázkou, bolo postavenie celej činnosti Slovenskej národnej rady (SNR) a Zboru povereníkov (ZP) pod kontrolu vlády. SNR nemala právo menovať či odvolať Zbor povereníkov a viaceré jej práva, ktoré jej prislúchali ešte podľa tretej pražskej dohody, prešli na ústrednú vládu, resp. jej predsedu. Jednotliví povereníci boli pri výkone svojich právomocí podriadení ministrom, pričom tí mali právo s vedomím povereníkov samostatne vykonávať právomoc na Slovensku.

Teda aj z hľadiska ďalšieho ekonomického vývoja Slovenska boli jednoznačne rozhodujúce centrálné pražské inštitúcie. SNR a ZP mali síce právo zúčastňovať sa na prerokúvaní plánov ekonomického rozvoja na Slovensku, no samotná SNR nemala schvaľovacie právo a aj o slovenských častiach plánu rozhodovala s konečnou platnosťou centrálna vláda, resp. vrcholný stranícky orgán. Centralizovanie riadenia ekonomického života na Slovensku sa prejavilo postupne na viacerých úrovniach. Vzťah podriadenosti SNR a ZP vyplýval z ústavy. Iné oblasti boli určené legislatívnym spôsobom alebo rozhodnutiami straníckych orgánov.

Čo sa týka plánovacích inštitúcií, v období po oslobodení sa vytvárali centrálné pražské úrady (Státní úřad plánovací, Generální sekretariát Hospodářské rady, Ústřední plánovací komise a ďalšie) a slovenské záujmy v nich zastupovali niektorí slovenskí odborníci, ktorých funkcie boli stanovené legislatívne – napr. námestníci, podpredsedovia a pod. Na slovenskej strane však existovali aj inštitúcie zriadené slovenskými národnými orgánmi. Napríklad pri Predsedníctve SNR bol zriadený Štát-

<sup>22</sup> RÁKOŠ, E. – RUDOHRADSKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava 1973, s. 142.

ny plánovací a štatistický úrad v Bratislave,<sup>23</sup> ktorý pôsobil od júna 1945. Do jeho kompetencie spadalo vypracúvanie plánov ďalšieho ekonomického rastu a vedecký výskum hospodárskych pomerov na Slovensku. Dlhodobo však existovali kompetenčné spory medzi ním a viacerými centrálnymi inštitúciami, ktoré zdôrazňovali potrebu jednotnosti plánovania. Tie boli v období po februári 1948 vyriešené príznačne, prijatím zákona č. 60/1949 Sb. o hospodárskom plánovaní, ktorým sa v podstate vyriešila organizácia vrcholných plánovacích orgánov. Dlhodobo sa ním určila podriadenosť slovenských plánovacích inštitúcií centrálnym, a tak sa nanovo vytvorený Slovenský plánovací úrad v Bratislave stal regionálnym orgánom centrálného plánovacieho úradu. Na jeho čele bol povereník, pričom riadením úradu ho už nepoverovalo Predsedníctvo SNR, ale vláda. Tak sa dlhodobo aj legislatívne usporiadali vzťahy v oblasti plánovania. V praxi to potom vyzeralo tak, že na slovenskej strane sa pripravovali podklady, v centre sa určili základné proporcie pripravovaného plánu, ktoré slovenské národné orgány prerokovali, a o konečnej verzii plánu definitívne rozhodol centrálny plánovací orgán – vláda a v záverečnej inštancii Predsedníctvo ÚV KSČ.

Tento spôsob riadenia slovenskej ekonomiky, ktorý sa postupne vytvoril v zakladateľskom období, v podstate pretrval počas celej socialistickej éry, a to bez ohľadu na pokusy o ekonomické reformy, rôzne reorganizácie ministerstiev či iných riadiacich zložiek, resp. bez ohľadu na snahy slovenských inštitúcií rozšíriť v tomto smere ich právomoci.<sup>24</sup> Ním bolo dané, že ekonomiku na Slovensku neriadili a neurčovali predovšetkým jeho národné orgány, ale do značnej miery bola determinovaná centrálnymi (pražskými) inštitúciami, pre ktoré bol prioritný celoštátny záujem, v skutočnosti často splyvajúci so záujmami českými.

Najzákladnejšie ekonomické procesy prebiehajúce na Slovensku v období po februári 1948 určovali teda spomínané determinanty. Jedným z nich bol aj industrializačný proces. Ak po skončení 2. svetovej vojny pred Slovenskom stálo teoreticky viacero možností zamerania jeho industrializačného procesu, nasledujúci politický vývin rozhodol, že sa vydá cestou socialistickej industrializácie v netrhových podmienkach plánovaného hospodárstva, riadeného z jedného ústredia centralisticky usporiadaného Československa.

Slovenský priemysel v minulých obdobiach vždy nadväzoval na širší hospodársky priestor (Uhorsko, za 1. ČSR sa orientoval západným smerom, za vojnového slovenského štátu na Nemecko) a nerozvíjal sa predovšetkým na základe potrieb domáceho, do značnej miery obmedzeného trhu. Jeho ďalšou špecifickou črtou bolo pod-

<sup>23</sup> Bol zriadený Nariadením SNR č. 48 z 26. 5. 1945.

<sup>24</sup> Ani federalizácia štátu na „socialistický spôsob“ neznamenala zmenu podstaty tohto systému.

kapitalizovanie a nedostatok domáceho kapitálu. Keďže sa rozvíjal „ako súčasť a doplnok priemyselného systému širšieho celku“, <sup>25</sup> ktorého ťažisko sa nachádzalo za hranicami Slovenska, jeho odvetvová štruktúra bola do značnej miery nekomplexná. Na tieto skutočnosti sa svojráznym spôsobom nadväzovalo v jeho ďalšom vývine, za 1. päťročnice i neskôr. Determinujúcim prvkom rozvoja slovenského priemyslu sa opäť nestali vnútorné podmienky domáceho trhu a vôbec jeho ekonomiky, ale prioritou, na základe ktorej sa ďalej rozvíjal, boli procesy (politického i zahraničnokonomického charakteru), o ktorých sa rozhodlo za jeho hranicami. Tieto v konečnom dôsledku vyústili po roku 1948, zjednodušene povedané, do takého industrializačného procesu, ktorý bol determinovaný predovšetkým aplikáciou tzv. ocelevej koncepcie československej ekonomiky. Určujúcou prioritou ďalšieho rozvoja slovenského priemyslu a jeho ekonomiky vôbec, bol teda záujem Moskvy a z toho sa odvíjajúci záujem Prahy budovať na Slovensku ťažký priemysel a strojárstvo. Mala sa tým zabezpečiť jednak výstavba zbrojného priemyslu, ako aj pomoc pri industrializovaní ďalších krajín východného bloku. Samozrejme, Slovensko na druhej strane mohlo profitovať z toho, že časť štátu už bola na istej úrovni industrializovaná, využívať vzdelané kádre a pod.

Ideovo a ideologicky bol celý proces zahmlený tzv. teóriou socialistickej industrializácie, <sup>26</sup> uplatňovanej v predvojnovom ZSSR. Podľa nej socialistickú industrializáciu možno uskutočniť len v podmienkach diktatúry proletariátu a s využívaním plánovaného hospodárstva. Iba tak je možné sústrediť v rukách štátu financie, materiálne a ľudské zdroje a využiť ich v záujme spriemyslenia, pričom nie hocikáky rozvoj priemyslu je industrializáciou. Pre sovietsky štát so zaostalým priemyselným potenciálom bolo potrebné v prvej etape existencie zabezpečiť jeho hospodársku nezávislosť, premeniť ho na vojenskú pevnosť a všemocnou podporou štátu ťažkého priemyslu a strojárstva zabezpečiť aj zbrojenie. V tom malo spočívať aj špecifikum takejto industrializácie v porovnaní s klasickou kapitalistickou metódou, začínajúcou rozvojom ľahkého priemyslu.

Na základe tejto sovietskej praxe sa potom v teoretickej rovine vygenerovala tzv. teória socialistickej industrializácie, ktorej podstatou bolo zabezpečenie rozvoja ťažkého priemyslu a predovšetkým strojárstva. Socialistická teória bola schopná vyprodukovať ďalšiu zákonitosť, ktorej aplikácia v praxi potom významným spôsobom negatívne ovplyvnila vývoj celej československej ekonomiky. Na základe Marxových schém rozšírenia reprodukcie vydedukovala Rosa Luxemburgová tzv. zákon o pred-

<sup>25</sup> Cit. podľa FALTUIS, J.: Základné črty hospodárskeho vývoja Slovenska v XX. storočí. In.: *Ekonomický časopis*, r. XVII, 1969, č. 5, s. 433.

<sup>26</sup> K tejto problematike bližšie pozri napr. PETROSIAN, K., A.: *Sovietský spôsob industrialisace*. Praha 1952.



nostnej výrobe výrobných prostriedkov pred spotrebnými predmetmi, no pritom skutočný gnozeologický dôvod a príčina jeho aplikácie spočívala v neadekvátnom zovšeobecňovaní špecifických sovietskych podmienok a skutočných potrieb.<sup>27</sup>

Aby sa Slovensko pri dosiahnutom stupni ekonomického vývoja a tomu zodpovedajúcej sociálno-triednej štruktúry obyvateľstva stalo modernou industriálnou spoločnosťou, muselo nevyhnutne prejsť etapou industrializácie. Slabá ekonomická rozvinutosť Slovenska bola zjavná najmä pri porovnaní s českou skutočnosťou. Na Slovensku sa takmer 50 % z celkového počtu obyvateľstva živilo poľnohospodárstvom, ktoré vykazovalo nízku intenzitu výroby, a len 22,7 % obyvateľstva bolo zamestnaných v priemyselnej a remeselnej výrobe. Pomer českého obyvateľstva bol pritom úplne opačný. Na Slovensku pracovalo roku 1948 v priemyselných podnikoch niečo vyššie 200-tisíc pracovníkov (t. j. 15,1 % z celkového počtu pracujúcich v národnom hospodárstve), v českých krajoch však vyše 1,3 milióna (t. j. 35,2 %).<sup>28</sup> Podľa niektorých prameňov sa odhadoval rozdiel v industrializačnej úrovni Slovenska a českých krajín v období pred 1. svetovou vojnou asi na 70 rokov a v období po roku 1945 na 50 i viac rokov.<sup>29</sup>

Za jeden z hlavných predpokladov industrializácie Slovenska sa považovali pomerne veľké a ľahko mobilizovateľné zdroje pracovných síl, ktoré mohol uvoľniť sektor poľnohospodárstva. Pokiaľ sa uvažovalo o industrializačnom procese v období do februára 1948, očakávalo sa, že by mohol byť založený predovšetkým na bohatstve drevnej suroviny a jej spracovaní s vyššou pridanou hodnotou (napr. nielen priemysel celulózy, ale aj papierenský), na jej využití pri stavbe drevených domov, výrobe nábytku, okien (neskôr vo veľkom dovážaných z NDR) a pod. Pokiaľ šlo o ďalšie suroviny, aj keď sa tu ťažila železná ruda, uhlie, magnezit a i., neexistovali žiadne mimoriadne zdroje, ktoré by sa mohli stať impulzom rýchleho rastu ekonomiky. Nadväzovať sa dalo na dovtedy vybudovaný potravinársky priemysel (35,8 % podiel na celkovej hodnote výroby slovenského priemyslu), kovopriemysel a huty (15,4 %), textilný a odevný priemysel (14,9 %), chemický (8,1 %) a drevospracujúci spolu s papierenským (11,8 %). Podiel energetiky bol nízky (2,2 %). Priemysel sa roku 1948 na tvorbe národného dôchodku Slovenska podieľal necelými 40 % (v českých krajinách to bolo 63 %).<sup>30</sup>

27 Cit. podľa GOLDMANN, J.: Strategie ekonomického růstu. Praha 1985, s. 41.

28 Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985.

29 Cit. podľa FALTUS, J.: Základné črty hospodárskeho vývoja Slovenska v XX. storočí, s. 448.

30 Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985.

Také boli teda približne základné determinanty a predpoklady, ktoré určovali ďalší rozvoj ekonomiky na Slovensku a industrializácie krajiny ako jedného z kľúčových faktorov na ceste vytvárania moderného slovenského hospodárstva. V týchto súvislostiach možno konštatovať, že približne na prelome rokov 1963 – 1964 nastal na Slovensku výrazný zlom, keď počet pracujúcich zamestnaných v priemysle začal prevyšovať počet zamestnaných v sektore poľnohospodárstva. Tým sa splnila prvotná úloha industrializácie krajiny a Slovensko sa postupne začalo meniť z prevažne agrárnej na priemyselno-agrárnu krajinu. Aj v nasledujúcich rokoch – a v podstate až do pádu komunistického režimu v Československu – sa ekonomický život na Slovensku formoval a vyvíjal podľa tých základných determinantov, ktoré pôsobili od prelomového obdobia spojeného s februárom 1948.

*Miroslav Londák*

## Rok 1948 – rok zlomu v agrárnej politike štátu

Rok 1948 priniesol kvalitatívne zmeny vo všetkých sférach českej i slovenskej spoločnosti. Udalosťou kľúčového významu z hľadiska ďalšieho vývoja krajiny sa stal februárový politický zvrat, ktorý komunistickému režimu otvoril cestu so všetkými jeho dôsledkami. Iba nevelká časť politicky aktívneho obyvateľstva si možno uvedomovala skutočný dosah februárových politických zmien. V nasledujúcich mesiacoch nadobúdala mocenský monopol komunistickej strany presnejšiu podobu a vytváral nové pravidlá hry. Tie sa veľmi výrazne dotkli aj agrárnej sféry a zasiahli do života každého roľníka. Nová moc už nemusela brať do úvahy názory politických partnerov a oponentov pri presadzovaní svojho agrárneho programu. Najlepším dôkazom bolo schválenie zákona o trvalej úprave pozemkového vlastníctva 21. marca 1948 v Ústavodarnom národnom zhromaždení (ÚNZ), t. j. tretej etapy pozemkovej reformy, voči ktorej sa pred februárom 1948 stavali odmietavo predovšetkým ľudovci, národní socialisti i slovenská Demokratická strana. Tým, že nekomunistické strany boli februárovým prevratom roku 1948 zbavené akéhokoľvek podielu na politickej moci, zanikla aj dovtedajšia demokratická oponentúra vládnej poľnohospodárskej politiky riadenej komunistami. Tvorbu koncepcie tejto politiky, legislatívnu úpravu, riadiacu činnosť i praktickú realizáciu prevzala v plnom rozsahu komunistická strana. Jej aparát bezkonkurenčne ovládol celú poľnohospodársku sféru.

Zmeny v agrárnej politike štátu a vo vzťahu k samotným roľníkom sa neudiali zo dňa na deň. Boli postupné a vedenie KSČ sa k nim prepracovávalo v diskusii počas celého roka 1948. Stratégiu a taktiku, ktorú uplatňovali komunisti v agrárnom sektore počas troch povojnových rokov s cieľom, aby si získali podporu roľníkov v boji o politickú moc, postupne modifikovali a kreovali aj pod vplyvom vonkajších faktorov. Ako však upozorňoval vo viacerých svojich prácach známy slovenský historik Lubomír Lipták, „*aj napriek nepochybnému vonkajšiemu vplyvu nemožno posunúť do úzadia existenciu domácich politických faktorov a tendencií, jestvujúcich predstáv a koncepcií*“.<sup>1</sup> Treba zdôrazniť, že tieto zmeny mali zásadný význam pre ďalší vývoj a že ich dôsledkom boli problémy a deformácie vo vývoji poľnohospodárstva i v živote samotnej vidieckej komunity predovšetkým v 50. rokoch minulého storočia.

Ak chceme odpovedať na otázku k akým zmenám či zlomu v agrárnej politike štátu v priebehu roka 1948 došlo, aká bola jeho hĺbka, ktorých stránok agrárneho

<sup>1</sup> LIPTÁK, L.: Vonkajšie a vnútorné faktory formovania politických systémov na Slovensku. In: Od diktatúry k diktatúre. Bratislava 1995, s. 8.

vývoja sa dotýkal, či obsahoval určité prvky kontinuity s agrárnym vývojom v predfebruárovom období, musíme sa vrátiť do rokov 1945 – 1947. Aj keď na vývoj v poľnohospodárskom sektore mali po roku 1945 prostredníctvom ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša výrazný vplyv komunisti – na Slovensku mala v rukách poverenictvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy Demokratická strana a jej predstaviteľ Martin Kvetko – je potrebné rekapitulovať aspoň stručne predstavy všetkých relevantných politických strán českého a slovenského politického spektra o povojnovom agrárnom vývoji.

Československé poľnohospodárstvo bolo po skončení vojny značne vyčerpané. Oproti predvojnovému roku 1936 poklesli hektárové výnosy hlavných plodín – pšenice a jačmeňa, zemiakov, stavy hovädzieho dobytku boli nižšie o 11 % v českých krajinách a o 25 % na Slovensku a stavy ošípaných klesli ešte viac – o 35 % v Čechách a o 55 % na Slovensku. Hrubá produkcia živočíšnej výroby predstavovala roku 1945 iba 58 % výroby z roku 1936 a rastlinnej výroby 63 %. Celkovo poľnohospodárska výroba dosiahla roku 1945 iba 60 % predvojnovej úrovne. Škody na československom poľnohospodárstve sa odhadovali na 44 mld. Kčs. V poľnohospodárstve chýbalo približne 200-tisíc pracovných síl.<sup>2</sup> Slovenské poľnohospodárstvo na rozdiel od českého trpelo navyše agrárnou preľudnenosťou, veľkou rozdrobenosťou pôdneho fondu a jeho nedostatkom, nízkym stupňom technického vybavenia i nižšou výkonnosťou. Potrebu riešenia nahromadených problémov v agrárnom sektore si uvedomovali predstavitelia všetkých politických prúdov. Preto aj uzákonenie prvej etapy pozemkovej reformy podľa nariadenia Predsedníctva SNR č. 4 z 27. 2. 1945 o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov, zradcov a nepriateľov slovenského národa a následne dekrétu prezidenta Edvarda Beneša č. 12/1945 Zb. z 21. 6. 1945, v rámci ktorej došlo k vyvlastneniu pôdy veľkých pozemkových vlastníkov a jej prideleniu do súkromného užívania drobným roľníkom a bezzemkom, bolo konsenzom všetkých relevantných politických síl.<sup>3</sup>

Predstavitelia jednotlivých politických strán hľadali cestu k roľníkovi a svoje predstavy o smerovaní a ďalšom vývoji poľnohospodárstva zverejnili v politických programoch. V nich vo väčšej či menšej miere reflektovali celý rad nových podnetov,

2 VÁCLAVŮ, A.: Československé zemědělství po válce a v letech dvouletky. In: Některé perspektivy hospodářského vývoje ČSR v letech 1945 – 1948. Praha 1967, s. 57. MARJINOVA, V. V. – MURÁŠKOVÁ, G. P.: Rozorané země. K historii socialistického združstevňování československé dediny 1948 – 1960. Bratislava 1971, s. 14.

3 Priebeh a výsledky pozemkovej reformy v Čechách a na Slovensku sú spracované vo viacerých štúdiách. Pozri napr. práce RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v r. 1945 – 1950. *Historický časopis* 1993, č. 4, s. 394 – 413; ten istý: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945 – 1948. In: *Zemědělství na rozcestí 1945 – 1948*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 1998, s. 5 – 22. CABEL, S: Spory o generální pozemkovú reformu na Slovensku po roku 1945. In: *tamže*, s. 23 – 32.

ktoré priniesla povojnová situácia. Ich východiskovým bodom bol princíp súkromného vlastníctva pôdy, jeho ochrana a nedotknuteľnosť. Aj keď u komunistickej strany šlo v tomto období viac o účelovú podporu, pretože ho chápala iba ako prostriedok na získanie podpory malých a stredných roľníkov na ceste k monopolu moci. Spoločným znakom bola aj existencia sebestačných a rentabilných roľníckych hospodárstiev, ktoré sa líšili iba veľkosťou. Sociálni demokrati vo svojom programe tzv. poľnohospodárskeho socializmu, ktorý vzišiel z diskusie roku 1945 a 1947, hovorili v podstate o rodinných hospodárstvách s rozlohou 4 – 50 ha, doplnených sieťou družstevných podnikov. Predpokladali rozsiahlu technickú modernizáciu poľnohospodárskej výroby a požadovali sociálny pokoj a triedny zmier na dedine medzi všetkými roľníkymi skupinami a pozemkovými vlastníkmi.<sup>4</sup>

Základným mottom poľnohospodárskeho akčného programu Československej strany národnosocialistickej bol „*slobodný roľník na slobodnej pôde*“.<sup>5</sup> Kunětický program Československej strany lidovej z júla 1947 videl nové cesty v družstevníctve, ktoré sa malo rozšíriť na všetky oblasti poľnohospodárskej práce a podnikania. Požadoval okrem iného demokratizáciu družstevníctva, jeho nezávislosť a návrat k tradičným družstevným hodnotám.<sup>6</sup> Slovenská Demokratická strana vo svojom poľnohospodárskom programe z mája 1947 súhlasila s agrárnymi premenami neprekračujúcimi rámec súkromného vlastníctva pôdy a žiadala, aby sa „*obdobie revolučných zásahov do hospodárstva skončilo*“. Zdôrazňovala, že slovenské roľníctvo „*nie je treba deliť podľa hektára na malé, stredné a na veľkostatkárov, lebo tu žije len malý roľník*“.<sup>7</sup> Podporovala existenciu rentabilných roľníckych hospodárstiev s rozlohou 12 – 20 ha, doplnených sieťou prosperujúcich roľníckych spotrebných, obchodných, výrobných a iných družstiev. Trieštenie pôdnej držby a malé prídely pôdy považovala Demokratická strana za prípravu na nútenú kolektivizáciu.

Po parlamentných voľbách roku 1946 KSČ ako najsilnejšia vládna strana (mala predsedu vlády, ministra poľnohospodárstva, vnútra, informácií atď.) robila aktívnu agrárnu politiku. Uvedomovala si, že v súlade s dlhodobou stratégiou v boji o moc potrebuje získať na svoju stranu roľníkov. Veľmi jednoznačne a lapidárne to vyjadril popredný slovenský komunistický funkcionár Marek Čulen: „*Kto dobyje dedinu (t. j. získa si roľníkov – V. H.), bude vládnuť v štáte*“.<sup>8</sup> Rozparcelovanie obrovského množstva poľnohospodárskej pôdy na malé usadlosti v prvej etape pozemkovej reformy,

4 *Právo zemědělců*, 6. 12. 1947.

5 Rozpracovaný bol v januári 1947 a vyhlásený v novembri 1947 na zjazde národno-socialistických poľnohospodárov. *Svobodný venkov*, 29. 11. 1947. Pozri tiež JECH, K.: *Probuzená vesnice*. Praha 1963, s. 302 – 303.

6 *Lidová demokracie*, 15. 7. 1947.

7 CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*. Bratislava 1972, s. 348.

8 Odznelo na konferencii KSS 8. 4. 1945 v Košiciach. Pozri Komunistická strana Slovenska. *Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Ed. M. Vartíková. Bratislava 1971, s. 133.

ktoré aj v dlhšej časovej perspektíve mohli byť iba ťažko sebestačné, prinieslo komunistom politické body, z ekonomického hľadiska však znamenalo regres. Vláda bola konfrontovaná so znižovaním poľnohospodárskej výroby a zhoršovaním zásobovacej situácie. V platnosti pretrvával nútený výkup poľnohospodárskych prebytkov, rozmáhal sa čierny trh. Politika ministerstva poľnohospodárstva v otázke cien a daní smerovala k zvýhodňovaniu určitých vrstiev roľníkov.

Od prelomu rokov 1946 – 1947, keď KSC predstaviť zásady svojej poľnohospodárskej politiky v podobe osnov šiestich poľnohospodárskych zákonov (jeseň 1946)<sup>9</sup> a tzv. Hradecký program (apríl 1947),<sup>10</sup> prebiehal v poľnohospodárstve stret politických koncepcií o jeho budúcu podobu. Keďže v pozemkovej reforme išli komunisti najďalej – žiadali revíziu prvej pozemkovej reformy z roku 1919 a konfiškáciu a parceláciu všetkých pozemkových majetkov nad 50 ha vrátane cirkevných majetkov – dostali sa do konfliktu s predstaviteľmi ostatných politických strán predovšetkým na pôde ÚNZ a jeho poľnohospodárskeho výboru.<sup>11</sup> Časť Ďurišových zákonov bola pre poľnohospodárstvo užitočná, ale ako celok znamenali útok na súkromné vlastníctvo, čo bolo pre nekomunistické strany neprijateľné. Po oficiálnom expoé ministra J. Ďuriša 8. januára 1947 na pôde poľnohospodárskeho výboru ÚNZ o návrhu šiestich zákonov, rokovanie o nich 5. februára skončilo neúspešne. Podobná anabáza čakala aj Hradecký program. Pôdohospodársky výbor o ňom rokoval 1. júla 1947. Spornou sa ukázala otázka zvyškových majetkov a ich rozparcelovanie a v rámci nej aj konfiškácia cirkevných pozemkových majetkov. V jeseni 1947 predložil minister poľnohospodárstva vláde osnovu zákona *O prídele pôdy roľníkom*, ktorá stanovila maximálnu výmeru obhospodarovanej pôdy 50 ha. Nekomunistickí ministri ju podrobili ostrej kritike a poľnohospodársky výbor ÚNZ odmietol 12. 2. 1948 o nej rokovať. Z parlamentnej pôdy preniesli komunisti spor na verejnosť. Na presadenie uvedených návrhov zákonov sa usilovali získať podporu roľníkov ich masívnou propagáciou na verejnosti.

<sup>9</sup> Šlo o tieto návrhy zákonov: o revízii pozemkovej reformy z roku 1919, o technicko-hospodárskych úpravách pozemkov, poľovnícky zákon, o zaknihovaní prídelov zo skonfiškovaného a iného pôdohospodárskeho majetku a o zabezpečení úhrad za pridelený majetok, o zabezpečení poľnohospodárskeho výrobného plánu, o úprave delenia poľnohospodárskych podnikov v pozostalostnom konaní a o zamedzení drobenia pôdy. Bližšie pozri CAMEL, S.: Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948. S. 322 – 333.

<sup>10</sup> Bol pokusom o získanie podpory predovšetkým malých a stredných roľníkov bez rozdielu ich straníckej orientácie. Obsahoval návrhy zákonov o konečnom vyriešení otázky pôdy, o roľníckom poistení, poľnohospodárskom úvere, jednotnej poľnohospodárskej dani odstupňovanej podľa veľkosti hospodárstva, o mechanizácii poľnohospodárstva, demokratizácii družstevníctva, uzákonení JSCZ a JSSR, atď. Pozri Hradecký program. MZ, Praha 1947, 31 s.

<sup>11</sup> CAMEL, S.: Agrárny program KSC v záverečnej etape československej revolúcie. In: *Československý časopis historický* 1988, č.1, s. 18– 47.

KSS, v tomto období síce ešte formálne organizačne samostatná, sa podriadila požiadavke KSČ na jednotnú agrárnu politiku pre celé územie republiky. Jednoznačne to vyplynulo aj zo súhlasu vedenia KSS s etapovitým riešením povojnovej pozemkovej reformy, presadzovanej pražským vedením komunistickej strany, hoci od SNP slovenskí komunisti akcentovali požiadavku generálnej pozemkovej reformy.<sup>12</sup> KSS vypracovala dva programy reflektujúce odlišné slovenské podmienky. Predsedníctvo ÚV KSS prijalo a schválilo 15. septembra 1947 Akčný plán KSS v roľníckej politike. Jeho ústredným heslom bolo *KSS za podporu súkromného roľníckeho podnikania*.<sup>13</sup> Akčný plán zahŕňal aj požiadavky Hradeckého programu, ale reagoval na konkrétne potreby slovenského roľníka. Druhým programom „šitým na mieru“ Slovenska bol Nitriansky roľnícky program z apríla 1948. Jeho autorom bol spolu s poľnohospodárskymi odborníkmi, národohospodármi a právnikmi povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy Michal Falčan. Nitriansky program obsahoval deväť konkrétnych úloh s cieľom vyčerpať možnosti roľníckej malovýroby, využiť ekonomické a sociálne rezervy malých foriem hospodárenia (s výmerou do 10 ha) postavených na družstevnej svojpomoci, podporoval technickú rekonštrukciu slovenského poľnohospodárstva vznikom strojových družstiev.<sup>14</sup>

Všetky svoje predstavy a kroky v agrárnej sfére v tomto období prispôbovali komunisti taktike a bezprostredným politickým potrebám. Preto aj agrárny program KSČ bol do februára 1948 programom politiky získavania roľníkov v boji o politickú moc. Keď KSČ vo februári 1948 túto moc získala, ocitla sa zrazu v programovom vákuu. V duchu koexistencie viacsektorovej ekonomiky – znárodnený, malovýrobný i kapitalistický sektor – rákala ešte určitý čas s pretrvávajúcou existenciou malovýroby v poľnohospodárstve. Postupné začleňovanie poľnohospodárskeho sektora do socialistickej ekonomiky malo umožniť – podľa predstáv komunistov – plánovanie poľnohospodárskej výroby a podpora poľnohospodárskeho družstevníctva.

Pre všetky politické strany zohrávalo v tomto období družstevníctvo v agrárnych programoch a predstavách o ďalšom smerovaní poľnohospodárstva v Československu nezanedbateľnú úlohu. Mohlo totiž nadviazať na silné tradície českého a slovenského družstevníctva. Už za prvej ČSR existovala široko rozvinutá sieť rôznych foriem a typov družstiev. Šlo však predovšetkým o pomocné družstvá (úverové, mlie-

<sup>12</sup> KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. Zv. 2. Praha 1965, s. 525.

<sup>13</sup> Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. ÚV KSS – Predsedníctvo, kart. 789. Zasadnutie P ÚV KSS 15. 9. 1947.

<sup>14</sup> Na príprave Nitrianskeho programu participovali J. Mozola, Š. Fišera, J. Tomčáni, E. Palášthy a iní. CAMBEL, S.: Nitriansky roľnícky program 2. apríla 1948. In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. Bratislava 1997, s. 17 – 23.

karenské, potravinárske, melioračné, dobytárske, zeleninárske a ďalšie), ktoré sa podieľali na výkupe a spracúvaní poľnohospodárskych produktov.<sup>15</sup>

Pozemková reforma po roku 1945 bola radikálnym zásahom do hospodárskych a sociálnych vzťahov. Rozšírila počet súkromných vlastníkov pôdy, čo v roľníkoch posilnilo presvedčenie, že súkromné vlastníctvo zostáva nedotknuteľné a že „podnikanie na vlastnom“ je rozhodujúcim predpokladom slobody roľníka a jeho sociálnych istôt. Preto hlasy žiadajúce kolektivizáciu poľnohospodárstva a budovanie kolchozov, ktoré sa sporadicky objavovali medzi radikálnymi stranickými funkcionármi od roku 1945, museli zákonite roľníkov vyplašiť a znepokojiť. Národní socialisti už na jeseň 1946 v parlamentnej rozprave k vyhláseniu predsedu vlády Klementa Gottwalda upozorňovali, že medzi roľníkmi vzniká strach pred kolektivizáciou a zriaďovaním kolchozov.<sup>16</sup> Lidovci priamo upodozrievali KSCĽ, že keď sa dostane k moci, budú „*cieľom poľnohospodárskej politiky sovchozy a kolchozy*“.<sup>17</sup> Veľmi jednoznačne a odmietavo sa vo svojom Kunčtickom programe vyjadrili aj ku kolektivizácii: „*Bol by to krok späť. Kolektivizácia robí z človeka moderného otroka, ktorý je okrádaný o vlastné a musí pracovať na cudzom. Sme proti vymýšľaniu nových centralistických organizácií družstevných...*“<sup>18</sup>

Poprední funkcionári KSCĽ i KSS v rokoch 1945 – 1948 (až do jesene 1948) veľmi dôrazne na verejnosti odmietali akékoľvek fámy o budovaní kolchozov na českej a slovenskej dedine. Iba tri dni po celoštátnom zjazde roľníckych komisií a zjazde roľníkov 29. 2. 1948 K. Gottwald i rezortný minister J. Ďuriš odmietli „*reči o tom, že niekto u nás chce na dedine zavádzať kolchozy*“.<sup>19</sup> Oficiálne ubezpečovanie, že kolchozy nebudú, dedinu aspoň čiastočne upokojilo, zvlášť keď aj novoprijatá Ústava 9. mája hovorila o zabezpečení a ochrane „*súkromného vlastníctva pôdy do výmery 50 ha*“. Minister J. Ďuriš v lete 31. júla 1948 opätovne veľmi presvedčivo vyzýval delegáciu kolníckych roľníkov, aby sa nedali „*strašiť šepkandou o kolchozoch. Naša poľnohospodárska výroba sa musí niesť iným smerom. U nás jedinou cestou je zlepšenie výroby ... všetko podľa našich potrieb*“.<sup>20</sup> Inej delegácii roľníkov K. Gottwald v tom istom období sľuboval: „*Doteraz sme nerobili nič bez vás a ani do budúcnosti neurobíme nič, čo by nebolo s vaším súhlasom.*“<sup>21</sup>

<sup>15</sup> Z 2 306 družstiev na Slovensku prevažovali potravinárske družstvá, 582 bolo strojových, 840 úverových, 214 pasienkárskych a dobytčárskych, 356 tzv. neúverových. Do roku 1948 existovalo aj 491 tzv. organizovaných a 2 518 tzv. neorganizovaných spoločenstiev (urbariáty, komposesoráty, obecná a cirkevná pôda), ktoré vlastnili 1 mil. ha poľnohospodárskej pôdy a združovali 80-tisíc roľníkov – podielníkov. O dejinách družstevníctva pozri napr. prácu FABRICIUS, M. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. – VIRSIK, O.: 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Bratislava 1995.

<sup>16</sup> www.psp.cz. Digitální knihovna parlamentu ČR. Schôdza ÚNZ 2. 10. 1946. Rozprava k vládnemu prehláseniu.

<sup>17</sup> TRAPL, M.: Prístup Československé strany lidové k zemědělské problematice. In: Zemědělství na rozcestí 1945 – 1948. Studie Slovákckého musea 3/1998, Uherské Hradiště 1998, s. 114.

<sup>18</sup> Lidová demokracie, 15. 7. 1947.

<sup>19</sup> NA Praha, f. ÚV KSCĽ, K. Gottwald /02, rukopisy, 1948.

<sup>20</sup> Funkcionár, č. 13 – 14, 7. 7. 1948.

<sup>21</sup> GOTTWALD, K. : Spisy XV. Praha 1958, s. 158.



Neznamenalo to pochopiteľne, že o kolchozoch, alebo inej forme socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby KSČ neuvažovala.

Konečný model poľnohospodárstva vo forme veľkých socialistických hospodárstiev v tomto období však väčšina popredných stranických funkcionárov nestotožňovala s kolektivizáciou sovietskeho typu. Predstavy o socialistickom usporiadaní poľnohospodárstva boli v rokoch 1945 – 1948 otvorené hľadaniu vlastnej cesty. Na zasadnutí Klubu poslancov KSČ (1947) minister Ďuriš rozvinul predstavu vedenia KSČ o prechode na veľkovýrobné formy v poľnohospodárstve cestou družstevníctva: *„Jedným z hlavných faktorov, ktoré nám umožnia prechod z malovýroby na určité formy veľkovýroby, je družstevníctvo. Družstvá budeme zriaďovať všade tam, kde sú pre to úspešné predpoklady. Až do tej doby budeme musieť podporovať malovýrobu. Roľníci majú dôveru v družstvá a nedôveru ku kolchozom. Preto nebudeme robiť žiadne kolchozy, ale budeme tvoriť družstvá a tým postupne dobrovoľne zavedieme veľkovýrobu.“*<sup>22</sup>

O tom, aké má byť československé družstevníctvo a kam sa má uberať, sa diskusie začali na jar a v lete 1948.<sup>23</sup> Na hľadanie jeho konkrétnej podoby sa podieľali okrem ministerstva poľnohospodárstva, Ústrednej rady družstiev i poľnohospodárska komisia ÚV KSČ, družstevné oddelenie ÚV KSČ a národohospodárska rada ÚV KSČ, ale aj mnohí agrárni odborníci z praxe. Zvýšenú pozornosť družstevníctvu zo strany štátnych orgánov roľníci privítali. Domnievali sa, že družstevné hnutie vo svojej rôznorodosti bude mať v nasledujúcom období ešte väčšiu podporu ako doposiaľ. Aj keď jednotlivé vrstvy roľníkov na dedine sledovali rôzne ciele a ich záujmy neboli jednotné, zhodovali sa v základnej myšlienke – modernizáciou dosiahnuť vyššiu rentabilitu svojich hospodárstiev a prostredníctvom odbytových a zásobovacích družstiev presadiť sa na trhu. V spojitosti s družstvami privítali roľníci dve základné zásady, o ktorých sa hovorilo: že to budú oni, t. j. roľníci, kto bude mať rozhodujúce slovo v družstvách a že družstvá budú môcť zamerať svoju činnosť celkom slobodne a podľa vlastnej úvahy vzhľadom na miestne podmienky. Ohlas medzi roľníkmi a ich podporu získala aj koncepcia, že mechanizácia poľnohospodárskej výroby formou strojových družstiev bude súčasťou a osou rozvoja družstevníctva na dedine. Zámery komunistov v súvislosti s družstevnou myšlienkou oficiálne vysvetlil K. Gottwald na manifestácii roľníkov 16. mája 1948: *„treba sa sústrediť na úlohu zvýšenia výnosnosti poľnohospodárstva... Družstvá sú najvhodnejším nástrojom k zásobovaniu vidieka strojmi, hnojivami, ušľachtilým osivom. Družstvá zaručia nákup všetkých výrobkov od roľníkov, umožnia pláno-*

<sup>22</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ – 21, a. j. 3. Zápis zo schôdze poslancov KSČ 6. 3. 1947.

<sup>23</sup> VÁCLAVŮ, A.: Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu. *Studie z hospodářských dějin* 10, Praha 1999, s. 41 – 42.

vane poľnohospodárskej výroby i ich distribúciu.“<sup>24</sup> O budúcej úlohe družstevníctva v poľnohospodárstve hovoril i elaborát z dielne ministerstva poľnohospodárstva. Konštatovalo sa v ňom, že práve v družstevníctve sa podarilo „vystihnúť, nájsť onen stupeň spojenia a podriadenia špecifických, súkromných záujmov roľníctva, všeobecných záujmov krajiny, stupeň, ktorý sa ukázal pre roľníctvo prijateľný a výhodný“.<sup>25</sup>

Aj v programovom vyhlásení vlády jej predseda Antonín Zápotocký na pôde ÚNZ 17. júna 1948 vyzdvihol dôležitú úlohu poľnohospodárskeho družstevníctva na ceste k socializmu, hovoril však už o tom, že „bude prikročené k jeho zjednodušeniu a praktickému zjednocovaniu vybudovaním jednotných, univerzálnych družstiev“.<sup>26</sup> Takzvané univerzálne družstvo malo odstrániť dovedajšiu rôznorodosť družstevníctva, ale proklamovaná univerzalita družstva sa netýkala hospodárenia na pôde.

V jarných mesiacoch a čiastočne i v lete roku 1948 pokračovala vláda vo svojej predchádzajúcej politike podpory družstevníctva. K. Gottwald politikou podpory družstevníctva vychádzal z úvahy, že nesmie byť prerušená kontinuita medzi poľnohospodárskou politikou vlády pred februárom a po februári 1948. Naďalej sa teda v úvahách preferovala a hľadala vlastná „špecificky československá cesta“ prechodu k socializmu v poľnohospodárstve, ktorá by zodpovedala domácim podmienkam a tradíciám. Roku 1948 však iný model socializmu ako sovietsky, spočívajúci na troch pilieroch (industrializácia, kolektivizácia a kultúrna revolúcia), neexistoval. Všetky diskusie o „špecifickej československej ceste“ sa skončili v júni 1948. Úvahy o ďalšom smerovaní poľnohospodárstva zásadným spôsobom ovplyvnila rezolúcia Informačného byra komunistických a robotníckych strán o Komunistickej strane Juhoslávie z júna 1948. Obsahovala niektoré teoretické postuláty, ktoré sa stali záväznými pre komunistické strany strednej a juhovýchodnej Európy. Šlo o teóriu zostrovania triedneho boja pri prechode k socializmu, o malovýrobe, ktorá plodí kapitalizmus, o buržoáznom nacionalizme a kolektivizácii poľnohospodárstva ako jedinom socialistickom riešení agrárnej otázky.

O rezolúcii a zasadnutí Informbyra a úlohách z nej vyplývajúcich pre KSC referoval na Predsedníctve ÚV KSC 28. júna 1948 generálny tajomník Rudolf Slánsky. Upozornil, že „treba preskúmať našu poľnohospodársku politiku z nového zorného uhla“,<sup>27</sup> t. j. cez prizmu záverov Informbyra. To znamenalo vo vzťahu k roľníkom aplikovať triedny prístup a postaviť požiadavku likvidácie posledných zvyškov kapita-

<sup>24</sup> GOTTWALD, K.: Spisy XIV. Praha 1958, s. 413.

<sup>25</sup> NA Praha, f. Ďuriš, kart. 8 – zeměd. (1948 – 1949). Poznámky k zemědělské politice KSC a funkce zemědělského družstevnictví po únoru 1948.

<sup>26</sup> www.psp.cz. Digitální knihovna parlamentu ČR. Schůdza ÚNZ 17. 6. 1948.

<sup>27</sup> NA Praha, f. ÚV KSC – 02/1, sv. 2, a. j. 125.

listických malovýrobcov – kulakov. V obsiahlej diskusii na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ Zdeněk Fierlinger spolu s A. Zápotockým zhodne konštatovali, že „cesta, ktorú KSČ nastúpila po roku 1945, teda rozdelenie pôdy medzi roľníkov v pozemkovej reforme, bola správna. Zodpovedala vtedajšiemu vývoju na dedine a v agrárnom sektore. O kolektivizácii nebolo možné hovoriť ako o aktuálnom programe. Ale ako o perspektíve (kolektivizácie – V. H.) musíme byť presvedčení.“<sup>28</sup> Vedúci predstavitelia KSČ si zároveň uvedomovali, že „nebude jednoduché, aby tí istí ľudia, ktorí vyhlasovali, že u nás nebude kolektivizácia, teraz kolektivizáciu vyhlasovali. Preto bude dôležitá príprava verejnosti, vysvetľovacia kampaň. Pojem kolektivizácie je u nás stále strašiakom.“<sup>29</sup>

Predsedníctvo ÚV KSČ a ÚV KSS akceptovali v plnom rozsahu závery Informbyra a nevyhnutnosť kolektivizácie poľnohospodárstva aj v československých podmienkach. Ohlasy stranického aparátu a funkcionárov z krajov a okresov na rezolúciu Informbyra a na vysvetľovaciu kampaň KSČ boli súhlasné. Nikto z členov najvyššieho stranického vedenia nevyslovil výhrady voči rezolúcii ani voči kolektivizácii (ako sa to stalo napr. v Poľsku či v Maďarsku). V tejto súvislosti sa predstavitelia KSČ obávali skôr reakcie zo strany roľníkov. Medzi roľníkmi na dedinách mohla spôsobiť rozruch, pretože sa v nej naznačovala možnosť kolektivizácie a tá bola medzi roľníkmi nepopulárna a odmietaná.<sup>30</sup> Na druhej strane zverejnenie rezolúcie zvýšilo chaos a zmätok medzi stranickými funkcionármi, lebo mnohí z nich si ešte pamätali slová ministra J. Ďuriša z roku 1945, že komunistická strana „bojuje za konfiškáciu a parceláciu pôdy... a nepomýšľa na zakladanie kolchozov“.<sup>31</sup> Vedenie KSČ však dalo jasne najavo, že v chápaní cesty vidieka k socializmu nestrpí žiadne odchýlky od postupu podľa vzoru sovietskej kolektivizácie.<sup>32</sup> Zároveň uložilo stranickému aparátu pripraviť podklady na diskusiu o koncepcii budúcej poľnohospodárskej politiky.

Vo vedení KSČ sa v prebiehajúcej diskusii k rezolúcii Informbyra vyhranili postupne dva tábory – jedni volali po okamžitom začatí kolektivizácie, iní ju chceli oddialiť s tým, že treba na ňu najprv vytvoriť politické a ekonomické predpoklady. K. Gottwald v tomto období – odvolávajúc sa na svoje rozhovory so Stalinom v septembri 1948 na Kryme<sup>33</sup> – kládol dôraz na prípravnú fázu kolektivizácie (mala trvať

<sup>28</sup> Tamže.

<sup>29</sup> Tamže.

<sup>30</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ – 100/1, sv. 60, a. j. 489. Ohlasy z krajov a okresov v republike na rezolúciu Informbyra. Zahraničná tlač komentovala rezolúciu ako „výstrahu pre ostatné východoeurópske štáty“. Tamže. Zahraničná tlač o komuniké Informbyra 29. 6. 1948.

<sup>31</sup> KOZÁK, J.: Na ceste... (Ako sa združstevňoval Michalovský okres.). Bratislava 1963, s. 8.

<sup>32</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ – 02/1, sv. 2, a. j. 125.

<sup>33</sup> „Začať teraz s kolchozmi by nebolo namieste... Hovoril som Stalinovi výslovne, že o kolchozoch nebudeme hovoriť, že ich budeme robiť. Likvidovať staré formy. On s tým súhlasil.“ In: KAPLAN, K.: Utváření generální linie výstavby socializmu v Československu. Praha 1966, s. 267.

2 – 3 roky) a zachovaní kontinuity s predfebruárovou politikou strany na vidieku.<sup>34</sup> Avšak ostrá kritika Władysława Gomułka v Poľsku na zasadaní Poľskej robotníckej strany v septembri 1948 za jeho odpor voči kolektivizácii nepriamo prispela k posilneniu sektárskych tendencií v straníckom aparáte i vo vedení KSČ, ktoré volali po urýchlennom budovaní družstiev a tvrdom postupe voči roľníkom. Zástancom tejto línie bol napr. A. Zápotocký i J. Frank.

Pre formulovanie línie poľnohospodárskej politiky „*pod zorným uhlom rezolúcie Informbyra*“ boli rozhodujúce jesenné zasadnutia najvyšších orgánov KSČ – októbrové a novembrové. Na utajenom zasadnutí širšieho predsedníctva ÚV KSČ 14. októbra 1948 vystúpil s ťažiskovým prejavom minister poľnohospodárstva J. Ďuriš. Veľmi striktno oddelil poľnohospodársku politiku, ktorú KSČ robila pred februárom 1948 a po februári 1948, t. j. po uchopení moci. Aj keď KSČ nepodrobila rozsiahlej analýze svoju dovtedajšiu poľnohospodársku politiku, z pripravených podkladových materiálov<sup>35</sup> a diskusie vyplynulo priznanie, že politika, ktorú doteraz KSČ v poľnohospodárstve robila, nebola socialistická. Ako vo svojom diskusnom vystúpení uviedol predseda vlády A. Zápotocký, „*bola to politika, ktorú sme robili v daných pomeroch, keď sa nám jednalo o získanie politickej moci... Museli sme urobiť rad opatrení, ktoré nám boli proti srsti... Celá naša politika v poľnohospodárstve smerovala k posilneniu malých súkromných hospodárstiev... teraz potrebujeme roľníkov nútiť k tomu, aby prechádzali k novej výrobnnej forme*“.<sup>36</sup> Minister Ďuriš predložil návrh novej línie poľnohospodárskej politiky, vypracovanej ministerstvom poľnohospodárstva a poľnohospodárskym oddelením ÚV KSČ s tromi základnými úlohami, ktoré stáli pred komunistickou stranou v agrárnej sfére – šlo o obmedzovanie kapitalistických živlov na dedine, postupné prebudovanie malovýroby na veľkovýrobu a budovanie štátnych majetkov ako jednu z ciest zvýšenia vplyvu štátnej moci na vývoj poľnohospodárskej výroby. Návrh odporúčal bezprostredné zakladanie výrobných družstiev a priniesol nové poňatie družstevnej otázky v poľnohospodárstve. To znamenalo, že sa už nechápala s starom zmysle slova ako organizácia svojpomoci, ale ako hlavný činiteľ poľnohospodárskej výroby s vneseným prvkom socialistického plánovania.<sup>37</sup>

34 Ešte na decembrovom zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ roku 1948 K. Gottwald vyhlásil, že „*k budovaniu kolchozov nie sú ani materiálne, ani politické predpoklady, ale za 2 – 3 roky bude možno k budovaniu kolchozov pristúpiť*“. NA Praha, f. ÚV KSČ – 02/1. Zasadnutie P ÚV KSČ 2. 12. 1948. Pozri tiež vystúpenia K. Gottwalda na novembrovom zasadnutí ÚV KSČ. GOTTWALD, K.: Spisy, sv. XV. Praha 1958, s. 156 – 157.

35 NA Praha, f. ÚV KSČ - 02/1. sv. 4, a. j. 504. Problémy zemědělské politiky a Návrhy na některá bezprostřední opatření v zemědělské politice KSČ.

36 Z diskusného vystúpenia predsedu vlády A. Zápotockého na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ. NA Praha, f. ÚV KSČ – 02/1, sv. 4, a. j. 138.

37 NA Praha, f. J. Ďuriš, kart. 8, zeměd. (1948 – 1949). Materiál Plán reorganizácie a výstavby družstevného sektoru v poľnohospodárstve.

Dňa 17. novembra 1948 ÚV KSCĎ definitívne prijal líniu budúcej poľnohospodárskej politiky,<sup>38</sup> ktorú potvrdil IX. zjazd KSCĎ v máji nasledujúceho roka. V duchu Stalinskej teórie kolektívizácie vytýčil K. Gottwald a vedenie KSCĎ smery a úlohy poľnohospodárskej politiky. Bola to predovšetkým podpora družstevníctva na dedine, vybudovanie materiálo-technickej základne vo forme siete strojno-tractorových staníc a obmedzovanie a zatlačovanie kapitalistických elementov na vidieku. Stalinská politika kolektívizácie vtlačila pečať a charakter štrukturálnej prestavbe poľnohospodárstva, poňatiu družstiev i prístupu k roľníkom a vidieku vôbec.

V čom teda nastala zmena v prístupe štátu k agrárnemu sektoru a možno vôbec hovoriť o zlome v poľnohospodárskej politike roku 1948? Predovšetkým a zásadným spôsobom sa zmenil vzťah štátnych orgánov a režimu k samotným roľníkom. Rozhodnutie o začatí kolektívizácie bolo politickým rozhodnutím KSCĎ bez súhlasu roľníkov a proti ich vôli. Veľmi skoro sa ukázalo, do akej miery myslel K. Gottwald vážne svoje predfebruárové a ešte aj pofebruárové sľuby. Zásadu „nič bez vás a tým menej proti vám“ bolo iba ťažko možné spojiť v praxi s тезou o zostrovaní triedneho boja. Približne do leta 1948 pristupovala vláda a komunistická strana k roľníkom ako k celku, aj keď určitými nástrojmi v daňovej, úverovej a cenovej politike uskutočňovala ich diferenciáciu, od jesene prijatím tzv. ostrého kurzu proti „reakcii“ túto diferenciáciu výrazne prehĺbila. Prijal sa zákon na ochranu republiky, zaviedlo sa diferencované zásobovanie a diferencovaný rozpis dodávkových povinností roľníkov. Voči roľníkom, ktorí neplnili dodávky, uplatňovala vláda tvrdý postih. Modifikácia nastala i v podpore družstevníctva, ktorá sa zúžila na podporu jednotných výrobných družstiev. Zároveň pokračoval proces zjednocovania družstevníctva. Definitívne sa o ňom rozhodlo na decembrovom zasadnutí ÚV KSCĎ roku 1948 schválením návrhu na zlúčenie všetkých existujúcich družstiev na vidieku do jednotného poľnohospodárskeho družstva.<sup>39</sup> Ministerstvo poľnohospodárstva malo pripraviť príslušné zákonné normy. Až do februára 1949 – do prijatia zákona o JRD Národným zhromaždením – sa štátne orgány a vedenie komunistickej strany zaoberali politickými, ekonomickými a organizačnými otázkami kolektívizácie poľnohospodárstva.<sup>40</sup>

Ďalšou výraznou zmenou, zakotvenou v novej línii poľnohospodárskej politiky a v rozpore s predchádzajúcimi koncepciami, bol presun mechanizačných prostried-

<sup>38</sup> GOTTWALD, K.: Spisy. Zv. XV. Bratislava 1960, s. 173.

<sup>39</sup> Vznik JZD 1948 – 1949. Kolektívizace zemědělství. Edice dokumentů z fondů SÚA. Praha 1995, s. 50 – 52.

<sup>40</sup> Dňa 31. 12 1948 prerokovalo P ÚV KSCĎ materiál Návrhy bezprostředních opatření v zemědělské politice KSCĎ, vypracovaný poľnohospodárskym oddelením sekretariátu ÚV KSCĎ. Týkali sa mechanizácie poľnohospodárstva, štátnych majetkov, otázky družstiev a úloh v poľnohospodárskej výrobe. Bližšie pozri Vznik JZD 1948 – 1949, s. 25 – 31.

kov do rúk štátu prostredníctvom budovania strojno-tractorových staníc (STS).<sup>41</sup> Tie sa mali stať jedinou formou mechanizácie v poľnohospodárstve a zároveň nástrojom na ovládanie dediny a roľníkov a nátlakovým prostriedkom na roľníkov k prechodu na nové formy hospodárenia. Dňa 2. februára 1949 bol prijatý zákon o mechanizácii poľnohospodárstva, ktorý zriaďoval Ústredie pre mechanizáciu poľnohospodárstva. Jemu sa mali podriaďiť všetky strojové stanice. Tento zákon zároveň umožňoval aj výkup základných mechanizačných prostriedkov od bohatých roľníkov, čím obmedzoval ich hospodársku činnosť.

Politika kolektivizácie predpokladala a bola úzko spätá s administratívno-direktívnym riadením hospodárstva a spoločnosti. Plánovanie poľnohospodárskej výroby sa malo stať nástrojom, ktorý mal obmedziť či odstrániť „*rozhodovanie kapitalistov a malovýrobcov*“, a teda obmedziť živelnosť a presadiť autoritu a direktívnosť plánu. Centralizované plánovanie počnúc ministerstvom poľnohospodárstva cez Štátny plánovací úrad a poľnohospodárske referáty na krajských, okresných a miestnych úrovniach bolo odtrhnuté od roľníkov a jeho dôsledkom bolo zväzovanie ich iniciatívy a samostatnosti v rozhodovaní. Dňa 25. januára 1949 schválila vláda nový systém zabezpečenia výrobného a dodávkového plánu v poľnohospodárstve, systém zmlúv o výrobe a dodávkach medzi roľníkom a štátom.

Novembrové zasadnutie ÚV KSČ uzavrelo aj diskusie o politike voči jednotlivým vrstvám roľníkov. V súlade s prijatou teóriou o zostrujúcom sa triednom boji na dedine sa voči bohatým vrstvám vidieka začala uplatňovať politika obmedzovania a potláčania. Jej praktická realizácia v daňovej, úverovej a prídelovej oblasti zväzovala a čoraz viac obmedzovala možnosti hospodárskeho vzostupu poľnohospodárskych podnikov bohatých roľníkov.<sup>42</sup> Dôsledky takejto politiky mali dopad i na hospodárstva malých a stredných roľníkov, znásobovali ťažkosti v poľnohospodárskej výrobe a v zásobovaní obyvateľstva potravinami.

V radoch nepoľnohospodárskeho obyvateľstva vyvolala prijatá línia poľnohospodárskej politiky v novembri 1948 veľké očakávania a jej ohlas bol väčší v mestách ako na vidieku. Štátna moc i stranícke orgány rozvinuli na verejnosti prostrednic-

<sup>41</sup> NA Praha, f. Ďuriš, kart. 12 – zeměd. (1948 – 1949). Návrhy na rozhodnutie o niektorých zásadách mechanizácie poľnohospodárstva, materiál ministerstva poľnohospodárstva pre Predsedníctvo ÚV KSČ z 16. 7. 1948.

<sup>42</sup> O dôsledkoch politiky komunistického režimu na ekonomické a sociálne postavenie, na pracovné, majetkové a existenčné pomery vrstvy bohatých roľníkov a formách represii voči nim v českých krajinách a na Slovensku v období 1948 – 1960, teda v čase kolektivizácie poľnohospodárstva pozri práce JECH, K.: Soumrak selského stavu 1945 – 1960. Sešity ÚSD AV ČR, sv. 35, Praha 2001; HLAVOVÁ, V.: Formy nátlaku a represii voči bohatým roľníkom v procese kolektivizácie. In: Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989. Eds. F. Mikloško – G. Smolíková – P. Smolík. Zv. 1. Prešov 2001, s. 539 – 570; HLAVOVÁ, V.: Politický režim a otázka „kulaka“ na začiatku 50. rokov. In: V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953). Ed. J. Pešek. Bratislava 1996, s. 57 – 66.

tvom rozhlasu i tlače širokú kampaň propagujúcu oficiálnu poľnohospodársku politiku a rôznymi argumentmi – medzi iným i názorom, že malovýroba ešte zďaleka nevyčerpala svoje možnosti – sa snažili zbaviť roľníkov obáv z pripravovaných zmien v poľnohospodárstve. A až do jesene v nich živilí ilúzie o možnosti špecifických národných ciest k socializmu. Takáto argumentácia mohla mať úspech na vidieku do leta 1948, ale na konci roku 1948 bola zavádzajúca a klamlivá.

Premena vidieka sa uskutočnila podľa sovietskeho vzoru, kopírovala ho bez ohľadu na špecifické domáce podmienky aj s jeho propagandistickými sloganmi a formuláciami. Dopad stalinskej politiky kolektivizácie na jednotlivé vrstvy roľníkov a poľnohospodársku výrobu mal v nasledujúcich desiatich rokoch devastujúce účinky.

*Viera Hlavová*

## Dopad politických a spoločenských zmien na maďarské obyvateľstvo Slovenska v prelomovom roku 1948

Postoje všetkých politických strán, pôsobiacich na politickej scéne Československej republiky (ČSR) v rokoch 1945 – 1948, sa vo vzťahu k postaveniu príslušníkov maďarskej minority nerozhádzali. Odvíjali sa z idey národného štátu Čechov a Slovákov a z kolektívnej viny Maďarov (Nemcov). Pretože československá vláda súhlas na vysťahovanie príslušníkov maďarskej menšiny z republiky na medzinárodnej scéne nedosiahla, maďarská otázka sa mala riešiť výmenou obyvateľstva, reslovakizáciou a vnútornou kolonizáciou. Žiadna politická strana neponúkla iný návrh, ktorý by postavenie Maďarov v Československu riešil demokratickým spôsobom.

Vo februári 1948 nastolila Komunistická strana Československa (KSČ) v republike monopol moci, ktorý vyústil do radikálnej premeny slovenskej a českej spoločnosti. Ideovým základom zmien sa stal marxizmus-leninizmus a v súlade s touto doktrínou sa transformoval politický systém, ekonomické vzťahy, sociálna štruktúra, ale aj sféra kultúry vrátane školstva. Komunistická strana neusilovala iba o udržanie moci, jej konečným zámerom bola úplná reglementácia spoločnosti i osobného života každého jednotlivca. Na svojom prístupe k maďarskej menšine však zmeny neplánovala. No zahraničnopolitický vývoj donútil vedúcich predstaviteľov komunistickej strany realizovať zásadné korekcie aj v postavení príslušníkov maďarskej minority v Československu.

Postupné eliminovanie protimaďarského kurzu v Československu v priebehu roka 1948 bolo teda vynútené medzinárodným tlakom. Európa sa po vojne prestala deliť na krajiny porazené a štáty, ktoré najväčší vojnový konflikt v dejinách ľudstva vyhrali, ale sa rozpadla na východný a západný blok. Sovietsky zväz v dôsledku národnej štruktúry obyvateľstva štátov začleňujúcich sa do nového mocenského zoskupenia opúšťal svoju povojnovú slovanskú politiku. Maďarsko sa po víťazstve komunistov stalo v strategických a taktických plánoch Moskvy rovnocenným partnerom víťazných slovanských štátov a teda aj Československa. Sovietsky zväz nemal záujem formovať zoskupenie s potenciálnymi ohniskami rozporov medzi jednotlivými štátmi, pričom v tomto období maďarská menšina v Československu takéto ohnisko predstavovala.

Vedúci predstavitelia maďarských komunistov sa už od konca roka 1947 usilovali cestou Informačného byra komunistických a robotníckych strán zmeniť postavenie



Maďarov v Československu.<sup>1</sup> No vedenie KSČ ich snahe neprislovalo veľký význam. Svoju pozornosť a úsilie v tom čase zameriavalo na získanie politickej moci. Ústretovosť vo vzťahu k Maďarom by ich pozície iba komplikovala.

V postavení príslušníkov maďarskej menšiny nenastali žiadne zmeny ani bezprostredne po februári 1948. Pokračovala výmena obyvateľstva, pripravovala sa druhá etapa reslovakizácie a do úvahy neprichádzal ani návrat deportovaných Maďarov z Čiech na Slovensko.

Pokračujúcu líniu menšinovej politiky dokumentovali aj pokyny Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu (ÚAV SNF) v Bratislave z 24. marca 1948 adresované akčným výborom NF. Podľa nich členmi akčných výborov nemohli byť Maďari (Nemci), a to ani v prípade, keď mali zachované československé štátne občianstvo. ÚAV SNF argumentoval tým, že príslušníci obidvoch neslovanských národností nemajú aktívne ani pasívne volebné právo. Akčné výbory, ktoré mali vo svojich radoch Nemcov, resp. Maďarov, sa mali urýchlene reorganizovať.<sup>2</sup>

Dňa 13. apríla 1948 vydala vláda nariadenie č. 76/1948 Zb. o vrátení československého štátneho občianstva osobám nemeckej a maďarskej národnosti a ministerstvo vnútra 16. apríla 1948 vyhlášku č. 77/1948 Zb. o stanovení ďalšej lehoty na podávanie žiadostí o vrátenie štátneho občianstva. Nariadenie vlády č. 76/1948 Zb. vychádzalo z ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. a určilo, že na vrátenie občianstva osobám, ktoré ho stratili podľa § 1 ústavného dekrétu, platia všeobecné predpisy o nadobudnutí československého štátneho občianstva. Občianstvo sa mohlo vrátiť tým žiadateľom, ktorí neporušili povinnosti československého štátneho občana, nenadobudli inú štátnu príslušnosť a mali zároveň trvalé bydlisko na území Československej republiky. Mohlo sa vrátiť aj žiadateľom, ktorí nemali zabezpečené domovské právo v niektorej obci na území republiky, nevlastnili majetok, resp. nemali zárobok potrebný na svoju výživu a svojej rodiny. Osoby staršie ako 14 rokov museli dokázať primeranú znalosť slovenčiny, resp. češtiny. V kompetencii ministerstva vnútra však bolo tolerovať v niektorých prípadoch nedostatočnú znalosť týchto jazykov. Príslušné okresné národné výbory boli povinné osobám, ktoré do šiestich mesiacov podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. (§ 3, veta prvá) žiadali o vrátenie občianstva, vydať osvedčenie o tom, že sú do termínu vybavenia žiadosti pokladaní za občanov Československej republiky. Nariadenie stanovilo štátnym orgánom lehotu na vybavenie kladného, či

<sup>1</sup> Bližšie k postupu Komunistickéj strany Maďarska na pôde Informačného byra komunistických a robotníckych strán BARNOVSKÝ, M.: Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Bolševizmus, komunizmus a radikálny socializmus v Československu. Svazek III. Eds. Kármik, Z., Kopeček, M. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokorán 2004, s. 164 – 166; KAPLAN, K.: Právda o Československu 1945 – 1948. Praha, Panorama 1990, s. 124 – 126.

<sup>2</sup> Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (1945 – 1948), kartón (kart.) 59, inventárne číslo (inv. č.) 61.

negatívneho stanoviska na žiadosť o vrátenie občianstva na päť rokov, pričom určilo aj najkratší možný termín – tri roky.<sup>3</sup>

Kým vládne nariadenie č. 76/1948 Zb. sa vzťahovalo na Nemcov a Maďarov žijúcich v Čechách i na Slovensku, vyhláška ministerstva vnútra č. 77/1948 Zb. sa týkala len Maďarov usadených mimo slovenského územia. Určila, že osoby maďarskej národnosti, ktoré v deň, keď vyhláška nadobudla účinnosť, mali so svojimi rodinnými príslušníkmi bydlisko, alebo aspoň jednoročný pobyt na území Čiech a Moravy, mohli do šiestich mesiacov žiadať o vrátenie československého štátneho občianstva.<sup>4</sup> Smernice k vládnemu nariadeniu č. 76/1948 Zb. a vyhlášky ministerstva vnútra č. 77/1948 Zb. vydalo toto ministerstvo 4. mája 1948.<sup>5</sup> Ich zámerom bolo udržať deportovaných príslušníkov maďarskej menšiny natrvalo v Čechách a na Morave.

Snahy maďarského obyvateľstva vrátiť sa do svojich domov však pokračovali aj po februárových udalostiach. Hovorilo sa o tom na porade zástupcov jednotlivých ministerstiev a povereníctiev (ministerstva sociálnej starostlivosti, zahraničia, vnútra, financií, pôdohospodárstva a povereníctiev vnútra, sociálnej starostlivosti, pôdohospodárstva a osídľovacieho úradu), ktorá sa konala v Prahe 2. júna 1948. Prítomní rokovali o situácii maďarského obyvateľstva v českých krajoch a na Morave, kde ich v tom čase žilo 32 201. O vrátenie československého štátneho občianstva podľa spomínaných dokumentov však prejavilo záujem len 2 209 príslušníkov maďarskej menšiny a o podporu na založenie si tu trvalej existencie malo záujem iba 1 531 Maďarov. Tento stav nebol v súlade so zámermi KSČ a štátnych orgánov, ktoré sa snažili osoby maďarskej národnosti v Čechách udržať natrvalo. Zástupca ministerstva sociálnej starostlivosti uviedol, že na Slovensko utieklo 12 014 Maďarov, pričom slovenské orgány eskortovali naspäť približne len 800 osôb. Úteky maďarského obyvateľstva z núteného pobytu v Čechách nadobúdali na intenzite. Svoj podiel na tom mal aj prístup niektorých českých zamestnávateľov k pracovníkom maďarskej národnosti.<sup>6</sup>

Nastolenie komunistického režimu mala z právneho aspektu ukotviť *Ústava 9. mája 1948*, v ktorej nebola existencia etnických menšín priamo artikulovaná a princíp sebaurčovacieho práva národov a národností sa úplne ignoroval. Ústava zafixovala postuláty, ktoré sa v nasledujúcom období stali určujúcimi pri realizácii národnostnej politiky štátnych orgánov i orgánov komunistickej strany voči etnickým menšinám. V zmysle tohto základného zákona štátu Maďari žijúci v Československu

<sup>3</sup> Sbírka zákonů a nařízení Československé republiky. Čiastka 31, vydaná 26. apríla 1948, s. 781 – 782.

<sup>4</sup> Tamže, s. 782.

<sup>5</sup> Národní archiv Praha (NA), f. Ministerstvo vnitra (MV) – Noskuv archiv (1945 – 1953), kart. 43, č. 2174.

<sup>6</sup> Tamže.

neboli pokladní za svojbytné etnické spoločenstvo a národnopolitický subjekt. Postupné zrovnoprávňovanie príslušníkov maďarskej minority sa malo dosiahnuť uplatňovaním individuálnych občianskych práv. V máji 1948 sa v Československu konali voľby do Národného zhromaždenia, ktoré však boli z hľadiska rozdelenia politickej moci formálnou záležitosťou. Príslušníci maďarskej národnosti, okrem reslovakizantov, sa – podobne ako pred dvoma rokmi – parlamentných volieb zúčastniť nemohli.

V prvom polroku 1948 prešla ČSR významnými zmenami – uskutočnili sa parlamentné voľby, prijala sa nová ústava a diktát komunistickej strany prenikal do všetkých sfér života spoločnosti. Vláda pripravovala úpravu štátoprávneho postavenia Nemcov a Maďarov. Rokovania o osnove vládneho nariadenia týkajúceho sa vrátenia československého občianstva príslušníkom maďarskej a nemeckej národnosti prebiehali už v marci na ministerstve vnútra.

Zásadnú zmenu do situácie maďarského obyvateľstva vnieslo rokovanie Ústredného výboru (ÚV) KSČ 9. júna 1948, na ktorom boli prítomní aj členovia Zboru povoleníkov a poslanci Komunistickej strany Slovenska (KSS). Klement Gottwald po tom, čo zhodnotil výsledky májových volieb, predostrel ako osobitnú otázku problém budúceho postavenia Maďarov v Československu. Vo vzťahu k príslušníkom maďarskej menšiny pripomenul, že v ich prípade „*sa to nepodarilo ako pri Nemcoch, že sme nedostali ich von. Nie sú nijaké nádeje, že by sme to už dohodli, a to je všetko. Musíme počítať natrvalo s existenciou niekoľko stotisíc Maďarov u nás. Budeme musieť túto otázku riešiť. Budeme musieť dať im nejaké práva, asi tak ako to majú Poliáci a Ukrajinci, to znamená občianske práva, právo volebné, nejaké školy, nejaké spolky, pravda nijaké politické samostatné strany, nijaké odborové organizácie, nijaký zvláštny štatút atď. Niečo im musíme dať, aby sme mali s tým pokoj. To je nutné aj zo zahraničnopolitických dôvodov. Máme tu diery v celom systéme. Stále je tu otvorená rana, ktorú musíme bezpodmienečne zaceliť.*“<sup>7</sup> V intenciách Gottwaldovho vystúpenia koncepciu budúceho postavenia maďarského obyvateľstva v Československu podporil aj Štefan Baštovanský.

Zasadnutie ÚV KSČ tvorilo základný predel v dovtedajšom riešení, prístupe a v chápaní maďarskej otázky v Československu. Pri prijímaní konkrétnych opatrení však orgány komunistickej strany postupovali opatrne.

O celkovej atmosfére doby vypovedá aj list významného ľavicového maďarského intelektuála Zoltána Fábryho a účastníka SNP Á. Balog-Dénesa, ktorí v mene maďarských komunistov na Slovensku adresovali generálnemu tajomníkovi Komunistickej strany Maďarska Mátyášovi Rákosimu, ministrovi zahraničných vecí Erikovi

<sup>7</sup> Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. (ďalej KSS. Dokumenty). Bratislava, Pravda 1971, s. 699.

Molnárovi a šéfredaktorovi stranického denníka Józsefovi Révaiimu. Upozorňovali v ňom, že vedúci predstavitelia KSC s nevôľou prijímajú novú líniu v politike voči Maďarom a ich snahou je zrovnoprávnenie maďarského obyvateľstva obmedziť na najnižšiu možnú mieru.<sup>8</sup>

Osobitným bodom rokovania Predsedníctva ÚV KSC 8. júla 1948 bolo postavenie Maďarov v Československu. Referát predniesol Vladimír Clementis a jeho návrh na úpravu postavenia obyvateľov maďarskej národnosti v Československu prítomní schválili. Predsedníctvo poverilo Viliama Širokého, aby v spolupráci s príslušnými stranickými a vládnymi orgánmi vypracoval do desiatich dní politické, organizačné a legislatívne opatrenia potrebné na úpravu postavenia príslušníkov maďarskej menšiny. Pri ich koncipovaní sa malo vychádzať z faktu, že Maďarom majú byť poskytnuté všetky občianske práva, ale osobitný menšinový štatút, prípadne vlastnú politickú organizáciu, získať nemali. Maďarskí komunisti mohli byť prijímaní do KSC. Predsedníctvo ÚV KSC zároveň rozhodlo zriaďovať na školách všetkých stupňov paralelné triedy s vyučovacím jazykom maďarským, pričom deti reslovakizantov mali aj naďalej získavať vzdelanie v slovenskom jazyku.<sup>9</sup> Okrem toho určilo delegáciu, v zložení Rudolf Slánsky, Václav Kopecký, Viliam Široký a Vladimír Clementis, ktorá mala v júli 1948 rokovať s predstaviteľmi Maďarskej strany pracujúcich (MSP).<sup>10</sup>

Porada predstaviteľov KSC a KSS so zástupcami MSP Jozsefom Révayom, Jánosom Kádárom, Mihályom Farkasom, Ernő Gerőom sa uskutočnila 23. – 24. júla 1948 v Bratislave. Široký informoval maďarských komunistov o pripravovanom riešení maďarskej otázky v Československu v tom duchu, že komunistická strana súhlasí s udelením štátneho občianstva, pričom príslušná právna úprava má byť prijatá už začiatkom septembra. Ďalej uviedol, že príslušníci maďarskej menšiny budú môcť slobodne používať svoj materinský jazyk aj v styku s úradmi, budú mať aktívne a pasívne volebné právo a na kandidátke KSC dostanú miesta v rôznych zastupiteľských zboroch. Vyhlásil tiež, že konfiškácia pôdy do 50 ha bude zrušená. Informoval o pripravovanom postupe československých štátnych orgánov v oblasti vzdelávania detí maďarskej národnosti v ich materinskom jazyku – od jesene 1948 sa mali zriaďovať školy nižšieho a stredného stupňa s vyučovacím jazykom maďarským. Podľa vyjadrení Širokého občania maďarskej národnosti budú mať právo organizovať sa v komunistickej strane, byť členmi odborovej organizácie, zväzu roľníkov a ďalších

8 Bližšie KISS, J.: Postavenie maďarskej menšiny v kontexte česko-slovenských vzťahov (1948 – 1960). In: Česko-slovenská historická ročenka 2002. Brno, Masarykova univerzita v Brne 2002, s. 58.

9 KSS. Dokumenty, s. 700 – 701.

10 NA, f. ÚV KSC – Předsednictvo (1945 – 1954), sv. 2, a. j. 126.

masových organizácií. Plánovalo sa založenie maďarského kultúrneho zväzu a vydávanie novín v maďarskom jazyku.

Maďarská strana sa vyslovila, že s pripravovanými postupmi v podstate súhlasí. Jej zástupcovia ubezpečili československých partnerov, že vedenie Strany maďarských pracujúcich si je vedomé ťažkostí pri realizovaní tak zásadnej zmeny v politike voči Maďarom. Zaviazali sa, že v Maďarsku dôjde k rozšíreniu slovenského školstva.

V spoločnom vyhlásení obe strany uviedli, že štátne občianstvo bude Maďarom udelené zo zákona. Výnimky stanoví ministerstvo vnútra a vzťahovať sa budú na osoby, ktoré sa ťažko previnili voči republike a ľudovej demokracii, pričom maďarská strana vyslovila pranie, aby ich počet nebol vyšší ako dvetisíc osôb.<sup>11</sup> Delegácie dospeli k dohode aj v otázke vzdelávania detí reslovakizantov, ktoré mohli v budúcnosti navštevovať školy s vyučovacím jazykom maďarským. Výmena obyvateľstva mala pokračovať, pričom obe strany sa mali dohodnúť na kvótach a majetkovej štruktúre prisídlencov. Zástupcovia KSC a KSS prisľúbili vydávanie denníka v maďarskej reči a mesačníka maďarského kultúrneho zväzu.

V priebehu rokovaní československá i maďarská delegácia pristúpili ku kompromisom. Zo strany zástupcov ČSR to bolo vzdelávanie detí reslovakizantov v maďarských školách a prisľub minimalizovať počet osôb, ktorým nebude udelené československé štátne občianstvo. Maďari zasa ustúpili v otázke výmeny obyvateľstva, keď súhlasili, že sa v nej bude pokračovať.

Vladimír Clementis informoval vedenie KSC o výsledkoch stretnutia už 26. júla. To vzalo predloženú správu na vedomie a rozhodlo, že komuniké o stretnutí v Bratislave sa nevydá. Predsedovi vlády Antonínovi Zápotockému uložilo, aby Slovenskú národnú radu (SNR) informoval o možnosti uzavrieť priateľskú zmluvu s Maďarskom.

Slovenskí komunisti venovali široký priestor problematike maďarskej menšiny na zasadnutí ÚV KSS 27. – 28. septembra 1948. V. Široký v hlavnom referáte upozornil, že *„niet sporu o tom, že dnešné ľudovodemokratické Maďarsko patrí tábora demokracie mieru a socializmu. Preto hlavná línia našej politiky voči nemu musí byť: upraviť pomery medzi oboma našimi štátmi tak, aby mierový a socialistický front bol posilnený.“*<sup>12</sup> Gustáv Husák, poverený úlohou riešiť postavenie Maďarov na Slovensku v intenciách záverov ÚV KSC z 9. júna 1948, vo svojom vystúpení obhajoval postup komunistickej strany voči Maďarom v rokoch 1945 – 1947. Uviedol, že *„pri nedôvere, ktorá bola postupom maďarských feudálov a kapitalistov voči slovenskému ľudu v minulosti vypestovaná*

<sup>11</sup> NA, f. ÚV KSC – Předsednictvo, sv. 3, a. j. 129.

<sup>12</sup> SNA, f. ÚV KSS – plénum (1945 – 1989), kart. 1821.

a hlboko zakorenená, pri tých historických skúsenostiach bolo správne, ak sme chceli výmenou a presídlením obyvateľstva raz navždy tento problém vyriešiť“.<sup>13</sup> Poukázal aj na skutočnosť, že základným dôvodom nevyhnutnej zmeny v riešení maďarskej otázky sú zahraničnopolitické faktory – formujúci sa „*tábor demokracie, mieru a socializmu*“ a nastolenie ľudovodemokratického režimu v Maďarsku.

G. Husák v referáte navrhol viaceré opatrenia, sformulované do desiatich bodov. Predovšetkým bolo dôležité, ako zdôraznil, upraviť postavenie obyvateľstva maďarskej národnosti v ČSR na princípoch „*rovnoprávnosti národnej, na princípoch demokracie podľa zásad stalinskej národnostnej politiky*“.<sup>14</sup> Potrebné bolo ukončiť výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a vrátiť všetky občianske a politické práva príslušníkom maďarskej národnosti, čo znamenalo aj volebné právo a účasť na politickom živote. Ďalej podčiarkol možnosť používať maďarský jazyk i v styku s miestnymi úradmi a poskytovať vzdelanie deťom maďarskej národnosti v ich materinskom jazyku. Príslušníci maďarskej národnosti by mohli pracovať v masových organizáciách (odborové hnutie, zväz žien, mládeže, roľníkov) a vstúpiť do komunistickej strany. Orgány komunistickej strany sa mali zasaďiť o to, aby „*majetky drobných maďarských ľudí, pokiaľ sa neprevinili proti nášmu štátu, boli zachované, resp. aby boli zrevidované i prípady konfiškácie, ak odporujú tejto zásade*“.<sup>15</sup> Maďarská menšina by si mohla utvoriť kultúrnu organizáciu na etnickom základe a tiež vydávať knižné publikácie vo svojom materinskom jazyku. Napokon v desiatom bode bolo obsiahnutá možnosť návratu Maďarov pracujúcich v Čechách na Slovensko.

V závere vystúpenia sa G. Husák venoval problémom slovenského obyvateľstva v južných oblastiach a anticipoval viaceré problémy, ktoré sa na južnom Slovensku v nastávajúcom období prejavili. Vyhlásil, že pripravované opatrenia v žiadnom prípade neznamenajú, aby štátne orgány a komunistická strana v budúcnosti obchádzali potreby slovenského obyvateľstva v národnostne zmiešaných regiónoch. Naopak, pozornosť sa zameria na to, aby „*presídlenci z Maďarska, kolonisti a ostatní pracujúci ľud v južných pohraničných okresoch neutrpel žiadnu škodu a ujmu v dôsledku tohto riešenia, ale aby mal všetky možnosti plného rozvoja politického, hospodárskeho a kultúrneho*“.<sup>16</sup>

V diskusii zazneli viaceré názory, potvrdzujúce, že nová línia riešenia maďarskej otázky nebola prijímaná jednoznačne pozitívne. Ako príklad možno uviesť niektoré myšlienky z vystúpenia Ondreja Klokoča, ktorý poznamenal, že „*najlepšie riešenie by*

<sup>13</sup> Tamže.

<sup>14</sup> Tamže.

<sup>15</sup> Tamže.

<sup>16</sup> Tamže.

*bolo, keby sme boli Maďarov presťahovali... Bolo naším záujmom v roku 1945, aby táto maďarská menšina tu nebola, aby nebolo trecej plochy... Keď tu tí Maďari zostanú, ťažkosti zasa budú a na čo máme tu v ČSR mať tú maďarskú menšinu, keď máme v susedstve maďarskú socialistickú republiku ...“<sup>17</sup>*

Plénum ÚV KSS prijalo rezolúciu o úprave postavenia osôb maďarskej národnosti v Československej republike a schválilo referáty V. Širokého a G. Husáka vrátane konkrétnych opatrení v nich obsiahnutých. Vyjadrilo súhlas s tým, aby Maďarom, ktorí sa neprevinili voči republike, bolo priznané československé štátne občianstvo a s ním súvisiace občianske a politické práva, a aby sa im umožnil nacionálny, kultúrny a hospodársky rozvoj. Ďalej uložilo všetkým svojim organizáciám, aby pri realizácii týchto zásad odstraňovali nedôveru medzi Slovákmi a Maďarmi, „*bojovali proti šovinistickým a nacionalistickým prechmatom a upevňovali bratstvo a spoluprácu slovenského a maďarského pracujúceho ľudu*“.<sup>18</sup>

Na základe rozhodnutí orgánov komunistickej strany boli na jeseň 1948 prijaté viaceré legislatívne normy a opatrenia upravujúce postavenie príslušníkov maďarskej národnosti. Československá vláda na svojom zasadnutí 30. septembra 1948 rozhodla, aby sa príslušníkom maďarskej národnosti, ktorí mali trvalé bydlisko na území Československa a pokiaľ sa neprevinili voči ČSR a jej ľudovodemokratickému zriadeniu, vrátilo podľa osobitného zákona československé štátne občianstvo. Šlo o osoby, ktoré boli 1. novembra 1938 československými štátnymi príslušníkmi a neskôr tento štatút stratili. Návrh prerokovaný vo vláde tiež odporúčal, aby poľnohospodársky majetok osôb maďarskej národnosti, ktorý nebol už pridelený podľa predpisov o konfiškácii, bolo možné vo výmere do 50 ha vyňať a dať ho do užívania aj maďarským roľníkom. Vláda schválila uznesenie o postupnom uvoľňovaní tzv. náboristov z pracovného pomeru v Čechách a o ich organizovanom návrate na Slovensko. Ešte v deň ukončenia rokovania vládneho kabinetu informoval o jeho záveroch Zbor povereníkov jeho predseda G. Husák.

V nadväznosti na toto vládne rokovanie Zbor povereníkov prijal 4. novembra 1948 nariadenie, podľa ktorého bol z konfiškácie vyňatý maďarský poľnohospodársky majetok, ktorého výmera nesmela presahovať 50 ha vrátane pôdy všetkých rodinných príslušníkov. Vylúčenie z konfiškácie sa vzťahovalo len na majetok osôb, ktoré nadobudli československé štátne občianstvo podľa zákona č. 245/1948 Zb. SNR o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Tamže.

<sup>18</sup> Tamže.

<sup>19</sup> Sbierka nariadení a Sbierka zákonov Slovenskej národnej rady. Roč. 1948. Čiastka 12, vydaná 7. decembra 1948, s. 49.

V čase, keď sa tento zákon koncipoval, štátne orgány pripravovali zoznamy Maďarov, ktorým sa občianstvo vrátiť nemalo. V súpise III. odboru Povereníctva vnútra zo septembra 1948 ich podľa jednotlivých okresov bolo spolu 4 071.<sup>20</sup> Zoznam bol však klasifikovaný ako nedostatočný, neúplný, s mnohými chybami, preto sa mal vyhotoviť ďalší. Dňa 14. októbra 1948 vydalo Povereníctvo vnútra výnos, podľa ktorého mal byť nový súpis ukončený do 30 dní. Vymenovalo zmocnencov (Štefan Major, Július Lörinc, František Rabay, Štefan Fábry, J. Kugler), ktorí mali v jednotlivých okresoch vytvoriť kontrolné komisie so zastúpením príslušného okresného tajomníka KSS, člena odbočky štátnej bezpečnosti, člena okresného predsedníctva KSS a dvoch členov KSS maďarskej národnosti. Avšak ani tento postup nebol zárukou dôslednosti a presnosti. Povereník vnútra Daniel Okáli v liste prednostovi III. odboru Rudolfovi Viktorínimu z 25. novembra konštatoval, že práca venovaná vyhotoveniu zoznamov bola „nedostatočná, a v niektorých prípadoch priam šlendriánska. Bola robená úplne bez akéhokoľvek systému a smernice... neboli dodržané.“<sup>21</sup> Povereník poukazoval aj na právne dôsledky (konfiškácia, vyznačenie miesta pobytu a i.) a nariadil „detailnú, individuálnu superkontrolu týchto zoznamov, a to každej osoby uvedenej v zoznamoch, kontrolovaných tzv. straníckou komisiou“.<sup>22</sup> Termín vyhotovenia nového zoznamu bol stanovený na 10. decembra 1948. Uplatňovalo sa v ňom triedne kritérium, t. j. československé občianstvo nemali dostať predovšetkým bývalí statkári, fabrikanti, veľkoobchodníci, bankári, cirkevní hodnostári a „šovinistická“ inteligencia.

Pred konečným štátnoobčianskym vyriešením otázky maďarského obyvateľstva bolo potrebné definitívne rozhodnúť o reslovakizantoch. Ministerstvo vnútra 22. septembra 1948 vydalo stanovisko, podľa ktorého reslovakizanti v zmysle ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. nestratili československé štátne občianstvo a mali byť pokladaní za československých štátnych občanov nepretržite od dňa, kedy občianstvo nadobudli.<sup>23</sup>

Národné zhromaždenie ČSR 25. októbra 1948 prijalo zákon č. 245/1948 Zb. z. o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti. V dôvodovej správe predkladaného návrhu zákona sa uvádzali medzinárodné i vnútropolitické aspekty problému. Požiadavka definitívneho doriešenia štátnoobčianskeho postavenia Maďarov v Československu bola klasifikovaná ako štátny záujem republiky. Po prerokovaní

20 SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV) – sekretariát (1945 – 1960), kart. 192, inv. č. 119.

21 Tamže.

22 Tamže.

23 Bližšie ŠUTAĽ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava, Veda 2002, s. 83.



zákona v ústavnoprávnom výbore, predložil jeho zástupca vládny návrh Národnému zhromaždeniu. V predkladanej správe analyzoval navzájom sa podmieňujúce faktory priznania československého občianstva osobám maďarskej národnosti. Paragraf 1 zákona č. 245/1945 Zb. stanovil, že osoby maďarskej národnosti, ktoré 1. novembra 1938 boli československými štátnymi občanmi, majú bydlisko na území Československej republiky a nie sú príslušníkmi cudzieho štátu, nadobúdajú bez ďalšieho československé štátne občianstvo, a to dňom, keď zákon nadobúda účinnosť. Podmienkou bolo zloženie sľubu vernosti Československej republike. Spolu s manželom, prípadne s rodičmi nadobudli občianstvo aj manželka a maloleté deti. Československé občianstvo nemohli získať osoby, ktoré sa ťažko previnili voči ČSR, jej ľudovodemokratickému zriadeniu a tiež osoby určené na výmenu podľa dohody medzi ČSR a Maďarskom o výmene obyvateľstva z 27. februára 1946. Ministerstvo vnútra malo do 30 dní od vyhlásenia zákona zostaviť zoznam uvedených osôb. Výrok o získaní občianstva prislúchal okresnému národnému výboru.<sup>24</sup>

Povereníctvo vnútra vydalo 11. decembra 1948 smernice, ktoré predpisovali postup pri uvádzaní uvedenej legislatívnej normy do praxe.<sup>25</sup> Bližšie vymedzili osoby, na ktoré sa zákon vzťahoval. Šlo „o osoby v dôsledku ich hlásenia, chovania a správania sa pokladané za Maďarov“.<sup>26</sup> Podľa smerníc sa zákon nevzťahoval na reslovakizantov, lebo boli považovaní za Slovákov a tiež na držiteľov osvedčenia o národnej a štátnej spoľahlivosti. Príslušníci maďarskej národnosti nadobudli československé štátne občianstvo bez ďalšieho – teda *ex lege*, t. j. nemuseli sa oň uchádzať – dňom kedy zákon nadobudol platnosť – 17. novembra 1948. Boli však povinní do 14. februára 1949 zložiť predpísaný sľub vernosti Československej republike. Keďže sa podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. štátne občianstvo manželov a detí posudzovalo samostatne, vyskytovali sa prípady, že jeden z manželov, prípadne deti mali občianstvo ČSR a ďalší rodinní príslušníci nie. Smernice preto stanovili, že do sľubu vernosti sa mali zahrnúť len tí členovia rodiny, ktorí neboli občanmi ČSR.<sup>27</sup>

Smernice ďalej nariaďovali miestnym národným výborom, aby vo svojich obciach vhodným spôsobom (vyhláškou, tlačou, bubnovaním, rozhlasom) oboznámili obyvateľov maďarskej národnosti so znením zákona. Záverom upozorňovali, že v každom „*prípade musí byť všetko zariadené tak, aby mohol každý záujemca, ktorý pre*

24 Sbierka zákonov republiky Československej. Čiastka 93, vydaná 17. novembra 1948, s. 449.

25 SNA, f. PV – sekretariát, kart. 192, inv. č. 119.

26 Tamže.

27 Tamže.

nadobudnutie št. občianstva prichádza v úvahu, slub vernosti zložiť najneskôr do 14. 2. 1949“.<sup>28</sup>

Na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948 predložil D. Okáli *Návrh na riešenie národnostných pomerov Maďarov na Slovensku*. U osôb maďarskej národnosti, ktorým nemalo byť priznané štátne občianstvo, bolo potrebné osobitne preskúmať každý jeden individuálny prípad. Uznesenie ďalej stanovilo, že príslušníci maďarskej menšiny, príkazom vyslaní na prácu do Čiech, sa môžu vrátiť na Slovensko podľa prijatých zásad, avšak organizovaným spôsobom. Maďarskí roľníci, ktorých majetok bol skonfiškovaný a už niekomu pridelený, sa mali umiestniť na iných vhodných majetkoch. Hospodári, ktorých pôda bola skonfiškovaná, ale nepridelená, sa mohli usadiť na svojich pôvodných majetkoch.<sup>29</sup> Organizovaný návrat Maďarov prebiehal od januára 1949.

Od novembra 1948 pracovala pri ÚV KSS maďarská komisia, ktorej členmi boli Š. Major, Š. Fábry, J. Lörinc, J. Kugler a F. Rabay. Bola poradným orgánom Predsedníctva ÚV KSS a jej úlohou bolo vykonávať jeho príkazy a podávať iniciatívne návrhy pri riešení maďarskej otázky. No v radoch členov komunistickej strany maďarskej národnosti nemohla vystupovať iniciatívne. Na prvom zasadnutí komisie, ktoré sa uskutočnilo 13. novembra, sa prerokovali dve základné otázky – vydávanie časopisu komunistickej strany v maďarskom jazyku a organizovanie maďarského kultúrneho spolku.<sup>30</sup>

Na základe prípisu z 20. decembra 1948 vypracoval prednosta III. odboru Povereníctva vnútra správu *Maďarská otázka, riešenie, reakcie jednotlivých vrstiev obyvateľstva na rezolúciu ÚV KSS v Bratislave*. V prvej časti správy analyzoval situáciu v okresoch Bratislava – okolie, Galanta, Šamorín a konštatoval, že najmä u kolonistov a úradníkov slovenskej národnosti prevláda presvedčenie, že po obdržaní menšinových práv sa budú príslušníci maďarskej národnosti správať vyzývavo a provokatívne. Aj v obvode oddielu Štátnej bezpečnosti (OŠB) Nitra prejavovalo slovenské obyvateľstvo všeobecný nesúhlas. Najmä kolonisti sa obávali, že „*vplyvom tejto politiky natolko stúpne sebavedomie Maďarov, že ich postavenie sa stane neznesiteľné a prv, alebo neskôr budú nútení sa z tohto prostredia odstahovať*“.<sup>31</sup> V obvode OŠB Rožňava boli príslušníci maďarskej menšiny, prirodzene, s úpravou svojho postavenia spokojní, naopak, reslovakizanti vo väčšine svoj postup ľutovali. Spoločne však – podľa citovanej správy – vyja-

<sup>28</sup> Tamže.

<sup>29</sup> Bližšie ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: c. d., s. 75.

<sup>30</sup> SNA, f. ÚV KSS, tajomníci, K. Moško, kart. 2345, a. j. 17.

<sup>31</sup> SNA, f. PV – sekretariát, kart. 193, inv. č. 119.

drovali presvedčenie, že zmenu postoja k Maďarom presadili v Československu K. Gottwald a V. Široký. Osoby slovenskej národnosti, hlavne kolonisti a tiež tí, ktorým boli pridelené konfiškáty, s postupom najvyšších orgánov komunistickej strany nesúhlasili. Podobný diferencovaný postoj bol zjavný aj medzi Slovákmi a Maďarmi v obvode OŠB Rimavská Sobota.

Prvé noviny po druhej svetovej vojne v maďarskom jazyku na Slovensku vyšli 15. decembra 1948. Bol to týždenník ÚV KSS *Új Szó* (Nové slovo). Skutočnosť, že pár mesiacov po uchopení moci v štáte začal monopolný politický subjekt vydávať svoj tlačový orgán aj v maďarčine, svedčí o význame aký komunistická strana pripisovala propagande. V tomto období, malo *Új Szó* ako jediné maďarské noviny široký obsahový záber a pracovníci redakcie sa snažili informovať maďarské obyvateľstvo takpovediac o všetkom. Značnú pozornosť, okrem politického spravodajstva, venovali kultúre maďarskej menšiny – ochotníckemu, neskôr i profesionálnemu divadlu, vznikajúcim amatérskym súborom, záujmovej umeleckej činnosti rôzneho zamerania, literatúre a i. Od 21. mája 1949 vychádzalo *Új Szó* už denne.

Z hľadiska uchovania etnickej identity maďarskej menšiny bolo dôležitým krokom československých orgánov obnovenie vzdelávania v maďarskom jazyku. Zákon č. 95/1948 Zb. o základnej úprave jednotného školstva, ktorý prijalo Ústavodarné národné zhromaždenie 21. apríla 1948, sa k problematike vzdelávania detí a mládeže v maďarskom jazyku explicitne nevyjadroval. Školský zákon stanovil, že vyučovacím jazykom v Čechách, na Morave a v Sliezske je český jazyk, na Slovensku slovenský jazyk. V paragrafe 3, odseku 2 ale pripúšťal, že v otázke vyučovacieho jazyka môže československá vláda určiť aj výnimky. Na zasadnutí 30. septembra 1948 vláda stanovila, že deťom maďarskej národnosti má byť zabezpečené právo na vzdelávanie v maďarskom jazyku. Na základe tohto vládneho nariadenia sa začali na Slovensku zriaďovať najprv odbočky (pobočky) pri slovenských školách a neskôr i samostatné školy s vyučovacím jazykom maďarským.

Aj keď problémy v oblasti vzdelania mladej generácie maďarskej národnosti bolo možné riešiť len postupne, v praxi od počiatku prevažovali snahy celý proces značne urýchliť. Už 12. októbra 1948 sa na Povereníctva školstva, vied a umenia (PŠVU) za účasti povereníka Laca Novomeského, prezidiálneho šéfa R. Kľačku, J. Svetoňa, A. Illeka, J. Hurta, P. Vaneka, J. Mocáka a ďalších pracovníkov, ako aj všetkých inšpektorov z južných okresov Slovenska, konala prvá porada o základných praktických otázkach obnovy škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Na programe dňa bolo riešenie principiálnej otázky – majú sa zriaďovať samostatné maďarské školy, alebo len triedy s vyučovacím jazykom maďarským na slovenských školách.

Vzhľadom na neujasnenosť celej problematiky ako i materiálne podmienky sa rozhodlo, že školská správa začne najprv zriaďovať maďarské triedy, označované vtedy ako maďarské pobočky, resp. odbočky.<sup>32</sup>

Dôležitou otázkou bolo aj prijímanie príslušníkov maďarskej národnosti do KSC. Smernice v tejto súvislosti vypracovalo Predsedníctvo ÚV KSS a Sekretariát ÚV KSC ich schválil v novembri 1948. Podľa nich občania maďarskej národnosti mohli byť prijímaní do strany v súlade s organizačným poriadkom, t. j. individuálne. Každý, kto sa rozhodol pre vstup do strany, bol povinný vyplniť prihlášku (členský list) a napísať životopis. Prijatie museli odporučiť dvaja členovia, ktorí boli členmi KSC najmenej dva roky. Vstup musela schváliť členská schôdza základnej organizácie, ale aj okresný výbor komunistickej strany. Po splnení uvedených podmienok sa uchádzač stal kandidátom KSC. Smernice ďalej stanovili, že do KSC sa môžu prijímať len „*najoddanejší pracovníci za víťazstvo socializmu, hlavne z radov priemyselných a zemedelenských robotníkov a malých roľníkov*“.<sup>33</sup> Predsedníctvo strany mohlo v súlade so smernicami výnimočne upustiť od kandidátskej lehoty a súhlasiť s okamžitým členstvom u tých osôb maďarskej národnosti, ktoré boli v komunistickej strane pred rokom 1938, nepodľahli maďarskému šovinizmu a vyvíjali protifašistickú činnosť. To isté predsedníctvo mohlo vo výnimočných prípadoch uznať nepretržité členstvo tým maďarským komunistom, ktorí pred rokom 1938 boli osvedčenými pracovníkmi strany, za vojny vyvíjali aktívnu protifašistickú činnosť a po oslobodení sa znovu prihlásili do komunistickej strany.

Začiatkom roka 1949 V. Široký poslal na ÚV KSC *Prehľadný materiál o doteraz vykonaných opatreniach na poli zrovnoprávnenia osôb maďarskej národnosti*. V šiestich bodoch správy sa analyzovala situácia, ktorá vo vzťahu k príslušníkom maďarskej menšiny nastala po prijatí vládneho uznesenia z 30. septembra 1948. Prvý okruh otázok bol venovaný udeleniu občianskych práv. Maďari získali československé občianstvo na základe zákona č. 245/1948 Zb., až na tých, ktorí sa ťažko previnili voči Československej republike. Štátne orgány spracovali na základe smerníc Povereníctva vnútra z 30. novembra 1948 zoznamy obyvateľov maďarskej národnosti, ktorým občianstvo nemalo byť vrátené. Takto zaregistrovaných bolo 1 446 osôb, z toho 159 robotníkov, 705 intelektuálov vrátane farárov, učiteľov a obchodníkov a tiež 582 roľníkov. Podkladom na ich vypracovanie boli trestný register, vojenské záznamy, zoznam osôb odsúdených ľudovými súdmi a kartotečné záznamy o osobách odsúdených za špionáž.

<sup>32</sup> SNA, f. PŠ, kart. 89, inv. č. 90.

<sup>33</sup> NA, f. ÚV KSC – Klement Gottwald (1938 – 1953), sv. 45, a. j. 856.

Ďalší okruh analýzy bol venovaný pôdohospodárskemu majetku príslušníkov maďarskej národnosti, ktorý mal byť do výmery 50 ha vyňatý z konfiškácie. Túto problematiku riešilo nariadenie č. 26/1948 Zb. SNR, ktoré vydal Zbor povereníkov. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy okamžite po publikovaní nariadenia začalo vydávať príslušné rozhodnutia o vyňatí, a to za predpokladu, že: 1. výmera nepresahovala 50 ha, 2. vlastníci majetku nadobudli československé občianstvo podľa dekrétu č. 245/1948 Zb. a 3. že pracovali na majetku osobne. Do úvahy prichádzalo 9 123 prípadov a už do februára 1949 bolo vyhotovených a vyexpedovaných 5 100 rozhodnutí o vyňatí.

Tretí bod spomínanej správy analyzoval situácia osôb maďarskej národnosti vykonávajúcich pracovnú činnosť podľa dekrétu č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti, tzv. náboristi v českých krajinách a na Morave. Títo ľudia mali byť podľa vládneho uznesenia do 1. mája 1949 z pracovného procesu postupne uvoľňovaní. Šlo pritom o 6 010 rodín, t. j. 23 550 osôb, ktoré sa mali vrátiť na Slovensko v organizovaných transportoch. Do februára 1949 sa vrátilo 2 236 rodín (9 300) osôb, ale podľa plánu malo prísť 2 897 rodín (11 823 osôb). Rozdiel v počte spôsobila skutočnosť, že niektorí Maďari sa rozhodli pre individuálny návrat.

Samotné transporty navrátilcov prebiehali bez väčších problémov; tie nastali až po príchode, a to už na tzv. vykladacích staniách. Náboristi odmietali odísť do iných obcí, nastahovať sa do pridelených bytov a dožadovali sa vrátenia svojich pôvodných domov. Podobne nechceli prijať ani pridelenú pôdu, ale domáhali sa vrátenia svojich pozemkov. Dochádzalo k roztržkám, z ktorých viaceré si vyžiadali zákrok príslušníkov Národnej bezpečnosti. Prípady, keď sa svojvoľne nastahovali na svoje pôvodné majetky, na ktorých už boli tzv. dôverníci, sa skončili odchodom Slovákov. Z južného Slovenska ich tak do februára 1949 odišlo 207.

Ďalší bod správy analyzoval stav organizovania maďarského obyvateľstva v komunistickej strane a masových organizáciách. Prijímanie do radov KSC sa realizovalo na základe smerníc vydaných Sekretariátom ÚV KSC v novembri 1948. Od novembra a decembra 1948 Maďari vstupovali aj do Revolučného odborového hnutia (ROH) a ich počet v tom čase dosiahol 14 022 odborárov. V rámci mládežníckej organizácie, Zväzu slovenskej mládeže, sa malo pri ústredí vytvoriť maďarské oddelenie a predpokladalo sa, že bude pracovať pod vedením maďarského oddelenia ÚV KSS. Zámer sa však nerealizoval.

Povereníctvo informácií a osvetu vypracovalo stanovy maďarského kultúrneho zväzu, ktorého ustanovujúce zhromaždenie sa plánovalo na začiatok marca 1949. Pokročilo sa aj pri vydávaní maďarského týždenníka *Új Szó*, spravodajstvo v maďarči-

ne začal vysielat aj Československý rozhlas. Správa ďalej konštatovala, že na Slovensku sa od jesene 1948 začali v budovách slovenských škôl zriaďovať triedy s vyučovacím jazykom maďarským; šlo o 79 tried v 53 obciach.<sup>34</sup>

Rok 1948 bol v dejinách slovenskej a českej spoločnosti obdobím skutočne prelomovým. Obyvatelia Československej republiky boli postavení tvárou v tvár novej, pre nich dovtedy nepoznanej skutočnosti, keď sa život všetkých musel podriadit záujmom, cieľom a ideológii komunistickej strany, ktorá získala v krajine absolútnu moc. Je paradoxné, že v tomto období KSC pod tlakom zahraničnopolitického vývoja bola nútená prejavit voči menšinovým Maďarom ústretovosť a poskytnúť im základné občianske, politické a kultúrne práva. Tie však boli obmedzené limitmi totalitného systému a chápané nie ako práva kolektívnej etnickej menšiny, ale ako práva jednotlivcov.

*Soňa Gabzdilová-Olejníková*

---

<sup>34</sup> Tamže.

## Ke vzniku Slovenské národní rady v zahraničí <sup>1</sup>

Ve srovnání s českou byla slovenská předúnorová emigrace početnější a zejména čilejší, aktivnější. Početná emigrace s řadou vyšších funkcionářů bývalého slovenského státu vytvářela příznivé podmínky pro organizaci. Vzniklo jich několik, nejen politické povahy, a to v několika státech evropských i amerických. Některé brzy zanikaly, trpěly nedostatkem aktivních členů a stoupenců, nebo je postihl odchod emigrantů do jiných zemí. Slovenský předúnorový exil postihl jev běžný pro každý exilový život – vnitřní rozpory. Charakteristické pro něj bylo, že se od počátku vyhranily dva směry a nepodařilo se rozpory překonat. Pokusy nevedly k takovému stupni spolupráce, který by se završil ustavením vedoucího společného orgánu slovenského politického exilu, a to nejen předúnorového. Jeden směr reprezentoval Ferdinand Ďurčanský, druhý Karol Sidor. První směr vytvořil organizaci Slovenský akčný výbor (později přejmenovaný na Slovenský oslobodzovací výbor). Sidorovo úsilí o ustavení vedoucího orgánu slovenského politického exilu vyústilo ve Slovenskou národní radu v zahraničí (SNRvZ).

Sidorův přechod od publicistické a propagační činnosti k aktivní účasti v politickém exilu po únoru 1948 směřoval k ustavení jediného ústředního orgánu a jeho ovládnutí. V tomto úsilí postupoval důsledně, až dosáhl během dvou let cíle svého i svých politických příznivců. Od května 1948 se připravoval využít existující Slovenskou národní radu v Londýně k roli ústředního orgánu politického exilu. V září 1948 zvolili K. Sidora předsedou Slovenské národní rady v Londýně po dohodě s dosavadním předsedou P. Prídavkem. Ustavení jednotného exilového ústředí bylo zdůvodňováno požadavky domácí opozice.<sup>2</sup> Stejný zájem projevoval také Vatikán a slovenské krajanské spolky, zejména v USA. S Vatikánem K. Sidor dojednal, že Slovenská národní rada se nepřemístí do Itálie, kde sídlil předseda. Zůstane v Londýně, kde působil Prídavok, generální tajemník nové rady.<sup>3</sup> Ve Vatikánu se obávali, že by umís-

<sup>1</sup> Text je součástí rozsáhlejšího rukopisu *Dva roky poúnorového exilu*.

<sup>2</sup> Ve skutečnosti tlačila na rychlé ustavení nové rady očekávaná aktivita čechoslovakistů. P. Prídavok na to upozorňoval K. Sidora v dopise z Londýna 27. 9. 1948: „*Ale majú [čechoslovakisti] mnoho priateľov medzi politikmi a v tlači (kde Beneš dobre mastil po dlhé roky) a počívam, že i tu sa pripravujú na nejaké nové vystúpenie. Preto nesmieme odhlásenie SNRvZ. [Slovenské národní rady v zahraničí] odkladať. Okrem toho aj medzinárodná situácia sa zase priestruje.*“

<sup>3</sup> K. Sidor v dopise do USA sděloval obsah svého jednání ve Vatikánu: „*Súčasne msgr. Montini mi oznámil, že ma SNR v Londýne vyvolila za predsedu, ktorý úrad som prijal, lebo nechcem, aby myšlienka slovenskej štátnej samostatnosti v zahraničí bola reprezentovaná s hľadiska katolíckeho nevhodnými ľuďmi, pokiaľ aby túto myšlienku nezabíli slovenskí luteráni a českí husiti. Našli sme spôsob s Montinim, aby som napriek tejto svojej politickej funkcii mohol ostať aj naďalej bývať vo Vatikáne. Vec som zariadil tak, že úrad SNR bude v Londýne a ja budem podpisovať ako pred-  
seda len dôležitejšie spisy.*“

tění exilového ústředí do Říma zkomplikovalo jejich vztahy s Československem. K. Sidor a jeho příznivci vylučovali možnost vytvoření jednoho vedoucího orgánu slovenského exilu sloučením nebo spoluprací dvou hlavních směrů. Nejzávažnější překážkou byl Ferdinand Ďurčanský, jeho nároky na vedoucí pozici, jeho politická nepřijatelnost pro západní demokratické státy.<sup>4</sup>

Přeměně Slovenské národní rady předcházela jednání, která K. Sidor vedl s činiteli v slovenském exilu a také krajanských spolků. Angažovaly se s ním i další známé osoby jako Jozef Kirschbaum, Emanuel Böhm, P. Prídavok, Konštantín Čulen. Z krajanských organizací J. Varga, P. Bílý (Florian Billy).<sup>5</sup> V září 1948, kdy už byl zvolen předsedou Slovenské národní rady, rozeslal K. Sidor oběžník č. 1. Obdržely jej osoby, se kterými počítal do funkcí v ústředním vedení, do čela různých komisí. Oběžník obsahoval informaci o přeměně rady v orgán sjednoceného slovenského exilu. Oznamoval, že vedoucí komisí budou v postavení představitelů budoucích ministerstev. Slovenská rada se utvořila na stranickém principu. Skládala se – podle oficiálního prohlášení – ze strany křesťanské demokracie, demokratické, slobody a předpokládala se sociální demokracie.<sup>6</sup> K. Sidor původně chtěl vyhlásit ustavení rady ve Francii. Akci přisuzoval značný politický význam, zejména ji pojímal jako demonstraci proti

4 K. Sidor svůj názor na utváření „vrcholné politické reprezentace“ sdělil 27. 8. 1948 P. Hletkovi: „Mám zistené, že Vatikán, de Gasperiho talianska vláda, parížska ako aj anglická vláda a poľská vláda v Londýne nevedeli by zniest Ďurčanského v takejto slovenskej reprezentácii. Vedeli by však zniest človeka, poľožne ľudí, ktorí sú v SAVe, ale nemajú na európskom západe také zlé meno, ako ho má dr. Ďurčanský. Myslím, situácia je taká istá aj v State departmente.“

5 V květnu 1948 jednal se Sidorem v Římě J. Kirschbaum, účastnili se A. Matuš, K. Čulen, Jozef Mikula. Na programu byla diskuse o dalším postupu a o získání půjčky ve Francii na politickou činnost. Úkolem byl pověřen J. Kirschbaum, kterého K. Sidor vybavil zmochovacím listem: „*Já, podepsaný, bývalý ministr Slovenského státu u Svaté stolice, písemně stvrzuji tímto dopisem, že pan dr. Jozef Kirschbaum, bývalý generální sekretář Slovenské strany ľudové a chargé d'affaires Slovenské republiky v Bernu, má můj plný souhlas k uzavření půjčky s kompetentními francouzskými úřady, určené na sociální podporu a politickou činnost slovenské emigrace ve Francii, bojující za nezávislost Slovenska. Prohlašuji rovněž, že souhlasím s politickými jednáními pana dr. Jozefa Kirschbauma a s jeho činností směřující k vytvoření pomocného komitétu pro slovenské emigranty ve Francii, který bude mít sídlo v Paříži.*“ V dubnu 1948 se K. Sidor setkal několikrát s J. Vargou, vyslaným Sdružením slovenských katolíků v USA. J. Varga v kruhu blízkých důvěrně vysvětloval: jeho sdružení bude požadovat samostatný katolický stát v rámci evropské federace (INTERMARE). Slovenský stát měl vycházet ze zásad křesťanského socialismu, nespojovat se s českou politikou a nebránit se případné unii s Poláky a Maďary. Podle informací čs. zpravodajců tuto orientaci údajně podporoval i Vatikán. Ve zprávě, kterou J. Varga odeslal 27. 4. 1948 svému ústředí, oznamoval výsledek dlouhého rozhovoru s K. Sidorem: má za sebou větší část slovenské emigrace i Vatikán, projevil zájem o spolupráci se sdružením; doporučil vyžádat od něho písemné prohlášení o programu samostatného slovenského státu a záruku, že s Českoslováky nevedl vyjednávání ani jednat nebude. V dubnu jednal K. Sidor s Aladarem Kočišem o pomoci slovenským uprchlíkům. Na schůzce 6. 7. 1948 u K. Sidora byli pověřeni Kočiš a Kirschbaum založit Slovenskou tiskovou agenturu, v září zahájila činnost Slovenská informační kancelář. V listopadu se K. Sidor setkal se zmocněncem Slovenské katolické jednoty v USA pátre m Bílým. Na programu bylo zaměření činnosti nové Slovenské národní rady.

6 Zástupce sociální demokracie tvůrcům nové rady chyběl. J. Hanzel slíbil sehnat („došikovat“) někoho z mladých. J. Kirschbaum nebyl nakloněn pro zastoupení této strany, protože na Slovensku se „zkomunizovala nebo zčechizovala“.



„čechoslovakistům“. Plány zhatilo odmítnutí vstupního víza, vyhlášení se uskutečnilo v prosinci v Rakousku.<sup>7</sup>

Vzniku Slovenské národní rady v zahraničí přikládali její funkcionáři velký význam. Chápali jej jako důležitý mezník v slovenském politickém exilu. Oznamovali emigraci, že slovenský exil udělal velký krok dopředu, když se spojil v radě v jeden celek. Politické strany v emigraci se radě podrobily a pracují na základě hesla „*Za Boha a za národ*“, na základě křesťanských principů. Hovořili, že se začíná „*doba obnovení slovenského státu*“ a tato historická událost není důležitá pouze pro exil, ale pro celý slovenský národ. Slovenská národní rada v zahraničí rovněž jako Ďurčanského organizace se prohlásila za jediného reprezentanta národa a naplnění programového cíle devadesáti procent slovenských emigrantů – samostatný slovenský stát.<sup>8</sup> Úkoly dlouhodobé i bezprostřední vymezoval program rady, zveřejněný na Vánoce 1948. Obsahoval čtyři druhy úkolů: 1. organizovat a vést zápas a činnost v emigraci spolu se západními demokraciemi. Konkrétně: bojovat za osvobození Slovenska od komunistické a české státní nadvlády, vytvořit demokratický slovenský stát v rámci etnik a historických hranic Slovenska, začlenění slovenského státu jako rovnoprávného člena do mezinárodních organizací, připravovat všestrannou demokratickou výstavbu země; 2. reprezentovat osvobozovací hnutí na mezinárodní scéně, delegovat zástupce rady do mezinárodních organizací a reprezentanty pro vlády a instituce států; 3. zajišťovat sociální péči o emigranty ve spojení s krajanskými spolky a příslušnými mezinárodními organizacemi; 4. ve vhodné době utvářet orgány nezbytné pro slovenský státní život, pro fungování svobodného státu. Zpočátku význam rady

7 V říjnu 1948 se J. Kirschbaum věnoval v Paříži přípravě návštěvy K. Sidora. Žádost o vízum narazila na obtíže, 30. října oznamoval Sidorovi zamítnutí: „*Keď som prišiel sem a kompetentným činiteľom vec nadhodil, nielen že nemali námietok, ale vyslovovali názor, že to bude iste dobre, aby si naviazal kontakt s kompetentnými miestami. Vzhľadom na to, že som chcel Tvoj príchod dobre organizovať, aby Tvoje prvé vystúpenie na medzinárodnom fóre bolo dôstojné, odkladal som oznámenie dáta Tvojho príchodu až do začiatku tohto týždňa. Bolo to v utorok, keď som šiel na ministerstvo a bol som nemilo prekvapený, keď ten istý pán mi začal hovoriť vyhlýbavo, že by to práve teraz nebolo vhodné, lebo francúzski činitelia sú trochu nervózni pre štrajky, na zahraničí sú zamestnaní zasadaním UNO, Západného bloku atď. Či by si vraj nemohol cestu odložiť na neskoršie. Nenaliehal som, ale predseda som prosil, aby sa tak stalo teraz, kým som aj ja tu a keď začne svoju prácu aj komitét. Môj interlokútor mi včera s veľkými ospravedlňeniami oznámil, že u svojho šéfa nepochodil, že predseda bude lepšie, keď sa návšteva odloží na pokojnejšie časy.*“ V kruhu Sidorových najbližších spolupracovníků se víc než domnívali, že o odmítnutí víza se také přičinili čechoslovakisti.

8 O vzniku Slovenské národní rady v zahraničí referoval španělský list, který vydávala Francova Falanga. Podle něj rada oznámila své ustavení 24. prosince 1948 a prezentovala se jako „*ústřední řídicí orgán všech pozitivních a křesťanských slovenských sil*“. Zrodu rady předcházela jednání exilových skupin v Evropě, ve kterých zvítězil po Ďurčanského odchodu do Argentiny směr Sidorův. Struktura vedoucích institucí rady nasvědčovala snaze vystupovat jako útvar podobný exilové vládě. Vytvořila systém komisí, jejichž předsedové byli považováni za budoucí ministry slovenského státu. Komise: zahraniční (předseda J. Kirschbaum), pro vnitřní záležitosti (Fraňo Tiso), kulturní (Š. Blaško), informační (J. Paučo), vojenská (A. Moravčík, úvaha o výměně Haššíkem), finanční (Mikuláš Princ). Vedení rady připravovalo zřídít v evropských a amerických státech delegace. Měly vést skupiny slovenské emigrace a v budoucnu být základem zastupitelských úřadů Slovenska. Počítalo se s delegáty ve Švýcarsku (Kirschbaum), ve Francii (Jozef Mikuš), ve Španělsku (Jozef Cieker), v Itálii (Karol Murgáš nebo Jozef Dvoranský).

její zakladatelé zvětšovali a její poslání líčili v evropských souvislostech. Následná činnost prověřovala její důležitost. Nepodařilo se jí sjednotit všechny proudy politického exilu, Ďurčanského směr zůstával mimo. Také nedosáhla uznání na potřebné úrovni politickými místy západoevropských států. Vznik slovenské rady znamenal důležitý krok v československém exilu. Po Radě svobodného Československa byla druhou, byť jen slovenskou exilovou organizací. Pro K. Sidora a jeho směr se rada stala hodnotnou organizací pro nástup do čela slovenského exilu.<sup>9</sup>

Souběžně s vytvářením nové národní rady vyhlásil koncem roku 1948 K. Sidor ustavení strany Slovenská křesťanská demokracie. Stal se jejím předsedou a v únoru příštího roku vzniklo prozatímní vedení. V jeho čele zůstával K. Sidor, funkci generálního tajemníka vykonával Jozef Kirschbaum. Ten se největší měrou podílel na vypracování programu. Strana se hlásila k zásadám křesťanského socialismu a sociálních reforem obsažených v papežských encyklikách. Základem politického programu byl samostatný slovenský stát v rámci evropské federace nebo středomořské unie (Intermare). Na výzvu vedoucích osobností strany zakládali stoupenci Sidorova směru její organizace v dalších státech. Slovenská křesťanská demokracie tvořila páteř národní rady v zahraničí, a to jak programově, tak personálně.<sup>10</sup>

Politická aktivita Sidorovy skupiny na cestě ke sjednocení slovenské emigrace se rozvíjela v několika směrech. Její zmocněnci vyslaní do uprchlických táborů získávali nové stoupence a rozšiřovali vliv na úkor Ďurčanského. Další oblastí úsilí se stala organizační výstavba poboček Slovenské národní rady a také Slovenské křesťanské demokracie v Evropě i Americe. K jejich úkolům patřilo pronikání do zájmových organizací emigrantů, ovlivnit je a získat jejich podporu. Přinejmenším ke stejně důležitým se řadila spolupráce se slovenskými krajanskými spolky. A to na úrovni, která by zaručovala veřejně proklamovanou podporu politickým záměrům a praxi Sidorova směru, nebo alespoň docílit, aby spolky nevystupovaly proti němu. Na cestě k ovládnutí slovenského politického exilu sehrálo nezanedbatelnou roli úsilí i více či méně úspěšné pokusy o „vnitřní rozvrat“ protivníka – Ďurčanského směru. Dařilo se znatelně jej oslabit v Evropě a jeho vliv omezit na některé státy Jižní Ameriky.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> Před ustavením Slovenské národní rady v zahraničí prohlásil Karol Murgaš, Sidorův sekretář, v rozhovoru s Ferdinandem Mondokem, „že nadešla chvíle, kdy Sidor vystoupí jako sjednotitel slovenského separatistického hnutí proti českoslovakismu, jistým ‚vlastencům‘ a postaví zásadní požadavek samostatného slovenského státu“.

<sup>10</sup> Prozatímní vedení Slovenské křesťanské demokracie ustavili na poradě zástupců Sidorova směru: předseda K. Sidor, místopředsedové K. Čulen, F. Hrušovský, E. Böhm, Š. Blaško, generální tajemník J. Kirschbaum, členové výboru F. Mondok, K. Murgaš, J. Doranský, Činčera, dr. Martinko, J. Kšiňant. Prozatímní vedení mělo působit do řádného sjezdu delegátů.

Odbočky Slovenské národní rady v zahraničí existovaly v Itálii, Francii, Německu, Rakousku, Anglii, Španělsku, USA, Kanadě a Argentině. Původně střediskem Sidorova směru se stala Itálie, protože zde sídlil Sidor a také se opíral o podporu Vatikánu a slovenských kněží.

Velmi čile si počínala odbočka v Německu. Činili se dva přední aktivisté Sidorova směru Jozef Paučo a Anton Moravčík.<sup>12</sup> Věnovali se politické práci mezi uprchlíky, které navštěvovali v táborech. Zejména Paučo udržoval poměrně rozsáhlé styky s exilovými činiteli z východoevropských států. Jejich činnost přinášela výsledky, vliv Sidorova směru mezi uprchlíky v Německu zaznamenal viditelný vzestup.<sup>13</sup> Zvláště veliký byl mezi studenty.<sup>14</sup>

Úsilí Sidorova směru o rozšíření vlivu naráželo na obtíže v Rakousku. Z podnětu Sdružení slovenských katolíků v USA, jehož delegát dlel v srpnu 1948 v Rakousku, se zrodilo Sdružení slovenských katolíků v Rakousku. Zpočátku, obdobně jako sdružení v USA, se přiklánělo k Ďurčanského směru. K. Sidor se snažil získat na svou stranu předsedu sdružení Fraňa Tisu, který nejdříve váhal. Sidor mu nabídl funkci před-

<sup>11</sup> Zpráva ministerstva vnitra z července 1949 o Slovenské národní radě v zahraničí obsahovala poznatek čs. zpravodajců: „Dr. Solár Ján, Hašíkem nasazený do SAVu, informuje stále jak Hašíka, tak Sidora o připravovaných akcích Ďurčanského a zachycuje některé dopisy posílané na SAV z Rakouska a předává je Hašíkovi. Tímto způsobem se Sidor snaží o rozbití SAVu zevnitř a Solár má za úkol získávat osoby kolem Ďurčanského pro Sidora a do SAVu dostati ještě jiné Sidorovy příznivce.“

<sup>12</sup> J. Paučo o svých politických aktivitách informoval K. Sidora. V září 1948 mu sděloval, že se zúčastňuje téměř všech porad, které v Mnichově exiloví východoevropští představitelé konají. Byl členem několika mezinárodních exilových organizací působících v Německu, kde „prosazuje uznání samostatného slovenského státu“. V odpovědi na informace K. Sidor 20. října mimo jiné psal: „Musíme vynaložit celé svoje úsilie na to, aby sme si v zahraničí udržali záujem poľský o našu vec a aby sme ich porozumenie nestratili. Preto treba vydržať a v Intermariu osobne sa stykať s Poliakmi a keď aj nie proti Čechom hovoriť, ale prizvukovať Poliakom, že najlepším ich susedom bol a bude vždy len Slováč. V tomto bode aj Maďari nám vďačne prikývnu.“

<sup>13</sup> A. Moravčík, který byl předsedou Slovenského národního výboru v Německu, se přihlásil k slovenské radě. Se svými spolupracovníky přivítal vznik strany křesťanské demokracie jako dědice Hlinkovy lidové strany. A. Moravčík, Vladimír Tomko, Alexander Puškáš a Juraj Balog v dopise Sidorovi (17. 9. 1948) psali: „S radosťou prijali sme Vaše oznámenie o utvorení novej politickej strany Slovenskej kresťanskej demokracie. Úprimne vítame tento Váš krok, lebo vidíme v tom riešenie, ktoré utuží národného ducha a stmelí Slovákov vo vlasti i v zahraničí. Pomocou SKD dozaista oveta ľahšie prerazíme za hranicami s našimi národnými požiadavkami. Fakt, že Vy, slovný pán predsedu, organizujete Slovenskú kresťanskú demokraciu je pre nás najlepšou zárukou, že síce pod novým označením, ale v starom Hlinkovom duchu pôjdeme dopredu v tejto ďalšej pre život Slovákov veľmi dôležitej etape. Podpisani byv. ústrední tajomníci HSLS dávame sa bezvýhradne k dispozícii Slovenskej kresťanskej demokracii.“ A. Moravčík se angažoval v získávání jejich členů. V oběžníku z 18. září 1948, který rozeslal Slovákům v Německu a Rakousku, agitoval: „Dozaista Ti je známo, že v zahraničí vznikla nová našská politická strana: Slovenská kresťanská demokracia. Jestvovala vlastne už dávnejšie, ale pod starým menom alebo bez mena. Zoskupovali sa v nej slovenskí emigranti, ktorí si zachovali hlinkovského ducha, okolo vedúcich mužov slovenského zahraničného odboja na čele s Karolom Sidorom. Prirodzený nástupca Andreja Hlinku a dr. Jozefa Tisu vyslanec Karol Sidor dal tejto zahraničnej strane priliehavé meno.“ J. Paučo (šéfredaktor časopisu *Slobodné Slovensko*) zastával funkci předsedy informační komise a A. Moravčík předsedy vojenské komise Slovenské národní rady v zahraničí.

<sup>14</sup> V uprchlickém táboře v Ludwigsburgu ustavili Sdružení slovenských študentov. Téměř všichni jeho členové se hlásili do Slovenské křesťanské demokracie.

sedy komise pro vnitro v slovenské radě. F. Tiso nabídku přijal, potvrdil dopisem 11. října 1948. Stejně rozhodnutí učinili i další funkcionáři i členové sdružení.<sup>15</sup>

Ve Francii existovalo několik organizací slovenských emigrantů. Politicky větší na se hlásila k Sidorovu směru. Původní představa, že Paříž se stane evropským centrem slovenského politického exilu, se neuskutečnila. Přispělo k tomu i neposkytnutí víza K. Sidorovi. Zkušenosti z vyřizování této věci zřejmě přispěly ke Kirschbaumovu doporučení K. Sidorovi (19. 9. 1948): „*Musíme rozhybat našu vec aj inými smermi, nielen smerom na Eiffelovu vežu.*“ Na shromáždění slovenské emigrace v Paříži (4. 11. 1948) byl ustaven pomocný výbor pro slovenské emigranty a federativní asociace Slováků. Hlavním motivem ustavení asociace bylo vytvoření nástroje pro účast v různých federativních organizacích a na jejich zasedáních.<sup>16</sup> Také odbočka Slovenské národní rady v zahraničí pro Francii sídlila v Paříži, kde vycházel ústřední orgán rady Slovenský národ.

Po několika intervencích obdržel K. Sidor velmi požadované vízum do Francie. Podnikl do Rakouska, Švýcarska a Francie téměř třítýdenní cestu v únoru a březnu 1949. Ve všech třech státech vedl jednání s funkcionáři a stoupenci Slovenské národní rady v zahraničí, s představiteli exilových organizací několika národů sovětského bloku. Také s francouzskými a americkými přáteli slovenské emigrace, příznivci koncepce samostatného slovenského státu.<sup>17</sup> O průběhu a výsledcích své cesty vydala Ústřední tisková kancelář (orgán rady) tajný oběžník. Jeho obsah se soustředil

<sup>15</sup> Z dopisu F. Tisa 11. 10. 1948 K. Sidorovi: „*Pohnútky k založeniu politickej strany, ako ich aj Vy uvádzate, uznávam za dobré a dôležité, ale súčasne vidím, že ich dôležitosť nevyváža ani rozbroje, ktoré vyvoláva verbung do jednotlivých strán, ani šírenie morálneho kazu v charaktere emigrantov, ktorí dnes podpisujú prihlášku do jednej strany, zajtra do druhej, lebo chcú byť na všetky strany zabezpečení a všade čakajú niečo, ešte aj tí najlepší aspoň to, aby sa už len čosi robilo.* Zakladanie politických strán považujem za vec čisto vnútornej politiky a v tejto sa nemienim zaangažovať teraz ani pri najlepšom programe, aký skutočne predstavuje rámcový program SKD. Ako som bol už D.-ému napísal, tu v emigrácii jediným politickým programom má byť: Slovenský štát! A preto celou silou treba sa nám vrhnúť na zahraničie. Preto s radosťou vítam pretvorenie a rozšírenie SNR na SNR v zahraničí a ohlasujem svoj vstup do nej! Mala sa ona už dávno utvoriť – najneskôr ihneď po februárových udalostiach – a mala predbehnúť akcie čechoslovákov. No teraz niet času na rekriminácie podobného rázu. Mám však dve prosby. Jedna je, aby ste zásadne nepracovali s nečestnými ľuďmi – konjunkturistami, i keď by sa zdalo, že v ich odbore nieto iného. Konjunkturisti aj v odbornosti vždy žalostne zlyhali. Druhá prosba: dajte mi súhlas, aby som i vo Vašom mene pozval D. k vstupu do SNR v z. Nemám veľkú nádej, že tak učiní, ale treba urobiť tento posledný pokus zjednotenia. Ak by D. predsa mal v sebe toľkú mieru objektívnej lásky k veci, že by sa vedel zaprieť, treba mu uľahčiť cestu. Vy, priateľu drahý, len získať môžete pred všetkými Slovákmi, keď takýto súhlas mi dáte. Objektívnym uvažovaním treba uznať, že list P. P. (reakcia na D. prvú odpoveď) nemal opodstatnenia v D. odpovedi na jeho (P. P.) pozvanie k vytvoreniu spoločnej reprezentácie v SNR. Slabá bylina pokusu o zjednotenie sa nepolieva kýblami hnoj. Preto myslím, že treba urobiť tento mnou navrhovaný posledný pokus. Sme ním povinní i svojmu svedomiu, i histórii slovenskej.“ (D. je F. Durčanský, P. P. je zrejme Peter Prídavok).

<sup>16</sup> Vedení asociace tvořili přední činitelé slovenského exilu Sidorova směru: K. Sidor (předseda), F. Tiso, P. Prídavok, J. Kirschbaum, E. Böhm, J. Mikuš, J. Hanzel, Miloš Šmuk. Předsedou pomocného výboru byl J. Mikuš. Od poloviny roku působilo v Paříži Združenie slovenských katolíckych študentov v zahraničí. Jeho ústředí se přestěhovalo z Rakouska, zprávu o přemístění získal K. Sidor 27. 7. 1948 od studentského funkcionáře Františka Beniaka. V lednu 1949 valná hromada zvolila vedení a předsedu Jozefa Šrámka. Sdružení se hlásilo k Sidorovu směru, vydávalo časopis *Rozvoj*.

na politické zaměření a význam Sidorovy cesty. Vynikaly dvě oblasti jeho počínání. Za prvé – posílit své postavení ve slovenském politickém exilu, získat další stoupence, projednat záležitosti v odbočkách rady. Za druhé – vyjasnit vztahy k exilovým organizacím jiných, zejména sousedních národů a získat jejich podporu vzniku samostatného Slovenska v evropské federaci.

V jednáních K. Sidor vysvětloval svou koncepci samostatného Slovenska ve federalizované Evropě. Přitom větší důraz než dosud kladl na druhou část – evropskou federaci. S tím souviselo též uznání Slovenského státu jako rovnoprávného partnera ve federaci.<sup>18</sup> Druhý okruh projednávaných témat se týkal vztahu k českému národu a československému státu. Opakovaly se argumenty proti ČSR a obohacovaly o odsudek nedůvěryhodných a falešných slibů českých politiků slovenských výhod v osvobozené republice. S tím souvisela i naděje, že tuto taktiku poznají i slovenští zastánci obnovy jednotného Československa.<sup>19</sup> Třetí tematický okruh se věnoval vztahům předpokládaného slovenského státu k dalším sousedům. Představitelé maďarské i polské emigrace podporovali samostatný slovenský stát. Složitější se ukazoval poměr k Ukrajincům. Po návratu z Paříže, zřejmě uspokojen stanoviskem maďarské a polské exilové reprezentace, K. Sidor dle československých zpravodajců „neústupně začal klást ako základnú otázku Evropské federálnej unie“.<sup>20</sup>

<sup>17</sup> Za poskytnutí vstupního víza pro Sidora intervenoval ve Francii pařížský kardinál Suharda, papežský nuncius Roncalli. Žádali o vyřízení Sidorovy žádosti až tajemníka ministra Roberta Schumana. – Na cestě K. Sidora doprovázeli J. Kirschbaum a K. Čulen.

<sup>18</sup> Z oběžníku: „Naša snaha bola zdôrazňovať líniu federovania Európy a v jej rámci hovoriť o Slovensku ako o štáte pripravenom na realizovanie tejto modernej myšlienky. Prijímame ideu federalizovania za svoju, lebo veríme v možnosť jej uskutočnenia, pri čom uznávame za potrebné utvoriť v Európe viaceré regionálne federácie. – Súčasne sme všade prízvukovali, že ani našim, ani cudzím nedovolíme urobiť zo slovenskej otázky v zahraničí otázku domáceho podzemia alebo podsvetia.“

<sup>19</sup> Z oběžníku: Prchalův Český národní výbor a jeho příznivci „stavajú sa v zahraničí pozitívne k snahám, ktoré smerujú na znovuvybudovanie slovenského štátu. Treba s lútosťou poznamenať, že takto rozmýšľajúci Česi tvoria menšinu českej národnej emigrácie. Sľubovanie Slovákom národných výhod a dobrých osobných pozícií v budúcej ČSR je obyčajná taktika tejto českej väčšiny. – I najmenší slovenský úspech v zahraničí... naplňuje túto českú väčšinu najprv bolesťou, potom hnevliou a zlostnou nenávisťou. Robia zákulisné intrigy a zákroky...“ Orientaci na evropskou federaci Sidorovi doporučoval též B. Chudoba.

<sup>20</sup> Oběžník se zabýval problémy: „Ukrajinci z Polska a sovětsí Ukrajinci zastávají stanovisko, aby Podkarpatská Rus tvořila součást Velké Národní Ukrajiny. Podle Sidora žádají [emigranti z Podkarpatské Rusi], aby byli součástí Slovenské republiky. – Sidor svoje stanovisko stylizuje takto: Čie je obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ukrajinské, ruské alebo rusínske, o tom si má rozhodnúť sám miestny ľud. Aký názov si on dá, taký budú Slováci užívať. V ďalšom je řešena otázka maďarsko-slovenská. Pro první dobu po utvoření Slovenské republiky by platila hranice z r. 1918, ale byl by zde připraven spravedlivý plebiscit. V něm by se lid rozhodl sám, ke kterému státu by chtěl patřit. Podle odpovědí některých představitelů maďarské emigrace není v zájmu Maďarska utvoření nové ČSR, ale souhlasí se samostatným slovenským státem. O poměru s Poláky se v oběžníku psalo: Poliaci zotrúcajú na svojom pôvodnom uznaní Slovenskej republiky zo dňa 16. marca 1939 a ochotne podporujú snahy slovenskej emigrácie na medzinárodnom poli, aby sa mohol pozitívne skončiť jej boj za realizovanie slovenskej štátnosti.“

K. Sidor a členové jeho doprovodu oceňovali výsledek své politické návštěvy Francie jako úspěšný.<sup>21</sup> Nepodařilo se však v plném rozsahu ani odhalit a tedy uspokojivě překonat rozpory mezi funkcionáři tamější pobočky Slovenské národní rady. Ve sporech se promítaly nesrovnalosti převážně osobní povahy. Šlo o spor mezi J. Hanzelem a J. Mikušem. O ještě závažnějším sporu se zmiňovali českoslovenští zpravodajci. Zaznamenali existenci skupiny slovenských emigrantů–studentů, „*kteřá je připravena odtrhnout se od Sidora a obnovit v Paříži organizaci Ďurčanského*“. Tato tendence se projevila až po ukončení Sidorovy návštěvy, během níž naopak studenty získal na svou stranu.<sup>22</sup>

V kontinentální Evropě působila ještě ve dvou státech organizace Slovenské národní rady. Ve Švýcarsku se nacházel J. Kirschbaum a bývalý československý diplomat A. Grébert. Ve Španělsku Sidorův zmocněnec Jozef Cieker vyvíjel činnost mezi slovenskými studenty. Udržoval styky s osobnostmi veřejného života i ministerstvy a věnoval se tiskové i přednáškové propagandě. Dosáhl úspěchu při převodu většiny slovenských studentů od Ďurčanského akčního výboru k Sidorovu směru.<sup>23</sup>

Pobočka slovenské rady v Itálii zaujímal první místo, pokud šlo o počet stoupců a aktivitu. K. Sidor se mohl opírat o podporu Vatikánu a také o politiky italské křesťanské strany a instituce, které ovládali. K posílení jeho pozice přispívalo též přesídlení množství slovenských uprchlíků z Německa do Itálie. V uprchlických táborech úspěšně působili jeho „zmocněnci“. <sup>24</sup> Ústředí Slovenské národní rady v zahraničí však formálně zůstávalo ve V. Británii. Generální tajemník rady P. Prídavok byl v čilém styku se Sidorem a všechna více i méně významná rozhodnutí a nejen politické akce uskutečňoval s jeho souhlasem nebo z jeho iniciativy. Kromě toho K. Sidor udržoval velice rozsáhlý písemný styk s činiteli i příznivci jeho směru.

Ve Velké Británii pobočku rady tvořilo několik exilových činitelů, ale s omezeným vlivem mezi emigranty.<sup>25</sup> Nepodařilo se jim získat ani podporu mezi britskými

<sup>21</sup> Ke spokojenosti přispívalo, že slovenské otázky se věnovaly dvojce francouzské noviny. *Le Monde* psal o rozložení sil v slovenské emigraci, *Le Rassemblement du centre* přinesl rozhovor s K. Sidorem: Slovensko má být neodvislým státem ve federaci centrální Evropy.

<sup>22</sup> Rozpory mezi J. Hanzelem a J. Mikušem se týkaly hlavně vedení oficiálního orgánu Slovenské národní rady *Slovenský národ*. Šéfredaktorem byl J. Hanzel a J. Mikuš se snažil o získání této funkce. Nespokojenost s Hanzelovým vedením časopisu vyslovili také Sidor a Kirschbaum. – Čs. zpravodajci do skupiny studentů, u které zaznamenali snahu obnovit Ďurčanského organizaci, zařadili Ladislava Jankoviče, Jozefa Šrámka a Miloše Smola.

<sup>23</sup> J. Ciekerovi v září 1948 nabídl spolupráci F. Ďurčanský. Obrátil se o radu na Sidora a nabídku odmítl. Stal se členem zahraniční komise Slovenské národní rady v zahraničí.

<sup>24</sup> V táboře Bagnoli např. byli Ferdinand Mondok, Michal a Pavel Gerdalanové. K. Sidor intervenoval osobně u státního sekretáře Vatikánu Montiniho (též písemně 27. 9. 1948) a u delegáta pomocné katolické akce Landiho (osobně i písemně 28. 9. 1948). Žádal, aby F. Mondok, bývalý poslanec za Hlinkovu stranu, byl jmenován (k 15. 11. 1948) kaplanem a duchovním správcem Slováků v Itálii, konkrétně v táboře Bagnoli.



politiky, tuto možnosť mal P. Prídavok dosud zatarasenou. Naopak rozvíjal styky s exilovými činiteľmi iných štátov. Také se hodně věnoval písemným stykům s odbočkami rady na kontinentě i v USA.<sup>26</sup>

Velké úsilí vynaložil K. Sidor a jeho spolupracovníci na ustavení své organizace – pobočky slovenské rady – v USA. Pověřil tímto úkolem Františka Hrušovského, jmenoval ho vedoucím rodící se pobočky. Význam pevného zakotvení v USA a rozhodujícího vlivu zvyšovalo několik skutečností. Postavení Spojených států ve světové politice, dále silné krajské spolky s finančními zdroji a nesrovnatelně výhodnější pozice čechoslovakistů u oficiálních politických míst.<sup>27</sup> Avšak v USA se na počátku úsilí o ovládnutí slovenského politického exilu setkávalo s obtížemi. Vystupoval zde jako reprezentant slovenského exilu Aloiz Krajčovič. Původně se nepřikláněl k žádnému ze dvou soupeřících směrů. Pokoušel se vybudovat vlastní vedoucí postavení ve slovenské emigraci a mezi krajany v Americe. Narazil však na odpor Sidorova směru a přiklonil se nejdříve k němu. Informace československých zpravodajců však konstatovaly trvající Krajčovičovy tendence k autonomnímu postavení, které zesílily po jeho rozporech se Sidorovým směrem.<sup>28</sup>

25 Na nemožnosť proniknúť medzi politické kruhy Veľkej Británie upozornil E. Böhm (dopis 7. 10. 1948): „Peter [Prídavok] totiž nielen, že sa nemôže pohnúť z Anglicka, ale zatiaľ má i dvere zatvorené do anglických politických kruhov následkom zásahov Benešových v minulosti, čo trvá i v prítomnosti. Čo sa mojej osoby týka, zdá sa mi, že sme sa s Petrom dopustili taktickej chyby pred angl. polit. kruhmi. Túto poznámku odvodzujem zo skutočnosti, že ministerstvo vnútra mi neudelilo IRO pas a tak môj pohyb z Anglicka je obmedzený.“

26 O svých stycích s exilovými činiteľmi P. Prídavok podrobne informoval K. Sidor: „Karol môj, niekoľkokrát som Ti už písal o tom, že by sme mali posilňovať pozíciu Prchalovu a jeho českého národného výboru. Ja som sa usiloval dať ich do kopy s Novotným a Chudobou. S Čechmi musíme nájsť nejakú spoločnú bázu. Na jednej strane my oba (Ty a ja) sme nadviazali veľmi priateľské styky s Novotným a Chudobou, na druhej strane my (SNRčZ) už roky úzko spolupracujeme s Prchalovcami, s ktorými sme počas vojny spoločne znášali príkoria, prenasledovania a všetky líbeznosti, ktoré nám benešovci pripravovali. Pomer poľskej [exilové] vlády k otázke širšej stredoeurópskej politickej formácie a k ‚INTERMARIU‘ nie je jednotný. Zásadne sú všetci za federáciu, ale niektorí stoja na línii federácie skutočne stredoeurópskej, kým poniektorí sa chýlia k ‚INTERMARIU‘, ktoré snáva až kdesi o Kryme, Gruzii atď., čo nemožno vážne pokladať za únosný plán. Ľudia z Andersovej armády sú intermaristi a s nimi idú aj niektorí poľskí diplomati, najmä bývalý vyslanec Starzarowski. O tunajších Chorvátoch Ti budem môcť napísať viac neskoršie. Budúci týždeň mám mať rozhovor s istým mačkovským ustašistou.“

27 Na aktivitu čechoslovakistů K. Sidora upozorňoval P. Prídavok v dopise z 27. 9. 1948. Zmiňoval se o jejich snaze zatarasit zastáncům slovenského štátu cestu ke stykům s americkým ministerstvem zahraničí. Vyzýval Sidora k činům: „Musíme sa ponáhľať, lebo, ako som Ti už bol písal minule, čechoslováci nespia. Najmä v Amerike sa činia, a zdá sa, že im State Department ide po ruke.“

28 Ve zprávě ministerstva vnitra z července 1949 se o V. Krajčovičovi psalo: „Dr. Vojtech Krajčovič se stále pohybuje ve vyšších amerických kružích, zúčastňuje se různých banketů a slavností za účinné podpory redaktora Slováka v Americe Sciranky. Udržuje styky s některými činiteli ze State Departmentu a snaží se stále dosáhnouti vedoucího postavení mezi slovenskou emigrací, ale stále zůstává jen v úzkém kruhu nejbližších přátel a známých. Po rozchodu se Sidorem nepracuje ani pro Ďurčanského, ani pro Lettricha, nýbrž se pokouší o samostatnou akci.“ A. Kirschbaum vyjadřoval v dopise K. Sidorovi z 22. 10. 1948 pochybnosti o V. Krajčovičovi: „Mám aj ja obavy, že sa dožijem s Krajčovičom nejakej blamáže a s ním aj jeho najbližší zastánci. Dostal som totiž aj ja nejaké správy z USA. Mne prestal písať, lebo som mu niektoré veci povedal tak, ako si myslím, a naznačil som mu, aké by asi mohlo byť jeho miesto v emigrácii.“

Ve Spojených státech byla pro Slovenskou národní radu v zahraničí věc prvořadě důležitosti podpora krajanských spolků. Hlavně šlo o dvě organizace – Slovenskou ligu a Sdružení slovenských katolíků. Mezi nimi však v roce 1948 neexistovaly vztahy příliš přátelské, spíš naopak. Zatímco v lize převažovala náklonnost k Sidorovu směru, u sdružení naopak zpočátku k Ďurčanskému. Ještě před oficiálním vyhlášením zrodu nové Slovenské národní rady si Sidor stěžoval na obtíže, které jeho plánu způsobují vztahy ligy a sdružení. Tehdejšímu předsedovi Slovenské ligy P. Jurčákovi 27. 8. 1948 psal: „Všetko teraz závisí od toho, ako sa dohodne Slovenská liga a SSK. Ak sa dohodnete, urobím cestu do Paríža a Londýna a podám verejné vyhlásenie o reorganizácii SNR a o jej cieľoch.“<sup>29</sup> K. Sidor vyvíjel značné úsilí o to, aby se Slovenská liga postavila za radu. V tomto směru zasílal pokyny F. Hrušovskému, který se velice snažil je plnit. Přáli si, aby prohlášení o podpoře rady přijal připravovaný kongres ligy. („Mohli byste tam [na kongresu] proklamovať utvorenie odbočky SNR s Těbou na čele.“ K. Sidor 27. 9. 1948 F. Hrušovskému.)

V dopisu z 13. 10. 1948 popisoval F. Hrušovský K. Sidorovi představu o postupu na kongresu ligy:

„Kongres sa pripravuje. Chceli bysme, aby slovenské Chicago stalo sa dôstojným tlumočným vôle Slovenskej ligy a slovenského národa. Vykonáme všetko, čo bude v našich silách.“

*Slovenská národná rada nech pošle kongresu osobitné posolstvo, ktoré bude na kongrese přečítané a na ktoré sa bude musieť reagovať. Bolo by potrebné, aby sa hneď kongres Slovenskej ligy vyslovil za SNR a aby vyzval všetkých amerických Slovákov, aby Slovenskú ligu a SNR mravne a hmotne podporovali a aby vyzval všetkých slovenských emigrantov, aby pod vedením SNR pracovali za samostatné Slovensko. Tým bude situácia veľmi zjednodušená a čo ostane mimo, to odpadne samo od seba.“*

Dříve než kongres se vyslovila exekutiva Slovenské ligy, která 7. listopadu 1948 přijala zásadní rozhodnutí. Uznala Slovenskou národní radu „za představitelku politické vůle slovenského národa“.<sup>30</sup> Kongres Slovenské ligy, který se konal 1. – 3. března 1949 (tedy po vyhlášení vzniku Rady svobodného Československa), přijal samostatné usnesení o poměru k Slovenské národní radě. Plně se ztotožnil s jejím programem a prohlásil ji za jediného reprezentanta slovenského národa v zahraničí. Kon-

<sup>29</sup> V další části dopisu K. Sidor líčil své plány po vyhlášení změněné rady: „V tej chvíli budem musieť opustiť Vatikán, aby mi nemohli vytýkať, že som zneužil právo azylu na verejné politizovanie. Usídlím sa v Ríme alebo niekde inde v Európe, kde to bude slovenskej veci osožné. Súčasne s našou reorganizáciou dobre by bolo na čele s Hrušovským utvoriť odbočku SNR v Amerike, v ktorej by boli len slovenskí emigranti a ktorá odbočka by spolupracovala so Slovenskou ligou.“

<sup>30</sup> Exekutiva dále usnesla uveřejnit text usnesení ve všech krajanských novinách. Kongresu bude předloženo stanovisko exekutivy a schváleno v potřebné formě.



gres schválil i druhou rezoluci: Slovenská liga proti každé formě Česko-Slovenska.<sup>31</sup> Postupně se šířil vliv Sidorova směru i ve Sdružení slovenských katolíků a tak cesta k ovládnutí politického slovenského exilu radou úspěšně v letech 1948 – 1949 pokračovala i v USA.<sup>32</sup> Vynaložené úsilí o jednoznačné ztotožnění ligy s radou mělo kromě politické i finanční stránku. Šlo o příspěvek na činnost rady. Tehdy K. Sidor připravoval velkou politickou akci.<sup>33</sup>

K. Sidor, stejně jako téměř všichni přední představitelé českého, slovenského i československého exilu, se snažil získat povolení pobytu v USA. Pro slovenské politiky kromě potřeby usadit se v nejmocnější demokratické velmoci s centry exilových organizací působila i existence silných, početných krajanských spolků. Avšak Sidorovy žádosti i přes různé intervence narážely už od roku 1947 na záporný postoj. Vstup-

31 Třicátý kongres Slovenské ligy v Americe byl původně plánován na 22. listopadu 1948. Exekutiva ligy jej odložila na únor – březen 1949. F. Hrušovský pokračoval v zajišťování vítězství Sidorova směru na kongresu. – Slovenská liga měla téměř 200-tisíc členů. Kongresu zaslal pozdrav F. Durčanský, ale přečten účastníkům nebyl. Předsedou ligy byl zvolen Pavel Jamriška a F. Hrušovský (místopředseda Slovenské národní rady) se stal hlavním tajemníkem.

32 Náznaky možné změny postoje sdružení se objevily už v srpnu 1948. Přední funkcionář sdružení slíbil Sidorovi finanční podporu jeho činnosti. Předseda sdružení Štefan Krasula v dopise (23. 9. 1948) ubezpečoval, že sdružení „je verné svojim slovenským a katolíckym tradíciám a verným ostane po čas mojej správy“. Litoval, že „nebyť zbytočných polemík, mohlo by sa pomôcť o mnoho viac. Ku tým ja som podnet nedal a nedávam, teda necitím morálnu zodpovednosť.“

33 K. Sidor o akci psal svým spolupracovníkům, ale o jejím obsahu a záměrech se nezmiňoval. Sdružení slovenských katolíků mu slíbilo příspěvek 12-tisíc dolarů za podmínky, že liga daruje pět tisíc. Šlo tedy o rozhodnutí ligy, která požadavek schválila. Z korespondence v uvedené záležitosti: K. Sidor 28. 8. 1948 F. Hrušovskému: „Ak by sa podarilo tento obnos [12-tisíc dolarů] zohnať, mohli by sme začať sústavnú a určite aspoň jeden rok trvajúcu akciu pri Vatikáne, v Ríme, v Paríži, v Londýne, v Madride, v Nemecku a Rakúsku. Akcia by bola jednotne usmernená a vedená pod menom SNR, ktorej predsedníctvo by som prevzal.“ F. Hrušovský (4. 10. 1948) Sidorovi: „S Lachom som sa dohodol, aby si dostal tých 5000 dolárov od ligy. Dnes mi píše [John] Lach, že na schôdzi v Pittsburgu, ktorú zvolal Ľurčák, Slovenská liga odhlasovala Ti celých 5000 dolárov. Teraz ide len o to, aby si ich čím skôr dostal.“

34 Za získání víza do USA intervenoval mimo jiných F. J. Dubosh, poslankyně Frances Boltonová, Štefan Kossovich, opat Kojiš a zástupci Vatikánu. K. Sidor hledal všechny možné cesty, které by vedly k získání vstupních víz pro sebe a dva syny. F. J. Duboshovi (7. 12. 1948) psal: „Neviem, či teraz pí. Bolton, ako republikánka, bude môcť niečo spraviť v našej veci v Státnom departmente. Tam veľmi dlhý čas skúmajú môj prípad. Zdá sa, ako by ho nechceli definitívne vybaviť. Bude treba veci súriť aj pomocou demokratov, aby tak Št. department bol stále upovedomovaný, že otázku mojich víz americkí Slovinci vážne berú a jej definitívneho vyriešenia sa vytrvanlivo dožadujú. Nevieam, či by nebolo vhodné zapojiť do akcie aj dr. Petra Hletku. Jeho senátori a poslanci už mu dali dost slušnú odpoveď vo svojich zákrokoch vo Washingtone. Ľa mu ešte napíšem, aby znovu pougovoal aj on moju vec v Št. departmente.“ Další dopis z 13. 12. 1948 stejnému adresátovi: „Dnes pozvaný som bol na Štátny Sekretariát Jeho Svätosti, kde mi ukázali dôvernú správu msgr. Cicognaniho, písanú msgr. Montinimu. Msgr. Cicognani hlásil, že dostal Montininho príkaz, aby zakročil v záujme môjho pripustenia do USA. Msgr. Cicognani stretol sa vo Washingtone s Trumanovým reprezentantom pre Sv. Stolicu Taylorom a jemu odovzdal memorandum, ktoré som v tejto veci oddal msgr. Montinimu. Taylor prisľúbil osobne o mojej otázke prehovoríť s prezidentom Trumanom, podať mu toto memorandum a oznámiť výsledok Cicognanimu. Súčasne Cicognani hovoril aj s kardinálom Spellmanom, aj jemu odovzdal toto memorandum, požiadajúc ho, aby použil všetky svoje vplyvy vo Washingtone na pozitívne vybavenie tejto veci s podotknutím, ktoré som obdržal zo Štátneho Sekretariátu Jeho Svätosti. Takto teda na jednej strane nech pracuje pí. Boltonová argumentmi, ktoré uvádzam v pripojenom Pro memoria a na druhej strane pokračuje v práci

ní vízum se pro něho a jeho rodinu ani po dvou letech nepodařilo získat, ministerstvo vnitra mu je odmítalo vydat.<sup>34</sup>

*Karel Kaplan*

---

aj Sv. Stolica, aby sa moja vec čo najskôr mohla vybaviť a aby som mohol aj s rodinou odísť do USA.“ Druhý den pokračoval: „Ja dúfam, že sa Vám, pí. Boltonovej a Sv. Stolicy podarí do júla 1949 preraziť s našou vecou vo Washingtone a že budeme môcť všetci prísť do USA. Ak by sa to nepodarilo v júli 1949, použijem možnosť, aby sa do USA moji chlapci dostali na vízum, aké im dá konzulát v Neapoli podľa príkazu Št. departmentu, daného konzulovi v Neapoli 15. 11. 1948, ktorý príkaz iste bude platiť aj v júli 1949.“

## Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku

Roku 1949 a začiatkom 50. rokov vznikli na území Slovenska viaceré polovojenské organizácie,<sup>1</sup> ktoré sa deklarovali ako protikomunistické organizácie *Bielej légie*. Ich vznik pod týmto pomenovaním, no najmä spôsob akým sa pripravovali realizovať protikomunistický odboj, bol však v príkrom rozpore s obsahom vysielania zahraničného vysielateľa *Biela légia*,<sup>2</sup> ktorý mal byť, súdiac podľa vyšetrovacích zväzkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB), bezprostrednou príčinou ich vzniku a riadiacim orgánom činnosti.<sup>3</sup> V skutočnosti, podľa archívne zachovaného zoznamu vysielaných relácií (tzv. *Bulletin 1 a 2*), vysielateľ *Biela légia* nikdy nerozširoval výzvy, aby sa na Slovensku tvorili odbojové skupiny. Naopak, občanov odhovárал od toho, aby sa organizovali, lebo podľa skúseností žiadna organizácia nevedela udržať v tajnosti svoju existenciu a skôr alebo neskôr bola odhalená. Zámerom vysielania bolo vniesť medzi obyvateľstvo duch pasívnej rezistencie. Občania nemali jednoducho poslúchať také príkazy úradov, ktoré obmedzovali ľudské práva a mali sa v neposlušnosti navzájom podporovať, aby sa ich odpor prejavil masovo a donútil úrady zmeniť svoje opatrenia.<sup>4</sup> Tento zjavný rozpor medzi ambíciami protagonistov vysielateľa *Biela légia* a realitou na Slovensku spochybňuje výsledky šetrenia ŠtB a podsúva otázku, čo bolo skutočnou príčinou vzniku organizácií *Bielej légie* a kto stál v ich pozadí.

Z pohľadu jej hlavného protagonistu v zahraničí Jozefa Vicena,<sup>5</sup> ktorý aj s odstupom času vo svojich spomienkach prezentuje *Bielu légiiu* výlučne ako neorga-

<sup>1</sup> V súhrnnej správe veliteľa vyšetrovateľov ŠtB, ktorých vyslalo Veliteľstvo ŠtB MNB v Prahe, nstržm. Vladimíra Matoušeka sa uvádza, že členovia *Bielej légie* na Slovensku museli skladať prísahu oddanosti slovenskému štátu, boli im priznávané vojenské hodnosti, ktoré dosiahli v čase jeho existencie a že sú podľa týchto funkcií aj povyšovaní do vyšších hodností. Členovia *Bielej légie* sa museli riadiť prísnou disciplínou a za neuposlušnosť rozkazu im hrozil trest smrti. Na konkrétne úlohy mala každá skupina spravodajského referenta, operačného dôstojníka a referenta tajnej polície. Pre vybraných členov *Bielej légie* sa konalo 3- až 14-denné školenie, ktoré sa konalo buď v lesoch, alebo pod zámenkou školenia ROH. AMV SR Nitrianska Streda, f. P 10/3, inv. j. č. 16. Túto skutočnosť potvrdzujú aj rozsiahle vyšetrovacie zväzky *Bielej légie*, ktoré obsahujú v prílohovej časti početné fotokópie organizačného poriadku *Bielej légie*, legitimácií jej členov, prihlášok s prísahou, a čo je najdôležitejšie, rozsiahleho arzenálu zabavených zbraní.

<sup>2</sup> Vysielateľ *Biela légia* začal svoju činnosť v apríli 1950 z Rakúska. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: Vysielateľ *Biela légia*. In: V tieni totality. Ed. J. Pešek. Bratislava, Historický ústav SAV 1996, s. 137 – 149.

<sup>3</sup> Archív Ministerstva vnútra SR v Levoči (A MV SR v Levoči), f. P 10/3, i. č. 16. Súhrnná správa o činnosti protištatnej ilegálnej organizácie *Biela légia*.

<sup>4</sup> AMV SR v Levoči, f. 509-1-6. Správa o politickej činnosti slovenskej emigrácie.

<sup>5</sup> Jozef Vicen sa narodil 14. 12. 1921 v Hornej Stredě. Počas vysokoškolského štúdia v rokoch 1943 – 1944 absolvoval Vyššiu vodcovskú školu Hlinkovej mládeže (VVŠHM). V roku 1943 sa stal členom spoločenstva *Rodina* organizovaného Kolakovičom. Počas SNP spoluorganizoval spravodajskú činnosť proti povstaniu v rámci tzv. Hlások, ktoré sa stali základom na vznik Slovenskej tajnej ochrany (STO). J. Vicen mal byť vedúcim STO na Slovensku. V máji 1946 druhýkrát emigroval do zahraničia, kde v spolupráci s americkou tajnou službou rozvíjal protikomunistický odboj až do roku 1957, keď ho bezpečnostné zložky uniesli do Československa. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia. 1. vyd. Banská Bystrica, FHV UMB Banská Bystrica 2003, 124 s.

nizované svojpomocné hnutie obyvateľstva voči praktikám komunistického režimu, je existencia organizácií *Bielej légie* na Slovensku vysvetliteľná tým, že ich buď vyprovokovala a inštruovala ŠtB,<sup>6</sup> alebo šlo o aktivistov, ktorí – nepoznajúc pokyny vysielané rozhlasom *Biela légia* – sa domnievali, že *Biela légia* operuje v podobe partizánskych jednotiek, ako sa na ne pamätali z vojnových rokov. „Na základe týchto skreslených predstáv vytvárali skupiny a z horlivosti im dávali názov *Biela légia*. Nepoznali pokyny, preto ľahko zanechávali po sebe stopy a ŠtB ich pomerne ľahko odhalovala.“<sup>7</sup> Týmto postojom Vicen prijal svoj podiel zodpovednosti za vznik a realizáciu myšlienky *Bielej légie*,<sup>8</sup> avšak len v tej viditeľnej, menej trestne stíhateľnej podobe, to znamená ako „ohováranie republiky“ realizované prostredníctvom vysielateľa *Biela légia*. Od vzniku organizácií *Bielej légie* na Slovensku sa dištancoval. Zároveň však obchádza fakt, že ak chcel vysielateľ poskytovať obyvateľstvu na Slovensku dôverné informácie, a tak ho chrániť pred praktikami komunistického režimu, musel mať na Slovensku spravodajskú sieť. A to bolo hlavné poslanie *Bielej légie*, ktoré dávalo jej koncepcii zmysluplnosť.

Už niekedy v novembri 1948, počas návštevy Antona Tunegu<sup>9</sup> vo Viedni, keď vznikla myšlienka realizovať protikomunistický odboj obyvateľstva pod hlavičkou *Bielej légie* formou neorganizovanej pasívnej rezistencie voči režimu a vzájomnej pomoci proti praktikám komunistických funkcionárov, mal plánovaný vysielateľ plniť len druhoradú, takpovediac podpornú funkciu, ktorá mala zintenzívniť spravodajskú činnosť na Slovensku. Vysielateľ *Biela légia* mal suplovať chýbajúcu politickú autoritu slovenských záujmov v zahraničí, a tak na druhej strane, okrem poskytovania dôverných informácií o zámeroch komunistického režimu, mal vytvoriť požadovaný motivačný faktor, umožňujúci prelomiť narastajúci psychologický faktor strachu a nezáujem poskytovať spravodajské informácie do zahraničia. Táto koncepcia odboja riešila aj etickú stránku spravodajstva, keďže takto získané spravodajské informá-

6 Vicen v tejto súvislosti spomína aj falošný vysielateľ *Biela légia*, ktorým ŠtB po roku 1952 príležitostne provokovala na sabotážne akcie. Existenciu tohto vysielateľa sa nám archívne nepodarilo potvrdiť. VICEN, J.: *Vo víre rokov 1938 – 1988*. Bratislava, Lúč 1999, s. 205.

7 VICEN, J.: *Vo víre...*, s. 204.

8 Pôvodne sa J. Vicen počas vypočúvaní v rokoch 1957 – 1959 na Ruzyni v Prahe usiloval preniesť zodpovednosť za vznik *Bielej légie* na ľudí, ktorí boli mimo dosahu ŠtB. Napr. na Dr. Jozefa Mikulu, svojho blízkeho spolupracovníka v Rakúsku, ktorý však roku 1950 emigroval aj s manželkou do USA.

9 Anton Tunega sa narodil 7. 8. 1925 v Dolných Motešiciach, v okr. Bánovce nad Bebravou. V období Slovenskej republiky študoval na Vysokej škole technickej. Bol absolventom VVŠ HM a členom domáceho ilegálneho vedenia STO. Pred príchodom Červenej armády emigroval do Rakúska, odkiaľ sa spolu s Vicenom a ďalšími vrátil na Slovensko zničiť kartotéku VVŠHM. Roku 1945 spolupracoval s Dr. Š. Chalmovským v *Bielej garde*. Po odhalení tejto skupiny žil v ilegale pod menom *Trnka*. Roku 1946 emigroval do Rakúska, kde bol u Joachyma Jánoša (bol ústupovou cestou pre emigrantov zo Slovenska). Po neúspešnom pokuse pokračovať v štúdiách sa vrátil na Slovensko. Od roku 1947 pracoval spravodajsky pre J. Vicena. Dňa 7. januára 1949 ho zatkli, 21. mája 1949 odsúdili na doživotné väzenie a roku 1951 mu trest zmenili na trest smrti. AMV SR v Levoči, f. 509-I-1, i. č. 159. Vyhodnotenie archívneho zväzku č. 29.

cie sa mali použiť predovšetkým na prospech samotného obyvateľstva a až v druhom pláne pre spravodajské potreby Američanov.

Totiz v septembri 1948 prijala americká výzvedná služba CIC<sup>10</sup> (*Counter Intelligence Corps*) výzvedný program proti Československu vypracovaný Vicenom po dohode s Dr. Jozefom Mikulom<sup>11</sup> ako projekt WACO, s finančným zabezpečením najprv 250, neskôr 350 dolárov mesačne.<sup>12</sup> Formálne zastrešenie odbojových aktivít Vicenom, resp. Mikulom riadenej skupiny<sup>13</sup> americkou CIC bolo nielen ocenením ich práce, ale malo veľký význam pre ich ďalšiu činnosť najmä v riešení existenčnej otázky, ktorú projekt WACO aspoň čiastočne pomáhal riešiť. Bolo preto pochopiteľné, že na úspešnom plnení projektu WACO boli maximálne zainteresovaní. Prvoradou sa stala otázka zintenzívnenia spravodajskej činnosti, ktorá už začala narážať na isté ťažkosti.

Problém bol v tom, že na Slovensku sa ťažko získavali ľudia na výzvednú činnosť. Nízka finančná podpora projektu znemožňovala využiť finančné prostriedky ako motivačný faktor; jedinou motiváciou mohli byť len ideové a politické dôvody. Ich použitie si však vyžadovalo nájdanie (príp. vytvorenie) politickej autority (osoba, resp. inštitúcia), ktorá by dala zmysluplnosť spravodajskej činnosti. Dôvodom bola aj atmosféra strachu po odhalení tzv. Ďurčanského aféry, keď na verejnosť prenikli informácie o krutých vyšetrovacích metódach ŠtB a OBZ (vojenská rozvedka). Nad-

<sup>10</sup> CIC bola vojenským útvarom americkej armády; od roku 1947 orgánom vojenskej okupačnej správy so zameraním na stíhanie vojnových zločincov. Protišpionážna činnosť proti ľudovodemokratickým krajinám prechádzala v ďalšom období do aktívnej špionáže, ktorá dosiahla najväčšiu intenzitu roku 1950. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena z 30. 5. 1957.

<sup>11</sup> Dr. Jozef Mikula bol v období Slovenskej republiky predsedom Združenia vysokoškolského študentstva. Do Kremmünsteru v Rakúsku emigroval spolu s vedúcimi predstaviteľmi Slovenskej republiky v marci 1945. Dostal sa do amerického zajatia a previezli ho do Nemecka. Po preukázaní, že nebol príslušníkom slovenskej armády, ho prepustili. Vrátil sa do Rakúska, kde sa prostredníctvom manželky Karola Murína (pracovala ako tlmočnica v CIC) zoznámil s kapitánom CIC Paulom Lyonom. Odtedy pracoval pre CIC ako poradca v stredoeurópskych otázkach, osobitne pre Slovensko. V septembri 1948 sa stal formálnym vedúcim projektu WACO. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena zo 14. 6. 1957.

<sup>12</sup> Špionáž proti Československu bola riadená systémom *projektov*. Podstata spočívala v tom, že pokiaľ jednotlivci alebo skupiny osôb, ktoré uskutočňovali výzvednú činnosť proti Československu v rámci vlastných možností, ale nemali na to dostatok finančných prostriedkov, mohli predložiť CIC plán svojej činnosti a dôkazy o tom, že to priniesie dobré výsledky a návrh finančnej čiastky potrebnej na túto činnosť. Tie programy výzvedného charakteru, ktoré boli v CIC schválené, a pre ktoré bola určená pevná mesačná kvóta v dolároch, nazývali sa *projekty*. V rokoch 1948 – 1949 vzniklo na území Rakúska celkom šesť projektov proti Československu a pravdepodobne jeden projekt proti Maďarsku. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3.

<sup>13</sup> I v rámci *projektu* spravodajská činnosť Vicenovej skupiny pozostávala v podstate z dvoch činností. Členovia jednak vyťažovali utečencov z Československa, ale pozornosť venovali aj aktívnej špionáži. Pracovníci *projektu* boli výlučne utečenci zo Slovenska, pričom formálne sa delili na tých, ktorí pracovali len v zahraničí, zatiaľ čo príslušníci druhej skupiny mali za úlohu realizovať spravodajské úlohy na Slovensku. Ako pracovníkov *projektu*, ktorí pracovali len v zahraničí Vicen uvádzal A. Garžika, H. Paveru, I. Rennera, K. Murgaša, J. Stowasera, A. Mikulu, J. Jánoša, J. Maška. Ako agentov chodcov uvádzal A. Púčika, A. Tune-ju, J. Royka, J. Maceka, J. Puškáša, V. Baláža, R. Tlacha, J. Hledíka, Hlavatého, J. Vrábela, J. Minárika, Š. Lukáša, Hurbana, Rovniaka a ďalších. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3.

väzovanie kontaktov sťažovali aj provokačné akcie zo strany bezpečnostných zložiek, keďže ľudia preventívne oznamovali bezpečnosti všetky podozrivé návštevy.

Práve v tejto situácii, potom ako sa pre nesúhlas Američanov nepodarilo do výzvedného projektu zaangažovať Karola Sidora,<sup>14</sup> vypracoval J. Vicen návrh, aby slovenskú politickú autoritu v zahraničí suploval vysielateľ *Biela légia*. Predstavoval si to tak, že vysielateľ bude psychologicky pôsobiť na ľudí v Československu, aby u nich vyvolal dojem o existencii širokej organizácie. Ako slúbil Vicen Tunegovi, vysielanie rozhlasu *Biela légia* sa malo začať už na jar 1949. Až keď bude verejnosť pripravená, začnú sa získavať osoby na plnenie programu *Biela légia* individuálne, bez napojenia na iné osoby. Každá takáto osoba sa mala považovať za člena organizácie, pokiaľ bude plniť jej smernice. Ďalej sa mal u týchto ľudí vyvolať dojem, že v prípade potreby sa organizácia na nich obráti s rôznymi úlohami. Keď bude *Biela légia* všeobecne známa, mali sa agenti *projektu* obracať na rôznych ľudí v jej mene bez toho, aby muse- li podrobne vysvetľovať, na čo ich činnosť slúži. Rátalo sa i s tým, že na tomto zákla- de by bolo možné pripraviť aj zvrät politických pomerov.<sup>15</sup>

Základným predpokladom vysielania bolo získanie dostatočného množstva dôverných informácií spravodajského charakteru, o ktoré sa mal postarať A. Tunega. Takáto koncepcia odboja, prioritne orientovaná na ochranu obyvateľstva pred komu- nistickými praktikami, údajne Tunegu presvedčila o nevyhnutnosti širšie organizova- ného politického a bezpečnostného spravodajstva. Tunega sa zaviazal rozšíriť sprava- dajskú sieť na celé Slovensko<sup>16</sup> a pred odchodom požiadal Vicena o fotoaparát,

<sup>14</sup> Osobný konflikt medzi K. Sidorom a Dr. F. Ďurčanským rozdelil slovenskú politickú emigráciu v zahrani- čí na dve súperiace skupiny. Vicen a Mikula sympatizovali so Sidorom. Za účelom získania K. Sidora pre spravodajskú činnosť ho Mikula pozval na schôdzku do Innsbrucku. Stretnutie sa konalo na jar 1949 a zúčastnili sa ho Dr. J. Mikula, J. Vicen, kapitán P. Lyon a Laporc (obaja zo CIC). So Sidorom prišiel K. Čulen, J. Kirschbaum a bývalý plukovník Slovenskej armády a šéf jej spravodajskej služby Markančuk. Z rozhovorov vyplynulo, že Sidor je ochotný kryť svojou autoritou organizovanie špionáže len v tom prí- pade, ak ju bude môcť kontrolovať. Žiadal preto, aby sa vedúcim operácií v projekte WACO stal Markan- čuk. Uzavretiu dohody nakoniec prekážal chýbajúci súhlas americkej strany zúčastnenej na rokovaní. Problémom nebola ani tak minulosť Markančuka, ako politická koncepcia Sidora, v ktorej sa údajne dožado- val samostatného Slovenska. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena zo 14. júna 1957.

<sup>15</sup> AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi J. Vicena z 28. 8. 1957.

<sup>16</sup> J. Vicen za pomerne krátke obdobie (november 1947 – december 1948) prostredníctvom niektorých býva- lých členov ilegálneho vedenia STO vytvoril na Slovensku asi 15-člennú, no veľmi efektívnu spravodajskú sieť. Pracovala nezávisle od odbojových, resp. spravodajských aktivít ostatných emigrantských skupín a sia- hala až do bezpečnostných zložiek; vedúce postavenie v nej zaujímal A. Tunega. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia. 1. vydanie, s. 41 – 46.

<sup>17</sup> Albert Púčik sa narodil 7. 10. 1921 v Dolných Motešiciach, v okr. Bánovce nad Bebravou. Ako študent medi- cíny v r. 1944 absolvoval VV ŠHM v Belušíckych Slatinách. Po vojne vstúpil do KSS a súčasne spolupracoval v *Bielej garde* Dr. Š. Chalmovského pri šírení časopisu *Slovák*. Dňa 3. decembra 1945 bol zatknutý a odsúde- ný na 7 mesiacov žalára a 6 mesiacov v tábore nútených prác (pracovný tábor). Po prepustení začiatkom novembra 1947 odišiel za J. Vicenom do americkej zóny v Rakúsku. Odvtedy až do jeho zatknutia 6. januá- ra 1949 pracoval pre J. Vicena ako agent – spojka pre Slovensko. Roku 1949 ho odsúdili na doživotie, roku 1951 mu trest zmenili a spolu s ďalšími Vicenovými spolupracovníkmi (A. Tunega, E. Tesár, L. Gálik) ho

pričom podľa Alberta Púčika<sup>17</sup> dostal od neho aj krátkovlnnú vysielaciu (s dosahom do 30 km).<sup>18</sup>

Prioritnou úlohou v koncepcii vysielача *Bielej légie* bola teda spravodajská činnosť realizovaná prostredníctvom spravodajskej organizácie na Slovensku, bez ktorej by *Biela légia* bola nepoužiteľná, lebo by nebolo čo vysielat'. Potvrďuje to vývoj udalostí po januári 1949, keď došlo k odhaleniu Tunegovej organizácie na Slovensku,<sup>19</sup> čo donútilo Dr. J. Mikulu a J. Vicenu upustiť od prípravy vysielача *Biela légia* a prioritne sa sústrediť na vytvorenie novej spravodajskej organizácie. Bola to aj existenčná otázka, lebo nedostatok spravodajských informácií už ohrozoval i samotnú existenciu projektu WACO a tým aj postavenie Vicena a jeho spolupracovníkov vo Viedni.

Podľa protokolárnych výpovedí J. Vicena sa v rámci projektu WACO<sup>20</sup> urobili ešte dva pokusy vybudovať na Slovensku spravodajskú organizáciu fungujúcu na bunkovom princípe, podľa modelu dávnejšie organizovanej *Slovenskej tajnej ochrany*, a to prostredníctvom Jána Minárika a agenta Janka Vrábela (krycie meno Bosnak). Aj keď podľa Vicenovej výpovede to boli spravodajsky neúspešné akcie, čo bol oficiálny dôvod zastavenia projektu WACO a spolupráce Vicena a Mikulu s Američanmi,<sup>21</sup> v oboch prípadoch šlo o pokus založiť tajné organizácie na východnom Slovensku, teda v oblasti, kde ŠtB neskôr evidovala najviac aktivít *Bielej légie*. V prípade J. Minárika sa za pomerne krátky čas, do júna 1951, podarilo vytvoriť *Bielu légiu* – 8 s 149 členmi (z nich 41 zložilo písomnú prísahu) rozdelenými do buniek v 26 obciach okresov Sečovce a Trebišov.<sup>22</sup> Vicen však o tomto úspechu nevedel, keďže koncom roka 1949 bol z projektu WACO uvoľnený.

Ďalší pokus založiť spravodajskú organizáciu na Slovensku, v poradí tretí, urobil Vicen v júni 1951, keď vyslal na Slovensko svojho agenta J. Vrábela.<sup>23</sup> Šlo o akciu formálne nezávislú od projektu WACO, realizovanú už v intenciách vysielача *Biela*

popravili. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 22. Vyhodnotenie vyšetrovacieho zväzku č. 29.

<sup>18</sup> AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 22.

<sup>19</sup> Dňa 4. januára 1949 zatkli A. Púčika a na základe jeho výpovede aj ďalších celkom 74 osôb vrátane A. Tunegu. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, i. j. 22.

<sup>20</sup> Máme na mysli obdobie do decembra 1949, keď boli Vicen a Mikula z projektu uvoľnení.

<sup>21</sup> V skutočnosti projekt WACO nebol zastavený ale pokračoval až do roku 1955 pod vedením Joe Petroskiho a Dr. Paveru z CIC. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 14. 6. 1957. Pravdepodobne hlavným dôvodom uvoľnenia Vicena a Mikulu z projektu bola snaha minimalizovať riziko možnej kompromitácie osobou J. Vicena, keďže v novembri 1949 sa československé tajné služby v spolupráci so Sovietmi pokúsili o Vicenov únos do Československa. Pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia, s. 51 – 52.

<sup>22</sup> AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 16. Šlo o nasledujúce obce: Sečovská Polianka, Dvorianky, Bačkov, Zbehnov, Egreš, Lastovce, Vojčice, Čerhov, Zemplínske Hradište, Slanec, Sečovce, Dargov, Čakanovce, Tušická Nová Ves, Cabov, Košice, Trebišov, Veľký a Malý Ruskov, Veľký Kazimír, Slivník, Čelovce, Michalany, Plechotice, Nižný Žipov, Stanča.

<sup>23</sup> AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 4. 6. 1957.



*légia*, ktorý Američania nakoniec, po udalosti v novembri 1949, neoficiálne povolili. V podstate šlo o Vicenov pôvodný projekt *Bielej légie* ako pomocného programu, umožňujúceho zlepšiť spravodajské výsledky *projektu WACO*. Rozdiel bol zrejme len v tom, že formálne mal vysielateľ *Biela légia* fungovať nezávisle od *projektu WACO*, a tým aj bez finančnej podpory Američanov. A práve nedostatok financií a najmä spravodajského materiálu – lebo ani tento pokus J. Vrábela o založenie spravodajskej organizácie nevyšiel – viedli k tomu, že už v júli 1951 vysielateľ *Biela légia* prestal vysieľať.<sup>24</sup>

Začiatok vysielania *Bielej légie* v apríli 1950, však nepriamo, a pre jeho protagonistov nepredpokladane, vytvorilo nové možnosti na vznik organizácií *Bielej légie* na Slovensku. Keďže rozhlasové vysielanie ako i úvahy o možnostiach protikomunistického odboja sa realizovali anonymne a o skutočných protagonistoch *Bielej légie* sa veľa nevedelo, vznikol priestor pre rôznych jej pseudopredstaviteľov, ktorí posudzovali a prezentovali *Bielu légiiu* len podľa jej názvu ako ozbrojenú protikomunistickú formáciu pôsobiacu na území Slovenska.

Najväčší podiel na šírení tejto dezinterpretácie mal Dr. Vojtech Krajčovič,<sup>25</sup> žijúci v USA. Bol známy tým, že v New Yorku založil a viedol separatistickú organizáciu *Výbor pre oslobodenie Slovenska (VpOS)*, ako protiváhu *Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ)*. Roku 1950 ho Vicenov spolupracovník v USA O. Čačko požiadal o finančné prostriedky na akcie *Bielej légie*. Krajčovič túto výzvu zneužil a sám sa vyhlásil za šéfa podzemného hnutia na Slovensku a vedúceho *Bielej légie*. Okamžite rozpútal širokú propagandistickú činnosť prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie, kde *Bielu légiiu* predstavoval ako partizánsky zväz zvädzajúci s komunistami krvavé boje. V klamstvách bol ochotný zísť až tak ďaleko, že od Vicena žiadal vyhotovenie filmu o boji partizánov na Slovensku s tým, že filmovať sa môže v rakúskych horách. Samozrejme, že takáto propagácia nemohla zostať bez povšimnutia československej rozvedky a len prehĺbila jej podozrenie o prepojení štátnobezpečnostných služieb na separatistické odbojové skupiny, čo v konečnom dôsledku živilo mýtus o Slovensku ako „slabom článku“ a bolo v pozadí centralizácie štátnobezpečnostných síl pod novozriadené Ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB) v Prahe.

<sup>24</sup> Pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia, s. 54 – 61.

<sup>25</sup> Dr. V. Krajčovič patril k tým emigrantom, ktorí osobným ambíciám podriadili odbojové zámery. Počas Slovenskej republiky bol jedným z riaditeľov Slovenskej štátnej banky. Ku koncu vojny ušiel na požitčanom aute do Chorvátska, kde ho Nemci zatkli a previezli do koncentračného tábora v Nemecku. To mu vylepšilo „politickú tvár“ u Američanov a umožnilo v rokoch 1946 – 1947 emigrovať do USA. AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi písaný s obvineným J. Vicenom 2. 9. 1957.



Podobnú radikálnu predstavu o činnosti *Bielej légie* vytvárala v zahraničí skupina emigrantov okolo F. Ďurčanského. Koncepcia bojových formácií im bola sympatická, ale žiarlili na ňu, lebo sa báli, že niekto iný vyhrá zápas s komunistami, čím by utrpela ich politická prestíž. Preto pred západnou verejnosťou vystupovali ako predstavitelia *Bielej légie*<sup>26</sup> a súčasne sa usilovali čo najviac izolovať im známy okruh pracovníkov *Bielej légie*. Chceli, aby sa im nepodarilo získať finančnú pomoc a tak boli donútení vzdať sa práce, ktorú by potom prevzala Ďurčanského organizácia vo vlastnej réžii. Zrejme nezostalo len pri interpretácii, keďže údajne prostredníctvom agenta Mutňanského udržiavali kontakty s partizánskymi skupinami na Slovensku.<sup>27</sup> Nepriamo to potvrdzoval fakt, že legitimácie členov *Bielej légie* zabavené ŠtB boli podpísané Ďurčanským.<sup>28</sup> Je teda istá i keď len hypotetická možnosť (priame dôkazy chýbajú), že Ďurčanský mohol zneužívať vplyv vysielateľa *Biela légia* na realizáciu svojich radikálnych predstáv o protikomunistickom odboji. Čisto teoreticky by to do seba zapadalo, pretože Ďurčanský po návrate z Argentíny predpokladal zintenzívniť aktivity so zámerom dosiahnuť „oslobodenie“ Slovenska od komunizmu, čomu zodpovedala aj zmena názvu jeho organizácie z „akčného“ výboru na „oslobodzovací“.

Možno preto konštatovať, že anonymita protagonistov vysielateľa *Biela légia* umožňovala nielen Američanom, ale aj ďalším spravodajským službám, operujúcim z územia Nemecka, realizovať spravodajské zámery voči Československu v mene *Bielej légie*. Vicen o snahách využívať ju na iniciovanie klasických záškodníckych foriem spravodajských akcií vedel a v *bulletinoch*<sup>29</sup> pred nimi vystríhal. Konkrétne dôkazy však získal až počas vyšetrovacej väzby v Ruzyni.<sup>30</sup> Tým by sa dalo vysvetliť (priame dôkazy v tomto smere opäť chýbajú), prečo Američania neskôr, zrejme od júla 1951, „legalizovali“ vysielateľa *Biela légia* (prijali jeho finančnú a programovú kontrolu), aby

26 AMV SR v Levoči, f. 509-1-6. Správa o politickej činnosti slovenskej emigrácie, s. 65. J. Vicen sa od Whiteheada roku 1951 dozvedel, že F. Ďurčanský vo svojej žiadosti americkým úradom v Nemecku tvrdil, že šéfom akcií *Bielej légie* je on a že len on rozhoduje o tom, čo *Biela légia* podniká v Československu.

27 Takto predstavoval Mutňanského na jar 1951 Anton Malý (vedúci SOV v Rakúsku) Whiteheadovi (vedúci CIC v Riede). AMV SR v Levoči, f. 509-2-1. Protokol o výpovedi J. Vicena zo dňa 14. 10. 1951, s. 1021.

28 AMV SR Nitrianska Streda, f. P 10/3, inv. j. č. 16. *Súhrnná správa o organizácii a činnosti celoslovenskej ilegálnej organizácie „Biela légia“*.

29 V apríli 1951 vyšiel prvý *bulletin* vyhotovený Vicenom a vydaný Ústredným výborom zahraničnej reprezentácie *Bielej légie*. Išlo v podstate o spísané, predtým naživo vysielané relácie, ktoré mali slúžiť propagácii *Bielej légie*.

30 Niekedy koncom leta 1957 vyšetrovací orgán predložil Vicenovi ním podpísaný list, v ktorom istej osobe na Slovensku dával spravodajské inštrukcie. Mal k tomu zaujať stanovisko. Pri kontrole listu však zistil, čo uniklo vyšetrovateľom: list bol totiž z júna 1957 a v tom čase bol Vicen už vo vyšetrovacej väzbe. Iný dôkaz získal v lete 1959 už vo výkone trestu. Pri spoločnom kúpaní vo veľkej kúpeľni ruzynskej väznice pristúpil k nemu jeden väzeň – kňaz Kamil Vančo a dôrazne žiadal odpovedať, prečo mu poslal list z Rakúska, na základe ktorého bol odsúdený. Vicen, samozrejme, žiadny list jemu, dovtedy neznámemu kňazovi nikdy neposielal. Neskôr, roku 1968, keď už bol Vicen na slobode, svedčil v tejto veci pred rehabilitačným súdom v Bratislave a celá skupina bola rehabilitovaná. List J. Vicena z 6. 7. 1996, s. 5 – 6. List sa nachádza v osobnom archíve autora.

tak autorizovali svoje právo spravodajsky pracovať pod hlavičkou *Biela légia*. „Zneužitie“ *Bielej légie* na potreby „iných“ sa tým zužovalo, ale nemohlo sa úplne vylúčiť. Následne, v októbri 1951, americká spravodajská služba CIA vyslala do Európy plk. Markančuka, aby pod rúškom *Bielej légie* realizoval výzvedné zámery. Ten od Vicena požadoval sprevádzkovanie vysielča. Arogantný prístup plk. Markančuka Vicena nepresvedčil, a tak ho odmietol. Na túto ponuku však zareagoval Vicenov spolupracovník Karol Šumichrast.<sup>31</sup> No oficiálne sa ani počas Šumichrastovho vedenia vysielča (1952 – 1955) nevydávali inštrukcie na realizovanie organizovaných akcií proti režimu v Československu, hoci aj on – rovnako ako predtým Vicen – sa pokúšal založiť na Slovensku spravodajskú organizáciu. Konkrétne malo ísť o založenie skupiny *Bielej légie* v Piešťanoch pod vedením Ernesta Strečanského. Podľa výpovede Alexandra Tihlárika, zhodnej s výpoveďou J. Vicena, mal Šumichrast vyslať Strečanského, Krutého a Tihlárika na Slovensko s cieľom realizovať zámery *Bielej légie*.<sup>32</sup>

Z uvedeného vyplýva, že na vzniku organizácií *Bielej légie* na území Slovenska mali bezprostredný záujem sami jej protagonisti v zahraničí. Výskum ďalej potvrdil ich preukázateľnú zodpovednosť za vznik prinajmenšom dvoch organizácií, a to Minárikovej *Bielej légie* – 8 a tzv. piešťanskej skupiny Ernesta Strečanského a spol. Aj vznik ďalších organizácií mohli vyprovokovať svojou činnosťou agenti rôznych rozviadok, resp. odbojových skupín v zahraničí, ktorí v mene *Bielej légie* pôsobili na Slovensku. Žiaľ, existenciu tejto alternatívy potvrdzujú iba nepriame dôkazy.

Do tejto kategórie možných príčin vzniku organizácií *Bielej légie* spadá aj podiel ŠtB, ktorá v snahe odhaliť trestnú činnosť požadovanú vyššími miestami, mohla provokovať vytipované skupiny obyvateľov na protištátnu činnosť pod jej hlavičkou. Takéto provokačné metódy neboli v rozpore s povolenými praktikami operatívnej práce tajnej polície. Ako uvádza Jan Pešek, už v novembri 1949 dostala ŠtB úradné povolenie na uplatňovanie provokačných metód proti ozbrojeným skupinám.<sup>33</sup> Je však pravdepodobné – aj s ohľadom na vládnucu ideologickú doktrínu o *zostrovaní triedneho boja za socializmu* – že ŠtB vo svojom operatívnom pôsobení prekročila stanovené právomoci, lebo nehľadala len už existujúce organizácie, ale v úlohe provokatéra vystupovala aj v etape zakladania protištátnej organizácie. V prípade *Bielej légie*

31 Karol Šumichrast, povelaním kňaz, pôvodom zo Skalskej Novej Vsi. Emigroval roku 1945 spolu s Hlinkovou gardou. Roku 1948 sa spolupodieľal na príprave vysielča *Hlas slobodného demokratického Slovenska*. Od roku 1950 spolupracoval na programovom zabezpečení vysielča *Biela légia*. Od roku 1951 spolupracoval s CIA, z poverenia ktorej viedol od roku 1952 obnovený vysielča *Biela légia*. Približne od roku 1952 bol menovaný zástupcom SNRvZ v Rakúsku. AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 29. 8. 1957.

32 AMV SR v Levoči, f. 509-1-1, i. č. I-159. Dodatok vyhodnotenia spisov k osobe Tihlárík Alexander, tiež: AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 2. 9. 1957.

33 PEŠEK, J.: Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953. 2. vyd. Bratislava, Veda 1999. s. 58.

to bolo zvlášť aktuálne, pretože podľa vyslielača za člena légie sa mohol pokladať každý, kto zachovával zásady jej programu a prinajmenšom pasívnou rezistenciou prispieval k boju proti komunizmu. Z toho vyplývalo, že oblasť potenciálnych odporcov režimu (možných členov *Bielej légie*) bola značne široká, pričom nezodpovedanou zostávala otázka právneho postihu, resp. miery postihu za takúto činnosť (či nečinnosť). Ak k tejto úvahe pridáme fakt, že pôvodná, rozviedkou zistená predstava o *Bielej légii* bola aj vinou Dr. V. Krajčoviča značne nadsadená, pochopíme, prečo sa skupina prevažne českých orgánov ŠtB pod vedením nstržm. Vladimíra Matouška,<sup>34</sup> vyslaná na Slovensko odhaliť a zneškodniť *Bielu légiu*, usilovala kvalifikovať každú zistenú protištátnu činnosť ako jej aktivity. Tým sa vysvetľuje, prečo sa Matoušek vo svojich prvých správach pre MNB v Prahe usiloval vytvoriť nadsadený obraz o *Bielej légii* ako o široko rozvetvenej teroristickej organizácii usilujúcej sa ozbrojeným povstaním obnoviť slovenský štát.<sup>35</sup> Až neskôr, zrejme potom ako sa nepodarilo vytypované skupiny vyprovokovať na aktívnu protištátnu činnosť, sa postupne menil obraz o rozsahu organizácií *Bielej légie* na Slovensku. Možno povedať že ďalšie korekcie do tohto obrazu vniesli inšpekcie ministrov vnútra z 50. a 60. rokov, ktoré v rámci rehabilitačných konaní, resp. na žiadosť postihnutých, opätovne prešetrovali prípad *Bielej légie*.<sup>36</sup> Ani tie však neprinesli zásadne nový pohľad a v zhode s pôvodnou predstavou ju kvalifikovali ako polovojenskú ozbrojenú organizáciu.

Do tejto kategórie agentúrne zistených, ale provokáciami nepotvrdených organizácií patrili napr. skupiny v Šafárikove, Klenovci, v Rimavskej Sobote a v Lučenci.<sup>37</sup> Konkrétne v Šafárikove bol na istého Štefana Nemca, vyakčneného okresného veliteľa Zboru národnej bezpečnosti, nasadený agent krajského veliteľstva za účelom preniknutia do organizácie, ktorú tento založil. Nemeц však odmietol prijať agenta do svojej skupiny s odôvodnením, že veľké skupiny sú ľahko odhaliteľné. Poradil mu, aby si založil vlastnú skupinu a poskytol mu na tento cieľ aj odborné pokyny. V inštrukciách ho nabádal na písanie výhražných listov s podpisom *Bielej légie*. Ďalej ho žiadal, aby vyhotovil zoznam osôb, ktoré sú v určitom postavení a majú kompromitujúcu minulosť, a on vraj zariadi, aby boli „odhalené“ v zahraničnom rozhlase. Tiež mu odporúčal vydávanie protištátnych letákov.

<sup>34</sup> V súvislosti s centralizáciou štátnobezpečnostných síl pod novozriadené ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB), ako i vzhľadom na zistené nedostatky v práci slovenských orgánov ŠtB, ale aj s ohľadom na možné prepojenie ŠtB na *Bielu légiu*, vyslalo v apríli 1951 Veliteľstvo štátnej bezpečnosti MNB v Prahe na slovenské krajské veliteľstvá ŠtB (KV ŠtB) trojčlenné skupiny zložené prevažne z českých orgánov. Tieto skupiny boli podriadené vedúcej skupine na čele s nstržm. Vladimírom Matouškom. Celá akcia dostala názov *Duben*. Členmi vedúcej skupiny boli ďalej Jan Pisko, Emil Glogár a Černý. AMV SR v Levoči, f. P 10/1, i. č. 29.

<sup>35</sup> Pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia, s. 62 – 66.

<sup>36</sup> Materiály vyhotovené vyšetrovacími komisiami ministerstva vnútra v 60. rokoch redukovali počet zistených skupín *Bielej légie*. Konkrétne existenciu skupín *Bielej légie* v Nitrianskom a Žilinskom kraji už neuvádzali.

<sup>37</sup> Pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia, s. 76.

KV ŠtB v snahe vyprovokovať Nemca na protištátnu činnosť poskytlo agentovi kompromitujúci materiál na jednu osobu, vhodnú na vysielanie zo zahraničia. Nemec však materiál odmietol prijať s tým, že časť *Bielej légie* bola odhalená, v dôsledku čoho skupina činnosť dočasne zastavuje a očakáva pokyny na ďalšiu prácu. Tým sa možnosť stíhania Š. Nemca za protištátnu činnosť vyplývajúcu z členstva v *Bielej légii* značne skomplikovala. V tejto situácii mohla trojčlenná skupina českých orgánov MNB, pôsobiaca na KV ŠtB v Banskej Bystrici a vedená Gustavom Šedlbauerom, len konštatovať neexistenciu *Bielej légie* v tomto okrese a Š. Nemec bol trestne stíhaný iba za šírenie protištátnych letákov.<sup>38</sup>

Rovnako neúspešne sa skončil pokus KV ŠtB o odhalenie *Bielej légie* v obci Klenovec, v Rimavskej Sobote a Lučenci. V Klenovci sa podľa agentúrnych zistení schádzala skupinka občanov u evanjelického farára Pavla Šlosiarika, predtým poslanca Demokratickej strany. Skupina bola zložená z dedinských boháčov, učiteľa, predsedu Okresného národného výboru, okresného prokurátora a tajomníka Krajskej odborevej rady. Táto skupina však nijakú inú činnosť nevyvíjala, preto sa 2. referát KV ŠtB rozhodol uskutočniť dve provokačné akcie zamerané na učiteľa Jána Majerského, ktoré mali skupinku vyprovokovať k činnosti,<sup>39</sup> avšak neúspešne. ŠtB sa domnievala, že akciu prezradil npor. ŠtB Caban, ktorý so skupinou udržiaval kontakty. Jeho následné zatknutie a výsluch to však nepotvrdili.

Je možné uvažovať, že v uvedených prípadoch organizácie *Bielej légie* skutočne existovali, keďže však realizovali svoju činnosť v intenciách pokynov vysieláča *Biela légia*, podarilo sa im ukryť svoje ciele pred orgánmi ŠtB a tak sa zachrániť pred postihom. Tiež je veľmi pravdepodobné, že takýchto skupín, ba dokonca jednotlivcov, mohlo byť na Slovensku podstatne viac. Problém pre ŠtB pri ich označení za *Bielu légiiu* bol v tom, že tieto skupiny väčšinou nevyvíjali „postrehnutelnú“ protištátnu činnosť, a preto sa stali „neviditeľným nepriateľom“ a nočnou morou pre totalitný režim. Z toho dôvodu ďalšie rozširovanie počtu neodhalených skupín *Bielej légie* už neprichádzalo do úvahy. V intenciách ideologickej šablóny „kádre rozhodujú o všetkom“ bol nezanedbateľný aj strach z možného postihu za nesplnenú úlohu. Z pohľadu bezpečnostných orgánov mohlo byť preto prirodzené, že v snahe rozpoznať *Bielu légiiu* sa usilovali provokačné akcie posunúť až do samotnej etapy vzniku jej organizá-

<sup>38</sup> Počas tajného výsluchu sa Š. Nemec priznal, že balík letákov namierených proti Katolíckej akcii odovzdal Jánovi Sivákovi z Lučenca, ktorý bol zamestnaný na ONV v Lučenci. AMV SR v Levoči, f. B 10/12, i. č. 7. Súhrnná správa o činnosti *Bielej légie*.

<sup>39</sup> Provokačné akcie vykonal Roland Gertler, v tom čase veliteľ 2. referátu na 2. oddelení KV ŠtB v Banskej Bystrici. AMV SR v Levoči, f. P 10/1, a. j. 29. Záverečná správa z prešetrenia protištátnej organizácie *Biela légia* v obci Čierny Balog a Hronec a ostatných predpokladaných skupín *Bielej légie* v bývalom Banskobystrickom kraji.

cí, pričom sa, samozrejme, snažili svoj podiel na ich vzniku ukryť. To s odstupom času, aj s ohľadom na chýbajúce dokumenty, značne komplikuje vlastnú rekonštrukciu historických udalostí. Podozrenie v tomto smere nepriamo potvrdzujú archívne dokumenty v súvislosti so vznikom a existenciou *Bielej légie* v okrese Vranov, ktorú ŠtB evidovala pod názvom *Biela légia* – 3.

Šlo o ilegálnu organizáciu, ktorú podľa verzie ŠtB založil v marci 1951 Michal Mihok ml. v Čaklove a postupne aj v ďalších obciach Vranovského okresu.<sup>40</sup> Podľa jeho výpovede mal tak urobiť pod vplyvom zahraničného rozhlasu *Biela légia*. Ako údajný člen Zborového vedenia *Bielej légie* v Prešove začal vydávať cyklostylom rozmnožované obežníky, autorizované Zborovou radou a rozdával ich členom na ilegálnych schôdkach. Aby si upevnil svoju vedúcu pozíciu v organizácii, zostrojil si fingovanú vysielачku<sup>41</sup> a predstieral, že takto udržiava styk so Zborovou radou. Mihok okrem toho týždenne dochádzal na KNV v Prešove, kde mala sídliť Zborová rada *Bielej légie*. Už v tom čase agitoval za vstup do organizácie tým, že malo ísť o novú katolícku stranu, ktorá bude obhajovať záujmy poškodených, pričom iniciátormi celej akcie mali byť vysokí funkcionári ŠtB. Takýmto spôsobom získal Jozefa Bednára st., Jána Onteka a Jána Sisáka z Juskovej Vole a neskôr aj Michala Bombára z Banského, ktorí do organizácie získali 66 organizovaných členov.

Súbežne s rozširovaním členskej základne vyhotovil 3. mája 1956 Mihok ml. 60 protištátnych letákov, ktoré rozniesol v obciach Čaklov, Soľ a Jastrabie. Súčasne boli zasielané výhražné anonymy funkcionárom ľudovej správy a členom KSS. Prehľad o zaslaných výhražných listoch sa zachoval v čiernej knihe, ktorú viedol Bombár. Činnosť Mihokovej organizácie mala vyvrcholiť teroristickou akciou 22. júna 1951. M. Mihok a Michal Mádej z Čaklova položili dvojkilogramovú nálož trhavín pod hájovňu Jablonského z osady Hamre, ktorá bola po detonácii vážne poškodená. Údajne malo ísť o pokus fyzickej likvidácie Jablonského, ktorého pre aktívnu účasť v KSS Mihok nenávidel. Podľa výpovede neskôr zadržaného Jána Sisáka z Juskovej Vole, jedného z vedúcich členov Mihokovej organizácie, mali v úmysle zavraždiť aj príslušníka ZNB Frajkora (Juskova Vola), údajne po zistení, že tento prostredníctvom svojho brata, člena *Bielej légie*, podával informácie ŠtB. Ďalším teroristickým aktom bolo zapálenie stohu slamy 27. augusta 1951 v JRD Soľ; čin vykonali Ján Mitríšin z Banského a Ján Košár z Čaklova.

<sup>40</sup> Išlo o nasledujúce obce: Čaklov, Jusková Vola, Bánske, Cabov, Davidov, Tuhrina, Kolčovské Dlhé, Hrušov. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Vyhodnotenie skupinového zväzku *Biela légia* č. 234.

<sup>41</sup> Išlo o drevenú debničku natretú nazeleno, z ktorej vychádzali vodiče upevnené na blízkom strome. Na ovládanie vysielачky mali slúžiť uzávery z atramentových fľaštičiek. Podľa výpovede Ivana Torhana, bývalého pracovníka Technického odboru KS ŠtB v Prešove, malo ísť o tzv. bzučiak, ktorý však nebol prevádzkyschopný. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Zápis o výpovedi Ivana Torhana z 28. 2. 1969.

Podľa toho istého zdroja sa ŠtB dozvedela o existencii *Bielej légie* vo vranovskej oblasti až v júli 1951, a to viac-menej náhodne. Václav Hanzel, vyšetrovaný za rozkrádanie majetku na Strojno-traktorovej stanici, kde bol zamestnaný, totiž prezradil túto skutočnosť náčelníkovi OO ŠtB vo Vranove Jozefovi Behúnovi. Hanzela následne získali na spoluprácu (14. júla 1951) a uložili mu preniknúť do vedenia organizácie.<sup>42</sup> Podarilo sa mu to už 24. júla (resp. 19. augusta) 1951 prostredníctvom Michala Ontku z Čaklova, a to pod zámienkou, že je členom ilegálnej organizácie riadenej *Slobodnou Európou*, ktorá chce nadviazať spoluprácu s *Bielou légiou*. O krátky čas Hanzel získal aj dôveru M. Mihoka a stal sa jeho styčným dôstojníkom – spojkou. Potom, ako ŠtB prostredníctvom agentúrnej siete a sledovaním M. Mihoka zistila, že Zborová rada v Prešove neexistuje, Mihoka tajne zatkla (5. decembra 1951), keď predtým (1. novembra 1951) zatkla aj Jána Košara a Jána Mitrišina. Údajne až v tomto čase sa ŠtB rozhodla vystupovať ako oblastné vedenie *Bielej légie* v Prešove, pričom na organizáciu sa prostredníctvom známeho hesla napojil zástupca náčelníka KS ŠtB v Prešove Pupala pod krycím menom Prokop. Spolu s ním vedenie *Bielej légie* predstavovali aj v. stržm. M. Walter a v. stržm. Šimek z Prahy.<sup>43</sup> Cieľom tohto kroku malo byť vytvorenie vhodných podmienok na zatknutie celej skupiny.<sup>44</sup>

Spomínaná verzia bola poslednou, ktorou sa prípad *Bielej légie* v okrese Vranov po troch vyšetrovaniach definitívne uzavrel. Pointou tejto verzie bolo ukázať, že ŠtB *Bielu légii* nevytvorila a ani ju na protištátnu činnosť neprovokovala. Výpovede bývalých orgánov ŠtB, ktoré okrem detailov podozrivo do seba zapadajú, sa stali východiskovým materiálom na hodnotiace správy. V tom je však aj ich nedostatok, lebo takmer úplne obchádzajú výpovede druhej strany, občanov postihnutých realizáciou *Bielej légie*. Ich výpovede, aj keď sa v mnohom rozchádzajú (možno aj preto, že neboli koordinované), umožňujú vnímať celú záležitosť aj v inej polohe.

Sporná je predovšetkým otázka vzniku organizácie. Podľa výpovedí Jána Sisáka, Jozefa Bednára, Michala Mihoka st., Michala Janteka pred komisiou MV roku 1959 (v tom čase boli vo výkone trestu), mala *Bielu légii* vo vranovskej oblasti založiť a riadiť ŠtB v Prešove.<sup>45</sup> Rozpor s ich výpoveďou z roku 1952 vysvetľovali tým, že boli k vykonštruovanej výpovedi prinútení fyzickým násilím. Aj M. Mihoka ml. mali – podľa vyjadrenia jeho brata Andreja Mihoka – k priznaniu prinútiť. Ako hlavných

<sup>42</sup> Václav Hanzel mal dve krycie mená s dvoma kryciami číslami: Homér (3457) a Vičeslav (6457). AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Výhodnotenie činnosti spolupracovníkov v prípade *Bielej légie*.

<sup>43</sup> Vedúcim akcie *Duben* v Prešove bol do novembra 1951 kpt. František Novák. Po jeho prevelení do Banskej Bystrice prišli do Prešova v. stržm. M. Walter, v. stržm. Šimek a Brázda. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Kádrové materiály.

<sup>44</sup> Oficiálne údaje o činnosti, zámeroch a realizácii *Bielej légie* v okrese Vranov som získal z hodnotiacich správ inšpekcií MV v rokoch 1959 a 1968 – 69. AMV SR v Levoči, f. A 8, i. j. 8o8, f. P 10/3, i. j. 8.

<sup>45</sup> AMV SR v Levoči, f. A 8, i. j. 8o8. Inšpekcia MV ČSR v Prahe.

svedkov proti Mihokovi vyšetrovatelia použili členov *Bielej légie*, ktorých buď už predtým (Ján Košár), alebo počas vyšetrovania (Ján Sisák) zaviazali na spoluprácu. Obaja sa potom tri mesiace v Ruzyni učili svoju výpoveď naspamäť.

O deväť rokov neskôr, počas nového politického „oteplenia“, napísali postihnutí občania obcí Čaklov, Cabov, Juskova Voľa a Banské list ÚV KSČ v Prahe, v ktorom tvrdili, že organizáciu *Bielej légie* vo vranovskej oblasti založili príslušníci ŠtB M. Benček, Dovina a Volčko. Títo mali prostredníctvom svojich konfidentov organizovať tajné schôdze a provokovať občanov na protištátnu činnosť s tým, že sa blíži prevrat a žiadali, aby ľudia do družstiev nevstupovali.<sup>46</sup> Dôležité je, že túto verziu vzniku Mihokovej organizácie potvrdil aj kpt. Ján Matí<sup>47</sup> v reakcii na následné vyšetrovanie tohto obvinenia. V svojom liste OO VB v Prešove z 18. apríla 1968 potvrdil, že podnet na založenie Mihokovej organizácie dal v tom čase okresný náčelník ŠtB vo Vranove Jozef Behún a náčelník II. odboru KS ŠtB v Prešove Martin Benček. O svojich zámeroch informovali MNB v Prahe, a to so súhlasom náčelníka KS ŠtB Michala Sadloňa. Z Prahy potom prišli Vladimír Matoušek a kpt. František Novák, ktorí vykonali ďalšie opatrenia. Za veliteľa provokačnej akcie bol určený Sadloňov zástupca Pupala. Z tohto dôvodu sa Pupala aj so Žilkom, povolaným z Bratislavy, preobliekli do anglických uniforiem. Kpt. Matí ďalej píše, že v čase realizácie *Bielej légie* došlo ku konfliktu medzi Matouškom a Sadloňom, čo viedlo k vyradeniu Sadloňa z „hry“. <sup>48</sup> Riadiacim orgánom celej akcie sa stal Matoušek v Prahe a M. Benček v Prešove.

Nové vyšetrovanie prípadu *Bielej légie* vo vranovskej oblasti, ktoré trvalo až do konca roka 1969, takto opäť naznačovalo možnosť vytvorenia *Bielej légie* štátnou bezpečnosťou. Jozef Bednár počas vyšetrovania 7. januára 1969 vypovedal, že M. Mihok ml. ho osobne informoval o tom, že organizáciu riadi ŠtB v Prešove, kde dochádza za istým príslušníkom po inštrukcie. Údajne i V. Hanzel (spomínaný kľúčový agent ŠtB v tomto prípade) prejavil záujem podať širšiu výpoveď, pokiaľ bude ministerstvom vnútra zbavený mlčanlivosti.<sup>49</sup>

Boli tu však i ďalšie skutočnosti, ktoré spochybňujú oficiálnu verziu. Možnosti Mihoka realizovať protištátnu činnosť by boli značne obmedzené, pokiaľ by nedostal

46 AMV SR v Levoči, f. P 10/3. Anonymné upozornenie o vzniku organizácie *Biela légia* v okrese Vranov.

47 V čase realizácie *Bielej légie* pracoval kpt. J. Matí na IV. odbore KS ŠtB v Prešove.

48 Podľa listu M. Sadloňa veliteľovi KV ŠtB v Martine z roku 1968 mal byť tento konflikt spôsobený tým, že Sadloň na porade veliteľov KV ŠtB v Prahe v máji 1952 ostro napadol ministra vnútra K. Bacílka. Ministerstvu vyčítal zlú kádrovú politiku, nedôveru voči slovenským orgánom. Ohradil sa voči metódam českých orgánov, ktorým ide vraj len o služobný postup a vyznamenania. Následne Sadloňa zatkli a Matoušek ho odviezol do Ruzyně. AMV SR v Levoči, f. 10/3, i. č. 7. Zatknutie Sadloňa má však aj iné vysvetlenie. V procese realizácie *Bielej légie* v Čiernom Balogu sa vyšetrovaním ukázalo, že Sadloň ako bývalý náčelník KS ŠtB v B. Bystrici je podozrivý z vraždy šoféra Krajskej politickej školy, pôvodom z Čierneho Balogu.

49 AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Informatívny záznam spísaný s J. Bednárom 7. 1. 1969.



pomoc od ŠtB. Z vyhodnotenia činnosti spolupracovníkov v prípade *Biela légia* sa dozvedáme, že ŠtB prostredníctvom svojho agenta Homéra poskytla Mihokovi písací stroj, ktorý slúžil na prepisovanie archívu organizácie, výhražných listov, protištátnych letákov a obežníkov *Bielej légie*. Otázkou je, kto umožnil rozmnožovať letáky cyklostylom. Zjavne nepravdivé je aj tvrdenie, že ŠtB agentúrne prenikla do organizácie až po vykonaní teroristických činov a nebolo možné jej v tomto počínaní zabrániť. Podľa toho istého zdroja mal agent Homér informovať riadiaci orgán o tom, že člen *Bielej légie* Mádej mal podľa Mihokových inštrukcií dynamitom vyhodiť do vzduchu Jablonského horáreň. Preto musel byť v organizácii už pred 22. júnom 1951, keď k činu došlo. Jeho úlohou teda nebolo len preniknúť do vedenia organizácie, ale aj provokovať aktivity organizácie na rozsiahlu protištátnu činnosť. Na s. 71 hodnotenia Homérovej činnosti sa uvádza, že agent pod hrozbou svojho odchodu z organizácie a návratu do *Slobodnej Európy* nútil Mihoka na rozsiahlejšiu protištátnu činnosť. Bezprostredným dôsledkom bolo zapálenie stohu slamy v JRD Soľ.<sup>50</sup>

V materiáloch hodnotiacich činnosť Homéra sa ďalej uvádza, že tento informoval Behúna o odchode J. Mihoka do NSR v septembri 1951 na štvordňový kurz *Bielej légie*. Kde Mihok v skutočnosti bol, nie je známe. Bol na „školení“ u ŠtB? Poznamenávame, že aj neskoršie Mihokovo zmiznutie, keď bol 5. decembra 1951 tajne zatknutý, vysvetľovala ŠtB členom *Bielej légie* tak, že Mihoka vyslali na preškolovací kurz. Homér o zatknutí Mihoka nevedel.

Možné prepojenie J. Mihoka na ŠtB v Prešove naznačuje aj ďalšia skutočnosť. Dňa 25. novembra 1951 došlo k ostrej výmene politických názorov medzi J. Mihokom a Jánom Baníkom z Čaklova. Keď Baník odchádzal, použil Mihok pušku a sedemkrát za ním vystrelil. Na druhý deň vyslal Mihok svoju milenkú Máriu Dzuríšovú do Prešova, aby tam prípad so strelbou nahlásila a priniesla ďalšie inštrukcie.<sup>51</sup> Koho mala informovať, keď Zborová rada neexistovala, ak nie ŠtB? Ponúka sa vysvetlenie, že ŠtB hrala dvojité hru: jednu s J. Mihokom a druhú s agentmi nasadenými do *Bielej légie*. Obidve strany potrebovala – prvú preto, aby mohla iniciovať vznik organizácie a mala potom koho zatýkať a druhú nato, aby mohla vykázať spôsob odhalenia a realizácie celej organizácie.

<sup>50</sup> Ján Sisák roku 1969 v tejto súvislosti vypovedal, že pôvodne Hanzel nariadil zapáliť stoh slamy jemu, ďalej J. Mitrišinovi a J. Guzymu z Banského. Sisák tento čin odmietol vykonať. Neskôr sa dozvedel, že to urobili Mitrišin s Košárom. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Informatívny záznam spísaný s J. Sisákom 16. 1. 1969.

<sup>51</sup> AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Vyhodnotenie činnosti spolupracovníkov v prípade *Biela légia*. M. Dzuríšová bola manželkou Mikuláša Dzuríša, člena *Bielej légie*. Ten sa po zistení milostného vzťahu medzi Mihokom s jeho manželkou dobrovoľne prihlásil na OO VB Humenné (26. novembra 1951) a prijal spoluprácu. Pracoval pod krycím menom Karol. Jeho manželku oficiálne získali na spoluprácu až 11. decembra 1951 a riadil ju orgán Šimko.



Aj keď na tieto úvahy nemám priame dôkazy, uvedené skutočnosti, zvlášť v oblasti preukázateľného provokovania Mihokovej *Bielej légie* na protištátnu činnosť, vrhajú tieň pochybností na postup a celkový výsledok vyšetrovacích komisií. Posledné vyšetrovanie, ktoré viedol mjr. Michal Mati, sa skončilo s rovnakým výsledkom ako predchádzajúce. V novembri 1969 zaslal list kpt. J. Matimu, v ktorom konštatuje, že výsledky vyšetrovania sťažnosti občanov viacerých obcí vranovského okresu jeho obvinenia nepotvrdili. Zaujímavé je aj to, že záverečná správa mjr. Matiho sa v archívoch nachádza v dvoch textovo zhodných vyhotoveniach, avšak s rozdielnym výsledkom vyšetrovania.<sup>52</sup>

Ďalším dôvodom vzniku organizácií *Bielej légie* na Slovensku mohol byť narastajúci rozpor medzi obyvateľstvom a formujúcim sa totalitným režimom, na ktorý postihnutí obyvatelia reagovali organizovaným odbojom spontánne (t. j. bez podnetu zo strany protagonistov *Bielej légie* a provokácií zo strany ŠtB), a to vo forme v akej odboj realizovali počas vojnových rokov, čo bolo v rozpore s pokynmi vysielateľa *Biela légia*. Takto vznikali relatívne rozsiahle organizácie, ktoré mohla ŠtB ľahko identifikovať, agentúrne podchytiť a zlikvidovať. Do tejto kategórie možno zaradiť aj organizáciu *Bielej légie* v okrese Brezno, ktorá bola rozdelená do dvoch skupín (jedna pôsobila v Čiernom Balogu a druhá v Hronci). Vedúcim skupiny *Bielej légie* v Hronci bol príslušník ZNB Vydra a okresným vedúcim celej organizácie, ale aj organizácie v Čiernom Balogu bol Jozef Kováčik (*Blachárik*).<sup>53</sup>

Z dokumentov vyplýva, že vznik tejto pomerne rozsiahlej polovojenskej organizácie<sup>54</sup> bol vyvolaný napätím, ktoré vzniklo medzi miestnou správou a tamojším obyvateľstvom regiónu, a to v nadväznosti niekoľkých udalostí. Začalo to už v povojnovom období, keď vtedajší funkcionári strany a ľudovej správy zneužili svoje postavenie na osobné obohatenie, čo podnietilo nedôveru obyvateľstva voči nim. Chúlostivým sa stal najmä prípad, keď po prechode frontu týmto územím Červená armáda vyplatila Miestnemu národnému výboru (MNV) v Čiernom Balogu čiastka asi štyri milióny korún, ktoré mali prostredníctvom MNV dostať miestni obyvatelia za prácu a pomoc, ktorú poskytli Červenej armáde. Peňažná čiastka sa mala okrem iného

<sup>52</sup> AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 7. V správe zaslanej ÚV KSC sa na s. 431 konštatuje, že „...šetrením nebolo zistené...“ vytvorenie a provokovanie *Bielej légie* zo strany ŠtB. V tom istom zväzku, v textovo zhodnej správe, sa na s. 482 uvádza, že „... šetrením bolo zistené...“ vytvorenie a provokovanie *Bielej légie* zo strany ŠtB.

<sup>53</sup> Pozri: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia, s. 76 – 81.

<sup>54</sup> V priebehu rozpracovania a najmä pri vyšetrovaní jednotlivých osôb sa našli zbrane, náboje a jedna nefunkčná vysielacia a zistilo sa, že 80 osôb patrilo k registrovaným členom *Bielej légie* a ďalších 28 osôb o jej existencii vedelo. Pri likvidácii tejto organizácie bolo zabavených celkom 39 rôznych vojenských pušiek, 30 rôznych pištoľí, 5 samopalov, 1 guľomet, 8 civilných pušiek (brokovníc), 80 rozbušiek rôzneho druhu, 4 míny, 1 granát, 2 buzoly, 8 vojenských bodákov, 23 vrecúšok mívového prachu a 1 597 nábojov rôzneho druhu. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50.

použit na aj likvidáciu škôd, ktoré v Čiernom Balogu vznikli jednotlivcom počas bojov. Zo strany zodpovedných činiteľov však došlo k určitým machináciám tým, že občanom vyplatili nižšiu čiastku než bola suma uvedená v zoznamoch. Keď tieto machinácie vyšli najavo, tamojšie obyvateľstvo žiadalo vyšetrovanie a vyvodenie dôsledkov voči funkcionárom.<sup>55</sup>

Podobné zvláštne skutočnosti sa udiali aj v prípade Štefana Kovalčíka (*Šparhet*), ktorý zastával funkciu podpredsedu MNV v Čiernom Balogu. Roku 1949 sa stal predsedom MNV a hneď po nástupe do funkcie začal uplatňovať politiku rodinkárstva, najmä pri rozpise kontingentov. Išlo najmä o to, že obyvatelia Čierneho Balogu trpeli veľkým nedostatkom bytov a ich domy v mnohých prípadoch nezodpovedali zdravotným predpisom. Žiadosti o materiál na opravu domov im boli zamietnuté, hoci stranícki funkcionári si vystavali nové domy.<sup>56</sup>

Vplyv na negatívne postoje tamojšieho obyvateľstva mali tiež prípady dvoch vražd, ktoré vzbudzovali nedôveru najmä voči bezpečnostným orgánom. Koncom roka 1948 bol v Bratislave zavraždený robotník Klement Medveď z Čierneho Balogu a roku 1950 v Sliači Ján Makuš, taktiež z Čierneho Balogu, ktorý pracoval ako vodič Krajskej politickej školy. V tomto období to boli nevysvetlené prípady a medzi obyvateľmi sa povrávalo, že oboch občanov zavraždili orgány ŠtB.<sup>57</sup> Situácia v Čiernom Balogu, nespokojnosť obyvateľstva so straníckymi funkcionármi a ľudovou správou, nedôvera voči bezpečnostným orgánom – to všetko vytváralo priaznivé podmienky na vznik a existenciu protištátne orientovaných skupín *Bielej légie*.

KV ŠtB v Banskej Bystrici rozvinul svoju operatívnu činnosť v okrese Brezno už koncom roka 1950 na základe určitých podnetov hospodárskeho a politického charakteru. Následne sa zistilo, že v regióne sa formuje rozsiahla protištátna organizácia *Bielej légie*, rozdelená do dvoch skupín. Vedúci oboch skupín sa stretávali na ilegálnych schôdkach, kde prerokovali organizačné otázky a prijímanie jednotlivých členov. Každý nový člen musel podpísať tzv. sľub, v ktorom sa zaväzoval, že vynaloží všetko úsilie v boji proti ľudovodemokratickému zriadeniu a že sa dobrovoľne podro-

55 Okresný výbor KSS v Brezne a bezpečnostné orgány vyšetrovanie začali, ale prípad nebol ukončený. V tejto veci bol do vyšetrovacej väzby vzatý aj predseda MNV Štulajter, ale po intervencii poslanca NS Gotiera ho prepustili. Štulajter aj napriek nedôvere obyvateľstva bol dosadený do funkcie riaditeľa Štátnych lesov v okrese Zlaté Moravce. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50.

56 Išlo opäť o prípad poslanca Gotiera, ktorý svoje domy v Čiernom Balogu a Kokave odpredal, a postavil si nový dom v Brezne. Podľa informácií Politického sekretariátu ÚV KSC mal tento dom hodnotu 1 milión korún. Taktiež išlo aj o pridelení stavebný materiál na nový obytný dom Róbertovi Štulajterovi v Brezne. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50.

57 V tajnej správe o likvidácii protištátnej organizácie *Biela légia* v Čiernom Balogu a okolí zo 17. októbra 1952 určenej Politickému sekretariátu ÚV KSC sa uvádza, že „...šofér Krajskej politickej školy v Banskej Bystrici, ktorý pochádzal z Čierneho Balogu a bol starým a dobrým členom strany, bol zabitý vtedajším krajským veliteľom ŠtB Sadloňom“. O veci sa medzi verejnosťou aj tak hovorilo. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50.

bí všetkým príkazom vedenia ilegálnej organizácie. Činnosť skupiny riadil okresný štáb, ktorý sa delil na tri organizačné jednotky. Prvá mala na starosti vytipovanie ľudí, ktorí prichádzali do úvahy pre nábor, druhá nábor vykonávala a tretia mala na starosti obranu *Bielej légie*. S veliteľom okresného štábu prichádzali do styku len velitelia družstiev. Všetky tieto skutočnosti sa podarilo získať KV ŠtB v Banskej Bystrici za pomerne krátky čas, a to prostredníctvom naverbovaných agentov Jána Švantnera, Štefana Klimenta (*Šíperka*) a Ľudovíta Štubnera.<sup>58</sup> Konkrétne J. Švantner bol nasadený na Pavla Daxnera (*Gánove*), o ktorom sa predpokladalo, že je funkcionárom *Bielej légie*. Na kontrolu činnosti agenta J. Švantnera bol súčasne naverbovaný aj L. Štubner, ktorý bol truhlárom v Čiernom Balogu.

Orgány ŠtB v snahe vyprovokovať *Bielu légiiu* na otvorenú protištátnu činnosť sa pokúsili do jej vedenia v Čiernom Balogu dosadiť človeka, ktorý sa vydával za príslušníka cudzej spravodajskej služby. Celá akcia sa však skončila neúspešne, pretože vedenie légie malo presne dohodnuté pravidlá o nadväzovaní spojenia s oblasťou. Neskôr sa ukázalo, že táto opatrnosť mohla byť vyvolaná i správami o zatýkaní členov légie v Prešovskom kraji. Po tomto neúspechu a potom, ako Daxner prestal otvorene komunikovať so Švantnerom (Okresný štáb *Bielej légie* mu zakázal komunikovať o *Bielej légii*), ŠtB 8. októbra 1951 tajne zatkla P. Daxnera. Ten vo svojej podrobnej výpovedi okrem objasnenia činnosti organizácie a jej zámerov potvrdil naviazanie légie na oblasť, ktorá sa mala realizovať cez skupinu ľudí skrývajúcich sa v horách a prostredníctvom hesla *BELANA 251*. Následne sa ŠtB pokúsila zaviazat' na spoluprácu aj Jozefa Medveďa. Zinscenovala kádrový pohovor cez Krajské riaditeľstvo Štátnych lesov. Neskôr sa zistilo, že Medveď v tom čase už vedel o zatknutí Daxnera a preto, domnievajúc sa, že je na rade on, radšej ušiel do hôr.<sup>59</sup> V tejto situácii sa ďalšie prenikanie do organizácie stalo príliš zložitým. Hrozilo nebezpečenstvo, že celá skupina sa premiestni do hôr, preto sa orgány ŠtB 18. februára 1952 rozhodli zlikvidovať celú organizáciu *Bielej légie*. Veliteľom akcie bol František Starý z MNB.

Spontánny vznik organizácií *Bielej légie* analýzu príčin vzniku organizácií *Bielej légie* na Slovensku v podstate uzatvára. Pokiaľ by som mal výsledky výskumu sumarizovať, ako príčina ich vzniku na prvom mieste nesporne figurujú sami protagonisti *Bielej légie*, no najmä vysielateľ *Bielej légie*, ktorý vytváral potrebné, takpovediac, ideologicko-psychologické prostredie na vznik protištátnych organizácií pod názvom *Biela*

58 AMV SR v Levoči, f. P 10/1, inv. j. č. 29. Iné zdroje uvádzajú Š. Klimenta ako člena *Bielej légie* povereného náborom nových členov v nemenovanom Tábore nútených prác. AMV SR v Levoči, f. B 10/12, i. č. 7. Súhrnná správa o činnosti *Bielej légie*.

59 Dlhšia neprítomnosť Daxnera začala zaujímať nielen jeho rodičov, ale aj príslušníkov ZNB. Títo na KV ŠtB v Banskej Bystrici zistili, že Daxner bol zatknutý za krádež. AMV SR v Levoči, f. B 10/12, i. č. 7.

*légia*. V jej mene, ale v rozpore s obsahom vysielania mohli na Slovensku vytvárať protištátne organizácie nielen sami aktéri *Bielej légie*, ale i ďalšie spravodajské skupiny vrátane ŠtB. Napokon ani vznik tzv. spontánne organizovaných skupín *Bielej légie* nebol celkom bez vplyvu na vysielateľ *Biela légia*, čo je zjavné prinajmenšom v prijímaní rovnakého názvu. Z tohto pohľadu s ohľadom na ambície tvorcov programu *Bielej légie* možno predpokladať, že diapazón členov *Bielej légie* bol podstatne širší, ako sa z dokumentov môžeme dozvedieť a ako sa ŠtB podarilo realizovať. Do úvahy prichádzal každý, kto nejakým spôsobom prekazil akcie komunistov, ohrozujúcich základné ľudské a občianske práva.

*Vladimír Varinský*

## Dva vykonštruované procesy zo začiatku 50. rokov z pohľadu priameho účastníka novinára a spisovateľa Ladislava Mňačka

Päťdesiate roky minulého storočia s vykonštruovanými procesmi patrili na Slovensku a v Čechách medzi najsmutnejšie v novodobých dejinách. Nikto si nebol istý, či na neho niekto čosi nevytiahne. Báli sa politici, vedci, umelci, riaditelia i jednoduchí ľudia. Ak za 20 rokov prvej Československej republiky bolo popravených 9 ľudí, za prvých 6 rokov komunistickej vlády ich bolo až 178 a počet politických väzňov sa odhaduje na 120-tisíc. A koľkým vtedajší režim spôsobil utrpenie to nikto nespočítal. Odsúdení podľa vopred pripraveného scenára priznávali to, čo nikdy neurobili. Na dennom poriadku bolo zatýkanie, vykonštruované obvinenia, zinscenované procesy, tresty smrti a dlhoročné väzenia. Niektoré súdne pojednávania rozhlas vysielal dokonca v priamom prenose a najlepších úderníkov zväžali z celej republiky do súdnych siení, aby na vlastné oči videli nepriateľov socializmu. Pod vplyvom propagandy ich ľudia odsudzovali a žiadali pre nich vysoké tresty. Napríklad k prípadu Milady Horákovovej „*sa vyjadrovali aj žiaci základných škôl a niektorí pre ňu žiadali najvyšší trest – smrť*“.<sup>1</sup> V novinách vznikali samostatné rubriky, do ktorých čitatelia písali svoje dojmy a nevinných doslova zatracovali, básnici skladali o ich ťažkých previneniach verše, no hystériu živilí a vášne rozduchávali najmä novinári. Jedným z nich bol aj známy spisovateľ a novinár Ladislav Mňačko. Napríklad v článku s príznačným názvom *Stromy zrady nerastú do neba*, uverejnenom v *Pravde*, kde pracoval ako redaktor, označil Clementisa za vojnového zločinca najodpornejšieho typu a za nebezpečného agenta imperializmu.<sup>2</sup> Mňačko si o niekoľko rokov uvedomil, čo týmto článkom spôsobil a verejne všetko oľutoval. Mal výčitky svedomia a keď v Tisovci, kde sa Vladimír Clementis narodil, stavalí Clementisovi pamätník, daroval naň celý svoj honorár za práve vydanú knihu.<sup>3</sup>

Mňačko aj pod vplyvom svojich článkov volal po rehabilitáciách. Keď sa niečo konečne začalo diať, hnevalo ho, že „*proces rehabilitácie a postihov za bezprávie v predchádzajúcich rokoch komunistického režimu mal iba symbolický charakter a chápal sa ako vnútorná záležitosť KSC*“.<sup>4</sup> Zo žijúcich politikov zobrali na zodpovednosť buď „poli-

<sup>1</sup> LEIKERT, J. – MACKOVÁ, M.: Zákulisie slov. Bratislava, Luna 2001, s. 87.

<sup>2</sup> *Pravda*, 21. 3. 1951.

<sup>3</sup> Rozhovor autora s Igorom Gallom, 12. novembra 2004.

<sup>4</sup> ŠKVARNÁ, D. a kol.: Lexikón slovenských dejín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 158.

tické mŕtvolvy“ – Alexeja Čepičku, Rudolfa Baráka, Gustáva Bareša, Ladislava Kopřivu, alebo najskompromitovanejších politikov – Karola Bacílka, Pavla Davida či Bruna Köhlera. Rovnako smiešne boli aj ich tresty. Čepičku a Kopřivu napríklad len vylúčili zo strany. Bacílek, aj keď bol odvolaný z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a člena Predsedníctva ÚV KSCĽ a ÚV KSS, zostal poslancom Národného zhromaždenia a Slovenskej národnej rady. Do neba volajúce bolo aj to, že poslancom Národného zhromaždenia ostal Bruno Köhler, ktorého odvolali len z funkcie tajomníka ÚV KSCĽ a člena sekretariátu ÚV KSCĽ, a Gustáv Bareš dostal iba stranické napomenutie. Novotnému a jeho stúpencom, „z ktorých mnohí – vrátane neho – boli do prípravy vykonštruovaných politických procesov rokov 1949 – 1954 poriadne namočení, sa podarilo (aspoň na čas) to, čo si ešte nemohli dovoliť v druhej polovici 50. rokov: zvaliť vinu na druhých, pričom niečo sa ušlo aj K. Gottwaldovi, A. Zápotockému“.<sup>5</sup>

Na príkaz Antonína Novotného sa zo záverečnej správy z prešetrovania procesov,<sup>6</sup> ktorá mala takmer 800 strán, zverejnila len nepatrná časť. Napríklad stranické organizácie mali prístup iba k 80 stranám. Novotný sa pravdepodobne obával pobúrenia v spoločnosti. Aj preto sa nepokračovalo vo vyšetrovaniach a nevolali sa na zodpovednosť ďalší predstavitelia strany a štátu.

Mňačko mi k tomu roku 1993 povedal: „Bez viny nebol ani Novotný, skoro celá politická a vládna špička, ktorá mala moc v roku 1956, je viac-menej zodpovedná za vykonštruované politické procesy, ale aj za zdržiavanie rehabilitácií, nehovoriac o smrti mnohých nevinných ľudí. Okrem Novotného môžem konkrétne menovať Zápotockého, Kopeckého, Dolanského, Fierlingera, Köhlera, Baráka, Kouckého a Raisa. Zo Slovákov zasa Širokého, Bacílka, Davida, Strechaja, Jeleňa, Klokoča i Michaličku. Hoci som nebol politik a nerozhodoval som o dôležitých veciach, musím povedať, že svoj podiel viny majú aj novinári. Mám ho i ja, k čomu som sa viac ráz verejne i neverejne priznal. Mrzí ma, že väčšina mojich kolegov bude do smrti zaryto mlčať, akoby sa ich to netýkalo. V tom sú rovnakí ako spomínaní funkcionári. Čo sa mňa týka, okrem toho, že som si svoj podiel viny priznal, snažil som sa aj o nápravu. Pomáhal som nielen poškodeným, ale aj ďalším, s ktorými som nemal nič dočinenia. Ale ako nepomôcť, keď vás srdceručo žiadajú o pomoc a radu? Keď sa nad všetkým zamýšlam, aj po rokoch mi vychádza, že viac som ľuďom pomohol, ako niekoľkými riadkami uškodil, hoci niektoré vyjadrenia boli dosť tvrdé. A to sa nevyhovám ani nevykupujem – iba konštatujem...“<sup>7</sup>

<sup>5</sup> SIKORA, S.: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: Predjarie. Bratislava, Veda 2002, s. 40.  
<sup>6</sup> ÚV KSCĽ na svojom zasadnutí 3.–4. apríla 1963 prijalo správu o porušovaní stranických zásad o socialistickej zákonnosti v rokoch 1949–1954 a začal sa proces rehabilitácie komunistov, ktorí boli v tomto období nezmyselne postihnutí.

<sup>7</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

Komu Mňačko najviac ublížil a do čoho sa namočil? Ako redaktor *Pravdy* písal o dvoch procesoch: o súdnom pojednávaní s partizánskym veliteľom Viliamom Žingorom (uskutočnilo sa v Bratislave v novembri 1950) a o procese s východoslovenským riaditeľom mlynov Ladislavom Galanovom (konal sa v Košiciach začiatkom roka 1951). Oboch odsúdili na trest smrti. Redakcia *Pravdy* delegovala Mňačka aj na tretí proces, ktorý bol najväčší a najsledovanejší. Šlo o proces s Rudolfom Slánskym a ďalšími, medzi ktorými bol aj Vladimír Clementis. Účasť na tomto procese však Mňačko odmietol. V konečnom dôsledku bolo jedno, kto o procese písal, Slánsky i Clementis boli odsúdení na trest smrti, podobne ako Galan so Žingorom. O ich vine sa rozhodlo niekde inde ako v súdnej sieni, ostatné bolo divadielko, fraška, zinscenovaný kabaret. To isté napísal aj Pavel Dvořák, v knihe *Kto zabil Viliama Žingora?* O Žingorovej vine „sa rozhodlo dávno predtým, navyše pri plnom vedomí o Žingorovej vine“.<sup>8</sup>

Nechcem v ničom Ladislava Mňačka obhajovať, ale nie je pravda, že má na svedomí Žingora a Galana, čo sa mu občas pripisuje. Ako novinár iba písal o tom, čo videl a počul na pojednávaniach. Ale sudcov rozhodne neovplyvnil, tí vedeli čo majú robiť. Jediné čo urobil bolo, že svojimi článkami čiastočne ovplyvnil verejnú mienku, čím prispel k spoločenskej hystérii.

Hoci to znie absurdne, v konečnom dôsledku bolo dobre, že na proces s Galanom poslala redakcia Mňačka. Ten sa rýchlo spamätal, uvedomil si, čo svojimi článkami podporoval a z noci na ráno zmenil svoj názor. Všetkými silami sa začal zasaďovať za oslobodenie Galana, čo sa mu napokon aj podarilo dosiahnuť. Škoda, že takto vehementne nepostupoval i v prípade Viliama Žingora, hoci to bol tvrdší oriešok, a ktovie, či by sa mu to bolo aj podarilo. „Určite nie, tam boli ináč rozhodené karty.“<sup>9</sup>

V úvode českej reedície románu *Smrť sa volá Engelchen* Mňačko roku 1991 napísal: „Napriek nezmyselne znejúcim obvineniam sa mi vtedy nechcelo veriť, že by bola naša nová socialistická justícia schopná dopúšťať sa justičných vrážd, k takému poznatku som dospel neskôršie. Poučený celou sériou teroristických procesov, ktoré nasledovali, som sa stal voči teroru stranou dirigovaných procesov so stále narastajúcou skepsou.“<sup>10</sup>

A predsa sa po smrti Žingora a ďalších dvoch jeho druhov – Samuela Bibzu a Ladislava Nosáka – dal nahovoriť, ako mi povedal, na jednu z najväčších hlúpostí svojho života.<sup>11</sup> Pre Povereníctvo spravodlivosti spracoval brožúrku, kde vysvetľoval,

8 DVOŘÁK, P.: *Kto zabil Viliama Žingora?* Budmerice, Rak 1994, s. 113.

9 Tamže.

10 MŇAČKO, L.: *Smrť sa volá Engelchen*. Praha, Naše vojsko 1991, s. 8.

11 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

ako majú ľudia, predovšetkým straníci, postupovať pri výklade obžaloby a smrti Viliama Žingora a jeho spoločníkov. „*Táto kniha hovorí o nepriateľoch pracujúceho ľudu, o boháčoch, chystajúcich tajné sprisahania, ktorých jedinou nádejou bola a je nová krvavá svetová vojna, a o zradcoch, ktorí v žolde západných imperialistov chceli urobiť z našej vlasti ešte raz rumovisko. Hovorí k vám všetkým: pracujúcim občanom, ktorí staviate svojou prácou šťastie našich rodín a budúcnosť našich detí. Hovorí k vám, baníci, ktorí rúbate v Handlovej uhlie a v Rudňanoch rudu pre naše fabriky, k vám, podbrezovskí kovorobotníci nášho ťažkého priemyslu, základu industrializácie nášho Slovenska a lepšieho života u nás. Hovorí k masám nášho robotníctva, vedúcej a vládnucej triede nášho štátu. Hovorí k masám našich roľníkov, ktorí novými lepšími spôsobmi a v jednote spoločným obrábaním pôdy dobývajú pre nás všetkých obživu. Hovorí k všetkým ľuďom dobrej vôle, ktorí sa usilovne začlenili do budovania nášho spoločného domova. Hovorí o ľudskej nízkosti a zarytej zákernosti, o závisti i o nenávisti. Správa smutná, no nie skľučujúca. Správa, ktorá nás všetkých musí povzbudiť k neprestajnému stupňovaniu ostrážitosti. Ľudia, bedlite!*“<sup>12</sup>

Mňačko požadovaný text v stanovenom čase napísal a odovzdal, pričom podľa jeho slov poslednú verziu nevidel ani ju neautorizoval.<sup>13</sup> Hotovú brožúrku, ktorá sa v úvode honosne nazýva knihou, videl až vtedy, keď vyšla. Keď si ju pozornejšie pozrel, zistil, že je v mnohom odlišná od tej, čo napísal.<sup>14</sup> Podľa neho text niekto – možno aj viacerí – dopĺňali a na niektorých miestach celkom prepracovali, najskôr niekto z Povereníctva spravodlivosti alebo priamo z ÚV KSS.

Mňačkov rukopis sa však zaprieť nedá ani jeho typický štýl. Brožúra so zvláštnym názvom *Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom* s podtitulom *Žingor a jeho spoločníci pred Štátnym súdom* je jedna veľká reportáž zo súdnej siene. „*Hľa, už vstupujú do súdnej siene. Žingor, vysoký, chudý. Zle sa mu blýskajú oči. Bibza, gulatý, sebavedomý. Nosák, apatický, nevšímavý k svojmu prostrediu. Gangsterský typ, cynický. Hral vabank, prehral. Veľkostatkár Kubík, prestrašený, očami behá sem a tam, trasú sa mu ruky. Dedinský boháč pred súdom. Pavlis, skrúšený, ako keby si až teraz uvedomoval dosah svojich činov. Hrušák, usmievaný, sebavedomý. „Ja obídem ľahko“, hovorí jeho úsmev. Bulubášová, zlomená, prestrašená, skrúšená. A predsa, bude vypovedať o veciach, ktoré by jej pri náhodnom stretnutí nikto nepripisoval. Lichner, nervózny, neistý, stále v strehu. Tak vchádza osem obžalovaných. Prv, kým sadnú do lavíc, stretnú sa ich oči s množstvom zbraní v kúte súdnej siene. Žingor tam spoznáva svoju osobnú zbierku, bledne, zaráža sa. Bulubašová sa prestrašene díva. Lichner sa tvári, akoby sa ho to netýkalo.*“<sup>15</sup>

<sup>12</sup> Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spoločníci pred Štátnym súdom. Bratislava, Povereníctvo spravodlivosti 1950, s. 3.

<sup>13</sup> MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In: Horúce témy. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 9.

<sup>14</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

<sup>15</sup> Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spoločníci pred Štátnym súdom. Bratislava, Povereníctvo spravodlivosti 1950, s. 16–17.



Autor(i) nielen že bol(i) častým svedkom(i) v súdnej miestnosti, ale zručne narábal(i) s výpoveďami obžalovaných, ktoré vhodne zakomponoval(i) do textu. Nachádzajú sa tu aj dlhšie pasáže otázok a odpovedí, samozrejme nie všetky, ale len tie, ktoré sa hodili do celkovej koncepcie. Brožúrka s fotografickou prílohou je spracovaná dômyselne a z formálnej stránky jej ťažko niečo vytknúť. Horšie je to už s obsahom. Záver patrí vyjadreniam a podpisom niektorých prítomných. Napríklad pracovníci Jednotných roľníckych družstiev zo šamorínskeho okresu žiadali „*najprísnejšie potrestanie rozvratníkov, ktorí usilovali o rozvrat našej ľudovodemokratickej republiky i o rozbíjanie našich jednotných roľníckych družstiev*“.<sup>16</sup> Navyše sa zaviazali, „*že všetky jesenné práce v našom okrese skončíme do konca októbra*“.<sup>17</sup>

Nájdeme tu aj odsúdenie bývalých partizánskych veliteľov, ktorí Žingorovi a jeho pomocníkom nevedeli prísť na meno a nazvali ich bandou sprisahancov. Najprísnejší boli, ako inak, k Žingorovi, ktorému „*už za čias bojov proti fašistickému votrelcovi nešlo... o skutočnú slobodu ľudu, že ukázal sa nehodným nosiť hrdé meno partizánskeho veliteľa, že s úkladnými zámermi uchádzal sa o priazeň širokej masy poctivých bojovníkov – partizánov, že s cynickou chladnokrvnosťou usiloval o politické zmiatnutie partizánskych radov a keď sa mu toto v roku 1947 nepodarilo, prešiel otvorene do radov reakcie a stanúc sa záškodníkom a teroristom proti ľudovodemokratickému zriadeniu, za ktoré bojovali a mreli tisíce hrdinských partizánov a vojakov, šliapajúc po najsvätejšom krvou spečatenom bratstve so sovietskymi partizánmi a sovietskym ľudom, ako najhorší vyvrhel s drzou opovázlivosťou v spojení s najhoršími nepriateľmi pracujúceho ľudu siahol na bezpečnosť a pokojný budovateľský vývin ľudovodemokratickej republiky*“.<sup>18</sup> Preto žiadali „*spravodlivé a prísne potrestanie velezradného Žingora a jeho odporých pomáhačov*“.<sup>19</sup>

Bez ohľadu na to, čo je v brožúrke dopísané či prepísané, Mňačko sa k jej spoluautorstvu medzi kamarátmi priznal už dávnejšie.<sup>20</sup> Po revolúcii roku 1989 aj oficiálne – prvýkrát v celostránkovom článku v denníku *Národná obroda* a druhý raz v knihe *Horúce témy*. Na dohady, kto je autorom spomínanej brožúrky, bez okolkov napísal: „*Tým autorom som bol ja, Ladislav Mňačko*“.<sup>21</sup> A ďalej vysvetľuje: „*Nie je mojim úmyslom túto svoju činnosť zatajovať, bagatelizovať či ospravedlňovať. Pokúšal som sa už dávnejšie, prvé tieto pokusy siahajú späť do päťdesiatych rokov, verejne sa vyporiadať s určitým úsekom svojej publicistickej činnosti, pre ktorú nehladám ospravedlnenie, vedomý si toho, že som touto činnosťou napomáhal upevňovať neludský, bezprávnny, brutálny režim. V rokoch*

<sup>16</sup> Tamže, príloha.

<sup>17</sup> Tamže.

<sup>18</sup> Tamže.

<sup>19</sup> Tamže.

<sup>20</sup> *Národná obroda*, č. 128/1990.

<sup>21</sup> MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In: *Horúce témy*. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 8.

vytriezvenia a skeptického skúmania svojho vlastného podielu na všetkom, čo priviedlo našu krajinu do nešťastia, som nešetril sám seba ani som sa nepokúšal svoju rolu mimoriadne partajného propagandistu bagatelizovať. Robil som tak z pocitu hlbokej viny a potreby vyporiadať sa sám so sebou, so svojím vlastným, neblahou činnosťou zataženým svedomím.“<sup>22</sup>

Mňačko si nebol vedomý, že je spolupáchateľom, ale „svoj podiel na justičnej vražde, spáchanej na Žingorovi a jeho spoluobžalovaných,“<sup>23</sup> pocitoval „ako trvalú záťaž svojho svedomia“.<sup>24</sup> Preto hovoril o všetkom otvorene a úprimne. Priznal sa, že v tom čase pri oboch procesoch – s Galanom i Žingorom – bol presvedčený o ich správnosti. O tom, čo počul a videl ani raz nezapochyboval, či je to pravda a nie zinscenované divadielko. „Až neskoršia súdna prax ma priviedla k poznaniu, že moja naivná viera v socialistickú spravodlivosť je vlastne zločinom.“<sup>25</sup>

Kedy došlo u Mňačka k zásadnému zlomu? V rozhovore roku 1993 mi povedal: „Bolo to po tom, čo prišla za mnou žena môjho dobrého kamaráta z detstva. Celá sa triasla a dlho nemohla dostať zo seba ani slova. Vraj zatkli jej muža a ja som jediný, kto jej môže pomôcť. Nebolo to pre mňa nič nové, aj iným som pomáhal, a preto som zašiel za vtedajším poverenikom Gažíkom. Prijal ma mimoriadne srdečne, veď sme sa dobre poznali, aj fľašku slivovice vytiahol na zvitanie. Keď som mu povedal, prečo prichádzam, rýchlo slivovicu schoval a vynadal mi, prečo strkám nos do cudzích vecí. Pri odchode sa ma s plnou vážnosťou spýtal, či mi je ľúto slobody a či chcem nasledovať kamaráta. V tej chvíli som mu nerozumel, ale jeho oči boli dostatočne výrečné. Trvalo mi sekundu, dve, pokiaľ som si uvedomil, že som sa upísal diablovej, komunistickému zloduchovi. Povedal som si, že tomuto ancikristovi viac slúžiť nebudem.“<sup>26</sup>

Tento rozhovor nepriamo dopĺňa spomínaný článok v *Národnej obrode*. „Ak som spočiatku ‘slúžil’ z presvedčenia, neskoršie som tak robil zo strachu, až po chvíľu, keď som sa začal zaoberať otázkou, či nežijem na nesprávnej strane väzenských mreží. Práve v tom čase som sa dozvedel, ako to bolo vlastne so Žingorom. Spomienku na proces s ním som sa do tých čias pokúšal radšej vymazať z pamäti. Ale vymazať z pamäti sa nič nedá. Keď človeka raz prepadnú pochybnosti o správnosti vlastného konania, tak sa už takej mory ťažko zbaví.“<sup>27</sup>

Mňačko nad Žingorom a ďalšími obžalovanými často rozmyšľal. Vracal sa k tomu, čo počul priamo od predsedu súdu a čo od samotného Žingora. Zistil, že jeho najväčšou vinou bolo to, že po oslobodení „netahal“ s komunistami. Tí totiž ťažko znášali, že známy partizánsky veliteľ je proti nim. A to bol pre nich dostatočný

<sup>22</sup> Tamže, s. 9 – 10.

<sup>23</sup> Tamže, s. 10.

<sup>24</sup> Tamže.

<sup>25</sup> Tamže.

<sup>26</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

<sup>27</sup> *Národná obroda*, č. 128/1990.

dôvod, aby zomrel. Smutné je, že ho zradil bývalý partizán, agent štátnej bezpečnosti, ktorý ho jedného dňa vlákal do pasce. Najskôr ho nahovoril, aby prešiel do ilegality, a potom prezradil miesto, kde sa skrýva. Mňačka mrzelo, že tento krivák, ako ho nazval, nevystupoval na procese ako svedok, pretože by bol „*hneď spoznal dobre známeho zlodēja, recidivistu a možno aj vraha, s ktorým v detstve vyrastal na jednom dvore v Martine v starej robotníckej kolónii*“.<sup>28</sup>

Nech to bolo akokoľvek, Mňačka Žingorova smrť trápila a cítil za ňu zodpovednosť, lebo o procese písal. Neskôr sebaspytujúco uviedol: „*Na Žingorovej tragédii som sa podieľal aj ja, čiže – aj ja som zabil Viliama Žingora*.“<sup>29</sup>

Hoci bol Mňačko realista, nedalo mu, aby o niekoľko riadkov ďalej napísal: „*Na tomto mieste by sa patrilo kajať sa. Ale čo mám, čo môžem povedať tým mnohým živým i mŕtvym obetiam Žingorovho procesu? Tým súdeným i tým, čo trpeli ako príbuzní a známi za nespáchané zločiny ich blízkych, nemilosrdne zgníavených neludskou justíciou a jej prevodovými pákami? Ako im vysvetliť, zdôvodniť vlastnú spoluúčasť na zabití, nie na zabití, na vražde? Ako túto spoluúčasť ospravedlniť? Ako sa nebáť pozrieť sa niekomu z nich do očí? Čo zmožú zoči-voči takej tragédii akékoľvek slová? Zadoštučnenie, satisfakciu môžu očakávať len odinakiaľ. Len od pamäti, od pomsty dejín. Tie, prvo či neskoršie, vyslovia spravodlivý rozsudok nielen nad hrôzou vtedajších čias, ale aj nad jej nositeľmi a šíriteľmi. Chce to len čas*.“<sup>30</sup>

Ladislav Mňačko mi tiež povedal, že nič z toho, čo sa udialo, by nemalo ostať utajené a jediné, čo si aj po rokoch želal, bolo, aby sa všetko raz prezradilo a nič neostalo zabudnuté. Tvrdil, že pravda raz vyjde najavo a nezáleží na tom, kto ju ako dlho bude zatajovať a prekrúcať.<sup>31</sup>

Pravda nakoniec vyšla najavo aj v prípade Ladislava Galana, na čom má najväčšiu zásluhu práve Ladislav Mňačko. Bez neho by totiž Prezídium Najvyššieho súdu Galana neoslobodilo vo všetkých bodoch obžaloby. Navyše, počas jeho väznenia sa ho Mňačko snažil nezištne zastúpiť „v úlohe otca“<sup>32</sup> a zo všetkých síl pomáhal jeho rodine.

Ako sa vlastne Mňačko dostal na proces? V *Pravde* bol vychyteným novinárom a tipy dostával priamo od šéfredaktora, ktorého zasa informoval ÚV KSS. Tak mu prideliť aj prípad Žingora a Galana. Témy, o ktorých mal písať, sa mu vždy nepáčili, preto si vyberal. Mohol si to dovoliť, lebo šéfredaktor Edo Friš bol jeho priateľ, ktorý

<sup>28</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

<sup>29</sup> MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In: Horúce témy. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 13.

<sup>30</sup> Tamže, s. 13 – 14.

<sup>31</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 28. septembra 1993.

<sup>32</sup> MŇAČKO, L.: Siedma noc. Bratislava, Práca 1990, s. 98.

na neho dal a často sa chodil k nemu radíť aj v iných veciach. Keď koncom roka 1950 zazvonil pred poľnou pri bránke domu, kde Mňačko býval, nemohol povedať, že nikde nepôjde. Až sa zlakol, ešte nevidel šéfredaktora takého vyľakaného.

„Požiadal ma, aby som sa obliekol a šiel s ním. Nemám sa na nič pýtať, lebo ani on ničomu nerozumie. Tátraplán nás odviezol k budove Zboru povereníkov, kde už stálo niekoľko vyblýskaných limuzín. Prisdli si k nám dvaja muži, ktorých sme nepoznali. Usúdil som, že sa muselo stať niečo veľmi dôležité, keď aj Friša vytiahli z postele. Rútili sme sa celú noc, väčšou rýchlosťou som na aute nešiel. Brieždilo sa, keď konvoj vládnych vozidiel zastal v Rožňave na námestí, ktoré bolo obsadené esenbákmi, milicionármi a mužmi v kožených kabátoch. Skoro som spadol z nôh, keď som videl vystupovať z áut celý ústredný výbor strany, do nohy tu bolo aj jej krajské vedenie. Neveril som vlastným očiam, vchod do budovy okresného výboru strany bol zabarikádovaný vrecami s pieskom, za ktorými ležali dvaja vojaci s gulometmi. Vyzeralo to ako v nejakom bojovom filme. Okná boli pozatvárané aj na okolitých budovách a nikde sa nesvietilo. Až tu sme sa dozvedeli, čo sa stalo. Včera ráno neprivezli do obchodu chlieb, a keď neprišiel ani o desiatej, ženy začali byť nervózne. Chlieb nebol upečený, tak ho neprivezli ani neskôr. Najprv si to odskákal vedúci obchodu, ktorý za nič nemohol. Vtedy sa už zo šichty vracali baníci a ženy posmelené ich prítomnosťou, sa vybrali na mestský národný výbor a potom pred okresný výbor strany. V rukách mali kamene a kto čo schytil. Keď ich nechceli pustiť dnu, vyvalili dvere a zdemolovali vnútorné zariadenie. Prestrašení úradníci povyskakovali von oknami, koho chytili toho zmlátili. Nastala vzbura, v baniach hučali sirény. Navyše baníci odmietli nastúpiť do práce a zaútočili na okolité verejné budovy. Keď neuposlúchli rozkaz, aby sa v pokoji rozišli, námestie obkolesili príslušníci verejnej bezpečnosti a kordón milicionárov so samopalmi a gulometmi, ale po chvíli sa stiahli do jedného kúta. Na druhom konci námestia stáli rozčúlení baníci s tyčami v rukách. Čudujem sa, že nedošlo k otvorenému konfliktu, stačila malá iskra na jednej či druhej strane a mohlo dôjsť k masakre. Predstavte si, že krajský tajomník Priesol, jeden z najväčších hlupákov akých som kedy poznal, dal rozkaz strieľať do baníkov. Našťastie, krajský veliteľ neuposlúchol jeho rozkaz a postavil sa pred baníkov. Na prekvapenie všetkých stačilo, aby im dohovorel a ubezpečil, že vinníkov potrestajú. Nebyť jeho duchapítomnosti, neviem, ako by sa to bolo skončilo. Napriek tomu každú chvíľu hrozilo, že sa vzbura prenesie do okolitých baníckych miest, len preto prífrčalo celé ÚV aj so šéfredaktorom Pravdy a so mnou. Stále som nechápal, prečo zavolali aj mňa a kto o tom rozhodol. Hádám nechceli, aby som o tom, čo som videl, písal? V miestnom kine sa uskutočnil aktív baníkov komunistov a zúčastnili sa ho všetci prítomní členovia ÚV KSS. Napätie sa v sále dalo krájať. Prehovorel Karol Bacílek, ale nikto nerátal, že baníkov plamennou rečou presvedčí a uveria mu. Ale on to dokázal.“<sup>33</sup>

<sup>33</sup> Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 29. septembra 1993.

Po aktíve bol Mňačko svedkom čohosi, čo mu vyrazilo dych. Krajský veliteľ bezpečnosti dôverne, ale pritom tak nahlas, aby to počul aj Mňačko, Bacílkovi povedal, že dá príkaz, aby toho Žida vzali do väzby. Myslel tým riaditeľa Krajského mlynárskeho podniku Ladislava Galana.<sup>34</sup>

Mňačko stále nechápal, prečo ho vzali do Rožňavy. Len čo vystúpil z auta, bolo mu jasné, že o tomto prípade nič nenapíše. Vzburu ho novinársky lákala, ale vedel, že by mu neuvěřnili ani riadok. Napriek tomu ostal v meste celý týždeň, aby sa dozvedel viac. Druhý dôvod bol ten, že sa hanbil odísť s papalášmi v jednej kolóne.<sup>35</sup> Cítil s baníkmi a bolo mu trápne nasadnúť do vyblýskanej tatrovky. Na druhý deň s nimi sfáral do bane, potom zašli spolu na pivo a večer ho pozvali domov na návštevu. Zistil, že neprivezený chlieb bol len poslednou kvapkou, príčiny vzbury treba hľadať niekde inde, tie boli v národnostných problémoch – nezhody Maďarov a Slovákov siahali do čias vysídľovania. Riaditeľ Krajského mlynárskeho podniku bol len špičkou ľadovca, niekoho predsa museli zobrať na zodpovednosť.

Počas procesu sa Mňačko dlhodobo zdržoval v Košiciach, a tak ho Friš požiadal, aby zašiel na pojednávanie a niečo napísal. Keďže vzburu videl na vlastné oči, súhlasil, myslel si, že pôjde o rutinnú záležitosť. Napíše jeden, dva články a bude mať pokoj. Väčšmi ho zaujímala stavba Hutného kombinátu Košice, kde robil podnikový časopis.

V knihe *Siedma noc* spomína: „*Na chodbe v súdnej budove som stretol Karola B., predsedu Krajského súdu v Bratislave. Čo ten tu hľadá! ‚Čo tu robíš, Karol?‘ ‚Čo tu robím? Poslali ma sem. Odsúdím tú sviňu.‘ ‚Veď ty nie si kompetentný pre košický Krajský súd.‘ ‚To sú len formality, môj milý. Dnes sa to neberie tak prísne.‘*“<sup>36</sup>

Mňačko ešte stále nechápal, čo za divadielko sa chystá a do čoho sa ako novinár neskôr zaplietol. Viac o tom povedal v reportáži *Záhada utrpenia*, ktorá vyšla v knihe *Oneskorené reportáže* a predtým v *Slovenských pohľadoch*. O predsedovi súdu je tu napísané, že bol „*najobávanejší sudca na Slovensku s povestou, že najmiernejší rozsudok, ktorý kedy odznel z jeho úst, bol trest smrti*“.<sup>37</sup>

Len čo Mňačko vstúpil do súdnej siene, prekvapilo ho osadenstvo, ktoré bolo prítomné na pojednávaní. „*Zbadal som veľa známych, právnici tam boli, riaditelia národných podnikov, vzadu, na nenápadnom mieste pri vchode, stál vedúci krajský tajomník, vedľa neho krajský veliteľ bezpečnosti. Ani tí nebvávajú v súdnej sieni častými hosťami... Osobná prítomnosť krajského tajomníka mi prezradila, o čom sa bude na tomto súde pojednávať, prečo*

34 MŇAČKO, L.: *Siedma noc*. Bratislava, Práca 1990, s. 94.

35 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 29. septembra 1993.

36 MŇAČKO, L.: *Siedma noc*. Bratislava, Práca 1990, s. 95.

37 *Slovenské pohľady*, č. 8/1963.

*sa odohráva v takom napätom vzduší, prečo taký sudca a taký prokurátor, prečo je tu toľko podnikových riaditeľov. Banícka vzbura... a ten dravec na lavici obžalovaných je za ňu zodpovedný. Pravdaže, je za ňu zodpovedný, že ma to hneď nenapadlo! Bola to chlebová vzbura a počul som vtedy krajského tajomníka vyhrážať sa, že si to niekto vypije.“<sup>38</sup>*

Mňačko ho poznal veľmi dobre. Predpokladal, že bude chcieť od seba odpútať pozornosť, lebo ako najvyšší šéf kraja bol de facto za všetko zodpovedný, a preto rýchlo nastrčí niekoho iného. Nezáleží pritom, kto to bude, len nech to nie je on. Tak sa aj stalo, podľa neho nikto iný nemohol byť zodpovedný za nedodaný chlieb, jedine riaditeľ Krajského mlynárskeho podniku. Nakoniec aj kvalita chleba je závislá od kvality múky a tú má predsa na starosti mlynársky mafián, ako začal Galana hanlivo nazývať. Proces na vtedajšie pomery zorganizovali veľmi rýchlo, len dva mesiace po baníckej vzbure v Rožňave. Vinníka bolo treba čím skôr odsúdiť, aby náhodou niekoho nenapadlo zobrať na zodpovednosť jeho. Aj preto žiadal pre riaditeľa Galana najprísnejší trest.

*„Na lavici obžalovaných sedel malý bledý muž s nepokojnými očami, úzkym špicatým nosom, s veľmi úzkymi perami. Povestný ‚mlynársky kráľ‘, o ktorom sa v poslednom čase toľko hovorí. Na prvý pohľad nesympatický, a tým v očiach verejnosti oštekého schopný človek. Pred súdom sa správal tak zle, ako sa len dalo. Poprel každý bod obžaloby, a keď ho konfrontovali so svedkami a sudca sa ho pýtal: – Čo k tomu môžete dodať? – mykol plecami. Niekedy odvetil s neskryvaným úškrnom: – Keď myslíte... Nechápal som zmysel celého procesu. Obžaloba obvinila ‚mlynárskeho kráľa‘, riaditeľa Krajského mlynárskeho podniku Ladislava G., zo zločinu vážneho poškodenia socialistického hospodárstva, pretože nechal svoje služobné auto prelakovať na šedo...; k svojim podriadeným sa správal hrubo, arogantne a nafúkane...; jeden z jeho mlynov bol zamorený pilusom, čo mohlo viesť k ohrozeniu zdravia verejnosti; v jednom z mlynov, čo mu podliehali, našla bezpečnosť ukrytých dvesto motýk...; vo veľkovýkrmi ošípaných v Čani nechal skrmiť niekoľko ton chleba, a to v čase, keď chleba bolo málo a podliehal prísny kontrolným nariadeniam; ako bývalý kapitalista, majiteľ konzervárne, sa votrel do komunistickej strany, aby mohol ľahšie zneužívať dôveru pracujúcich a škodiť ľudovodemokratickému zriadeniu, ktoré nenávidel z triednych príčin. Tó bolo všetko. Trochu málo na proces, trochu málo na to, aby za porušenie platných zákonov dali priviezť sudcu z Bratislavy. Čakal som, čo sa bude diať, ale okrem plamenného záverečného prejavu krajského prokurátora a okrem zopár zmätených slov obhajcu, ktoré podľa môjho názoru obžalovanému skôr poškodili, sa nestalo nič. Len rozsudok a ten znel – smrť. Zarazil som sa. Rozsudok ukázal, že v hre je čosi ‚vyššie‘. Súhrnná skutková podstata by nestačila ani na to, aby sa označila ako činnosť za účelom rozvracania socialistického štátneho zriadenia.“<sup>39</sup>*

<sup>38</sup> MŇAČKO, L.: Oneskorené reportáže. Bratislava, LITA 1990, s. 24–25.

<sup>39</sup> MŇAČKO, L.: Siedma noc. Bratislava, Práca 1990, s. 95–96.

Toto napísal Ladislav Mňačko roku 1968. Roku 1951 však bol presvedčený, že Ladislav Galan je vinný a vynesení trest je spravodlivý, aj keď príliš krutý. Hoci všeličo počul, nikto mu nič nenahovorí, bol v Rožňave a všetko videl na vlastné oči. Pre neho boli hlavným dôkazom nepokoje baníkov. Vzbura nastala pre nedostatok chleba a pre jeho zlú kvalitu, ktorá bola známa v celom kraji. Rozsudok bral ako výstrahu pre všetkých jemu podobných. Galan je nebezpečné individuum, zarytý nepriateľ robotníckej triedy, prefikaná líška a drzý zločinec. V takomto duchu napísal celú novinovú stranu, a tým to pre neho skončilo. K prípadu sa nevracal, viac ho zamestnávali problémy na stavbe Hutného kombinátu neďaleko Košíc.

Na proces však nemohol zabudnúť a často naň myslel. Všeličo mu vrtalo v hlave, aj keď sa presviedčal, že trest bol vynesení podľa platných paragrafov trestného zákona a všetko je právne v poriadku. Pochybnosti mal iba z morálneho a ľudského hľadiska. Nakoniec sa uspokojil, že nie je predsa začínajúci redaktor, ktorý sa nevie zorientovať. Ako uznávaný reportér mal za sebou viacero procesov s vojnovými zločincami a medzinárodne hľadanými šmelinármi a keťami. Nemohol sa predsa mýliť.

Na druhej strane si však hovoril, čo ak má Galan pravdu, veď otvorene povedal, *„že v jednom zo šestnástich mlynov, ktoré spadali pod ním vedený podnik, bol pilosový červ, ale ihneď, ako sa to dozvedel, vydal príkaz na dezinfekciu. Do štátnej výkrmne dodával síce isté kvóty chleba nepoživatelného a zdravotne závadného, ale nebolo to zďaleka toľko, ako tvrdí obžaloba... Šesťdesiat ton sa môže zdať veľa, ale keď sa toto množstvo rozloží na dva roky, počas ktorých viedol podnik, je to mizivý zlomok promile, hlboko pod dovolenou normou výrobného odpadu. Byť? Byť, do ktorého sa nastahoval dlho po prevzatí funkcie, treba, aby slávny súd vedel, že jeho rodina bývala dvesto kilometrov od krajského mesta, nedal vymalovať za podnikové peniaze on sám, bol to jednoducho riaditeľský byt, ktorý mu dal k dispozícii podnik a ktorý bolo treba pred nastahovaním vymalovať... Posudok expertízy o prelakovanom aute sa jemu, obžalovanému, zdá smiešny. Šofér riaditeľského voza môže byť povolaný za svedka a potvrdí, že voz potreboval nový náter... O dvesto motykách, údajne ukrytých v jednom – dávno z prevádzky vyradenom mlyne, mu nie je známe naprosto nič. Nepopiera, je možné, že motyky ukryla v mlyne bývalá majiteľka, ale popiera, že by o tom čokoľvek vedel. Napokon, pridelené mu služobné motorové vozidlo nepoužíval na nijaké cesty za radovánkami, na rozvážanie dámičiek, ako sa tvrdí v obžalobe. Považuje sa za človeka, žijúceho slušný, usporiadaný život, ak prekročil povolené množstvo spotrebovaného benzínu, tak to bolo pri návšteve svojej rodiny, ktorá bývala dlhý čas vo vzdialenom meste. Pritom vonkoncom nejde o mnohotisícové škody... Kapitalistom nikdy nebol ani nepochádza z miliónárskej rodiny. Už počas svojich štúdií sympatizoval s ľavicovým, komunistickým hnutím... Obvinenie, že šiel s puškou*



v ruke po boku četníkov proti demonštrujúcim robotníkom, ktorí sa od neho domáhali zvýšenia miezd, čo najrozhodnejšie odmieta... Pokiaľ ide o jeho vzťah k zamestnancom, bol vždy dobrý a priateľský... Do komunistickej strany vstúpil z hlbokého presvedčenia a do funkcie riaditeľa sa nijako nevotrel, poverili ho touto funkciou vysoké štátne miesta na odporúčanie Ústredného sekretariátu strany.“<sup>40</sup>

Mňačko mal stále pred očami výjav, keď Galan na otázku, či ľutuje svoje zločiny, sa priamo pozrel všetkým do tváre. Pohľadmi uhli iní. A na radu, aby sa nad sebou zamyslel a svoje previnenie olutoval, seabvedomo povedal, že nemá čo ľutovať, lebo sa nedopustil žiadnych zločinov.

Mňačko bol prvý, kto si vydýchol, keď najvyšší súd po niekoľkých mesiacoch zmenil rozsudok smrti na dvadsať rokov väzenia. Vtedy si povedal: „Sme prísni, nezvyčajne tvrdí, ale sme aj ľudskí. Ukázali sme, že za rozsiahlu sabotáž, vyvolávajúcu nepokoje medzi ľuďmi, môže byť zločinec odsúdený až na smrť. Potešil som sa, že rozsudok nebol vykonaný aj vzhľadom na moje referovanie o procese. Prípacom sa však ešte budem zaoberať. Navštívim vtedajších svedkov obžaloby. Dozviem sa, že mnohí z nich boli vystavení nátlaku a vypovedali ináč, ako chceli. Po šiestich rokoch dosiahnem podmienene prepustenie Ladislava G. U predsedu vlády vybojujem preňho slobodu. Budem jeden z tých, čo prípad dovedú pred komisiu prešetrojúcu porušovanie zákonov. Komisia oba rozsudky vyhlási za neplatné a určí, aby na smrť odsúdený bol súdený len za činy – už nie zločiny, ale činy – ktorých sa naozaj dopustil. Pred súdom bude stáť tretí raz pre tú istú vec, a súd ho odsúdi na sedem mesiacov odňatia slobody. Poslúchne moju radu a odvolá sa. V odvolacom konaní mu naparia práve toľko rokov, koľko si odsedel. Sedem a pol. Súd aspoň môže vyhlásiť, že obžalovaný si trest odpykal v celej výške. Budeme spoločne bojovať ďalej. Potrvá ešte zopár rokov, kým ho vtedajšie Prezídium Najvyššieho súdu neoslobodí vo všetkých bodoch obžaloby, kým jednoznačne nevyhlási, že došlo k zjavnému porušeniu zákona a obžalovaný je nevinný, kým nerozhodne, že ho za dlhoročné väzenie finančne odškodnia.“<sup>41</sup>

Bolo to aj Mňačkovo víťazstvo. Ale i poznanie, hoci draho vykúpené. Ako slúbil, dal si tú námahu a navštívil všetkých svedkov. Prvým bol sudca. Keďže ho dobre poznal, spýtal sa, či nenaleteli a či bol Galan naozaj zločincem. Zašiel aj za prokurátorom, ktorý ho rovnako nepresvedčil. Uveril až zamestnancom podnikového riaditeľstva, kde Galan kedysi šéfoval. Všetci tvrdili, že je to dobrý človek a práci sa rozumie ako málokto. Dokonca to hovorila aj upratovačka, ktorá na súde vypovedala proti riaditeľovi. Priznala, že jej slubovali hory doly, keď bude svedčiť proti nemu. A tým, ktorí sa chceli riaditeľa zastať, sa vyhrážali a zastrášovali ich. Mňačko navštívil aj povereníka, ktorý Galana vymenoval za riaditeľa. Lepšieho odborníka vraj

<sup>40</sup> MŇAČKO, L.: Oneskorené reportáže. Bratislava, LITA 1990, s. 24.

<sup>41</sup> MŇAČKO, L.: Siedma noc. Bratislava, Práca 1990, s. 96 – 97.



nepoznal, východné Slovensko si mohlo gratulovať, že malo takého riaditeľa v dôležitom podniku. A nie ho súdiť.

Krátko po procese sa začali diať zvláštne veci. Sudca požiadal o prepustenie z justície a za odmenu sa stal námestníkom kultúry. Mňačko tušil, že mu pri prvej návšteve všetko nepovedal, a preto za ním zašiel ešte raz. Nakoniec sa mu priznal, že v nedeľu večer mu zatelefonovali a oznámili, že ráno poletí do Košíc a na letisku mu strčili do ruky spis. Na preštudovanie mal necelú hodinu letu, posledný list vo fascikli bol rozsudok. Znel, trest smrti.

Mňačko sa k tomuto momentu po rokoch vrátil aj v našom rozhovore: „*Keď mi to spomínal, bol celý bledý a zmohol sa len na jednu otázku, čo by som urobil na jeho mieste? Odmietol by som rozsudok a celý prípad vrátil, alebo by som Galana odsúdil? Na svoju obhajobu mi pripomenul, že aj ja som napísal článok, hoci som mal pochybnosti. Tó isté vraj urobil aj on.*“<sup>42</sup>

S pocitom spoluviny sa Mňačko pustil do boja za človeka, ktorému niekoľkými riadkami ublížil. Galanovi však ublížili viacerí novinári (keby len tí) a nikto neurobil to, čo Mňačko. Ani len neprejavili záujem urobiť niečo na záchranu bezbranného človeka, o ktorom museli časom vedieť, že je nevinný. „*Vypisoval som listy najkompetentnejším osobám, klopal som na ich dvere, presviedčal som ich, že v Leopoldove sedí nevinný človek, odsúdený na dvadsať rokov väzenia. Nepochodil som raz, druhý raz, tretí raz... Šiel som do toho znovu.*“<sup>43</sup> A keď ho oslobodili, skromne poznamenal, že „*možno predsa mám na tom kúštiček zásluhy, že ho roku 1956 prepustili z väzenia*“.<sup>44</sup>

Mňačko neskôr sebakriticky napísal: „*Aj napriek tomu, že sa mi podarilo presadiť úplnú rehabilitáciu človeka, ktorému som svojou publicistickou činnosťou ublížil, zanecháva Galanov proces vo mne príchut hanby, najmä preto, že som sa nechal motivovať slepou vierou, a nie zdravým rozumom.*“<sup>45</sup>

Žiada sa mi uviesť ešte jedno vyjadrenie. Reportáž *Záhrada utrpenia* končí Mňačko slovami: „*posledným rozsudkom sprostili aj mňa veľkej viny*“.<sup>46</sup>

Spomínal som, že redakcia *Pravdy* akreditovala Mňačku aj na tretí proces, ktorý bol so Slánskym a ďalšími dvanástimi obžalovanými. Mňačko to odmietol z viacerých príčin, ale najdôležitejším dôvodom bolo, že o procesoch už vedel svoje a nechcel sa viac podieľať na nepravostiach. So Slánskym mal aj nepríjemnú skúsenosť z minulosti, keď na jednej redakčnej porade v *Rudom práve* v Prahe, kde po oslobodení robil

42 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom, 29. septembra 2003.

43 MŇAČKO, L.: Oneskorené reportáže. Bratislava, LITA 1990, s. 39.

44 Tamže.

45 MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In: Horúce témy. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 10.

46 MŇAČKO, L.: Oneskorené reportáže. Bratislava, LITA 1990, s. 43.

redaktora, mu pred všetkými povedal, aby držal hubu, lebo ho pošle do kriminálu. Odvtedy mal k nemu veľké výhrady. Proces mu však neželal, ale odmietol sa na ňom zúčastňovať ako novinár.

*„Slánsky bol pre mňa politický zločinec, ale nemohol som uveriť – a to aj na základe osobných poznatkov a skúseností – ani jednému z bodov obžaloby proti nemu. Občas siahnem po ‚protokole‘ o Slánskeho procese. Ide z tej lektúry ešte dnes hrôza a človeka chytá hanba a hnus.“*<sup>47</sup>

Ukázalo sa, že jeho rozhodnutie bolo správne. Bolo to ešte väčšie divadlo ako doterajšie procesy. Výsledkom boli rozsudky aké naša justícia dovtedy nepoznala – jedenástich popravili a traja dostali doživotie.<sup>48</sup>

V prvom rozhovore po novembri 1989 v slovenských novinách Mňačko na adresu politických procesov a Rudolfa Slánskeho povedal: *„Historiografii čaká obrovská a obludná robota, pretože bude treba vynormovať otázku viny a nevinu, odsúdených i popravených. Aká bola vina, povedzme Slánskeho? Slánsky predseda zaviedol teroristický systém utlačania a strachu, on bol jeho strojcom. Nemožno prejsť do druhého extrému a hovoriť, že boli iba obeť; obeťami boli tí, ktorí doplatili na justičné omyly. Tisíce ľudí súdili za činy, ktoré nespáchali, ale tolerovali zločiny, ktorých sa iní dopustili.“*<sup>49</sup>

*Jozef Leikert*

---

47 MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In: Horúce témy. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 11.

48 Proces s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským. Praha, Ministerstvo spravodlivosti 1953, s. 583.

49 *Literárny týždenník*, č. 51–52/1989.

## Dobré i zlé dni slovenskej vedy v časocho jej „lepších zajtraškov“

Po druhej svetovej vojne sa slovenská veda logicky stala integrovanou súčasťou politických zmien súvisiacich s komunistickým programom tzv. kultúrnej revolúcie. V dôsledku toho prešla, aspoň z hľadiska jej inštitucionalizácie, podobnými procesmi ako ostatné súčasti kultúrnej *nadstavby*, chápanej ako istý intelektuálny priestor dominantnej politickej ideológie – a ňou ovládanej spoločnosti – hlásiacej sa k pragmatickému materializmu (a napokon i k osobitému kultúrnemu realizmu).

Je všeobecne známe, že v komunistická kultúrna politika v kľúčových – a treba zdôrazniť najmä počiatkových, teoretických a programových – tézach sledovala celkom konkrétne a svojím spôsobom vyhranené požiadavky, ktoré na „svoju novú kultúru“ kládla. Kultúra sa mala dostať bližšie „k ľudu“, a to dvomi cestami. Po prvé, očakávalo sa, že prispôsobí svoju formálnu a obsahovú stránku perceptívnym možnostiam jej adresátov. *Ludovosť* znamenala jednoduchosť formy i obsahu; tá, prirodzene, modernému umeniu nikdy neškodila, pokiaľ ale neprešla do vnucovaného, prvoplánového socialistického realizmu. Po druhé, tieto požiadavky smerovali k pragmatickému sprístupneniu kultúry širokým vrstvám prostredníctvom symbolických cien vstupeniek, kníh, knižníc, bezplatného vzdelávania a pod. Takto chápaná *demokratickosť* mala priniesť rovnaké možnosti pre všetkých.

Politické úlohy kultúry ako významného činiteľa propagandy videli nastupujúce elity v *prevýchove* občanov, novému režimu ideologicky oddaných a poslušných. Kým vo väčšine oblastí kultúry sa ideologické hranice sformulovali relatívne jasne a rýchlo, čo sa týka vedy už z jej samotnej podstaty vyplývala nevyhnutnosť modifikovaného prístupu a osobitá metodika jej ideologického riadenia.<sup>1</sup>

Veda, hoci bola vždy integrálnou súčasťou vzdelania i kultúry, mala – na rozdiel od ostatných spoločenských oblastí – svoje špecifické postavenie a úlohy, ktorými presahovala najmä duchovný, civilizujúci rozmer charakteristický pre kultúru. Vyžadovala nadštandardné nároky na intelektuálny potenciál, špecifické ľudské danosti, ale zároveň, ako žiadna iná z kultúrnych sfér, veľmi úzko a priamo súvisela s praktickými sociálnymi otázkami ekonomiky a hospodárstva spoločnosti, s realizáciou jej vedecko-technického rozvoja, ale aj s každodenným životom jej obyvateľov, s ich životnou úrovňou i možnostami realizovať svoje schopnosti a ciele.

<sup>1</sup> Podrobnejšie pozri BRŮŽEK, M.: *Teorie kultury*. Praha 1984, s. 96 – 108

Ak si aj nastupujúca komunistická elita slovami svojho prominentného protagonistu, novinára Ladislava Mňačka, myslela, že stačí „*vyhrať a potom to bude už len jarná prechádzka do komunizmu*“,<sup>2</sup> realita vládnutia prinášala novú kvantitu i kvalitu neočakávaných prekážok a problémov. Ovládnutie kultúry najprv prostredníctvom zoštátnenia jej majetku, cez elimináciu súkromného podnikania, až po vytváranie politicky riadených umeleckých zväzov prichádzalo síce postupne, ale prakticky hneď od skončenia 2. svetovej vojny. Razantnejšiu podobu však dostalo až po februári 1948, teda po prevzatí moci československými komunistami. Ak aj dovtedy komunistickí agitátori a predstavitelia ľavicovej inteligencie sľubovali predstaviteľom kultúrneho života a umelcom sociálne a materiálne istoty, už krátko po politickom prevrate, 11. apríla 1948 na prvom celoštátnom Zjazde národnej kultúry v Prahe, ktorý mal demonštrovať súzvuk kultúry s novým vedením štátu, Klement Gottwald vyhlásil, že ľudová demokracia sa o „svoju“ inteligenciu postará a bude mať také postavenie, aké zodpovedá jej významu. Trval však na kultúre zrozumiteľnej a odmietol kultúru určenú niekoľkým „výlučným jednotlivcom“. Proklamoval podporu výchove vlastnej inteligencie „nového typu“, ktorá mala vzísť z robotníckej triedy.<sup>3</sup> A tak, po relatívne krátkom období politického zápasu ešte konkurujúcich si politických síl a etablovania sa novej moci, prišlo k postupnému systematickému a premyslenému ovládnutiu celej kultúrnej sféry vo všetkých jej oblastiach a vrstvách.

Jednou z metód – a treba povedať, že veľmi praktickou a taktickou – bolo jej ekonomické ovládnutie. Začalo to už pred voľbami roku 1946, keď komunisti, v snahe získať si hlasy umelcov, im sľubovali finančné zabezpečenie, vytvorenie lepších materiálnych podmienok, a to všetko pri zárukách zachovania slobody tvorby. Ekonomické páky sa stali prirodzenou a v podstate pozitívnou súčasťou tohto rozporuplného procesu.

Takou bol aj program dobudovania inštitucionálnej základne kultúry, jej tzv. materiálno-technické zázemie. Šlo nielen o divadlá, školy, kiná či ľudové osvetové zariadenia. Neoddeliteľnou súčasťou tohto procesu bol aj záujem vytvoriť na Slovensku vedecké centrum, ktoré by personálne i systémovo koncentrovalo celý základný spoločenskovedný a technický výskum. Táto predstava sa inšpirovala, ako zvyčajne, najmä sovietskym vzorom, ale obdobný trend prebiehal aj v iných krajinách, hoci predsa len v politicky odlišných podmienkach.

<sup>2</sup> Podrobnejšie pozri LONDÁKOVÁ, E. : Slovenské predjarie. Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956 (a po ňom). In.: Česko-slovenská historická ročenka, 1998, s. 209.

<sup>3</sup> LONDÁKOVÁ E.: Die Kulturpolitik in der Periode 1945 – 1989. In: Die Bildungs-, Wissenschafts- und Kulturpolitik in der Slowakei 1945 – 2004. Ed. Beata Blehova – Peter Bachmaier. Frankfurt am Main 2004, s.184.

Slovenská veda vstupovala do svojej novej, „komunistickej“ éry v relatívne nedoriešenej, resp. neúplnej podobe. Pôvodne existujúca skôr individuálne a na spoločnej úrovni,<sup>4</sup> dostala po prvý raz inštitucionalizovanejší charakter až uznesením snemu Slovenskej republiky 2. júla 1942 o *Slovenskej akadémii vied a umeni* (SAVU). Tejto inštitúcii však chýbal širší odborný záber. Generujúc jednosmernosť zdedenej vedeckej činnosti na území Slovenska, zastrešovala len niektoré z tzv. humanitných vied. Jej „akademické“ zameranie bolo ovplyvnené aj ďalšou, nie bezvýznamnou skutočnosťou: na Slovensku po vzniku prvej Československej republiky, stále chýbala pre rezervovaný postoj českých vládnych kruhov – a to aj napriek vytrvalému úsiliu slovenských politických a kultúrnych elít – adekvátna vzdelávacia sieť odborných škôl rôznych stupňov, vrátane technickej vysokej školy. Návrh na takúto školu vznikol síce roku 1937, ale realizovaný bol až v Slovenskej republike (prvá prírodovedecká fakulta na pôde Univerzity Komenského bola založená roku 1940). Chýbajúce exaktné a prírodovedecké disciplíny, ktoré sa pre vedecko-technický rozvoj slovenskej spoločnosti zdali nevyhnutnými, len čiastočne saturovali také ústavy ako archeologický, meteorologický, geologický, astronomický a pod., ktoré sa však etablovali až v čase 2. svetovej vojny.

Do nového obdobia vstupovala slovenská vedecko-výskumná základňa síce s tradíciou, ktorá siahala do prvej polovice 18. storočia (názov slovenská akadémia vied použil po prvý raz Andrej Kmeť v 19. storočí). Odvtedy sa však nielenže nerozvinula a ostala roztrieštená, ale v nastupujúcej etape bola navyše zatažená kompetenčnými, resp. konkurenčnými spormi medzi Maticou slovenskou (MS) a SAVU. Chýbali aj vysoké školy umeleckého zamerania, ktoré by poskytli kvalitnú výchovu a pedagogické vedenie v oblasti výtvarnej, hudobnej, tanečnej, filmovej a pod.

Je preto symptomatické, že nastupujúca inteligencia, ktorá sa do novodobej slovenskej histórie právom zapísala ako „zakladateľská“, získala zodpovedajúce vzdelanie zväčša v Čechách,<sup>5</sup> resp. v zahraničí a dostala tento úctyhodný prívlastok najmä preto, že na seba prevzala bremeno „budovania“ modernej slovenskej spoločnosti. Za jednu z priorít považovala nielen dôsledné a skutočne nevyhnutné doriešenie komplexného systému vzdelávania, ktoré by prechádzalo naprieč celým sociálnym spektrom ešte stále rurálnej a pauperizovanej krajiny, ale aj materiálne a inštitucionálne dobudovanie kultúrneho zázemia.<sup>6</sup> Povereník školstva a osvetu, básnik Ladi-

4 Ambíciu prekročiť hranice buditeľskej a kultúrno-osvetovej činnosti nie najúspešnejšie riešila aj Matica Slovenská (MS).

5 KOVÁČ, D.: Kolejáci. Bratislava 1990, s. 5.

6 Bližšie pozri NOVOMESKÝ, L.: Naša kultúrna revolúcia. Výchova socialistického pokolenia. 1949. Nový duch – novej školy. Bratislava 1974, s. 87.

slav Novomeský, vo svojich súdobých vystúpeniach analyzoval a vysvetľoval predovšetkým školské a vzdelávacie problémy slovenskej kultúry. Veda sa v nich spočiatku objavovala skôr sporadicky.<sup>7</sup>

Hoci problémy vedy nemali na prvý pohľad taký akútny, aktuálny a zároveň širokospektrálny záber ako školská edukácia, už rok po vojne sa do rezolúcie 2. zjazdu umeleckých a vedeckých pracovníkov v Bratislave dostal – okrem návrhu na zriadenie druhej vysokej školy technickej v Košiciach – aj zámer rozšíriť SAVU o výskumné ústavy prírodovedného, matematického a technického zamerania a vybudovať pre ne adekvátne materiálno-technické, organizačné a personálne zázemie.<sup>8</sup> Umelecká a vedecká rada iniciovala aj registráciu tých slovenských vedcov, ktorí sa mohli preukázať aspoň jednou pôvodnou monografickou vedeckou prácou. Napriek tomu, že dôslednejším kritériám nezodpovedalo ani 50 % evidovaných, táto akcia – prvá svojho druhu – priniesla istý prehľad o situácii a stave súdobej slovenskej vedeckej základne. Potvrdila tiež výraznú takmer 40 % prevahu spoločenských vied a takmer 30 % zastúpenie medicínskych vied.

SAVU sa zároveň musela vysporiadať aj so svojím pôsobením počas Slovenskej republiky. Stalo sa tak prijatím nového zákona č.22/1946 Zb. z 22. 2. 1946, ktorý akadémiu zrušil a zároveň ju nanovo definoval ako najvyššiu organizačnú vedeckú inštitúciu na Slovensku. Napriek tomu sa spočiatku jej vedecko-výskumná základňa rozširovala dosť pomaly a jej personálne obsadenie v podobe minimálneho počtu vedeckých pracovníkov sa významne nezmenilo.

Po období všeobecných verbálnych deklarácií a váhavého, skôr príležitostného zakladania nových výskumných ústavov podľa aktuálnych požiadaviek a potrieb „praxe“, nastúpila na prelome 40. a 50. rokov etapa radikálnejších zmien. Nový režim sa pokúsil vniesť do vedeckého výskumu systém, prehľadnú štruktúru a funkčnejšiu organizáciu, ale zároveň ho definitívne podriadil svojim predstavám o vede a jej úlohách. Predovšetkým šlo o koncentráciu výskumu do jednej organizácie a zároveň eliminovanie iných, spolkových či dokonca súkromných foriem vedeckého bádania. Z dvoch konkurujúcich si inštitúcií – Matice slovenskej a SAVU – režim dal prednosť druhej, a to napriek tomu, že v tom čase mala MS porovnateľný potenciál a rovnako vážnu ambíciu byť slovenským vedeckým centrom. Hranice síce uznávané, ale najmä osvetovo-kultúrnej ustanovizne neprekročila MS nielen roku 1948, keď jednoduché nariadenie jej odbory zrušilo a presunulo do SAVU, ale ani o desaťročia neskôr, keď sa sama – v snahe opäť nadobudnúť zašlý význam a vážnosť – pokúsila

7 NOVOMESKÝ L.: Slovenské kultúrne problémy. Prejav na Zjazde národnej kultúry v Prahe prednesený 11. apríla 1946. In: Kováč, D.: c. d., s. 171.

8 GREŠÍK, L.: Slovenská kultúra v revolúcii (1944 – 1948). Bratislava 1977, s.156.

napodobniť tento postup a včleniť niektoré špičkové spoločenskovedné pracoviská Slovenskej akadémie vied (SAV) pod svoje gestorstvo.

Vráťme sa však k meandrom slovenskej vedy v minulom storočí, v ktorom absolvovala rozporuplný, ale na druhej strane aj neobyčajne dynamický vývoj. Tento vývoj sa odohrával nie na pozadí, ale ako imanentná súčasť konkurenčného zápasu dvoch politicky, ideologicky, vojensky a ekonomicky odlišných systémov. Západ, ktorý včas pochopil význam vzdelania a vedy, začal úspešne využívať plody vedecko-technického rozvoja. Prírodzene, bez toho, aby sme si robili ilúzie, tu aj naďalej medzi hlavné hnacie sily patrilo často bezbreho dotovaný vojenský „obranný“ priemysel, ktorý koncentroval najlepšie „mozgy“ a úspešne rozvíjal tajné technológie. To však nebolo len špecifikum Západu.

Postupná zmena priorít prebudila aj za tzv. železnou oponou, t. j. v štátoch socialistického tábora, zvýšený záujem vládnucich elít o vedu. Pre niektorých sa otvoril úplne nový pohľad na jej význam a možnosti pri technickom napredovaní spoločnosti. V takejto atmosfére sa staronové koncepcie organizácie vedy presadzovali preda len lepšie, rovnako ako aj rozsiahlejšie investície do jej materiálnej a personálnej databázy.

Nešlo tu ešte, samozrejme, o vysoko technologicky sofistikovanú vedu, ale aspoň o organizovanejšiu a systémovejšiu základňu pre prešlapujúcu a stále neúplnú vedecko-výskumnú základňu, o vytvorenie *predpokladov* na seriózný rozvoj vied, čo bol aj prípad Slovenska. Aj tu začalo byť jasné, že do vedy sa musí investovať, riešiť nielen jej organizáciu a koncepciu, ale aj výstavbu nových, moderne vybavených vedeckých centier.

V júni 1953 sa SAVU pretransformovala na Slovenskú akadémiu vied (SAV) a Zbor povereníkov menoval jej najvyšších funkcionárov. Vznikajúca sieť prírodovedeckých a technických pracovísk však stále nestačila na obsiahnutie celej šírky výskumných oblastí a tém. Tomuto trendu zodpovedal aj nárast počtu pracovníkov akadémie. Kým SAVU mala po vojne 44 pracovníkov a z toho iba 15 vedeckých, pred konštituovaním SAV ich mala už trojnásobok. SAV zastrešila niektoré novovzniknuté a rezortné pracoviská, a tak sa počet jej zamestnancov v 35 ústavoch (rok 1953) zvýšil na 584, avšak vedeckí pracovníci z nich tvorili len niečo cez 27 %. S výstavbou laboratórií a prevádzkových priestorov sa nepomer zastúpenia vedcov a ostatných pracovníkov akadémie ešte zväčšoval.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Z akadémie sa stal v 80. rokoch kolos so 4 622 zamestnancami, z ktorých bola iba necelá jedna štvrtina evidovaná v stave vedeckých pracovníkov rôznych kvalifikačných stupňov.

Záujem režimu o rozvoj vedy bol teda evidentný a v tomto čase aj veľkorysý, v skutočnosti však výrazne utilitaristický. Ak mal obstáť v konkurenčnom zápase s obávaným Západom a s jeho východiskovým náskokom, mal čo robiť.

Vo vtedajšom svete totiž procesy vedecko-technickej revolúcie a jej prechod do štádia automatizácie, hľadania nových biotechnológií a prvé snahy o rozvoj nových informačných systémov vplývali na plynulý prechod industriálnej spoločnosti do jej postindustriálneho štádia. V 50. rokoch, keď sa uvažovalo ako ďalej, vo verejnosti populárni teoretici sa pokúšali koncentrovať najlepšie skúsenosti s filozofickým pohľadom do budúcnosti. Rozvíjali myšlienky o možnostiach a metodike ekonomickej prosperity spoločnosti bez sociálnej revolúcie, vychádzajúcej skôr z rozvoja výrobných síl, techniky a vedy, z dokonalejšej organizácie a riadenia výroby.

Veda teda mohla na prvý pohľad z danej situácie ťažiť. Zápas – mediálny a ekonomický – dvoch antagonistických politických systémov sa v druhej polovici 50. rokov pomaly presúval do oblasti hospodárskeho rastu a vysokej životnej úrovne pre čo najširšie vrstvy obyvateľstva. Kapitalizmus sa v snahe eliminovať potencionálne rozkladný vplyv komunizmu, usilovne propagujúceho svoje úspechy v sociálnom rovnostárstve, pokúsil pacifikovať latentnú nespokojnosť vlastného obyvateľstva. Dialo sa tak neobyčajnou pozornosťou, ktorú venoval rastu jeho životnej úrovne, a to v takom rozsahu ako azda nikdy predtým. Bol ochotný podeliť sa o zisk a zo schopných robotníkov a majstrov vytvoril triedu stredných technických „kádrov“, ktorým dal dobré platy, lacné vzdelanie a životnú úroveň stredných vrstiev. Motivoval príslušníkov slabších sociálnych vrstiev v ich zvýšenom záujme o vzdelanie, ktoré významne liberalizoval, čo sa prejavilo v dynamicky rastúcej štatistickej krivke vzdelania novej generácie 60. a 70. rokov.<sup>10</sup>

Podľa všeobecnej teórie vedecko-technickej revolúcie je za jedno z hlavných kritérií posúdenia jej kvality považovaný rast investícií (do priemyslu, do vzdelania) a ich podiel na národnom dôchodku. Je to súčasť cesty, ktorá vedie od vývinu k zrelosti, kedy hospodárstvo preukazuje schopnosť prerásť svoj pôvodný priemysel, dokonale exploatovať poznatky vedy a techniky a dospieť až po takú stabilizáciu hospodárskeho rastu, ktorej významnou súčasťou sa stáva etapa „hromadnej spotreby“. Tá potom ďalej vyvoláva zvýšené nároky na vývoj nových technológií, vedecko-technický rozvoj a aktivuje ďalší posun ekonomiky.<sup>11</sup> Presne to bola cesta, ktorú koncom 50. rokov nastúpili krajiny za „železnou oponou“ a vďaka ktorej dostala nielen veda, výskum, ale aj vzdelanie a kvalifikácia nové impulzy, nový význam a nové perspektí-

<sup>10</sup> HOBBSAWM, E.: Věk extrému. Krátké 20. století 1914 – 1991. Praha 1998, s. 304.

<sup>11</sup> KORČEK, L.: O teóriách transformácie kapitalizmu. Bratislava 1972, s. 108 – 123.



vy, aby sa už v 60. rokoch dostavili evidentne pozitívne (ale aj negatívne) výsledky tejto etapy *modernizácie*.

Rozdielne vnímanie týchto procesov vyplývalo aj zo skutočnosti, že kým úloha investícií v tzv. socializme spočívala v rozširovaní výrobných kapacít, kapitalizmu slúžili na zvýšenie efektívneho dopytu. Za rozhodujúci stimul ekonomiky považoval dopyt a spotrebu na voľnom konkurujúcom si trhu. Aj marxistická teória socializmu definovala rozvoj výrobných síl a výrobných prostriedkov ako priamo spätý s rozvojom vedy. Tento zložitý vzťah skoncentrovala do pragmatickej a zrozumiteľnej tézy charakterizujúcej vedu ako *výrobnú silu*. Avšak na rozdiel od prudko napredujúceho kapitalizmu, socializmus zaznamenal už v tomto období problémy hospodárskeho rastu, veľkej rozostavanosti, pravidelné výpadky základných tovarov na trhu. Veda a jej podhubie – vzdelávanie – dostali nový spoločenský akcent. V porovnaní s váhavými začiatkami, keď mnohí ignorantskejší príslušníci vládnucej elity vnímali vedu ako vcelku málo užitočnú činnosť skupinky intelektuálov, ktorú nebolo nikde vidieť, nedala sa spočítať ani fyzicky uchopiť, stala sa zrazu významným činiteľom rozvoja výrobných síl a následne aj tzv. spoločenského pokroku.<sup>12</sup>

Komunistami riadená veda to však nemala také jednoduché. Riešila nielen existenčné problémy materiálno-technického vybavenia, či tzv. ľudských zdrojov, ale aj nedostatku tradície a intelektuálneho dedičstva. Navyše, bez ohľadu na nespornú podporu rozvoja vedy na Slovensku, ju od 50. rokov zväzovala štátna ideológia, ktorá do nej vniesla silné politikum. Vedci sa neposudzovali len podľa profesionálnych schopností, ale najmä podľa politickej angažovanosti a oddanosti štátostrane. Takzvaná „socializácia“ kultúry vo všetkých jej oblastiach sa nevyhla ani veda. Ideológia obmedzovala slobodu vedeckého bádania predovšetkým v spoločenskovedných disciplínach, ktoré museli vynechávať celé historické, etnografické alebo právnické kapitoly, respektíve prepisovať ich tak, ako sa to hodilo vládnucej elite a obrazu, ktorý o sebe chcela vytvárať. Napokon už samotná akadémia ako inštitúcia bola od začiatku kópiou sovietskeho modelu nastaveného tak, aby bola plne podriadená jedinej vládnucej politickej strane, ktorá by ju mohla paralelne kontrolovať a riadiť od najnižšieho stupňa po najvyšší.

Sovietska veda mala svojho času vo svete rešpekt a dobré meno a jej štruktúra zrejme slovenskej vede neuškodila. Čo jej uškodilo, bolo povinné implantovanie rôznych pseudovedeckých (Lepšinských či Lysenkových) a iných odborne pochybných teórií, vytrvalé odmietanie kybernetiky, ktorá dostala hanlivý prívlastok „pavedy“,

<sup>12</sup> LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In.: LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002, s. 163.

sociológie a dlhé roky aj psychológie, tabuizovanie prieskumov verejnej mienky a deformovanie štatistiky. Filozofia a politológia sa pohybovala iba v prísne limitovanom priestore marxisticko-leninskej ideológie. Samostatnou kapitolou bolo „kádrovanie“ vedcov podľa pôvodu, politickej či triednej príslušnosti ich predkov či viero- vyznania. Na vedecký výskum negatívne vplývalo aj jeho izolovanie od poznatkov svetovej vedy. „Komunistickí“ bádatelia sa nemohli dostať k zahraničným periodikám, ich komunikácia so svetovou vedeckou komunitou, pre výskum technických či prírodovedeckých disciplín takmer nevyhnutná, bola výrazne obmedzovaná a kontrolovaná. Absencia výučby cudzích jazykov v školskom systéme, všeobecne a zámerne nízka úroveň ich znalosti a používania ešte viac komplikovala kontakt s ostatným vedeckým svetom.

Ďalším neuralgickým bodom pri etablovaní akadémie bola otázka jej pozície v československom vedeckom kontexte. Nevznikla vo vzduchoprázdne, ale v reálnom štáte, v ktorom sa majoritný národ, tak ako v ostatných oblastiach života spoločnosti, snažil presadzovať svoje predstavy o fungovaní a cieľoch vedeckého bádania aj na Slovensku, ktoré považoval za svoju neoddeliteľnú súčasť. Česká veda bola zrelšia, mala dlhšiu tradíciu a bohatšie zázemie, viac „už zabehaných“ vedeckých inštitúcií.<sup>13</sup> Ambície založiť na Slovensku samostatnú inštitúciu – vedecké centrum, stroškotali na nekompromisnej predstave českej strany zjednotiť už existujúci výskum v jednom administratívnom celku. Centralistické tendencie prevládli aj v tejto oblasti. SAV sa stala súčasťou Československej akadémie vied (ČSAV), založenej rok pred slovenskou akadémiou (v októbri 1952), do ktorej kompetencie patrilo riadenie základného výskumu vo všetkých relevantných vedeckých disciplínach. Pôsobenie SAV v ČSAV prvé desaťročia pravidelne narážalo na hrany niektorých odlišných predstáv o riadení, financovaní, kompetenciách a prioritách týchto inštitúcií vrátane aplikácie asymetrického modelu v hierarchii ČSAV.<sup>14</sup>

Akadémia nastúpila cestu rozvoja prírodných, technických a chemicko-technologických odborov. V tomto období mala veda všestrannú celoštátnu podporu, čo sa prejavilo aj na investíciách do nej. Kým roku 1948 sa na slovenskú vedu preinvestovalo 15 mil. Kčs, roku 1955 to už bolo 70 mil. Kčs a roku 1965 134 mil. Kčs (v Čechách dokonca 609 mil. Kčs).<sup>15</sup> Investovalo sa však najmä do prírodných a technických vied, za ktorými v tomto smere spoločenské vedy zaostávali. Tento stav pretrvával

<sup>13</sup> Pozri MOROVICS, M.: Die Hauptprobleme der Wissenschaft und Forschung in der Periode 1945 – 1989. In: Die Bildungs-, Wissenschafts- und Kulturpolitik in der Slowakei 1945 – 2004, s. 133.

<sup>14</sup> LONDÁKOVÁ E.: O kľúčových obdobiach slovenského kultúrneho vývoja po roku 1945. In.: Historické štúdie 41. Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava 2000, s. 237.

<sup>15</sup> Slovenský národný archív Bratislava (SNA), ÚP SNR, kart. č. 912, 12. schôdza kultúrneho a osvetového výboru.

v 50. i v 60. rokoch napriek tomu, že na začiatku 60. rokov spoločenské vedy svojim vyše 38 % zastúpením zaujímali na vrchole vedeckovýskumnej štruktúry výrazné miesto. Technické odbory predstavovali v tom čase 24,9 % vedeckovýskumnej základne. V polovici 70. rokov došlo ale k obratu a zastúpenie humanitných vied v celkovom objeme vedeckovýskumnej základne predstavovalo už len 16 %. Tento reálny pokles bol výsledkom relatívneho nárastu technických odborov, z ktorých najväčší priestor – 33 % – zaujali najmä biologické a lekárske vedy.<sup>16</sup> Podľa celkovej kvantitatívnej bilancie nastal rozmach vedeckovýskumnej základne na Slovensku už v 60. rokoch. Počet ústavov, kabinetov a laboratórií sa zvýšil z 35 roku 1953 na 43 roku 1965. Celkový počet pracovníkov v SAV narástol zo 478 na 1 585 ľudí.

Tento vývoj, nepochybne cielený a žiaduci, mal však aj odvrátenú stranu. Sprewádzal ho nielen spomenutý kvantitatívny útlm spoločenských vied, ale aj ich politické podriadenie propagandistickej predstave o minulosti a budúcnosti i postupné spoločenské nedocenenie. Vytrvalé utilitaristické preferovanie technických disciplín hrozilo postupnou technokratizáciou nielen vied, ale prejavilo sa aj v školstve, ako základni doplňujúcej personálne stavy vedeckých inštitúcií.

Školstvo vychovávalo a pripravovalo mladú generáciu vedcov, no zároveň bolo aj adresátom vedy, ktorej poznatky malo účinne aplikovať v predpokladanej rastúcej kvalite výučby. Na všetkých stupňoch školy, zvlášť na vysokých školách a univerzitách, malo odovzdať svojim absolventom pokiaľ možno najnovšie, resp. aktuálne vedecké poznatky. Pritom práve v škole dochádzalo omnoho rýchlejšie k útlmu tzv. humanitných predmetov, čo však vyplývalo z iného charakteru tejto kultúrnej sféry. Zásahy do školských osnov sa totiž diali promptnejšie ako sa konštituovali a budovali nové ústavy. Už od polovice 50. rokov bola výučba limitovaná zrušením humanitne orientovaných klasických gymnázií, ale aj redukciou a ideologickou úpravou spoločenskovedných predmetov na ostatných typoch škôl. Namiesto „mŕtvych“ jazykov, ktoré sprostredkovali múdrosť starých civilizácií, sa zaviedla povinná ruština, základy práva a filozofie nahradila občianska výchova k oddanosti režimu. Z dejepisu boli vymazané politicky nepriechnodné osobnosti i udalosti a tie, čo mohli zostať, sa upravili do podoby vyhovujúcej predstavám vládnucej politickej moci.

Koncom 50. rokov sa rozbehol program *Užšieho spojenia vedy, školy, kultúry... so životom a spoločenskou praxou*. Takéto „užšie spojenie“ sa očakávalo aj od jedinej prípusťnej marxisticko-leninskej filozofie a jej účinnejšej infiltrácie do spoločenského vedomia v *Správě o súčasnej situácii vo filozofii* z marca 1959. Tretí zjazd českosloven-

<sup>16</sup> LONDÁKOVÁ E.: Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. In.: LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, s. 297.

ských historikov si v septembri toho istého roku vytýčil úlohu zásadným spôsobom spojiť vedeckú prácu „s politicko-výchovnými otázkami budovania socialistickej spoločnosti“.

XI. zjazd KSCĽ oficiálne zdôraznil význam a úlohu technických a prírodovedných disciplín v ďalšom rozvoji spoločnosti tak, aby zabezpečili „predstih vedy pred potrebami spoločnosti“. Na toto zadanie reagovalo X. valné zhromaždenie SAV v novembri 1958, ktoré vytýčilo základné smery rozvoja slovenskej vedy do roku 1965. Nová koncepcia vedy sa orientovala na „proporcionalitu v rozvoji jednotlivých vedných disciplín, výstavbu vedeckého centra, výchovu mladých vedeckých pracovníkov, prehlbovanie spojenia vedeckého výskumu s praxou... [a]... také zameranie vedeckovýskumných plánov, ktoré by v čo najväčšej miere pomáhali národnému hospodárstvu pri socialistickej výstavbe“.<sup>17</sup>

Začala sa prvá etapa výstavby prírodovedných výskumných ústavov v Bratislave – Patrónke. Roku 1960 sa projekčne pripravila druhá etapa výstavby ústavov určená pre technické disciplíny. Vedecko-technická revolúcia na Slovensku sa tak mohla začať.

Ústredným problémom, ktorý čakal plánovitý, centrálné riadený vedecko-technický rozvoj v jeho prepojení na hospodársku a spoločenskú prax, bola praktická realizácia proklamovanej „premeny vedy na výrobnú silu“. V jej prvoplánovom chápaní šlo o zavádzanie najnovších a originálnych vedeckých poznatkov do výrobného programu podnikov s cieľom zvýšiť ich produktivitu, schopnosť konkurencie a odbyť tak, aby mohla následná a očakávaná prosperita spätne pôsobiť na podporu a rozvoj vedy. Takto akosi formulovala strana svoje predstavy o úlohe technických vied v rozvoji národného hospodárstva, ktoré predložila v decembri 1961 v dokumente *Zvýšenie úlohy vedy a techniky v rozvoji výrobných síl ČSSR*.<sup>18</sup>

Bolo to však mechanické chápanie úlohy a hlavne možností technických vied, ktoré napríklad nedostatočne reflektovalo rozlíšenie a akceptovanie úloh základného a aplikovaného výskumu. Bežne sa zamieňali, ale v skutočnosti ich slabá koordinácia brzdila zavádzanie technických noviniek, resp. inovácií do výroby. Nezanedbateľným limitujúcim faktorom však boli aj adresáti vedy – jej „konzumenti“ – fabriky a prevádzky, ich možnosti a ochota aplikovať nové výrobné postupy a niesť riziko nesplnenia výrobného plánu, ktorý bol základnou povinnosťou každého tzv. socialistického podniku. Mnohé z nich na to jednoducho neboli dostatočne vybavené (technicky ani personálne), na realizáciu sporadických pokusov chýbali mimorozpočtové

<sup>17</sup> Zprávy Československé historické společnosti, 5. 1. 1962, Praha 1962.

<sup>18</sup> SNA, ÚP SNR, kart. č. 912, 12. schôdza kultúrneho a osvetového výboru.

finančné prostriedky. Ale čo bolo hlavné – chýbala osobná motivácia, trh a konkurencia ako hlavné činitele, iniciujúce požiadavky na vedu a ochotu jej výskum zaplatiť.

Pri častých kritických hodnoteniach nedostatočnosti vedeckých výstupov realizovaných v praxi sa jednoducho nezohľadňovala skutočnosť, že ich úspešnosť závisí aj od absorpčnej kapacity a kvality konzumentov vedy. Za jednu zo základných podmienok tejto absorpčnej kapacity sa považovala východisková technická úroveň priemyselných podnikov, dosiahnutý stupeň ekonomiky riadenia a vysoký podiel kvalifikovaných odborníkov pracujúcich v oblastiach potencionálnych príjemcov nových výsledkov výskumu a vývoja. Socialistické podniky však trpeli pasivitou spôsobenou centrálnym plánovaním a riadením, dlhoročnou prevahou a neskôr rezíduami extenzívnej hospodárskej politiky, nedostatočnou úrovňou ekonomickej a technickej integrácie a pod.

Ak sa predpokladalo, že pracné prípravy mal korunovať spomenutý, často citovaný a popularizovaný dokument *Zvýšenie úlohy vedy a techniky...* a naštartovať aktívnejší prístup všetkých zložiek spoločnosti na jej modernizáciu cestou vedecko-technickej revolúcie, realita bola oveľa zložitejšia. Netrpezlivým organizátorom pokroku sa zdalo, že výsledky nezodpovedajú úsiliu a prostriedkom, ktoré sa naň vynaložili. Nепреjavovali sa výraznejším spôsobom ani v raste národného hospodárstva, a tak sa začali hľadať príčiny, adresne pomenované dôvody a vinníci. V rôznych súdobých článkoch frekventovaných periodík sa hľadali v nedostatočnej koordinácii základného a aplikovaného výskumu, v disproporciách „plánovania vedy“, čo bola jedna zo socialistických špecialít. Tzv. štátny plán základného výskumu sa po prvý raz použil roku 1957 a mal obsahovať podrobný plán vedecko-výskumných úloh na budúce päťročnice. Aj keby sa chápal ako prognóza, hlavný smer, ktorý by bol súčasťou konkrétnej hospodárskej koncepcie a jej ďalšej špecializácie, mal by skôr hypotetickú hodnotu, a to najmä v technických či prírodovedných disciplínach. Vnímal sa však ako istá konkrétna a záväzná dogma, ktorej nesplnenie mohli sprevádzať – a väčšinou aj sprevádzali – sankcie zo strany štátu a hlavne straníckych orgánov.

„Odrhnutosť“ vedy od praxe teda pokračovala, ale k otázkam zlepšenia ich vzájomného prepojenia mala svoje argumenty aj samotná vedeckovýskumná základňa. Tá reagovala na kritiku množiacimi sa hlasmi, ktoré konštatovali, že v skutočnosti im prax nielenže „*neťahá hotové vedecké výsledky z rúk*“, ale ani neprejavuje žiadne nadšenie z ponúkanej iniciatívy vedeckých inštitúcií zaviesť najnovšie výdobytky vedy do výroby.<sup>19</sup> A to ani v prípade, keď vedci majú svoje výsledky odskúšané v poloprevádzke, a teda sú evidentne realizovateľné. J. Auerhan v citovanej monografii spomí-

<sup>19</sup> AUERHAN, J.: Věda dneška a zítřka. Praha 1964, s. 8.

na riaditeľa Fyzikálneho ústavu SAV, ktorý si roku 1963 sťažoval, že jeho ústav už pred tromi rokmi dokončil a v skúšobnej prevádzke aj pokusne overil fotoodpory nového typu, ktoré mali všetky súdobé svetové parametre. No namiesto toho, aby sa vyrábali a vyvážali, on už tri roky chodí, prosí, presvedča a zháňa výrobcu. Nepodarilo sa mu to napriek ochote ústavu poskytnúť skúšobnej výrobe vlastnú prevádzku. Tento prípad, bohužiaľ, nebol ojedinelý, ale naopak, mnohé podobné skúsenosti prevažovali.

Ešte horšiu a depresívnejšiu skúsenosť absolvovali československí vynálezovia. Volanie po nových tvorivých vynálezoch, po iniciatíve samotných pracujúcich vo výrobe bolo široko medializovanou iniciatívou, v ktorej štát vyzýval pracovníkov z priemyslu i poľnohospodárstva, aby nečakali len na to, čo prinesie vedecký výskum, ale aby sami zo svojej praxe prinášali novátorské riešenia, premýšľali o zlepšeniach a inováciách výroby, ktoré by zvýšili kvalitu výrobkov i produktivitu a zefektívnili riadenie výroby. V praxi však vynálezovia ako jednotlivci zápasili s ešte väčšou ľahostajnosťou podnikov a nebolo neobvyklé, že s hľadaním výrobcu a doslova zápasom s byrokraciou strávili viac času a energie ako s vynájdением samotného vynálezu. Inak na tom neboli ani protagonisti zlepšovateľského hnutia, ktorých bilancia úspešnosti pri realizácii ich nápadov bola dostatočne výrečná. Za 27 rokov existencie tohto hnutia sa zaevidovalo a odsúhlasilo 1,1 mil. návrhov; z nich sa realizovalo 557.<sup>20</sup>

Situácia v ekonomickej sfére, v ktorej prirodzene existovali aj svetlé príklady a výnimky, bola teda v krikľavých prípadoch doslova odstrašujúca a z hľadiska ekonomickej teórie nelogická. Od vedy sa však naďalej žiadala väčší podiel konkrétneho tematického zamerania a interdisciplinárny prístup. Tieto otázky otváral aj zákon o SAV č.54/1963 Zb., ktorý sa v období navrátenia časti kompetencií slovenským národným orgánom pokúsil riešiť aj postavenie SAV voči ČSAV. Od väčšej rozhodovacej samostatnosti slovenskej vedy sa očakávala výraznejšia iniciatíva a diferencovanosť vedeckých výstupov „*so zreteľom na osobitné potreby hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska*“.<sup>21</sup> Zákon potvrdil už skôr realizované trendy a premeny sekcií na vedecké kolégiá, ale rozhodujúce kompetencie (prideľovanie financií, zriaďovanie a rušenie pracovísk, celková koncepcia vedy a pod. ) zostali v právomoci ČSAV.

Ďalším kontroverzným faktorom bolo už spomenuté spolitizovanie vedy, požiadavka jej „straníckosti“. V praxi to vyzeralo tak, že každý ústav mal svoju základnú organizáciu KSS, ktorá rozhodovala, schvaľovala a riešila otázky ústavu prakticky na každom stupni riadenia. Straníci schvaľovali a určovali zásady vedeckej politiky

20 NEJEDLÝ, R.: Společenská funkce vědy. In: Universita 17. listopadu v Praze. Bulletin Fakulty společenských věd. Praha 1973, s. 25.

21 SNA SR, Zákon SNR o SAV, 14. schôdza SNR, 23. septembra 1963.

a jej základné rozvojové tendencie. Toto paralelné vedenie v skutočnosti rozhodovalo v zákulisí prakticky o všetkých relevantných, predovšetkým však personálnych otázkach ústavu, posudzovalo ideovú čistotu kandidátskych prác a bez jeho súhlasu nemohla byť žiadna úspešne obhájená. Dôsledne sa sledovalo dodržiavanie tzv. marxistickej metodológie, a to napriek tomu, že jej podstatu mnohí ani nepoznali. Spolitizovanie vedy sa odzrkadľovalo aj na úzkej prepojenosti politických ambícií mladého vedeckého pracovníka s jeho odbornými schopnosťami a predpokladmi, keď prvé občasný získali prednosť pred tými druhými. Politickým kritériám pri posúdení svojich výsledkov sa nevyhlo ani samotné vedecké pracovisko.

Predseda ČSAV akademik F. Šorm na Valnom zhromaždení akadémie roku 1963 skonštatoval principiálny význam vedy pre ďalší rozvoj socializmu. Súčasne však vyhlásil za neprípustné zjednodušovanie a vulgarizáciu zložitého organizmu vedy a vedeckého bádania požadované niektorými straníckymi orgánmi, to znamená plánovať vedecké objavy a ich praktické zavedenie do výroby v dopredu stanovených termínoch. Poukázal na iluzórnosť požiadavky automatického „zhmotnenia a realizácie“ každého objavu, pretože veda „*tvorí dialektickú jednotu všetkých poznatkov*“. Z úloh československej vedy do roku 1970 však na záver odvážne uviedol aj také, ktoré „*majú vyrovnávať vo svete už dosiahnutú úroveň*“.<sup>22</sup> A hoci sa toto vyhlásenie mohlo zdať v tom čase prismelým, bolo už predsa len o niečo menej utopické, ako úloha dosiahnuť a predbehnúť kapitalistickú výrobu.

Ďalšie úlohy ČSAV a SAV sa koncentrovali v pláne Štátnej komisie pre rozvoj a koordináciu vedy a techniky. V ňom sa odporučilo, aby sa bez ohľadu na „hospodársky“ (a nepísaný politický) tlak len určitá časť kapacity ústavov zamerala na konkrétne požiadavky a väčšia časť na koncepčné, teoretické a perspektívne úlohy. Tie mal ďalej rozvíjať a do praxe zavádzať aplikovaný výskum. Veda však zaujímala významné miesto aj na univerzitách a technických vysokých školách. Vedecké aktivity vysokoškolských pedagógov boli prirodzenou požiadavkou, ale v súdobých podmienkach sa im veľmi nedarilo. Dôvodom bola nielen zmena v spoločenskom postavení vedcov, ich stále nedostačujúce počty, ktoré prispievali k preťaženosti pedagógov, ale aj osobná miera motivácie dokázať svoje schopnosti nad rámec požiadaviek školy.

Ďalšou témou, ktorá sa v tejto súvislosti otvárala, bola úroveň absolventov škôl – nádejných vedeckých aspirantov, ich schopnosť zaradiť sa do praxe a dokonca sa pokúsiť do nej vniesť najnovšie výsledky vedy. Prax nebola spokojná s úrovňou pripravenosti absolventov a tí sa zasa ocitali na okraji záujmu „svojho“ podniku i jeho

<sup>22</sup> *Kultúrna tvorba*, 1963, č. 16, s. 1.

mzdových tabuliek a zaraďovali ich na nekvalifikované práce, nezodpovedajúce ich vzdelaniu a kvalifikácii. Kým v 50. rokoch bol stále akútny nedostatok pracovníkov, v 60. rokoch ich bol zrazu prebytok. Paradoxne pritom štatistiky venované kvalifikačnej štruktúre pracovníkov v hospodárstve aj naďalej jasne konšatovali nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily.

Ako mohlo dôjsť k takej na pohľad absurdnej disproporcii? Bola spôsobená jednoduchým faktorom. V hospodárstve totiž stále prevládal vysoký počet nekvalifikovaných riadiacich pracovníkov a miesta pre absolventov boli obsadené pôvodnými „self-mademanmi“. Títo tzv. praktici nastúpili do funkcií v 50. rokoch, v čase akútneho nedostatku riadiacich „kádrov“, vďaka čomu sa znižovali požiadavky a kritériá na kvalitu a vzdelanie pracovníkov v riadiacich funkciách. Výsledkom bol prebytok absolventov – vysokoškolákov pri ich reálnom nedostatku. Vznikala diskontinuita v profesionálnej pozícii a vzdelanostnej úrovni, ktorá vytvárala nerovnosti a latentné napätie vybraných sociálnych skupín v ich „interakčných sociálnych vzťahoch“.

Názorným príkladom je štatistika kvalifikačnej štruktúry odborníkov a riadiacich pracovníkov preferovaného ťažkého priemyslu, kde malo ešte roku 1965 takmer 32,5 % riaditeľov podnikov iba základné vzdelanie a 5,2 % z nich bolo vyučených v nejakom odbore. Náместníkov s týmto stupňom vzdelania, teda vyučených, bolo 22,5 %. U nižších riadiacich funkcií – napr. vedúcich útvarov, odborov a oddelení odborných riaditeľstiev – evidovali 15 % zastúpenie absolventov základného vzdelania, iba „učňovku“ malo tiež len 15 % vedúcich. Zo špecialistov dosiahlo iba základné vzdelanie 10 %, vyučených bolo 20 – 30 % atď.<sup>23</sup>

Hlboká hospodárska a morálna kríza komunistického režimu v Československu priniesla na začiatku 60. rokov okrem iného aj istú mieru jeho liberalizácie. Jej súčasťou boli personálne výmeny v rámci vládnucej garnitúry a snahy systémovo – za účasti skutočných a nie aparátom dosadených odborníkov – hľadať z tejto krízy východiská. Aplikácia vedy v hospodárstve nepriniesla dovedy žiadny mimoriadny úspech. Veda zápasila so silnou bariérou problémov, prekážok a predsudkov a hoci sa nerealizovala iba v akadémii, ale aj v početných rezortných ústavoch, nedokázala sa – okrem ojedinelých objavov – v požadovanom širšom zmysle presadiť. Hoci tu už pôsobilo viac ako 20 (neskôr až dvojnásobok) rezortných ústavov, prežili iba niektoré a len malé percento z nich dosiahlo európsky formát – napr. Výskumný ústav zväračský, Výskumný ústav káblov a izolantov, niektoré medicínske a biologické pracoviská, ale aj lesnícke a poľnohospodárskou problematikou sa zaoberajúce ústavy.<sup>24</sup>

<sup>23</sup> FIBICHOVÁ, N.: Funkce vzdělání v sociálně profesionální mobilitě. In: Zborník z 2. kolokvia o sociológii práce, priemyslu a podniku. Bratislava 1967, s. 36.

<sup>24</sup> Podrobnejšie pozri Londák, M.: c. d., s. 225.



V 60. rokoch sa dôraz kládol na otázky ekonomickej teórie a praxe. Začala sa práca Ota Šika a jeho tímu na hľadani tzv. tretej cesty – hybridného systému, ktorý by dokázal spojiť výhody kapitalistického trhu so socialistickým sociálnym ekonomickým modelom do fungujúcej ekonomiky. Úsilie o rekonštrukciu socialistického ekonomickeho systému, ktorý v konečnom dôsledku vykazoval zaostávanie a ukázal sa ako neschopný konkurovať západnému, prinieslo „technickú výzvu komunistickej revolúcii“. Tá sa mala uskutočniť:

- prostredníctvom hlbokých štrukturálnych zmien v riadení výroby, zvýšeného vplyvu vedy na dynamiku ekonomickeho vývoja;
- premenou „subjektívneho činiteľa výroby“ (rozumej človeka) a zmenami jeho postavenia vo výrobnom procese vplyvom automatizácie; zmenami v kvalifikácii a kvalifikačnej štruktúre celej spoločnosti a presunom ľudskej práce do tvorivých činností súvisiacich s rozvojom vedy a techniky;
- kvalitatívnymi zmenami v životných podmienkach, zlepšovaním životnej úrovne, životného prostredia, zásadnými zmenami v infraštruktúre, v rozvoji osídlenia, v urbanizácii a pod.<sup>25</sup>

Boli to však iba teórie, ktoré problémy v každodennom živote hospodárskych podnikov riešili iba hypoteticky. Navyše sa ukázalo, že zlyháva tzv. ľudský faktor. Prichádzajúca generácia, nezaťažená minulosťou a bez rešpektu voči nej i skompromitovanej vládnucej strane, bez záväzkov, ale s nárokmi konečne žiť v „ružovej záhrade“ komunizmu, nebola už totiž ochotná akceptovať kompromisy a večné sľuby o lepších zajtraškoch. Nechcela sa uskromňovať, pracovať len z entuziazmu, súťažiť o lepšie pracovné výsledky bez evidentného pozitívneho dopadu na jej životnú úroveň, na napĺňanie aj osobných, nielen „všeludských“ potrieb.

„Poludšťovanie socializmu“, ktoré iniciovalo hľadanie zmyslu sveta a jeho každodenného úsilia, predznamenovalo nielen návrat k „človeku“, jeho každodenným problémom a komornej podstate, ale v skutočnosti k človeku ako konečnému cieľu aj tých najzložitejších ekonomických a vedeckých programov. Najrýchlejšie a najflexibilnejšie reagovalo umenie, ktoré sa už mohlo oslobodiť od pátosu všeludských a vzdialených cieľov, od zošňurovaného socialistického realizmu, od schematických, večne optimistických budovateľských tém, od hrdinov bez poškrvny. Začalo riešiť dovedy ideologicky nevítaný smútok, beznádej a neúspech, zahodilo fanfáry a vejúce zástavy, aby sa vrátilo k intímnej výpovedi, osobnej analýze, k abstrakcii, k slobode vyjadrovania.

<sup>25</sup> RICHTA, R.: Civilizácia na rázcestí. Bratislava 1966, s. 49.

Súdobé spoločenské trendy sa logicky dotkli nielen zmeny významu a spoločenského postavenia slovenských technických vied, ale prinášali nové výzvy aj prostredníctvom zvýšeného záujmu o výsledky spoločenskovedných disciplín.

Žiadané a zaujímavé už boli nielen tony, počty a ukazovatele výroby, ale aj „ľudský faktor“ v nej. Na program dňa sa dostali otázky spojené s pracovnou silou – s človekom, jeho produktivitou, sociálnymi vplyvmi na jeho výkonnosť a profesijné rozhodnutia, na jeho motiváciu a mobilitu. V istom zmysle aj tu prebiehal návrat k človeku s jeho potrebami a túžbami, k človeku, ktorý nie je iba štatistickou položkou výrobného súkolia.

Ukázalo sa tiež, že ľudský faktor je vo výrobe zatiaľ stále nenahraditeľný, čo vyvolalo zvýšený záujem vládnucej elity o dovtedy zaznávané sociologické výskumy. Napriek tomu, že šlo o záujem viac utilitaristický ako humanistický, priniesol pozitívne oživenie hneď niekoľkých spoločenskovedných disciplín. Hľadanie nových riešení a zdrojov pripravovanej ekonomickej reformy sa spočiatku koncentrovalo do Československého výskumného ústavu práce v Prahe, ktorého založenie vláda schválila svojím uznesením z marca 1964. Mal rozbehnúť komplexný výskum práce, organizácie pracovného a výrobného procesu, hľadať rezervy produktivity práce a ekonomické nástroje jej zvyšovania. Jeho úlohy vyžadovali interdisciplinárnu spoluprácu s ostatnými vedeckými odbormi (psychológiou, sociológiou, fyziológiou a pod.) a výstupy sa mali realizovať v poradenskej a metodologickej činnosti pre podniky. Cieľom novovzniknutého pracoviska bolo rozpracovať metodiku optimálneho zefektívnenia pracovného výkonu a účinného riadenia, dynamizovať činnosť podnikov a s nimi aj celého hospodárstva.<sup>26</sup> Neskôr sa na Slovensku etabloval obdobný Výskumný ústav práce a sociálnych vecí.

Nezostalo však len pri pracoviskách priamo naviazaných na výrobný proces a fungovanie ekonomiky. V druhej polovici 60. rokov bol založený Kabinet na výskum verejnej mienky, neskôr zmenený na ústav. Krátko pred ním vznikol Výskumný ústav životnej úrovne, ktorý úzko spolupracoval s Výskumným ústavom oblastného plánovania. Ešte začiatkom tohto búrlivého desaťročia rokovala KSČ o rozvoji sociológie. Roku 1964 sa prvý raz zišla Slovenská sociologická spoločnosť, o rok neskôr bol založený Sociologický ústav a v ďalšom roku sa zišiel I. sociologický zjazd, na ktorom sa zúčastnili už v tom čase známe osobnosti a odborníci ako Radovan Richta, Pavel Machonin, Andrej Sirácky a iní.

Vďaka politickému uvoľneniu a otvorenejším kontaktom so svetom začali vychádzať najprv preklady najvýznamnejších svetových ekonómov a sociológov, ktorí

---

<sup>26</sup> LONDAKOVÁ, E.: c. d., s. 304.

sa zaoberali postavením človeka v modernej civilizácii na prahu druhej polovice 20. storočia a zamýšľali sa nad jeho budúcnosťou. Neskôr bola publikovaná aj prekvapujúco kvalitná domáca produkcia. Veľmi rýchlo sa ukázalo, aký širokospektrálny tematický potenciál má vedný odbor, ktorý dlhé roky spal, odložený do zabudnutia. Čakali ho úlohy v oblasti výskumu sociálnych aspektov vzdelávania, verejnej mienky, kvality voľného času, otázky premien sociálnej štruktúry slovenskej spoločnosti, hľadanie ich príčin a vytváranie optimálnych prognóz mobility. Samostatnou kapitolou sa stal vznik prognostického ústavu. Reforma školského systému a jeho modernizácia si zasa vyžiadala vznik Ústavu školských informácií.

Školstvo zaťažené na jednej strane dedičstvom akademizmu a ťažkopádneho sprostredkovania kvantity informácií, často neužitočných poznatkov a definícií, sa na strane druhej výrazne „technokratizovalo“. Bezhlavé preferovanie technických vied a verejné dehonestovanie užitočnosti spoločenskovedných disciplín malo za následok istú mieru dehumanizácie vzdelávania a výchovy. To viedlo k „nadprodukcii“ absolventov ochudobnených o ľudský a kultúrny rozmer dosiahnutého vzdelania. Táto skutočnosť potom neočakávane významne ovplyvňovala kvalitu ich pracovných výsledkov, ale aj osobného života. Jednostranne profesionálne orientovaní s iba obmedzenou schopnosťou vnímať a tolerovať bohatosť a mnohorozmernosť sveta, neboli často schopní vytvoriť si vlastné harmonické zázemie. Absencia kultúrneho rozhľadu mala v konečnom dôsledku limitujúci vplyv aj na kvalitu profesionálneho výkonu workoholika, ktorý ochudobňovala o nové pohľady, o nový rozmer.<sup>27</sup>

Samostatnú a nesporne zaujímavú kapitolu zohrávalo vo vývoji slovenskej vedy etablovanie sa žien v jej štruktúrach a vo výskume. Treba jednoznačne konštatovať, že komunistický režim proklamoval emancipáciu ženy, a to nielen preto, že v 50. rokoch nevyhnutne potreboval jej pracovnú silu v extenzívnom hospodárstve. Rovnoprávnosť žien mal v programe už dávno, iná otázka bola jej realizácia a niekedy svojrázne podoby ženy sústružníčky vo výrobnjej praxi, či ženy sediacej za kombajnom. Režim však proklamoval aj vzdelávanie žien, ich právo riešiť riadiace i vedecké úlohy. Extenzívny nárast školstva, zdravotníctva i služieb vyžadoval kvalifikovanú ženskú pracovnú silu.<sup>28</sup> No nezanedbateľná zostala aj reprodukčná a výchovná úloha ženy – matky. Preto sa vytvorila sieť predškolských zariadení a služieb, ktoré mali žene umožniť zaradiť sa do pracovného procesu.

27 LONDÁKOVÁ, E.: Premeny v kultúrnej a školskej politike na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. In: Školská, vedná a kultúrna politika na Slovensku pred a po roku 1989 v európskom kontexte. Ed. Beata Alaveras. Bratislava 2003, s. 51.

28 Podrobnejšie pozri LONDÁKOVÁ, E.: Vývoj ženskej otázky na Slovensku po roku 1945. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. Eds. Z. Kárník – M. Kopeček. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2005, s. 205.

Vo vede, výskume, školstve a osvete narástol počet žien z 12-tisíc roku 1948 na 47-tisíc roku 1960 a na 121-tisíc roku 1973.<sup>29</sup> Na prelome 60. a 70. rokov sa Česko-slovensko v zamestnanosti žien umiestnilo (spolu so ZSSR a Rumunskom) svojimi 47 % na poprednom mieste európskeho štatistického rebríčka. Postupne sa menila štruktúra ich zamestnanosti v prospech nevýrobných odvetví, v ktorých vzrástol počet žien na 81 %. Významným činiteľom, ktorý vplýval na tieto premeny, bol rast ich vzdelanostnej úrovne a kvalifikácie.<sup>30</sup> Pribúdali vedecké pracovníčky v takom tempe, že niektoré vedné disciplíny sa doslova prefeminizovali. Akokoľvek ambiciózne však stále zápasili s nedocenením ich práce, s nerovnosťou šancí pri funkčnom postupe, s nižším mzdovým ohodnotením, ale čo je hlavné, s častým apriórnym nedocenením zo strany mužských kolegov. Ženy vo vede zápasili s primárnym rozdelením svojho času medzi rodinu a prácu, medzi výchovu svojich detí, ktorá v prvých rokoch vyžadovala 24-hodinové služby, a sebarealizáciou svojho vzdelania, schopnosť a odborných i profesionálnych ambícií. Ženy, ako potencionálne matky, s ktorými sa perspektívne nemohlo niekoľko rokov počítať, boli často a priori skryte diskvalifikované pri výbere na zaujímavé miesta, či pri postupe do vyšších funkcií.<sup>31</sup>

Krátke obdobie celospoločenského politického uvoľnenia zastavila okupácia „spriatelenej“ armád Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Postoj k tejto udalosti sa stal zanedlho kritériom politických čistiek, ktoré s nástupom tzv. normalizácie významne preriedili všetky pracoviská, ale obe akadémie zvlášť. Dotkli sa najmä spoločenskovedných ústavov, ktoré sa významnou mierou podieľali na liberalizácii filozofických a politických koncepcií, výrazne sa politicky angažovali v tzv. obrodnom procese spoločnosti. Po jeho potlačení boli mnohí z ich pracovníkov označení za oportunistov, kontrarevolucionárov a museli z akadémie odísť.

Jediným jasnejším okamihom tohto ponurého a na pohľad bezperspektívneho obdobia mal byť Ústavný zákon o česko-slovenskej federácii, ktorý predstavoval vyústenie dlhoročného úsilia slovenských politikov, ale aj kultúrnych činovníkov, o väčšiu mieru samostatnosti Slovenska v spoločnom štáte. Na rozdiel napríklad od umeleckých zväzov, SAV zostala naďalej súčasťou ČSAV, ale na rovnocennejšej báze spolupráce. Mnohé ďalšie vedeckovýskumné inštitúcie na Slovensku sa však osamostatnili úplne a patrili len pod gesciu slovenských rezortných ministerstiev.

<sup>29</sup> Žena. Socializmus. Vzdelanie. Ústav školských informácií v Bratislave. 1975, s. 28.

<sup>30</sup> Tamže, s. 209.

<sup>31</sup> Koncom 80. rokov sa uskutočnilo niekoľko projektov zameraných na túto problematiku. S prekvapením sa okrem iného konštatovalo, že predsudky voči výkonnosti a schopnostiam mladých právničiek, lekároch či biológiciek sú živé, aj keď skrývané a sú porovnateľné s tými zo začiatku storočia.

Treba konštatovať, že slovenská veda prešla v minulom storočí neobyčajne významným vývojom – od obdobia poloprofesionálnych váhavých začiatkov až po vytvorenie veľkej vedeckej základne európskeho formátu a v niektorých odboroch aj významu. Dosiahla úspechy, prešla aj omylmi a problematickými etapami, obdobiám hľadania, ktoré však neskončilo.

*Elena Londáková*

## Kdy lze v padesátých letech hovořit o krizi komunistického režimu v Československu?

### Sledování problému

Na skutečnost, že komunistický režim v Československu se v polovině padesátých let ocitl v krizi, upozornila řada autorů. Jako první postřehli krizové jevy v životě komunistické společnosti samozřejmě současníci; svobodně o nich psát mohli ovšem jen odpůrci KSČ z řad exulantů. Přestože politikové a politologové z řad demokratické emigrace kritizovali systém nově budovaný v Československu průběžně od mocenského zvratu v roce 1948, fakt, že se nachází v krizi, si uvědomili teprve v roce 1953, kdy se nespokojenost československé veřejnosti vyhrotila nejvíce a kdy již byla nepřehlédnutelná.

Jako první podrobil vývoj v letech 1953 – 1957 hlubší analýze publicista Ivo Ducháček ve studii, zveřejněné v časopisu *Svědectví*.<sup>1</sup> Zaměřil se pochopitelně především na postižení opozičních nálad v zemi. Dělnické bouře v Plzni v červnu 1953 charakterizuje jako „*pokus o revoluční, čelný nápor proti režimu*“ a spatřuje v nich hněvivou reakci československého proletariátu na snahu vlády omezit sociální vymoženosti, jichž se domohl. O krizi komunistického režimu v Československu sice výslovně nehovoří, z jeho textu je však zřejmé, že si ji uvědomuje. Pravděpodobně jako vůbec první v této souvislosti připomíná demonstrace, jimiž brněnské dělnictvo v listopadu 1951 reagovalo na zrušení tzv. vánočního příspěvku.<sup>2</sup> Tehdy pracující rovněž dali stávkami a masovými protesty v ulicích najevo nesouhlas se snahou vlády snížit jejich životní úroveň.<sup>3</sup>

Ducháček dělnické nepokoje v Československu v letech 1951 a 1953 nijak nespojuje, vidí v nich pouze stejnou reakci pracujících na stejný podnět vládnoucího establishmentu. Daleko větší význam v jeho očích mají události, k nimž v Československu došlo roku 1956. Tentokrát však již nešlo o stávky. Autor chápe tehdejší vývoj v československých továrnách a v řadách členů KSČ jako „*nový kvas mezi dělnictvem, který... se pokoušel o nápravu poměrů nikoli čelně, nýbrž – v souladu s náladou doby – o nápravu zevnitř, takřka evolučně*“.<sup>4</sup> V jeho očích hrají události let 1953 a 1956 daleko větší roli, než okrajově zmíněné brněnské bouře roku 1951. V Ducháčekově práci tak

<sup>1</sup> DUCHÁČEK, I.: Deset let, která neotřásla světem. Profil čs. komunismu 1948 – 1958. *Svědectví* roč. II/1958–59, s. 227 – 263.

<sup>2</sup> Tamtéž, s. 249.

<sup>3</sup> PERNES, J.: Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997.

<sup>4</sup> DUCHÁČEK, I.: c. d., s. 239.

můžeme zřejmě poprvé spatřovat historický rámec politické a ekonomické krize, daný léty 1953 – 1956.

Ve stejné době zveřejnil Pavel Tigríd na stránkách časopisu *Svědectví* práci, nazvanou *Marx na Hradčanech. Pokus o pohled na československou otázku deset let po únoru*,<sup>5</sup> která později vyšla i knižně.<sup>6</sup> Také jeho fascinuje rok 1956, v němž vidí jedinečnou – a nevyužitou – příležitost ke svržení komunistického režimu v Československu. Rovněž Tigrídovi se zdá být jasná souvislost vývoje v letech 1953 a 1956; období jimi vymezené pokládá za krizové pro vládnoucí režim, ani on však nedokázal najít odpověď na otázku, proč se Češi a Slováci v roce 1956 chovali jinak než Maďari a Poláci.

Na rozdíl od Ducháčka si však Pavel Tigríd uvědomuje závažnost politického a ekonomického vývoje před rokem 1953. Tigríd poukázal na obtíže, s nimiž se tehdy československá společnost musela potýkat: upozorňuje, že v roce 1950 probíhala uvnitř KSČ nelítostná čistka, která nakonec vedla k likvidaci generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského. Připomíná rovněž, že „Československo mělo právě tehdy, v roce 1950, značné hospodářské obtíže; zásobování chlebem a moukou vážlo a koncem r. 1950, podle Gottwolda, nabývá situace ‚zhoubných rozměrů‘; absence a špatné pracovní výkony, hubené výsledky v hornictví a stavebnictví sužují hospodářství: v odborech to neklape. Studená válka a mezinárodní napětí se rovněž zosťovalo...“<sup>7</sup> Tigríd chápe závažnost vyjmenovaných problémů pro stabilitu vládnoucího režimu a dokonce hovoří o „kritických letech 1950 – 1951“ v dějinách Komunistické strany Československa.<sup>8</sup>

Bezmála o čtvrt století později, v roce 1981, se Pavel Tigríd znovu věnoval krizovým jevům ve vývoji zemí sovětského bloku v práci, jíž dal název *Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích*.<sup>9</sup> Dané téma v ní zkoumal nejen v československých podmínkách, nýbrž se zaměřil rovněž na vývoj v Německé demokratické republice, Sovětském svazu, Rumunsku, ale především v Polsku a v Maďarsku, kde dělnické protesty proti komunistické vládě nabyly nejostřejších forem. I v této své knize pokládá Tigríd za mezník rok 1953, zejména vzhledem k masovým protestům československého dělnictva po měnové reformě v Plzni a pak pro bouřlivá vystoupení nespokojených pracujících v Německé demokratické republice v polovině června téhož roku. Druhý významný okamžik ve vývoji odporu pracujících vůči komunistické vládě v 50. letech spatřuje v roce 1956, tentokrát s ohledem na vývoj v Polsku

5 TIGRID, P.: *Marx na Hradčanech. Pokus o pohled na československou otázku deset let po únoru. Svědectví* roč. III/1958-59, s. 311 – 368.

6 TIGRID, P.: *Marx na Hradčanech*. Brno, Barrister & Principal 2001.

7 TIGRID, P.: *Marx na Hradčanech, Svědectví*, s. 330.

8 Tamtéž, s. 326.

9 Poprvé vyšla roku 1982 v exilovém nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem, o rok později vyšla francouzsky v nakladatelství Editions Complexe (Brusel 1983). V Československu vyšla až v roce 1990 v nakladatelství VOKNO v Praze, 156 s.

a v Maďarsku. Proto i v této Tigridově práci jsou léta 1953 – 1956 vymezena jako krizové období, jímž procházel komunistický režim nejen v Československu, ale prakticky v celé východní a střední Evropě.

Tigrid si ovšem uvědomoval, že projevy dělnické nespokojenosti byly možné především díky tomu, že tehdy panující režim nefungoval, že se již v předchozích letech dostával do krize a že manifestace a stávky rozhořčených proletářů byly vyvrcholením předešlého vývoje.<sup>10</sup> Chápal také, že všechny známé a dokumentované revolty dělníků proti komunistickým režimům vznikly „navršením hospodářské a sociální nespokojenosti“, k níž došlo v předchozích letech a kterou potom dál jmenovitě rozvádí.<sup>11</sup>

Zhruba ve stejné době jako Tigrid se výzkumem krizových jevů v komunistických státech zabýval jeden z představitelů pokusu o politickou a hospodářskou reformu v Československu v roce 1968 Zdeněk Mlynář. Po odchodu do exilu našel uplatnění v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (Österreichisches Institut für Internationale Politik), v němž napsal práci *Krisen und Krisenbewältigung im Sowjetblock*,<sup>12</sup> která roku 1983 vyšla česky pod názvem *Krize v sovětských systémech 1953 – 1981. Příspěvky k teoretické analýze*.<sup>13</sup> Mlynář ji pojal jako politologickou studii, výslovně upozorňuje, že nejde o práci historickou. Přesto samozřejmě musel pracovat s historickými fakty a jejich interpretací dospěl k závěru, že sovětský systém procházel od roku 1953 krizí, její počátek spatřuje ve Stalinově smrti a v červnových bouřích východoněmeckého proletariátu, přičemž nepokoje československého dělnictva v Plzni ve stejném roce přechází fakticky bez povšimnutí.<sup>14</sup>

Z historického hlediska se krizi komunistického systému v Československu v první polovině 50. let věnoval až Karel Kaplan. Jako první z domácích historiků na její existenci upozornil ve třísvazkové práci, věnované dějinám Československa v letech 1945 – 1968.<sup>15</sup> Dospěl k závěru, že komunistický režim v Československu procházel třemi krizemi. První z nich podle něj vypukla hned v roce 1948, krátce po převzetí moci komunistickou stranou. Druhou spatřuje v letech 1953 – 1957, třetí nachází v období 1967 – 1970. Projevy první krize viděl v odmítavých gestech, které vůči novému státnímu zřízení dávala veřejnost najevo při pohřbu Edvarda Beneše, v prů-

<sup>10</sup> TIGRID, P.: Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích. Praha, VOKNO 1990, s. 8 – 9.

<sup>11</sup> Tamtéž, s. 25.

<sup>12</sup> V roce 1983 vydal Bund Verlag GmbH. v Kolíně nad Rýnem a Wilhelm Braumüller Universitäts-Verhandlung Ges.m. b. H. ve Vídni, 213 s.

<sup>13</sup> V Československu vyšla Mlynářova práce v mírně upravené podobě roku 1991 v nakladatelství PROSPEKTRUM v Praze pod názvem *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*, 150 s.

<sup>14</sup> MLYNÁŘ, Z.: c. d., Kolín n. R. 1983, s. 29.

<sup>15</sup> KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992.



běhu sokolského sletu r. 1948, stejně jako v neskrývaných sympatiích k Sověty zatracované Jugoslávii. „Závažné bylo, že nespokojenost a kolísání dosahovaly hrozivých rozměrů mezi dělníky, považované (považovanými!) za pevnou oporu moci“, napsal.<sup>16</sup> V dalších spisech Karel Kaplan tezi o první krizi komunistického režimu v roce 1948 zřejmě opustil a už ji neopakuje.

Druhou krizi komunistického režimu v Československu Karel Kaplan datuje léty 1953 – 1957. Její kořeny spatřuje především v oblasti ekonomické, sociální, ale i politické. „Hned po únoru 1948 začalo zakladatelské období nového režimu, tehdy oficiálně nazývané budování základů socialismu“, píše. „Zpočátku si nový režim udržel poměrně rozsáhlou sociální základnu, zejména mezi dělníky, od přelomu let 1949 – 1950 se však rychle zužovala. Režim nesplnil většinu slibů, kterými vyvolával naděje a falešné představy, a negativní důsledky jeho politiky byly stále zřejmější a citelněji doléhaly na život společnosti i jednotlivců. Propast mezi proklamacemi a ideologií režimu na jedné straně a praxí a skutečným životem na straně druhé narůstala do šíře i hloubky a zužovala sociální základnu moci.“<sup>17</sup> Kaplan zde zřetelně postihl sociálně ekonomické kořeny krize a na jiném místě připomíná také její příčiny politické, především zahraničněpolitické: „Příprava k realizaci velmocenských plánů Moskvy v Evropě ovlivnila v letech 1950 – 1953 rozhodující měrou československou společnost, hluboce poznamenala všechny její oblasti... Společnost se nacházela ve stavu, který lze stručně charakterizovat jako militarizaci. Rychlá výstavba velké armády a ohromný zbrojní program měly katastrofální důsledky pro ekonomiku...“<sup>18</sup> Tady z Kaplanovy charakteristiky příčin krize komunistického režimu dokonce logicky vyplynulo její datování léty 1950 – 1953, autor je však v další části své práce pomíjí a opakovaně hovoří o krizi let 1953 – 1957, což je i při opakovaném čtení jeho díla nepochopitelné.

V roce 1993 vydal Karel Kaplan studii *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975*.<sup>19</sup> Již z názvu je zřejmé, že nyní, o dvě léta později, ve vývoji pouónorového Československa spatřuje jen dvě hluboké krize (tezi o krizi režimu v roce 1948 již opustil), z nichž první – která nás nyní zajímá – tak jako všichni autoři před ním vymezuje léty 1953 – 1957. Karel Kaplan se ve své studii zaměřil na postižení sociálních aspektů vývoje společnosti. Přestože hlediska vnitropolitická a zahraničněpolitická, stejně jako podrobnější analýzu ekonomickou nechává stranou, dokazuje přesvědčivě, že v Československé republice počátkem 50. let rostla

<sup>16</sup> Tamtéž, s. 13 – 14.

<sup>17</sup> Tamtéž, s. 5 – 6.

<sup>18</sup> Tamtéž, s. 8.

<sup>19</sup> Vydal Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze jako 9. svazek edice Sešity, 98 s.

nespokojenost veřejnosti se sociální situací, v níž se nacházela. Panující režim již nebyl schopen plnit svůj program a dané sliby – totiž zvyšovat životní úroveň dělnictva – a tak si zajistit jeho podporu. V důsledku toho rostlo v zemi napětí, jež se později projevilo masovými protesty.

Na rozdíl od předchozích autorů se Karel Kaplan zaměřuje na postižení příčin, jež ke vzniku krize vedly: spatřuje je v plnění zcela nové ekonomické úlohy, která Československu po roce 1948, po jeho začlenění do sovětského bloku připadla a která přesahovala jeho síly a možnosti, a také v plném a bezpodmínečném zapojení do sovětské válečné mašinérie: *„Realizace ekonomické koncepce i politické záměry, které ji motivovaly, si vynucovaly rozsáhlé a hluboké přesuny v sociálním systému. Protože se koncentrovaly do časového údobí let 1948 – 1953, byl jejich průběh zvláště ostrý“*,<sup>20</sup> píše Kaplan. Je tedy zřejmé, že si uvědomuje hloubku a závažnost změn, jimiž československá společnost do roku 1953 procházela, jakož i fakt, že rok 1953 je významným mezníkem ve vývoji komunistického režimu v Československu a že tehdy jeho potíže vyvrcholily. Proto také Karel Kaplan tuto „první krizi komunistického režimu v Československu“, jak ji nazval, vnitřně dělí na „první etapu“, kterou vymezil léty 1953 – 1955, a na „druhou etapu“ ohraničenou roky 1956 – 1957. Karel Kaplan rovněž uvádí, že *„v letech 1951 – 1952 značně zesílila všeobecná nespokojenost s katastrofálním nedostatkem zejména průmyslového spotřebního zboží, a nacházela stále větší ohlas i v řadách těch, o jejichž podporu se moc opírala. Na trhu se nedostávalo zboží denní potřeby, jehož výroba byla omezena ve prospěch branného hospodářství. Všechny pokusy o nápravu a provedená opatření měla malý účinek. Nedostatek spotřebního zboží měl nejen ekonomické, ale i sociální důsledky, které se promítaly do mocensko-politické oblasti“*.<sup>21</sup> Přestože zde vyjmenovává typické znaky sociální, ekonomické i politické krize, klade počátek její „první etapy“, nikoliv do roku 1950, resp. 1951, jak by se zdálo z jeho předchozích slov vyplývat, nýbrž až do roku 1953, kdy krizové jevy zcela jednoznačně vyvrcholily. V dalších letech, dokazuje Karel Kaplan, se režimu dařilo situaci stabilizovat. Ve „druhé etapě“ první krize komunistického režimu v Československu, kterou datuje léty 1956 – 1957, převládala nutnost řešit politické otázky. Nastolila je jednak odhalení XX. sjezdu KSSS svazu, jednak bouřlivý vývoj v Polsku a v Maďarsku. Obojí představovalo neobyčejně silný otřes a lze si jen obtížně představit, že by jej politický systém Komunistické strany Československa, pokud by se nacházel v krizi ekonomické, sociální i politické, dokázal nejen úspěšně zvládnout, ale navíc ještě působit jako stabilizační prvek v rozbourané střední a východní Evropě; komunistické Československo však tuto roli s úspěchem sehrálo.

<sup>20</sup> Tamtéž, s. 7.

<sup>21</sup> Tamtéž, s. 14.

Karel Kaplan upozorňuje i na důležité úkoly ekonomické a sociální, které musel v této době komunistický režim v Československu řešit. Především k nim patřilo zajištění růstu životní úrovně obyvatelstva, neboť ten si po Stalinově smrti za svůj prvořadý cíl vytkl i nové sovětské vedení. Tomu, jak upozorňuje, nahrával „*pokles výdajů pro armádu*“ a celkové přehodnocení zbrojního programu sovětského bloku, což umožnilo přikročit jednak k částečné rekonstrukci lehkého a spotřebního průmyslu, jednak k částečné konverzi zbrojního průmyslu. Podle Kaplana je v období 1956 – 1957 pro československou společnost charakteristický růst příjmů, který označuje za „*živelný*“ a který se vedle zvyšování mezd a platů projevoval i zvýšením penzí, daňovými úpravami a některými dalšími sociálními opatřeními.

Kaplan rovněž uvádí, že v tomto období, které charakterizuje jako „*krizové*“, se komunistickému režimu v Československu podařilo udělat výrazný pokrok v kolektivizaci zemědělství („*kolektivizace zemědělství se dostala do závěrečné fáze*“),<sup>22</sup> provázený růstem příjmů v zemědělství. Zanedbatelné nejsou ani další skutečnosti, Kaplanem zmiňované: v roce 1955 vznikl první dokument ÚV KSČ a vlády ČSR o technickém rozvoji, který znamenal zárodek – třebaže velmi malý – přestavby výroby na bázi vědecko-technické revoluce, a režim i v dalších letech vyvíjel snahu o jeho naplňování. Dále se režim v letech 1954 – 1956, byť neúspěšně, pokusil o denivelizaci příjmů, prozatím v řídicím a mocenském aparátu. Ze zjištění, k nimž Karel Kaplan dospěl, tedy spíše vyplývá, že komunistický režim v Československu se v letech, která období 1956 – 1957 předcházela, dokázal z krize vymanit a díky tomu velmi obtížnou situaci mezinárodněpolitickou ustál bez vážnějších otřesů.

O další dva roky později vydal Karel Kaplan studii *Československo v RVHP 1949 – 1956*,<sup>23</sup> v níž zohlednil výsledky svých nových výzkumů. Dospěl k závěru, že u kořenů ekonomické krize Československa 50. let stálo odmítnutí Marshallova plánu v roce 1947 a pak zejména politický převrat v únoru 1948, který republiku izoloval od západního ekonomického prostoru a násilně ji orientoval na státy sovětského bloku. Dokazuje, že ani nejtěsnější spolupráce se SSSR a finanční půjčka, kterou Československu poskytl, nepřinesly řešení.<sup>24</sup> Začlenění Československa do nově vzniklé Rady vzájemné hospodářské pomoci k vyřešení potíží nepomohlo, naopak se stupňovaly. Kritickou situaci, k níž dospěl vývoj v nadcházejících letech v celém sovětském táboře, popisuje Karel Kaplan velmi plasticky: „*Na začátku roku 1953 se ekonomika sovětského bloku nacházela v katastrofálním stavu. Neúnosná preference těžkého, hlavně zbrojního průmyslu, nadměrné, neúčelné a neefektivní investice, ruinování zemědě-*

<sup>22</sup> Tamtéž, s. 28.

<sup>23</sup> KAPLAN, K.: *Československo v RVHP 1949 – 1956*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, 519 s.

<sup>24</sup> Tamtéž, s. 29.

ství a spotřebního průmyslu, rozvrat vnitřního trhu s permanentním nedostatkem nezbytného spotřebního zboží, bytová krize, rostoucí intenzita dělnické práce a záměrné okrádání rolníků, stagnace a většinou i pokles životní úrovně a řada dalších jevů a jejich důsledků způsobovaly sociální napětí ve společnosti a hromadily nespokojenost. Objevovaly se ojedinělé stávky a otevřené projevy odporu proti režimu. Výbuch sociálního napětí hrozil téměř ve všech zemích sovětského bloku. K masovému odporu a k otevřenému střetnutí s ozbrojenou mocí došlo v červnu 1953 v NDR a v Československu. Další země mohly následovat.<sup>25</sup> Kromě toho upozornil i na „hrozivý stupeň izolace představitelů moci ve společnosti“. Vystihl tak přesně projevy hospodářské, sociální a politické krize, jež zachvátila Československo a poukázal na skutečnost, že od roku 1953 zahájil režim cestu reforem, které mu měly pomoci z obtíží vybědnout. Přesto i zde<sup>26</sup> zastává názor, že komunistický režim v Československu se nacházel v krizi až v letech 1953 – 1957.

Odpověď na otázku, kde tkví kořeny hospodářské krize 50. let v Československu, hledala slovenská historička Antónia Štefániková na konferenci *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*, která se konala v listopadu 1996 v Donovalech.<sup>27</sup> Dospěla k názoru, že krizové jevy se v československé ekonomice začaly projevovat už v první polovině roku 1948<sup>28</sup> a že byly způsobeny celou řadou faktorů, především však bezohledným začleněním Československa do sovětského mocenského bloku se vším, co z toho vyplývalo. Adekvátní náhradou za utrpěné škody se nemohlo stát ani začlenění Československa do Rady vzájemné hospodářské pomoci, založené počátkem roku 1949. Ba právě naopak: Štefániková konstatovala, že Československo „zostalo v podstate bezmocné a muselo sa podriaďovať partnerom v RVHP, ktorí určovali na základe toho aj líniu ekonomickej politiky Československa a štrukturálne zmeny, ktoré sa stali zdrojom krízového napätia v nasledujúcom období“.<sup>29</sup>

Krizí v oblasti československého zemědělství v první polovině 50. let se na zmíněné konferenci zabýval Karel Jech.<sup>30</sup> Na základě dlouholetého studia této problematiky dospěl k závěru, že necitlivá a nelitostná kolektivizační praxe na československém venkově, zahájená se vši brutalitou v létě 1951, se minula úspěchem. Tvrdý tlak komunistického režimu sice v této době vedl ke vzniku (zčásti dobrovolnému, ve větší míře však vynucenému násilím) jednotných zemědělských družstev, avšak

<sup>25</sup> Tamtéž, s. 172.

<sup>26</sup> Krize komunistického režimu, s. 172.

<sup>27</sup> ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Krízové prejavy československej ekonomiky v období formovania sovietskeho bloku. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. (Historicko-politologické pohľady). Banská Bystrica 1997, s. 39 – 50.

<sup>28</sup> Tamtéž, s. 42.

<sup>29</sup> Tamtéž, s. 49.

<sup>30</sup> JECH, K.: Narůstání a útlum kolektivizační krize v Československu v první polovině 50. let. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*, s. 73 – 82.

za tu cenu, že klesla celková produktivita zemědělské výroby a že nevybíravé metody kolektivizace samotnou její myšlenku v očích venkovské veřejnosti diskreditovaly. Období 1951 – 1953 bylo „*nevyhnutelným neúspěchem cizorodé kolektivizační koncepce, její nedemokratické podstaty i realizačních metod, opírajících se o státní dirigismus a potlačujících jak tržní ekonomická hlediska, tak i zvyklosti, svobodnou vůli a samostatné rozhodování zemědělských výrobců*“, píše Jech.<sup>31</sup> Tato skutečnost se projevila v roce 1953, kdy projevy „*narůstající kolektivizační krize*“ podle Jecha kulminovaly<sup>32</sup> velkým počtem JZD, která se rozpadla.

K obdobným závěrům došla také slovenská historička Viera Hlavová v referátu *Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie a ich recepcia v decizno-politickej sfére*.<sup>33</sup> Konstatuje v něm, že na začátku roku 1953 se československé zemědělství již nacházelo v hlubokém rozvratu, což se projevovalo jednak stagnací procesu kolektivizace, ba dokonce i rozpadem již založených JZD, jednak také skutečností, že čs. zemědělská výroba v tomto roce dosáhla pouze 87,5 % předválečné úrovně. Příčiny tohoto stavu podle Hlavové spočívaly v celkové koncepci československé ekonomiky, jež měla kořeny ve snaze hrát roli strojírenské velmoci sovětského bloku a v celkové militarizaci společnosti.<sup>34</sup>

Viera Hlavová na konkrétních údajích dokazuje, jak se od počátku 50. let snižovaly investice na mechanizaci v zemědělství,<sup>35</sup> v důsledku čehož neměl stát prakticky žádnou možnost pomoci zemědělským družstvům – jejichž vznik nejednou vynucoval násilím – při usnadnění a racionalizaci společné práce. K tomu přistupoval státem organizovaný neúměrný odliv pracovních sil ze zemědělství,<sup>36</sup> což vedlo ke stavu „*rozvráteného poľnohospodárstva, čo bola realita roku 1953*“.<sup>37</sup> Hlavová konstatuje, že za tuto cenu se sice podařilo dosáhnout dalšího růstu výroby a produktivity práce v průmyslu, rozvrat zemědělství však s sebou přinášel obtíže, jež krizovou situaci v zemi dále prohlubovaly. Byly to především „*problémy v zásobovaní obyvateľstva potravinami. Keď sa koncom roku 1950 začal prejavovať ich pálčivý nedostatok, riešila vláda vzniknutú situáciu zavedením lístkov na niektoré druhy potravín. Na jeseň 1951 sa objavili ťažkosť v zásobovaní mäsom*“, píše Hlavová.<sup>38</sup> Režim na obtíže v zemědělství reagoval pronásledováním soukromě hospodařících rolníků, na něž svaloval vinu za neuspokoji-

<sup>31</sup> Tamtéž, s. 76.

<sup>32</sup> Tamtéž, s. 81.

<sup>33</sup> HLAVOVÁ, V.: Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie a ich recepcia v decizno-politickej sfére. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989, s. 83 – 91.

<sup>34</sup> Tamtéž, s. 84.

<sup>35</sup> Tamtéž.

<sup>36</sup> Tamtéž.

<sup>37</sup> Tamtéž, s. 85.

<sup>38</sup> Tamtéž.

vou situaci.<sup>39</sup> Neuspokojivá situace v zemědělství měla za důsledek snižování životní úrovně samotných zemědělců a růst jejich lhostejnosti a apatie vůči práci, kterou vykonávali. Byl to bludný kruh, v politické realitě počátku 50. let těžko řešitelný.

Rok 1953, v jehož průběhu všechny zmíněné problémy vyvrcholily, byl podle Hlavové současně „*rokom hladania východísk a korektúr i v roľníckej politike KSČ*“, <sup>40</sup> což se ve svých důsledcích projevilo odstraněním hlavních příčin krizové situace a jejím postupným zlepšováním a koncem 50. a počátkem 60. let pak vedlo k úspěšnému dokončení procesu kolektivizace zemědělství a k dosažení stavu, kdy JZD patřila k nejlépe fungujícím článkům československé ekonomiky.

Zcela mimořádnou roli ve vývoji roku 1953 sehrála peněžní reforma, kterou komunistická vláda provedla ve dnech 31. května a 1. června a která nepochybně byla projevem hluboké krize, do níž se československé hospodářství dostalo. V řadách obyvatelstva vyvolala velkou nespokojenost a stala se rozbuškou k vypuknutí stávek na mnoha místech republiky a k masovým demonstracím. Jejím průběhu a důsledkům věnovalo pozornost více historiků v dílčích studiích i publikacích, usilujících o syntetizující pohled. Patří sem především práce Zdeňka Jiráska a Jaroslava Šůly *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*, která vyšla v roce 1992 jako práce popularizující,<sup>41</sup> a proto postrádá poznámkový aparát. Autoři ji však zpracovali na základě původního studia archívních pramenů, dobového tisku i vzpomínek současníků a z těchto důvodů je i přes vznesenou výhradu přínosem pro hlubší poznání zkoumané problematiky. Autoři v úvodních dvou kapitolách zodpovídají otázku, jak mohlo dojít ke zhroucení československé měny, jaké byly „*příčiny státního krachu*“? Spatřují je v hospodářské politice komunistické vlády po roce 1948:

- ve zrychlování tempa kolektivizace zemědělství, jež po roce 1950 v podstatě vedla k jeho rozvrácení;
- v nové orientaci československého zahraničního obchodu na SSSR a jeho satelity;
- ve fatální restrukturalizaci čs. hospodářství a v preferování těžkého průmyslu;
- v neplnění úkolů pětiletého plánu;
- v rozpadu do té doby existujících dodavatelsko-odběratelských vztahů.<sup>42</sup>

Přestože tedy autoři nehovořili o krizi komunistického režimu v hospodářské oblasti, fakticky ji popsali a její vyvrcholení jednoznačně stanovili na rok 1953; peněž-

<sup>39</sup> Tamtéž, s. 86.

<sup>40</sup> Tamtéž, s. 88.

<sup>41</sup> JIRÁSEK, Z. – ŠŮLA, J.: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Ostrava, Svítání 1992, 161 s.

<sup>42</sup> Tamtéž, s. 14 – 15.

ní reforma byla jedním z prostředků k překonání krize. Jirásek a Šůla dokazují, že komunistické vedení si bylo krizových jevů vědomo již před rokem 1953 a uvádějí fakta, svědčící o snaze řešit je již dříve: překazila jim to však nečekaná smrt předsedy KSČ a prezidenta ČSR Klementa Gottwalda, který veškerou iniciativu a rozhodování soustředil ve svých rukou.<sup>43</sup>

Problematicke měnové reformy roku 1953 se na zmíněné konferenci v Donovalech věnoval rovněž slovenský historik Vladimír Varinský v referátu *Historické peripetie menovej reformy s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku*.<sup>44</sup> Hned v úvodu konstatuje, že počátkem 50. let existovala v Československu katastrofální situace především v oblasti ekonomické. Podle Varinského názoru na přelomu let 1952 – 1953 skončilo tzv. „*budovateľské obdobie pofebruárového režimu*“, které „*priviedlo celú spoločnosť na pokraj zrútenia. Naštartovanie samovražednej hospodárskej stratégie, sledujúcej prednostný rozvoj ťažkého priemyslu, znásobenej pre Československo veľmi nevýhodnými korekciami zo strany RVHP či Moskvy, v podobe požiadaviek v oblasti zbrojárskej výroby, vyprovokovalo celý rad problémov a v rámci formujúceho sa administratívno-direktívneho systému neriešiteľných protirečení*“.<sup>45</sup> Poté, co pojmenoval příčiny a projevy krizové situace v oblasti ekonomické, upozornil Vladimír Varinský ještě na jednu skutečnost, v literatuře dosud málo ventilovanou – na vzrůstající pasivitu a lhostejnost veřejnosti, členy Komunistické strany Československa, příslušníky policie a Lidových milicí nevyjímaje, která byla způsobena stále se zhoršujícím stavem režimu. Současně dospěl k závěru, že „*stav znehynbenia a zošraubovania spoločnosti, ktorý ovládol i komunistickú stranu, zvlášť širší stranický aktív, vyvrcholil koncom roku 1952*“,<sup>46</sup> zatímco v období následujícím, zejména po Stalinově smrti, se vytvářely v celém sovětském bloku „*politické podmienky pre komplexnejšie riešenie otázky osobnej a špeciálne hmotnej zainteresovanosti v podmienkach socializmu*“. Zvláštní význam v tomto směru přikládá vyhlášení Nového kursu Moskvou 8. srpna 1953.

V peněžní reformě provedené na přelomu května a června 1953 spatřuje Varinský pokus předsednictva ÚV KSČ – dohaduje se, že inspirovaný sovětským vedením – vybědnout z obtížné ekonomické situace a dokazuje, že byla provedena tak, aby byla co nejvýhodnější pro stát, vzdor masivní propagandě, která se snažila veřejnost přesvědčit, že cílem tohoto opatření mělo být zlepšení životní situace pracujících.<sup>47</sup>

<sup>43</sup> Tamtéž, s. 16 – 20.

<sup>44</sup> In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989, s. 62 – 72.

<sup>45</sup> VARINSKÝ, V.: *Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku*. In: Tamtéž, s. 62.

<sup>46</sup> Tamtéž, s. 63.

<sup>47</sup> Tamtéž, s. 67.



O existenci krize komunistického systému v uvedeném období hovořil na konferenci v Donovalech rovněž Juraj Marušiak v referátu *Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956 – 1957*.<sup>48</sup> Konstatuje „latentnú krízu“ komunistického režimu v Československu, která se podle něj v uvedeném období projevovala v ideové oblasti „postupnou dekanonizáciou socialistického realizmu, najmä v literatúre. Objavili sa literárne diela kriticky reflektujúce spoločenskú atmosféru, resp. budiacie záujem už len kvôli individuálnemu prežívaniu skutočnosti“.<sup>49</sup> V dalších částech svého referátu Marušiak popisuje a hodnotí snahy slovenské společnosti o dosažení větší míry demokracie a lidských svobod po XX. sjezdu KSSS a protiakce komunistického vedení. Dospívá k závěru, že na Slovensku nelze v letech 1956 – 1957 hovořit o masovém opozičním hnutí, srovnatelným s Polskem či Maďarskem. Podle Marušiaka „kríza komunizmu znamenala posun v politickom myslení občanov i mocenských špičiek“. Charakteristická pro tehdejší postoj veřejnosti podle něj byla pasivita a neochota aktivně vystoupit ve prospěch režimu. Je to nepochybně správné konstatování, které ovšem existenci krize komunistického režimu v Československu nijak nedokazuje, naopak spíše dokládá jistý posun postojů občanů od aktivního odporu k pasivitě, která byla pro vládnoucí politický systém méně nebezpečná, neboť se tím snižoval počet faktorů, které jeho existenci přímo ohrožovaly.

Krizi komunistického režimu v oblasti ideové zaznamenal rovněž Alexej Kusák ve své práci *Kultura a politika v Československu 1948 – 1956*.<sup>50</sup> Při analýze stavu kulturního života v zemi upozorňuje na založení Hlavní správy tiskového dohledu v roce 1953, jako nového nástroje k provádění cenzury. Konstatuje, že tato nově založená instituce byla „dokladem krize systému a zároveň snahy tuto krizi překonat“ a její vznik hodnotí jako projev úsilí „zabránit, aby rozklad, který zasáhl v letech 1951 – 1952 KSČ, nepřerostl do celé společnosti“.<sup>51</sup> Z Kusákovy práce tedy vyplývá, že postihl krizi, do níž se počátkem 50. let dostala Komunistická strana Československa, že zaznamenal její vyvrcholení k roku 1953, stejně jako snahy o její překonání.

Krizovými jevy v celém tzv. socialistickém táboře včetně Československa se zabýval německý historik Jan Foitzik ve studii *Ostmitteleuropa zwischen 1953 und 1956. Sozialer Hintergrund und politischer Kontext der Entstalinisierungskrise* (Východní střední Evropa v letech 1953 až 1956. Sociální pozadí a politický kontext destalinizační krize).<sup>52</sup> Konstatuje v ní, že „počátkem 50. let se ve všech východoevropských zemích

48 Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989, s. 180 – 196.

49 Tamtéž, s. 181.

50 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha, Torst 1998.

51 Tamtéž, s. 444.



*plně projevíly otevřené nebo latentní ekonomické, sociální a politické konflikty*“, které vedly „*k váhavé destalinizaci*“; ta poprvé kulminovala na XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Upozorňuje současně na nový fenomén politické krize evropských komunistických režimů, totiž na „*krizové deficiency ve vnitřní legitimitě komunistických stran*“, jemuž ostatní výše citovaní autoři nevěnovali pozornost. Srovnáním vývoje v jednotlivých komunistických státech dospěl k závěru, že „*zatímco vleklá sociální krize stalinistického systému v těchto zemích vyústila v krizi politickou, v ČSR a NDR zbrzdilo nabízené sociálně-politické uklidnění trvale politickou akceschopnost obyvatelstva a zajistilo jeho dostatečnou loajalitu vůči systému. Ekonomická a sociální mizérie, projevující se výrazně ještě v roce 1953, zde nenašla pokračování v politické destabilizaci. Rozvinutí konfliktů uvnitř vládnoucích struktur ztroskotalo v následujících letech na sociálním uklidnění obyvatelstva*“. Jan Foitzik tedy výslovně odmítá tezi o existenci politické krize v Československu po roce 1953 a své tvrzení opírá o známý fakt, že v zde v roce 1956 nevypukl otevřený odpor proti režimu jako v Polsku nebo Maďarsku, což zdůvodňuje „*sociálně-politickými korekturami*“, provedenými v předchozích třech letech a také v poměrně jednotě československého politického vedení, jež stmeloval odpor vůči snahám vyrovnat se s tíživou minulostí, za kterou společně zodpovídalo.

Je tedy zřejmé, že na datování politické, hospodářské a sociální krize komunistického režimu v Československu se historikové tohoto období nedokáží shodnout, což vede k rozpačitému opakování zažitých schémat, přestože samotná fakta vypovídají o něčem jiném. Nejlepším způsobem, jak odstranit tuto nejednotnost, je pojmenovat problém, pokusit se definovat jednotlivé projevy krize, popsat jejich vznik, stejně jako kroky komunistického vedení, směřující k jejich překonání a odstranění.

### Definice problému

Máme-li hovořit o krizi komunistického režimu v Československu, je nezbytné nejprve definovat, co si máme pod pojmem „krize“ představit. Tak jako většina slov v naší řeči, má i on tolik významů, že se ztrácí v neurčitosti. Souvisí to s tím, že základní slova používáme, aniž bychom je nejdříve definovali. Kupodivu ani autoři výše citovaných prací, zabývajících se krizí komunistického režimu v Československu v 50. letech dvacátého století, se o definici pojmu „krize“ nepokusili a rovnou se pus-

<sup>52</sup> Ostmitteleuropa zwischen 1953 und 1956. Sozialer Hintergrund und politischer Kontext der Entstalinisierungskrise. In: Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953 – 1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen. Ed. Ferdinand Schöningh. München – Wien – Zürich, Paderborn 2001, s. 21 – 54.

tili do jejího popisování. Možná právě tato skutečnost vedla k nejednotnosti výkladu sledovaného jevu.

Slovo „krize“ pochází z řečtiny, je odvozeno od slova „krisis“, což znamenalo „doba rozhodující, rozhodná chvíle, rozhodnutí samo; nesnáze, zmatek, tíseň peněžní, obchodní“. Filozofové zastávají názor, že slovo „krize“ dokonce patří k základním, t. j. nenahraditelným pojmům řeckého jazyka. Podle jejich názoru je odvozeno od slova „krino“, tedy „oddělovat, vybírat, rozhodovat, posuzovat, v mediálním tvaru pak měřit se, přít se, bojovat“. Mělo na zřeteli konečné, neodvolatelné rozhodnutí; tento pojem implikoval vyhocené alternativy, které nedovolovaly žádnou revizi: úspěch nebo ztroskotání, právo nebo bezprávi, život nebo smrt, spásu nebo zatracení. V řecké antické tradici, ať už mytologické či postmytologické netrpěli lidé nedostatkem zásadně důležitých okamžiků, naplněných dějinnými zvraty, obavami či nejistotou. Všeobecně je označovali jako „krizové“. Už v době své instalace tento pojem indikoval zejména „nejistotu, utrpení, zkoušku a poukazoval na neznámou budoucnost, jejíž předpoklady nelze dostatečně objasnit“.53

Pražský právník a ekonom Lev Winter, autor hesla „krise“ v Ottově slovníku naučném, rozlišoval v roce 1900 pouze dva druhy krizí – krizi v lékařství a krizi v ekonomice.54 Od té doby se samozřejmě poznání, že oblastí, které mohou být stíženy krizí, je mnohem více, výrazně rozšířilo a z hlediska dnešního stupně vědomostí je zcela přirozené, hovoříme-li rovněž o krizi politické či krizi politického systému. Slovník cizích slov, vydaný v roce 1966 v Praze,55 uvádí, že termín „krize“ znamená buď „rozhodná chvíle, obrat ve vývoji, vrcholný stav děje nebo činnosti“, případně „nesnadná, obtížná situace, nebezpečný stav vývoje“. V oblasti ekonomické terminologie zná tento slovník, vydaný v době vlády KSČ, slovo „krize“ jen jako fázi „kapitalistického hospodářského cyklu, periodicky se opakující období zostření rozporů kapitalistického hospodářství, projevující se omezováním výroby, poklesem zaměstnanosti, snižováním mezd, likvidací podniků apod.“ Akademický slovník cizích slov, zpracovaný Ústavem pro jazyk český Akademie věd České republiky,56 definuje „krizi“ jako „dobu, kdy vrcholí rozpor, rozhodný obrat“, případně jako „těžkou, svízelnou situaci, svízel, potíž, tíseň, zmatek“. Kromě krize duševní, krize manželství a dalších krizí, které nás v této souvislosti nezajímají, rozlišuje citovaný Akademický slovník cizích slov také krizi hospodář-

53 MIHINA, F.: Filozofia v kríze alebo horizont jej možnej autotransformácie? In: Slovenská a česká filozofia na prelome tisícročí. Eds. František Mihina – Viera Bilasová – Rudolf Dupkala. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*, Prešov 1999, s. 6.

54 Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl XV. Praha 1900, s. 174 – 178.

55 REJMAN, L.: Slovník cizích slov. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966.

56 Akademický slovník cizích slov. Sestavil kolektiv autorů pod vedením Věry Petráčkové a Jiřího Krause. Praha, Academia 2001.

skou, kterou chápe jako „jednu ze čtyř fází hospodářského cyklu“ a uvádí, že je to „vážná porucha hospodářského procesu (s příznaky, jako jsou snižování výroby, bankroty podniků, nezaměstnanost, snížení životní úrovně obyvatelstva apod.)“.<sup>57</sup>

Politolog a v jisté fázi své kariéry komunistický politik Zdeněk Mlynář ve svých pracích<sup>58</sup> chápe pojem „krize určitého systému“ „jako takovou jeho funkční poruchu, která znemožňuje, aby systém dosahoval cíle, které si sám klade“.<sup>59</sup> Současně dospívá k závěru, že stalinský sociálně politický systém vzdor své nedemokratičnosti vyhovoval určitým sociálním skupinám, které ovládal, takže si získal jejich aktivní podporu nebo alespoň pasivní loajalitu; „v některých případech dokonce i většiny ovládané společnosti“ a díky tomu přežíval a držel se u moci. V okamžiku, kdy se tento konsensus porušil, propukla krize.

Ani Karel Kaplan pojem „krize komunistického režimu“ nedefinuje. Obdobně jako Mlynář pouze uvádí, že vlivem různých okolností režim nedokázal „plnit účinně své poslání“.<sup>60</sup> Na jiném místě zopakoval, že „na přelomu let 1952/53 dospěla československá ekonomika do chaotického stavu a ztratila schopnost plnit svou společenskou roli“<sup>61</sup> a ještě později k tomu dodává: „tedy uspokojovat hmotné potřeby obyvatel“.<sup>62</sup> Oba autoři tedy ve svých pracích jako prioritní rys krize komunistického režimu akcentují jeho disfunkčnost a neschopnost dosahovat cílů, které si sám vytýčil, případně neschopnost plnit svou společenskou roli.

Slovenský historik Vladimír Varinský ve svém vystoupení na konferenci Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989 v Donovaloch,<sup>63</sup> sice rovněž nepodal definici krize komunistického režimu v Československu, akcentoval však jeden její rys „dosiaľ historikmi stále nedocenený“, a sice narůstání nezájmu o věci veřejné, a to jak v oblasti ekonomické, tak politické. Varinský dospěl k závěru, že v důsledku toho došlo k nárůstu „nezájmu verejnosti (nevynímajúc radových členov komunistickej strany, bezpečnosti a ľudových milícií) aktívne participovať na prebiehajúcich premenách spoločnosti“. V důsledku toho, píše, „vo všetkých sférach spoločnosti (nevynímajúc tie najvyššie) zavládol stav strnulosti a všade prítomného strachu“. Komunistický režim se snažil tento nepříznivý trend změnit stupňováním teroru, posilováním trestní pravomoci nižších článků státní správy, což zdůvodňoval potřebou zvýšit adresnost postihu „nepřátel-

57 Tamtéž, s. 431 – 432.

58 Viz pozn. 12 a 13.

59 MLYNÁŘ, Z.: Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi. Praha 1991, s. 15.

60 KAPLAN, K.: Československo v letech 1953 – 1966. 3. část. Společenská krize a kořeny reformy. Praha 1992, s. 4.

61 KAPLAN, K.: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Praha 1993, s. 7.

62 KAPLAN, K.: Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956. Brno 2005, s. 54.

63 VARINSKÝ, V.: Historické peripetie novej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989, s. 62 – 72.

ských elementů“. Ve skutečnosti tím však represe nabyly masového charakteru a ohrožovaly prakticky veškeré obyvatelstvo. Varinský správně konstatuje, že to byl „*vážny problém, pretože svojimi následkami oslaboval sociálnu základňu režimu, čím si režim sám pripravoval pôdu na sebalikvidáciu*“. Obdobné závěry na téže konferenci prezentoval také Juraj Marušiak.<sup>64</sup>

Stanislav Sikora sice na donovalské konferenci hovořil o sociálních a politických zdrojích pokusu o reformu komunistického režimu v roce 1968,<sup>65</sup> jeho závěry a postřehy však nelze ignorovat, neboť reformní hnutí konce 60. let 20. století rovněž vyrůstalo z krize, do níž se tehdy režim dostal. A protože to byl stejný režim, vytvářený v podstatě stejnými lidmi, mají i obě krize mnoho společného. Mnohé příčiny krizových jevů let 1967 – 1970 byly obdobné, jako ty, které vyvolaly krizi v 50. letech, jiné dokonce přímo přetrvávaly od 50. let přes celá 60. léta. Podle Sikory „*hospodárska kríza na začiatku 60. rokov demonštrovala neschopnosť byrokraticky riadeného národného hospodárstva uspokojovať potreby obyvateľstva*“. Tento jev, na který slovenský historik upozorňuje, přetrvával v československém hospodářství prakticky od roku 1948 a byl tedy rovněž jedním z projevů krize 50. let.

Všechny znaky krizové situace, jak je obsahují obecné definice tohoto pojmu nebo jak je postřehli historikové, zkoumající tento jev v československém prostředí, jsou v konkrétní historické realitě 50. let 20. století přítomny. Komunistický režim v ČSR se tehdy ocitl v důsledku hlubokých vnitřních nedostatků ve značných nesnážích a oprávněně lze hovořit o stavu mimořádné nejistoty, který jej zachvátil. První polovina 50. let znamenala jednu z rozhodujících chvil jeho existence, protože mu po jistou dobu hrozila reálná možnost ekonomického, politického i mocenského krachu. Nesporně se před ním otevírala neznámá budoucnost a nejistý vývoj a záleželo jen na tehdejší vedení Komunistické strany Československa, jakým směrem se bude dále ubírat. Zda vsadí na osvědčenou kartu teroru a násilí, tedy na konfrontaci se stále nespokojenější veřejností, která mohla vyvrcholit masovou vzpourou utlačovaných poddaných jako v Polsku a Maďarsku v roce 1956, nebo zda se pokusí cestou zkvalitňování životních podmínek znovu si získat loajalitu či dokonce podporu veřejnosti a režim tak dočasně upevnit a stabilizovat.

Máme-li na základě existujících analýz a popisů definovat pojem „krize komunistického režimu“ v Československu, musíme konstatovat: komunistický režim

64 MARUŠIAK, J.: Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956 – 1957. In: Tamtéž, s. 190.

65 SIKORA, S.: Sociálne a politické zdroje pokusu o reformu socializmu v Československu a jeho ohraničenosť. In: Tamtéž, s. 197 – 224.

v Československu se v první polovině 50. let 20. století dostal do vážných ekonomických, sociálních a politických potíží, které způsobily, že nejen nebyl schopen dosahovat cílů, které si sám vytýčil – tedy nastolit sociálně spravedlivou beztržní společnost, zvyšovat životní standard československého lidu a přispívat k růstu jeho kulturní a vzdělanostní úrovně – ale dokonce se dostal do takové situace, že reálně hrozilo jeho vnitřní zhroucení. Krizový stav zapříčinily tyto konkrétní skutečnosti:

- hospodářské potíže – neúspěch ekonomické politiky KSČ;
- neschopnost uspokojit základní potřeby lidí – rozvrat zásobování společnosti potravinami a spotřebním zbožím;
- sociální selhání – pokles životní úrovně společnosti;
- politické odcizení – zneprátení si většiny populace v důsledku masového teroru;
- vykonstruované procesy jako katalyzátor krize;
- ztráta vnitřní jednoty – rozčarování značné části stoupců komunistického režimu;
- ztráta autorit – Gottwaldova smrt jako vyvrcholení krize.

Teprve podrobným prozkoumáním a studiem jednotlivých oblastí hospodářského, sociálního a politického vývoje v Československu v 50. letech 20. století můžeme dospět k závěru, kdy krize komunistického režimu skutečně propukla, jaké měla projevy a kdy a jakými prostředky se vedení Komunistické strany Československa podařilo ji překonat. Bezduché opakování starých tezí však k cíli nepovede.

*Jiří Pernes*

## Aktivity ľudáckého exilu na prelomu 50. a 60. let a režimová opatrení na území Slovenska

Jednotlivé skupiny slovenského exilu, spjatého se Slovenskou republikou a jejím režimem, se nejen v bezprostředně poválečném období, ale i po nastolení komunistického režimu v Československu, vzájemně napadaly a urážely a do vleklých (často osobních) sporů zatahovaly i slovenské krajanské organizace. Někteří vlivní představitelé amerických Slováků se pokoušeli i nadále sjednotit separatistické centrály do jedné společné organizace. V této souvislosti je potřebné si uvědomit, že značná část finanční podpory plynula z pokladny Slovenské ligy v Americe a dalších krajanských organizací včetně První katolická slovenské jednoty. Přestože aktivity o sjednocení se táhly celé dlouhé desetiletí (1948 – 1958), tak k němu v námi zkoumaném období prakticky nedošlo.

Na konci 50. let paniku mezi představiteli ľudáckého exilu navíc vyvolalo odhalení činnosti pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy, veřejné procesy s některými jejich členy a následná medializace celé záležitosti se strany komunistického režimu včetně žádosti československé vlády z roku 1958 o vydání viníků masových vražd na Slovensku ze zahraničí. Stoupenci Slovenského osvobozovacího výboru (SOV) v Argentíně,<sup>1</sup> usilovali především o odvedení pozornosti od osoby Jána Ďurčanského (bratranec Ferdinanda Ďurčanského) a proklamovali, že československá vláda požádala argentinské úřady o vydání asi 30 osob. Představitelé SOV-u takticky využili celou záležitost k zastrašení svých odpůrců ve Slovenské národní radě v zahraničí (SNRvZ).<sup>2</sup> Například bývalý velitel židovského tábora v Seredi Wozar zpracoval účelovou brožuru zaměřenou proti aktivitám SOV, ale vzhledem k nastalé situaci ji dal k dispozici vedení SOV za účelem jejího přepracování. Mělo se dokazovat, že všechny činy (rozuměj zvěrstva), které se odehrály po vypuknutí slovenského povstání na konci srpna 1944, byly vojenského charakteru v rámci frontových operací a ne kriminální činy.<sup>3</sup> Ďurčanského SOV v souvislosti s celou záležitostí dále vyhlásil, že argentinské úřady s ohledem na rozšiřující se obchodní styky s komunistickým

<sup>1</sup> Slovenský osvobozovací výbor vznikl v roce 1949 na základě reorganizace Ďurčanského Slovenského akčního výboru v Argentíně.

<sup>2</sup> K oficiální prezentaci SNRvZ v čele s Karolom Sidorem došlo místo původně uvažované Paříže až teprve v polovině prosince 1948 na rakouském území. Činnost centrály, tvořené většinou inteligencí spjatou se Slovenskou republikou 1939-1945, finančně podporovaly především krajanské organizace v USA. Sidorova organizace, složená z umírněných separatistů, na rozdíl od Ďurčanského centrály, kalkulovala se zařazením Slovenska jako samostatného útvaru v rámci širší středoevropské federace. Pouze v krajním případě, pokud by uvedená koncepce neměla naději na úspěch, tak se kalkulovalo se Slovenskem jako samostatným státem.

<sup>3</sup> Archiv ministerstva vnitra Praha (AMV Praha), Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, č. j. 302-67-14.

Československem, přislíbily přezkoumání československé žádosti a že jejich vstřícné gesto postihne alespoň jednoho Slováka. Zároveň se předpokládalo, že Ján Ďurčanský odjede na krátkou dobu na kongres do Mexika s cílem získat aureolu protikomunistického bojovníka a tak znemožnit snahy československých úřadů o jeho vydání. Jozef Paučo, který zastával funkci tajemníka SNRvZ v této souvislosti vyjádřil přesvědčení, že žádný západní stát nevyhoví komunistickému režimu v ČSR v jeho žádosti o vydání zločinců.<sup>4</sup>

V tomto období došlo k dalšímu sjednocovacímu pokusu.<sup>5</sup> Ve dnech 17. srpna až 27. září 1958 se uskutečnila v Torontu jednání mezi představiteli SNRvZ (za účasti předsedy politické rady Jozefa Kirschbauma, generálního tajemníka Jozefa Pauča a jeho zástupce Jána Mikulu) a SOV-u (zastupoval ho předseda výkonného výboru Ferdinand Ďurčanský). Na sérii důvěrných porad, bylo dohodnuto, že obě doposud proti sobě stojící nepřátelská uskupení vytvoří koordinační výbor jako reprezentanta slovenského exilu, který bude koordinovat činnost a aktivity obou exilových centrál v zahraničí a prostřednictvím zvláštních výborů i odbočky obou organizací. Obě stávající centrály, po vytvoření koordinačního výboru, v dlouhodobějším časovém horizontu, měly usilovat o úplné sloučení v nové organizaci s předpokládaným názvem Slovenská osvobozovací rada (SOR). Ta měla být složena z tzv. „shromáždění“ a „výkonného výboru“, přičemž se kalkulovalo s aktivem asi 80 činných osob.<sup>6</sup>

Informace o důvěrných poradách nakonec potvrdilo i oficiální prohlášení o sjednocení exilu, které bylo publikováno v Kanadském Slováku 18. října 1958 a podepsáno Jozefom Kirschbaumem a Ferdinandom Ďurčanským.<sup>7</sup> V dokumentu se zdůrazňovalo, že *„počínaje 17. srpnem uskutečnila se v Torontě jednání o vytvoření jednotné zahraniční reprezentace mezi zástupci Slovenské národní rady v zahraničí a Slovenského osvobozovacího výboru. Jednání o základních otázkách se úspěšně ukončila dne 15. září, poslední dokument byl podepsán dne 27. září. V duchu tohoto dohovoru má se vytvořit jednotná zahraniční reprezentace, v jejímž lůně by se soustředili nejen příslušníci uvedených dvou organizací, ale i političtí a kulturní pracovníci, kteří stojí mimo a projeví ochotu zapojit se do společné práce v zájmu osvobození Slovenska a jeho samostatnosti. Slovenská veřejnost bude o podrobnostech dohody informována, jen co jí schválí příslušné orgány SOV-u a SNRvZ. Jsme přesvědčeni, že slovenská veřejnost doma i ve svobodném světě vezme tuto*

<sup>4</sup> Tamtéž.

<sup>5</sup> Na počátku 50. let došlo k pokusům o sjednocení ludáckého exilu s cílem vytvořit reálnou protiváhu Radě svobodného Československa. Vynakládané úsilí nakonec zkrachovalo a svolané shromáždění v Niagara Falls na konci února 1951 se neslo v duchu tradičních rozporů a vzájemného pomlouvání a osočování.

<sup>6</sup> Demokratický blok přivítal sjednocovací tendence a zároveň oznámil, že hodlá vyslat svoji reprezentativní delegaci s cílem podílet se na sjednocovacích aktivitách. K jednání však přizván nebyl a zůstal stranou i v dalších letech, kdy probíhala jednání o dalších reorganizacích a sjednocování exilu.

<sup>7</sup> AMV Praha, Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, č. j. 302-67-14.

*zprávu na vědomí s uspokojením a svým kladným postojem napomůže osvobozovacím snahám, jejichž úspěch záleží nejen na organizačním, ale v první řadě na duchovním semknutí se Slováků do společné práce za osvobození naší zotročené vlasti ... semknutí slovenských sil ve svobodném světě a tím i dohoda mezi SNRvZ a SOV-em je příkazem i stupňovaného mezinárodního napětí, vyvolaného útočností Moskvy a mezinárodního komunismu.“<sup>8</sup>*

Z prohlášení bylo rovněž zřejmé, že organizátoři kalkulovali s odporem proti sjednocovacím tendencím ve vlastních řadách. V této souvislosti se zdůrazňovalo, že ohrožení úsilí o sjednocení slovenských sil ohrožují kampaně slovenského zahraničního tisku zveřejňováním nejrůznějších osobních útoků, které slouží pouze nepřátelům Slovenska, což lze dokumentovat na současných sporech a výpadech proti vedoucím osobnostem slovenského exilu. Na druhé straně však osobní averze mezi exilovými představiteli, i přes nejrůznější proklamace v této „usmířovací etapě,“ nadále přetrvávaly.

Na jaře 1959 bylo oficiálně oznámeno, že došlo k ratifikaci dohody o sjednocení a že představitelé obou exilových organizací se shodli na definitivním názvu Slovenská osvobozovací rada. Dohodlo se, že výkonný výbor bude mít sídlo v USA a tajemník pro organizační záležitosti zajistí zřízení a vedení sekretariátu v New Yorku. Výkonný výbor bude mít všechny pravomoci (pokud nebudou vyhrazeny shromáždění), přičemž členství v něm nebude podmíněno členstvím ve shromáždění a jeho činnost bude podléhat pouze směrnicím shromáždění.

V tomto období navštívil Kanadu a USA Štefan Hašík, který vedl důvěrná jednání jednak s představiteli Kanadské Slovenské ligy a dále s funkcionáři vybraných slovenských spolků, které zastávaly opoziční postoje vůči Jozefu Kirschbaumovi, Jozefu Paučovi a dalším činitelům SNRvZ.<sup>9</sup>

Rovněž Ferdinand Ďurčanský na konci 50. let vyvíjel značné aktivity, aby mohl vycestovat do USA, které mu odmítaly až do roku 1958 udělit vstupní vízum. Až teprve v únoru 1959, na základě záruky stavitele Hudáka z Clevelandu, se jeho dlouholeté úsilí splnilo. Jedním z cílů návštěvy bylo rovněž zaktivizování několika bezvýznamných odboček SOVu, které jednak měly málo příznivců, nebyly politicky vyprofilovány a jejich činnost splývala s Antibolševickou ligou národů, případně aktivitami okresů Slovenské ligy v Americe. Po svém příjezdu do New Yorku oznámil na tiskové konferenci, že hodlá v USA pobýt několik měsíců s cílem prosadit plán týkající se rozkladu ruské sovětské říše, jako součásti řešení světové krize. Jeho přátelé přitom ozná-

<sup>8</sup> Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (A ÚPN Bratislava), f. A 2/1, i. j. 187.

<sup>9</sup> AMV Praha, Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, čj. 302-67-14. Tiskové orgány uvedených organizací jej prezentovaly jako posledního žijícího člena vlády. Jmenovaný činitel se nakonec v 60. letech usadil v Pittsburgu.



mili, že podnikne rozsáhlé přednáškové turné po celém území USA. Slovenská obrana 20. února 1959 dokonce oznámila, že Ferdinand Ďurčanský plánuje trvale se usadit v USA, odkud bude centrálně řídit a koordinovat činnost slovenského exilu.

Ďurčanského představy však narazily na odpor československého poúnorového exilu a židovské organizace Bnai Brith v New Yorku. Navíc do celé kampaně se aktivně zapojil americký rozhlas, dále řada kongresmanů židovského původu a některá významná periodika, jako byl například *New York Tribune*, *New York Post*, *New York Times* a další, která požadovala, aby Ferdinand Ďurčanský byl z USA okamžitě deportován. Jeho přátelé se pokusili očistit jeho reputaci a prostřednictvím organizace American Friends of the Anti Bolshevik Block of Nations svolali tiskovou konferenci, kterou však zástupci amerického tisku bojkotovali. Po krachu uvedené akce se jmenovaný exilový činitel urychleně vrátil nazpět do Mnichova.

Dlouhodobě připravovaný sjednocovací proces vrcholil na konci května 1960 (28. – 29. května 1960), kdy se představitelé SOVU a SNRvZ sešli na ustavujícím zasedání v New Yorku v hotelu Astoria a volbou funkcionářského aktivu oficiálně založili Slovenskou osvobozovací radu. Do výboru byli zvoleni: předseda Shromáždění SOR Jozef Kirschbaum, předseda Výkonného výboru SOR Ferdinand Ďurčanský, organizační tajemník Jozef Paučo, místopředseda Shromáždění SOR kněz Ferdinand Mondok, druhý místopředseda Ctibor Pokorný, první tajemník Aloiz Macek a druhý tajemník Imrich Králik. Výkonný výbor, jehož předsedou byl již vzpomínaný Ferdinand Ďurčanský, měl přitom následující složení: prvním místopředsedou a organizačním tajemníkem se stal Jozef Paučo, funkci druhého místopředsedy a tajemníka pro věci kulturní zastával Stanislav Mečiar, třetím místopředsedou byl zvolen Karol Murín, tajemníkem pro věci zahraniční se stal Jozef Cieker, tajemníkem pro obnovu a plánování Štefan Magura, tajemníkem pro vojenské věci bývalý plukovník Otto Klement, pro informace Ján Okál, pro věci vnitřní J. Buček a finanční záležitosti měl na starosti Jozef Trubinský.

Zároveň bylo rozhodnuto, že SOR podle stanov vytvoří svá zastupitelství v západních státech a při důležitých mezinárodních organizacích. Tyto orgány, složené z předsedy, místopředsedů a referentů pro jednotlivé oblasti, se měly řídit směrnicemi Výkonného výboru.<sup>10</sup> Jejich hlavní úkol spočíval především v konstituování místních skupin SOR ve městech, kde žili uprchlíci či vystěhovalci ze Slovenska. Slo-

<sup>10</sup> Předsedy zastupitelstev pro jednotlivé státy byli jmenováni: pro Velkou Británii Andrej Slovák, Argentinu Alois Macek, Austrálii Martin Halák, Belgii Anton Kolár, Francii Ján Fabiánek, Kanadu František Orlický, NSR Fraňo Tiso, Rakousko Anton Malý, Španělsko Jozef Cieker, USA Jozef Mikuš, Švýcarsko Radlinský, Itálii Marián Muránský, Vatikán Štefan Náhalka, pro Brazílii a země Latinské Ameriky Bartolomej Bor atd. (Tamtéž).

venská osvobozovací rada, vedle již uvedených orgánů – Shromáždění, Výkonného výboru a zastupitelstev – si dále vytvořila zvláštní disciplinární komisi, která měla za úkol posuzovat a řešit případné rozpory vznikající v rámci sjednocené organizace.

Jednou z příčin sjednocovacích aktivit, jak již bylo zdůrazněno, byla nepochybně finanční otázka. Slovenská liga v USA odmítala poskytnout efektivní finanční pomoc do doby, dokud slovenský exil, spjatý se Slovenskou republikou a jejím režimem, nebude jednotný. Na svém 36. kongresu v červnu 1959 přivítala sjednocovací tendence a vyzvala slovenské exulanty a občany slovenské národnosti v Československu, aby pokračovali v zápase za vytvoření Slovenské republiky. Zdůraznila odhodlání, že se bude všemožně snažit, aby vlády svobodného světa přiznaly právo slovenského národa na svobodu a samostatnost. V pozadí nepochybně stálo i úsilí tehdejší americké administrativy snažící se o sjednocení nejrůznějších exilových centrál ze zemí východního bloku po národnostní linii.

Nově vytvořená organizace v dokumentech a výzvách z přelomu 50. a 60. let ubezpečovala utlačovaný slovenský lid, že exil bude i nadále usilovat o obnovení Slovenské republiky a vyzývala jej, aby se postavil na odpor proti českému imperialismu až do konečného vítězství. Například Jozef Kirschbaum a Ferdinand Ďurčanský při příležitosti Nového roku 1960 vydali „poselství k národu“ s výzvou, aby se Slováci bez ohledu na všechny názorové a politické rozdíly, bez ohledu na omyly a chyby minulosti semkli kolem rady. *„Pouze společným úsilím, jak se zdůrazňovalo v dokumentu, budeme my Slováci ve svobodném světě schopni splnit své dějinné a generační poslání.“*<sup>11</sup>

Na druhé straně nadále pokračovaly pomlouvačné útoky proti jednotlivým vedoucím exilovým činitelům a to i přes oficiální prohlášení o potřebě jednotného postupu. Například v *Literárním almanachu Slováka v Americe* na rok 1960 (vydavatelé Filip Hrobák a Jozef Paučo), byl v článku *Události kolem Salzburgu* (šlo o 20. výročí) Ferdinand Ďurčanský vykreslen jako člověk, který je ochoten pro svou kariéru obětovat cokoliv. Jmenovaný spolu se svými přáteli na celou záležitost ostře reagoval, což pochopitelně nikterak nepřispělo k posílení vzájemných vztahů v rámci poválečné exilové vlny. Na dokreslení situace lze uvést, že oslavy 14. března zvláště pořádala SNRvZ a zvláště SOV. Navíc řada členů SNRvZ nevzala sloučení v nové organizaci na vědomí.

Nepřátelský vztah mezi oběma uskupeními se nejmarkantněji projevoval v Mnichově, kde žil Ferdinand Ďurčanský a jeho nejbližší spolupracovníci – bratři Oliver a Ctibor Pokorný; přičemž druhý jmenovaný přitom zastával funkci generálního

<sup>11</sup> Tamtéž.

tajemníka SOVu. V Mnichově ale rovněž působil předseda odbočky SNRvZ a později předseda zastupitelstva SOR v NSR Fraňo Tiso a další jeho spolupracovníci.

Vztahy mezi oběma exilovými osobnostmi v NSR (Đurčanským a Fraňom Tisem) byly dlouhodobě poznačeny vzájemnou nenávisí,<sup>12</sup> přičemž na druhé straně v aktivity uvedených skupin se vzhledem k jejich bezprostřední blízkosti k Československu vkládaly značné naděje. Vzájemné rozbroje nakonec vedly k tomu, že řada osob, které byly oficiálně vedeny jako představitelé SORu, zaujala pasivní postoj. Jednalo se například o Františka Šubíka-Žarnova, Jozefa Mikuše, Štefana Blaška a mnohé další. Na druhé straně představitelé bývalé SNRvZ v řadě zemí vyvíjeli aktivní protičeskoslovenskou činnost a mnozí z nich byli v kontaktech s různými rozvědkami.

Slovenští separatisté v tomto období zakládali na území NSR různé slovensko-německé společnosti a uzavírali dohody s odsunutými sudetskými Němci, jimiž jim zaručovaly svobodný návrat na „osvobozené území“ včetně náhrady ztraceného majetku. Například v průběhu setkání přesídlených Němců v Mnichově, které se konalo 4. – 6. června 1960, došlo v paláci kardinála Wendela k poradě za účasti vybraných duchovních, některých německých státních úředníků a vedoucích představitelů exilových skupin ze zemí střední a východní Evropy, mezi nimiž pochopitelně nechyběl Ferdinand Đurčanský, ale i Fraňo Tiso a bývalý československý armádní generál Lev Prchala. Hlavním cílem setkání bylo sladění činnosti exilových skupin s politikou Bonnu. V rámci diskuse se například nastolila otázka případného vytvoření katolické podunajské monarchie za účasti Čechů, Slováků, Maďarska, Jugoslávie a Rakouska. Zároveň se diskutovalo o požadavcích bývalých generálů Lva Prchaly a Henneye (Madar), aby Bonn podpořil plán na zkonstituování velkého vojenského tělesa, složeného z východoevropských dobrovolníků v rámci NATO, které by bylo dislokováno na území NSR.

Přes formální existenci SORu uvedená organizace prakticky neexistovala, vzhledem k tomu, že obě centrály vyvíjely činnost každá po své linii. Navíc krize ve Slovenské lize vrcholila v roce 1961, kdy stávající její předseda Filip Hrobák navázal kontakty se Sudetoněmeckou radou v NSR, které byly oceněny jeho vyznamenáním Evropskou cenou Karla IV.<sup>13</sup> Vleklou krizi Slovenské ligy v USA, která ohrožovala její

<sup>12</sup> Například Ferdinand Đurčanský v tomto období podal žalobu u mnichovského soudu na Fraňa Tisa a Krištofa Greinera pro urážku na cti (AMV Praha, H-696).

<sup>13</sup> Sudetoněmecká rada v květnu 1961, při příležitosti udělení uvedeného vyznamenání, uspořádala na jeho počest slavnostní recepci za účasti řady osobností politického života NSR. Tyto aktivity na druhé straně (v průběhu uvedeného roku vykonal ještě jednu návštěvu NSR) nikterak nepřispěly k posílení Hrobákových pozic. Na obhajobu svých postojů se pokoušel argumentovat tím, že v období, kdy USA udržují dobré vztahy s německou vládou v Bonnu, je zcela absurdní slovenskému exilu a jemu osobně dělat výtky ohledně jeho kontaktů a jednání se sudetskými Němci.

existenci, se nakonec podařilo zažehnat a vyřešit odstraněním Filipa Hrobáka z předsednického postu. Na jeho místo byl zvolen Peter Hleťko, který uvedenou funkci již zastával v minulosti. Za ústupek Hrobákovu směru lze přitom považovat zvolení Jozefa Pauča za tajemníka Ligy.

Počátkem srpna 1962 se v Římě konaly oslavy 10. výročí vydání apoštolské konstituce *Exsul familia*. Jako hosté se zde sešli i představitelé ludáckého exilu v počtu kolem šedesáti osob. Původně se očekávalo, že „římský sjezd“ napomůže uvést do praktického života SOR. Mimořádným překvapením pro všechny zúčastněné bylo, že iniciativy se tentokrát chopili lidé, kteří nestáli v popředí separatistického exilu, a svými aktivitami přispěli ke zvrácení původních představ.<sup>14</sup> Jednání se měla rovněž zúčastnit i delegace Slovenské ligy v Americe, která ale na poslední chvíli účast odřekla.

Fórem pro jednání přítomných exilových zástupců se stalo valné shromáždění. Výsledkem rozsáhlých diskusí a polemik bylo rozhodnutí o reorganizaci Sdružení katolických studentů v zahraničí<sup>15</sup> na Ústředí slovenských katolíků-intelektuálů, které se stalo členem mezinárodní organizace Pax Romana. Právě Spolek slovenských intelektuálů (SSI) měl sehrát klíčovou roli ve sjednocovacím procesu.<sup>16</sup>

Proti uvedené koncepci vystoupila v Římě přítomná čtyřčlenná skupina vedená Ferdinandem Ďurčanským, který námitky zdůvodňoval existencí SOR (byl místopředsedou jejího výkonného výboru). S odlišným pojetím vystoupil Jozef Kirschbaum, který zdůraznil, že SOR prakticky neexistuje a že on, jako předseda shromáždění SOR, se rád své funkce vzdá, vytvoří-li se nová skutečně účinná exilová organizace. S kritickým pohledem navíc vystoupili i další exiloví činitelé přítomní na shromáždění.

Nakonec bylo rozhodnuto, že Spolek slovenských intelektuálů zkoncipuje do jara 1963 podrobný návrh stanov nové exilové sjednocené organizace (jejich vypracováním pověřen Anton Bugan a jeho syn kněz Andrej) se sídlem v Římě, který bude zaslán všem členům SOR v březnu či dubnu 1963 k posouzení. Až teprve po skončení připomínkového řízení mělo dojít k definitivnímu ustavení SSI, s čímž nakonec souhlasil i Ferdinand Ďurčanský s podmínkou, že klíčové části stávajících stanov SOR, SOV a SNRvZ budou přejaty do nových stanov. Zároveň byli zvoleni členové

<sup>14</sup> Studenti po skončení studií se dostávali mimo rámec své organizace. V roce 1961, při příležitosti kongresu Kirche in Not v Königsteinu, byl na valném shromáždění organizace zvolen přípravný výbor s cílem připravit jednak nové stanovy a dále podkladové materiály pro reorganizaci Sdružení. Přípravný výbor zkoncipoval a vydal provolání, na které zareagovalo 45 slovenských exilových intelektuálů.

<sup>15</sup> Sdružení slovenských katolických studentů v zahraničí bylo založeno na přelomu 40. a 50 let 20. století.

<sup>16</sup> Schůzka se uskutečnila v penzionu španělských jeptišek v Římě na Via Iberia, kde také byla ubytována většina členů slovenské delegace.

prozatímního ústředního výboru SSI.<sup>17</sup> V programu přijatém na římské schůzce se zdůrazňovalo, že nová organizace se vytvořila proto, aby „uskutečňovala program *Pax Romana mezi Slováky. Slovenští intelektuálové se mají usilovat šířit pravdu o situaci slovenského katolicismu na Slovensku a nakoľik je možné, pomoci jim prejsť přes tyto chvíle moderní tyranie a kolonialismu s čím menšími ztrátami a těž nakoľik možné pracovat na jejich osvobození.*“<sup>18</sup>

Na podzim 1963, po neustálém protahování, se v rámci cyrilsko-metodějských oslav konal sjezd slovenských představitelů v Římě. Výsledky z důvěrného jednání byly oznámeny v závěru druhé části oslav, kdy přicestovala do Říma početná delegace asi 500 slovenských krajanů, která mezi jiným svojí hromadnou účastí měla demonstrovat zájem o sjednocení slovenského exilu. Výsledky sjezdu byly zklamáním pro hlavní organizátory a nakonec za jediný hmatatelný čin lze označit prosazení návrhu amerických krajanů a iniciativních kněží, kteří prosadili sjednocení exilu v rámci Slovenského ústavu v Clevelandu jako kulturní instituce a současně zastřešující organizace. Tím, že do čela ústavu nebyli postaveni známí prominenti, mělo dojít k postupnému otupení ostrých hran mezi jednotlivými exilovými a krajanskými směry. Další vývoj však byl v rozporu s původními představami, neboť ze sněmování nebylo vydán žádný dokument či provolání a ani exilový či krajanský tisk nepřinesl příslušné komentáře, což dokumentovalo nezáměr jedné i druhé strany hledat a realizovat nová řešení. Odmítavý postoj k závěrům římského sněmování dala kategoricky najevo jednak Greinerova mnichovská skupina, ale k nespokojencům náležel například Stanislav Mečiar v Argentíně i další exiloví činitelé v USA a Kanadě.

Mezitím však definitivní rozkol mnichovské odbočky SNRvZ vyvrcholil založením Ústavu Matúše Černáka.<sup>19</sup> Jeho iniciátoři, bez ohledu na usnesení římské schůzky, chtěli strhnout vedení separatistického exilu (včetně krajanských organizací), na svoji stranu. Do čela ústavu byl postaven Krištof Greiner. Úvodník prvního čísla nově vydávaného měsíčníku *Černákův odkaz* zdůrazňoval, že cílem není tříštění slovenských sil, ale právě naopak sdružování mladé slovenské inteligence. Nově vytvořený ústav, jak zdůraznil Krištof Greiner, hodlá úzce spolupracovat se všemi již existujícími podobnými institucemi a přispět tak k oživení celé slovenské exilové činnosti. Hlavním motivem k vytvoření nové organizace byl především odklon od politické

<sup>17</sup> Předsedou byl zvolen Anton Bugan, místopředsedou A. Bakoš z Chicaga, tajemníkem kněz Michal Ďurica z Turína, pokladníkem A. Šavrola z Mnichova, duchovním rádcem Štefan Náhalka z Říma, zástupcem vysokoškolských Juraj Ďurčanský z Mnichova, duchovním vysokoškolských Andrej Bugan z Říma. Dále byli zvoleni ještě dva revizoři a tři rozhodčí soudci.

<sup>18</sup> AMV Praha, Hlavní správa vojenské kontrarozvedky, č. j. 302-67-14.

<sup>19</sup> Matúš Černák za války zastával funkci slovenského velvyslance v Berlíně a v poválečném období náležel k významným činitelům slovenského exilu. Až do své tragické smrti v roce 1955 vedl odbočku SNRvZ v Mnichově.

linie Matúše Černáka, což vedlo ke ztrátě důvěry téměř všech členů v NSR. Příímý podíl na tomto neutěšeném stavu, jak dále zdůraznil Krištof Grainer, měl předseda Odbočky SNRvZ a člen její Politické rady Fraňo Tiso. Jádru problému prý spočívalo v jeho vizi o začlenění Slovenska do rámce „kulturně ideální rakousko-uherské monarchie“, dále v „kolaboraci“ se zaměstnanci Svobodné Evropy, ale i v diktátorských způsobech a politické nečinnosti, která z nepohodlnosti či jiné příčiny přetrvávala od roku 1958. *„Vysoké funkce zavazujú konat, pracovat: konat, pracovat do úmoru! Po této stránce slovenský exil v Německu nemá pochopení, jestliže někdo již déle než tři roky, nepokládá za potřebné uspořádat v Mnichově, anebo na jiném místě alespoň jednou do roka – na 14. března – oslavu ve velkém slavnostním rámci, tak jak to bývalo do roku 1958.“*<sup>20</sup>

V dalším článku nového časopisu *Generační problém slovenského exilu* jehož autorem byl předseda římské odbočky SNRvZ a člen redakční rady časopisu *Černákův odkaz* Zvonimír Chrumka, byly prezentovány názory na vedení a činnost slovenského exilu z hlediska dlouhodobější perspektivy a s ohledem na vývoj mezinárodně politické situace. Slovenský exil, jak se zdůrazňovalo, musí zpytovat svědomí v období, kdy americká blokáda Kuby je realitou a kdy se schyluje k řešení berlínského a německého problému. Slovenský exil byl neaktivnější první tři roky po skončení druhé světové války, kdy navíc nebyly k dispozici žádné svobodné rozhlasové vysílače, které by informovaly slovenský národ o činnosti a aktivitách Slováků v exilu. Autor článku dále vyjádřil hluboké znechucení z celkových poměrů ve slovenském exilu, především pak z dohadování o budoucích funkcích. V žádném případě není ochoten sekundovat exilovým činitelům, kteří si „přihřívají polívčičku“ pouze na základě bývalého postavení a v očekávání „růžových nadějí“, že jednou doma budou reprezentanty slovenské věci. Zdůraznil, že se především jedná o „generační problém“ ve slovenském exilu. Podotkl přitom, že po formálním sjednocení došlo k absolutní stagnaci a celkové nečinnosti organizací.

Hlavní chyba, jak se dále zdůrazňovalo, spočívá v tom, že ke sjednocení sice došlo, ale se „starými lidmi“. Po skončení sporů mnozí funkcionáři zasedli do lenošek, a až na pár výjimek na americkém kontinentu, odpočívají na „vavřínech“ ve sladkém očekávání „příštích dní.“ Podle autora „stará slovenská škola“ se často ztrácela ve svobodném světě z důvodu, že nebyla schopna pochopit úkoly v novém neznámém prostředí. V žádném případě se však nejedná o beznadějnou situaci, tzv. „nenahraditelní“ co odchází, respektive by měli odejít, mohou být plně nahrazeni lidmi širokého rozhledu ovlivněnými západní kulturou, osobami dokonale znajícími cizí jazyky, ovládajícími nejmodernější politické koncepce, pro něž evropská politická

<sup>20</sup> AMV Praha, Hlavní správa vojenské kontrarozvedky, č. j. 302-67-14.

unie není strašákem. Právě tato nová generace, která v době Matúše Černáka plně dozrávala na vysokých školách v západní Evropě, ale i v USA a Kanadě, je schopna předložit „slovenskou kauzu“ světové veřejnosti a to v širokém i pro velké národy přijatelném rámci. Autor konstatoval, že od roku 1945 vystudovalo v exilu asi 150 mladých Slováků na různých univerzitách a tito mladí vzdělanci mají všechny předpoklady pro to, aby zítra na sebe převzali odpovědnost za slovenské záležitosti. Získat a přesvědčit tuto mladou generaci o jejím poslání je právě jedním z úkolů nového ústavu. Podaří-li se v průběhu jednoho roku získat alespoň 20 osob, bude to možné považovat za velký úspěch.

Ústav Matúše Černáka měl v polovině roku 1963 již 88 členů a Greinerova skupina v tomto období zaměřila pozornost na přípravy sjezdu, který měl završit celé sjednocovací úsilí. Sjezdovými přípravami za ústav byl pověřen Koloman Murgaš, který byl předsedou italské odbočky SNRvZ a zároveň zastával funkci předsedy informační komise výkonného výboru SNRvZ. Do listopadu 1962 byl přitom vedoucím slovenského vysílání Radio Roma a spolupracovníkem slovenského vysílání Vatikánského rozhlasu. Po příchodu do NSR na konci roku 1962 zastával funkci správce Ústavu Matúše Černáka, byl členem redakční rady ústavem vydávaného časopisu a pracovníkem slovenské redakce Deutsche Welle. Koloman Murgaš se především prostřednictvím Jozefa Pauča, který byl v květnu 1962 zvolen tajemníkem Slovenské ligy v Americe, snažil s uvedenou organizací jednat o vytvoření jednotné vrcholové exilové organizace.

Koncepce Greinerovy skupiny se setkala s kladnou jednak v zahraniční Matici slovenské a v Ústředí slovenských katolíků-intelektuálů. Složitější to však bylo se Slovenskou ligou v Americe, Slovenským osvobozovacím výborem a Unií slovenských komitantů a s vatikánskými slovenskými kruhy.

Pro sjednocení se vyslovoval Jozef Kirschbaum a Jozef Paučo, kterým se ale nepodařilo získat souhlas celé SNRvZ. Hodně však záleželo na konkrétním postoji Slovenské ligy. Ta sice neměla námitky proti sjednocovacím tendencím, ale ne podle představ Greinerovy skupiny, vyjádřených v již zmiňovaných člancích v ústavním časopisu *Černákův odkaz*, která frekventováním nástupu mladé vzdělané exilové generace do čela exilu chtěla strhnout vedoucí postavení na svoji stranu.

Slovenská liga v Americe si chtěla udržet ve vedení exilu klíčovou pozici. V uvedeném duchu vyzněla i její konference v dubnu 1963 ve Washingtonu, která byla zajímavá i tím, že v jejím průběhu poprvé veřejně se zásadním stanoviskem o poměrech na Slovensku referoval bývalý poslanec Demokratické strany Slovenska Jozef Staško, který v srpnu 1961 ilegálně opustil ČSSR. Svým vystoupením, věnovaném trpícímu



Slovensku, významně podpořil opoziční postoj předsedy Slovenské ligy Jozefa Hletka vůči sjednocovacím tendencím separatistických organizací a nezastupitelné postavení Ligy v exilu.

Jozef Staško prohlásil, že slovenský národ je zbaven práva hlásit se ke křesťanskému dědictví a k národním tradicím. Slovenská liga jako svobodná organizace proto na sebe přebírá výše uvedené úkoly a tím zdůrazňuje své kulturní a národní poslání, jaké již v historii slovenského národa splnila. I v současném období Slovenská liga zůstává jedinou institucí, která díky své autoritě a aktivitám, může si dělat nárok na reprezentování národního a kulturního snažení slovenského národa. Ve světě není žádná jiná organizace, která by měla právo nahradit v tomto úsilí Ligu. Dále zdůraznil, že všichni na Slovensku, ať již ve vězení, nebo mimo dráty a zdi, se dívají na Ligu se značnou nadějí. S tím, podle řečníka, jsou bezprostředně spojeny dva základní aspekty. Prvním z nich je skutečnost, že slovenský národ je národ křesťanský, který se na této základně udržel 1100 let a pouze na ní se může udržet i v současnosti. Druhým aspektem je napadení mravní podstaty celého národa, kdy hlavním problémem je otázka jeho bytí. Z uvedeného vyplývá naléhavá potřeba, aby druhořadé aspekty šly stranou.

V podmínkách otroctví, hladu a bezbožnictví, jak dále zdůraznil Jozef Staško, se národ nedovolává politických skupin, ale celonárodní organizace všech Slováků věrných svému rodu. Mladá generace na Slovensku touží po svobodě, která nebude svobodou, pokud by měla být určována či diktována jinými. Řečník za hlavní úkol označil především rozvoj kulturně-národní práce, informování světové veřejnosti o utrpení slovenského národa a docílení uznání nároku na samostatnost Slovenska. Zajímavým momentem vystoupení bylo Staškovo konstatování, že exil nemá právo zdálky posuzovat domácí poměry a ani radit, protože národ sám ví, kdy a co má dělat. Bývalým luďáckým exponentům adresoval závažné upozornění, že politické osobnosti minulosti se hodnotí doma potud, pokud splňují demokratický program, pokud pracují nezištně za národ a pokud jejich minulost není nepřitelem. Závěr vystoupení akceleroval výzvou, že pokud chtějí Slováci něco dokázat, je potřebné aby se opírali především o Slovenskou ligu v Americe.

Bylo zřejmé, že stav ve slovenském exilu, který se hlásil k samostatného státu, nedával reálné vyhlídky na sjednocení ať již pod vedením Slovenské ligy anebo Ústavu Matúše Černáka. Vzájemné rozpory mezi jednotlivými směry (včetně osobní nevráživosti a nenávisť) přitom nevyplývaly z různorodosti politických názorů, jak se snad může na první pohled zdát. V pozadí stály především neuspokojené osobní



ambice jednotlivých představitelů exilového hnutí, které měly svůj základ v minulosti, v období Slovenské válečné republiky.

Orgány komunistické Státní bezpečnosti (StB) se pokusily v průběhu roku 1958 o rekonstrukci ludácké báze na Slovensku s důrazem na funkcionáře HSLS, Hlinkovy gardy, PO HG a Hlinkovy mládeže od stupně okres výše, s cílem provést jejich důkladné prověření včetně posouzení stávajícího pracovního zařazení a bydliště.<sup>21</sup>Vycházely z politického zadání (vzhledem k odhalení zločinů pohotovostních oddílů HG,<sup>22</sup> ale i výše uvedeným aktivitám ludáckého exilu) a využívaly analýz a dokumentace z archivního a studijního ústavu ministerstva vnitra i rozsáhlou síť informátorů.

Velkým problémem při zahájení celé operace bylo například zjištění přesného počtu členů HSLS. Tvrzení *Slováka*, ústředního tiskového orgánu strany, že v roce 1943 HSLS měla 299380 členů, bylo zpochybňováno, stejně jako 200-tisíc členů Hlinkovy mládeže.

Na rozsáhlé přísně utajované akci, která doposud neměla obdobu, se podílelo do května 1959 celkem 175 spolupracovníků Státní bezpečnosti, z toho bylo 100 agentů a 75 informátorů.<sup>23</sup> V průběhu celé akce se podařilo přitom zjistit řadu velice zajímavých údajů. Například na teritoriu Slovenska mělo bydliště 40 bývalých pracovníků zpravodajského oddělení hlavního velitelství Hlinkovy gardy, dále více jak 2500 bývalých příslušníků pohotovostních oddílů HG, jejichž velitelství bylo vedeno na hlavním velitelství HG pod krycím názvem „Lípa.“ Dále se podařilo zdokumentovat 43 bývalých příslušníků zpravodajské složky Hlinkovy mládeže. Ze zjištěných 245 bývalých orgánů Ústředny státní bezpečnosti (ÚŠB) jich žilo na Slovensku 146.<sup>24</sup>

Zjistilo se dále, že Vyšší vůdcovskou školu Hlinkovy mládeže absolvovalo 247 osob, přičemž funkce zpravodajských hlásek zastávalo 121 osob. Z uvedeného počtu hlásek byl ovšem identifikován velmi malý počet agentů, vzhledem k tomu, že po vypuknutí národního povstání působili na celém území Slovenska pod krycími jmény, přičemž byli rovněž využíváni k získávání zpráv z osvobozeného území o pohybech Rudé armády, 1. a 2. rumunské armády a 1. čs. armádního sboru v SSSR.

<sup>21</sup> Na plnění uvedeného úkolu se podílelo oddělení 313 I. odboru 3. správy ministerstva vnitra, které mělo na „starosti“ nejen bývalé exponenty ludáckého režimu, ale řečeno dobovou komunistickou terminologií i „maďarské, polské a jiné buržoazní nacionalisty. Na Slovensku je to opět aktuálnost rozpracování příslušníků maďarských fašistických stran, hlavně na územích, které v době druhé světové války bylo okupováno horthyovským Maďarskem.“ (AMV Praha, f. H-696).

<sup>22</sup> V rámci celé akce bylo zajištěno 54 osob a zahájeny personální čistky v hospodářské a veřejné sféře. Zároveň se konaly veřejné procesy s bývalými příslušníky Pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy.

<sup>23</sup> Tamtéž. Bázi ludáků a jiných „buržoazních nacionalistů“ (maďarských a polských) zpracovávalo oddělení 313 I. odboru III. správy MV.

<sup>24</sup> ÚŠB do národního povstání řídilo ministerstvo vnitra. Sestávala ze 6. oddělení a po vypuknutí povstání byla podřízena ministerstvu národní obrany. 4. oddělení se zaměřovalo na odhalování komunistické činnosti a pracoval v něm Imrich Sucký. ÚŠB spolupracovala s gestapem i s 2. oddělením slovenského MNO.

Problém byl v tom, že ústřední kartotéku zpravodajského oddělení hlavního velitelství Hlinkovy mládeže přitom odvezl Ladislav Jankovič do exilu. Současně se podařilo zjistit i další doposud neznámé podrobnosti o činnosti teroristického kurzu v Sekulích, kterého se zúčastnilo 180 osob většinou z řad vysokoškoláků-členů a funkcionářů Hlinkovy mládeže. Kurz byl poté přemístěn před postupující Rudou armádou do Vizovic, kde pokračoval ve speciálním výcviku pod vedením oberschauführe-ra SS Wenera Tuttera. Někteří příslušníci kurzu, spolu s německými okupanty, se podíleli na vypálení obcí Prlov a Ploština, přičemž místní obyvatelstvo bylo brutálním způsobem povražděno.<sup>25</sup>

Báze se přitom dále doplňovala jednak o další bývalé ludáky se současným podchycováním nepřátel z řad „maďarských buržoazních nacionalistů a šovinistů“, což byl rovněž jeden z úkolů oddělení 313, které zadávalo pokyny krajským správám MV.<sup>26</sup> Zároveň v krajích Ostrava a Prešov se operativně rozpracovávaly i osoby polské národnosti zastávající „nelojální“ postoje k ČSR a komunistickému režimu. Poznatky shromážděné orgány StB byly poté dány k dispozici krajským správám MV, které do začátku července 1959 zjistily a prověřily 1196 osob zastávajících v minulosti významnější funkce v ludáckém hnutí od stupně okres výše. V kraji Bratislava bylo například prověřeno 212 osob, Nitra 104 osob, Žilina 107 osob, Banská Bystrica 113 osob, Košice 316 a Prešov 244 osob.

Státní bezpečnost měla přitom z osob, které uprchly po válce do exilu, podchyceno 175 bývalých vyšších funkcionářů ludáckých organizací. Navíc ve výše uvedených přehledech nebyli uvedeni všichni příslušníci pohotovostních oddílů HG, vzhledem k tomu, že vytežování dokumentace, uložené v archivu studijního ústavu MV, dále pokračovalo. V polovině roku 1959 se jednalo o odhad asi 1500 osob, které žily na území ČSR. Z výše uvedeného počtu bylo na Slovensku v operativních svazcích StB, po linii oddělení 313, rozpracováváno celkem 238 osob. Z uvedeného počtu na jednotlivé kraje připadalo: Bratislava 20 osob, Nitra 14 osob, Žilina 109 osob, Banská Bystrica 65 osob, Košice 24 a Prešov 6 osob. StB (po linii oddělení 313) měla do května 1959 k dispozici 313 spolupracovníků, z toho bylo 100 agentů a 75 informátorů, kteří pronikli do ludáckých struktur a jejich poznatky přispěly v roce 1959 k realizaci řady opatření komunistického režimu v souvislosti s blížícím se 20. výročím vzniku Slovenské republiky 14. března 1959.

Na počátku roku 1959 bylo získáno několik agenturních signálů o přípravách protirežimových akcí. Jednalo se především o letákovou akci ze zahraničí organizo-

<sup>25</sup> AMV Praha, f. H-697.

<sup>26</sup> Dokumentace StB zdůrazňovala, že na těchto případech se doposud pracovalo agenturně a ne tedy plánovitě a systematicky.

vanou Ferdinandom Ďurčanským a dále o připravované aktivity již dříve sledované protirežimové skupiny mající krycí název „GRAND“, sdružující 4 osoby z bývalých vyšších důstojníků HG.<sup>27</sup> Skupina připravovala vypracování memoranda, které prostřednictvím amerického velvyslanectví v ČSR hodlala zaslat OSN.<sup>28</sup> Pražská centrála rozhodla, že do 14. března budou příslušníci skupiny zajištěni a že tuto záležitost provedou orgány StB v Bratislavě. Dále měla být zlikvidována skupina bývalých členů HSLS z Púchova, která se scházela v bytě bývalého místopředsedy strany Aloise Trnky – akce „HOSPODÁŘ“. V rámci akce „333“ na základě anonymního udání byl dále sledován poslanec bývalé Demokratické strany Slovenska Jozef Staško spolu s dalšími dvěma osobami. Členové skupiny, údajně disponující důvěrnickou sítí v oravských obcích, měli být zároveň příslušníky ilegálního spolku bývalých slovenských intelektuálů, který měl sídlo v Bratislavě.<sup>29</sup> V rámci akce „VARHAN“ byl sledován bývalý okresní tajemník HSLS za slovenského státu a současný varhaník v římsko-katolickém kostele v Čadci Isidor Markech. V akci „TAJNÝ APOŠTOLÁT“ se připravovalo zatčení římsko-katolického faráře Martina Sevčíka z Hubové (okres Ružomberok), který prováděl ilegální přípravu kněžského dorostu pro případ pádu komunistického režimu v Československu. V rámci akce „PORUBAN“ byl sledován římsko-katolický farář z Horní Poruby (okres Ilava) Martin Chmela, který přesvědčoval komunisty, aby ze strany vystoupili. V rámci další akce nazvané „AKADEMIK“ se připravovalo zatčení šéfredaktora slovníkového oddělení Osvěty v Martině Alexandra Hirnera (v období existence Slovenské republiky údajně zástupce Alexandra Macha) a dalších osob. Vedle toho, například v rámci žilinského kraje, byla naplánována zatčení osob v dalších osmi případech.

Koordinátorem výše uvedených akcí bylo oddělení 313 I. odboru III. správy MV v Praze. Další případy si potom rozpracovávaly již jednotlivé krajské správy MV na Slovensku v rámci svých kompetencí. Například v žilinském kraji byla naplánována zatčení v dalších osmi případech. Zároveň bylo rozhodnuto, že v rámci rozpracovávaných případů na KS MV bude důsledněji využívána „agentura“. V této souvislosti se zkoumala možnost ukončení dalších případů (rozuměj zatčení vytypovaných osob) jako byl „TRAKTORISTA“ (KS MV Bratislava), „ZÁLOŽNÍK“ (KS MV Žilina), a „SNĚM“ (KS MV Bratislava). Dále se rozpracovávaly akce „PŘÍKAZ“, „JOZEF“,

27 V čele skupiny stál bývalý major Hlinkovy gardy Lubomír Kupčok, který byl zaměstnán na poštovním úřadě v Bratislavě (AMV Praha, f. 609).

28 StB pronikla do uvedené skupiny bývalých luďáků prostřednictvím spolupracovníka „JAROSLAVA.“ Její vedoucí mu důvěrně sdělil, že připravovaný dokument je pouze částí dalších akcí, jejichž středisky budou Piešťany a Topolčany.

29 Jeden z členů skupiny Ferdinand Jurčovič v době svého pobytu v Belgii a Velké Británii v roce 1947 se měl stýkat s Jozefom Kirschbaumem a Petrom Prídavkem.

„REDAKTOR“ a „BANKOV“.<sup>30</sup> „Vzájemné utvzovani se ve vznik tzv. Slovenského státu, jak vyplývalo z hodnocení náčelníka oddělení 313 1. odboru III. správy MV, je charakteristické pro všechny skupiny lidí v současné době rozpracovávané.“<sup>31</sup>

Jedním z dalších opatření v souvislosti s 20. výročím vzniku Slovenské republiky bylo aktivní využití agentury, kterou jednak disponovalo oddělení 313 1. odboru III. správy MV v Praze a dále KS MV na Slovensku. Z pražské centrály se kalkulovalo především s využitím spolupracovníka „MÍŠO“, který měl sice bydliště v Praze, ale osobně znal všechny významné představitele slovenského státu a další osoby, které byly v zásadní opozici vůči komunistickému režimu v Československu. Bylo rozhodnuto, že uvedený spolupracovník bude využit na Slovensku až do konce března 1959 jednak v rozpracované akci „AKADEMIK“ a dále v případech „ZÁLOŽNÍK“ a „REDAKTOR.“<sup>32</sup> Zároveň se počítalo i s využitím dalších šesti spolupracovníků oddělení 313 trvale žijících na Slovensku,<sup>33</sup> kteří měli zintenzivnit kontakty s bývalými lidmi s cílem zachytit další případné signály akcí k výročí vzniku Slovenské republiky. Rovněž KS MV, s obdobným záměrem, se ukládalo úkolování svých agentur složených jednak z bývalých lidí, ale i dalších osob. Zároveň bylo rozhodnuto, že na slovenské biskupy A. Lazíka a E. Nécseye bude nasazen spolupracovník 3. odboru „ZAPLETAL“ s cílem zjistit organizování případných protirežimních akcí z řad vysoké církevní hierarchie.

KS MV na Slovensku měly za úkol vyhodnotit všechny rozpracované akce včetně posouzení možnosti zatčení vytypovaných osob a realizace profylaktických či rozkladných opatření a to do 14. března 1959. Rovněž měly zabezpečit agenturní obsazení všech bývalých exponentů slovenského státu, funkcionářů HSLS, Hlinkovy mládeže a dalších lidí složek.

Zároveň byl přijat i komplex preventivních opatření na úseku Správy nápravných zařízení. Ta svými silami a prostředky měla zajistit izolaci významných lidí osobností v jednotlivých NPT včetně zabezpečení důkladné kontroly vězňů s civilními osobami jednak v rámci jejich návštěv v NPT, ale i na pracovištích ve výrobních podnicích, kde vězňové pracovali. Správě nápravných zařízení bylo dále doporučeno, aby zintenzivnila styk s agenturou mezi vězňovými lidmi, kteří vytěžovali vyšší funkcionářský aktiv HSLS, HG, HM a dalších složek.

<sup>30</sup> Omezený stránkový rozsah kapitoly nedovoluje podrobnější rozbor aktivit uváděných skupin a jejich rozpracování StB.

<sup>31</sup> AMV Praha, f. 609.

<sup>32</sup> StB kalkulovala s jeho nepřetržitým využíváním až do konce března 1959.

<sup>33</sup> Jejich krycí názvy byli následující: „VRBOVSKÝ“, „ŠIMON“, „ANTON“, „KORČAGIN“, „KATKA“ a „ZDENĚK“.

V rámci uvedených opatření se kalkulovalo rovněž s využitím Jozefa Vicena. Celá záležitost, týkající se jeho osoby, byla projednávána na zasedání politického byra ÚV KSČ 14. října 1958, kde bylo usneseno, že se vzala na vědomí předložená zpráva generálního prokurátora Jana Bartušky, ministra spravedlnosti Václava Škody a ministra vnitra Rudolfa Baráka o „rozsáhlé trestné činnosti“ jmenovaného proti ČSR a jiným zemím východního bloku. Zároveň bylo uloženo generálnímu prokurátorovi vydat pokyn, aby intervenující prokurátor při hlavním líčení navrhl jeho odsouzení k trestu odnětí svobody v rámci horní hranice zákonné trestní sazby, tj. 25 let.<sup>34</sup>

Jozef Vicen byl nasazen na bývalého ministra vnitra slovenského státu Alexandra Macha, kterého podle požadavků Státní bezpečnosti vytěžoval a to v období od 16. ledna do začátku července 1959. Jednalo se o tristní záležitost, protože oba vězňové si byli vědomi, že jejich rozhovory jsou odposlouchávány Státní bezpečností a na základě toho hledali, jak zdůraznil Jozef Vicen ve svých pamětech, „rozumný způsob komunikace“.

Státní bezpečnost si tímto způsobem zjišťovala Machovy názory na řadu otázek týkajících se jednak zákulisí slovenského povstání, úlohy jednotlivých osobností včetně představitelů V. ilegálního vedení KSS s důrazem na Gustáva Husáka, pozadí „salzburgského zásahu“ proti Ferdinandu Ďurčanskému, role bývalého přednosty protikomunistického oddělení ÚŠB Imricha Suckého (rovněž uneseného z rakouského území do ČSR), vztah ÚŠB k Němcům, role zpravodajských služeb za slovenského státu včetně Machova zhodnocení vlastní činnosti. Jozef Vicen z průběhu řízených rozhovorů v prvních dvou dnech společného pobytu na vězeňské cele dospěl k závěru, že Alexander Mach: „a. *Je i nadále neochvějně přesvědčen, že myšlenka slovenského státu je pro národ potřebná a to, co dělal jako politik po této stránce, dělal správně. b. Ze své politické činnosti si přiznává velkou chybu a to v otázce řešení židovského problému. I tam však pocituje jakousi satisfakci právě v tom, že zarazil vyvážení slovenských židů ve chvíli, když se dozvěděl, že Němci vyvezené Židy vraždí. c. Je přesvědčeným katolíkem se sklonek k mysticismu. Lpí i na náboženských formách. d. Vůči komunismu má zásadně odmítavé stanovisko a to hlavně z náboženských ohledů. Odmítá marxistickou filozofii. Přiznává však mnohé kladné stránky organizování hospodářského života. Úplně spontánně přiznal, že životní úroveň se zvýšila proti stavu v první ČSR. e. Svě zavržení považuje za jakýsi přiroze-*

34 A ÚPN Bratislava, f. A 2/1, i. j. 178. Usnesení Politického byra ÚV KSČ akceptovalo doporučení předložené zprávy generálního prokurátora, ministra spravedlnosti a ministra vnitra že „Vicenovy znalosti o poměrech v zahraničí, o západních rozvědkách a jejich spolupracovnících, o nepřátelské činnosti jednotlivých osob, které se mohou v budoucnosti zodpovídat za trestnou činnost proti našemu státu, jsou tak cenné, že zájem na jejich využití převažuje zájem na tom, aby Vicenovi byl uložen nejvyšší zákonný trest.“ Tamtéž.

ný trest, při kterém mu Bůh dává příležitost jednak odpykat své pomýlení a též najít pravý vztah svého vnitřního já k otázkám věčnosti. Nadšeně vykládá o tom, jak snáší vězení jeho spoluvězni, zejména v Leopoldově. f. Spontánně se vyslovuje proti řešení změny politických poměrů pomocí války. Na otázku, jak si jinak představuje možnost změny, neví odpovědět a při vysvětlování se uchyluje k prohlášením, že je to v rukou Božích a že mohou nastat tak překvapující zvraty, které my „naším rozumem“ nemůžeme předvídat. Uvádí analogie z historie, kdy se vývoj událostí překvapivě a neočekávaně zvrátil takovým směrem, který nikdo nemohl předvídat. S něčím takovým pasivně počítá. g. V otázce Američanů je v rozpacích. Považuje jejich politiku za nepochopitelně lehkomyšlnou, že promarnili mnoho příležitostí v době, kdy měli převahu sil, že nyní již těžko něco zможou. Sám se však vyslovuje, že měl s Američany zážitky, které raději nikde neprojevuje, které jsou hrozné a dají se srovnat jen s extrémny tradovanými ve spojitosti hrubostí páchaných příslušníky SS. Na druhé straně však povzdychl a říká, přece jenom jsou naši nadějí a ‚dá Bůh‘, že se to nějak obrátí tak, aby to vyšlo dobře. h. Je velice sdílný, mluví a mluví, takže člověk těžce vsunuje i meziotázky týkající se bližšího vysvětlení detailů. Za této situace jsem měl pouze málo příležitostí vsunovat vlastní otázky. Až třetí den ráno naznačil, že je potřebné počítat s tím, že nás po čase rozdělí a že bude dobře, když si navzájem řekneme to nejdůležitější a různé méně závažné věci necháme na pozdější dobu.“<sup>35</sup> Alexander Mach, který byl v první polovině roku 1959 několikrát vyslýchán vyšetřovateli StB, dospěl k řadě zajímavých kombinací, které jsou zachyceny ve Vicenově poslední zprávě o průběhu rozhovorů ze 4. – 7. června 1959.<sup>36</sup> Mach dospěl k závěrům, že se chystá nové přehodnocení zákulisí slovenského povstání a role jeho jednotlivých představitelů včetně přehodnocování činnosti komunistických činitelů na Slovensku, kteří byli na počátku zakladatelského období komunistického režimu v ČSR obviněni z „buržoazního nacionalismu“, poté zatčeni a odsouzeni ve vykonstruovaném procesu v roce 1954.<sup>37</sup>

V tomto období byla současně přijata rozsáhlá opatření ke kontrole veškeré korespondence přicházející na Slovensko z NSR, Rakouska, USA, Kanady, Španělska a Argentiny, k zachycení instrukcí k provádění „nepřátelských akcí.“ Státní bezpečnost začala budovat kartotéku kontaktů do zahraničí s cílem postupného vytvoření předpokladů jednak k rozpracování, ale i případnému získání agentury včetně přímého napojení do zahraničí na slovenské separatistické živly. Současně se sledovala možnost získání poznatků k případnému budoucímu návratu některých exulan-

<sup>35</sup> A ÚPN Bratislava, f. A 32/1, i. j. 4. Bývalý ministr vnitra za tzv. Slovenského státu. Alex. Mach. Agenturní zprávy z cely (Vicen Jozef). Jozef Vicen byl vždy po skončení několikadenních rozhovorů s Machem zavlán k výsledkům, kde v kanceláři vyšetřovatele zkoncipoval a podepsal agenturní zprávu. Podrobněji VICEN, J.: Vo víroch rokov 1938 – 1988. Kapitola 13. S Alexandrom Machom na spoločnej ceste. Bratislava, Lúč 1999, s. 353 – 360.

<sup>36</sup> Tamtéž.

<sup>37</sup> Tamtéž.

tů zpět do ČSR a včetně působení na ně. Předpokládalo se, že korespondence bude sledována a vyhodnocována až do konce března 1959.<sup>38</sup>

Rovněž hlavní správa tiskového dozoru byla upozorněna na možnosti vkládání letáků ludáckého exilu do nejrůznějších tiskovin. Příslušná bezpečnostní opatření se přijala i po linii zvýšené ostrahy státních hranic včetně důkladného provádění pasových kontrol. IX. správa MV v období od února do konce března 1959 měla zintenzivnit rušení rozhlasových vysílačů Svobodné Evropy, Říma a Madridu, které vysílaly ve slovenštině. Zároveň byl požádán I. zvláštní odbor MV, aby v průběhu února a března 1959 předkládal oddělení 313 veškerou písemnou dokumentaci osob vyjíždějících z československého území do NSR a Rakouska s tím, že bude zkoumána i možnost využití některých vhodných objektů k případnému kontaktování slovenských exilových organizací.

Ke koordinaci a jednotnému postupu státně bezpečnostních orgánů byla na druhou polovinu února 1959 svolána celoslovenská porada náčelníků 3. odborů a náčelníků okresních oddělení MV do Prahy nebo Bratislavy. Zároveň bylo rozhodnuto, že všichni operativní pracovníci oddělení 313 v Praze, kteří měli na starost ludáckou problematiku a bezprostředně řídili KS MV na Slovensku, budou na těchto správách osobně přítomni a to nepřetržitě v období od 24. února až do 27. března 1959.

Akce bezpečnostních orgánů, realizované na přelomu 50. a 60. let reagovaly na aktivity exilových centrál<sup>39</sup>, ale zároveň souvisely s vnitropolitickým vývojem v zemi, s přijetím Ústavy ČSSR a omezováním pravomocí slovenských národních orgánů, což vedlo k oprávněné nespokojenosti na Slovensku, která byla označována za projevy „ludáctví“ a „buržoazního nacionalismu“. Státní bezpečnost nejrůznějšími způsoby zjišťovala názory občanů na klíčové otázky vnitropolitického i mezinárodněpolitického vývoje. Využívala k tomu své spolupracovníky, kteří sledovali rozhovory občanů a vytěžovala i příbuzné bývalých ludáckých prominentů. Analytický materiál, vypracovaný oddělením 323 2. odboru III. Správy ministerstva vnitra 14. listopadu 1960, konstatoval, že (řečeno dobovou komunistickou terminologií) ludácké a další buržoazně nacionalistické živly, i přes dosud provedené reorganizace a nejrůznější personální opatření, jsou zaměstnány na všech úsecích národního hospodářství, včetně kulturní oblasti.<sup>40</sup>

<sup>38</sup> AMV Praha, f. H-696, kr. 389.

<sup>39</sup> StB ze vzniku SORu kalkulovala s posílením ludáckých živlů na Slovensku.

<sup>40</sup> AMV Praha, f. H-696. Zpráva mezi jiným konstatovala, že podle dosud neproověřených zpráv náměstkově ministra kultury P. Marušiak a A. Michalička byli v letech války členy Hlinkovy gardy, obdobně jako 3. tajemník Svazu spisovatelů Karol Rosenbaum.



V tomto období rovněž zintenzivnily snahy exilových centrál a krajanských spolů o pronikání na Slovensko zasíláním nejrůznějších tiskovin a to jednak prostřednictvím pošty a dále turistických návštěvníků.<sup>41</sup> Zároveň exiloví činitelé v Rakousku a NSR vytěžovaly československé občany, z nichž mnohé přemlouvaly k tomu, aby na Západě natrvalo zakotvily. Spojení na Slovensko se dále udržovalo prostřednictvím osobní korespondence. Další významný zdroj ovlivňování domácího obyvatelstva představovalo slovenské vysílání z Říma jako organická součást italského zahraničního vysílání.<sup>42</sup> Vedoucím římského vysílání byl Karol Murgaš, který měl k dispozici další dva slovenské exulanty. S redakcí slovenského vysílání v Madridu úzce například spolupracoval Jozef Cieker, který v hlavním španělském městě zakotvil.

Slovenský separatistický exil z pochopitelných důvodů neměl a také mít nemohl zastoupení ve vysílači Svobodná Evropa. Například v newyorské centrále, ale i v československém oddělení vysílače v Mnichově ze 120 českých a slovenských zaměstnanců bylo pouze asi 30 % slovenského původu. Jednalo se však o představitelů poúnorového demokratického exilu. Ředitelství vysílače kategoricky odsuzovalo aktivity exilových skupin spjatých se slovenskou válečnou republikou a jejím režimem. K dotvrzení rovnoprávnosti národností ve vysílači byl spolutvůrcem československého oddělení jmenován slovenský exulant. Na základě reorganizačních opatření se v říjnu 1960 novým spolutvůrcem za Slováky stal Samuel Belluš a Martin Kvetko byl odvolán do redakce v New Yorku.<sup>43</sup>

Slovenští separatisté se pokoušeli prostřednictvím některých kongresmanů dosáhnout, aby vláda USA veřejně uznala právo Slováků na samostatný stát, ale v tomto směru nedosáhli žádné výsledky. Největší naděje proto vkládali na změnu politického režimu na Slovensku a své vize zdůvodňovali především silným katolicismem jako zárukou, že bolševické ideje nezapustí hluboké kořeny.

Na přelomu 50. a 60. let, v souvislosti s vnitropolitickým vývojem v ČSSR, bylo z agenturního rozpracování bývalých ludáků vyvozeno, že i nadále setrvávají v nepřátelství vůči komunistickému režimu. Za nejvýraznější projev činnosti se považoval

<sup>41</sup> V tomto směru se významně angažoval, alespoň podle analýz státní bezpečnosti, především duchovní Štefan Náhalka ve Vatikánu, který prostřednictvím agenta CIC pátera Felixe z kláštera Těšitelů ve Vídni zaslal exilovou literaturu po krajanech a dalších návštěvnících. Špionážní materiál převážely jeptišky, které dojížděly ze Slovenska do Rakouska. Veřejné instituce na Slovensku jako byly univerzity, další vysoké školy a jednotlivé ústavy Slovenské akademie věd, dostávaly na své adresy exilovou literaturu ze zahraničí. Jednalo se například o Slováka ve svobodném světě (vydáván v NSR), Rozhledy a Newyorský deník (USA), Katolické noviny a Kanadský Slovák a další periodika.

<sup>42</sup> Například římský rozhlas vysílal 18. června 1959 v 18.35 hod. poselství přijaté na 36. kongresu Slovenské ligy v USA. Dokument vyzýval Slováky v zahraničí a občany slovenské národnosti v ČSR, aby neustali v boji za vytvoření samostatné Slovenské republiky. Obdobné výzvy zazněly i ze slovenského vysílání v Madridu.

<sup>43</sup> Vídeňská úřadovna Svobodné Evropy pochopitelně zpravodajsky vytěžovala návštěvníky z Bratislavy, zejména pak příslušníky Československé plavby dunajské.



především poslech zahraničních vysílačů jako byla Svobodná Evropa, Londýn, Radio Roma a některé další. Rovněž vysílání rakouské státní televize bylo na území Západo-slovenského kraje masově sledováno a státní bezpečností hodnoceno jako podpora „nacionalistických elementů“ na Slovensku. Rozhlasovým a televizním vysíláním získané informace (spolu s informacemi z dalších zdrojů) se poté dále rozšiřovaly mezi stoupence ludáckého hnutí formou důvěrných schůzek či individuálně. Kritické postoje byly zaujímány jednak k otázkám nové územní reorganizace státu, k volbám do Národního shromáždění, Slovenské národní rady a národních výborů, které byly považovány za „velký humbuk a frašku,“ dále k amnestii prezidenta republiky a ke konferenci šéfů vlád v Paříži. Existující kritika, která byla v mnoha směrech oprávněná a měla reálný základ, se považovala za otevřený režimový projev nepřátelství.<sup>44</sup>

Státní bezpečnost prostřednictvím své agentury cílevědomě získávala zprávy o schůzkách bývalých ludáků, kteří spoléhali na válečný konflikt mezi Východem a Západem. Na konspirativních schůzkách, jak se zdůrazňovalo v analytických materiálech StB, prý byly zvažovány varianty vytvoření slovenského státu včetně vytypování vhodných osob, které by v případě potřeby ve vhodném okamžiku obsadili důležité pozice v ekonomickém, hospodářském a politickém životě Slovenska. Na krajské správě MV v Bratislavě byl intenzivně rozpracováván případ „NOTÁŘ“. Jednalo se o skupinku bývalých ludáckých exponentů, která na svých schůzkách zaujímal stanoviska k vnitropolitickému vývoji v zemi včetně kritik přípravy voleb. Například bývalý velitel HV HG Karol Danihel, podle zpráv informátora StB, prohlásil, „že volby v podstatě znamenají něco si vyvolit z více věcí. Při těchto volbách bude na výběr jen jedna věc a tak to vlastně žádné volby nebudou“.<sup>45</sup> Tentýž funkcionář kritizoval zrušení všech pověřenectev SNR v Bratislavě od 1. ledna 1961 se závěrem, že košická dohoda je „v trapu“, což je z naší strany (rozuměj ludácké) jenom vítáno. Bývalý ministr školství Slovenské republiky a generální tajemník HSLS Aladár Kočiš v úzkém kroužku příznivců akcentoval silné protičeské nálady na Slovensku, které jsou prý horší než za života Hlinky.<sup>46</sup> Bývalý major HG Gustav Gellinger k návrhu Ústavy ČSSR měl prohlásit, že to všechno je stejně jenom humbuk, protože všechny návrhy a zákony

<sup>44</sup> V tomto období rovněž vrcholily ve Vatikánu přípravy na založení Cyrilometodějského ústavu pro výchovu kněžského dorostu pro osvobozené budoucí Slovensko, přičemž finanční prostředky se sháněly prostřednictvím sbírek amerických krajanů. V celé záležitosti se angažoval především mladý slovenský kněz Jozef Tomko, který jednak získal dobré postavení ve Vatikánu a často cestoval do USA, kde zahájil kampaň na organizování peněžní sbírky.

<sup>45</sup> AMV Praha, f. H-696.

<sup>46</sup> Jmenovaný zdůraznil, že „v každém podniku je funkci vedoucího pověřen Čech, přesto, že je už slovenská inteligence. Vypadá to na Slovensku již jako za vlády benešovské kliky. Nedůvěra Čechů vůči Slovákům setrvá ještě 2 až 3 generace, pokud se Slováci neočistí ze zraedy na republice. To znamená, že my, naše děti a vnuci, budou Čechy stále pronásledováni.“ Tamtéž.

připravují tajemníci KSČ a parlament je postaven před hotovou věc. Bývalý poslanec slovenského sněmu Klimko z Prievidze označil volby, jejichž výsledek je předem znám, za zbytečné nahánění, které stojí miliony korun.

Zároveň byly zaznamenány signály, že někteří bývalí lidé se připravují narušit průběh voleb, včetně ovládnutí volebních komisí. Častým tématem schůzek byla kritika pražského centralismu. Ze zpráv informátorů StB vyplynulo, že mnozí bývalí aktivní lidé kalkulují s válečným konfliktem mezi Východem a Západem, s jehož pomocí bude obnovena samostatnost Slovenska v rámci středoevropské či podunajské federace.<sup>47</sup> Jozef Valach (bývalý redaktor *Gardisty* a funkcionář HSLS) hodnotil konferenci na nejvyšší úrovni v Paříži jako „velký cirkus.“ Před informátorem StB prohlásil, že řešení mezinárodních problémů může přijít pouze z Německa, protože je to jeden národ a jedna kultura. Jeho rozdělení na NDR a NSR je provizorium, které dříve či později skončí. „*Může se jen stát, když to u nás začne krachovat, že nás lidé zlikvidují.*“<sup>48</sup>

Rada bývalých příslušníků HSLS přitom zaujímal kladné stanovisko k amnestii prezidenta republiky Antonína Novotného z roku 1960 s výhradami, že byla především vynucena mezinárodně politickou situací a v minulosti neoprávněně udělenými vysokými tresty.<sup>49</sup> Zajímavým poznatkem byla skutečnost, že amnestovaní funkcionáři a členové luďáckých struktur se navzájem kontaktovali (na tom by nebylo nic divného) a současně se pokoušeli sehnat si zaměstnání na stejných pracovištích z důvodů být pohromadě a to v případě očekávaných závažných vnitropolitických změn v zemi.

Státní bezpečnost v tomto období především agenturní cestou získávala další informace o aktivizaci bývalých luďáků na Slovensku. Orgány StB v tomto období měly rozpracovány akce „LEVOČA“, „DANIEL“, již vzpomínaný „NOTÁŘ“, „ZRÁDCE“, „SNĚM“, „KOLABORANT“, „ORAVA“, „POSLANEC“ a řadu dalších případů. Zároveň byla věnována mimořádná pozornost aktivitám osob maďarské národnosti s důrazem na bývalé členy maďarských fašistických stran a příslušníky inteligence, kteří rovněž vytvářeli protirežimní skupiny. Část z nich propagovala vytvoření Maďarska v rámci Svatoštěpánské koruny, k níž by bylo přičleněno i Slovensko. Další

<sup>47</sup> Důvěrných schůzek se zúčastňoval i bratr Ladislava Jankoviče Vendelín Jankovič.

<sup>48</sup> AMV Praha, f. H-696.

<sup>49</sup> Například Jozefa Kubalu (bratra popraveného bývalého velitele HG Otomara Kubalu) překvapil mimořádný rozsah amnestie. Z vězení na amnestii propuštěný plukovník A. Malár v rozhovorech s dalšími propuštěnými, kteří jej navštěvovali v bratislavském bytě, konstatoval, že se nyní potřebuje uchytit a nebudit žádné podezření. Z tohoto důvodu je potřebné, aby každý pracoval na jiném pracovišti. Ze zpráv informátorů StB vyplynulo, že propuštění vězni zjistili, že poměry jsou daleko volnější, než předpokládali ve vězení. Z tohoto důvodu uvažují o vedlejší brigádnickém zaměstnání, které by jim umožnilo pravidelně se scházet.

část zase plédovala pro odtržení Slovenska a jeho připojení k Maďarsku, ale až po úspěšném provedení druhého maďarského protikomunistického povstání, s nímž ve svých plánech kalkulovala.

K zefektivnění činnosti státně bezpečnostních orgánů posloužila v červnu 1962 důkladná prověrka agenturní sítě. Byla realizována na základě Rozkazu ministra vnitra č.13/62 s cílem zkvalitnit a vymezit náplň činnosti oddělení 312 1. odboru III. Správy, které se zaměřovalo na průnik do ludáckého exilu. Uvedená akce proběhla v období od června do listopadu 1962 s cílem prověřit jednotlivé spolupracovníky StB a vyvodit závěry pro další činnost.<sup>50</sup> V tomto období se jednak podrobně vyhodnocovaly agenturní svazky a jednotlivé zprávy včetně zpětných dotazů na zprávy podané v minulosti a kontrolní schůzky náčelníka oddělení. Technických úkonů použito nebylo s výjimkou případu spolupracovníka „ANINKA“, kontrolovaného v průběhu jeho pobytu v Polsku tamějšími státně bezpečnostními orgány.<sup>51</sup>

Po skončení prověrky byla ke každému spolupracovníkovi vypracována písemná zpráva se závěrem, zda jmenovaný je schopen i nadále plnit úkoly StB. Celkově bylo prověřeno 31 spolupracovníků, z toho 28 agentů a 3 informátoři. Spolupráce byla ukončena se dvěma spolupracovníky StB v důsledku změny zaměstnání a tím i ztráty možnosti aktivně propracovat pro StB. Stávající stav agenturní sítě na oddělení 312 činil 29 spolupracovníků, z toho 27 agentů a 2 informátoři. Jiným složkám ministerstva vnitra nebyla předána žádná agentura. V blízké časové perspektivě se přitom kalkulovalo s postupným vyřazením dalších 4 spolupracovníků, přičemž ve dvou případech se jednalo o „alibisty“ a u dalších dvou osob se předpokládal přestup na jiné pracovní zařazení a tím i ztráta možnosti získávat potřebné informace. V rámci akce nebylo zjištěno, že by některý ze spolupracovníků či informátorů byl odhalen. Zároveň bylo rozhodnuto, že prověřování bude pokračovat i nadále s důrazem na objasnění dílčích poznatků u pěti spolupracovníků StB. Z hlediska rozložení se dvě třetiny agentury oddělení 312 nacházely na Slovensku, což pochopitelně ztěžovalo kontakty s řídicími důstojníky v Praze, přesto však schůzky s jednotlivými spolupracovníky se konaly zpravidla dvakrát do měsíce. Většina spolupracovníků přitom spolupracovala v případech rozpracovávaných KS MV, což na druhé straně zajišťovalo pražské centrále zpětnou vazbu včetně kontroly nad jednotlivými případy i získávání bezprostředních informací.

<sup>50</sup> AMV Praha, H-696,1, kr. 389. Obdobné prověrky, i když v menším rozsahu, se prováděly i v minulosti, což lze dokumentovat na případě „MIŠO“. Kontrolou se zjistilo, že jmenovaný se již v minulosti dopouštěl kriminálních deliktů, pro něž byl zajištěn. Získané poznatky byly předány k realizaci pracovníkům Věřejné bezpečnosti.

<sup>51</sup> Výsledek prověrky potvrdil, že uvedená osoba přesně plnila uložené úkoly a měla důvěru rozpracovaného objektu. Tamtéž.

Větší část schůzek s agenty se uskutečňovala na Slovensku přímo v terénu, mimo rámec konspiračních či propůjčených bytů, což kladlo mimořádné nároky na řídicí orgány a to především v zimních měsících. Navíc propůjčený byt v Bratislavě, který dala k dispozici vojenská kontrarozvědka, nesplňoval řadu požadavků. Schůzky řídicích orgánů s agenty přitom probíhaly podle předem připraveného měsíčního grafikonu, přičemž mimořádný kontakt s jednotlivými spolupracovníky bylo možné, v případě akutní potřeby, sjednat i telefonicky.

I přes komplex přijatých opatření se konstatovalo, že *„i když byly učiněny první kroky k napojení a proniknutí do separatistické emigrace, očekávaný výsledek zatím nebyl. V budoucnu budou navázané styky do zahraničí prohlubovány s uvedeným cílem. Týká se to zejména spol. „ANINKA“, „VILIAM“, a „DOKTOR“, s kterými se počítá v r. 1963 ke krátkodobému využití v kapitalistickém zahraničí“.*<sup>52</sup>

Za vážný nedostatek práce s agenturou se považovalo, že mnozí schopní prověřeni spolupracovníci StB, kteří měli potřebné zpravodajské zkušenosti, byli zaměstnáni na podřadných místech, přičemž někteří po propuštění z vězení (kde byli získáni ke spolupráci) těžko hledali zaměstnání. Například spolupracovník „STRAKA“ (původním povoláním konstruktér) po propuštění na amnestii prezidenta republiky třikrát nuceně měnil zaměstnání a naposledy byl zaměstnán jako topič ústředního topení až se 14-hodinovou pracovní dobou. Spolupracovník „ŠIMEK“ byl zase zaměstnán jako betonář. Rovněž pracovní zařazení spolupracovníků „SVORADA“ a „NOVOMĚŠŤANA“ výrazně ztěžovalo možnosti jejich pohybu a využívání volného času k získávání potřebných informací. Ve výše uvedených případech se přitom jednalo o bývalé vězňe, kteří teprve až v průběhu vazby byli získáni ke spolupráci s StB.

Oddělení 312 I. odboru III. správy MV v tomto období současně usilovalo o získání nových agentů a spolupracovníků s cílem jejich perspektivního využití především pro „práci“ mezi ludáckým exilem v zahraničí.<sup>53</sup> Ale to je již další kapitola v činnosti státně bezpečnostních orgánů komunistického režimu.

Václav Vondrášek

<sup>52</sup> Tamtéž.

<sup>53</sup> V roce 1964 náplň oddělení 312 v rámci reorganizace Ministerstva vnitra, převzalo oddělení 83 8. odboru.

## Rozdielne vnímanie Pražskej jari v českej a slovenskej spoločnosti

Pražská jar, ako žurnalisti nazvali pokus o reformu socializmu sovietskeho typu v bývalej ČSSR roku 1968, patrí k významným, ale stále aj veľmi diskutabilným fenoménom najnovších českých i slovenských dejín. Oba národy, Česi i Slováci a ich politickí predstavitelia, ktorí boli nositeľmi reformného úsilia, sa svorne usilovali o obrodu, liberalizáciu či demokratizáciu spoločnosti. Napriek tomu medzi nimi neraz dochádzalo k diskrepanciám, lebo pod spomínanými pojmami si predstavovali niečo iné, akoby pred oboma národnopolitickými spoločenstvami stáli rozdielne ciele, ktoré chceli dosiahnuť. Kde hľadať korene týchto rozdielností a v čom vlastne spočívajú?

Pred „pražskou“ alebo „československou jarou“ existovalo prinajmenšom v rokoch 1963 – 1967 aj akési „predjarie“,<sup>1</sup> ktoré vytvorilo nevyhnutné východiská a predpoklady na pokus o reformu systému roku 1968. Opatrná liberalizácia, ktorá už vtedy prebiehala v oboch častiach republiky, bola zameraná predovšetkým na odstránenie i odsúdenie stalinských represálií, liberálnejší výkon moci a obmedzenie jej svojvoľnosti. V druhej polovici 60. rokov sa začala požadovať aj sloboda prejavu, svetonázoru a vyznania, pričom sa ešte nespochybňovala vedúca úloha strany. No už v tomto období existovali rozdielnosti v priebehu i cieľoch spomínanej opatrnej liberalizácie v Čechách a na Slovensku. Tie však boli súčasťou tlaku formujúcich sa slovenských a českých reformistov voči Antonínovi Novotnému a jeho stúpencom vo vedení KSČ a zatiaľ medzi nimi nespôsobovali takmer žiadne nedorozumenia.

### Demokratizácia alebo federalizácia?

Toto heslo v rôznych variantoch skloňovania a ohýbania patrilo roku 1968 azda k najfekventovanejším politickým heslám československého obrodného a demokratiizačného procesu. Popredný historik najnovších slovenských dejín Michal Barnovský sa k tomu svojho času vyjadril: *„Takto postavená otázka bola dôkazom nepochopenia podstaty problému, pretože federalizácia bez demokratizácie bola formou bez obsahu a demokratizácia bez jej uplatnenia v nacionálnej oblasti nebola skutočnou demokratizáciou.“*<sup>2</sup> Proti týmto slovám nemožno vôbec nič namietat', sú plne v súlade s formálnou logikou

<sup>1</sup> K tejto problematike pozri LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002.

<sup>2</sup> BARNOVSKÝ, M.: Politická dráha Alexandra Dubčeka a fenomén reformného a národného komunizmu. In: Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po 2. svetovej vojne. Bratislava 2004, s. 147.

uplatnenou v oblasti politického vývoja spoločnosti. Na druhej strane je však tiež dobre známe, že politici vytyčujúci heslá, v ktorých sa zračí ich politický záujem, si vždy na logiku nepotrpia: dôležité je, aby ich zámer pochopili tí, ktorým sú adresované – voliči, triedy, socioprofesné skupiny, konfesiónálne zoskupenia, národnostné menšiny, ba i celé národy. Preto sa za touto otázkou skrýva rozpor celej časomiere, vzťah medzi dvoma národmi s rozdielnymi historickými skúsenosťami, úrovňami hospodárskeho, politického i kultúrneho vývoja a roku 1968 do značnej miery i cieľmi.

### Peripetie federalizácie

Základný politický záujem slovenského národa v 60. rokoch 20. storočia, definoval historik Lubomír Lipták vo svojej knihe *Slovensko v 20. storočí* takto: „*Za niekoľko málo rokov od roku 1962 – 1963 do súčasnosti (začiatku roku 1968 – pozn. autora) sa pred tvárou a za účasti celej slovenskej verejnosti akoby v kocke, v zrýchlenom filme zopakovali dejiny a rôzne etapy boja Slovákov o ich národnú emancipáciu a rovnoprávnosť, samozrejme, na inej úrovni ako v minulosti. Nájdeme aj tu zápas o právo na slovenský výklad našej histórie, čo hralo takú významnú úlohu už v počiatkoch národného obrodzenia. Nájdeme tu zápas o jazyk, o jeho čistotu, o jeho obranu pred prznením alebo deformovaním necitlivými a poddajnými zblížovateľmi. Je tu konečne boj o hospodársku rovnoprávnosť vyvolaný poznaním nereálnosti dovtedajších projektov i hrozbou, že sa Slovensko nadtľho alebo i natrvalo stane zadným dvorom, chudobným bratom so všetkými politickými dôsledkami.*“<sup>3</sup>

Do takejto situácie sa dostal slovenský národ po niekoľkoročnom intenzívnom naplňaní tézy *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*, ktorú prijal XXII. zjazd KSSZ ešte v októbri 1961, a ktorú Novotného vedenie KSČ s veľkou radostou akceptovalo. A. Novotný, ktorý roku 1960 pred nastúpenou SNR zvolal „*boli sme jeden národ a zasa budeme*“,<sup>4</sup> sa vôbec neobťažoval dodržiavať mantinely akéhosi „*rozvoja a zblížovania*“; najviac sa mu páčilo „*splývanie národov*“, českého a slovenského (vrátane jazykového), až mu z toho rezultoval veľmi bizarný politický útvar – medzivojnový čechoslovakizmus v komunistickom rúchu! A tak, povedané slovami popredného slovenského sociológa Róberta Roška, Slováci opäť „*zblížka zazreli hlboké dno kolektívneho hrobu, v ktorom mali prísť o svoju holú národnú existenciu*“.<sup>5</sup> Avšak ako životaschopná národná komunita „*namiesto toho, aby doň vošli a pokorne v ňom spočinuli, naštartovali spiatocňé motory a odišli od okraja hrobu smerom k sebazáchove ak rozvoju svojej identity*“.<sup>6</sup>

3 LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1998, s. 346 – 347.

4 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. ÚIV KSS, kart. 1199.

5 ROŠKO, R.: Slovensko na konci tisícročia. Bratislava 2000, s. 297.

6 Tamže.

Veľkú zásluhu na tom mal Alexander Dubček, po roku 1963 prvý tajomník ÚV KSS a po desaťročiach aj slovenský politik a nie politik na Slovensku. A keď sa v januári 1968 stal aj prvým tajomníkom ÚV KSČ (namiesto A. Novotného), otvorili sa stavidlá intenzívneho demokratizačného procesu a opäť sa vytvorila možnosť pokúsiť sa naplniť heslo „*rovný s rovným*“ novým obsahom. Slovné spojenie *pokúsiť sa* je tu namieste, lebo z analýzy databázy tzv. Machoninovho tímu sociológov z konca 60. rokov jednoznačne vyplýva, že Slovensko ešte aj v druhej polovici 60. rokov výrazne zaostávalo za českou časťou republiky, a to nielen z hľadiska úrovne industrializácie a stupňa urbanizácie spoločnosti, ale aj všeobecne, z hľadiska sociálneho, politického a kultúrneho.<sup>7</sup> V takomto prípade všeobecne platí, že ak sa dva národy s nerovnakou úrovňou vývoja spoja v spoločnom štáte, úplne mimovoľne sa medzi nimi vytvára vzťah dominancie a submisivity. Proti tomu nič nezmôže ani najlepšia formálna právna úprava, lebo ide o obsahový kultúrny fenomén. Pravda, dynamický rast vekovo mladšej slovenskej populácie a rýchlo postupujúca industrializácia a urbanizácia tejto časti republiky (i pri zachovaní mnohých kultúrnych a sociálnych rozdielov v porovnaní s českou spoločnosťou) mali za následok dynamizáciu sociálneho a politického hnutia slovenského národa zameraného na inštitucionálne vyrovnanie sa s českým národom.<sup>8</sup>

Veľmi dôležité pritom bolo získať časový predstih a iniciatívu prísť ako prvý s návrhmi na riešenie zásadných problémov štátoprávneho usporiadania ČSSR. V duchu tradície však prvý krok neurobili politici, ale slovenskí vedci a kultúrni pracovníci – teda časť inteligencie, ktorá nepôsobila v tzv. decíznej sfére. Už 6. – 8. marca 1968 sa zišli v Smoleniciach na zámku SAV historici, právnici, filozofi, literáti, literárni vedci i ekonómovia a aj vďaka jednoznačnému stanovisku Ladislava Novomeského a Gustáva Husáka (vtedy bol vedeckým pracovníkom Ústavu štátu a práva SAV) sa ako jediné možné riešenie štátoprávnych vzťahov v Československej socialistickej republike (ČSSR) vytýčila federácia. SNR sa k tejto iniciatíve prihlásila v polovici marca a ÚV KSS až v apríli toho istého roku.

V súlade so spomínaným predstihom a iniciatívou, ktorej sa chopila vtedajšia slovenská politická elita, bolo najdôležitejšie urýchlene vytvoriť orgán, schopný formulovať predstavy o federatívnom štátoprávnom usporiadaní ČSSR, pričom by navrhol zo svojho hľadiska optimálne kompetencie predpokladaných federálnych

7 ROŠKO, R.: Dominantné charakteristiky sociálnej štruktúry Slovenska v 60. rokoch. Podkladová štúdia pre Komisiu vlády SR pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970, rukopis deponovaný v Ústave politických vied SAV.

8 MACHONIN, P.: Sociální situace v Československu před lednem 1968. Štúdia vypracovaná pre Komisiu vlády ČSFR pre analýzu udalostí v Československu v rokoch 1967 – 1970, deponovaná v Ústave politických vied SAV.

a národných orgánov – tentokrát už nielen slovenských, ale aj českých. V záujme toho predsedníctvo SNR vymenovalo 16. apríla 1968 pracovnú skupinu na prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania na čele s Jozefom Krížom, pričom odborná problematika sa v tejto komisii spracúvala pod vedením Karola Lacu. Dva ním vypracované návrhy, v ktorých sa akcentovali také princípy ako zväzok dvoch národných štátov, rovnosť medzi oboma národmi a z toho vyplývajúci zákaz majorizácie jedného národa druhým a pod., mala SNR k dispozícii už v marci – apríli.<sup>9</sup>

V tejto štúdii sa sústredím predovšetkým na to, k akým predstavám ústavného zákona o československej federácii z 28. októbra 1968<sup>10</sup> sa dopracovala slovenská politická elita do okamihu, keď sa česká politická reprezentácia spamätala a začala v tejto veci so slovenskou spolupracovať, no hlavne brániť vlastné politické záujmy.

Základnou a východiskovou ideou slovenských názorov na federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR bolo, že v tejto republike žijú dva suverénne a rovnoprávne národy – Česi a Slováci, ktoré si vytvoria svoje vlastné národné štáty – Českú socialistickú republiku (ČSR) a Slovenskú socialistickú republiku (SSR), pričom suverenita spoločného federálneho štátu sa bude odvodzovať od týchto národných štátov. Tie mu „zdola“ postúpia právomoci, bez ktorých by nemohol navonok vystupovať ako jednotný a suverénny štátny celok. Z toho tiež vyplynul princíp, že ťažisko kompetencií bude spočívať na oboch národných štátoch. Do výlučných právomocí federálnych orgánov mala pôvodne patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena a správa štátnych hmotných rezerv, pričom o ich tzv. spoločné právomoci, ktoré im tiež mali zveriť národné štáty, sa tieto ešte len mali „pobit“. Všetky ostatné záležitosti, medzi nimi najmä vnútro, energetika, ťažký, spotrebný i chemický priemysel, poľnohospodárstvo, školstvo, kultúra, zdravotníctvo – spolu 29 oblastí, mali patriť do výlučnej právomoci orgánov národných štátov. Federálny štát pritom nesmel byť v nijakom prípade nadradený národným štátom.

Ďalšou zásadou, ktorá mala vyjadriť i zabezpečiť rovnoprávne postavenie oboch národov, bola zásada parity, t. j. rovnosti čo do počtu i zastúpenia. Tá sa mala dodržiavať nielen vo sfére symetrických národných orgánov, ale aj vo federálnych orgánoch, či už zákonodarných (Federálne zhromaždenie – FZ) alebo výkonných (vláda ČSSR). FZ malo pozostávať z dvoch dvestočlenných komôr – Snemovne ľudu a Snemovne národov, pričom niektoré zákony, najmä najvyššej právnej sily, sa mali

<sup>9</sup> ŽATKULIAK, J.: Tvorba obsahu ústavného zákona o československej federácii v roku 1968. *Historické štúdie* 37. Bratislava 1996, s. 116.

<sup>10</sup> K tejto problematike bližšie pozri napr. PLEVZA, V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSC. Bratislava 1971; ŽATKULIAK, J.: Tvorba ústavného zákona... a pod.



prijímať tak, aby sa zabránilo majorizácii jedného národa druhým, v praxi vlastne Slovákov Čechmi (neskôr sa z toho vyvinula zásada potrebnej trojpäťinovej väčšiny). Slovenská politická reprezentácia tiež požadovala nový názov spoločného štátu – Československá federatívna socialistická republika (ČSFSR). Uvažovalo sa aj o prijímaní troch ústav: českej, slovenskej a federálnej.

Vzhľadom na zlé skúsenosti s riadením ekonomiky na Slovensku pred rokom 1968, keď slovenské národné orgány nemali nijakú ingerenciu na podnikovú sféru a márne sa domáhali zmeny ekonomickej štruktúry (s cieľom presadiť výstavbu lukratívnejších podnikov s finalizáciou výroby na úkor ťažby surovín a ich základného spracovania), aj ich kompetencie v tejto oblasti mali byť pomerne veľké. Ťažisko hospodárskej politiky malo byť v národných orgánoch. V teoretickej rovine v tomto smere najďalej dospel popredný slovenský ekonóm Hvezdoň Kočtúch, ktorý tvrdil, že pri integrácii národných ekonomík, by dosiahnutý efekt každého jej účastníka bol vyšší, ako keby postupoval samostatne.<sup>11</sup> Kočtúch vychádzal z jednotného trhu a kompetencie štátu voči ekonomike navrhoval deliť vo všeobecnosti tak, aby zásadné veci (princípy a hlavne koncepcie) riešili federálne orgány a výkon (konkretizácia, realizácia) mal prislúchať národným orgánom. Zárukou ochrany národných záujmov mal byť silný vplyv (zákaz majorizácie, princíp parity) na tvorbu zásadných rozhodnutí federálnych orgánov.<sup>12</sup>

Z uvedeného náčrtu predstáv slovenskej politickej reprezentácie o podobe a spôsobe fungovania československej federácie jednoznačne vyplýva, že ide o tzv. voľnú federáciu, charakterizovanú silnými právomocami národných štátnych orgánov a takými delegovanými právomocami federálnych orgánov, ktoré im umožňovali reprezentovať jednotný československý štát navonok, lebo pre národné štáty bolo výhodnejšie odovzdať ich federácii, ako si ich ponechať. Avšak neustále zdôrazňovanie parity a bariér proti majorizácii naznačuje, akoby slovenská politická elita cítila, že žiada oveľa viac, než na čo mala objektívne nárok. Takéto nadsadzovanie požiadaviek je však vo sfére politiky nielen úplne bežné, ale mnohokrát aj veľmi potrebné. Rovnako bežné však je, že sa politický partner, ktorý sa stane objektom takýchto úsilí, spamätá a cítiac svoju prevahu prejde do protiútku. Z objektívneho hľadiska, resp. empatie a večtenia sa do postavenia českej politickej reprezentácie, ba i bežného českého občana, si musíme znovu uvedomiť, že česká spoločnosť, koncom 60. rokov 20. storočia nielen dvojnásobne početnejšia, ale aj z každej stránky rozvinutej-

<sup>11</sup> Cit. podľa RENDEK, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii. Bratislava, december 1985, s. 56. Rukopis deponovaný v súkromnom archíve M. Londáka.

<sup>12</sup> Tamže, s. 74 – 75. K tejto problematike pozri tiež LONDÁK, M.: Pohľady slovenských ekonómov na hospodárske postavenie Slovenska na prelome rokov 1967 – 1968. In: *Historický časopis* 54, 2006, č.1, s. 98 a n.

šia by naplnenie zásady „*rovný s rovným*“ – najmä vzhľadom na predchádzajúci stav – zákonite musela považovať za prehru a ústup z jednoznačne dominantných pozícií. Proti požiadavkám slovenskej strany museli zákonite vystúpiť i stranícko-štátne byrokratické štruktúry unitárneho štátu, ktoré sa takýmto vývojom cítili silne ohrozené. Avšak aj v týchto štruktúrach pôsobili predovšetkým Česi, v aparáte ÚV KSČ pracovalo v 60. rokoch iba 4,7 % Slovákov a v ústredných štátnych orgánoch ich bolo len 3,2 %.<sup>13</sup>

Opatrenia českej politickej reprezentácie, zamerané na odstránenie slovenského náskoku a presadenie českého politického záujmu v tejto oblasti bolo možné prebojovať o to ľahšie, že české obyvateľstvo sa úplne stotožnilo s existenciou unitárnej Československej republiky a daný asymetrický štátoprávny stav považovalo za prirodzený. Ba dokonca ČNR, ktorá mala vzniknúť v súlade s ústavným zákonom č. 77/1968 Zb., aby sa spomínaná asymetria odstránila, veľká väčšina českého obyvateľstva považovala za úplne zbytočný orgán, pretože český národ videl svoj parlament v Národnom zhromaždení.<sup>14</sup>

Väčšina Čechov nikdy nepochopila, že federácia v nových podmienkach nie je len záležitosťou Slovákov. To však nemožno povedať o českej politickej reprezentácii, ktorá prirodzene nevyhnutnosť novej štátoprávnej úpravy chápala, ale najdôležitejšia pre ňu bola otázka, aká to bude federácia. A práve o to sa rozhoreli spory počas rokovania Odbornej vládnej komisie na vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky, ktorá začala svoju činnosť 21. mája 1968 v Prahe, neskôr pokračovala na Zbraslavskom zámku a najmä na zámku v Kolodějoch.

Akýmsi „zahrievacím“ sporom medzi českými a slovenskými členmi komisie, ktorá začala rokovať predovšetkým o slovenských návrhoch, bol spor o dátume prijatia ústavného zákona o česko-slovenskej federácii. Slováci navrhovali, aby sa tak stalo 28. októbra 1968, pri príležitosti 50. výročia vzniku Československa. Česká strana sa obávala, že v prípade súhlasu sa ocitne v nevýhode, lebo (na rozdiel od SNR) český parlament doposiaľ neexistoval a pri plánovaných rozsiahlych zmenách ústavy by nemohla byť ani dostatočne rešpektovaná politická vôľa českého národa.<sup>15</sup> Českí členovia komisie sa neustále sťažovali na tlak zo strany Slovákov, na časovú tieseň a odmietali sa zúčastňovať na unáhlenom rokovaní na úkor správnej veci. Slováci

<sup>13</sup> RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava 1998, s. 186.

<sup>14</sup> RYCHLÍK, J.: Česko-slovenský poměr v letech 1945 – 1969 z českého pohledu. In: Slovenská otázka v dejinách Československa (1945 – 1992). Bratislava 1994, s. 55.

<sup>15</sup> PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování – provedení. Praha 2004, s. 31.

zasa, napr. v stanovisku prijatom na zasadaní ÚV KSS 20. júna, si so znepokojením sťažovali na „stratu tempa pri príprave zákona o federácii“.<sup>16</sup>

Už na prvom zasadaní odbornej vládnej komisie 21. mája K. Laco na českú požiadavku prijať do konca októbra len akúsi deklaráciu o prijatí federatívneho usporiadania, podráždene reagoval: „Ak v danej situácii na Slovensku povieme, že do 28. októbra t. r. má vzniknúť niečo, čo bude znamenať prísľub, každý vám povie, že tých prísľubov už bolo dosť, že teraz je čas prísť s faktmi.“<sup>17</sup> Napokon sa v tejto veci presadila slovenská požiadavka.

Podstatou sporu však bola otázka podoby budúcej federácie. Ako som už spomenul, Slováci presadzovali voľnejší zväzok, kým českej strane by celkom prirodzene oveľa viac vyhovovala „tesná“ alebo „zovretá“ federácia, ktorá sa vyznačovala silnými kompetenciami federálnych orgánov na úkor národných. Vzhľadom na to, že sídlom federálnych orgánov by bola Praha (podobne ako predtým celoštátnych), a že by v nich zrejme aj naďalej výrazne prevažoval český živel, tak by sa de facto do značnej miery uchoval stav zabezpečujúci českej politickej reprezentácii dominantné postavenie v štáte. Iné ako práve takéto riešenie vykreslila česká strana náležitými tmavými farbami: „ak nemá dôjsť prv či neskoršie k rozštiepeniu trhu a k obranárskej politike oboch ekonomík ústiacej prípadne i k colnej ochrane, je nutné zabezpečiť jednotnú emisnú politiku, jednotný daňový systém (hlavne dane), jednotnú cenovú politiku a jednotné devízové hospodárstvo“. A najmä: „Ak by bolo rozhodovanie federálnych orgánov stále viazané na súhlas národných orgánov, vzniklo by nebezpečenstvo neustálych rozporov medzi národmi, ktoré by viedli k permanentným vládnym krízam.“<sup>18</sup> České požiadavky sa v tomto smere neustále stupňovali. Nebolo teda nijako náhodné, že na stránkach slovenských novín a časopisov sa už v priebehu júna, ale hlavne v prvej polovici júla začali objavovať články s titulkami *Spor o obsah federácie, Federácia, či unitárny štát?, Projekt „F“ v nebezpečenstve, Právo silnejšieho* a pod.<sup>19</sup> Spory pokračovali a okrem už spomínaných tém k nim pribudli ďalšie, ako spor o zákaz majorizácie, t. j. vylúčenie možnosti prehlasovania slovenských poslancov federálneho parlamentu vo vymedzenom okruhu otázok predovšetkým štátoprávnej povahy, ale aj spor o slovenskú požiadavku paritného zastúpenia vo federálnych orgánoch – parlamente a vláde. Prirodzene, českí predstavitelia by prijatie takýchto opatrení považovali za neakceptovateľný ústup zo svojich predchádzajúcich pozícií.

<sup>16</sup> Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov. Zost. M. Štefanský. Bratislava 1992, s. 135.

<sup>17</sup> Cit. podľa PLEVZA, V.: c. d., s. 265.

<sup>18</sup> Cit. podľa RENDEK, I.: c. d., s. 76.

<sup>19</sup> Cit. podľa PLEVZA, V.: c. d., s. 317.

Zdanlivý problém vznikol aj v súvislosti s moravsko-sliezskou požiadavkou vytvoriť tripartitnú federáciu na základe českej, slovenskej a moravsko-sliezskej štátnosti. Odborná vládna komisia však túto požiadavku odmietla, ale priamy účastník rokovaní, Ignác Rendek prináša aj iný pohľad na túto problematiku: „*Mne to vtedy pripadalo tak, že túto otázku nastolovali – nie bez postranných úmyslov – iba niektorí súdruhovia z Prahy.*“<sup>20</sup>

Od začiatku júla 1968 silneli tiež tendencie preniesť problematiku novej štátoprávnej úpravy z odborných kruhov na „politickú scénu“. Česká strana najprv argumentovala, že experti – členovia odbornej vládnej komisie na prípravu ústavného zákona o československej federácii sa nevedia dohodnúť – čo však bol určite len zástupný problém. Skutočnou príčinou bol vývoj po zasadaní ÚV KSCĽ koncom mája a začiatkom júna, na ktorom sa vedenie strany rozhodlo vyhovieť rastúcemu tlaku ostatných krajín „socialistického tábora“ a pribrzdiť demokratizačný proces. To vzbudilo veľkú nevôľu najmä v českej občianskej spoločnosti (vrátane tzv. radikálnych reformných komunistov), ktorá sa obávala, že demokratická reforma spoločnosti je ohrozená. Jej základným záujmom totiž bolo prijatie dôsledných všeobecno-demokratických opatrení, ktoré, paradoxne, boli aj formou emancipácie českého národa voči hegemonii ZSSR. Preto koncom júna skoncipoval spisovateľ Ludvík Vaculík známy manifest *Dvetisíc slov*, ktorý mal zmobilizovať obyvateľov, aby zvýšili aktivity na podporu reformného úsilia. A práve v tomto momente sa opäť ukázala rozdielnosť priorít českého a slovenského národa: predstavitelia českej občianskej spoločnosti nevedeli pochopiť, prečo Slováci aj v tejto situácii zvyšujú tlak na zavŕšenie procesu prípravy zákona o federácii a v polemických článkoch vyslovili známu tézu o zaostávaní Slovenska v demokratizačnom procese. Navyše slovenská politická reprezentácia tento manifest odmietla, pričom predsedníctvo SNR vyslovilo názor, že jeho ustanovenia o štátoprávnom usporiadaní „*pôsobia až prekvapujúcou necitlivosťou k problému, ktorého riešenie je pre slovenský národ i pre celú republiku nevyhnutnosťou.*“<sup>21</sup> Pravda, nie všetci Slováci zmýšľali v týchto intenciách.

K podobnej situácii došlo aj po okupácii ČSSR vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy. Zatiaľ čo českí reformní komunisti i občianska spoločnosť zdôrazňovali v tejto hektickej situácii potrebu jednoty našich národov, ktorú môže federalizačné úsilie i jeho zavŕšenie ohroziť, väčšina Slovákov sa stotožňovala so slovami Gustáva Husáka, vtedy už prvého tajomníka ÚV KSS, uverejnenými v *Pravde* 6. septembra 1968: „*Opäť sa začínajú ozývať hlasy, akoby heslo ‚federácia‘ bolo niečo nemiestne. Chcem*

<sup>20</sup> Cit. podľa RENDEK, I.: c. d., s. 72.

<sup>21</sup> Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: c. d., s. 122.

*povedať, že budeme pokračovať v realizovaní tejto myšlienky tak, aby ku koncu októbra bol už ústavný zákon prijatý.“*

O sporných otázkach medzi českými a slovenskými expertmi pripravujúcimi zákon o federácii rozhodla napokon 17. októbra 1968 politická komisia predsedníctva ÚV KSČ, lebo vo vtedajšej politickej situácii, charakterizovanej najmä tlakom „spojencov“ na konsolidáciu pomerov v ČSSR, bolo treba odstrániť aj spory medzi Čechmi a Slovákmi. Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. bol nakoniec prijatý načas – 28. októbra 1968. Jeho prijatím sa však nedoriešilo všetko, mnohé otázky zostali otvorené a stali sa predmetom ďalších sporov. Zákon v danej chvíli predstavoval akýsi kompromis: Slovákom sa podarilo dosiahnuť paritu, ale len vo federálnom parlamente. Vôbec sa im však nepodarilo presadiť také kompetencie národných orgánov, aké chceli; to isté sa týkalo aj Čechov vo vzťahu k federálnym orgánom. Neskôr však nabral vývoj celkom iné parametre.

### **Federalizovať aj KSČ!**

Slovenskí komunisti si po predchádzajúcich skúsenostiach s KSČ uvedomovali, že vedúcim článkom tzv. socialistického politického systému nie je štát, ale komunistická strana. Vedeli, že ak v nej nenastanú zásadné zmeny, t. j. ak strana nebude federalizovaná, nové štátoprávne usporiadanie bude mať iba formálny význam. Veľmi dobre to na zasadnutí ÚV KSS 20. júna 1968 vystihol Ľudovít Holotík, keď odporúčal: *„predovšetkým zabrániť tomu, aby sa vytvorila znovu asymetrická KSČ, lebo by sme sa vlastne dostali do starých kolají: z asymetrického modelu v strane by mohol vyrásť znovu len asymetrický model v celom politickom systéme a asymetrický model v štátoprávnych vzťahoch“.*<sup>22</sup> Preto na zasadnutí prijali dokument *Stanovisko ÚV KSS k príprave mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ*, v ktorom sa požadovalo ešte pred zjazdom vypracovať a schváliť zásady výstavby strany a metód jej práce v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania. ÚV KSS požadoval prijať tieto opatrenia: už na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ vylúčiť možnosť majorizácie jednej národnej časti delegátov druhou národnou časťou, pričom by sa toto opatrenie vzťahovalo na otázky stanov KSČ, federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR a na voľby do najvyšších orgánov strany, v ktorých sa mal uplatniť princíp parity. Možnosť majorizácie sa mala vylúčiť tým, že pre právoplatnosť uznesení zjazdu v spomínaných záležitostiach bude potrebná trojpäťtinová väčšina hlasov českých i slovenských delegátov zjazdu.<sup>23</sup> Neskôr pribudla i požiadavka vytvoriť národné organizácie KSČ – KSS a KSČM, aby sa odstránila asymetria aj v tomto vedúcom článku politickej organizácie spoločnosti.

<sup>22</sup> SNA, f. ÚV KSS, kart. 1881.

<sup>23</sup> Tamže.

Prirodzene, reakcia českých komunistov na takéto požiadavky nedala na seba dlho čakať. V českej straníckej tlači sa objavili články vyjadrujúce počudovanie nad tým, že len jedna pätina členov KSC požaduje rovnaké práva ako štyri pätiny jej členov,<sup>24</sup> ba čo viac, požiadavku parity v ÚV KSC nazvali „slovenským paritným dogmatizmom“. Používajúc opäť metódu empatie a berúc do úvahy rozdielne ciele českej občianskej spoločnosti a jej reformno-komunistických spojencov, musím opäť konštatovať: nemožno sa tomu čudovať. A niet sa čo čudovať ani požiadavkám slovenských komunistov.

Hrozilo, že spoločné úsilie slovenských komunistov o federalizáciu KSC – reformných i konzervatívnych – opäť „zamúti“ slovenskú politickú scénu. Niektorí totiž, napr. Viktor Pavlenda, Ján Zrak a ďalší slovenskí reformní komunisti úprimne verili, že to poslúži ďalšej demokratizácii československej spoločnosti. No konzervatívci na čele s Vasilom Biľakom sledovali predovšetkým rozšírenie svojich právomocí v rámci stranického byrokratického aparátu na úkor ústredia. Zvonku, z hľadiska občanov – radových straníkov i nestraníkov – sa to však dalo len veľmi ťažko rozlíšiť. Navyše, obe skupiny v KSS, reformátori i konzervatívci, sa svorne dopúšťali ťažkej herézy proti leninským zásadám výstavby komunistickej strany, lebo ako je známe, V. I. Lenin i jeho teoretickí epigóni princíp federalizácie komunistickej strany zásadne odmietali.

### Aj národnosti sa hlásia o slovo

Podmienky, v akých prebiehala demokratizácia v Čechách a na Slovensku, sa aj v tejto oblasti výrazne líšili. Ak si odmyslíme občasnú poryvy sebauvedomovacieho procesu Moravanov a Slezanov, tak české kraje predstavovali z národnostného hľadiska relatívne homogénne prostredie, čo však vonkoncom nemožno povedať o Slovensku. Tu sa už tradične, akonáhle sa situácia v spoločnosti aspoň trochu „oteplila“, hlásili k svojim právam aj národnostné menšiny – najmä maďarská a rusínsko-ukrajinská. Z hľadiska národno-emancipačného úsilia prebiehal vo vtedajšej ČSSR trojjediný proces v niekoľkých rovinách: Česi sa akcentovaním všeobecno-demokratických cieľov vlastne snažili oslobodiť od hegemonie Sovietskeho zväzu, Slováci svojím úsilím o federáciu spod kurately Čechov a maďarská a rusínsko-ukrajinská národnostná menšina zasa od zdanlivého alebo faktického nadradeného postavenia Slovákov. A platilo to aj opačne: vedenie Sovietskeho zväzu bolo takmer rovnako „nervózne“ z emancipačného úsilia Čechov, ako Česi z úsilia Slovákov o naplnenie zásady

<sup>24</sup> Tamže.

„rovnný s rovnným“ a Slováci zo snáh najmä maďarskej národnostnej menšiny o zabezpečenie svojich práv.

Počas roku 1968 najväčšie napätie už tradične prevládalo medzi Slovákmi a maďarskou národnostnou menšinou. Tá síce prijala závery januárových plén ÚV KSČ a ÚV KSS s uspokojením a s nádejami, ale potom, celkom prirodzene, začala sledovať svoje vlastné záujmy. Tón v tejto veci udalo zasadnutie ÚV Csemadoku 12. marca 1968. Požadovalo vytvorenie politickej a spoločenskej organizácie všetkých Maďarov v ČSSR a odmietlo úzke vymedzenie kultúrneho spolku ako akejsi „slúžky obleženej do folklóru“. <sup>25</sup> S tým možno bez problémov súhlasiť. Vedenie Csemadoku, žiaľ, navrhlo aj zriadenie etnicky homogénnych okresov, čo spôsobilo medzi slovenským obyvateľstvom veľké podráždenie a obavy. Napätie medzi maďarskou národnostnou menšinou a Slovákmi provokovali i rôzne incidenty v národnostne zmiešaných obciach a okresoch na južnom a juhovýchodnom Slovensku, o ktorých vzápätí pohotovo informovali prebudené a „zdemokratizované“ masmédiá. V slovenskej tlači sa zasa začali účelovo objavovať články rozširujúce tvrdenia, že maďarské požiadavky smerujú k vyhánaniu Slovákov z južného Slovenska, čo tiež prispelo k rozpútaniu nacionalistických vášní. <sup>26</sup> Keď sa potom objavili nereálne, ba až extrémistické požiadavky maďarskej národnostnej menšiny na zriadenie maďarských volebných obvodov, povinné ovládanie maďarského jazyka v úradoch obcí a okresov so zmiešaným obyvateľstvom, vrátenie pôvodných názvov premenovaným obciam a do veci sa zamiešala aj Matica slovenská, napätie medzi oboma zúčastnenými stranami bolo pomerne veľké. <sup>27</sup>

V takejto situácii, ktorá sa diametrálne odlišovala od situácie v českej časti republiky a keď sa mnohí Slováci cítili ako bojovníci na dvoch frontoch, sa ťažko dalo očakávať, že sa podobne ako Česi sústredia na všeobecno-demokratické požiadavky, pričom federalizácia sa stane len veľmi presne a vhodne vymedzenou súčasťou všeobecno-demokratického spektra, ktorú možno na čas odsunúť „ad acta“. Našťastie, po augustovej okupácii získal v Csemadoku prevahu realistický smer na čele s Rezső Szaboóm, ktorý situáciu upokojil a upriamil pozornosť maďarskej národnostnej menšiny na prípravu ústavného zákona č. 144/1968 Zb. o postavení národností v ČSSR. <sup>28</sup>

<sup>25</sup> KONEČNÝ, S.: K aktivizácii národnostných menšín na Slovensku v 60. rokoch. In: Pokus o reformu 1968. Banská Bystrica 1999, s. 147.

<sup>26</sup> KISS, J.: Alexander Dubček a cesta maďarskej menšiny k uznaniu právnej subjektivity v roku 1968. In: Revolučné a protitotalitné hnutia, s. 71.

<sup>27</sup> KONEČNÝ, S.: c. d., s. 148.

<sup>28</sup> Tamže, s. 149.

V rámci demokratizačného procesu sa pokúsili sformulovať svoje požiadavky aj Rusíni-Ukrajinci. Na rozdiel od maďarskej národnostnej menšiny, ku ktorej sa roku 1961 hlásilo 519-tisíc obyvateľov ČSSR, však už jej početnosť – 35 434 Rusínov-Ukrajincov v tom istom roku<sup>29</sup> – predznamenávala, že nedosiahne v slovenskej spoločnosti náležitý ohlas. Navyše reakcia rusínsko-ukrajinskej menšiny na dobovú situáciu bola málo konštruktívna (súpis krívd a málo návrhov na riešenie) a aj tie návrhy, ktoré predostrela, oficiálne kruhy odmietli ako protisocialistické a antisovietske.<sup>30</sup> Keď sa potom v lete 1968 na severovýchodnom Slovensku vyostřila situácia v súvislosti s obnovením legitimacy gréckokatolíckej cirkvi, vec Rusínov-Ukrajincov sa dostala do úzadia a politické postoje Slovákov voči Čechom neovplyvňovala.

### Kto je demokrat a kto federalista?

Po prvýkrát sa spor medzi *federalistami* a *demokratmi* objavil už na spomínanej vedeckej konferencii v Smoleniciach na začiatku marca 1968, kde došlo k stretnutiu medzi českými vedeckými pracovníkmi Zdeňkom Mlynářom, Petrom Pithartom, Zdeňkom Jičínskym na jednej strane a slovenskými vedeckými pracovníkmi G. Husákom, Ladislavom Novomeským, Samuelom Falťanom, H. Kočtúchom a ďalšími na druhej strane.<sup>31</sup>

Vzápätí však 5. apríla 1968 filozof Július Strinka upozornil, že by bolo osudným omylom „*keby sme federáciu oddeľovali od demokratizácie*“.<sup>32</sup> V ten istý deň sa v podobnom duchu vyjadril aj Zväz slovenských filmových a televíznych umelcov<sup>33</sup> a o tri dni neskôr aj Klub mladej slovenskej inteligencie v Bratislave, ktorého členmi boli významné osobnosti slovenského kultúrneho a vedeckého života ako Viktor Pavlenka, Pavol Števeček, Anton Hykisch, Július Satinský a pod.<sup>34</sup> Čo sa vlastne dialo, že v priebehu demokratizačného procesu bolo treba zdôrazňovať neoddeliteľnosť týchto zásadných princípov liberalizácie spoločnosti?

V tejto situácii rozbúrili vody slovenského verejného a politického života udalosti okolo odchodu Ladislava Novomeského, Miroslava Válka a Vojtecha Mihálika z redakčnej rady *Kultúrneho života*. Napriek rôznym mystifikáciám ich činu je dnes jasné, že spomínaní literáti nedokázali tolerovať razantnú podporu demokratizácie slovenskej spoločnosti zo strany redakčnej rady časopisu, ktorý svojou kritickou

<sup>29</sup> SNA, f. ÚV KSS, kart. 1194.

<sup>30</sup> KONEČNÝ, S.: c. d., s. 152.

<sup>31</sup> KURAL, V. – MORAVEC, J. – NAVRÁTIL, J. – BENČÍK, A.: Československo roku 1968, 1. díl: Obrodný proces. Praha 1993, s. 51.

<sup>32</sup> STRINKA, J.: Federácia a demokratizácia. *Kultúrny život* XXIII, č. 14, 5. apríla 1968.

<sup>33</sup> Tamže.

<sup>34</sup> KURAL, V.: c. d. s. 75.



angažovanosťou vyoral hlbokú brázdú nielen na roli slovenskej žurnalistiky, ale aj spoločensko-politického života na Slovensku vôbec. Charakteristické však je, že vo svojom vyhlásení, uverejnenom 27. apríla v *Pravde* a 3. mája v *Kultúrom živote* na jednej strane upozorňujú, že demokratizáciu a federalizáciu „*nemožno od seba oddeľovať ani preferovať jednu pred druhou*“ a na druhej strane jedným dychom pokračujú, „*že životný záujem slovenského národa – totiž realizovanie úplnej svojbytnosti a zvrchovanosti nás oprávňuje akceptovať v danej situácii práve myšlienku federácie*“. Inými slovami to vlastne znamenalo, že tak ako česká politická reprezentácia radila odložiť federalizáciu na neskôr a venovať sa radšej demokratizácii, aj oni boli ochotní odložiť demokratizáciu v záujme federalizácie.

Viacerí poprední slovenskí spisovatelia, menovite Dominik Tatarka, Pavol Števček, Peter Karvaš, Zora Jesenská a i. sa voči niektorým argumentom Novomeského, Mihálíka a Válka ohradili. Hlavne proti obvineniam, že sú za bezbrehú demokratizáciu, ale zabúdajú na slovenské národné záujmy. P. Števček sa v tejto súvislosti opýtal: „*Prečo chcú slovenskému národu nahovoriť, že Kultúrny život je proti federácii?*“ A ďalej vysvetľoval zámery časopisu: „*KŽ sa usiloval o prehĺbenie demokratizačného procesu na Slovensku a angažoval sa za očistu slovenskej politickej reprezentácie od ľudí skompromitovaných.*“<sup>35</sup> Domnievam sa, že na základe týchto výrokov možno konštatovať, že práve umelecká časť slovenskej intelektuálnej obce patrila na Slovensku ako jediná medzi tých, ktorí naplnili zásadu o neoddeliteľnosti federalizácie od demokratizácie správnym obsahom. Je tu však ešte jedno vyjadrenie P. Števčeka, ktoré veľmi dobre vystihuje podstatu veci. Na konferencii slovenských spisovateľov 30. apríla 1968 totiž vyhlásil, že deklaratívne prihlásenie sa k federácii nemôže byť dostatočným dôkazom progresívnosti, naopak, že sa mu zdá, že myšlienka federácie sa na Slovensku ocitla v nesprávnych rukách.<sup>36</sup> A významný slovenský novinár a publicista 60. rokov 20. storočia Juraj Fabian dodáva: „*predstavitelia starých štruktúr sa pokúsili pomocou prízvukovania národnej motivácie odvieť pozornosť od potreby demokratických premien*“. <sup>37</sup> Kto však boli tieto staré štruktúry?

Dnes sa jednoznačne ukazuje, že slovenská spoločnosť a hlavne inteligencia bola v tejto veci rozčesnutá až na tri tábory. O jednom, občianskom, som už hovoril. Identifikácia ďalších dvoch sa však nezaobíde bez paradoxu: zoskupenie okolo V. Biľaka, reprezentujúce predovšetkým konzervatívny aparát KSS, možno považovať za rovnako zapálené za federáciu (a proti dôslednej demokratizácii, i keď tu badať

<sup>35</sup> Slovensko v rokoch 1967 – 1970, s. 60.

<sup>36</sup> KURAL, V.: c. d., s. 78.

<sup>37</sup> FABIAN, J.: Analýza masových oznamovacích prostriedkov (1967 – 1970). In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. II. diel. Bratislava 1992, s. 151 – 152.

určité rozdiely) ako zoskupenie slovenských reformných komunistov okolo G. Husáka! Rozdiel bol mnohokrát len v tom, že kým zoskupenie okolo Biľaka na Slovensku oficiálne vládlo, „husákovci“ sa húževnato snažili „biľakovcov“ v tejto pozícii vystriedať. Biľakovská, ale aj husákovská frakcia v KSS – napriek vzájomnému súboju o moc – nachádzali v slovenskej jednote cieľ, ktorý ich do značnej miery zblížoval.

### Občianska spoločnosť

Politický vývoj v ČSSR sa na jar a v lete 1968 stával akoby „dvojvrstvový“. Reformné krídlo v KSC sa snažilo o demokratickú reformu socializmu sovietskeho typu, čo súčasne vytváralo priestor na vznik prvkov občianskej spoločnosti, pod ktorou môžeme rozumieť súhrn neštátnych inštitúcií, usilujúcich sa o postupné odstraňovanie vzťahov závislosti a subordinácie od existujúceho mocenského establišmentu. Tieto dve tendencie boli síce v protiklade, ale len relatívnom, pretože spoločne vyjadrovali snahu prekonať totalitný spoločenský systém. Spomínaný protiklad spočíval najmä v tom, že občianska spoločnosť chcela dospieť ďalej ako reformné krídlo KSC, a hlavne veľmi rýchlo, aby sa v prípade politického regresu už nedalo vrátiť do východiskovej polohy.

V odbornej literatúre sa o roku 1968 v Československu často tvrdí, že občianska spoločnosť sa na Slovensku rozvíjala oveľa pomalšie a v menšom rozsahu ako v českej časti republiky, pretože Slováci sa prednostne sústreďovali na dosiahnutie nového stupňa štátoprávneho usporiadania. Obe tieto tvrdenia považujem za pravdivé, nazdávam sa však, že sem patrí prinajmenšom ešte jeden aspekt, a to spôsobilosť na takýto vývoj, ktorá bola na Slovensku menšia ako v Čechách, vzhľadom na rozdielny historický vývoj. Navyše si treba uvedomiť, že pri porovnávaní historického vývoja Čechov a Slovákov v relatívne nedávnej minulosti sa nemožno vyhnúť určitému zjednodušeniu.

Za východiskový bod krátkého historického exkurzu pokladám rok 1867, keď v Predlitavsku prijali tzv. decembrovú ústavu zaručujúcu základné demokratické práva vrátane práva spolčovacieho, zhromažďovacieho, slobody slova a tlače. To českému národu umožnilo relatívne slobodný politický, ekonomický a kultúrny vývoj. Tento rok bol však aj rokom rakúsko-maďarského vyrovnania, ktorý patrí k najtragickejším rokom v slovenských dejinách, lebo maďarské vládnuce triedy už nemuseli brať ohľad na cisára, ktorý dovtedy nemaďarské národy v Uhorsku z utilitárnych dôvodov bránil. Mohli sa naopak nerušene venovať svojim asimilačno-maďarizačným snahám. Aj politický systém v Uhorsku bol krajne nedemokratický. Okrem iného v snahe nepripustiť do parlamentu primeraný počet zástupcov 51 % nemaďarských

obyvateľov Uhorska mohlo vtedy voliť len 5 – 7 % obyvateľstva.<sup>38</sup> Na kultiváciu svojich demokratických návykov mali síce Slováci k dispozícii 20 rokov prvej ČSR, ale už roku 1938 sa Slovensko ponorilo do mútnych vôd dvoch totalitných režimov – s krátkou prestávkou rokov 1945 – 1948. Preto sa cestou medzigeneračnej výmeny informácií a skúseností v slovenskom národno-politickom prostredí udomácnili také tendencie ako nerozvinutosť slovenského politického života, opatrný vzťah k rýchlym zmenám, náchylnosť na autoritatívny charakter politického systému, úcta k moci<sup>39</sup> a pod. Ako vidno, roku 1968 to teda neboli len iné úlohy, ale aj historicky podmienený nedostatok potreby rozvíjať intenzívnejšie občiansku spoločnosť.

Súčastou rodiacej sa občianskej spoločnosti boli v ČSSR predovšetkým spoločenské organizácie, v socializme sovietskeho typu a vlastne len tie, o ktorých komunistická strana rozhodla, že sa môžu stať „prevodovými pákami“ od stranického ústredia k „masám“. Spoločenské organizácie mali v ČSSR celoštátny charakter s ústrediami v Prahe a takmer všetko, čo sa dialo v českej časti republiky, dialo sa aj na Slovensku. V rovnakej miere prichádzali tieto organizácie s požiadavkami zbaviť sa spomínaného ponižujúceho postavenia „prevodových pák“, vrátiť sa k pôvodnému poslaniu reprezentantov špecifických záujmov svojich členov, vymedziť po novom svoje postavenie ku KSČ, ba miestami i vytvoriť vedúce orgány bez komunistov.

Podobný vývoj prebiehal aj v nekomunistických politických stranách, ktoré režim trpel ako akúsi okrasu totalitného politického systému, a to aj na Slovensku. Už začiatkom apríla 1968 Strana slobody vyhlásila, že sa síce hlási k socializmu, ale nespája ho už s vedúcou úlohou KSČ. Dokonca navrhovala, aby sa v ČSSR odstránil monistický systém a nastolila sa „*demokratická rovnosť strán*“.<sup>40</sup> Neskôr, začiatkom júna vyhlásila, že bude uznávať Národný front (NF), ale iba v tom prípade, ak v ňom nekomunistické politické strany budú úplne samostatné a svojbytné.<sup>41</sup>

Druhá slovenská nekomunistická politická strana – Strana národnej obrody vo svojom akčnom programe z 21. júna 1968 zasa chcela vystupovať na pôde NF ako rovnoprávny partner s KSČ a ostatnými politickými stranami a vytvárať organizačné predpoklady na činnosť strany v krajoch, okresoch mestách i na dedinách.<sup>42</sup>

Teda nie je pravda to, čo sa často uvádza v českej odbornej literatúre, že takýto vývoj bol typický len pre českú časť republiky.<sup>43</sup> Skôr je pravdivý názor českého histo-

38 LIPTÁK, L. a kol.: Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava 1992, s. 16 – 17.

39 Zatiaľ čo Česi považovali v 19. storočí Habsburgovcov za tyranov, pre Slovákov boli habsburská dynastia, trón a panovník posvätné a nedotknuteľné veličiny. Bližšie pozri HOLEC, R.: Poslední Habsburgovci a Slovensko. Bratislava 2001, s. 69.

40 *Sloboda*, 5. apríla 1968.

41 *Sloboda*, 7. júna 1968.

42 Akčný program Strany slovenskej obrody. Slovensko v rokoch 1967 – 1970, s. 138 – 139, 142.

43 KURAL, V.: c. d., s. 112.

rika J. Pauera, že nekomunistické strany nehrali na Slovensku takmer žiadnu rolu.<sup>44</sup> Veď z českých nekomunistických strán Československá strana socialistická mala k 1. januáru 1968 10 715 členov a Československá strana lidová dokonca 20 642 členov a ich počet po januári neustále rástol, zatiaľ čo Strana slovenskej obrody mala v tom čase 364 a Strana slobody len 342 členov.<sup>45</sup> Azda treba iný dôkaz o tom, že na Slovensku sa takmer vôbec nepociťovala potreba politicky sa organizovať mimo KSS?

Veľký rozdiel medzi vývojom v Čechách a na Slovensku bol aj vo vzťahu k možnosti obnoviť v ČSSR sociálnodemokratickú stranu. Zatiaľ čo v Čechách sa vytvoril prípravný výbor tejto strany a česká politická scéna sa dlho zmietala v prudkých diskusiách „pre a proti“, na Slovensku sa táto záležitosť vyriešila elegantne, jednorázovo a hlavne potichu: na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS sa 10. júna 1968 prijal dokument *Správa o nedoriešených otázkach vo vzťahu k bývalým sociálnym demokratom*, podľa ktorého sa bývalým sociálnym demokratom (teraz členom KSS) priznáva členstvo v KSČ od vstupu do sociálnodemokratickej strany, poskytujú sa im výhody, ktoré z toho vyplývajú, umožní sa im, aby boli volení, resp. menovaní do všetkých straníckych funkcií, pričom bývalé členstvo v sociálnej demokracii im nesmie byť na ujmu a pod. Tí, ktorí boli prenasledovaní, a to sa týkalo predovšetkým tzv. pravícových sociálnych demokratov, ktorí sa roku 1944 nezlúčili s KSS, mali byť rehabilitovaní a mohli byť aj vyznamenávaní.<sup>46</sup>

Podobný rozdiel bol aj v činnosti spoločenských organizácií, ktoré vznikali mimo NF, a v ktorých aktivitách sa najviac odzrkadľoval vývoj občianskej spoločnosti v ČSSR. Tieto organizácie boli pre KSČ neprijateľné nielen preto, že vznikali mimo spomínanej prípustnej sféry, ale aj preto, že odvážnejšie kritizovali činnosť KSČ v minulosti a ich program výrazne presahoval hranice stanovené Akčným programom KSČ.

V Čechách koncom marca a začiatkom apríla 1968 vznikli dve významné organizácie tohto druhu – *K 231*, ktorého programom bola rehabilitácia 128-tisíc politických väzňov odsúdených podľa paragrafu 231 Zákona na ochranu republiky, a *Klub angažovaných nestraníkov* (KAN), ktorý sa síce hlásil k socializmu, ale „demokratický socializmus“ v jeho chápaní sa oveľa viac podobal predstavám západoeurópskych sociálnych demokratov a socialistov ako československých reformných komunistov. Obe organizácie vyvíjali v Čechách takú intenzívnu činnosť, že boli trŕňom v oku nielen našim konzervatívcom, ale hlavne konzervatívcom v ostatných socialistických krajinách a významne sa „zaslúžili“ aj o vojenské riešenie československej krízy roku

44 PAUER, J.: c. d., s. 29.

45 KURAL, V.: c. d. s. 49.

46 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1206.

1968.<sup>47</sup> Na Slovensku nenachádzame žiadnu zmienku o činnosti KAN-u alebo podobnej organizácie. Obdobou K 231 bola *Organizácia na ochranu ľudských a národných práv*, ktorú založil Emil Vidra, tá však vonkoncom nevyvíjala takú bohatú činnosť ako jej český náprotivok. Ani v tejto oblasti, tak charakteristickej pre rozvoj občianskej spoločnosti, sa Slovensko nemalo čím pochváliť.

Špecifickým hnutím, ktoré predsa len rozhýbalo stojaté vody slovenskej občianskej spoločnosti roku 1968, bolo hnutie Alweg, ktoré sa zasadzovalo za výstavbu moderného dopravného systému v Tatrách. V podstate to však tiež bola demonštrácia proti pražskému centralizmu, lebo vtedajší minister dopravy Alois Indra presadzoval iné a možno aj realistickejšie riešenie tohto problému.

Opäť treba súhlasiť s J. Paurom, ktorý uvádza, že na Slovensku sa nekomunistické zmýšľanie nevyjadrovalo v nekomunistických politických stranách, ale skôr v kresťanských cirkvách.<sup>48</sup> Je to celkom prirodzené. Už v 19. storočí, počas národného obrodzenia a národno-emancipačných zápasov, sa slovenský národ nemohol plne spoľahnúť ani na „dohasínajúcu“ šľachtu, ani na rodiacu sa buržoáziu – obe tieto triedy vo svojej väčšine kolaborovali s maďarskými vládnucimi triedami. A tak „národnú zástavu“ držali v rukách spisovatelia, novinári, národne uvedomelí učitelia, ale hlavne kňazi – rovnako katolícki ako evanjelickí. Aj slovenské autonomistické hnutie počas prvej ČSR reprezentovala katolícka HSLS a evanjelická SNS a vojnový slovenský štát mnohí nazývali „farskou republikou“. Nemožno sa teda čudovať, že keď sa komunistický režim po dlhom prenasledovaní kresťanov začal demokratizovať, cirkvi sa naplno hlásili o svoje práva a toto ich úsilie slovenská spoločnosť vo veľkej miere akceptovala.

Úplne iná situácia bolo v tomto smere v Čechách. Český nacionalizmus 19. storočia vznikol v polemike s „rakušiacťvom“ vrátane vtedajšieho austrokatolicizmu a už vtedy mal antikatólicke a antiklerikálne črty.<sup>49</sup> Neskôr, po vzniku prvej ČSR roku 1918, český národ významne ovplyvnil Tomáš G. Masaryk svojím moralizujúcim „náboženstvom humanity“, pričom, povedané slovami súčasného českého sociológa, filozofa a teológa Tomáša Halíka „*odpútanie morálky od viery pomohlo vyprázdniť zbožnosť*“.<sup>50</sup> Tu zrejme pramení špecifický český ateizmus prvej ČSR, na ktorý potom úspešne nadviazal komunistický „vedecký ateizmus“.

Spomínané skutočnosti potvrdzuje aj začiatok demokratizačného procesu v tejto oblasti v Čechách a na Slovensku. Zatiaľ čo v Čechách sa organizovali seminá-

<sup>47</sup> KURAL, V.: c. d., s. 74.

<sup>48</sup> PAUER, J.: c. d., s. 29.

<sup>49</sup> HALÍK, T.: Co je bez chvění, není pevné. Praha. Lidové noviny 2002, s. 307.

<sup>50</sup> Tamže, s. 227.

re marxisticko-kresťanského dialógu na tému *Zodpovednosť marxistov a kresťanov za demokraciu a socializmus v našej vlasti*,<sup>51</sup> na Slovensku sa žiadny takýto dialóg nekonal. Vedenie KSS na čele s konzervatívcom V. Biľakom o koncepčných otázkach novej cirkevnej politiky vôbec neuvažovalo, čo je prekvapujúce o to viac, že to bolo práve Slovensko, kde bola potreba takýchto krokov oveľa naliehavejšia ako v Čechách. Príčinou tohto stavu však nebol len známy fakt, že na Slovensku sa do centra pozornosti dostali otázky štátoprávneho charakteru. Šlo hlavne o význam, aký cirkevnej otázke pripisovala občianska spoločnosť na Slovensku a o reakciu konzervatívneho vedenia KSS na túto skutočnosť, umocnenú ešte jeho tradičnou nedôverou voči kresťanským cirkvám, najmä katolíckej. Zdá sa, že ešte stále malo tendenciu spájať takmer každý jej krok s rezíduami ľudáctva a činnosťou ľudáckej emigrácie.<sup>52</sup>

V rovnakej miere, v akej českú spoločnosť vzrušovali problémy straty tempa demokratizačného procesu po májovom zasadaní ÚV KSČ, činnosti spoločenských organizácií mimo NF alebo prípravného výboru sociálnodemokratickej strany, budovania demokratizovaného monistického alebo priamo pluralistického modelu demokracie a pod., slovenská verejnosť s napätím sledovala vývoj v kresťanských cirkvách, hlavne katolíckej, ktorá bola v minulosti ako najsilnejšia aj najviac prenasledovaná. Veď už na jar 1968 sa na Slovensku rozpadli všetky štruktúry, ktoré režim za uplynulých 20 rokov vybudoval vnútri cirkvi i v rôznych cirkevných inštitúciách (najmä Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva) a v polovici apríla sa začala „zdola“ budovať nová organizácia kňazov i laikov – Dielo koncilovej obnovy (DKO). Táto organizácia vyvinula tvrdý tlak na prorežimných kňazov a usilovala sa ich vo funkciách nahradiť takými kňazmi, ktorí vždy stáli na pozíciách cirkvi a obhajovali jej záujmy.<sup>53</sup> Neuveřitelne prudko sa začala rozvíjať vydavateľská činnosť cirkvi, výučba náboženstva, účasť veriacich na obnovených pútiach a celý náboženský život vôbec.

Charakteristickým pohybom, ktorý veľmi prispel k vzrušenej atmosfére najmä na východnom Slovensku, bolo obnovenie gréckokatolíckej cirkvi. Už 10. apríla 1968 sa v Košiciach zišlo 133 gréckokatolíckych kňazov a rehoľníkov, ktorí si zvolili prípravný výbor a vyhlásili tzv. prešovský sobor z roku 1950, ktorým bola gréckokatolícka cirkev zrušená, za neplatný. Úsilie tohto výboru, na ktorého čele stál Ján Murín a ako čestný predseda biskup Vasil Hopko, bolo korunované úspechom: vláda ČSSR prijala 13. júna 1968 uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Pravda, ešte len potom nastali problémy vyplývajúce zo skutočnosti, že po spomínanom *sobore* bola

<sup>51</sup> PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava 1999, s. 171.

<sup>52</sup> Tamže, s. 171 – 172.

<sup>53</sup> Tamže, s. 178.

bývalá gréckokatolícka cirkev zlúčená s pravoslávnu, ktorá potom v Československu vystupovala ako jediná cirkev východného rítu. Opätovné odčlenenie gréckokatolíkov sprevádzali ostré spory o kostoly a ostatný cirkevný majetok a dve veľmi blízke cirkvi sa znenávideli na život a na smrť. Do mája 1970 tu bolo spáchaných 46 trestných činov súvisiacich s touto otázkou – najčastejšie sa týkali majetkových záležitostí a ublíženia na tele.<sup>54</sup> Je zrejmé, že o podobných problémoch v Čechách, v takmer najateistickejšej krajine sveta, s najväčšou pravdepodobnosťou ani nechyrovali.

Významný český historik Vilém Prečan už po novembrovej revolúcii 1989 konštatoval, že oba národy sú „odlišnejšie než sa myslelo. Vo svojej mentalite, v tom, s čím prišli do republiky, vo svojich predstavách o ďalšej budúcnosti, v spôsobe akým reagujú v kritických situáciách, akým sa vyrovnávajú s útlakom atď.“<sup>55</sup> Plne to platí aj o roku 1968: oba národy plnili spoločné a podobné úlohy, ale v niektorých oblastiach ako keby existovali dve Pražské jari – česká a slovenská.

*Stanislav Sikora*

---

<sup>54</sup> Tamže, s. 189 – 190, 197 – 198, 205, 211 – 212.

<sup>55</sup> PREČAN, V.: V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 – 1993. Brno 1994, s. 483.

## Personálne zásahy komunistického režimu do pôsobenia Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1948 – 1989

Dôsledkom februárového prevratu 1948 bolo nastolenie absolútneho alebo takmer absolútneho mocenského monopolu komunistickej strany v Československu. Súčasťou úsilia komunistického režimu o ovládnutie spoločnosti bola aj snaha podriaďiť si cirkvi vrátane Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v., ktorá bola na Slovensku po katolíckej cirkvi druhou najpočetnejšou a najvplyvnejšou. Podľa sčítania obyvateľstva začiatkom roka 1950 sa k nej hlásilo 443 251 obyvateľov, t. j. 12,88 %.<sup>1</sup> Keďže cirkvi sa nechceli podriaďiť „po dobrom“, režim neváhal podriaďiť si ich mocenským tlakom a silou zákona, prostredníctvom tzv. cirkevných zákonov. Ich príprava, predovšetkým v rovine hospodárskeho zabezpečenia cirkví (po druhej svetovej vojne sa postupne zlikvidovala ich hospodárska základňa), mala svoje korene ešte v predfebruárovom období, no po prevrate vo februári 1948 nadobúdala nové rozmery. Najkontroverzejšou časťou pripravovanej právnej normy bola otázka udelenia alebo neudelenia štátneho súhlasu kňazom na výkon cirkevnej funkcie, a to ešte pred ich voľbou (ustanovením) do funkcie.

Cirkvi samozrejme s takouto podobou pripravovaného zákona nesúhlasili, pričom najväčší odpor kládla katolícka cirkev, ale jednoznačný nesúhlas dávala najavo aj Slovenská evanjelická cirkev a. v. Generálny konvent cirkvi, ktorý sa konal 4. novembra 1948 v Liptovskom Hrádku, požadoval praktické rešpektovanie náboženskej slobody, garantovanej ústavou, a vyhlásil, že cirkev „nemôže prijať ustanovenia, cieľom ktorých je obmedziť voľnosť a slobodu širokých vrstiev cirkevníkov pri voľbe duchovných všetkých stupňov“.<sup>2</sup> V čase, keď už vrcholili prípravy režimu na vydanie tzv. cirkevných zákonov, sa 29. septembra 1949 zišiel v Piešťanoch Spolok evanjelických kňazov na Slovensku a vypracoval svoj „Prejav“ k navrhovanému zákonu, tzv. Piešťanský manifest, v ktorom veľmi ostro odmietol práve zásadu predbežného súhlasu štátnych orgánov na výkon funkcie duchovného.<sup>3</sup> Vedenie KSC sa usilovalo „dotlačiť“ vedenie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku k tomu, aby zmenilo stanovisko

<sup>1</sup> Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. SŠÚ, kart. 79, i. č. 128. Národné sčítanie k 1. marcu 1950.

<sup>2</sup> *Cirkevné listy*, 8. januára 1949, č. 1, s. 6-8. Stanovisko.

<sup>3</sup> V „Prejave k návrhu zákona o štátnej úhrade osobných a vecných nákladov cirkví“ sa okrem iného uvádzalo, že ustanovovanie kňazov a biskupov do funkcií, viazané na predbežný súhlas štátnych orgánov, by „znamenalo ťažké narušenie doterajšej stáročnej slobody, autonómie i samej dôstojnosti Evanjelickej cirkvi. ... Cirkev by tým všetkým bola postavená pod taký politický a policajný dozor štátu, i niektorých nižších orgánov správy, pod akým by nebola nijaká iná organizácia, založená na zásade dobrovoľnej príslušnosti svojich členov, ani len nijaký obyčajný zábavný spolok.“ Národný archív Praha (ďalej NA), f. ÚAV NF, kart. 35, OC 1949. Prejav Spolku evanjelických kňazov na Slovensku k návrhu zákona o štátnej úhrade osobných a vecných potrieb cirkví.



a zaujalo „kladný postoj“. Dňa 7. októbra 1949 na porade v Prahe Alexej Čepička, hlavný exponent režimu pri rokovaní s cirkvami, v tomto zmysle brutálnym spôsobom „presviedčal“ zástupcov cirkvi, dištriktuálneho biskupa Fedora F. Ruppeldta, dištriktuálneho dozorcú Fedora Ormisa a tajomníka generálneho biskupa Pavla Neckára.<sup>4</sup> Práve Neckár dával najvýraznejšie najavo svoj nesúhlas, čo pre neho malo v blízkej budúcnosti tvrdé osobné dôsledky.

Napriek nesúhlasu väčšiny cirkví s pripravenými zákonmi Národné zhromaždenie 14. októbra 1949 jednomyslelne odhlasovalo zákon č. 217/1949 Zb. o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné, špeciálneho orgánu na priame riadenie a ovládanie cirkví (na Slovensku bol jeho ekvivalentom Slovenský úrad pre veci cirkevné – J. P.), a zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Tento zákon určoval, že „*štát poskytuje podľa ďalších ustanovení zákona osobné požitky duchovným cirkví a náboženských spoločností, ktoré pôsobia so štátnym súhlasom v duchovnej správe, v cirkevnej administratívne alebo v ústavoch pre výchovu duchovných*“. Najdôležitejšie ustanovenie zákona však predstavovala formulácia, že činnosť v cirkvách a náboženských spoločnostiach „*môžu vykonávať len osoby, ktoré majú na to štátny súhlas a ktoré vykonávajú sľub ... Každé ustanovenie (voľba, vymenovanie) týchto osôb vyžaduje predchádzajúci súhlas štátu*“.<sup>5</sup> Celkom jednoznačne to predstavovalo mimoriadne účinný prostriedok nátlaku na kňazov a vytváralo ich existenčnú závislosť od štátu, a to štátu nedemokratického a totalitného.

Takzvané cirkevné zákony vstúpili do platnosti 1. novembra 1949. Prvým krokom bolo vyplácanie platov duchovným podľa nového zákona, krátko nato, od polovice januára 1950, nasledovalo skladanie sľubov vernosti, a to podľa toho, do ktorej hodnostnej stupnice boli kňazi zaradení.<sup>6</sup> Z tých evanjelických duchovných, ktorých štátne orgány pozvali, zložili sľub všetci. Prípady nepozvania vyšších cirkevných hodnostárov boli na rozdiel od katolíckej cirkvi skôr výnimkou; z katolíckych biskupov nepozvali ani jedného. Jednou z mála výnimiek v rámci evanjelickej cirkvi a. v. bolo nepozvanie tajomníka generálneho biskupa P. Neckára na zloženie sľubu vernosti

4 Pavol Uhorskai vo svojich spomienkach, s odvolaním sa na informáciu od Andreja Žiaka, uvádza vyjadrenia A. Čepičku, ktorý vyhlásil, že „*katolícky kňazi sú naši nepriatelia, ale to, čo robia, je prinajmenšom taktne a slušné. Ale to, čo ste urobili vy, slovenskí evanjelici, nie je ani taktne, ani slušné*“. Čepička podľa Žiaka na delegáciu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku kričal „*ako na chlapčiskú z ulice*“. UHORSKAI, P.: Ako to bolo. Liptovský Mikuláš 1992, s. 21-22.

5 Zbierka zákonov republiky Československej, roč. 1949. Zákon č. 218 zo 14. októbra 1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.

6 V evanjelických cirkvách patrili do I. hodnostnej stupnice samostatní duchovní správcovia, duchovní s funkciou dozornou, seniorátni vikári (kapláni) a pod. V II. stupnici boli predstavení bohosloveckých seminárov, učiteľia bohosloveckých učilíšť, duchovní členovia seniorátnych výborov, duchovní tajomníci cirkevného ústredia a pod. III. stupnica zahŕňala seniorov, duchovných členov ústredného orgánu cirkvi a pod. Do IV. stupnice patrili biskupi a duchovní predstavitelia cirkví. Tamže. Vládne nariadenie č. 221 z 18. októbra 1949 o hospodárskom zabezpečení evanjelických cirkví štátom.

(patril do III. hodnostnej stupnice), čo bola odвета za jeho kritické výhrady voči „cirkevným zákonom“ bezprostredne pred ich schvaľovaním v Národnom zhromaždení. Dňa 10. februára 1950 zložili sľub vernosti (do rúk podpredsedu vlády ČSR Viliama Širokého) aj generálny biskup Vladimír P. Čobrda a biskup Fedor F. Ruppeldt.

Vedenie komunistického režimu síce začiatkom roka 1950 prijalo sľuby vernosti zo strany vedenia evanjelickej cirkvi a. v., no súčasne vychádzalo z presvedčenia, že radoví duchovní a veriaci evanjelickej cirkvi a. v. sú v podstate lojálni a ochotní spolupracovať, zatiaľ čo vedenie je „reakčné“. Gustáv Husák, ktorý bol v tom čase predsedom Zboru povereníkov aj povereníkom – predsedom Slovenského úradu pre veci cirkevné (SÚC), sa vyjadril, že *„režim má oporu medzi kňazstvom a veriacimi, zatiaľ čo reakčné sú len špičky. Preto možno zasiahnuť do vedenia a pripraviť jeho výmenu bez akéhokoľvek znepokojenia dole.“*<sup>7</sup> Za „najnebezpečnejšieho nepriateľa“ vnútri cirkvi bol označený tajomník generálneho biskupa P. Neckár. Ako zámienka sa použilo vydanie „závadného“ cirkevného schematizmu na jar 1949. Vtedy bol síce kritizovaný, priame mu postihu však ešte unikol a otázka jeho odstránenia sa stala aktuálna až koncom roka 1949, po nesúhlase s pripravovanými „cirkevnými zákonmi“. Začiatkom roka 1950 naň bolo podané trestné oznámenie s cieľom donútiť ho uvoľniť svoju hlavnú cirkevnú funkciu.

Spôsob uvažovania „súdruhov zo Slovenska“ jednoznačne vyjadrovala správa pre A. Čepičku, v tom čase predsedu Štátneho úradu pre veci cirkevné (SÚC): *„Súdruhovia rátajú s tým, že Neckár, proti ktorému bude zavedené trestné konanie rezignuje, načo bude dosadený pokrokový generálny tajomník a potom bude vykonaná aj výmena biskupov.“*<sup>8</sup> Do leta 1950 bol P. Neckár donútený rezignovať nielen na funkciu tajomníka generálneho biskupa, ale aj na všetky ostatné funkcie v evanjelickej cirkvi a. v. Ešte predtým sa však režim zbavil ďalšej „nebezpečnej“ osoby v radoch cirkvi, a to predsedu Spolku evanjelických kňazov Júliusa Dérera. Dňa 17. marca 1950 vydalo Povereníctvo vnútra nariadenie o rozpustení tohto spolku a zákazu ďalšej činnosti s odôvodnením, že: *„tento Spolok vydal Piešťanský manifest, v ktorom sa ostro postavil proti chystaným cirkevným zákonom a proti vládnej politike vôbec. Tým porušil verejný pokoj a poriadok.“*<sup>9</sup> Zanikla tak tradičná organizácia duchovných evanjelickej cirkvi a. v. (v septembri 1950 ju nahradilo Ústredie slovenských evanjelických kňazov ako „spolok pokrokových kňazov“) a súčasne bol odstránený jej predseda, ktorého pokladali za hlavného inšpirátora a organizátora „Prejavu“. Na personálne otázky cirkvi mala pochopiteľne vplyv

<sup>7</sup> Vojenský historický ústav Praha (ďalej VHA), f. 100/52, zv. 7, a. j. 42. Denné hlásenie dr. J. Havelku dňa 22. februára 1950.

<sup>8</sup> Tamže.

<sup>9</sup> Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3. Ed. P. Uhorskai – J. Alberty. Liptovský Sv. Mikuláš 2002, Príloha.

aj reorganizácia Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty v lete 1950, hoci jej dôsledky sa začali prejavovať až s určitým časovým posunom.<sup>10</sup>

„Riešením“ osoby P. Neckára začala „personálna prestavba“ vedenia evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Možnosť takejto zvonku inšpirovanej a riadenej „prestavby“ pod tlakom štátnej moci vytváral spôsob jej organizačnej výstavby a fungovania, napr. v porovnaní s katolíckou cirkvou. V jej prípade nemohol režim vrcholových funkcionárov, t. j. biskupov, nahradiť inými, „spoľahlivejšími“ osobami, ochotnými spolupracovať so štátnymi orgánmi, pretože menovanie a vysvätenie nových biskupov bolo vo výlučnej kompetencii Vatikánu. Štátna moc mohla biskupov len „neutralizovať“, t. j. izolovať ich, internovať alebo uväzniť. Naopak, v evanjelickej cirkvi biskupov, dozorcov a ďalších funkcionárov (ordinovaných i neordinovaných) volili cirkevné zbory. Práve to vytváralo pre mocenské orgány režimu možnosť efektívne zasahovať do celej štruktúry cirkvi vrátane vrcholovej sféry, ovplyvňovať a formovať ju, keď už nie celkom, tak prinajmenšom čiastočne, podľa vlastných predstáv.

Podstatným krokom na „personálnu prestavbu“ vedenia evanjelickej cirkvi a. v. bolo vytvorenie generálneho biskupského úradu, ktorý cirkev doposiaľ aj z finančných dôvodov nemala, hoci vo vtedy platnej cirkevnej ústave z roku 1921 bola táto inštitúcia zakotvená. Hovorila o nej aj nová cirkevná ústava, vyhlásená 5. októbra 1951, podľa ktorej bol oficiálny názov cirkvi Slovenská evanjelická cirkev a. v. v Československu. Funkciu generálneho biskupa vykonával funkčne starší dištriktuálny biskup, v tom čase V. P. Čobrda. Vytvorenie nového úradu, pochopiteľne obsadeného „spoľahlivou a režimu oddanou osobou“, vytváralo možnosť „paralyzovať vplyv reakčných biskupov“, získať vnútri cirkvi akýsi „záchytný bod“ a postupne ho pretvoriť na prevodovú páku štátnej moci na ovplyvňovanie cirkvi.<sup>11</sup> Začalo sa to obsadením uvoľnenej funkcie generálneho tajomníka. Namiesto „reakčného“ P. Neckára režim presadil menovanie Jána Chabadu, farára v Slovenskej Lupči, ktorý sa novej funkcie ujal koncom júna 1950.<sup>12</sup> Funkcionári režimu považovali Chabadu za spoľahlivého a nádejali sa, že by mohol byť akousi protiváhou „reakčného“ V. P. Čobrdu.

<sup>10</sup> O vplyvňovanie pôsobenia SEBF tvorilo veľmi dôležitú súčasť „personálnej politiky“ komunistického režimu voči cirkvi. Išlo nielen o čistky v profesorskom zbore, ale aj o zameranie štúdia, obmedzovanie počtu študentov bohoslovnia (numerus clausus), „kádrovanie“ uchádzačov o štúdium, respektíve rozhodovanie o umiestňovaní absolventov fakulty a pod. Táto problematika by si vyžadovala väčší priestor, ako umožňuje predmetná štúdia, a preto sa jej podrobnejšie nevenujem (J. P.).

<sup>11</sup> Založenie GBU ako „prevodovej páky“ režimu bolo v popredí pozornosti funkcionárov SIÚC: „*Bol zriadený ako nástroj, ktorý paralyzuje vplyv doterajších dištriktuálnych biskupov a v budúcnosti bude vhodnou transmišiou pre ovládanie cirkvi.*“ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 825. Zasadanie P ÚV KSS 18. októbra 1952. Správa o evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku.

<sup>12</sup> *Evanjelický posol spod Tatier*, 25. júna 1950, č. 25, s. 199.

Na jar 1951 prinútil Zdeněk Fierlinger, poverený po A. Čepičkovi funkciou ministra – predsedu SÚC, vedenie evanjelickej cirkvi a. v. zriadiť Generálny biskupský úrad. V. P. Čobrda sa funkcie generálneho biskupa vzdal a zostal len biskupom Východného dištriktu. Režim, na Slovensku zastupovaný Slovenským úradom pre veci cirkevné (SIÚC), presadil ako kandidáta do tejto funkcie Jána Chabada a za generálneho dozorcú (namiesto dovtedajšieho generálneho dozorcú Petra Zaťku, ktorý na funkciu rezignoval) poslanca za Stranu slovenskej obrody a podpredsedu Národného zhromaždenia Andreja Žiaka. Voľby prebehli „úspešne“ a 14. októbra 1951 sa noví funkcionári ujali svojich funkcií. Generálny biskupský úrad slávnostne otvorili v Modre 15. apríla 1951. Režim pokladal za úspech, že sa momentálne k určitej forme spolupráce podarilo dotlačiť aj Čobrdu, čo bolo vzhľadom na autoritu, akcej sa tešil v evanjelickej verejnosti, veľmi dôležité. Mal však voči nemu naďalej zjavnú nedôveru, a to vcelku opodstatnene, pretože Čobrdova ochota „spolupracovať“ bola podmienená a mala hranice, za ktoré nebol ochotný ísť. Funkcionári SIÚC si napr. sťažovali, že pri slávnostnej inštalácii novozvolených vedúcich funkcionárov cirkvi „biskup Čobrda mal drzú odvahu novému generálnemu dozorcovi A. Žiakovi dávať za vzor dovtedajšieho generálneho dozorcú Dr. ing. Petra Zaťka, bývalého generálneho tajomníka Zväzu slovenských priemyselníkov“.<sup>13</sup>

Formálne bol teraz duchovnou hlavou cirkvi nový generálny biskup J. Chabada, no rozhodujúcou autoritou vnútri cirkvi naďalej zostával V. P. Čobrda. Chabada bol v mimoriadne zložitej a rozpornej situácii. Na jednej strane uznával autoritu Čobrdu, na druhej strane ho však režim nútil spolupracovať a zasahovať voči „reakčným a nedisciplinovaným kňazom“.<sup>14</sup> Z hľadiska pohľadu predstaviteľov štátnej moci Čobrda „provokoval“, sklamal ich „dôveru“ a nádeje, že by bol ochotný spolupracovať aj cez určitú striktnu stanovenú hranicu. Aktivita evanjelických kňazov, organizovanie náboženského života, misijné zájazdy a pod. boli funkcionárom SIÚC „tŕňom v oku“, pokladali to za porušenie sľubu vernosti zo strany duchovných a dávali to otvorene najavo: „Provokácie Čobrdove organizuje a zabezpečuje farár Juráš, ktorého treba pre výstrahu, na základe materiálu ŠtB, izolovať. Okrem Juráša treba zakročiť proti ďalším kňazom, najmä tým, ktorí zneužívajú svoje postavenie na štvavé a ohováračské reči proti opatreniam štátu a pod. Je potrebné ev. a. v. kňazom ukázať, že štátna správa nebude naďalej trpieť ich provokácie. V opačnom prípade si budú trúfať nerešpektovať štátnu správu.“<sup>15</sup>

<sup>13</sup> SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 825. Zasadanie P ÚV KSS 18. októbra 1952. Správa o evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku.

<sup>14</sup> Tamže.

<sup>15</sup> Tamže. Pozn.: Dištriktuálneho misijného farára Jozefa Juráša, účastníka odboja a SNP, vo februári 1953 zatkli príslušníci Krajskej správy ŠtB v Bratislave. Tvrdilo ho vyšetrovali pre údajnú špionáž a vlastizradu,

Predstavitelia režimu sa rozhodli urobiť v evanjelickej cirkvi. a v. na Slovensku „poriadok“. V júli 1952 donútili biskupa Západného dištriktu F. F. Ruppeldta vzdať sa svojho úradu a vláda dala súhlas na voľbu nového „spoľahlivého“ biskupa Andreja Ludovíta Katinu, farára v Hronseku. Koncom roka 1952 sa ujal funkcie, pričom funkciu dozorca Západného dištriktu naďalej vykonával F. Ormis (do roku 1959). Režim sa potom zamerl na biskupa V. P. Čobrdu. Predsedníctvo ÚV KSS 18. októbra 1952 uložilo predsedovi SIÚC Štefanovi Gažíkovi „*prerokovať s evanjelickou a. v. cirkvou penzionovanie biskupa Východného dištriktu V. Čobrdu a navrhnúť na uvoľnené miesto do 31. decembra 1952 nového kandidáta*“.<sup>16</sup> Situácia v evanjelickej cirkvi a. v. však nebola až taká jednoznačná, ako predstavitelia režimu očakávali, lebo vedenie cirkvi i sám Čobrd sa stavali na odpor a celá záležitosť sa „ťahala“ ešte celý nasledujúci rok.

Postupne uskutočňované zmeny vo vedúcich funkciách v evanjelickej cirkvi a. v. umožňovali, aby režim krok za krokom presadzoval výmeny „nežiaducích“ seniorov, konseniorov, dištriktuálnych tajomníkov a ďalších cirkevných funkcionárov. Tieto výmeny sa ľahšie realizovali v súvislosti s novým rozdelením cirkevných zborov do seniorátov a dištriktov (k 1. novembru 1952) tak, aby hranice cirkevno-organizačných jednotiek (zbory, senioráty, dištrikty) boli v súlade s krajským a okresným členením štátu. Táto územná prestavba cirkvi vyvolala potrebu voľby nových cirkevných funkcionárov, čo režimu poskytlo vítanú zámienku a príležitosť na personálne čistky. Udelením alebo neudelením štátneho súhlasu mohol štát ovplyvniť – a v praxi aj ovplyvňoval – voľby cirkevných funkcionárov. Predsedníctvo ÚV KSS 18. októbra 1952 uložilo Š. Gažíkovi „*zabezpečiť, aby sa pri voľbách nových krajských funkcionárov ev. a. v. cirkvi nedostali do funkcií nepriateľské živly a zabezpečiť vylúčenie nepriateľských živlov z laických funkcií ev. a. v. cirkvi*“.<sup>17</sup>

Ako v praxi prebiehalo odstraňovanie „nepriateľských živlov“ možno názorne ukázať na situácii v Gemerskom senioráte. Krajský cirkevný tajomník v Košiciach poslal 9. októbra 1952 na SIÚC vyjadrenie, že „*terajšieho seniora Karola Sutorisa nenavrhujem ponechať v jeho funkcii, lebo nepropaguje medzi veriacimi naše budovateľské úkoly, ani členom SČSP nie je, lebo vraj nemá na to času, lebo má veľa práce na senioráte*“.<sup>18</sup> SIÚC na to obratom, už 11. októbra 1952, poslal na GBÚ nasledujúce strohé stanovisko bez akéhokoľvek vysvetlenia alebo zdôvodnenia: „*Slovenský úrad pre veci cirkevné nevyhovuje žiadosti seniorátneho presbyterstva ev. a. v. seniorátu gemerského z 27. 8. 1952 a v zmysle*

pričom mal svedčiť v pripravovanom procese proti „starému vedeniu“ cirkvi. Proces sa však vtedy neuskutočnil a Juráša v septembri 1953 bez súdu prepustili. ŠtB však naň „nezabudla“ a „spočítala mu to“ na začiatku 60. rokov (J. P.).

<sup>16</sup> SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 825. Uznesenie z 30. schôdzky P ÚV KSS 18. októbra 1952.

<sup>17</sup> Tamže.

<sup>18</sup> SNA, f. SÚC, kart. 33. Gemerský seniorát – návrh na voľbu nového seniora.

§ 17 ods. 1 vládneho nariadenia číslo 221/1949 Zb. neudeluje predchádzajúci štátny súhlas k voľbe Karola Sutorisa, farára v Jelšave, za seniora Gemerského seniorátu.“<sup>19</sup>

Koncom roka 1953 sa „doriešil“ osud biskupa Východného dištriktu V. P. Čobrdu. Postoj režimu voči nemu bol čím ďalej tým viac odmietavý a kritika na jeho adresu sa sústavne zintenzívňovala.<sup>20</sup> Vedúci stranícki a štátni funkcionári si veľmi dobre uvedomovali jeho spoločenskú autoritu a preto sa ho snažili zbaviť pokiaľ možno v „tichosti“, aby to nevyvolalo priveľký ohlas. Vedenie cirkvi a nakoniec sám Čobrda ustúpili; zrejme aj preto sa s ním a ďalšími funkcionármi cirkvi neuskutočnil proces, ktorý ŠtB v priebehu roka 1953 pripravovala. Zdôvodnenie „taktického ústupu“ cirkvi i samého Čobrdu, tak ako ho predniesol na zasadnutí PÚV KSS v októbri 1953 Karol Fajnor, vtedajší predseda SIÚC (po Š. Gažíkovi) bolo pochopiteľne iné, údajne „dospeli k záveru, že Čobrda sa nehodí na túto funkciu teraz, a sami veci prejednali s Čobrdom, ktorý sa funkcie sám vzdal s odôvodnením, že pre jeho vysoký vek nemôže túto funkciu zastávať“.<sup>21</sup> V. P. Čobrda sa funkcie skutočne k 1. novembru 1953 vzdal. Na jeho miesto zvolili Júliusa Krčméryho, ktorého režim pokladal za spoľahlivého a preto mu udelil súhlas na výkon funkcie (keď Krčméry roku 1958 zomrel, nahradil ho Štefan Kátlovský). Podobný osud ako V. P. Čobrdu postihol aj dištriktuálneho dozorcú Andreja Devečku, ktorého vo funkcii nahradil poslanec Národného zhromaždenia Fedor Zorkóczy. V zásade sa tak dokončila demontáž „starého agrárno-demokratického vedenia“ cirkvi a nové vedenie teraz postupovalo, ako si pochvalovali SÚC i SIÚC, „v plnej z hode s nami a usiluje sa viesť členov cirkvi k dobrému pomeru k štátu“.<sup>22</sup>

Uspokojenie s „vyriešením situácie“ vo vedení cirkvi kontrastovalo s nespokojnosťou, respektíve menšou mierou spokojnosti so stavom „dolu“, medzi duchovnými a veriacimi. Vedenie SÚC i SIÚC konštatovalo, že „v zboroch cirkvi dolu je miestami dosiaľ rad ľudí, ktorí nemajú dobrý pomer k ľudovej demokracii“.<sup>23</sup> Z radov duchovných, napr. na pracovných konferenciách cirkvi začiatkom roka 1954, zaznievali kritické hlasy o prenasledovaní farárov, nevhodných zásahoch štátnej moci do vnútrocirkevného života, nedostatku cirkevnej tlače a pod. Keď šlo o hlas jednotlivcov, dokázali prítomní vedúci funkcionári cirkvi väčšinou situáciu „zvládnuť“ a dať na „nevhodné

<sup>19</sup> SNA, f. SÚC, kart. 33. Gemerský seniorát – voľba seniora.

<sup>20</sup> Na jeseň 1953 hodnotil SIÚC V. P. Čobrdu tak, že „ako cirkevný hodnostár bol vždy veľkým zástupcom slovenskej buržoázie a mal úzke styky s Lettrichom, Kvetkom a ostatnými. Okrem toho udržiaval styky s americkou cirkvou. Jeho pôsobenie ako biskupa bolo zdržanlivé a mnohokrát neprístupné. Odmietal prijímať novú orientáciu ev. a. v. cirkvi, i keď úpravu dostával od cirkevnej vrchosti. Všetkým snahám a pokusom v tomto smere sa vyhýbal, čo všetko nakoniec vytváralo v prospech nášho zriadenia nepriaznivú situáciu medzi príslušníkmi ev. a. v. cirkvi.“ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 849. Zasadanie P ÚV KSS 22. októbra 1953. Správa o voľbe nového biskupa ev. a. v. cirkvi pre Východný dištrikt namiesto Čobrdu.

<sup>21</sup> Tamže.

<sup>22</sup> NA, f. SÚC, kart. 4. Správa o situácii v cirkvách v ČSR.

<sup>23</sup> Tamže.

vystúpenia správne odpovede“. Zložitejšie už bolo, keď kritické hlasy vyjadrovali mienku väčšej skupiny prítomných duchovných. Najvýraznejšie sa to prejavilo na konferencii liptovsko-oravského a turčianskeho seniorátu v Dolnom Kubíne 12. februára 1954. „Provokatívne“ tu vystúpil farár Radimír Krámer z Palúdzky, ktorý „kategoricky a priamo nepriateľsky žiadal, aby sa v prvom rade cirkev starala o boj proti neverečnosti“.24 Prítomný biskup A. L. Katina a tajomník biskupského úradu Ivan Pališíň síce „reagovali správne“, ale na zvládnutie situácie a „vopred pripravenú provokáciu“ jednoducho nestačili.25 R. Krámer „provokoval“ i bezprostredne pred voľbami do národných výborov v máji 1954, keď ako jediný evanjelický duchovný odmietol prečítať obežník generálneho biskupského úradu o voľbách s tým, že „je priveľmi politický a nehodí sa do kostola“.26 Nad liptovsko-oravským seniorátom sa začali „ťahovať mraky“ potom, čo sa v jeseni 1954 štátne orgány začali vyhrážať, že „bude nutné sa touto skupinou kňazov osobitne zaoberať a urobiť patričné opatrenia“.27

Funkcionári režimu tlačili na vedenie evanjelickej cirkvi a. v. , aby si v radoch cirkvi, osobitne v liptovsko-oravskom senioráte, „urobilo poriadok“. To síce prisľúbilo uskutočniť požadované opatrenia, bolo však vo veľmi zložitej a vnútorne rozpornej situácii. Nechcelo prikrčiť k ostrému zákroku, tým viac, že si uvedomovalo autoritu bývalého biskupa V. P. Čobrdu a skupiny jemu oddaných duchovných. SlÚC sa začiatkom roka 1955 zaoberal situáciou v liptovsko-oravskom senioráte a konštatoval, že vedenie cirkvi splnilo len menšiu časť opatrení, ktoré mu boli „z úradnej moci“ nanútené. Najviac sa mu vyčítalo, že nezaviedlo disciplinárne pokračovanie proti farárom Radomírovi Krámerovi z Palúdzky, Jánovi Vladimírovi Staroňovi z Liptovského Trnovca a Jozefovi Mišinovi z Dovalova, nepenzionovalo bývalého seniora Ludovíta Šenšela z Liptovskej Porúbky, ktorého pokladali za „hlavného organizátora rozporov“ medzi evanjelickými duchovnými v senioráte, a doposiaľ nepreložilo ani farára Dušana Albíniho z Liptovského Mikuláša.28

Situáciu v liptovsko-oravskom senioráte prišla „skúmať“ v polovici júla 1955 delegácia vedúcich pracovníkov SÚC a SlÚC na čele s predsedom SlÚC K. Fajnorom. Dospela k záveru, že je žiaduce „dosadiť do seniorátu 3 – 4 kňazov, ktorí sa doteraz už osvedčili, ktorí majú kladný vzťah k nášmu zriadeniu, k mierovej otázke a hlavne k socializá-

24 NA, f. SÚC, kart. 15. Správa o priebehu seniorátnych porád ev. a. v. a reformovanej kresťanskej cirkvi a ich vyhodnotenie (10. 3. 1954).

25 Prítomní pracovníci SlÚC i okresní i krajskí cirkevní tajomníci hodnotili situáciu tak, že „celá provokácia zo strany farára Krámera bola predom pripravená. Farári Liptovského bratstva zostavili otázky nanesené Krámerom a chceli takto význam konferencie znehodnotiť“. Tamže.

26 NA, f. SÚC, kart. 18. Správa o zabezpečovaní a o priebehu volieb z hľadiska cirkevno-politického.

27 NA, f. SÚC, kart. 17. Informatívna správa o opatreniach urobených na úseku cirkevno-politickom pred voľbami do NZ a SNR (3. 11. 1954).

28 SNA, f. SÚC, kart. 10. Správa o plnení uznesení na úseku ev. a. v. cirkvi (22. 7. 1955).



cii našej dediny“.<sup>29</sup> Súčasne s tým zdôraznili potrebu „zbaviť sa reakčných evanjelických farárov“ a priamo poukazovali na to, že keď na začiatku 50. rokov bolo treba vymeniť celé vedenie cirkvi, príslušné orgány to urobili a teraz si vraj nedokážu poradiť s niekoľkými radovými farármi.<sup>30</sup> Vedenie SÚC žiadalo od vedúcich funkcionárov cirkvi, aby „reakčných farárov“ presvedčili o „dobrovoľnom“ odchode z Liptova a ochote pôsobiť na inej farnosti v „priaznivejšom“ prostredí. Tí to však odmietli a postavili sa vedeniu na odpor, čo pochopiteľne nezostalo bez odozvy medzi veriacimi. Presviedčali sa o tom, že „odbojných“ kňazov postihuje nielen režim, ale aj samo vedenie cirkvi, čo napokon priznali aj štátne orgány v svojich správach.<sup>31</sup>

Keď „nespoľahliví“ farári neboli ochotní „v konsolidačnom záujme“ sami odísť z liptovsko-oravského seniorátu a vedenie cirkvi nemalo dost síl a odvahy proti nim zasiahnuť, prišiel v januári 1956 na rad zákrok štátnej moci. Farárom R. Krámerovi a J. V. Staroňovi bol odobratý štátny súhlas na výkon duchovnej funkcie. R. Krámer odišiel pracovať ako úradník do SLOVPAPu v Ružomberku. J. V. Staroňovi nakoniec verdikt zmenili – bolo to politicky výhodnejšie, pretože jeho „zaradenie do výroby“ v mieste bydliska by bolo neúnosné, umožnili mu zostať v pastorácii s tým, že odišiel do inej farnosti (v obci Žehne, okr. Prešov). Farára D. Albíniho vedenie cirkvi ako námestného kňaza preložilo, pôvodne do Málnica v Banskobystrickom kraji (čo on odmietol), nakoniec do Chminianskych Jakubovian (okr. Prešov). Tam v marci 1956 skutočne aj nastúpil pod hrozbou, že ak v stanovenom termíne nenastúpi, tak s ním vedenie cirkvi rozviaže pracovný pomer.<sup>32</sup>

Podstatne zdĺhavejší priebeh mal vývoj a „dozvuky“ prípadu bývalého seniora L. Šenšela, ktorý funkcionárom SÚC najviac „ležal v žalúdku“. V priebehu roka 1955 sa ho neúspešne pokúšali odstrániť z funkcie farára v Liptovskej Porúbke, potom však vážne ochorel a jeho preloženie tak stratilo na aktuálnosti. Problém však nadobudol nový rozmer, keď ho k 1. marcu 1956 vedenie cirkvi penzionovalo a o uvoľnenú funkciu farára v tomto zbore sa uchádzal jeho zať, duchovný Jozef Juráš, pôvodne pôsobiaci v Liptovskom Mikuláši. ŠtB sa oň zaujímala už na začiatku 50. rokov a roku 1953 ho intenzívne vyšetrovala. Po prepustení ho „umiestnili“ mimo Liptova, v Čiernej Lehote, v okr. Rožňava. Pre „staré hriechy“, ale aj preto, že údajne vystupoval proti kolektivizácii, plneniu povinných dodávok, nedefným brigádam a pod., ho

<sup>29</sup> Tamže.

<sup>30</sup> V správe o „prieskume“, ktorý delegácia robila, sa priamo uvádzalo: „Keď v záujme cirkevno-politickom bolo možné postupne vymeniť celé staré vedenie ev. a. v. cirkvi, nebolo by správne, aby boli robené ústupky teraz, keď ide o naliehavú potrebu vymeniť niekoľkých kňazov. Nové vedenie ev. a. v. cirkvi musí mať dnes už takú váhu v cirkvi, aby vedelo zdôvodniť preloženie niekoľkých kňazov na iné farnosti, či už veriacim v tom ktorom zbore alebo i samotným farárom.“ Tamže.

<sup>31</sup> NA, f. SÚC, kart. 22. Správa o opatreniach v liptovsko-oravskom senioráte ev. a. v. cirkvi (7. 3. 1956).

<sup>32</sup> Tamže.



pokladali za nespoľahlivého. Jeho pobyt na Liptove bol nežiaduci, lebo štátni funkcionári ho považovali za jedného z hlavných vinníkov tamjšej „neutešenej situácie“. Chceli sa ho zbaviť tým, že vedenie cirkvi ho preloží do iného seniorátu. Navrhovali, aby „*farára Juráša ustanovilo na dobrú kňazskú stanicu v kraji Banská Bystrica, prípadne Nitra, aby mal možnosť natrvalo odísť i so svojou rodinou z Liptova, čím by sa konsolidovala situácia na úseku ev. a. v. cirkvi v tomto senioráte*“.<sup>33</sup>

Jozef Juráš a jeho manželka (dcéra L. Senšela) pochopiteľne nechceli z Liptova odísť a zdôvodňovali to tým, že sa chcú v Liptovskej Porúbke starať o chorého L. Senšela. Ten však v júli 1956 zomrel, čo SlÚC využil na opätovné odmietnutie Jurášovej žiadosti s argumentáciou, že „*požiadavka ustanovenia do Porúbky bola stanovená len s ohľadom na vážnu chorobu jeho svokra Senšela a tá t. č. už prestala*“.<sup>34</sup> Snaha presvedčiť úrady, že Juráš a jeho manželka chcú splniť poslednú vôľu zomrelého, bola márna. Aj vedenie cirkvi sa usilovalo získať pre Juráša štátny súhlas na pôsobenie v Liptovskej Porúbke, lebo si uvedomovalo, že táto situácia cirkvi škodí a oslabuje aj jeho osobnú pozíciu. Ale hoci vyvíjalo značné úsilie, nepodarilo sa mu to.<sup>35</sup> Pre režim bol Juráš v Liptovskej Porúbke jednoducho „politicky neprijateľný“ a preto trval na jeho odchode. Na priek tomu, že sa farár bránil, vyvracal obvinenia na svoju adresu a snažil sa dokázať, že výhrady voči nemu sú neopodstatnené, nakoniec musel z Liptova odísť.<sup>36</sup>

„Politický odmäk“ od jari 1956, po XX. zjazde KSSZ, vytvoril vnútri cirkvi určitý, aj keď veľmi obmedzený priestor na zosilnenie snáh vymeniť nanútené vedenie zo začiatku 50. rokov. Návrhy na nových biskupov prichádzali z radov duchovných (v aktívnej službe i mimo ňu) i veriacich, pričom medzi navrhovanými boli najmä tí, ktorých ako „reakčných“ odstránili z význačnejších funkcií a odstavili „na vedľajšiu kolaj“. V atmosfére „politického odmäku“ sa dokonca aj stránicke a štátne orgány prikláňali k myšlienke „... *umožniť cirkvi, aby upravila pomery vo vedení tak, aby malo kladný pomer voči Národnému frontu, ale aj autoritu medzi členstvom cirkvi*“.<sup>37</sup> Pozície

<sup>33</sup> SNA, f. SÚC, kart. 11. Správa o situácii v liptovsko-oravskom senioráte ev. a. v. cirkvi po kádrových opatreniach v januári 1956 (12. 6. 1956).

<sup>34</sup> SNA, f. SÚC, kart. 11. Úradný záznam o návšteve ev. a. v. farára J. Juráša na SlÚC (16. 8. 1956).

<sup>35</sup> V správe o zasadnutiach Generálnej rady sa uvádzalo, že jej zasadanie 2. 7. 1956 „*poverilo predsedníctvo generálnej cirkvi, aby rokovalo na prislušných miestach ohľadne udelenia štátneho súhlasu k voľbe br. Jozefa Juráša za farára do Lipt. Porúbky*“. Na zasadnutí GR 11. 10. 1956 sa však konštatovalo, že „*štátny súhlas k voľbe brata Jozefa Juráša do Lipt. Porúbky nebol udelený ... i keď predsedníctvo gen. cirkvi podľa predchádzajúcich uzavretí gen. rady vykonalo všetko, čo mohlo*“. Archív Generálneho biskupského úradu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku Bratislava (ďalej A GBÚ), nezaradené. Správa o zasadnutiach Generálnej rady predloženej Generálnemu presbyteriu v Bratislave v dňoch 12. – 13. júla 1957.

<sup>36</sup> Keď všetky Jurášove pokusy vrátane osobného listu tajomníkovi ÚV KSS J. Lenártovi (ako rodákovi) skončili neúspechom, bol nútený od začiatku roka 1959 nastúpiť ako námestný kňaz v Bátovciach. A GBÚ, kart. 233, zl. J. Juráš. Životopisné údaje J. Juráša.

<sup>37</sup> SNA, f. PŠaK, kart. 154. Zasadanie kolégia povereníka školstva a kultúry 26. – 27. novembra 1956. Zásady cirkevnej politiky po XX. zjazde KSSZ a po celoštátnej konferencii KSC (20. 9. 1956).

vtedajšieho vedenia cirkvi oslabovali nielen dôsledky „nanútenej“ inštalácie a celkom zjavná spolupráca s orgánmi režimu (naplno v tom čase rezonovala aj situácia v lip-tovsko-oravskom senioráte), ale aj pretrvávajúce vnútorné rozpory. Mali svoje korene ešte pred „personálnou obmenou“ vedenia cirkvi začiatkom 50. rokov a čas ich neutil, práve naopak. Zrejme najvýraznejšie ich personifikovali osobné spory medzi generálnym biskupom J. Chabadom a dekanom SEBF Jánom Michalkom, hoci sa neobmedzovali len na nich dvoch. Ešte na jar 1956 dospeli osobné spory Chabada a Michalku tak ďaleko, že si Chabada na Michalku sťažoval v osobnom liste adresovanom vedeniu SIÚC.<sup>38</sup>

Úsilie opozície proti Chabadovmu vedeniu cirkvi zosilnelo koncom roka 1956 a smerovalo k pripravovanému generálnemu konventu. Bolo to však už v situácii, keď režim začal opäť „pritvrdzovať“. Štátne orgány vrátane bezpečnostných pozorne sledovali situáciu vnútri cirkvi a vyvodili záver „o prípravách k vytvoreniu nového vedenia v popredí s reakčnými biskupmi Čobrdom, Ruppeldtom a ďalšími“.<sup>39</sup> Generálny konvent sa konal až v júli 1957, keď už ochota režimu umožniť cirkvi, aby si sama upravila vnútorné pomery, dávno patrila minulosti. Jeho predstavitelia teraz vychádzali z toho, že situáciu v cirkvi je potrebné „mať pod kontrolou“ a „pustiť“ Chabada by bolo prejavom slabosti. Skôr sa snažili utlmovať vzájomné rozpory vo vedení cirkvi a tým „zefektívňovať“ jeho pôsobenie. Preto aj priebeh rokovania konventu bol usmerňovaný tak, aby udržal jednotu vedenia a súčasne odmietol nežiaduce požiadavky. Vedenie cirkvi, ktoré režim „podržal“, prejavilo svoju spoľahlivosť a vývoj vnútri evanjelickej cirkvi a. v. išiel opäť v starých koľajach.

V rámci celkového „pritvrdzenia politického kurzu“ od prelomu rokov 1956 – 1957 sa štátne orgány znovu zamerali na obnovenie represívneho postupu voči „reakčným duchovným“. Predovšetkým šlo o odoberanie štátneho súhlasu na výkon kňazskej funkcie. Názorným príkladom bol zákrok proti „reakčnému“ farárovi Júliu-sovi Dérerovi z Modry, ktorý bol podozrivý ešte z roku 1949 ako predseda zlikvidovaného Spolku evanjelických kňazov a jeden z organizátorov tzv. Piešťanského manifestu. Teraz ho obvinili v súvislosti s priebehom pôstneho večierka 7. apríla 1957. Obvi-nenia voči nemu sa síce nepotvrdili, ale štátny súhlas na výkon kňazskej funkcie mu

38 J. Chabada si v tomto liste sťažoval, že podľa vyjadrenia J. Michalku vraj od neho a z prostredia GBÚ vychádzali dehonestujúce reči o samovražde profesora SEBF J. Oberuča a dôvodoch, prečo to urobil. Neobmedzil sa však len na to a vrátil sa do minulosti: „To je odplata br. dekana za to, že r. 1950 pri reorganizácii SEBF som podporil jeho vratkú pozíciu v tom čase na fakulte, že som mu túto pozíciu upevňoval a upevnil a dokonca otvoril brány do zahraničia. Učinil som to napriek tomu, že mi boli známe jeho znevažujúce reči a otázky, ktoré v rokoch 1947 – 1948 neraz predložil slovensko-lupčianskym teológom, či vraj ešte Krista kážem a či len Marxa a Lenina. Br. dekanovi Michalkovi však chuť s jedením rastie.“ SNA, f. SÚC, kart. 11. List J. Chabada Slovenskému úradu pre veci cirkevné, 3. apríla 1956.

39 Archív Ministerstva vnútra Českej republiky Praha (ďalej A MV ČR), f. 323-16-3. Prehľad o situácii v kato-lickej a evanjelickej cirkvi v ČSR (11. 9. 1957).

aj tak odobrali.<sup>40</sup> Neskôr, od prelomu 50. a 60. rokov, dochádzalo k rozsiahlejšiemu zatýkaniu farárov. Napríklad v Nitrianskom senioráte od leta 1959 do začiatku roka 1960 zatkli a na jar 1960 odsúdili niekoľkých kňazov za údajnú protištátnu činnosť. Ďalší sa zatknutiu vyhli tým, že radšej odišli z pastorácie.<sup>41</sup>

Na začiatku 60. rokov začali masové súdne postihy farárov evanjelickej cirkvi a. v., aké dovtedy nemali obdobu. Postihnutých evanjelických duchovných bolo pri tom oveľa viac (v percentuálnom pomere) ako katolíckych. Orgány ŠtB dospeli začiatkom roka 1962 dokonca k záveru, že „väčšina farárov ev. a. v. cirkvi je nepriateľsky zameraná proti socialistickému zriadeniu v republike“.<sup>42</sup> Vykonštruovali „veľkú sprisahaneckú organizáciu“ s celoslovenskou pôsobnosťou, údajne tajne riadenú bývalými biskupmi V. P. Čobrdom a F. F. Ruppeldtom a farárom J. Jurášom. ŠtB ju charakterizovala ako „ilegálne vedenie cirkvi“ a už od druhej polovice 50. rokov ju intenzívne rozpracúvala. Odhalenie takéhoto „sprisahania“ by nepochybne na začiatku 50. rokov vyvrcholilo politickým monstreprocesom, ale na začiatku 60. rokov na to už neboli vhodné podmienky. Postihnutých preto súdili v niekoľkých menších procesoch v priebehu roka 1962.

Najprv prišla na rad „nepriateľská skupina štyroch evanjelických farárov“, ktorá vraj pri svojom pôsobení používala krycí názov KVAP. Šlo o farárov Bedricha Kasanického, Samuela Velebného, Jána Antala a Jána Paulova (prvé písmená ich priezvisk tvorili skratku KVAP) z východného Slovenska. ŠtB vykonštruovala, že činnosť tejto skupiny „bola tajne riadená bývalým generálnym biskupom Čobrdom cestou ďalšieho farára Jozefa Juráša“.<sup>43</sup> Korene ich činnosti, smerujúce proti ateizmu a totalitnej ideológii, mali siahať až do roku 1953. Na základe agentúrneho rozpracovania vyšetrovacie orgány konštatovali, že „sa pravidelne schádzali za účelom rozboru celkovej situácie, hodnotenia článkov jednotlivých časopisov ateistického obsahu, vypracovania spoločných kázní a prednášok zameraných na vyvracanie obsahu týchto článkov, návádzania občanov k štúdiu idealistickej literatúry a k ďalším prejavom zameraným proti nášmu štátnemu zriadeniu“.<sup>44</sup> Súdne procesy s nimi sa uskutočnili na Krajskom súde v Košiciach v máji a júni 1962 (Paulova súdili samostatne v júni 1962, pretože sa odmietal priznať). Odsúdili ich

<sup>40</sup> Išlo vraj o rozširovanie protirežimových básní, čo malo vyšetriť Generálne predsedníctvo cirkvi a osobne biskup A. L. Katina. Obvinenia sa ukázali ako nepravdivé, I. Déreerovi však štátny súhlas odobrali a nemohol pracovať v Modre ani ako robotník. Z Modry musel odísť a zamestnal sa ako pomocný robotník a skladník v Pozemných stavbách v Bratislave (J. P.).

<sup>41</sup> K problematike zatýkania evanjelických a. v. farárov v Nitrianskom senioráte na prelome 50. a 60. rokov pozri KVAS, A.: Pravda a legenda o Nitrianskom senioráte. Nové Sady 1994, s. 31–35 (ide o strojopis práce, uložený v A GBÚ).

<sup>42</sup> Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (ďalej A ÚPN), f. B 10, i. j. 98. Správa o reakčnej činnosti farárov ev. a. v. cirkvi (31. I. 1962).

<sup>43</sup> Tamže.

<sup>44</sup> A ÚPN, f. A 9, i. j. 31. Správa o agentúrno-operatívnej činnosti KS MV Východoslovenského kraja za rok 1961.

na tresty väzenia od 1,5 do 3 rokov, ale Najvyšší súd v auguste 1962 tieto tresty ešte o niečo zvýšil.<sup>45</sup>

V júli 1962 sa pred Krajským súdom v Košiciach konal proces s Jozefom Jurášom, Jánom Agnetom, Ladislavom Jurkovičom a Júliusom Madarásom. Na základe dlhodobého rozpracovania (Akcia FANATIK) ich obvinili z toho, že „vo svojich kázňach útočili proti spoločenskému zriadeniu ako aj štátnemu na úseku kultúrnej revolúcie, proti vedeckému svetovému názoru, odsudzovali nedelné brigády, účasť mládeže na kultúrnych podujatiach s úmyslom vzbudiť u veriacich nepriateľské nálady k nášmu socialistickému zriadeniu“. V prípade J. Juráša boli obvinenia podstatne tvrdsie. Okrem spomínaného sa týkali údajných stykov s predstaviteľmi Svetového luteránskeho zväzu, prijatia poverenia na tajné vedenie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a prípravy na zorganizovanie povstania pre prípad vojny medzi Východom a Západom. Na tento účel vraj vlastnil vysielačku, ktorá však pochádzala ešte z čias SNP, a preto celá záležitosť bola zjavne vykonštruovaná.<sup>46</sup> J. Juráša odsúdili na 13 rokov väzenia a 5 rokov zákazu kňazskej činnosti, ostatní dostali menšie tresty odňatia slobody a zákaz kňazskej činnosti.

Už v prípade procesu s J. Jurášom bolo zjavné smerovanie proti bývalému vedeniu cirkvi. Celkom zreteľne sa to prejavilo v súdnom procese pred Krajským súdom v Banskej Bystrici v júli 1962. Na základe „dôkazov“, zhromaždených ŠtB v akcii IDEOLÓGOVIA, bolo z protištátnej činnosti obvinených viac ako 40 „reakčných“ farárov najmä zo Stredoslovenského kraja. Zatkli a obžalovali tých „najdôležitejších“, bývalých biskupov V. P. Čobrdu a F. F. Ruppeltda a štyroch kňazov, Ludovíta Vajdičku, Otta Víznera, Darinu Bancíkovú a Juraja Struhárika. Jednoznačne šlo o politickú záležitosť, ktorú štátne orgány prezentovali ako ich „pomoc“ vedeniu cirkvi proti jeho oponentom. Vyšetrovatelia ich obvinili okrem iného aj z toho, že boli v opozícii proti vedeniu. Napríklad O. Vízner neskôr uvádzal, že „sa nás pri vyšetrovaní priamo spytovali, prečo sme proti vedeniu cirkvi“, a D. Bancíková spomínala slová vyšetrovateľov, že „Chabada má dôveru štátu, a ak ho niekto kritizuje, tak je proti štátu“. <sup>47</sup> Krajský súd odsúdil obžalovaných na trest odňatia slobody od 11 do 18 mesiacov, v prípade V. P. Čobrdu podmienene. <sup>48</sup> Najvyšší súd v decembri 1962 v odvolacom konaní rozsudok v prípade V. P. Čobrdu zrušil a niektorým odsúdeným tresty znížil.<sup>49</sup>

45 A GBÚ, kart. 232, zl. J. Antal, kart. 233, zl. B. Kasanický, J. Paulov, S. Velebný.

46 A GBÚ, kart. 233, zl. J. Juráš. Rehabilitačný rozsudok Krajského súdu v Košiciach vo veci Jozefa Juráša, Jána Agneta, Ladislava Jurkoviča a Júliusa Madarása zo 4. septembra 1969.

47 A GBÚ, kart. 9. Zápisnica zo stretnutia vedenia slovenskej ev. a. v. cirkvi s postihnutými farármi, ktoré bolo 11. februára 1969 vo Zvolene v zborovej sieni.

48 A GBÚ, kart. 232, zl. V. P. Čobrda. Rozsudok Najvyššieho súdu z 15. decembra 1962 v trestnej veci proti Vladimírovi Čobrdovi a spol.

49 K problematike obnovy tvrdého postupu komunistického režimu voči cirkvám vrátane evanjelickej cirkvi

Od roku 1963 nastupovala určitá, hoci len veľmi opatrná liberalizácia komunistického režimu. Mocenské zovretie evanjelickej cirkvi a. v. však naďalej zostávalo realitou a nezmenila sa ani podstata „personálnej politiky“ voči nej vrátane „štátnej podpory“ vedenia cirkvi. Zmenu priniesol až pokus o spoločenskú reformu po januári 1968, ktorý vytvoril priestor aj na prúd kritiky, smerujúcej z radov cirkvi voči jej vedeniu. Mocenské zábrany padli a vedenie cirkvi sa už nemohlo, tak ako doposiaľ, celkom spoliehať na úradnú podporu, ktorá výrazne zoslabla. Sformovalo sa tzv. obrodné hnutie, ktoré tvorilo asi 40 evanjelických farárov. Mnohí z nich mali v cirkvi veľkú autoritu a značný vplyv a režim ich v minulosti rôznym spôsobom postihol. K popredným predstaviteľom tohto hnutia patrili Július Cibulka (farár v Limbachu), Pavel Uhorskai a Otto Vízner (farári mimo službu), Pavel Hronec (farár vo Veľkom Krtíši) a po prepustení z väzenia aj Jozef Juráš (prepustili ho na amnestiu prezidenta republiky začiatkom mája 1968). Práve táto skupina sa stala najostrejším kritikom oficiálneho vedenia cirkvi.

Z iniciatívy skupiny postihnutých kňazov sa 17. apríla 1968 v súkromnej chate na Čertovici uskutočnila schôdzka zástupcov farárov zo všetkých seniorátov. Neskôr sa v normalizačnej terminológii používal pre jej účastníkov názov „čertovická skupina“. Dovtedajší postup vedenia podrobili ostrej kritike a vypracovali program akčného postupu vnútri cirkvi. Účastníci schôdzky vytvorili Prípravný výbor a prijali rozhodnutie, že „*majú byť vyzvaní predstavitelia cirkvi na všetkých stupňoch cirkevnej správy zo stavu duchovného i svetského, aby sa vzdali svojich hodností*“.<sup>50</sup> Vyslaná delegácia sa 22. apríla 1968 dostavila na generálny biskupský úrad do Bratislavy a vyzvala všetkých troch biskupov, aby abdikovali, a to do 28. apríla 1968.<sup>51</sup> Spoločná pastorálna konferencia, zvaná do Turčianskych Teplíc na 2. – 3. mája 1968, sa tak už mala uskutočniť bez nich. Myšlienka zvolať túto všeobecnú pastorálnu konferenciu sa sformovala práve na schôdzke na Čertovici. Ešte v deň jej konania podali podľa vtedy platných nariadení na Povereníctve SNR pre kultúru a informácie žiadosť o súhlas s uskutočnením pastorálnej konferencie.

Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie najprv súhlasilo, no po konzultácii s ministerstvom kultúry a informácií v Prahe názor zmenilo. Požadovalo, aby konfe-

a. v. na prelome 50. a 60. rokov podrobnejšie PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava 1999, s. 81–102.

<sup>50</sup> Zápis z porady ev. a. v. kňazov konanej na Čertovici 17. apríla 1968. Prevzaté HRONEC, P.: Kronika nášho obrodného hnutia, s. 22. (Ide o xerokópiu nedatovaných pamätí, uloženú v A GBÚ.)

<sup>51</sup> Delegácia Prípravného výboru rokovala s generálnym biskupom J. Chabadom a biskupom Západného dištriktu A. L. Katinom (biskup Východného dištriktu Š. Kátlovský bol chorý), ktorým oznámila: „*Bratsky vás žiadame, aby ste sa pridali k celku svojou abdikáciou a čím skorším vypísaním volieb podľa Cirkevnej ústavy. Prípravný výbor predpokladá, bratia biskupi, že zotrváte vo svojich funkciách až do prevedenia volieb. Boli sme tiež poverení požiadať vás, aby ste svoje rozhodnutie zdelili do 28. apríla 1968 br. Gustávovi Plavcovi v Ružomberku.*“ Tamže, s. 35.

renciu nezvolával len prípravný výbor, ale aj Ústredie slovenských evanjelických kňazov, ktoré malo byť akýmsi garantom toho, že rokovanie sa organizátorom „nevymkne z rúk“. Poverenie SNR si bolo vedomé, že vedenie cirkvi stratilo akcieschopnosť a fakticky bolo vytlačené na okraj diania, preto ani netrvalo na tom, aby práve ono bolo zvoláateľom a organizátorom konferencie. Zvolával ju teda Prípravný výbor a ÚSEK a riadil farár Gustáv Plavec z Ružomberka. Biskupi J. Chabada a A. L. Katina boli len prítomní. Ich účasť „zabezpečili“ štátne orgány, pretože podľa pôvodného zámeru sa konferencie vôbec nemali zúčastniť, a keď, tak len po abdikácii na funkcie ako radoví farári.

Atmosféra na konferencii v Turčianskych Tepliciach bola búrlivá a poznačená konfrontáciou dvoch skupín účastníkov. Pôvodným zámerom zvoláateľov konferencie, najmä z radov postihnutých kňazov, bolo vysloviť nedôveru všetkým trom biskupom. K hlasovaniu však nedošlo, a to kvôli tlaku zástupcov štátnych orgánov, ale aj skupiny farárov zoskupených predovšetkým okolo predsedu ÚSEKu Pavla Pališína. Ten sa podľa vlastného vyjadrenia vraj vyhrážal, že v prípade hlasovania odvolá z rokovania konferencie výbor ÚSEKu a každého, kto sa cíti byť členom tohto spolku.<sup>52</sup> Hrozilo, že konferencia sa skončí krachom a akútnym nebezpečenstvom bol aj rozkol kňazstva. Z tohto dôvodu, ale aj preto, že podpora štátnej moci Chabadovmu vedeniu cirkvi bola viac ako zjavná, opozičná skupina ustúpila. Vedúci funkcionári cirkvi tak zostali na svojich miestach a v prijatej rezolúcii nebola o personálnych otázkach ani zmienka.

Na základe celkovej situácie v spoločnosti i v cirkvi bolo jej vedenie nútené rokovať so zástupcami postihnutých farárov. Prvé vzájomné rokovanie Generálnej rady a Prípravného výboru sa uskutočnilo na GBÚ v Bratislave 5. júna 1968. Za Generálnu radu ho viedol biskup A. L. Katina a generálny dozorca A. Žiak (generálny biskup J. Chabada bol v tom čase chorý). Stretnutie bolo, ako už tradične, ostré a plné osobných konfliktov. Názorne to charakterizovali slová biskupa Katinu, že vystúpenie tzv. čertovickej skupiny zapríčinilo smrť biskupa Š. Kátlovského, ktorý sa pre chorobu konferencie v Turčianskych Tepliciach nezúčastnil a zomrel bezprostredne po jej skončení. Predstaviteľ prípravného výboru P. Hronec to odmietal, no A. L. Katina trval na tom, že Š. Kátlovský dostával anonymné listy, čo zhoršilo jeho zdravotný stav až k následnému úmrtiu.<sup>53</sup> Vedenie cirkvi nakoniec súhlasilo s tým, že

<sup>52</sup> SNA, f. MK SSR, kart. 9. Sekretariát pre veci cirkevné 1970. List P. Pališína Ministerstvu kultúry SSR zo 16. septembra vo veci ďalšej činnosti ÚSEKu.

<sup>53</sup> A GBÚ, kart. 9. Zápisnica zo zasadnutia generálnej rady s členmi prípravného výboru spolku kňazov, konaťného v Bratislave 5. júna 1968 pod predsedníctvom generálneho dozorca Andreja Žiaka a biskupa ZD Andreja L. Katinu, zástupcu generálneho biskupa.

na zasadnutia Generálnej rady budú až do najbližšieho konventu, ktorý rozhodne o obsadení najvyšších funkcií, prizývaní i zástupcovia postihnutých kňazov O. Vízner, P. Uhorskai, J. Cibulka a J. Juráš.

Konfrontácia vnútri cirkvi akcelerovala v súvislosti s obsadením biskupských funkcií, ktoré sa v oboch dištriktoch uvoľnili v priebehu roka 1968, nie však abdikáciou, ale úmrtím; 4. mája 1968, ako som už spomenul, zomrel na mozgovú mŕtvicu biskup Východného dištriktu Š. Kátlovský a 23. októbra 1968 pri autonehode zahynul biskup Západného dištriktu A. L. Katina. Generálny biskup J. Chabada sa bránil návrhom, ktoré predkladali postihnutí farári i celé zbory, a štátna moc ho v tomto odpore proti „nespolahlivým“ kňazom podporovala. Sám sa proti kritikom obhájiť nedokázal, ale spoliehal sa na štátnu moc. V správe o situácii v evanjelickej cirkvi a. v. z polovice roka 1969 sa priamo uvádzalo, že *„predstavy generálneho biskupa Chabada o potrebe zásahu orgánov štátnej správy na konsolidovanie vnútorných otázok cirkvi sú známe aj medzi značnou časťou duchovných, ktorí také stanovisko najvyššieho predstaviteľa cirkvi odsudzujú a pripisujú mu, že odďaľuje usporiadanie pomerov v slovenskej ev. a. v. cirkvi, hlavne pokiaľ ide o urýchléné obsadenie uprázdnených biskupských funkcií“*.<sup>54</sup>

V Západnom dištrikte štátne orgány voči kandidátom, navrhovaným po úmrtí biskupa A. L. Katinu ešte koncom roka 1968, podstatnejšie výhrady nemali. Voľby za účinnej pomoci J. Chabada však úmyselne odďaľovali a čakali na „upokojenie“ situácie. V lete 1969 sa už priaznivejšia situácia vytvorila a tak sa voľby mohli uskutočniť. Z troch kandidátov dostal pri voľbách 3. júla 1969 najviac hlasov Rudolf Košťial, senior Myjavského seniorátu a farár v Skalici. Inštalovali ho v Starej Turej 26. októbra 1969. Podstatne zložitejšie sa vyvíjala situácia vo Východnom dištrikte, pretože proti navrhovaným kandidátom vzniesli niektoré senioráty výhrady a odporúčali predstaviteľov „obrodného hnutia“, najmä J. Juráša, J. Madarása, Gustáva Plavca, ale aj P. Uhorskaia a ďalších. Tí však boli pre štátnu moc neprijateľní a odmietalo ich aj vedenie cirkvi.<sup>55</sup> Pri voľbe biskupa Východného dištriktu v decembri 1969 (výsledky boli vyhlásené 13. januára 1970) dostal zo štyroch kandidátov odsúhlasených úradmi väčšinu hlasov farár Július Filo st. z Veľkej pri Poprade; inštalovaný bol 31. mája 1970. J. Filo st. bol zrejme viac-menej prijateľný aj pre opozíciu vnútri cirkvi, keď sa

<sup>54</sup> Ústav politických vied SAV Bratislava (ďalej ÚPV), Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí v rokoch 1967 – 1970, kart. C II. Stav Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v.

<sup>55</sup> J. Chabada v liste Sekretariátu pre veci cirkevné MK SSR spomínal v súvislosti s poradami v Košiciach a Liptovskom Mikuláši 16. a 17. júla 1969 mená „nežiaducich kandidátov“ na úrad biskupa VD a písal: *„Dalej bol spomínaný Dušan Albíny z Hája – gen. dozorca Žiak ho odstaviť ... Farár Abrham z Liptova, ktorý sa zúčastnil aj porady v Košiciach (pravdepodobne ako vyslaný pozorovateľ postihnutých farárov), navrhoval do kandidatúry pojať aj Pavla Uhorskaia, čo však bolo rázne odmietnuté. Na porade v Lipt. Mikuláši farár Ondrej Pecka zo Súľova prehlásil, že by sme nevolili biskupa, ak táto voľba nemôže byť úplne slobodnou, ale určili spomedzi seba jedného kňaza, ktorý by pracoval v duchu svätej podstaty cirkvi.“* SNA, f. MK SSR, kart. 72, Sekretariát pre veci cirkevné 1969. Správa o rokovaniach v Košiciach a Liptovskom Mikuláši ohľadom voľby biskupa VD (18. 7. 1969).



jej návrhy ukázali ako nepriechodné.<sup>56</sup> Vedenie cirkvi s priebehom volieb príliš spokojné nebolo a otvorene sa vyhrážalo „pohovormi“ s tými farármi, ktorí „prejavili nedisciplinovanosť pri voľbe biskupa Východného dištriktu“.<sup>57</sup>

V rámci nastupujúcej normalizácie sa aktivizovali mocenské zložky režimu, ktoré najrôznejšími spôsobmi obmedzovali „reakčných“ evanjelických farárov a snažili sa rozkladať jednotu ich radov. Viacerých postihnutých kňazov opäť vyšetrovala Štátna bezpečnosť a sám generálny biskup J. Chabada sa na jednej kňazskej schôdzke vyjadril, že „úsilie o obrodu cirkvi majú už v rukách iné orgány“.<sup>58</sup> Normalizačné opatrenia ministerstva vnútra a ministerstva kultúry, smerujúce k „zabezpečeniu akcie-schopnosti vedenia cirkvi a k odstráneniu rozporov v samotnom vedení“, súviseli najmä s vyhodnocovaním tzv. čertovickej konferencie a všeobecnej pastorálnej konferencie v Turčianskych Tepliciach i rôznych „nátlakových skupín“. Bezpečnostné orgány podrobne sledovali situáciu v cirkvi a posudzovali ju. Napríklad dianie v Stredoslovenskom kraji na jar 1970 hodnotili tak, že „časť reakčných ev. a. v. kňazov sa utiahla do pozadia a zmenila taktiku svojej činnosti. Jedna z foriem ich nepriateľskej činnosti bola zistená nedávno, pri príležitosti dosadzovania nových funkcionárov ev. a. v. cirkvi, najmä seniorov“.<sup>59</sup> Opäť sa v plnom rozsahu obnovilo sledovanie kňazov štátnou mocou a tých, ktorých považovali za „reakčných“, podrobne rozpracúvala ŠtB.

„Personálnym završením normalizácie cirkvi“ bolo vyriešenie obsadenia funkcie generálneho biskupa. Ján Chabada odmietal odstúpiť, jeho situácia však bola neudržateľná a to viac, že bol vážne chorý. K zmene vo funkcii by zrejme prišlo v každom prípade, no východisko z existujúcej situácie nakoniec priniesla Chabadova smrť, ktorý zomrel 18. apríla 1970. Jediným pre úrady „prijateľným“ kandidátom na funkciu generálneho biskupa sa stal dlhoročný Chabadov „konkurent“ Ján Michalko, dekan SEBF. Platnosť jeho voľby bola vyhlásená 3. septembra 1970 a inštalovali ho v Bratislave 15. novembra 1970. Generálny konvent Slovenskej evanjelickej cirkvi v decembri 1970, už pod vedením J. Michalku, „kriticky prehodnotil“ všetky vyhlásenia cirkvi z predchádzajúceho obdobia a zaujal „správne stanoviská“, zodpovedajúce duchu normalizácie. Ministerstvo kultúry SSR v správe pre Predsedníctvo

56 J. Filo st. sa neskôr (s odstupom viac ako 30 rokov) vyjadril k priebehu volieb a spomínal, že po stroskotaní iných návrhov „... bol som oslovený ja, ako vhodný kandidát a prijateľný aj pre opozíciu. Bratia z opozície Dušan Albíni a Dr. Ľúlius Cibulka ma vyhládali vo Veľkej a požiadali, aby som kandidatúru prijal.“ Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3. c. d. Prílohy. Vyjadrenie J. Filu st., biskupa v. v., k voľbe dištriktuálneho biskupa ECAV na Slovensku roku 1970 (I. II. 2001).

57 A GBÚ, Nezaradené. Zápisnica z generálneho konventu Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. 12. – 13. decembra 1970 v Bratislave.

58 UHORSKAI, P.: c. d., s. 148.

59 A ÚPN, f. T 010, i. j. 34. Správa o štátno-bezpečnostnej situácii na úseku cirkvi a siekt v Stredoslovenskom kraji (7. 5. 1970).



ÚV KSS koncom roka 1970 mohlo s uspokojením konštatovať, že „*nátlakové skupiny z roka 1970 boli do značnej miery eliminované*“.<sup>60</sup>

Začiatkom 70. rokov pokračoval pod nátlakom normalizačného režimu vynútený odchod „reakčných“ kňazov, a to najmä tých, ktorí sa angažovali za obrodu cirkvi po januári 1968. Prakticky realizovaný prístup štátnej moci k nim jednoznačne demonštrovalo napr. hodnotenie situácie v Stredoslovenskom kraji z augusta 1971: „*Všetci duchovní, ktorí sa exponovali v tzv. ‚čertovickom hnutí‘, postupne odchádzajú z duchovnej správy a starší sú daní do dôchodku*.“<sup>61</sup> V celoslovenskom rámci v tomto čase už boli predstavitelia režimu presvedčení, že „*situácia vnútri cirkvi je jej vedením zvládnuteľná*“ a je iba otázkou krátkeho času, kedy sa „*personálne doriešia*“ všetky „*dozvuky*“ roka 1968.<sup>62</sup> Prišli nielen noví biskupi, ale vymenili sa aj seniori i ďalší funkcionári cirkvi. Predstavitelia normalizačného režimu s odstupom času „*oceňovali*“, že „*nové vedenie eliminovalo protisocialistické elementy, ktoré sa plne prejavili v krízovom období, a celú cirkev vedie k podpore budovania socializmu*“.<sup>63</sup>

Za „*zásluhami*“ nového vedenia cirkvi je potrebné vidieť predovšetkým sústavný tlak politicko-mocenského centra a zvýšenú aktivitu orgánov Štátnej bezpečnosti. Práve tá venovala cirkvi veľkú „*operatívnu pozornosť*“, tzn., že ju podrobne aktívne rozpracúvala; ešte v polovici roka 1973 hodnotili jej riadiace orgány na Slovensku situáciu tak, že väčšina evanjelických duchovných je „*reakčne zameraná*“: „*Reakčné zameranie väčšiny evanjelických duchovných sa prejavuje v tom, že zotroávajú na názoroch a zásadách prijatých na ilegálnej schôdzi ev. a. v. duchovných na Čertovici v roku 1968. Najvýraznejšie sa takto prejavujú duchovní Pavol Hronec z Veľkého Krtíša, Miroslav Blaho z Považskej Bystrice, Emil Janotka z Pribyliny, Dušan Albíny z Hája a ďalší. Činnosti týchto osôb je venovaná prvoradá agentúrna pozornosť*.“<sup>64</sup> Každého farára, ktorý prejavoval zvýšenú aktivitu pri rozvíjaní duchovného života (práve to vraj bol dôsledok toho, že

60 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 1278. Zasadanie P ÚV KSS 5. januára 1971. Informatívna správa o plnení krátkodobých a dlhodobých opatrení na politický postup v oblasti cirkevnej politiky na Slovensku.

61 SNA, f. MK SSR, kart. 19 b, Sekretariát pre veci cirkevné. Správa o súčasnej situácii na úseku cirkevnej politiky v Stredoslovenskom kraji (2. 8. 1971).

62 Pri zvažovaní ďalšieho postupu v oblasti cirkevnej politiky vychádzali stranické a štátne orgány z toho, že „*po zásahoch štátnej správy v rokoch 1969 – 1970 voči Slovenskej ev. a. v. cirkvi je súčasná situácia po každej stránke plne zvládnuteľná vedením cirkvi. Bude však potrebné doriešiť všetky personálne problémy súvisiace s činnosťou nátlakových skupín z roku 1968. Poskytovať podporu len lojálnej časti duchovenstva*.“ SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 1301. Zasadanie P ÚV KSS 31. 8. 1971. Návrh dlhodobého postupu v oblasti cirkevnej politiky a svetonázorovej výchovy na Slovensku.

63 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 1622. Zasadanie P ÚV KSS 12. 1. 1982. Dlhodobý postup v oblasti cirkevnej politiky a vedecko-ateistickej výchovy po XVI. zjazde KSČ a zjazde KSS na Slovensku.

64 A ÚPN, f. A 2/3, i. j. 257. Záznam z rokovania ministra vnútra vnútra ČSSR Jaromíra Obziny na Ministerstve vnútra SSR a KS ZNB Bratislava, Banská Bystrica a Košice v dňoch 4. – 7. 6. 1973.

„vychádza z rovnakých postojov ako v roku 1968“), automaticky zaradili na „listinu podozrivých“ a orgány ŠtB ho sledovali.<sup>65</sup>

Zásady „personálnej politiky“ voči evanjelickej cirkvi a. v. sa od začiatku 70. rokov obnovili nielen z centra, respektíve zo strany Štátnej bezpečnosti, ale aj zdola, na jednotlivých stupňoch štátnej správy. Cirkevní tajomníci v okresoch a krajoch „kádrali“ duchovných, nerešpektovali vôľu cirkevníkov pri výbere farárov, často ich svojvoľne presúvali z miesta na miesto, dokonca zasahovali do organizačných právomocí cirkevných zborov i celej cirkvi. V mnohých prípadoch išli tak ďaleko, že si vedenie cirkvi bolo nútené sťažovať na ich postup. Napríklad generálny biskup J. Michal ko písal v septembri 1972 vedeniu Sekretariátu pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR o neúnosnom postupe viacerých okresných cirkevných tajomníkov „*pri obsadzovaní kňazských staníc, ich likvidovaní, presune farárov, pri určovaní vyšších cirkevných hodnostárov cirkevní tajomníci vyhlasujú farárom i cirkevníkom, že ten alebo onen cirkevný zbor zanikne, ten alebo onen farár pôjde do toho alebo onoho zboru za farára. Takéto počínanie je svojvoľné a protizákonné; vyvoláva len nepokoj medzi veriacimi*“.<sup>66</sup> Keď farári „priveľmi“ aktivizovali náboženský život, cirkevní tajomníci ich rôznym spôsobom prenasledovali a trestali, vyhrazovali sa im odobratím štátneho súhlasu na výkon duchovnej funkcie, respektíve takéto opatrenie priamo iniciovali.<sup>67</sup>

Pozícia vedenia cirkvi, ktoré sa aj za pomoci normalizačnej moci sformovalo v rokoch 1969 – 1970, respektíve začiatkom 70. rokov, bola veľmi komplikovaná. Vedúce štátne orgány mu síce vyjadrovali „dôveru“ a dávali najavo ochotu „podržať ho“ proti kritikom z vnútra cirkvi, ale súčasne ho „tlačili k múru“, aby voči štátnym orgánom postupovalo „nekonfliktne“. Samotné vedenie si uvedomovalo reálnu vnú-

65 Napríklad KS ZNB v Košiciach v máji 1974 v rozbere cirkevno-politickej situácie uvádzala „*negatívne poznatky k jednotlivým ev. a. v. duchovným, ktorých činnosť a prehnaná náboženská aktivita je v hrubom rozpore s platnými právnymi predpismi, upravujúcimi vzťah štátu k cirkvám. Možno konštatovať, že ev. cirkev vychádza i v súčasnej dobe zo stejných postojov ako v rokoch 1968 – 1969. Jej jednotliví duchovní usilujú sa pod zámenkou prehlbovania biblických a teologických znalostí mladých ľudí o ideologicky neprijateľné pôsobenie a ovplyvňovanie mládeže. Reakčív ev. a. v. duchovní vo svojich farnostiach vytvárajú v zboroch ‘výbory’ z radov mládeže k aktivizácii náboženského života. Organizujú letné táborenia spojené s duchovnými cvičeniami. ... Takouto činnosťou odpútaávajú mládež od politického a verejného života*“ Nasledovali mená „nepriateľsky zameraných“ duchovných. Za „najreakčnejšieho“ označili Ľudovíta Dudaša z Opinej; je to vraj náboženský fanatik a preto „*je jeho ďalší pobyt v pastoračii nežiaduci*“. A ÚPN, f. U 012, i. j. 312. Informácia o činnosti jednotlivých ev. a. v. duchovných vo Vsl. kraji (21. 5. 1974).

66 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kart. 28. List generálneho biskupa Slovenskej evanjelickej cirkvi a v. generálnemu riaditeľovi Sekretariátu pre veci cirkevné MK SSR (28. 9. 1972).

67 Takúto situáciu možno názorne demonštrovať na postupe okresného cirkevného tajomníka v Žiari nad Hronom voči evanjelickej duchovnému J. Kachničovi: „*Menovaný využíva svoje postavenie k negatívne ovplyvňovaniu veriacich, zaujíma odmietavý postoj voči socialistickému zriadeniu a vznáša neprimerané maximalistické požiadavky na štátne a cirkevné orgány. Vychádzajúc z týchto skutočností konštatujem, že ďalšie pôsobenie J. Kachniča na doterajšom pôsobisku je nežiaduce. Navrhujem, aby sa seriózne uvážilo, či menovaného dať k dispozícii biskupskému úradu, príp. odňať mu štátny súhlas k výkonu pastoračnej činnosti. V každom prípade však žiadam jeho premiestnenie z okresu Žiar nad Hronom*“ SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kart. 131. Nedostatky v pastoračnej činnosti Jána Kachniča, ev. a. v. námestného kňaza v Prenčove, návrh na opatrenia (14. 6. 1977).

tropolitickú situáciu a snažilo sa „nedráždiť úrady“ a postupovať tak, aby cirkev v týchto nežičlivých časoch vôbec prežila. Opozícia voči vedeniu vnútri cirkvi bola nútená sa stiahnuť. Aj keď s jeho postupom nesúhlasila, výhrady si nechávala len pre seba, prípadne aj pre rovnako zmýšľajúcich. Až akýsi pokus o „prestavbu“ od polovice 80. rokov vytváral určitý priestor, hoci len minimálny, na úsilie vymeniť niektorých vedúcich funkcionárov cirkvi pre ich poplatnosť štátnej politike a prílišnú mierovú a politickú angažovanosť na úkor riešenia vnútrocirkevných záležitostí a starostlivosti o rozvoj nábožensko-cirkevného života. Prejavovalo sa to aj v evanjelickej cirkvi a. v., hoci nie tak výrazne, ako napr. v reformovanej kresťanskej cirkvi. Štátne úrady takéto tlaky viac-menej len zaregistrovali, ale závažnejšie nebezpečenstvo v tom nevideli. Skôr dávali najavo „spokojnosť“ s postupom vedenia cirkvi v domácej i zahraničnopolitickej sfére.<sup>68</sup>

Koniec personálnych zásahov komunistického režimu voči Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. prinieslo jeho zrušenie koncom roka 1989. Širokospektrálne hnutie Verejnosť proti násiliu (VPN) sa presadilo aj vnútri cirkvi. Jej farári, nespokojní s vedením cirkvi a jeho pôsobením, vytvorili VPN s centrom v Ružomberku a požadovali odstúpenie generálneho biskupa J. Michalku ako symbolu podrobenia sa cirkvi komunistickej moci. Začiatkom januára 1990 si vymohli prijatie na Generálnom biskupskom úrade v Bratislave a dôrazne žiadali Michalkovo odstúpenie už k 1. februáru 1990. Generálny biskup J. Michalko síce váhal, napokon však k 1. aprílu 1990 odstúpil (túto funkciu potom dočasne zastával R. Košťál ako služobne starší dištriktuálny biskup). V septembri 1990 zvolili za generálneho biskupa Pavla Uhorkaia a za generálneho dozorcú Milana Beňa (A. Žiak sa tejto funkcie vzdal už koncom roka 1988). Noví vedúci predstavitelia cirkvi do úradu nastúpili 1. novembra 1990. Táto zmena sa stala symbolom konca podriadenia sa Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. záujmom komunistického režimu a súčasne aj symbolom jej nástupu do nového obdobia pôsobenia.

*Jan Pešek*

<sup>68</sup> SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 1775. Zasadanie PÚV KSS 14. 12. 1987. Kontrolná správa o plnení dokumentu – Dlhodobý postup v oblasti cirkevnej politiky a vedecko-atcistickej výchovy – schváleného Predsedníctvom ÚV KSS 12. 1. 1982.

## Cestovní styk mezi Československem a Polskem v letech 1980 – 1989

Dne 20. července 1977 byla ve Varšavě podepsána československo-polská dohoda o usnadnění cestovního styku.<sup>1</sup> Podle této dohody mohli od 20. srpna 1977 českoslovenští občané cestovat do Polska kdykoliv na základě pouhého cestovního pasu či cestovní přílohy k občanskému průkazu a totéž platilo pro cesty polských občanů do ČSSR.<sup>2</sup> Podmínkou pouze bylo, aby byl cestující vybaven minimální směnou v národní měně cílového státu, kterou si musel zakoupit u banky v domovském státě a musel ji mít zapsanu v celním a devizovém prohlášení,<sup>3</sup> resp. u polských občanů ve valutové knížce (*książeczka walutowa*) tvořící součást pasu či občanského průkazu. Dohoda zároveň zrušila vydávání jednorázových turistických propustek k občanským průkazům pro oblast Dukly, Vysokých Tater, Kladska a Krkonoš.<sup>4</sup> V platnosti zůstala dohoda o malém pohraničním styku.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Vyhl. MZV č. 59/1977 Sb.

<sup>2</sup> V Československu byly občanům běžně vydávány pasovými orgány MV cestovní pasy platné zpravidla po dobu pěti let a opravňující bez dalších dokladů k neomezenému počtu cest do NDR, Maďarska, Rumunska, Bulharska a (od roku 1977) Polska, s omezeními stanovenými sovětskými a mongolskými úřady rovněž do SSSR a Mongolska. K cestám do ostatních států bylo třeba mít k pasu zvláštní výjezdní doložku. Zatímco získání cestovního pasu nebylo složité (pasy byly odepírány zpravidla jen osobám, proti kterým byly nějaké námitky buď z hlediska politického, nebo z hlediska obecné kriminality), získání výjezdní doložky bylo velmi obtížné a záleželo fakticky na libovůli příslušných orgánů MV. Cestovní přílohy k občanskému průkazu byly vydávány v období normalizace buď na dobu maximálně dvou let, nebo jen na jednu cestu při cestách do těch států, do kterých nebylo třeba mít výjezdní doložku k cestovnímu pasu. Cestovní přílohy se vydávaly zpravidla tehdy, když z důvodů nedostatku času nebylo možné vystavit cestovní pas (lhůta k vystavení činila do 30 dnů). Běžný cestovní pas zůstával po skončení cesty v držení občana, stejně jako cestovní příloha k OP. V Polsku se cesty občanů do NDR, Maďarska, Rumunska, Bulharska a Československa (resp. s omezeními stanovenými tamními úřady i do SSSR) uskutečňovaly zpravidla na základě občanského průkazu (*dowód osobisty*), který pasový úřad opatřil razítkem, že jeho držitel může do výše uvedených států cestovat. Cestovní pasy byly většinou vydávány tehdy, pokud chtěl polský občan cestovat také do jiných, než výše uvedených států. Pas zpravidla platil jen k jednomu překročení polské hranice, pro každý další výjezd musel být znovu pasovým úřadem potvrzen. Kromě toho po skončení cesty bylo třeba jej většinou odevzdat na policii do úschovy. Získat cestovní pas bylo v Polsku mnohem snadnější, než v ČSSR výjezdní doložku.

<sup>3</sup> Celní a devizové prohlášení (CDP) vyplňoval každý československý občan před cestou do zahraničí. Musel do něj zapsat všechny cenné věci, které vyvážel, resp. předměty, které získal v cizině a vyváženou československou měnu. Cizí měna mohla být vyvážena z Československa jen tehdy, pokud ji oprávněná devizová banka cestujícímu prodala či přidělila, což musela do CDP zapsat. Při soukromých cestách se za každé vycestování platil správní poplatek formou kolku vylepeného na první straně CDP. Při návratu do ČSSR bylo CDP cestujícímu odebráno a archivováno.

<sup>4</sup> Dohoda o turistickém pohraničním styku byla podepsána v Praze 6. 9. 1955 a vstoupila v platnost 22. 4. 1956. Umožňovala občanům obou států získat jednorázovou turistickou propustku k překročení hranice a krátkodobému pobytu v druhém státě. Dohoda se původně týkala jen oblasti Vysokých Tater, s platností od 1. 6. 1962 byla rozšířena i na oblast Krkonoš, Kladska a Dukly. Srv. vyhl. MZV č. 29/1956 Sb., text dohody viz: Příloha k částece 16/1956 Sbírky zákonů, s. 9 – 12., vyhl. MZV č. 80/1961 Sb. a č. 61/1962 Sb.

<sup>5</sup> Dohoda o malém pohraničním styku byla podepsána v Praze 4. 7. 1960 a vstoupila v platnost 12. 4. 1960. Umožňovala vydávat občanům obou států jednorázové a stálé propustky z důvodů hospodářských i soukromých. Text viz vyhl. MZV č. 99/1960 Sb.

Volný styk platil jen tři roky. V souvislosti s vypuknutím stávkové vlny v Polsku v létě 1980 a se vznikem Nezávislého odborového svazu Solidarita (*Nezależny Samorządny Związek Zawodowy Solidarność*) se československé úřady začaly volného styku s Polskem obávat. Důvody byl dva a vzájemně spolu souvisely: zhoršující se ekonomická situace na polském vnitřním trhu vyvolala vlnu nákupů polských občanů v československém pohraničí, což mohlo způsobit nerovnováhu na československém trhu a v důsledku toho i sociální nepokoje. Federální ministerstvo zahraničního obchodu proto vydalo zvláštní seznam komodit, jejichž vývoz byl v turistickém styku buď omezen, anebo vůbec zakázán.<sup>6</sup> Druhý důvod byl čistě politický: normalizační vedení se obávalo polského vlivu na československou společnost. Dobový dokument federálního ministerstva zahraničních věcí o tom říká: „*Současně je též třeba čelit pokusům polských reakčních skupin vyvolávat protisocialistické nálady mezi čs. obyvatelstvem, organizovat akce na podporu svých požadavků a ovlivňovat vnitropolitický vývoj u nás.*“<sup>7</sup> Řešení viděla vláda v omezení cestovního styku s Polskem podle vzoru NDR. Východoněmecká vláda k 30. říjnu 1980 totiž zcela suspendovala dohodu o volném styku s PLR z 1. ledna 1972 a pro běžný styk prakticky hranice uzavřela. Individuální cesty byly povolovány jen na úředně ověřené pozvání a to jen omezenému okruhu příbuzných.

Dne 29. října 1980 obdržel československý velvyslanec ve Varšavě Jindřich Řehořek pokyn pražského ústředí, aby informoval polské představitele, že československá vláda hodlá zavést obdobná opatření, jako vláda východoněmecká. Týž den byl Řehořek přijat polským ministrem zahraničí Józefem Czyrkem. Ministr mu sdělil, že opatření vlády NDR má v Polsku velmi negativní ohlas, je občany interpretováno jako nepřátelský akt a je „*zneužíváno opozičními kruhy*“. Czyrek žádal, aby československá strana své rozhodnutí znovu zvážila a přehodnotila. Druhý den, 30. října, se ve Varšavě uskutečnilo jednání mezi náměstkem ministra zahraničních věcí Dušanem Spáčillem a Józefem Czyrkem, kterého se zúčastnil též viceministr Dmochowski. Spáčil slíbil, že československá strana nezavede jednostranná opatření, pokud polská strana sama omezí počet cest svých občanů do ČSSR. Toto stanovisko 31. října schválilo i předsednictvo ÚV KSČ, které současně pověřilo ministra zahraničí Bohuslava Chňouпка dalšími jednáními s polskou stranou.<sup>8</sup>

Konkrétní opatření přijalo předsednictvo ÚV KSČ po československo-polských jednáních na své 154. schůzi 11. listopadu 1980. Tajná československo-polská dohoda

6 Vyhl. FMZO č. 59/1980 Sb. o neobchodních vývozech a dovozech zboží, příloha č. 1, 2.

7 NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, P 152/80, a. j. 152, sv. 155, bod 19, 152. schůze PÚV KSČ dne 31. 10. 1980, bod 19, č. j. P 9252/23, příloha III – Návrh FMZV k regulaci soukromého cestovního styku s Polskem, č. j. 016.845/80-MPO.

8 Tamtéž, usnesení 152. schůze PÚV KSČ k bodu 19.

o dočasném omezení vzájemných individuálních soukromých cest občanů obou zemí<sup>9</sup> využívala ustanovení smlouvy z roku 1977 o povinné minimální výměně valut. Devizové prostředky se proto měly prodávat jen jednou za 90 dní, vyjma případů humanitních. Možnost legálně cestovat z Polska či do Polska tak byla pro československé i polské občany omezena časově – cestu bylo možné uskutečnit jen čtyřikrát do roka. Měly být zpřísněny kontroly na hranicích jak pokud jde o vývoz zboží z Československa, tak i pokud jde o dovoz „antisocialistické“ literatury do ČSSR. Orgány celní a pasové kontroly obou států měly v tomto ohledu úzce spolupracovat. Osoby, které se snažily převážet do Československa nedovolenou literaturu, měly polské orgány oznamovat československým úřadům a to buď přímo, nebo prostřednictvím hraničních zmocněnců. Polským občanům cestujícím tranzitem přes československé území do Rakouska nebo SRN bylo zakázáno opakovaně překračovat rakousko-československé, resp. německo-československé hranice; pokud z Rakouska či SRN překročili hranice do Československa, museli se vrátit do Polska.<sup>10</sup> Nová úprava cestovního styku vstoupila v platnost 20. listopadu 1980.

Otázka cestovního styku s Polskem se dostala na pořad jednání předsednictva ÚV KSČ znovu 4. prosince 1981. Předseda vlády Lubomír Štrougal a místopředseda Rudolf Rohlíček předložili 2. prosince předsednictvu materiál, ze kterého vyplývalo, že počet cest polských občanů do Československa se výrazně nesnížil, naproti tomu počet československých státních příslušníků cestujících do Polska výrazně klesl. Zpráva podává následující údaje o vývoji cestovního ruchu mezi ČSSR a Polskem:

Rok	ACR	Z toho prostřednictvím cest. kanceláří	PCR	Z toho prostřednictvím cest. kanceláří
1978	5 040 000	111 655	2 057 000	48 222
1979	4 631 000	133 056	1 933 000	43 216
1980	4 614 000	165 634	1 689 000	40 498
1981 (do 30. 9.)	3 551 000	72 975	288 000	1 310

<sup>9</sup> Zásady omezení styku jsou přiloženy k návrhu usnesení 154. zasedání PÚV KSČ z 14. 11. 1980. Konečný text dohody se nepodařilo dohledat, avšak na její existenci se odvolává Zpráva o vývoji cestovního ruchu mezi ČSSR a PLR přiložená k návrhu usnesení PÚV KSČ z 2. 12. 1981 č. j. 02457/81-70. Zde je také uvedeno, že dohoda má datum 20. 11. 1980 – viz NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, P 26/81, sv. 2. PÚV 4. 12. 1981, bod 13, č. 1317, s. 2 textu zprávy.

<sup>10</sup> Polští občané v této době v zásadě neměli problém získat cestovní pas, avšak ten platil vždy jen pro jedno překročení hranic PLR. Protože Polsko mělo bezvívazový styk s Rakouskem (na podzim 1981 jej Rakousko dočasně suspendovalo), překračovali často Poláci pracující v Rakousku hranice do ČSSR za účelem nákupu, a potom se vraceli do Rakouska. Tato praxe byla nyní zakázána.

Zpráva v komentáři dále porovnává vývoj za prvních devět měsíců let 1980 a 1981. Od počátku roku 1980 do 30. září téhož roku, tedy za devět měsíců, vycestovalo do Polska 1 317 000 československých občanů, zatímco za stejné období roku 1981 to bylo pouhých 288 000 osob. Naproti tomu počet příjezdů polských občanů do ČSSR se za stejné období snížil jen asi o 99-tisíc osob, tj. dosáhl 97,3 % stavu roku 1980. Ačkoliv zpráva nepodává žádné vysvětlení k uvedeným číslům, není těžké je objasnit. Polští občané využívali ve zvýšené míře cest do Československa k nákupním cílům, zatímco českoslovenští občané do Polska necestovali, protože se domnívali, že tam není co koupit. Nebyla to přitom tak docela pravda, a dá se říci, že u občanů v tomto směru zapůsobila oficiální propaganda. Samotná zpráva totiž zároveň konstatuje, že z Polska českoslovenští občané dovážejí celou řadu komodit, především luxusní zboží. Polsko bylo pro Čechy a Slováky atraktivní především pasivně a část kromě toho do Polska cestovat nechtěla z obavy z následných nepříjemností doma. Omezení počtu cest do Československa na čtyři ročně mohli polští občané poměrně snadno obcházet pod záminku tranzitu.

Zajímavý je v tomto případě vývoj salda (rozdílu) vzájemného zúčtování přidělených devizových prostředků mezi SBČS a Polskou národní bankou. Není překvapující, že saldo bylo vysoce aktivní ve prospěch SBČS, nicméně tak tomu bylo i v předcházejících letech: československé koruny bylo totiž možné v Polsku výhodně prodat na černém trhu, takže českoslovenští občané zpravidla polské zloté nakupovali v československých bankách jen v nutné míře, aby vyhověli požadavku minimálního devizového vybavení. Avšak ačkoliv se počet cest do Československa snížil o 99-tisíc a pro rok 1981 zkrátila ČSBS Polské národní bance celkový limit korun přidělovaných ročně na turistiku o 25 %, nebyly polské devizové rezervy pokud jde o koruny k 30. září 1981 ještě zdaleka vyčerpány. Ze stanoveného limitu bylo cestujícím odprodáno 315 milionů korun, zatímco nevyčerpaný zůstatek činil 90,4 milionu Kčs (včetně zůstatku z limitu přiděleného předchozí rok).<sup>11</sup>

Materiál předložený premiérem ŠtrougaLEM předsednictvu ÚV KSČ požadoval radikální řešení podle vzoru NDR: individuální cestovní styk mezi Československem a Polskem měl být zcela zastaven s výjimkou cest hodných zvláštního zřetele (např. účast na pohřbu apod.), které se mohly konat na základě ověřeného úředního pozvá-

<sup>11</sup> Zpráva ještě uvádí, že u polských cestujících se zvýšil zájem o směnu zlotých v rámci tzv. desetirublové dohody. Šlo o dohodu emisních bank států RVHP, podle které každý cestující na předložení platného cestovního dokladu mohl v jiném státě RVHP směnit měnu svého domovského státu v ekvivalentu 10 rublů (v některých zemích až 30 Rbl) na národní měnu. Celkový objem směny ve všech státech zpravidla nemohl přesahovat ekvivalent 30 Rbl. Tato směna se zaznamenávala do příslušných dokumentů (v polském případě do valutové knížky, u československých občanů do celního a devizového prohlášení). Pro polské občany to znamenalo, že mohli vyměnit v Československu polské zloté do protihodnoty 100 Kčs (úřední kurs koruny k rublu byl 1 Rbl = 10 Kčs).



ní. Transit polských občanů měl být omezen na dobu 12 hodin. Zároveň měla být provedena důkladná revize už vydaných propustek pro malý pohraniční styk, které se napříště vůbec neměly vydávat ze soukromých důvodů. Organizovaný cestovní ruch neměl být rozšiřován nad úroveň z roku 1979 a neměly být sjednávány žádné krátkodobé zájezdy do tří dnů. Omezení pohybu se neměla týkat polských dělníků, bez kterých se československá ekonomika při nedostatku pracovních sil v určitém odvětví (především ve stavebnictví, hornictví a textilním průmyslu) neobešla. V různých československých podnicích jich pracovalo 5 400 a dalších 10-tisíc jich zaměstnávaly polské firmy realizující v ČSSR smluvní zakázky. Federální ministerstvo práce a sociálních věcí odmítalo jakoukoliv možnost snížení jejich počtu a naopak trvalo na dalším náboru. Slíbilo pouze, že v roce 1982 se jejich počet nezvýší o více než 3 000, takže celkový počet neměl přesáhnout 18 400. Volný pohyb polských dělníků měl být samozřejmě zachován, měly se pouze zpřísnit celní a devizové kontroly s cílem omezit vývoz citlivých komodit a československé měny.<sup>12</sup>

I když zpráva hovoří o nutnosti omezit počet polských občanů do Československa především z hospodářských důvodů, k uzavření hranic vedly nepochybně též důvody politické. Omezení se totiž ve stejné míře měla týkat i cest československých občanů do Polska, ačkoliv v tomto případě žádné ekonomické důvody nebyly. Naopak, z ekonomického hlediska bylo přímo v zájmu Československa, aby se pasivní cestovní ruch zvýšil, neboť jedině tak mohlo být likvidováno saldo vzniklé ze vzájemného prodeje národních měn.<sup>13</sup> Návrh na faktickou jednostrannou suspensi dohody o usnadnění cestování z roku 1977 nicméně předsednictvo ÚV KSČ schválilo beze změny. V sobotu 5. prosince 1981 uveřejnila československá tisková kancelář následující oficiální zprávu: „*ČTK sděluje, že vzhledem k současnému průběhu československo-polského cestovního ruchu příslušné československé orgány rozhodly upravit počínaje dnem 7. prosince t. r. individuální cesty mezi ČSSR a PLR. Nadále se budou uskutečňovat na základě pozvání ověřeného příslušnými československými úřady. Opatření se vztahují i na československé občany.*“<sup>14</sup> Jak je vidět, zpráva byla zavádějící. Z jejího znění by totiž vyplývalo, že do Polska a z Polska může cestovat na pozvání kdokoli, ačkoliv usnesení předsednictva ÚV KSČ počítalo jen s omezeným okruhem osob.

<sup>12</sup> Československo-polská dohoda předpokládala povinný bankovní transfer části výdělku polských dělníků do Polska, avšak tato povinnost byla v roce 1973 zrušena a bylo ponecháno na každém pracujícím, zda chce své úspory zcela nebo částečně převést do Polska, anebo utratit v Československu. Protože úřední kurs značně polský zlotý vůči koruně nadhodnocoval (ve zkoumaném období zhruba na úrovni 1 Kčs = 1,6 PZL), polští pracující transfer nevyužívali. Vyváželi raději československou měnu v hotovosti, anebo vyváželi za výdělek nakoupené zboží (zaměstnancům u polských firem bylo výslovně povoleno vyvést zboží nabyté za 50 % dosaženého výdělku).

<sup>13</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, P 26/81, sv. 2, PÚV KSČ 4. 12. 1981, bod 13, č. 1317, přílohy, č. 02457/81-70, příloha 1 – 3.

<sup>14</sup> *Rudé právo*, 5. 12. 1981, s. 2.



V noci z 12. na 13. prosinec vyhlásil předseda polské vlády a první tajemník Polské sjednocené dělnické strany (PSDS, polsky *Polska Zjednoczona Partija Robotnicza – PZPR*) generál Wojciech Jaruzelski v Polsku výjimečný stav. Skutečnou moc převzala Vojenská rada národní záchrany (*Wojskowa rada ocalenia narodowego – WRON*), jejímž prvním krokem bylo uzavření polských hranic. Českoslovenští komunisté v době přijímání svého rozhodnutí suspendovat dohodu o volném cestovním styku ještě nevěděli, že vláda generála Jaruzelského připravuje vyhlášení stanného práva, byť ve zpětném pohledu se pak veřejnosti věc jevila tak, že šlo o koordinovanou akci. Uzavření hranic z polské strany učinilo usnesení ÚV KSČ ze 4. prosince zbytečným.

Avšak na jaře 1982 se situace změnila. Československá oficiální místa zjistila, že od 15. března 1982 hodlá polská vláda uvolnit cestování svých občanů do socialistických států. Československo sice nechtělo cestovní styk s Polskem uvolňovat, avšak s blížící se letní sezónou muselo počítat s tím, že polským občanům cestujícím na Balkán bude nutno povolovat alespoň tranzit. Kromě toho v Československu pracovalo několik tisíc polských dělníků, jejichž cestování do Polska a zpět nebylo možné bránit. Proto už ve dnech 11. – 12. března 1982 navštívila Prahu polská delegace vedená místopředsedou Hlavního výboru pro turistiku PLR J. Pawlakem, který jednal o nutnosti alespoň částečně uvolnit cestovní styk. Rámcově bylo dosaženo dohody o obnovení organizovaného cestovního ruchu, i když výsledky byly nakonec velmi hubené.

Československý vládní výbor pro cestovní ruch se otázkou zabýval 30. března. O dalších jednáních s Polskem nejsou v materiálech bývalého archivu ÚV KSČ záznamy, je však pravděpodobné, že probíhala na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí. Ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek o tom předložil koncem června 1982 následující zprávu: „*V současné době existuje společný zájem čs. i polské strany na dočasném omezení cestovního ruchu z politických a bezpečnostních důvodů. Polská strana však z vnitřních hospodářských a politických důvodů má rozdílný názor na nutný rozsah dočasných omezení. Akceptuje v plném rozsahu původní čs. rozhodnutí o zavedení pozvání, jako podmínky pro individuální cestovní ruch. Současně však stále důrazněji požaduje, aby ČSSR své rozhodnutí konkretizovala a uvedla do praxe. Dnešní stav je zvláště citelný pro téměř 15-tisíc polských občanů pracujících v ČSSR. Z politického hlediska je současný stav těžko zdůvodnitelný a může zatížit vzájemné čs.-polské vztahy, tím spíše, že podobná situace Polsku nevznikla ze žádoucí jinou evropskou socialistickou zemí.*“<sup>15</sup>

Chňoupek po projednání s federálním ministerstvem vnitra současně se zprávou zaslal 29. června 1982 federální vládě návrh na novou úpravu individuálního ces-

<sup>15</sup> NA Praha, vládní usnesení za rok 1982 – Zpráva FMZV k úpravě individuálního cestovního ruchu s PLR, příloha II. k č. j. 014.021/82-2, s. 1. Text je přiložen jako materiál k usnesení vlády ČSSR č. 219/1982.

tovního styku mezi Československem a Polskem. Polští občané cestující na diplomatický či služební pas měli být československou pasovou kontrolou propouštěni do ČSSR bez dalších požadavků či dokladů, držitelé jiných cestovních dokladů po prokázání služebního charakteru cesty. Cesty blízkých příbuzných (rodiče, manželé, děti) ať už československých občanů či polských občanů trvale žijících nebo dočasně pracujících v ČSSR se mohly uskutečňovat čtyřikrát ročně na základě ověřeného pozvání. Pracovníci mezinárodních organizací v Československu (Mezinárodní organizace novinářů, Světová odborová federace, Mezinárodní svaz studentů) a polští občané zaměstnaní v pražské redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*, v pobočce polské cestovní kancelář Orbis či v zastoupení Polské letecké společnosti LOT mohli zvat navíc ještě sourozence a jejich rodiny. Zaměstnanci polského velvyslanectví v Praze, resp. konzulátů v Ostravě a v Bratislavě, mohli pozvat na návštěvu kohokoliv. Jinak se mohly individuální cesty uskutečňovat jen z humanitárních důvodů či důvodu veřejného zájmu (účast na pohřbu, cesty za účelem uzavření manželství, svědeckví u soudu a pod.).

Družební styky mohly být uskutečňovány „na základě pozvání schváleného příslušným krajským stranickým orgánem“, přičemž formy družebních styků KV KSČ měly být navíc konzultovány předem s oddělením mezinárodní politiky ÚV KSČ. Tranzit polských občanů do třetích zemí měl být omezen na 24 hodin a vázán buď na vízum cílového státu, anebo – pokud s ním Polsko mělo bezvízový styk – na přidělení devizových prostředků tohoto státu polskou bankou či zakoupení poukazu na služby polskou cestovní kancelář (voucher). V rámci malého pohraničního styku bylo možné i nadále vydávat propustky výhradně ke služebním účelům. Stejná omezení se měla týkat i československých občanů cestujících do Polska s tím, že tranzit při cestách do třetích zemí byl stanoven na 48 hodin.

K návrhu se v zásadě pozitivně 30. června vyslovil i Vládní výbor pro zahraniční cestovní ruch (VVZCR), který pouze doporučil, aby ministři zahraničních věcí a vnitra po dohodě s předsedou VVZCR byli zmocněni upravovat podmínky pro individuální cestovní ruch s Polskem podle politických a ekonomických potřeb a podle „postupující normalizace v Polsku“. <sup>16</sup> Všechna navrhovaná opatření schválila federální vláda 1. července 1982 v podobě usnesení č. 219/1982. Vláda v něm zároveň zmocnila ministry vnitra a zahraničních věcí, aby podle politického a ekonomického vývoje přijímali pružně další opatření v oblasti cestovního ruchu s Polskem. V platnost vládní usnesení vstoupilo dnem schválení, tedy 1. 7. 1982. <sup>17</sup>

<sup>16</sup> Tamtéž, Sekretariát VVZCR, příloha k č. 01372/82-70, Informace k materiálu pro schůzi vlády ČSSR a návrhu usnesení – Úprava individuálního cestovního ruchu s Polskem, 30. 6. 1982.

<sup>17</sup> NA Praha, usnesení vlády ČSSR č. 219/1982 z 1. 7. 1982, příloha II: FMZV k č. j. 014.021/82-2.

Usnesení vlády č. 219 bylo i z hlediska tehdejšího československého práva protiprávní, a to hned ze dvou důvodů. Za prvé znamenalo, že dohoda s Polskem z roku 1977 o volném styku nebude ani nadále Československem dodržována, ačkoliv formálně vypovězena nebyla a tedy *de iure* platila. Za druhé, ani platný zákon o cestovních dokladech č. 63/1965 Sb., ani žádné prováděcí nařízení či vyhláška nedávaly československé pasové kontrole právo, aby bez udání konkrétního důvodu bránila československým občanům s platnými cestovními doklady v cestě do konkrétního státu. I když se československé stranické vedení a vláda Lubomíra Štrougala při zavedení omezení oháněly především hospodářskými důvody (v tomto ohledu totiž mohly počítat, že se opatření setkají s pochopením alespoň části obyvatelstva), už vázání družebních styků na předchozí souhlas stranických orgánů jasně ukazuje, že snaha omezit cestovní styk s Polskem byla motivována také výrazně politicky.

Českoslovenští normalizátoři bez ohledu na vyhlášení výjimečného stavu Jaruzelskému nevěřili a pokládali za nejlepší československé občany od jakéhokoliv styku s polskou realitou pokud možno izolovat. Tento rys vládního usnesení je zřejmý hlavně z toho, že stejná omezení jako pro polské občany cestující do ČSSR se zaváděla i pro československé občany cestující do Polska, a to výhradně ze strany československých úřadů. Československo přitom před vlastní veřejností předstíralo, že omezení cestovního styku s Polskem je požadavkem polské strany. Dokud v Polsku trval výjimečný stav (do konce roku 1982), vypadalo toto tvrzení logicky, byť ani tehdy neodpovídalo skutečnosti. Na počátku roku 1983 ale polská vláda přijala usnesení, podle kterého měl být v cestovním ruchu obnoven stav, který existoval před 13. prosincem 1981.<sup>18</sup> Proto Polsko zrušilo veškerá doposud trvající omezení týkající se cest cizinců do Polska a postupně naopak začalo v osmdesátých letech opět uvolňovat i cesty svých občanů na Západ. I v této situaci zastávalo československé vedení pozici „mrtvého brouka“. Polsko dávalo naopak zřetelně najevo, že omezení cestovního ruchu je jen a jen československou záležitostí. Českoslovenští občané byli vraceni při cestách do Polska z hranic československou, a nikoliv polskou pasovou kontrolou. Proto pokud československý občan vstoupil na území Polska nikoliv z území ČSSR, ale např. z NDR či SSSR, byl polskými pohraničními orgány bez jakýchkoliv problémů vpuštěn do země.

Na uvolnění cestovního styku naléhala polská vláda opakovaně. Československé ministerstvo zahraničních věcí dávalo v této věci jen mlhavé sliby do budoucna. Zálležitosti měla postupně řešit společná komise pro řešení otázek cestovního ruchu.

<sup>18</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, P 10170, Usnesení 149. schůze PÚV KSČ z 5. 2. 1986 k bodu 14 – sjednání dohody mezi vládou ČSSR a vládou PLR o spolupráci v oblasti cestovního ruchu. Podkladový materiál, příloha III, č. j. 7282/85, s. 1.

Na jejím 2. zasedání v červenci 1985 byly stanoveny následující zásady pro vzájemný cestovní ruch, které vstoupily v platnost od 1. srpna téhož roku. Pojem „dohoda“ není v daném případě přesný a vlastně ani správný. Polská delegace pouze vyjednala určitá usnadnění cestovního ruchu pro polské občany cestující do ČSSR, přičemž dávala na srozuměnou, že pokud jde o cesty československých občanů do Polska, ze své strany žádná omezení neuplatňuje a ani nebude uplatňovat.

Zásady cestovního styku byly následující: organizovaný cestovní ruch neměl být nadále v zásadě nijak omezován, avšak jednodenní zájezdy mohly být polskými kanceláři pořádány jen ve dnech pracovního klidu v ČSSR. Jinak musely zájezdy trvat minimálně tři dny. Počet individuálních cest na základě zakoupené poukázky na službu u polských cestovních kanceláří byl omezen na 6-tisíc voucherů ročně. Služební cesty byly řešeny stejným způsobem, jako u vládního usnesení č. 219/1982. Okruh osob, které bylo možné zvat, byl rozšířen a týkal se manžela, manželky, dětí, rodičů, dospělých dětí, jejich manželů a dětí, u osob majících v Československu trvalé bydliště ještě tchána, tchýně, prarodičů, druhů, sourozenců jejich manželů a jejich nezletilých dětí, pokud cestovaly s jedním z rodičů. Československo se navíc zavázalo, že pokud budou společně cestovat do Polska manželé, z nichž jeden je polským občanem, nebudou od druhého manžela požadovat ověřené pozvání. Polští občané – zaměstnanci redakce časopisu *Otázky míru a socialismu*, kanceláře LOT a Orbis mohli zvat na návštěvu do Československa kohokoliv, což doposud mohli je pracovníci polské velvyslanectví a konzulátů. Rozšířil se i okruh humanitních důvodů, především v tom smyslu, že ve dnech 1. a 2. listopadu byla povolena návštěva hrobů na území druhého státu. Na toto opatření polská vláda naléhala zejména s ohledem na polskou menšinu na Těšínsku. Ostatní omezení zůstávala v platnosti.<sup>19</sup>

S datem 21. ledna 1986 předložili R. Rohlíček a B. Urban předsednictvu ÚV KSČ návrh mezivládní československo-polské dohody o spolupráci v oblasti cestovního ruchu. Podkladový materiál obsahoval i údaje o rozsahu cestovního ruchu mezi ČSSR a Polskem, přičemž čísla za roky 1980 a 1981 se částečně rozcházejí s počty uváděnými při schvalování usnesení o uzavření hranic 4. prosince 1981. Uvedená čísla ukazují, že počet československých občanů cestujících turisticky individuálně či v rámci turistiky organizované cestovními kanceláři do Polska činil v roce 1981 383-tisíc, v roce 1982 pouhých 104-tisíc, v roce 1983 181-tisíc a v roce 1984 212-tisíc. Šlo tedy sice o určitý nárůst, ovšem oproti roku 1980 (v materiálu uvedeno 1 689 000) o obrovský propad. Počet polských návštěvníků v Československu byl mnohem vyšší, i když

<sup>19</sup> Tamtéž, příloha III/1, k č. 7282/85.

i zde propad existoval (počty v tisících: 1980 – 4 614, 1981 – 4 417, 1982 – 1 311, 1983 – 2 214, 1984 – 3 086).

Připravit dohodu o spolupráci v oblasti cestovního ruchu rozhodlo už 21. zasedání Československo-polského výboru pro hospodářskou a vědeckou spolupráci, jehož závěry schválila vláda ČSSR svým usnesením č. 152/1984. Dohoda nepodléhala ratifikaci a proto nikdy nebyla zveřejněna ve Sbírce zákonů ČSSR. Měla spíše deklarativní charakter. Článek I. říkal, že: „*Smluvní strany budou spolupracovat v oblasti cestovního ruchu na základě rovnoprávnosti a vzájemných výhod a budou podporovat harmonický rozvoj cestovního ruchu mezi oběma zeměmi.*“ Důvodová zpráva ale přímo říká, že „*předkládaný návrh Dohody je rámcového charakteru a vyjadřuje zájem obou zemí na rozvoji spolupráce v této oblasti. Ke konkretizaci spolupráce bude federální ministerstvo zahraničního obchodu ve spolupráci s dalšími čs. orgány sjednávat s příslušným orgánem PLR prováděcí smlouvy k této dohodě*“. Z toho je vidět, že vláda ČSSR chápala od počátku dohodu jako víceméně zbytečnou, protože z ekonomických a politických důvodů na rozvoji cestovního ruchu s Polskem neměla zájem. Smlouva byla schválena usnesením vlády ČSSR č. 17 z 16. ledna 1986 a kabinet zároveň pověřil náměstka ministra zahraničního obchodu Ludovíta Prieccela, aby ji za československou stranu podepsal. Ministr zahraničí měl současně oznámit podpis dohody diplomatickou cestou polské straně. Text dohody i veškeré materiály s ní související schválilo předsednictvo ÚV KSČ 5. února 1986.<sup>20</sup> Praktický význam této dohody byl však evidentně minimální.

Číslo a počtu osob cestujících jako turisté mezi Československem a Polskem ve skutečnosti nebyla tak malá, jak statistiky uvádí. Řada čistě soukromých cest byla totiž v osmdesátých letech maskována jako cesty služební, případně jako tranzit do třetí země. Pro cesty československých občanů stačilo razítko jakéhokoliv podniku na celním a devizovém prohlášení.<sup>21</sup> Pro cesty polských občanů do Československa byly zase zasílána fingovaná pozvání od československých podniků a institucí, která pak polští občané předkládali pasové kontrole. I tak však zůstal cestovní styk s Polskem omezen a to dokonce i v letech 1988 – 1989, kdy již polští občané neměli žádné problémy cestovat kamkoliv a pro československé občany se značně zjednodušila procedura při cestování na Západ. Ještě méně pochopitelná je ale skutečnost, že Československo neotevřelo své hranice s Polskem úplně ani po pádu komunistického režimu. Ačkoliv na otevření hranic naléhal ministr zahraničních věcí Jiří Dienst-

<sup>20</sup> NA Praha, f. ÚV KSČ, 02/1, P 10170, 149. schůze PÚV KSČ 5. 2. 1986, bod 14. Usnesení vlády ČSSR č. 17/1986 jen uvedeno jako příloha IV, text dohody jako příloha III/2 a platné směrnice pro cestovní styk s Polskem platné od 1. 8. 1985 jako příloha III/1.

<sup>21</sup> Při služebních cestách otiskovala vysílací organizace své razítko na místě, kam se při soukromých cestách lepily kolkové známky, kterými cestující hradil správní poplatky za překročení hranice. Orgány pasové kontroly samozřejmě neměly možnost ověřovat, zda cestujícího organizace skutečně do zahraničí vyslala.

bier, tehdejší federální ministr financí a místopředseda vlády Václav Klaus – dnešní prezident České republiky – se obával, že otevření hranic by mohlo destabilizovat vnitřní trh.<sup>22</sup> K obnovení zcela volného cestovního styku mezi oběma státy tak došlo teprve na základě československo-polské dohody podepsané v Českém Těšíně 19. května 1991.<sup>23</sup>

*Jan Rychlík*

---

<sup>22</sup> Tuto informaci mně sdělil v roce 2000 v Krakově prof. Jacek Baluch, který byl na počátku devadesátých let polským velvyslancem v Praze.

<sup>23</sup> Sdělení FMZV č. 322/1991 Sb.

## Slovensko po roku 1989 – v polotieni dvoch totalít

„Kto si nepamätá dejiny, je odsúdený, aby ich prežil znova.“ Zdá sa, že tento výrok amerického básnika a filozofa Georgea Santayanu platí univerzálne a v prípade slovenského národa azda dvojnásobne. Slováci si na sklonku 20. storočia museli opätovne, aj keď v karikatúrnej podobe vlády Vladimíra Mečiara prežiť svoj príbeh pokusu o nastolenie autoritatívneho režimu a v súčasnosti znovu zažívajú svoj lustračný príbeh.

### Absencia demokratických tradícií

Keď roku 1989 padol komunizmus, pre väčšinu obyvateľov Slovenska bola demokracia novým fenoménom. Táto väčšina síce nezažila krátke obdobie relatívnej slobody v rokoch 1945 – 1948, ale azda si pamätala ešte kratšie obdobie pokusu o liberalizáciu komunistického režimu roku 1968 potlačeného sovietskymi tankami. Iba v malej časti slovenskej spoločnosti žili demokratické tradície v rovine spomienok na dvadsaťročnú existenciu prvej Československej republiky (1918 – 1938).

Slovenska sa nedotkla ani relatívne liberálna éra posledného obdobia existencie habsburskej monarchie, keď sa v jej rakúskej časti (Predlitavsku) do verejnej politiky začali zapájať široké mestské a vidiecke vrstvy obyvateľstva prostredníctvom masových politických strán či spolkov, obhajujúcich záujmy jednotlivých vrstiev spoločnosti – odborov alebo roľníckych zväzov. Kým v Predlitavsku mohli od roku 1905 voliť všetci dospelí muži, v Zalitavsku, uhorskej časti monarchie, kam patrilo aj Slovensko, sa udržiaval archaický politický systém, kombinujúci prvky liberalizmu a stavovskej monarchie, ktorý sa opieral o klientelistické väzby a fakticky vylučoval z politiky väčšinu občanov. V rakúskej časti monarchie, ktorej súčasťou bolo o. i. Česko, Slovinsko a Halič, pri rozhodovaní zohrávali významnú úlohu formálne pravidlá, kým v prípade východnej časti monarchie, v Uhorsku, neraz pred existujúcimi formálnymi pravidlami, garantujúcimi základné liberálne práva občanov, mala prednosť svojvôľa. V Česku a v ostatných krajinách Predlitavska dokázali zabrániť potenciálnym germanizačným tendenciám nielen tradičné predkapitalistické elity, odkazujúce na niekdajšie stavovské a krajinské privilégia, ale do značnej miery to bola aj silná občianska spoločnosť. Svojvôľa, ktorá panovala v Uhorsku, sa opierala o podporu štátnych štruktúr, ktoré sa kreovali na základe politickej vôle výraznej menšiny obyvateľstva, keďže v dôsledku existencie volebného cenzu na základe majetku, vzdelania

nia alebo pôvodu (urodenosti) bola väčšina občanov vylúčená z výkonu politických práv.

Slovensko vstúpilo do novej demokratickej Československej republiky ako prevažne rurálna spoločnosť s odcudzenými elitami, kde sa značná časť stredných vrstiev a vzdelancov identifikovala s predchádzajúcim uhorským štátom. V inštitucionálnej rovine sa demokratizácia verejného života realizovala takmer okamžite. Mnohí už takmer odnárodnení Slováci z radov úradníkov, učiteľov, farárov či podnikateľov sa rýchlo prihlásili k novému štátu a čo najrozhodnejšie sa dištancovali od vlastnej uhorskej minulosti. Niektorí úradníci a zamestnanci iných štátnych inštitúcií okamžite, iní s odstupom niekoľkých rokov, zložili sľub vernosti novému štátu. Vďaka demokratickému charakteru Československej republiky získali druhú šancu a väčšina z nich túto ponuku využila.

Hoci nový štát odmietol rakúsko-uhorskú minulosť, heslo „odrakúštenia“ bolo najmä v českej politike jedným z nosných politických sloganov a nový štát razantne zavrhol starú symboliku (symbolom rozchodu s minulosťou sa stalo zničenie Mariánskeho stĺpu v Prahe, či likvidácia sochy cisárovnej Márie Terézie v Bratislave), pričom voči „nositeľom“ minulosti sa štát zachoval relatívne liberálne. Čiastočne z pragmatických dôvodov, ale aj vďaka demokratickému presvedčeniu jeho elít garantovala prvá ČSR aj na vtedajšie európske pomery relatívne vysoký stupeň ochrany menšín.

Dvadsať rokov „prvej republiky“ však nestačilo, aby sa zmenila aj mentalita obyvateľstva. Nevyriešená otázka postavenia Slovenska ako aj sociálne problémy, ktorým Slovensko ako zaostalejšia časť spoločného štátu muselo čeliť, spôsobili, že čoskoro sa väčšina jeho obyvateľov dostala do opozície voči vládnej väčšine v novom štáte. Hlavné opozičné prúdy – na jednej strane nacionalistická Slovenská ľudová strana, obhajujúca záujmy dominantnej katolíckej cirkvi, na strane druhej komunisti – začali čoraz viac spochybňovať najprv demokratický charakter Československa a napokon aj samotné princípy demokracie. Aj pred druhou svetovou vojnou si Slovensko udržiavalo charakter predmodernej spoločnosti, prevažná väčšina obyvateľstva žila na vidieku a živila sa poľnohospodárstvom. Dôsledkom existencie tradičných patriarchálnych vzťahov a klientelistických väzieb bolo, že demokracia prvej republiky prebehla akosi „pomimo“ značnej časti slovenskej spoločnosti.

Azda aj preto, a nielen kvôli šoku z Mníchovskej dohody a z územných požiadaviek Maďarska a Poľska pri okliešťovaní Československa na jeseň 1938, sa likvidácia demokracie na Slovensku a nastolenie režimu jednej strany v októbri 1938 zaobišla bez väčšieho odporu. Neuskutočnila sa v réžii marginálnych extrémistov, resp. strany, ktorá bola jednoznačne zaradovaná medzi antisystémové sily, ale v réžii Hlinko-



vej slovenskej ľudovej strany (HSLS), ktorá po celých dvadsať rokov existencie prvej ČSR viac či menej akceptovala demokratické pravidlá hry a na krátky čas sa dokonca stala súčasťou vládnej koalície. A napokon – pri zavedení systému jednej strany v novembri 1938 asistovala väčšina demokratických pravicových strán. Aj keď nárast totalitných prvkov vrátane deportácií Židov by bol v režime slovenského štátu sotva možný bez priameho tlaku a podpory zo strany nacistického Nemecka, demontáž demokratického systému bola do značnej miery výsledkom vnútropolitických procesov v krajine.

### **Slovenská verzia komunizmu**

Kým pre väčšinu občanov Českej republiky sa zmeny v novembri 1989 spájali nielen s nádejami do budúcnosti, ale aj s živou spomienkou na minulosť, symbolizovanú postavou prvého prezidenta ČSR Tomáša G. Masaryka, na Slovensku prevládala čerstvá skúsenosť z komunistického totalitného režimu, predovšetkým jeho neskoršej verzie zo 70. a 80. rokov. Slabá zakotvenosť demokratických tradícií v politickom vedomí obyvateľstva, ale aj zjavná prítomnosť tradície etatizmu a paternalizmu (Szomolányi, 1999, s. 46) nie je iba dôsledkom štyroch desaťročí komunistickej éry, ale aj desaťročí predchádzajúceho vývoja.

Keď komunisti získali monopol moci v celom štáte, situáciu im pri nastolení totálnej kontroly nad spoločnosťou uľahčili skúsenosti z predchádzajúcich fašistických režimov. Napokon aj režim „riadenej demokracie“ v rámci systému Národného frontu (1945 – 1948) bol predmetom konsenzu rozhodujúcich politických strán. Komunisti už mali k dispozícii hotové inštitucionálne mechanizmy a občania už mali skúsenosti s fungovaním režimu jednej strany, monopolných mládežníckych organizácií, odborových zväzov, či z likvidácie nezávislých spolkov a združení. Najdôležitejšie však bolo, že po roku 1948 komunistom uľahčovali situáciu vzorce politického správania obyvateľstva, ktoré sa sformovali ešte počas druhej svetovej vojny.

V priebehu niekoľkých dní sa státisíce poctivých občanov, rešpektujúcich zákony, zmenili na ľudí druhej kategórie, zbavených všetkých práv i možnosti akejkolvek obrany. V stranícko-bezpečnostnom žargóne sa začal pre takto prenasledovaných používať obľudný názov výstižne charakterizujúci vzťah režimu k nim – „bývalí ľudia“, tak podobný nacistickému výrazu „podľudia“. Mnohým z nich sa pripomenula tragédia slovenských Židov spred niekoľkých rokov a obávali sa podobného osudu. Aj skúsenosti s režimom slovenského štátu z rokov 1939 – 1945 prispeli k tomu, že obeť perzekúcií sa spravidla proti rozhodnutiam neodvolávali. Podobne ako v minulosti Židia a antifašisti v tomto období aj obeť komunizmu pociťovali bezmocnosť

voči zvoli totalitného režimu, umocňovanú aj postojom najbližšieho okolia (ba dokonca aj vlastných príbuzných), vytrénovaných aj perzekúciami z čias slovenského štátu, ktorí sa im zo strachu pred podobným osudom začali vyhýbať. Neraz museli čeliť ponižovaniu zo strany okolia, čím si mnohí odreagúvali vlastné pocity bezmocnosti a každodenného ponižovania.

Hoci Slováci spočiatku komunizmus odmietali a najmä v 50. rokoch boli represálie voči obyvateľstvu, ale najmä proti katolíckej cirkvi, považovanej za hlavnú duchovnú a morálnu autoritu slovenskej spoločnosti, azda tvrdšie ako v Česku, komunisti tu narážali na menší odpor zo strany omnoho slabšej občianskej spoločnosti či nezávislej inteligencie. Práve slabosť demokratických tradícií umožnila, že v 60. rokoch si slovenskí komunisti mohli dovoliť byť veľkorysejší voči rebelujúcim intelektuálom ako v Česku. Vplyv reformných a opozičných prúdov v slovenskej spoločnosti však bol pomerne slabý a na rozdiel od situácie v Česku ich šanca otriasť mocenskými pozíciami vedenia KSS bola oveľa slabšia. Svoju rolu tu zohrali aj politické kalkulácie vedenia KSS, ktoré bolo v konflikte s pražským centrom. Prejavilo sa to pomerne rýchlo, keď v prvých mesiacoch roku 1968 začali práve slovenskí komunisti, ktorí stáli pri páde dogmatického prvého tajomníka ÚV KSCĽ Antonína Novotného, zastávať konzervatívne a protidemokratické pozície. Na jednej strane využívali, že slovenských dogmatikov i reformátorov zjednocovala idea federalizácie spoločného štátu a odpor voči pražskému centru, ale zároveň slovenskí komunisti pocítovali v porovnaní s Českom oveľa menší tlak na inštitucionálne zmeny zo strany verejnosti. Kým v Česku vznikali nezávislé organizácie a oživovali svoju činnosť aj nekomunistické strany, občianske aktivity na Slovensku prekročili rámec liberalizácie systému komunistického monopolu moci len v minimálnom rozsahu. Výsledky sociologických prieskumov verejnej mienky z roku 1968 potvrdzujú, že na Slovensku bol v porovnaní s Českom o niečo vyšší počet tých, ktorí demokratické zmeny, napr. zrušenie cenzúry v novinách, odmietali, ako aj tých, ktorí sa k udalostiam stavali pasívne a indiferentne. Podobne ako za prvej Československej republiky, aj roku 1968 reformný proces prebehol „pomimo“ tejto časti spoločnosti, ktorá buď nemala šancu pocítiť jeho dôsledky, alebo nastolenie individuálnej slobody, demokracie a obnovu ľudských práv nepovažovala za relevantné pre svoj každodenný život.

Komunistický režim rezídua ešte predkomunistickej minulosti dokázal účinne využívať vo svoj prospech, a tak sa zaradiť do slovenskej politickej tradície ako jej súčasť. Najmä v tzv. normalizačnom období po sovietskej okupácii Československa (1968 – 1989) štruktúry komunistického režimu úspešne koexistovali s neformálnymi sociálnymi sieťami, založenými na príbuzenských, náboženských, krajanských a pria-

teľských väzbách i na vzťahoch vzájomnej zaviazanosti. Tieto siete dokázali tlmiť účinnok komunistických represii, ale zároveň boli jeho stabilizačným faktorom. Podmienkou ich fungovania bolo, aby sa jednotlivec zriekol hľadania alternatívneho spôsobu života a prijal pravidlá hry stanovené režimom. A tak vonkajšiu akceptáciu oficiálnych noriem sociálneho správania od ich internalizácie delila iba slabá čiara. Občan namiesto ťažšej cesty odporu mohol využiť ľahšiu cestu etablovania sa v rámci klientelistických vzťahov. Tak sa zrodil slovenský mýtus „nežnej normalizácie“.

Ďalším dôležitým faktorom bol nedokončený národno-emancipačný proces, spôsobujúci, že do centra politického diskurzu sa dostala „národná otázka“, namiesto politiky budovania občianskych práv a demokratickej spoločnosti (Szomolányi, 1999, s. 52), hoci táto téma bola spolu s radikálnym antikomunizmom súčasťou agendy väčšiny národno-emancipačných, resp. nacionalistických hnutí v strednej a východnej Európe, najmä v bývalej Juhoslávii a ZSSR. Tento faktor vyvolával potrebu reflexie vojnového slovenského štátu.

Obdobie komunizmu sa spájalo so zavŕšením industrializácie Slovenska. Zároveň federalizácia spoločného štátu roku 1968 znamenala šance pre mladých a vzdelaných ľudí uplatniť sa v štruktúrach režimu. Hoci Slováci rovnako ako Česi odmietali sovietsku okupáciu v auguste 1968, roky komunizmu sa v povedomí veľkej časti slovenskej spoločnosti spájajú s individuálnym sociálnym a materiálnym vzostupom. Takto chápanú modernizáciu však nesprevádzalo formovanie moderného občianstva, preto mala iba selektívny charakter.

### **Cesta k slovensko-židovskému zmiereniu**

Hoci sa slovenskí komunisti hlásili k protifašistickému odboju, viaceré tragické momenty druhej svetovej vojny zostávali tabu. Týkalo sa to predovšetkým tragédie 60-tisícov slovenských Židov, ktorí zahynuli v nacistických koncentračných táborech. Po sľubnom začiatku v 60. rokoch, keď slovenská historiografia priniesla viacero podnetných prác venovaných ich osudu, v čase „normalizácie“ už nemohlo vyjsť žiadne dielo, ktoré by pripomínalo deportácie židovských občanov do nemeckých táborov (Kamenec, 1991). Dôvodom bol jednak zle skrývaný oficiálny antisemitizmus komunistických špičiek, ale aj snaha komunistov monopolizovať si antifašistické tradície. Mnohí slovenskí intelektuáli, doma i v exile, si uvedomovali nevyhnutnosť zmeny tejto paradigmy, ale proti nim stála veľká časť slovenského exilu, ktorá sa identifikovala nielen s ideou slovenskej štátnosti, ale aj s režimom Jozefa Tisu z rokov 1939 – 1945.

Diskusia o slovensko-židovských vzťahoch, násilne prerušená sovietskou okupáciou, pokračovala po roku 1973 v exile. Emigrácia, spojená s vojnovým slovenským štátom, sa naďalej pokúšala ospravedlňovať režim Jozefa Tisu. Jej časť sa dokonca roku 1982 pokúšala presadiť blahorečenie tohto politika. Táto rozpoltenosť slovenského exilu sa v plnej miere prejavila aj na činnosti Svetového kongresu Slovákov (SKS), ktorého ambíciou bolo zastrešiť roztriešтенú komunitu slovenských emigrantov. Na jeho generálnom zhromaždení v júni 1973 sa prijalo odporúčanie nadviazať kontakt s organizáciami slovenských Židov. Pre polovičaté postoje SKS sa to však nepodarilo a kongres deportácie Židov zo Slovenska odsúdil až roku 1984. Jeho predstavitelia vtedy vyhlásili, že odsudzujú perzekúciu Židov na Slovensku, od všetkých podobných akcií režimu sa dištancujú a želajú si na Slovensku „*taký spoločenský poriadok, ktorý podobné neludskosti navždy vylúči*“. Neskôr, v júli 1987 SKS odsúdil „*všetky totalitné systémy, ktoré upierali a upierajú ľudské a občianske práva svojim štátnym príslušníkom*“. „*Vyjadrujeme svoju úprimnú lútosť nad ujмами a nespravodlivosťami, ktoré postihli našich židovských občanov v rokoch vojny. Dištancujeme sa od týchto tragédií, lebo ich pokladáme za nekresťanské a protiviacie sa morálnym základom nášho národa*.“ SKS však nebol schopný zájsť ďalej, keď jeho predstavitelia dodali, že „*tragédia slovenských Židov v danom čase by nebola menšia v nijakej inej politickej konštelácii*“ (Podrobnejšie pozri Braxátor, 1992, s. 140 – 183). Pozície SKS, ale po roku 1989 aj časti domácich nacionalistických politikov oscilovali medzi azda úprimným odsúdením tragédie a neschopnosťou rozísť sa s minulosťou.

Z významných osobností slovenského exilu jednoznačný postoj, ktorého súčasťou bolo aj priznanie si vlastnej zodpovednosti a pokánie, zaujal iba bývalý poslanec Národného zhromaždenia Emanuel Böhm. Ten roku 1975 v súvislosti s deportáciami Židov zo Slovenska medzi prvými priznal, že „*zodpovednosť za to padá nielen na Hitlera, ale aj na slovenskú vládu, ktorá dovolila vyvážať slovenských občanov, najmä židovského náboženstva, za hranice. Tu sa už dávno žiadalo zo slovenskej strany povedať ‚mea culpa‘, a to pred celým svetom... Vina padá aj na nás, na Slovákov, či už to chceme, alebo nie*“ (Braxátor, 1992, s. 151 – 152). Böhm ako jeden z mála pochopil, že odmietnutie zločinov fašistického slovenského štátu je nevyhnutné, aby bolo Slovensko schopné sformulovať vlastnú odpoveď na výzvy demokratizácie. Nie náhodou začalo toto poznanie dozrievať v čase normalizácie a po nastolení federatívneho usporiadania Československa, keď sa v plnom rozsahu ukázalo, že zápas o slobodu a demokraciu nestačí viesť iba proti utláčateľom zvonku, ale je aj vecou vnútorných zápasov v slovenskej spoločnosti.

Zásadným prelomom v slovensko-židovských vzťahoch sa tak stalo až *Vyhlasenie k deportácii Židov zo Slovenska* z októbra 1987. Jeho signatári, napospol všetci žijúci na Slovensku, zdôraznili, že považujú za potrebné vysloviť „*hlbokú ľútosť a opravdivé odprosenie*“. Deportácie slovenských Židov počas druhej svetovej vojny a protižidovské opatrenia režimu vojnového slovenského štátu odsúdili ako nezákonné a neľudské, ako najväčšiu tragédiu v dejinách Slovenska. Poukázali tiež na skutočnosť, že „*deportácie a ďalšie protižidovské opatrenia boli v slovenských rukách. Protižidovské opatrenia a najmä vyvezenie židovských obyvateľov zo Slovenska popreli princípy, ktoré by sme chceli vidieť ako nosné pri tvorbe slovenskej budúcnosti – rovnosť všetkých bez ohľadu rasy, tolerancia, sloboda vyznania, demokracia, zákonnosť, láska medzi ľuďmi,*“ uvádza sa v závere vyhlásenia (*Vyhlasenie...*, 1997, s. 122 – 124).

Komunistická moc toto vyhlásenie nemohla akceptovať. Nielen preto, že popri najvýznamnejších predstaviteľoch slovenského disentu sa medzi signatármi nachádzali viacerí umelci a vedci, pôsobiaci v rámci oficiálnych štruktúr, ale najmä preto, lebo záverečné formulácie vyhlásenia definovali také princípy budúceho usporiadania Slovenska, ktoré boli nezlučiteľné s víziou presadzovanou komunistami.

Azda definitívnym rozchodom Slovenska s fašistickou minulosťou bolo vyhlásenie, ktoré v decembri 1990 prijala prvá slobodne zvolená Slovenská národná rada a vláda SR: „*Deportácia v roku 1942 a ďalšie protižidovské opatrenia boli v slovenských rukách. Takmer všetci deportovaní Židia zahynuli v nacistických koncentračných táborech... Dnes cítíme my, poslanci SNR a vláda SR ako reprezentanti celého Slovenska a jeho najrozličnejších politických prúdov a zoskupení, mravnú povinnosť verejne prejavovať našim židovským spoluobčanom svoju účasť a ľútosť nad zločinmi, ktoré boli na nich spáchané. Chceme sa úprimne ospravedlniť za všetko, čím sa naši predchodcovia previnili*“ (*Vyhlasenie SNR...*, 1990). Slováci tak definitívne prostredníctvom svojich slobodne zvolených predstaviteľov odmietli kontinuitu s vojnovým slovenským štátom. Dôležité je, že iniciatíva prijať toto vyhlásenie nevzišla z radov politikov, ale bola aj výsledkom petície, ktorá sa zrodila medzi bratislavskými vysokoškólakmi, teda predstavovala aktivitu občianskej spoločnosti.

Spomínaný dokument nepochybne poznačil aj začínajúcu diskusiu o budúcom postavení Slovenska v Európe. Pritom aj mnohí stúpenci štátnej samostatnosti Slovenska museli pochopiť, že predpokladaný nový štát nemôže nadväzovať na vojnovú Slovenskú republiku.

V nacionalistickom hnutí, ktoré malo v mnohých aspektoch autoritatívne prvky, napokon prevzali iniciatívu bývalí komunisti. Hoci sa väčšinou nedokázali stožňovať s princípmi liberálnej demokracie, odmietali varianty ľudáckej a neoludáckej

politiky. Preto Ústava SR z roku 1992 zakotvila ako štátny sviatok 29. august, t. j. výročie protifašistického povstania z roku 1944. Aj keď radikálni nacionalisti, hlásiaci sa k dedičstvu vojnového slovenského štátu, sa neskôr v rokoch 1994 – 1998 stali spojencami Vladimíra Mečiara a jeho autoritatívneho kurzu, sám Mečiar i jeho politická strana Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) sa od akýchkoľvek pokusov prihlásiť sa k dedičstvu fašistického slovenského štátu a Jozefa Tisu jednoznačne dištancovali.

### **(Ne)prekonaná komunistická minulosť**

Bezprostredne po politických zmenách v novembri 1989 na krátky čas nastal boom záujmu o historické udalosti z obdobia komunizmu. Ťažiskom záujmu politických špičiek, ale aj historikov a laickej verejnosti, boli udalosti, súvisiace s reformným pokusom roku 1968 a následnou sovietskou okupáciou. Diskusia o týchto témach bola nevyhnutná nielen z kvôli rehabilitácii generácie ľudí, rozličnou mierou prenasledovaných za svoje postoje v 70. a 80. rokoch, delegitimizácie prednovembrového režimu, ale aj z hľadiska potreby prekonania kolektívnej traumy, ktorú sovietska okupácia a následné normalizačné roky znamenali nielen pre vtedy ešte profesionálne aktívnu generáciu pamätníkov, aj pre generácie mladých ľudí, narodených začiatkom 70. rokov. Na druhej strane sa však čoskoro stali predmetom záujmu verejnosti aj otázky perzekúcií bezprostredne po komunistickom prevrate 1948. Z hľadiska politických elít však nešlo iba o vysporiadanie sa so súčasnou komunistickou stranou, resp. jej následníckymi stranami, ale aj s celým ľavicovým, resp. ľavicovo-centristickým prúdom v slovenskej a českej politike vrátane časti bývalých disidentov.

Protichodné vnímanie komunistickej minulosti spôsobilo, že čoskoro po roku 1989 začala slovenská verejnosť prejavovať ostentatívny nezáujem o udalosti uplynulých štaridsiatich rokov. Naopak, snahy o kritické zhodnotenie minulosti často narážali na odpor nielen najvyšších politických kruhov, ale aj na ľahostajnosť zo strany spoločnosti. Hoci Mečiarova vláda bola veľmi ústretová pri navrátení majetku cirkvám a parlament v roku 1996 prijal zákon o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu ako ústretové gesto najmä voči klerikálno-nacionalistickému prúdu v slovenskej politike – ku ktorému malo blízko mnoho politických väzňov z 50. rokov – sa okrem podobných účelových opatrení, prijímaných s cieľom maximalizovať voličskú podporu, neudialo takmer nič.

Ľudia prenasledovaní komunistickým režimom, ale najmä jeho aktívni odporcovia sa stávali nepohodlnými, ba dokonca slúžili ako terče početných nenávisťných kampaní. Vypĺyvalo to z obáv Slovákov spoznať pravdu o sebe, o svojom správaní sa

v období komunizmu. Vládnuce elity zasa potrebovali na komunistické represálie čo najrýchlejšie zabudnúť práve preto, aby sa udržali tie formy politickej kultúry, ktoré sú zakorenené v slovenskej histórii, a ktoré aj v komunistickom režime umožňovali pomerne jednoduché ovládanie spoločnosti. Týmto tendenciám podliehala dokonca aj profesionálna historiografia. S ojedinelými výnimkami sa prvé relevantné vedecké práce, zaoberajúce sa obdobím komunistickej totality, začali objavovať až ku koncu 90. rokov. Kolektívna amnézia slovenskej spoločnosti sa zdôvodňovala potrebou „hrubej čiary“ za minulosťou. Skutočnou podobou tejto „hrubej čiary“ však bol revanš tých, ktorí začiatkom 70. rokov dostali šancu uplatniť sa na významných postoch v kultúre, vede či biznise a časti protagonistov tzv. obrodného procesu, ktorí uzavreli s režimom kompromis a verejne sa za svoje prodemokratické aktivity kajali, voči ľuďom, ktorí sa odvážili prezentovať svoje občianske postoje pred rokom 1989 i voči mladej generácii, ktorá už nebola ochotná rešpektovať paternalistické a klientelistické pravidlá hry.

Významnú rolu tu zohrávala aj štruktúra slovenských politických elít. Na rozdiel od ostatných štátov Visegrádskej štvorky na Slovensku roku 1989 nebolo možné hovoriť o kontraelite, ktorá by bola schopná nahradiť odstupujúce komunistické elity. Tie sa pritom, vzhľadom na svoju genézu a relatívne mladý vek dokázali pomerne rýchlo etablovať aj v novej postkomunistickej realite. Časť z nich vytvorila postkomunistickú Stranu demokratickej ľavice (SDL), ktorá sa aspoň navonok identifikovala s hodnotami sociálnej demokracie, značná časť z nich sa však rozprchla azda do všetkých politických strán. V najvyššej politike sa udržali aj niektorí predstavitelia režimu spred novembra 1989. Kým v Česku roku 1993 v skupine politických elít tvorili bývalí členovia komunistickej strany iba 22,64 % príslušníkov politických elít a len 1,2 % z nich roku 1988 zastávalo aj politické funkcie, na Slovensku boli bývalí komunisti zastúpení až 40 %, pričom 16 % zastávalo pred novembrom 1989 politické funkcie. Hoci v Poľsku a v Maďarsku bol podiel bývalých komunistov v politických elitách ešte vyšší – dosahoval približne 50 % – v oboch štátoch existovalo v komunistických stranách silné reformné krídlo. Preto *„tých zistených 40 % personálnej kontinuity má väčšiu relevanciu ako 50 % v Poľsku a v Maďarsku“* (Szomolányi, 1999, s. 90). Situácia sa však podstatnejšie nezmenila ani po uplynutí desiatich rokov. V prvom kole prezidentských volieb roku 2004 sa na prvých štyroch priečkach umiestnili kandidáti, ktorí boli v rozličnom období svojho života členmi KSS vrátane súčasného prezidenta Ivana Gašparoviča. Spolu získali 84,52 % hlasov, kým dvaja kandidáti, ktorí nikdy členmi KSS neboli a symbolizovali odpor proti komunizmu i proti neoautoritárskej

politike V. Mečiara (nezávislý kandidát Martin Bútora a kresťanský demokrat František Mikloško), získali zhodne po 6,51 % (Prezidentské voľby..., 2004).

Mnohí bývalí komunisti sa po roku 1989 úprimne postavili na stranu demokracie. Jedni si už v 80. rokoch uvedomovali absurditu normalizačného režimu, iní sa definitívne rozišli s autoritárstvom pod vplyvom skúseností s vládami V. Mečiara v prvých rokoch samostatnosti Slovenska. S autoritatívnym nacionalizmom ich však spájala nechť dotýkať sa páľčivých tém minulosti, ktorých otvorenie by v konečnom dôsledku viedlo nielen k otraseniu pozícií autoritatívnych síl, ale aj demokraticky zmýšľajúcich exkomunistov. Z podobných dôvodov personálnej continuity v minulosti bola zahalená mlčaním aj reakcia Slovákov na režim vojnového slovenského štátu, keď jeho protagonisti najmä na nižších úrovniach dokázali s ľahkosťou preplávať až do komunistických vôd.

Aj preto prvý pokus o razantný rozchod s komunizmom a s elitami reálneho socializmu na Slovensku nemal šancu uspieť. Lustráčny zákon z jesene 1990, ktorý vylúčil zo štátnej správy a ozbrojených zložiek bývalých agentov komunistickej Štátnej bezpečnosti (ŠtB) ako aj bývalých vysokých činiteľov komunistickej strany, sa na Slovensku vnímal ako účelový nástroj politického boja a sociálneho revanšu. Takmer okamžite po voľbách 1992, ktoré priniesli porážku antikomunistických a reformných síl, sa tento zákon na Slovensku prestal uplatňovať. Vzhľadom na skompromitovanosť lustrácií, ktoré sa stali prostriedkom vybavovania si účtov medzi jednotlivými politickými stranami, resp. ich predstaviteľmi, sa len málokto odvážil túto tému opätovne nastoliť. Vznik SDL, otvorene sa hlásiacej ku komunistickým koreňom, ale aj autoritatívneho HZDS, bol motivovaný aj snahou časti postkomunistických elít ochrániť svoje pozície, ale aj česť v novej, demokratickej realite.

Situácia sa začala meniť až po parlamentných voľbách roku 1998, keď bývalý disident Ján Čarnogurský navrhol vytvorenie úradu pre dokumentáciu zločinov komunizmu. Postkomunistická ľavica, ktorá sa v rokoch 1998 – 2002 podieľala na vláde širokej koalície demokratických síl, na tento návrh reagovala roku 1999 doslova hystericky, a to bez akýchkoľvek racionálnych argumentov. Bývalí príslušníci nomenklatúry, ale aj tisíce radových členov KSS sa obávali, že otvorenie diskusie o minulosti bude znamenať ich vlastnú diskreditáciu, delegitimizáciu, ba dokonca umožní ich perzekvovanie. Cítili sa nepriamo označení za zločincov, hoci s praktikami minulého režimu nemuseli súhlasiť a dištancovali sa od nich. Reakcia väčšiny spoločnosti na otvorenie diskusie o komunistickej minulosti však už nebola tak jednoznačne odmietavá, predchádzajúci nesúhlas vo väčšine prípadov vystriedala ľahostajnosť. Slovenská spoločnosť prešla skúsenosťou z obdobia vlády V. Mečiara (1994 –



1998) už v podmienkach nezávislej štátnosti, ktorá potvrdila, že zápas o individuálnu slobodu treba viesť predovšetkým na domácej pôde, vymedzením sa voči vlastným utláčateľom.

Bývalí komunisti dokázali potrebu vyrovnania sa s predchádzajúcim režimom akceptovať až roku 2002, keď získali záruku, že cieľom novozriadeného Ústavu pamäti národa (ÚPN) nebude sociálny revanš a nestane sa súčasťou policajnej a justičnej mašinérie. Dekompozícia postkomunistického tábora umožnila prijatie zákona o pamäti, ktorý umožnil zverejnenie registrov zväzkov komunistickej ŠtB ako aj osobných spisov jej spolupracovníkov. Na druhej strane cieľom ÚPN nie je iba dokumentácia zločinov komunizmu, ale aj obdobia slovenského štátu počas druhej svetovej vojny.

### **Nikým nechcené lustrácie?**

Zámer zverejniť registre zväzkov ŠtB vrátane údajov o agentoch a tajných spolupracovníkov komunistickej tajnej polície, bol prijímaný s obavami. Lustračný proces na začiatku 90. rokov sledoval okrem morálnej katarzie aj sociálny aspekt, ktorého výsledkom malo byť rozbitie väzieb z bývalého režimu a očista spoločnosti od jeho exponentov. Kým ale v Česku prijatie lustračného zákona bolo dôsledkom širokého konsenzu v otázke odmietnutia komunizmu, na Slovensku bolo úlohou lustrácií proces rozchodu s komunistickou minulosťou iniciovať.

V oboch krajinách túto myšlienku skompromitovalo jej politické zneužívanie a v konečnom dôsledku azda omnoho viac, ako „staré štruktúry“, zasiahla proti silám, podieľajúcim sa na páde komunistického režimu. V konečnom dôsledku sa lustrácie stali zbraňou dravej generácie porevolučných politikov proti ľuďom z okruhu disentu. Často mohli po nej siahť len preto, že pre ŠtB neboli oni sami dostatočne zaujímaví a teda ani nikdy nemuseli rozmýšľať o význame statočnosti a morálky.

V súčasnosti Slovensko zažíva svoj lustračný príbeh po druhý raz. Rovnako ako na začiatku 90. rokov minulého storočia stojí pri jeho začiatkoch potreba morálnej katarzie a hľadanie univerzálneho vinníka za demoralizáciu, degradáciu hodnôt a nesplnené očakávania. Pritom však rovnako ako pred pätnástimi rokmi proces lustrácií postihuje najmä zástupných vinníkov a skutoční pôvodcovia zla unikajú. Rovnako ako začiatkom 90. rokov i na súčasnom Slovensku lustračné škandály otriasajú kreditom tých inštitúcií, ktoré sa považujú za morálne authority demokratického režimu a spoluvytvárajú jeho identitu – cirkvi, aktívnych odporcov proti komunistickému režimu, intelektuálov, vysokých škôl či vedy. Pritom zverejnenie registrov veľa nových poznatkov neprinieslo. Údaje pri jednotlivých menách boli vo väčšine

prípadoch všeobecne známe, pretože ešte začiatkom 90. rokov zásluhou „úniku informácií“ z federálneho ministerstva vnútra boli vydané pirátske zoznamy tajných spolupracovníkov. Vtedy si ich mohol ktokoľvek kúpiť od kolportérov na ulici alebo v novinovom stánku a neskôr sa k nim dostal každý, kto zvládol základy používania internetu. Z väčšej časti teda „senzačné odhalenia“ na stránkach slovenských denníkov boli prekvapením iba pre tých, čo si lustračné zoznamy doposiaľ preštudovať jednoducho nechceli, alebo pre tých, ktorí by na ich obsah radšej s úľavou zabudli.

Hoci ÚPN uverejňuje aj zoznamy príslušníkov komunistickej ŠtB, ktorí svojich tajných spolupracovníkov nezriedka k spolupráci donútili brutálnym nátlakom, ich minulosť a súčasné osudy zaujímajú spoločnosť oveľa menej ako nimi vytvorené registračné protokoly. Z registračných protokolov sa však, žiaľ, nedozvieme nič o tom, čo dnes robia pracovníci stranického aparátu a ako sa správajú v minulosti. A už vôbec nič o ostatných tzv. nomenklatúrnych káddoch, ktoré z minulého režimu do nových čias preplávali bez akýchkoľvek škrupúl. Tabuizovanou témou zostáva, ako sa na súčasnom slovenskom cynizme a hodnotovej vyprázdnenosti slovenskej politiky podieľajú niekdajší komunistickí technokrati všetkých úrovní, transformovaní na privatizérov, podnikateľov či manažment. Ešte viac to platí v prípade funkcionárov komunistickej mládežníckej organizácie, t. j. mladých nastupujúcich karieristov z čias tesne pred „nežnou revolúciou“. Na konci 80. rokov už bol karierizmus, bezcharakternosť a bezhodnotovosť povýšený takmer na občiansku cnosť a mentalita týchto ľudí sa v novom režime nezmenila. Práve oni zaujali mnohé zaujímavé pozície v ekonomike i v politickom živote.

Smutnou realitou však je, že v rovnaký deň, keď ÚPN uverejnil najviac očakávané registračné protokoly zväzkov ŠtB v Bratislave, všetky slovenské denníky venovali podstatne väčšiu pozornosť excesom, odohrávajúcim sa v istej televíznej reality show. Naopak, zoznamy ľudí, v protokoloch uvedených v kategórii agent, pripomínali rebríčky hitparád, aj keď sa za nimi skrýva trauma, trápiaca slovenskú spoločnosť celé desiatky rokov. Technológia internetového vyhľadávača umožňuje loviť domnelých i skutočných agentov v závislosti od individuálneho výberu, osobného vkusu a intelektuálneho rozhľadu novinára a následne prezentovať výsledok tejto činnosti, tak málo náročnej na uvažovanie, div nie ako produkt neexistujúcej investigatívnej žurnalistiky.

Tak sa súčasná lustračná „reality show“ stáva v prvom rade výpoveďou o slovenskej súčasnosti. S vyrovnaním sa s minulosťou dvoch totalitných režimov či nebudaj s morálnou katarziou má však iba máločo spoločné. Publicistika v podobe show sa však netýka iba lustrácií, ale aj prezentácie akéhokoľvek závažného problému.

Po rokoch odriekania, bolestivých reforiem a po vyčerpaní tzv. veľkých tém, akými bolo zvrhnutie komunizmu, vytvorenie vlastného štátu a opätovné potvrdenie demokratickej voľby roku 1998, zrejme slovenských občanov zaujíma iba konzum a zába-va. Aj preto sa dobre mienený zámer vyrovnania sa s minulosťou zmenil na niečo, čo pripomína televízne estrády.

Rozhodnutie o otvorení archívov ŠtB bolo jednoznačne správne a potrebné. Nemožno však zabudnúť na to, že lustrácie sú iba jednou stránkou zla, spôsobené-ho komunistickým a ešte predtým ľudáckym režimom. Skúsenosť z 90. rokov preuká-zala, že tzv. hrubá čiara za minulosťou znamená mlčať o problémoch, ktoré skôr či neskôr vyjdú na povrch. Pravdu o svojej minulosti nemožno spoznať bez otvorenia archívov. Morálna katarzia nie je možná bez spoznania pravdy o tom, ako totalitné režimy ničili osudy jednotlivcov i celých skupín. Osobná statočnosť nie je automatickou súčasťou ľudského genetického kódu, skôr naopak. Poznanie mechanizmov fun-govania systému, ktorého esenciálnou súčasťou bola demoralizácia a deštrukcia ľud-ských charakterov, azda umožní, aby sa v budúcnosti občania stali vnímavejšími voči autoritatívnym a totalitným metódam, a vari aj voči omnoho jemnejším spôsobom manipulácie s ľuďmi a ľudským vedomím. Na druhej strane otvorenie diskusie o minulosti donúti ľudí rozhodovať o svojom konaní s väčšou zodpovednosťou a s vedomím, že budúce generácie budú posudzovať ich terajšie konanie.

Práve moment, keď začneme o svojej minulosti otvorene hovoriť a spoznávať neraz bolestivú pravdu, znamená, že sa naša minulosť stáva v plnom zmysle slova históriou. Takéto spoznanie pravdy bude zároveň najúčinnnejšou zbraňou proti uplat-ňovaniu princípov kolektívnej viny. Kto pozná hoci aj čisto faktografické práce histo-rikov, čerpajúcich z dokumentov z proveniencie komunistickej strany alebo tajnej polície, len ťažko môže ešte hľadať akési pozitívne stránky komunistického režimu. Zároveň si však nemôže osvojiť ani princíp kolektívnej viny. Okolnosti, za ktorých mnohí museli spoluprácu podpísať, boli totiž neraz také strašné, že môžeme byť šťastní, že sme podobnej skúške nemuseli byť vystavení.

Po zverejnení prvých registračných protokolov mnohí ľudia očakávali práve tú potrebnú sebareflexiu, bez ktorej nie je žiadna katarzia možná. Nepochybne mnohí z tých, ktorí sa ocitli na zoznamoch, sa za svoju minulosť sa úprimne hanbia. Možno svoje chyby už niekoľkonásobne napravili čestnými postojmi po roku 1989 a spolu so svojimi rodinami prežívajú ozajstnú traumú. Hoci nasledovalo niekoľko demisií, doposiaľ sa nenašiel nikto, kto by sa odvážil verejne priznať, že s ŠtB spolupracoval a uvedomuje si, že sa zachoval nesprávne. Arogancia prevažnej väčšiny dotyčných, tváriacich sa, ako keby sa nič nestalo, však bola skutočným šokom. Namiesto poká-

nia, bez ktorého nie je možné zmierenie a odpustenie, nastalo masové schovávanie sa za tých, ktorí sa na zoznamoch našli omylom a v skutočnosti s ŠtB nespolupracovali.

V prípade iných neuzatvorené nezákonnosti Mečiarovej éry, ale aj prípady otvoreného výsmechu akýchkoľvek morálnych princípov zo strany mnohých jeho nasledovníkov dokázali úspešne prevrstviť spomienky na zločiny éry komunizmu. Súčasný lustračný príbeh tak znova potvrdzuje, že postoj k minulosti je predovšetkým výpovedou o charaktere súčasnosti.

### Príbeh bez katarzie

Do novej éry demokracie po roku 1989 Slovensko vstúpilo s neľahkým dedičstvom takmer polstoročie trvajúcich dvoch totalitných režimov. Napriek úporným snahám a vytrvalým aktivitám obhajcov ľudáckeho režimu ich myšlienky a dedičstvo vojnového slovenského štátu v slovenskej spoločnosti nie je príliš populárne. Takmer 80 % občanov Slovenska považuje za „jednu z najslávnejších kapitol v dejinách slovenského národa“ protifašistické Slovenské národné povstanie z augusta 1944, Jozef Tiso je pre 29,8 % populácie človekom, ktorý najvýraznejšie negatívne ovplyvnil vývoj slovenskej spoločnosti. (OMV SRo – ÚPV SAV 2004, s. 38, 44). Iba 19 % respondentov odmietlo názor o spoluzodpovednosti slovenských politických predstaviteľov z druhej svetovej vojny za deportácie a vyvražďovanie slovenských Židov (Gyárfášová, 2001, s. 260; údaje sú z roku 1999).

Kým počet ľudí, odmietajúcich režim z rokov 1939 – 1945, postupne narastá, voči komunistickému režimu sú slovenskí občania podstatne blahosklonnejší. Hoci až 90 % občanov považuje odchod sovietskych vojsk za správny, pád komunistického režimu v novembri 1989 takto hodnotí iba 57 % (Gyárfášová, 2001, s. 261, údaje z marca 2000). Eufória z „nežnej revolúcie“ sa vytratila veľmi rýchlo ešte v lete 1990; od jari 1991 sa udržiavala na úrovni 70 – 80 % (Gyárfášová – Velšic, 2000, s. 151). Nespokojnosť sa premieta aj do hodnotenia súčasného zriadenia. Hoci počet tých, ktorí priaznivo hodnotia súčasný režim, od roku 2000 pribúda, ešte v novembri 2004 stále prevažovalo priaznivé hodnotenie komunistického režimu pred súčasným (39, resp. 38 %) (Bútorová – Gyárfášová – Velšic, 2004, s. 303). V rovnakom čase činnosť komunistickej strany v období pred novembrom 1989 kladne, resp. skôr kladne hodnotilo 35 % respondentov, približne 50 % malo negatívny, resp. skôr negatívny názor. Zarážajúce je, že až 15 % respondentov nevedelo zaujať jednoznačné stanovisko (Gyárfášová – Bútorová – Haberlová – Hartl, 2005).

Paradoxné však je, že historické osobnosti, spojené nielen s fašistickým, ale aj komunistickým režimom (J. Tiso, Gustáv Husák, Vasil Biľak) občania vnímajú prevažne negatívne, ako osobnosti, za ktoré sa hanbia (Gyárfášová, 2001, s. 252 – 253). Komunistický režim teda nie je kritériom pre tvorbu politiky v súčasnosti a nie je ničím, k čomu by sa občania chceli vrátiť. Čoraz viac sa z neho stáva mýtická spomienka na obdobie relatívne bezproblémového života. Vo februári 1999 sa viac ako polovica respondentov identifikovala s kategóriou negatívne postihnutých súčasným režimom (56 %), podobná situácia bola aj roku 2004 (porovn. Gyárfášová, 2000, s. 153; OMV SRO – ÚPV SAV 2004, s. 43). Vnímanie komunizmu je teda rozporuplné. Hoci si Slováci v prevažnej miere uvedomujú, že patrí do minulosti, pozitívne vnímanie viacerých aspektov bývalého režimu vytvára priestor na rozličné populisticko-autoritatívne alternatívy súčasného kurzu. Hoci podľa základných znakov inštitucionálneho usporiadania je Slovensko konsolidovanou demokraciou, nemožno to konštatovať s absolútnou istotou v prípade diskurzu o minulosti.

Tí, čo pozitívne vnímajú nedemokratické riešenia v minulosti, ich pravdepodobne budú akceptovať aj v súčasnosti, resp. v budúcnosti. Hoci sa Slovensko oficiálne dištancovalo od zločinov vojnového slovenského štátu, realizovaných slovenskými rukami, pochody prívržencov krajne pravicovej Slovenskej pospolitosti v lete 2005 i násilie, páchané pravicovými extrémistami, sú dostatočným argumentom, prečo je potrebné aj naďalej hovoriť o minulosti. Podobne aj udalosti z rokov 1994 – 1998 svedčia o tom, že s minulosťou sa nemožno vyrovnáť prostredníctvom jednorazových opatrení. Bez hlbkej reflexie i sebareflexie sa na prítomnosti rezíduí komunistickej a fašistickej minulosti nezmení nič. S minulosťou sa možno nanajvyš vyrovnávať, ale nie vyrovnáť. Pritom hľadanie obetných baránkov len potvrdzuje, do akej miery je spoločnosť doposiaľ v zajatí totalitného dedičstva. Ak sa má od neho oslobodiť, súčasťou vyrovnávania sa s minulosťou musí byť poznanie a prekonávanie mechanizmov nedemokratického myslenia a konania.

Rozchod s totalitným dedičstvom pritom nie je možný bez prihlásenia sa k pozitívnym tradíciám vlastnej histórie. Nie náhodou sa preto garnitúra, spojená s komunistickým režimom, snažila dehonestovať a skompromitovať práve ľudí a udalosti, ktoré sú symbolom tradícií nekapitulácie, zápasu za slobodu a demokraciu, bez ktorých nie je možné v domácich podmienkach sformulovať koncept moderného demokratického občianstva. Jej súčasťou musí byť utrpenie politických väzňov 50. rokov, reformný pohyb 60. rokov ako aj nezávislé iniciatívy v 70. a 80. rokoch. Práve na jej základe možno formulovať novú identitu spolupatričnosti národov strednej a východnej Európy. Osud Slovákov je neoddeliteľne spojený aj s osudom piatich

sovietskych disidentov, ktorí po okupácii v auguste 1968 napísali Otvorený list česko-slovenskému ľudu, kde odsúdili krok svojich mocenských špičiek, ani na ďalších siedmich, ktorí demonštrovali za slobodu bezvýznamnej krajiny priamo na Červenom námestí, hoci museli rátať s policajným zákrokom a „prevýchovou“ v GULAG-u a psychiatrických zariadeniach. Takisto je však osud Slovákov spojený aj s pomocou, ktoré jeho občanom v rokoch neslobody, ale aj v rokoch 1994 – 1998 poskytoval demokratický svet. Tento dlh nás zaväzuje stáť na strane utláčaných a prenasledovaných, pripomína, že ľudské práva majú univerzálnu hodnotu a že nemožno zostať lahostajní k násiliu a neslobode nielen doma, ale aj v zahraničí.

Vo vyhlásení, ktorým slovenský parlament roku 1991 odsúdil uplatňovanie kolektívnej viny voči slovenským Nemcom v rokoch 1944 – 1945, sa tvrdí, že „*popri našich predkoch osídľovali priestor Slovenska aj príslušníci iných národov Európy*“. Rovnako ako v prípade Nemcov toto tvrdenie platí aj pre Maďarov a Rómov. Budú Slováci schopní prehodnotiť svoj sociálny dištanc, miestami hraničiaci až s apartheidom, aj voči Rómom? Pritom v ich prípade je ešte dôležitejšie, a celkom určite omnoho náročnejšie ako verbálne ospravedlnenie sa za utrpenie, spôsobené nacistami a ich slovenskými kolaborantmi v rokoch 1944 a 1945 (Sme, 10. 4. 2006) hovoriť o súčasnom vzťahu, o každodennom prístupe k príslušníkom tejto komunity. Hoci s Rómami Slováci spolunažívajú po stáročia a významne ovplyvnili aj slovenskú kultúru, záujem majority o ich životné podmienky a ochota pomôcť pri zlepšovaní ich životného postavenia je minimálna (Kusá, 2006). V prípade Maďarov sa doterajšie pokusy o prijatie spoločného vyhlásenia, ktoré by uzavreli sporné otázky minulosti, skončili fiaskom. Alebo – do akej miery sú, resp. budú Slováci schopní rozlišovať medzi vzťahmi s Maďarskom a slovenskými občanmi maďarskej národnosti, žijúcimi na južnom Slovensku. Odhliadnuc od najrôznejších aspektov maďarskej politiky voči Slovensku v súčasnosti i v minulosti jediný slovenský politik, ktorý našiel odvahu aspoň vo vlastnom mene ospravedlniť sa Maďarom, žijúcim na Slovensku, za krivdy, ktoré zažili v rokoch 1945 – 1948 v podobe zbavenia občianskych práv, vyvlastnenia majetku, násilného odsunu do Maďarska alebo do českého pohraničia na pôdu, uvoľnenú po deportáciách sudetských Nemcov, bol kresťanský demokrat František Mikloško (TASR, 11. 6. 2005). Na ľavej strane politického spektra podobné gesto požaduje publicista Eduard Chmelár (Chmelár, 2002). Podobne ako Mikloško, aj on je vo svojom úsilí osamotený. Diskusiu o svojej minulosti má teda Slovensko ešte pred sebou.

Pôvodne deklarovaným cieľom lustrácií mala byť mravná katarzia spoločnosti. Aj keď sa v niektorých komunitách proces vnútornej reflexie začal, napr. v Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, pre mnohých je zatiaľ otváranie neslávnych kapitol

komunistickej minulosti takmer prejavom neslušnosti. Zdá sa, že Slovensko doposiaľ nie je schopné vymotať sa zo začarovaného kruhu svojej minulosti. Mlčanie o komunizme umožnilo reprodukovanie bolševických metód mečiarovskou garnitúrou, kolektívna amnézia nositeľov programu „zmeny“ z roku 1998 o tieňoch Mečiarovej éry zasa spochybňuje úprimnosť diskusie o komunistickom režime. A možno celý problém spočíva v tom, že na rozdiel napr. od Česka alebo Poľska pre slovenskú spoločnosť komunizmus skutočne nebol problémom. V tom prípade si na časy, keď sa komunistický režim stane definitívnou minulosťou, budeme musieť ešte nejaký čas počkať. Prinajmenšom dovtedy, kým sa nerozlúčime s elitami postkomunistickej éry, ktoré svoju profesionálnu dráhu začínali ešte pred rokom 1989, i s jej politickým štýlom. Diskusia o minulosti môže jej koniec a hľadanie obsahových alternatív urýchliť, ale jedine vtedy, ak sa nezvrhne na súčasnú, už pomaly zabudnutú lustračnú „reality show“.

*Juraj Marušiak*

#### LITERATÚRA:

- BRAXÁTOR, F.: Slovenský exil 68. Bratislava, Lúč 1992.
- BŮTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – VELŠIC, M.: Verejná mienka. In: Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Eds. Kollár, M. – Mesežnikov, G. Bratislava, IVO 2004, s. 301 – 334.
- Csáky sa za vládu ospravedlnil Rómom za holokaust. *Sme*, 10. 4. 2006.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O.: Individuálna historická pamäť. In: GYÁRFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V. – VELŠIC, M. a kol.: Krajina v pohybe. Bratislava, IVO 2001, s. 251 – 264.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – BŮTOROVÁ, Z. – HABERLOVÁ, V. – HARTL, J.: **HYPERLINK** „[http://www.ivo.sk/ftp\\_folder/produkt\\_4154.pdf](http://www.ivo.sk/ftp_folder/produkt_4154.pdf)“ \t „\_blank“ Negatívni vnímaní predlistopadové komunistické strany je V ČR silnejší než na Slovensku. Bratislava, IVO 25. 2. 2005. [http://www.ivo.sk/ftp\\_folder/produkt\\_4154.pdf](http://www.ivo.sk/ftp_folder/produkt_4154.pdf)
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – VELŠIC, M.: Dynamika verejnej mienky. In: November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky. Eds. Pešek, J. – Szomolányi, S. Bratislava, Nadácia Milan Šimečku 2000, s. 150 – 161.
- CHMELÁR, E.: Trpké svedectvá o tragickej výmene obyvateľstva v roku 1947. *Slovo*, č. 14, 3. 4. 2002 (on-line verzia).
- KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava, Archa 1991.
- KUSÁ, Z.: Kolektívne identity na Slovensku (december 2004). Bratislava, Odbor mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu – Ústav politických vied SAV 2006 (rukopis).
- Prezidentské voľby v číslach. *Sme*, 5. 4. 2004.
- SZOMOLÁNYI, S.: Kľukatá cesta Slovenska k demokracii. Bratislava, Stimul 1999.
- Vyhľadanie podpísaných občanov Slovenska k deportáciám Židov. In: ČARNOGURSKÝ, J.: Videné od Dunaja. Výber z prejavov, článkov a rozhovorov. Bratislava, Kalligram 1997, s. 122 – 124.
- Vyhľadanie Slovenskej národnej rady a vlády Slovenskej republiky k deportáciám Židov zo Slovenska. Bratislava, SNR 20. 12. 1990.
- Výskum historického vedomia slovenskej verejnosti (november 2003). Bratislava, Odbor mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu – Ústav politických vied SAV 2004.
- Pri výskume, realizovanom Odborom mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu na objednávku Ústavu politických vied SAV respondenti mali hodnotiť svoje individuálne postavenie a život („postavenie a život ľudí ako ste vy“) päťbodovou stupnicou, pričom 1. predstavovala najlepšiu známku a 5. najhoršiu. Kým obdobie po roku 1999 získalo hodnotenie 3,59 boda, obdobie rokov 1970 – 1989 dosiahlo najlepšie hodnotenie za celé obdobie súčasných dejín Slovenska, t. j. od roku 1918 do súčasnosti (2, 42) (OMV SR0 – ÚPV SAV 2004, s. 43).





## Výberová bibliografia prác PhDr. Michala Barnovského, DrSc.<sup>1</sup>

### MONOGRAFIE

Československé hospodárstvo v rokoch 1948 – 1955. (Maketa.) Zv. 4. Hospodársky vývoj Slovenska. Praha, Vysoká škola ekonomická 1970. 62 s.

Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. Bratislava, Veda 1978. 225 s.

Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava, Archa 1993. 248 s.

Barnovský, Michal: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava, Veda vyd. SAV 1997. 311 s. (Spoluautor Jan Pešek)

Barnovský, Michal: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava, Veda vyd. SAV 1999. 292 s. (Spoluautor Pešek, Jan)

Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957). Brno, Nakladatelství Prieus pre Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze 2002. 183 s. (Ed. Krize komunistického systému v Československu 1953 – 1957. Sv. 6.)

Barnovský, Michal: V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989. Bratislava, Veda vyd. SAV 2004. 230 s. (Spoluautor Pešek, Jan)

### KOLEKTÍVNE PRÁCE

Prehľad dejín československého odborového hnutia. Bratislava, Práca 1984. 624 s. (Spoluautor)

Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960). Vedúci aut. kol.: Barnovský, Michal. Bratislava, Veda 1988. 549 s.

Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Zost.: Lipták, L. Aut. kol.: Barnovský, M. a iní. Bratislava, Archa 1992. 312 s.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. : Zv. 2. Dokumenty. Sprac.: Hronský, Marián – Deák, Ladislav – Korček, Ján – Barnovský, Michal – Štefanský, Michal. Bratislava, Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry 1998. 324 s. (autor kap. Od vojnovnej katastrofy po Ústavu 9. mája, s. 383 – 482)

Kronika Slovenska. Zv. 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Zost.: Kováč, Dušan. Aut. kol. Barnovský, M. a iní. Bratislava, Fortuna Print 1999. 608 s.

Pešek, Jan a kol. : Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989. Personifikácia politického vývoja. Prešov, Vyd. Michala Vaška 2003. 389 s. (autor s. 78 – 88, 106 – 108, 109 – III, 139 – 148, 169 – 171, 269 – 271, 274 – 276, 28 – 284, 334 – 336, 359 – 366.)

Michálek, Slavomír – Krajčovičová, Natália a kol. : Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. Bratislava, Veda vyd. SAV 2003. 686 s. (autor s. 231 – 234, 619 – 622, 643 – 646.)

### VEDECKÉ A ODBORNÉ ŠTÚDIE V ZBORNÍKOCH A ČASOPISOCH

K otázke rozvoja kovorobného a strojárenského priemyslu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Historický časopis 1966, s. 517 – 551.

Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In: Historický časopis 16, 1968, č. 2, s. 169 – 194.

<sup>1</sup> Bibliografia je výstupom grantového projektu Historického ústavu SAV – VEGA č. 2/6200/26 *Slovacika v zahraničí. Bibliografia slovenskej historiografie.*

- K otázke výstavby hutného kombinátu na východnom Slovensku. In: *Historica Carpatica – Séria C Historica* 2, 1970, s. 81 – 106. (Spoluautor Briškár, J.)
- Spriemyselnenie východného Slovenska. In: *Nové obzory* 13, 1971, s. 15 – 35.
- Národná a demokratická revolúcia a industrializácia Slovenska. In: *Za nové Československo*. Bratislava 1972, s. 157 – 169.
- K otázke hospodárskej spolupráce Československa s európskymi socialistickými krajinami (1945 – 1953). In: *Slovanské štúdie* 15, 1973, s. 153 – 180.
- Niektoré problémy vývoja miest na Slovensku v období socialistickej industrializácie. In: *Historický časopis*, 21, 1973, č. 2, s. 205 – 230.
- Hmotné postavenie robotníckej triedy na Slovensku počas národnej a demokratickej revolúcie. In: *Historický časopis*, 22, 1974, č. 3, s. 317 – 345.
- K niektorým otázkam vývoja životnej úrovne v prvej polovici 50. rokov na Slovensku. In: *Generálna línia výstavby socializmu*. Bratislava 1975, s. 176 – 241.
- 30 rokov hospodárskeho rozvoja Slovenska. In: *Historický časopis*, 23, 1975, č. 3, s. 337 – 376.
- K niektorým otázkam hospodárskeho rozvoja Slovenska po 2. svetovej vojne. In: Heck, R. (red.): *Studia nad rozvojom narodowym Polaków, Czechów i Slowaków*. Wrocław, Ossolineum 1976, s. 199 – 216.
- K niektorým otázkam slovenskej historiografie najnovšieho obdobia. In: *Historický časopis*, 24, 1976, č. 1 – 2, s. 261 – 269.
- SNP a postoj politických strán k sociálno-ekonomickým premenám. In: *Zborník Múzea SNP* 1, 1976, s. 96 – 108.
- O jednom neznámom dokumente. In: *Zborník múzea SNP* 2, 1977, s. 133 – 152.
- Druhý päťročný plán a hospodársky rozvoj Slovenska. In: *Slovensko v období budovania základov socializmu*. Bratislava 1978, s. 44 – 97.
- Február 1948 a budovanie základov socializmu. In: *Historický časopis*, 26, 1978, č. 1, s. 3 – 23.
- 30 Years of Economic Development of Slovakia. In: *Studia historica Slovaca* 10, 1978, s. 207 – 254.
- Ekonomická politika KSC a hospodársky rozvoj Slovenska v prvej polovici 60. rokov. In: *Rozvíjanie socializmu na Slovensku v prvej polovici 60. rokov*. Bratislava 1979, s. 13 – 69.
- Some Aspects of the Development of Slovak Towns in the Period of Socialist Construction. In: *Studia historica Slovaca* 9, 1979, s. 133 – 162.
- Evolúcia pozícií buržoazných politických partíí v Slovákií v period nacionáľno-osvoboditeľnej borby revolúcionného processa 40-ch godov. In: *Sovetskoje slavjanovedenje* 1980, č. 6, s. 17 – 30.
- Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko. In: *Hospodárske dejiny* 6, 1980, s. 101 – 145.
- Slovensko v revolučnom procese (1944 – 1948). In: *Historický časopis*, 28, 1980, č. 3, s. 349 – 364.
- Sociálno-triedna štruktúra slovenskej dediny a prechod k socialistickým premenám v poľnohospodárstve. In: *Aktuálne problémy sociálno-triednej štruktúry ČSSR*. Bratislava 1980, s. 85 – 97.
- Zmeny v štruktúre a postavení robotníckej triedy na Slovensku v päťdesiatych rokoch. In: *Studie a vzpomínky z dějin závodů v ČSSR* 1980, s. 115 – 139.
- Robotnícka trieda na Slovensku v období budovania základov socializmu. In: *Historické štúdie* 26, 1982, s. 35 – 42.
- Úlohy historickej vedy na Slovensku pri

výskume dejín národnej a demokratickej revolúcie 1944 – 1948. In: *Historický časopis*, 30, 1982, č. 1, s. 125 – 130.

Materiálno-technická základňa a kolektivizácia poľnohospodárstva v Československu. In: *Skúsenosti KSČ a KSSZ z riešenia roľníckej otázky za socializmu*. Bratislava 1985, s. 149 – 174.

Die politische Krise in der Slowakei im Herbst 1947. In: *Studia historica Slovaca* 14, 1985, s. 220 – 255.

Barnovský, M.: Die Sicherheit der Völker der Tschechoslowakei und die politischen Parteien nach den Erfahrungen des zweiten Weltkrieges. In: *History and Society*. Praha, ÚČSSD ČSAV 1985, s. 481 – 498. (Spoluautor Cambel, S.)

Die Slowakei im revolutionären Prozess (1944 – 1948). In: *Studia historica Slovaca* 14, 1985, s. 149 – 170.

Vývoj ekonomického vyrovnávania SSR a CSR. In: *Slovanské historické studie* 1985, s. 59 – 68.

Metodologické otázky výskumu dejín socializmu vo väzbe na skúmanie otázok súčasného stavu a perspektív rozvoja československej spoločnosti. In: *Metodologické otázky výskumu dejín KSČ*. Bratislava, 1986, s. 47 – 59.

Povojnová rekonštrukcia na Slovensku a odbory. In: 40. výročie Martinskej deklarácie. Bratislava 1986, s. 70 – 80.

Kľúčové otázky výskumu dejín výstavby a rozvoja socializmu. In: *Historický časopis*, 35, 1987, č. 1, s. 141 – 146.

Koncepcia ekonomického rozvoja Slovenska v politike KSČ po oslobodení. In: *Rozvoj Slovenska v politike KSČ*. Bratislava 1987, s. 111 – 125.

Úloha strojárstva v industrializácii a ekonomickom rozvoji Slovenska. In: *Dějiny závodů*. Praha 1987, s. 59 – 70.

K niektorým otázkam spoločenského vývoja Československa v šesťdesiatych rokoch. In: *Dějiny socialistického Československa*. Praha, ÚČSSD ČSAV 1989, s. 9 – 56

K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom. In: Bystrický, V. – Fano, Š. (eds.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava, Historický ústav SAV 1992, s. 308 – 320.

Politické strany na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1918 – 1938. In: Bystrický, V. (ed.): *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava, Slovenská národná rada – Historický ústav SAV 1992, s. 193 – 203.

Politické súvislosti súdneho procesu s dr. J. Tisom a spol. In: *Historický časopis* 40, 1992, č. 4, s. 457 – 472.

Poľnohospodárstvo na Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami. In: Frolec, I. (red.): *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami*. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1992, s. 15 – 26.

Povojnové Slovensko a stredná Európa v predstavách a plánoch politikov (1943 – 1947). In: *Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století*, Brno 1993, s. 231 – 236. (Sborník Vojenské akademie Brno, řada C společenskovední 1993, zvl. č.)

K niektorým otázkam výskumu dejín komunistických režimov v strednej Európe. In: *Sborník Vojenské akademie Brno, řada C společenskovední* 1994, s. 353 – 357

K otázke česko-slovenských vzťahov v rokoch 1945 – 1948. In: *Moderní dějiny* 2, 1994, s. 183 – 195.

Koncepcie a varianty začlenenia a štátoprávneho postavenia Slovenska (1944 – 1948). In: Barnovský, M. (ed.): *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992)*. Bratislava, Historický ústav SAV 1994, s. 5 – 15.

Kontinuita a diskontinuita štátoprávnych predstáv povstaleckej reprezentácie po porážke povstania. In: Bystrický, V. – Fano, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej*

vojny (stav, východiská a perspektívy). Bratislava, Historický ústav SAV – Národná rada SR 1994, s. 72 – 81.

Szlovákia a második világháború utáni Európában. In: Molnár, I. (ed.): *Slovákok az európai történelemben (tanulmányok)*. Budapest, Közép-Európa Intézet – Teleki László Alapítvány 1994, s. 101 – 111.

Szlovákia 1945 – 1960 közötti államjogi helyzetének néhány kérdéséhez. In: *Palócföld* 27, 1994, č. 6, s. 613 – 619.

Lavica na Slovensku v rokoch 1939 – 1948. In: *Zborník vystúpení zo seminárov: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku*. Bratislava, Nadácia Ladislava Novomeského v spolupráci s Československou obchodnou bankou 1995, s. 70 – 78.

Politický systém v Československu v rokoch 1945 – 1948. In: *Studia historica Nitriensia* 3, 1995, s. 149 – 164.

Preberanie moci a pofebruárová očista 1948. In: Barnovský, M. (ed.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava, Veda vyd. SAV 1995, s. 88 – 96.

Slovak Historiography on the Period after 1945. In: *Studia historica Slovaca 20 (A Guide to Historiography in Slovakia)*, 1995, s. 121 – 130.

„Aprílová dohoda“ a čo jej predchádzalo. In: *Quo vadis Slovensko?* 2, 1996, č. 1, s. 44 – 48.

Dokument osudný pre autora a sporný pre historika. In: *Historický časopis* 44, 1996, č. 3, s. 504 – 528.

Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 1996, s. 31 – 39.

K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis* 44, 1996, č.1, s. 64 – 82.

K profilu a činnosti Demokratickej strany (1944 – 1948). In: *Soudobé dějiny* 3, 1996, č. 2 – 3, s. 219 – 246.

Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944 – 1945. In: Pešek, J. (ed.): *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch (1948-1953)*. Bratislava, Historický ústav SAV v spolupráci s Nadáciou Milana Šimečku 1996, s. 10 – 21.

Die Slowakei nach dem Staatsstreich im Februar 1948. In: *Bohemia* 37, 1996, č. 1, s. 120 – 139.

Slovensko na prelome vojny a mieru. In: *Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 182 – 188.

Zahraničné dimenzie zápasu o demokraciu v rokoch 1945 – 1948. Slováci a zahraničnopolitická orientácia ČSR. In: *Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA 1996, s. 92 – 101.

Medzinárodné súvislosti vnútropolitického vývoja Česko-Slovenska v rokoch 1947 – 1949. In: *Naše družstevníctvo v predvečer kolektívizácie*. Bratislava, Nadácia Ladislava Novomeského 1997, s. 24 – 32.

Medzinárodné súvislosti politického vývoja Slovenska po februárovom prevrate 1948. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava, Vojenský historický ústav 1997, s. 19 – 30.

Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 1997, s. 83 – 93.

Sovietsko-juhoslovenská roztržka v roku 1948 a Československo. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského 1997, s. 8 – 18.

Determinanty a problémy industrializácie

Slovenska. In: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1998, s. 149 – 159.

Prvé voľby v totalitnom režime 30. mája 1948. In: Barnovský, M. – Ivaničková, E. (eds.): Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe. Bratislava, Veda vyd. SAV 1998, s. 170 – 182.

Rozhodovali o živote a smrti. Dohra súdneho procesu s Jozefom Tisom. In: Kol. aut.: Vojnový zločincor alebo svätec. Svedectvá pravdy o Slovensku. Diel 2. Sereď, Priatelia prezidenta Tisu na Slovensku a v cudzine vo vyd. REPRINT s.r.o. 1998, s. 421 – 427.

Slovenské národné orgány v čase vyvrcholenia mocenskopolitických zápasov (jeseň 1947 – február 1948). In: Slovenské národné rady. Bratislava, Národné literárne centrum 1998, s. 131 – 148.

Tri pražské dohody. In: Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminár 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 119 – 126.

Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1968. In: Historický časopis 47, 1999, č. 3, s. 447 – 465.

Prvé symptómy destalinizácie v Československu (marec 1953 – február 1956). In: Pokus o reformu v roku 1968. Banská Bystrica, TRIAN pre Inštitút vzdelávania odborov Slovenskej republiky 1999 s. 13 – 28.

Slovenské národné orgány počas jesennej politickej krízy 1947 a februárového prevratu 1948. In: Žakuliak, J. (ed.): Národná rada v kontexte slovenských dejín. 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady. Bratislava, Národná rada SR – Slovenská historická spoločnosť pri SAV 1999, s. 130 – 144.

K otázke vnútropolitického vývoja Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: Cséfalvay, F. – Púčik, M. (eds.): Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR 2000, s. 343 – 352.

Politické strany na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Marek, P. a kol.: Přehled politického

stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998. Olomouc, Katedra politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci – Gloria 2000, s. 309 – 320.

Politické zmeny v slovenských národných orgánoch od jesene 1947 do mája 1948 a ich súvislosti. In: Pekník, M. (ed.): Pohľady na slovenskú politiku. Bratislava, Veda vyd. Slovenskej akadémie vied 2000, s. 433 – 448.

Slovenská a česká spoločnosť v rokoch 1948 – 1960. In: Melanová, M. (ed.): Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 79 – 87.

Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948. In: Kamenec, I. – Mannová, E. – Kowalská, E. (eds.): Historik v čase a priestore. Bratislava, Veda vyd. SAV - Historický ústav SAV 2000, s. 253 – 268.

Sovietska „perestrojka“, vedenie KSC a ľavicové opozičné prúdy. In: Luluha, I. – Uher, J. – Outrata, O. (red.): Cesty k novembriu 1989. Bratislava, Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vydavateľstve Nová práca 2000, s. 7 – 18.

Vedenie KSC a KSS – od nástupu M. Gorbačova po November 1989. In: Pešek, J. – Szomolányi, S. (eds.): November 1989 na Slovensku. : Súvislosti, predpoklady a dôsledky. Štúdie a úvahy. Bratislava, Nadácia M. Šimečku – Historický ústav SAV – Katedra politológie FFUK 2000, s. 30 – 44.

Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku roku 1950 a obnovenie jej legálnej činnosti roku 1968. In: Naukový zborník Muzeju ukrajinsko-ruskoj kultury u Svydnyku 22, Prešov 2001, s. 17 – 34.

Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950. In: Soudobé dějiny 8, 2001, č. 2-3, s. 312 – 331.

Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov – Ukrajincov v roku 1947. In: Gajdoš, M. (ed.): Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Košice – Prešov, Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach – Koordinačný výbor reopantov v Prešove 2002, s. 8 – 18.

Niekoľko poznámok k výskumu povojnových dejín Slovenska v poslednom desaťročí. In: *Historický časopis* 50, 2002, č. 1, s. 66 – 72.

Pokus o periodizáciu povojnových dejín Slovenska. In: *Historické štúdie* 42, 2002, s. 75 – 88.

Prestávka medzi prvou a druhou etapou kolektivizácie. In: Rašticová, B. (ed.): *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum* 2002, s. 235 – 241.

Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v období normalizácie (september 1968 – koniec 70. rokov). In: Pernes, J. (ed.): *Po stopách nedávnej historie. Sborník k 75. narodeninám doc. Karla Kaplana. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze* 2003, s. 297 – 313.

The Church Policy of the Communist Regime in Slovakia 1948 – 1968. In: *Annales Universitatis Apulensis – Series Historica* 7, 2003, s. 63 – 69.

La période communiste dans l'historiographie slovaque apr 1989. In: *La Nouvelle Alternative* 18, 2003, č. 59, s. 113 – 120.

Politická dráha Alexandra Dubčeka a fenomén reformného a národného komunizmu. In: Laluha, I. – Pekník, M. – Zala, B. (red.): *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po druhej svetovej vojne. Bratislava, Veda vyd. SAV* 2004, s. 141 – 149.

Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948 – 1949. In: *Historický časopis* 52, 2004, č. 3, s. 469 – 501.

Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Kárník, Z. – Kopeček, M. (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. 3. Praha, ÚSD ČR – Dokořán* 2004, s. 154 – 182.

Gustáv Husák – realita a mýty. In: Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (eds.): *Mýty naše slovenské. Bratislava, Academic Electronic Press* 2005, s. 207 – 223.

Kommunističeskij režim i slovackoje občestvo v svete izučeniija občestvennogo imeni-

ja v 1948 – 1949 gg. In: *Vostočnojevropejskije issledovanija* 2005, č. 2, s. 7 – 18.

Mocenská elita a prejavy odporu v českej a slovenskej spoločnosti (1953 – 1956). In: *Česko-slovenská historická ročenka, Brno* 2005, s. 169 – 179.

Politické strany na Slovensku. In: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. Díl 2. Období 1938 – 2004. Brno, Nakladatelství Doplněk* 2005, s. 1189 – 1222.

Politické strany na Slovensku a problém politického katolicizmu v rokoch 1945 – 1946. In: Kokošková, Z. – Kocian, J. – Kokoška, S. (red.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Praha, Národní archiv – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR* 2005, s. 69 – 78.

Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami. In: Pernes, J. – Foitzik, J. (red.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“.* Brno, Kateřina Mikšová – Nakladatelství Prius 2005, s. 158 – 170.

Sluby a realita. Slovenská spoločnosť po februárovom prevrate 1948. In: Bystrický, V. – Roguľová, J. (eds.): *Storočie propagandy. Bratislava, AEPRESS* 2005, s. 161 – 172.

Biskup Pavel Gojdič jako objekt politiky. In: Marek, P. – Hanuš, J. (eds.): *Osobnost v církví a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury* 2006, s. 531 – 545.

Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Barnovský, M. – Kodajová, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. Bratislava, AEPRESS* 2006, s. 134 – 154.

Československo a Poľsko na ceste ku komunistickému monopolu moci (Pokus o komparáciu). In: *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. Bratislava, Prodama* 2006, s. 175 – 191.

*Ivanka Mikuličová (zost.)*

## Resume

### Chapters from the Slovak Contemporary History 70. jubilee of the historian Michal Barnovský

During and after World War II, Slovakia underwent massive political, economic, social and state constitutional changes. Being the part of the international events of the “hot” and Cold War, it had been brand marked by the two non-democratic, totalitarian regimes – fascist and communist. After the Slovak Republic, which was in 1939 – 1945 a satellite state of the Nazi Germany, Slovakia became a part of the reconstructed Czechoslovak Republic with its specific system of “the limited democracy”. The communist coup d’état in February 1948 had brought the country under the rule of another totalitarian regime, spreading from Moscow to all states of the Soviet block. Though, the Czechoslovak society in 1968 tried to reform the communist system, it was unsuccessful in the same way as some other Soviet block countries, which also attempted to disengage the chains of the Soviet imposed regime.

This period of the modern Slovak history has been – mainly after 1989 – a subject of numerous studies. Nevertheless, it is still researched only partially, some problems more other less. At the most is missing the synthesis of the contemporary history of Slovakia. The Institute of History of SAS is trying to fill this gap with a project *Slovakia in the 20<sup>th</sup> century* granted by the state Agency for Support of Science and Research. The part of this project will be the collective monograph (as the volume V) dealing with the history of Slovakia in 1945 – 1968, and its authors plan for the future also the next, sixth, volume of this synthesis.

The book *Chapters from the Slovak Contemporary History*, which now the reader has in his hands, is also aimed at the presentation of some key or important problems of the Slovak war and postwar history. But it is not the only goal. The publication is also a tribute to the 70. life jubilee of an outstanding Slovak historian *Michal Barnovský*. His forty-five years of scientific career in the Institute of History have enriched the Slovak historiography in the field of the contemporary Slovak history. In which researched themes and to what extend, the reader may find in the introductory article and in the selected bibliography of *Dr. Barnovský*.

The book begins with chapters showing the multiplicity of the history of the Slovakia and the Slovak question during World War II. The first one (author *Ľozef*



*Bystrický*) describes the role, which the Slovak army played in the plans of the Czechoslovak Ministry of National Defense (MND) in London in 1943 – 1944. Various documents, especially the Directives from 1943, enclosed the views of the London exile, how to engage the army of the Slovak state in the rising against its regime and in military resistance against the Nazi Germany. Though, the Military Headquarters in Slovakia preparing and then in August 1944 realizing the uprising had had to take in account the specific situation on the Slovak territory at the given moment, the MND instructions and directives influenced highly positive the contents, character and the quality of the military-technical arrangements for the rising. The second chapter of this Slovak state points at issue deals with the specific phenomenon of the regime propaganda. In this connection the author *Marína Zavacká* analyses a Slovak state journal *Vlča* (The Young Wolf) for boys of age between 6 and 10, members of Wolf corps of the Hlinka's Youth organization. It served as a regime-sponsored source of officially approved children's role-models, including patterns of deeds to be followed. The study summarizes different propagandist vehicles used for making up heroic stories, ranging from social sacrifice to the sacrifice of life.

Following four chapters concentrate on several important problems during the period of "the limited democracy". One of the crucial questions of those times was the position of the Slovakia in the newly reconstructed republic and the search for the model of the future co-existence of the Czechs and Slovaks. *Marek Syrnýj* in his text examines this complicated problem from the point of view Democratic Party (DP), which arose from the Slovak National Uprising as the strongest non-communist political subject in Slovakia. The idea of its leaders was the Czechoslovakia as de facto federal state. The decline of this DP plans was pronounced in the course of discussions to the three Prague agreements, which had been till February 1948 more and more influenced by the struggle for power between democrats and communists. The next chapter by *Slavomír Michálek* shows one of the key problems of this period in the sphere of the foreign policy: the aims and the activities of the Czechoslovak delegation at the Paris Peace Conference 1946, which were concentrated on the preparation of the treaty with Hungary. Beside the participation of the two leading figures of the delegation – Jan Masaryk and Vladimír Clementis – the author follows especially Juraj Slávik. Slovak born Slávik, who during his professional life belonged to the influential personalities of the Czechoslovak policy and diplomacy, participated at the finalizing the peace treaty texts regarding Hungary. Although the Slovaks felt the Hungarian problem as the most important for them, there had been another national community in Slovakia



which postwar destiny radically changed. The German minority had been evacuated by German authorities, before the Red Army had crossed the Slovak borders (the chapter written by *Milan Olejník*). After the war had ended many of the Germans returned home, but there they fell under the decrees of President Beneš. Due to them they lost the Czechoslovak citizenship, underwent political, economic and social discrimination and 32-thousand of them were expelled. In 1948 to the rest of them the citizenship was returned, but the minority rights they have been lacking until 1989. The last chapter covering the period 1945 – 1948 belongs to the commented document in which the French Consul General in Bratislava E. M. Manac'h informs his government about the key political phenomena in Slovakia during the Czechoslovak crisis in February 1948. The commentator of the material – published in Slovak translation and in French original – *Pavol Petruf* stresses, that E. M. Manac'h stated that the events between 21 and 27 February 1948 had shown the communists, in comparison to their democratic opponents, as better prepared for solving the battle for power.

Couple of problems connected with the the communist coup d'état in February 1948 are the subject of another chapters. *Miroslav Londák* in his text analyses the changes of the economy system in Czechoslovakia and Slovakia, which had taken place in the first, "founding" period of the new regime. They resulted into the so-called socialist economy, based almost entirely upon the state ownership and directed by the centrally composed five years plans. The author also points out the specifics of the development in Slovakia and the determinants of its socialist industrialization. Another sector of economy – the agrarian one, is the topic of the chapter written by *Viera Hlavová*. The strategy of the communists immediately after the war was to get peasants on their side and therefore they had rejected the co-operatives of the Soviet type. But after the February 1948 the primary task became to re-orient the small agrarian production to the large-scale socialist one, to form state agricultural enterprises and, in the same time, to fight the "capitalist elements" in the country. The village had been transformed according to the Soviet mode, without respecting the specifics of the Czechoslovak and Slovak agriculture. The same regime changes as upon the Slovaks, dropped down upon the members of the Hungarian minority. In addition to it – as *Soňa Gabzdilová-Olejníková* states – immediately after the coup d'état the exchange of the inhabitants between Czechoslovakia and Hungary continued, the plans were made for the second stage of re-Slovakization and there was no hope for in the Czech lands deported Hungarians to return back to Slovakia. In this respect the situation changed with incorporation

of the principles of so-called proletarian internationalism into the mutual relations between the communist parties of Hungary and Czechoslovakia.

The communist coup d'état influenced also the Slovak postwar emigration, which had been concentrated at the free and independent Slovakia. As *Karel Kaplan* in his chapter analyses, this Slovak exile was for a long time divided, but after the February 1948 *Karol Sidor* – one of the leading figures of the Slovak autonomist émigrés – successfully formed the Slovak National Council Abroad, the umbrella organization of the Slovak political exile. The direct influence of the exile states in his text also *Vladimír Varinský*, who surveys the formation of *The White Legion* organizations in Slovakia. Although it was possible, that some of these organizations provoked the State Security, the newest research shows that the main cause of their secret existence and activities was a spontaneous resistance of the people against the practices of a new regime. And the reaction of the communist establishment was persecutions. The most brutal form of them had been the framed political trials and the two of them from the beginning of the 50ties depicts in his chapter *Ľudovít Leikert*. Based upon the archival research, but mostly upon oral testimony he analyses them from the point of view of their insider, journalist and writer *Ladislav Mňačko*. He witnessed these trials as the daily news *Pravda* journalist and influenced the public in accordance with the regime propaganda. But later on he came round to realize its fabricated character and confessed his part of guilt.

In the shadow of the “founding” period of the communist system with its totalitarian practices and persecutions stays the sometimes natural development – though politically and ideologically distorted – of various phenomena in the Slovak society. One of them, the development of the Slovak science from its half-amateur stage to internationally accepted partner, shows in her chapter *Elena Londáková*. She concentrates on the Slovak Academy of Sciences, but deals also with the complex of the state and party policy towards the science and its various branches.

On the outside and from the point of view of communist leaders the “founding” period represented a successful establishing of the communist system. But already in this time there were the signs of the crisis, which is immanent to this type of regime. *Ľudovít Pernes* in his text summarizes the various opinions regarding its beginnings. Unlike *Karel Kaplan*, who talks about the crisis in 1953 – 1957, *Pernes* inclines to take in account deeper tokens of it, which perhaps started the crisis development already in the early 50ties.

With the chapter of *Václav Vondrášek* the themes of the publication move chronologically to the history of the 60ties. He surveys the activities of the *Hlinka's*

Peoples Party exile at the turn of 50ties and 60ties and the countermeasures of the communist establishment in Slovakia. The efforts to unify this exile abroad, watched the communist regime in Czechoslovakia with suspicion. As the reaction, the State Security activities towards the potential followers of this exile branch started to intensify. So much more that in connection with the further restriction of power of the Slovak national institutions and worsening of the economic situation the discontent in Slovakia had grown. This special Slovak national discontent created also one of the differences in perception of the “Prague Spring” in the Czech and Slovak societies. As the author of this chapter, *Stanislav Sikora* states, during the attempt to reform the Soviet type of socialism in 1968, both state building nations in Czechoslovakia had their own conceptions of the democratization process. While in the Czech lands the priority was the general democratization of the political system, Slovaks felt it as the opportunity for the further national emancipation. But the newest studies also show that also the Slovak society was more diversified than this traditional characteristic says.

The next chapter of the book treats the staffing transgression of the communist regime into the activities of the Slovak Evangelic Church of the Augsburg Confession in 1948 – 1989. *Jan Pešek* in his text analyses the communist regime attempts to rule over all spheres of the society, including the churches. In the case of Slovak Evangelic Church of the Augsburg Confession the establishment used the traditional election of all church and laic authorities for its own purposes. With various practices influenced the elections to the benefit of persons, willing to cooperate with the regime. In this way the ability of the Evangelic Church of the Augsburg Confession to resist the pressure of the communist system had been markedly weakened.

Also the following chapter treats a specific issue. *Jan Rychlík* surveys the travel relations between Czechoslovakia and Poland in 1980 – 1989. The point is that in connection with the strikes in Poland and forming the independent trade union Solidarity, the Czechoslovak authorities started to be afraid of the free travel possibilities between two countries. There were two causes for this fear: political and economic. The author very precisely documents the official measures and economic circumstances, which for more than a decade regulated the travel transfer between the Czechoslovakia and Poland.

The last chapter of the book by *Juraj Marušiak* bridges the history and contemporary development. It is an analysis of the perception of the past by the Slovak society and of its influence on the development after the November 1989. The

author concentrates on the perception of the two totalitarian regimes – that of the war Slovak state and of the communist period. He comes to conclusion that in the Slovakia the roots of democratic tradition are not strong enough, which should be the result of the political system before 1918. Both totalitarian regimes of the 20<sup>th</sup> century used these behavior patterns of the population and on the other hand a great part of the people identified themselves with these regimes.

*Edita Ivaničková*

## Menný register

## A

Abrham, M. 295  
 Agnet, J. 292  
 Albíny, D. 287, 288, 295, 296, 297  
 Ambruš, J. 102  
 Anders, W. 167

## B

Baar, L. 102  
 Bacílek, K. 183, 190, 196  
 Bakoš, A. 245  
 Baláž, V. 173  
 Balla, A. 62  
 Balog – Dénes, Á. 147  
 Balog, J. 163  
 Bancíková, D. 293  
 Baník, J. 184  
 Barák, R. 190, 253  
 Bareš, G. 190.  
 Baštovanský, Š. 99, 147  
 Baťa, T. 117  
 Bečko, J. 94  
 Bedel – Smith, W. 69  
 Bednár, J. st. 181, 182, 183  
 Bedrna, K. 197  
 Behún, J. 182, 184  
 Belluš, Š. 256  
 Benada, L. 101  
 Benček, M. 183  
 Beneš, E. 21, 23, 26, 42, 43, 44,  
 58, 59, 78, 93, 96, 100, 118, 132,  
 159, 167, 225  
 Beniak, F. 164  
 Beňo, M. 299  
 Bezek, K. 96  
 Bibza, S. 191, 192  
 Bílak, V. 270, 273, 274, 278, 324  
 Bílý, P. (Billy, F.) 160  
 Blaho, M. 297  
 Blaho, P. 94  
 Blaško, J. 161, 162  
 Bobřík, M. 102  
 Boltonová, F. 170  
 Bombár, M. 181  
 Bor, B. 241  
 Böhm, E. 160, 162, 164, 166, 316  
 Brázda 182  
 Brežný, V. 101  
 Brúha, J. 99  
 Buček, J. 241  
 Bugar, Andrej 244  
 Bugar, Anton 244, 245  
 Bugár, M. 55  
 Bulubášová, E. 192  
 Bútor, M. 320  
 Byrnes, J. F. 62

## C

Caban 180  
 Cibulka, J. 293, 295, 296  
 Cicognani, A. G. 170  
 Ciekér, J. 161, 166, 241, 256  
 Costello 72  
 Clementis, V. 64, 65, 74, 148,  
 189, 191  
 Cvinček, A. 99, 102  
 Czyrek, J. 301  
 Čačko, O. 176  
 Čarnogurský, J. 320  
 Čepička, A. 190, 281, 282, 284  
 Černák, M. 245, 246, 247  
 Černý 179  
 Činčera 162  
 Čobrda, V. P. 282, 283, 284, 285,  
 286, 287, 290, 291, 292  
 Čulen, K. 160, 162, 165, 174  
 Čulen, M. 133

## D

Daladier, E. 58  
 Danihel, K. 257  
 David, P. 190  
 Daxner, P. 187  
 Dejean, M. 89, 90  
 Dérer, J. 282, 290, 291  
 Devečka, A. 286  
 Dienstbier, J. 309  
 Dmochowski 301  
 Dolanský, J. 190  
 Dovina, O. 183  
 Drtina, P. 55  
 Dubček, A. 263  
 Dubosh, F. J. 170  
 Dudaš, L. 298  
 Ducháček, I. 222  
 Ďurčanský, J. 161, 162  
 Ďurčanský, F. 159, 160, 161, 162,  
 163, 164, 166, 167, 168, 169, 174,  
 177, 238, 239, 241, 242, 243, 244,  
 253  
 Ďurica, M. 245  
 Ďuriš, J. 54, 132, 134, 136, 137,  
 139, 140  
 Dvoranský, J. 161, 162  
 Dzuriš, M. 184  
 Dzurišová, M. 184

## F

Fabian, J. 273  
 Fabiánek, J. 241  
 Fábry, Š. 152, 154  
 Fábry, Z. 147

Fajnor, K. 286, 287  
 Faltán, M. 135  
 Faltán, S. 272  
 Parkas, M. 148  
 Fierlinger, Z. 139, 190, 284  
 Filo, J. st. 295, 296  
 Fišera, Š. 135  
 Frajkor 181  
 Frank, J. 140  
 Fraštacký, R. 99  
 Friš, E. 196  
 Frlička, I. 99

## G

Galan, L. 191, 194, 195, 198, 199,  
 200, 201  
 Gálik, L. 174  
 Garžík, A. 173  
 Gasperi, A. de 160  
 Gašparovič, I. 319  
 Gašperík, J. 101  
 Gažík, Š. 194, 285, 286  
 Géci, M. 101, 102  
 Gellinger, K. 257  
 Gerdalán, M. 166  
 Gerdalán, P. 166  
 Gerő, E. 148  
 Gertler, R. 180  
 Glogár, E. 179  
 Golian, J. 28, 30, 31  
 Gotier 186  
 Gottwald, K. 54, 55, 59, 91, 95,  
 96, 97, 98, 120, 125, 136, 137, 138,  
 139, 140, 141, 147, 155, 190, 204,  
 223, 231, 237  
 Granatier, A. 99, 100, 101  
 Gréber, A. 166  
 Greiner, K. 243, 245, 246, 247  
 Gyöngyösi, J. 62, 66  
 Guzy, J. 184

## H

Hajdu, V. 65, 71, 72  
 Halák, M. 241  
 Haljan, P. 102  
 Hanzel, J. 160, 164, 166  
 Hanzel, V. 182, 183, 184  
 Haššík, Š. 161, 162, 163, 240  
 Henney 243  
 Himmler, H. 77  
 Hirner, A. 251  
 Hlavatý 173  
 Hledík, J. 173  
 Hletko, P. 160, 170, 244, 248  
 Hlinka, A. 33, 163  
 Hodža, F. 102

Hodža, M. 49  
Hopko, V. 278  
Horáková, M. 189  
Horváth, I. 100, 101  
Hrobák, F. 242, 243, 244  
Hronec, P. 293, 297  
Hrušák 192  
Hrušovský, F. 162, 165, 166, 168, 169  
Hudák 240  
Hurban 173  
Hurban, V. 57, 59  
Hurt, J. 155  
Husák, G. 44, 55, 91, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 149, 150, 151, 253, 263, 268, 272, 274, 324  
Hykish, A. 272

## CH

Chabada, J. 283, 284, 290, 292, 293, 294, 295, 296  
Chalmovský, Š. 172, 174  
Chmela, M. 251  
Chmelár, F. 326  
Chňoupek, B. 301, 305  
Chrumka, Z. 246  
Chudoba, B. 165, 167

## I

Illek, A. 155  
Indra, A. 277  
Ingr, S. 23, 27, 28, 29, 30, 31, 58  
Ivanka, M. 50

## J

Jablonský 181  
Jamriška, P. 169  
Jánoš, J. 172, 173  
Jankovič, L. 166, 250  
Janotka, E. 297  
Jantek, M. 182  
Jaruzelski, W. 305  
Jeleň, O. 190  
Jesenská, Z. 273  
Jičínský, Z. 272  
Josko, M. 93, 99  
Juráš, J. 284, 285, 288, 289, 291, 292, 293, 295  
Jurčák, P. 168, 169  
Jurčovič, F. 251  
Jurech, Š. 27, 28  
Jurkovič, L. 292

## K

Kádár, J. 148  
Kachnovič, J. 298  
Karmazin, F. 77  
Karvaš, P. 273  
Kasanický, B. 291  
Katina, A. L. 285, 287, 291, 293,

294, 295  
Kátlovský, Š. 286, 293, 294, 295  
Kempný, J. 55  
Kříž, J. 264  
Keswick, D. 27  
Kirschbaum, J. 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 174, 239, 240, 242, 244, 247, 251  
Klačka, R. 155  
Klaus, V. 310  
Klement, O. 241  
Kliment, Š. 187  
Klokoč, O. 151, 190  
Kočíš, A. 160, 257  
Kočtúch, H. 265, 272  
Kojiš 170  
Kolakovič (Pogljajen), T. 171  
Kolár, A. 241  
Kopecký, V. 54, 148, 190  
Kopřiva, L. 190  
Kosovič, S. 170  
Kostolanský 34  
Košár, J. 182, 183, 184  
Košťal, R. 295, 299  
Koucký, V. 190  
Kováčik, J. 185  
Kovalčík, Š. 186  
Koušová – Petránková 91  
Kozma, D. 97  
Köhler, B. 190  
Krajčovič, A. 167  
Krajčovič, V. 167, 176, 179  
Králík, I. 241  
Krámer, R. 287, 288  
Krasula, Š. 169  
Krčméry, J. 286  
Krno, I. 57, 65  
Krutý 178  
Kšinant, J. 162  
Kubala, J. 258  
Kubala, O. 258  
Kuban, M. 96  
Kubík, J. 192  
Kugler, J. 152, 154  
Kukliš, J. 101, 102  
Kulich, M. 101  
Kupčok, L. 251  
Kvas, J. 50  
Kvetko, M. 47, 48, 53, 54, 55, 56, 93, 94, 99, 132, 256, 286  
Kyselý, J. 95, 97, 98, 100

## L

Laco, K. 264, 267  
Lach, J. 169  
Landi 166  
Lapore 174  
Laurincc, I. 101, 102  
Lazík, A. 252  
Lenárt, J. 289

Lenin, V. I. 270  
Lepčinská, O. B. 209  
Lettrich, J. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 61, 94, 98, 102, 167, 286  
Lichner, J. 192  
Lörcinc, J. 152, 154  
Lukačovič, J. 93, 97, 99  
Lukáš, Š. 173  
Luxemburgová, R. 128  
Lyon, P. 173, 174  
Lysenko, T. D. 209

## M

Macek, A. 241  
Macek, J. 173  
Madarás, J. 292, 295  
Mádej, M. 181  
Magura, Š. 241  
Mach, A. 253, 254  
Machonin, P. 218, 263  
Majer, V. 61  
Majerský, J. 180  
Major, Š. 152, 154  
Makuš, J. 186  
Malý, A. 177, 241  
Malár, A. 258  
Manac'h, E. M. 89, 90, 91  
Manuiský, D. 73  
Marcech, I. 251  
Martančuk 174, 178  
Martinček, M. 99  
Martinko 162  
Marušiak, P. 255  
Marx, K. 128, 223  
Masaryk, J. 58, 59, 64, 65, 74  
Masaryk, T. G. 56, 277, 313  
Mašek, J. 173  
Mati, J. 183, 185  
Mati, M. 185  
Matoušek, V. 171, 179, 183  
Matúš, A. 160  
Mečiar, S. 241, 245  
Mečiar, V. 318, 320, 324  
Medveď, J. 187  
Medveď, K. 186  
Mihálik, V. 272, 273  
Mihok, A. 183  
Mihok, M. ml. 181, 183, 184, 185  
Mihok, M. st. 182  
Michalička, A. 190, 255  
Michalko, J. 290, 296, 298, 299  
Mikloško, F. 320, 326  
Mikula, A. 173  
Mikula, J. 160, 172, 173, 174, 175, 239  
Mikuš, J. 161, 164, 166, 241  
Mínárik, J. 173, 175, 178  
Miroslav, B. 27  
Mišina, J. 287

- Mitrišin, J. 182, 184  
 Mjartan, J. 99  
 Mládek, J. 60  
 Mlynář, Z. 224, 272  
 Mňačko, L.: 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204  
 Mocák, J. 155  
 Molnár, E. 148  
 Mondok, F. 162, 166, 170  
 Montini, G. B. 159, 166, 170  
 Molotov, V. M. 62  
 Moravčík, A. 161, 163  
 Mozola, J. 135  
 Mrlían, R. 98  
 Muránský, M. 241  
 Murgáš, K. 161, 162, 173, 247, 256  
 Murín, J. 278  
 Murín, K. 241  
 Mutňanský 177
- N**
- Nagy, F. 62  
 Náhalka, Š. 241, 245, 256  
 Neckár, P. 281, 282, 283  
 Nécsey, E. 252  
 Nemeč, Š. 179, 180  
 Neuman, B. M. 23  
 Nižborský, A. 23  
 Nosák, L. 191, 192  
 Nosck, V. 96  
 Novák, F. 182, 183  
 Novomeský, L. 94, 206, 263, 272, 273  
 Novotný 167  
 Novotný, A. 190, 258, 262, 263
- O**
- Oberuč, J. 290  
 Okál, J. 241  
 Okáli, D. 152  
 Ontek, J. 181  
 Ontka, M. 182  
 Orlický, F. 241  
 Ormis, F. 281, 285  
 Osuský, Š. 57, 58, 60, 61  
 Outrata, E. 58
- P**
- Palášthy, E. 135  
 Pališín, I. 287, 294  
 Papánek, J. 57, 60  
 Paučo, J. 161, 163, 239, 240, 241, 242, 244, 247  
 Paulov, J. 291  
 Pavlenda, V. 270, 272  
 Pavlis, A. 192  
 Pavera, H. 173, 175  
 Pawlak, J. 305
- Pecka, O. 295  
 Perkinson 27  
 Peroutka, F. 60  
 Petroski, J. 175  
 Pietor, I. 45, 51, 56  
 Píka, H. 28, 29, 65  
 Písko, J. 179  
 Pišút, M. 102  
 Pithart, P. 272  
 Plavec, G. 293, 294, 295  
 Pokorný, C. 241, 242  
 Pokorný, O. 242  
 Polák, M. 93, 98, 99  
 Pope 72  
 Prečan, V. 279  
 Prechala, L. 165, 167, 243  
 Prídavok, P. 159, 160, 164, 166, 167, 251  
 Priesol, L. 196  
 Princ, M. 161  
 Púčik, A. 173, 174, 175  
 Púll, J. 96  
 Pupala 182, 183  
 Puškáš, A. 163  
 Puškáš, J. 173
- R**
- Rabay, F. 152, 154  
 Radlinský 241  
 Raiman, R. 91  
 Rais, Š. 190  
 Rákosi, M. 148  
 Rašla, A. 95, 97, 101  
 Rendek, I. 268  
 Renner, I. 173  
 Révai, J. 148  
 Richta, R. 218  
 Ripka, H. 58  
 Rohlíček, R. 302  
 Roncalli, G. 165  
 Rosenbaum, K. 255  
 Rovniak 173  
 Royko, J. 173  
 Ruman, P. 102  
 Ruppeltdt, F. F. 281, 282, 285, 290, 291, 292  
 Ruppeltdt, M. 65  
 Řehořek, J. 301
- S**
- Sadloň, M. 183, 186  
 Santayana, G. 311  
 Satinský, J. 272  
 Sázavský, J. 27  
 Sciranka 167  
 Sebestyény 69  
 Schumann, R. 165  
 Sidor, K. 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 238
- Sirácky, A. 218  
 Sisák, J. 181, 182, 183, 184  
 Sitár, E. 102  
 Sivák, J. 180  
 Skarba, I. 85, 86  
 Slánský, R. 117, 138, 148, 191, 201, 202, 223  
 Slávik, J. 57, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74  
 Slovák, A. 241  
 Smola, M. 166  
 Solár, J. 162, 163  
 Souhrada, J. 27  
 Spellman, F. 170  
 Stalín, J. V. 120, 139  
 Staroň, J. V. 287, 288  
 Staško, Š. 247, 248, 251  
 Stodola, E. 57  
 Stowaser, J. 173  
 Stránský, J. 55  
 Strečanský, E. 178  
 Strechaj, R. 190  
 Strinka, J. 272  
 Struhárik, J. 292  
 Styk, J. 93  
 Suharda 165  
 Svätopluk 34  
 Svetoň, J. 155  
 Sucký, I. 253  
 Sutoris, K. 285, 286  
 Szabó, R. 285, 286
- Š**
- Šalgovič, V. 101  
 Šavrola, A. 245  
 Šedlbauer, G. 180  
 Šenšel, L. 102, 287, 288  
 Šikura 100  
 Šimek 182, 184  
 Široký, V. 55, 93, 99, 125, 148, 149, 151, 155, 156, 282  
 Škarpišek 95  
 Škoda, V. 253  
 Škodáček, P. 54  
 Šlosiarik, P. 180  
 Šmidke, K. 99, 100  
 Šmuk, M. 164  
 Šoltész, J. 94, 99, 100  
 Šorm, F. 215  
 Šrámek, J. 58, 164, 166  
 Štefánik, I. 93, 99  
 Štefánik, V. 50  
 Števcěk, P. 272, 273  
 Štitnický, C. (Dörner, T.) 91  
 Štrougal, L. 302, 303, 307  
 Štubner, L. 187  
 Štulajter, R. 186  
 Šumichrast, K. 178  
 Švantner, J. 187

**T**

Tatarka, D. 273  
Taylor 170  
Tesár, E. 174  
Thurzo, F. 54  
Tigríd, P. 223, 224  
Tihlárík, A. 178  
Tiso, F. 161, 164, 241, 243  
Tiso, J. 93, 163, 315, 316, 318, 324  
Tlach, R. 173  
Tomčáni, J. 135  
Tomko, J. 257  
Tomko, V. 163  
Trnka, A. 251  
Trubinský, J. 241  
Truman, H. S. 59, 62, 170  
Tunega, A. 172, 173, 174  
Tutter, W. 250

**U**

Uhorskai, P. 281, 293, 295, 299  
Ursíny, J. 43, 44, 45, 46, 56, 96, 99

**V**

Vaculík, L. 268  
Vajdička, L. 292  
Valach, J. 258  
Válek, M. 272, 273  
Vančo, K. 177  
Vaneč, P. 155  
Varga, J. 160  
Vastl, J. 28  
Vašek 95, 97  
Velebný, S. 291  
Vicen, J. 171, 172, 173, 174, 175,  
176, 253, 254  
Vidra, E. 277  
Vicst, R. 21, 23, 58  
Viktoríni, R. 152  
Viktory, J. 101  
Vízner, O. 292, 293, 295  
Volčko 183  
Vrábel, J. 173, 175, 176, 177, 178

**W**

Walter, M. 182  
Wendel 243  
Whitehead 177  
Wozar 238

**Z**

Zápotocký, A. 138, 139, 140, 190  
Zaňko, P. 284  
Zorkóczy, F. 286  
Zrak, J. 270  
Žiak, A. 281, 284, 294, 295, 299  
Žilka 183  
Žingor, V. 102, 191, 192, 193, 194,  
195



## **Autori**

**doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.**

Vojenský historický ústav Bratislava

**PhDr. Soňa Gabzdilová-Olejníková, CSc.**

Spoločenskovedný ústav SAV Košice

**PhDr. Viera Hlavová, CSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**PhDr. Edita Ivaničková, CSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**doc. Karel Kaplan, CSc.**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha

**doc. PhDr. Jozef Leikert, PhD.**

Historický ústav SAV Bratislava,

Univerzita Konštantína Filozofa Nitra

**PhDr. Miroslav Londák, CSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**PhDr. Elena Londáková, CSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**Mgr. Juraj Marušiak, PhD.**

Ústav politických vied SAV Bratislava

**PhDr. Slavomír Michálek, CSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**Ivanka Mikuličová**

Historický ústav SAV Bratislava

**PhDr. Milan Olejník, CSc.**

Spoločenskovedný ústav SAV Košice

**PhDr. Jiří Pernes, Dr.**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha

**doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**prof. PhDr. Pavol Petruf, DrSc.**

Historický ústav SAV Bratislava

**prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.**

Masarykův ústav – Archiv AV ČR Praha

**PhDr. Marek Syrný**

Múzeum SNP Banská Bystrica

**prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.**

Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica

**doc. PhDr. Václav Vondrášek, CSc.**

Univerzita obrany Brno

**Mgr. Marína Zavacká, PhD.**

Historický ústav SAV Bratislava

